ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ТА ІНОЗЕМНИХ МОВ

АКСЬОНОВА В.І.

ФІЛОСОФІЯ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ФІЛОСОФІЯ»

для здобувачів та здобувачок вищої освіти першого освітнього ступеня «бакалавр»
всіх спеціальностей
денної та заочної форм навчання факультету будівництва, транспорту та енергетики, а також агротехнічного, механіко-технологічного та економічного факультетів

Кропивницький - 2026

УДК 1(075.8)

Укладач: Аксьонова В.І. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин та іноземних мов

Обговорено та затверджено на засіданні кафедри міжнародних економічних відносин та іноземних мов від 20 жовтня 2026 року, протокол № 4

Рецензенти:

Атаманюк З.М., професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», доктор філософських наук, професор

Харченко Ю.В., завідувачка кафедри філософії та політології Центральноукраїнського державного університету імені В. Винниченко, доктор філософських наук, професор

ФІЛОСОФІЯ. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

з навчальної дисципліни «Філософія» для здобувачів та здобувачок вищої освіти першого освітнього ступеня «бакалавр» всіх спеціальностей денної та заочної форм навчання факультету будівництва, транспорту та енергетики, агротехнічного, механіко-технологічного та економічного факультетів Центральноукраїнського національного технічного університету.

– Кропивницький : ЦНТУ, 2026. Формат А4. Ум. друк. арк. 25,7. – 594 с.

Філософія. Навчально-методичний посібник складено згідно з програмами курсу «Філософія» для здобувачів/здобувачок вищої освіти першого освітнього ступеня «бакалавр» всіх спеціальностей денної та заочної форм навчання факультету будівництва, транспорту та енергетики, агротехнічного, механіко-технологічного і економічного факультетів Центральноукраїнського національного технічного університету.

АНОТАЦІЯ

У навчально-методичному посібнику «Філософія» запропоновано тексти лекцій, глосарій, поради до самостійної роботи з вивчення розділу «Історичні типи філософствування», плани семінарських занять, методичні поради з підготовки навчально – дослідницьких робіт, тематика філософських есе, індивідуальних завдань, питання для повторення та самоконтролю до всіх тем курсу, тест на критичне мислення.

Навчально-методичний посібник включає методичні поради на допомогу здобувачам/здобувачкам вищої освіти при підготовці до колоквіумів, семінарів, практичних занять, філософських читань, конференцій, форумів, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу; питання до заліку та підсумкові тести.

Рекомендовані першоджерела з курсу «Філософія», наукова, навчальна, довідкова література до всіх тем; література та інформаційні ресурси до підготовки доповідей, рефератів, тез та наукових статей. Посібник написаний у відповідності з програмою курсу «Філософія» для вищих навчальних закладів.

Навчально-методичний посібник розрахований на здобувачів та здобувачок вищої освіти за першим освітнім ступенем «бакалавр» всіх спеціальностей денної та заочної форм навчання факультету будівництва, транспорту та енергетики, а також агротехнічного, механіко-технологічного та економічного факультетів Центральноукраїнського національного технічного університету.

Даний навчальний посібник має допомогти здобувачам/здобувачкам вищої освіти за першим освітнім рівнем «бакалавр», а також усім, хто цікавиться філософської проблематикою, окреслити напрямки розуміння основних питань з історії філософії, метафізики та теорії діалектики, онтології та аксіології, гносеології, логіки та соціальній філософії (антропософії, культурології, філософії права, філософії техніки, релігієзнавства, етики та естетики), а також допомогти в підборі літератури до кожної теми курсу.

ЗМІСТ

I. З ПАРИЗЬКОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПО ФІЛОСОФІЇ…….. 5
II. ПЕРЕДМОВА…… 6
III. ТЕКСТИ ЛЕКЦІЙ…… 16
IV. ГЛОСАРІЙ……... 406
V. ПИТАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ Й САМОКОНТРОЛЮ…… 424
VI СЕМІНАРСЬКІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ 1…… 430
VII СЕМІНАРСЬКІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ 2…….. 456
VIII. МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ З ПІДГОТОВКИ НАВЧАЛЬНО - ДОСЛІДНИЦЬКИХ РОБІТ (філософських есе)…….. 477
IX. ТЕМИ ФІЛОСОФСЬКИХ ЕСЕ……. 480
X. ТЕСТИ З ДИСЦИПЛІНИ «ФІЛОСОФІЯ»…… 483
XI. ФІЛОСОФСЬКІ ЧИТАННЯ……... 506
XII. ПОРАДИ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З ВИВЧЕННЯ РОЗДІЛУ «ІСТОРИЧНІ ТИПИ ФІЛОСОФСТВУВАННЯ»…….. 512
XIII. ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З ОПАНУВАННЯ КУРСУ…… 516
XIV. ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ ТА ЗАЛІКУ…… 573
XV. НАУКОВА, НАВЧАЛЬНА ТА ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА ДО ВСІХ ТЕМ…….. 576

«XXI століття буде століттям гуманітарних знань або… його не буде взагалі»

К. Леви-Строс

І. З ПАРИЗЬКОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПО ФІЛОСОФІЇ

... Викладання філософії сприяє розвитку відкритості розуму, громадської відповідальності, взаєморозумінню та толерантності у відношеннях між людьми та групами;

* * *

… Філософська освіта, формуючи безсторонніх та людей, які мислять критично, сприяє їх протистоянню різним формам пропаганди та формує готовність прийняти на себе відповідальність за великі проблеми сучасного світу, особливо в галузі етики.

* * *

… Розвиток філософських дискусій в процесі навчання та в культурному житті громади, тренуючи здатність мислення людей, як фундаментальну для будь - якої демократії, має суттєве значення в їх формуванні як громади.

* * *

… Філософія як прагнення вільного дослідження, повинна стимулювати повагу до переконання людини та не може розглядати ніяку істину, як кінцеву, ні при яких обставинах, інакше, ризикуючи перестати бути самою собою, вона не повинна приймати доктрини, що заперечують свободу іншим, що принижують гідність людини та несуть насіння варварства.

* * *

Париж, 15 – 16 лютого 1995 р.

Міжнародний симпозіум ЮНЕСКО «Філософія і демократія в світі».

ІІ. ПЕРЕДМОВА

«Філософія або любов до мудрості скеровує усе коло діл своїх до тієї мети, щоб дати життя Духу нашому, благородство – серцю, світлість – думкам, яко голові всього …»

Г.С. Сковорода

Шановні здобувачі та здобувачки!

Ви починаєте вивчати нову для себе навчальну дисципліну – «Філософію». Певні знання з філософії ви маєте або з шкільного курсу, або опанували шляхом самоосвіти. Зараз, одержуючи вищу освіту першого освітнього рівня «бакалавр», на сходинці якісно новій та цікавій, вам доведеться суттєво розширити та поглибити світогляд, збагатити свій духовний світ, реалізувати власний творчий потенціал, сформувати критичне мислення та проявити себе оригінальною особою.

Філософію у другій половині ХХ століття, іноді абсолютно безпідставно, особливо у технократично - прагматичному середовищі, тлумачили, як абстрактні знання, що не пов'язані з реальною дійсністю та практичної діяльністю людини, знання якими нібито «задурманюють мозок» майбутнім «фахівцям не гуманітарного сектору». Це непорозуміння йде від утилітарно - прагматичного підходу до теоретичного знання, повсякденного, буденного і неввічливого ставлення до методології та науки загалом.

Мета філософії, за словами Григорія Сковороди, «дати життя духові нашому, шляхетність – серцю, ясність – думкам». Саме у житті беруть початок найбільш серйозні, глибокі проблеми філософії: «Що таке людина?», «В чому сенс життя?», «Хто я у цьому світі?», «Що є душа?», «У якому напряму розвивається людство?».

Ці й багато інших екзистенційно - світоглядних проблем знаходяться у центрі уваги філософів від доби античності до наших днів.

Передумови для вивчення дисципліни «Філософія»

Враховуючи послідовність накопичення знань та інформації, при вивченні дисципліни визначається взаємозв'язок з наступними навчальними дисциплінами:

Перелік дисциплін, на які безпосередньо спирається вивчення даної дисципліни	Перелік дисциплін, вивчення яких безпосередньо спирається на дисципліну
Історія та культура України Українська мова	Основи наукових досліджень
Фізика	
Вища математика	

Мета вивчення дисципліни

Формування у здобувачів/здобувачок першого освітнього рівня вищої освіти «бакалавр» концептуальних знань у галузі філософії, зокрема:

- уявлення про принципи, категорії, закони та методи філософії в їх концептуальній єдності – як гранично узагальненого теоретичного ядра методології науки;

- філософської культури – глибинного, сутнісного пізнання навколишнього світу;

- критичного та стратегічного мислення у рамках філософсько - етичної парадигми, що є суттєвою ознакою сучасної технічної інтелігенції;

- навичок застосування філософської методології у конкретнонауковому освоєнні дійсності.

Завдання вивчення дисципліни:

- сформувати уявлення про предмет, структуру та основні функції філософського знання;

- окреслити зміст та призначення основних філософських категорій;

- виділити головні філософські проблеми, способи їх вирішення на сучасному етапі;

- окреслити межі етичних норм та цінностей професійно - ділового співтовариства;

- опановувати історичні та теоретико - методологічні основи філософського знання;

- розвивати критичні та аналітичні здібності мислення;

- формулювати проблеми під кутом зору їх філософського осмислення;

- розвивати здібності креативного засвоєння вищих досягнень професійної та корпоративної культури;

- сформувати філософську культуру мислення.

Культура мислення – це креативне засвоєння вищих досягнень філософської культури, тобто школа розумного, критичного та стратегічного мислення. Вашими вчителями на цьому шляху будуть великі мислителі, інтелектуальна еліта людства, у творчому діалозі з котрими сформується, закріпиться, розкриється ваш світогляд, творча самосвідомість, оригінальність, – тобто ті сторони вашого життя, що визначають не лише освіченість й культуру помислів та дій, але і – справжню інтелігентність.

Зміст та об’єм навчального матеріалу визначено навчальною та робочими програмами курсу «Філософія», затвердженими кафедрою міжнародних економічних відносин та іноземних мов ЦНТУ.

У відповідності до вказаних програм та освітніх стандартів, здобувачі/здобувачки першого освітнього рівня вищої освіти «бакалавр» у результаті вивчення дисципліни «Філософія» мають виявити наступні знання, вміння і навички:

- Знання предмету філософії та її ролі в історії людської культури.
- Знання основних історичних етапів розвитку світової філософської думки, уявлення про найважливіші наукові школи та вчення видатних філософів.
- Творче ознайомлення з класичними філософськими текстами, які охоплюють різні історичні епохи та культурні традиції.

- Загальне уявлення про основні галузі філософії: логіку, метафізику, теорію діалектики, філософську антропологію, соціальну філософію, етику, естетику, культурологію, релігієзнавство.
- Знання особливостей формування особистості в умовах глобалізації та соціокультурної трансформації.
- Знання про діалектичний взаємозв'язок свободи волі і відповідальності людини у суспільстві.
- Розуміння сутності сучасних глобальних гуманітарних проблем соціокультурного простору на зламі тисячоліть, їх генезису та пошуки конструктивних шляхів розв’язку.
- Навички креативного та конструктивного вирішення проблемних завдань та вправ з філософії.
- Вміння самостійно працювати з науковою літературою і першоджерелами, раціональне ведення конспектів різних типів.
- Навички і вміння з підготовки й публічного захисту самостійної творчої праці – філософського есе (чи навчально-дослідницької праці, реферату), підготовки доповіді, огляду літератури, інформаційних ресурсів.
- Навички і вміння обґрунтовувати власну світоглядну і громадянську позицію, а також використовувати одержані знання при вирішенні професійних завдань.

Навчальні заняття проводяться за заліковою та рейтинговою системах, тобто кожний здобувач/здобувачка має реальну можливість бути атестованим без здачі заліку за підсумками роботи протягом навчального семестру.

Критерії та засоби оцінювання знань

При вивченні дисципліни «Філософія» методами контролю є поточний, модульний та підсумковий.

Контроль знань і умінь здобувачів (поточний та підсумковий) здійснюється згідно з кредитною трансферно - накопичувальною системою організації освітнього процесу в ЦНТУ.

Рейтинг здобувача першого рівня вищої освіти «бакалавр» із засвоєння результатів навчання визначається за стобальною, дворівневою («зараховано», «не зараховано») та шкалою ЄКТС. Він складається з рейтингу поточної навчальної роботи впродовж семестру, для оцінювання якої призначається 100 балів.

Семестровий залік проводиться на останньому занятті, до початку екзаменаційної сесії. Навчальний план передбачає при вивченні навчальної дисципліни виконання певних видів робіт на лекційних, та семінарських заняттях, колоквіумах, виконання індивідуальних завдань, інших видів навчальної діяльності, тому оцінка здобувачам/здобувачкам першого рівня вищої освіти вище 60 балів може виставлятися без виконання ними підсумкової залікової роботи.

Для переводу підсумкової оцінки за вивчення навчальної дисципліни, вираженої у балах, у екзаменаційну (залікову) оцінку за національною шкалою та в екзаменаційну (залікову) оцінку за шкалою ЄКТС використовується шкала.

Відповідність шкали оцінювання ЄКТС національній системі оцінювання в Україні та ЦНТУ

Шкала оцінювання: національна та ЄКТС

<table>
<tr><td rowspan="2">Сума балів за всі види навчальної діяльності</td><td rowspan="2">Оцінка ЄКТС</td><td colspan="2">Оцінка за національною шкалою</td></tr>
<tr><td>для екзамену, курсового проєкту (роботи), практики</td><td>для заліку</td></tr>
<tr><td>90-100</td><td>A</td><td>відмінно</td><td rowspan="5">зараховано</td></tr>
<tr><td>82-89</td><td>B</td><td rowspan="2">добре</td></tr>
<tr><td>74-81</td><td>C</td></tr>
<tr><td>64-73</td><td>D</td><td rowspan="2">задовільно</td></tr>
<tr><td>60-63</td><td>E</td></tr>
<tr><td>35-59</td><td>FX</td><td>незадовільно з можливістю повторного складання</td><td>не зараховано з можливістю повторного складання</td></tr>
<tr><td>1-34</td><td>F</td><td>незадовільно з обов’язковим повторним вивченням дисципліни</td><td>не зараховано з обов’язковим повторним вивченням дисципліни</td></tr>
</table>

Методи навчання

У залежності від змісту матеріалу у навчальному процесі застосовуються форми класичної лекції, лекції - дискусії, практичних занять, самостійної та індивідуальної роботи майбутніх бакалаврів, а також виконання рефератів, зорієнтованих на науково - дослідницький пошук, підготовка додаткових повідомлень на основі додаткової літератури курсу.

Самостійна робота здобувачів/здобувачок першого освітнього рівня вищої освіти «бакалавр» складається з підготовки до семінарських занять, самостійного опрацювання літературних джерел та інформаційних ресурсів з означеної проблематики, підготовки доповідей.

Докладніше:

1) Опрацювання теоретичних основ прослуханого лекційного матеріалу

Ця робота здійснюється здобувачами/здобувачками першого освітнього рівня вищої освіти «бакалавр» самостійно у позааудиторний час і передбачає вивчення лекційного матеріалу, обов'язкової та додаткової літератури. Опрацювання теоретичних основ курсу здійснюється здобувачами/ здобувачками першого освітнього рівня вищої освіти «бакалавр» регулярно і підлягає контролю з боку викладача під час проведення семінарських занять у формі усного опитування.

2) Підготовка до семінарських занять

Семінарські заняття проводяться у формі вільного обговорення, мають за мету узагальнення і систематизацію знань, отриманих здобувачами/ здобувачками першого освітнього рівня вищої освіти «бакалавр» у ході підготовки до занять, а також розвиток у них самостійного мислення, здібностей до вільного обміну думками, уміння знайти правильний підхід до вирішення практичних завдань.

До усіх тем пропонуються контрольні питання у формі **бліц-опитування** для закріплення засвоєного матеріалу і самоперевірки знань, а до деяких з них – завдання, які потрібно виконувати у письмовому вигляді.

3) Змістовні доповнення під час обговорення матеріалу теми

Під час обговорення питань теми усі групи здобувачів/здобувачок першого освітнього рівня вищої освіти «бакалавр» у разі надання доповідачем неповної та невичерпної відповіді мають можливість доповнити вже сказане. Доповнення мають бути змістовними, доречними та по можливості наведеними із використанням додаткових джерел інформації відмінних від лекційного матеріалу.

4) Поточний тестовий контроль

З метою визначення рівня знань здобувачів/здобувачок першого освітнього рівня вищої освіти «бакалавр» та їх здатності до логічного мислення під час семінарських занять проводиться поточний тестовий контроль. Викладач в усній формі зачитує тестові завдання, а здобувачі/ здобувачки першого освітнього рівня вищої освіти «бакалавр» «на слух» визначають правильну відповідь та оформлюють її письмово.

5) Аналітичний огляд наукових публікацій

Готуючи огляд літературних джерел, здобувач/здобувачка першого освітнього рівня вищої освіти «бакалавр»:

-обирає питання і погоджує його з викладачем;

-систематизує різні погляди і підходи до вивчення досліджуваного питання (категорії, поняття і терміни, принципи, ознаки, класифікації тощо).

Літературні джерела добираються здобувачами самостійно.

6) Доповідь

Доповідь – одна з основних форм індивідуальної роботи здобувачів/ здобувачок першого освітнього рівня вищої освіти «бакалавр». Мета написання доповіді полягає у закріпленні та поглибленні теоретичних і практичних знань, отриманих здобувачем/здобувачкою першого освітнього рівня вищої освіти «бакалавр» у процесі вивчення окремих тем. Для цього здобувачі/здобувачки першого освітнього рівня вищої освіти «бакалавр» самостійно обирають тему роботи відповідно до переліку. При цьому теми робіт не повинні

повторюватись у групі здобувачів/здобувачок першого освітнього рівня вищої освіти «бакалавр».

Представлення доповіді на аудиторному занятті дозволяє здобувачам/здобувачкам першого освітнього рівня вищої освіти «бакалавр» сформувати навички виступу перед аудиторією, аргументування і відстоювання власної точки зору, вміння відповідати на питання.

Написання доповіді дає можливість здобувачеві/здобувачки першого освітнього рівня вищої освіти «бакалавр» навчитися самостійно працювати з різними інформаційними джерелами, узагальнювати матеріали періодичної літератури, глибше вивчати як особливості регіонального виробництва, функціювання місцевих фінансів як в Україні, так і в зарубіжних країнах, а також набувати навичок обробки і логіки викладу матеріалу, проведення критичного аналізу за темою доповіді, навичок публічного виступу тощо.

В процесі підготовки доповіді здобувач/здобувачка першого освітнього рівня вищої освіти «бакалавр» має вивчити законодавчі акти, літературні джерела, інформаційні ресурси, статистичні та інші матеріали в яких розглядаються питання обраної теми.

7) Складання бібліографічного списку та термінологічного словника

З метою поглиблення знань здобувачем/здобувачкою першого освітнього рівня вищої освіти «бакалавр» практикується складання бібліографічного списку за окремими темами курсу та підготовка термінологічного словника за ключовими поняттями, знання яких необхідні під час тестування і виконання поточних модульних робіт та підсумкової модульної контрольної роботи.

8) Написання статті до збірника наукових праць або участь у студентській науковій конференції

З метою посилення мотивації здобувачів/здобувачок першого освітнього рівня вищої освіти «бакалавр» до пізнавальної діяльності і поглиблення їх знань проводяться індивідуальні заняття з окремими здобувачами/ здобувачками першого освітнього рівня вищої освіти «бакалавр», що виступають доповідачами на щорічній студентській науковій конференції у квітні

навчального року або беруть участь у всеукраїнських студентських конференціях та олімпіадах, а також готують до друку статті з проблемних філософських питань.

Курс філософії складається із двох модулів, з яких проводиться обов'язкове тестування. Підсумки тестування (позитивні оцінки з кожного модуля) є підставою для атестації без здачі заліку (оцінки за ECTS: A, B, C, D, E; за національною шкалою: «відмінно», «добре», «задовільно»). В разі незадовільного розв'язання тестових завдань, здобувач/здобувачка має право на повторне складання тестів, але не більш, ніж один раз.

Здобувачі/здобувачки першого рівня вищої освіти «бакалавр», які проявили особливу здібність в засвоєнні філософських знань, можуть бути переведені на індивідуальний план роботи, без обов'язкового відвідування лекцій та семінарів. Порядок вивчення філософії за індивідуальним планом визначає кафедра та викладач, який проводить заняття.

Рекомендовано завести один загальний «*Робочий зошит з філософії*», де необхідне вести запис лекцій, конспекти творів класиків філософської думки, доповнення до тем самостійних занять та семінарів.

Щотижневе, за встановленим кафедрою графіком, викладач проводить консультації, на яких здобувач/здобувачка зможуть отримати кваліфіковану пораду та рекомендації з тем курсу, що вивчаються здобувачами/здобувачками самостійно, роз'яснення складних питань, відзвітувати за свої можливі заборгованості, обмінятися думками з проблем сучасного суспільного та громадського життя**.**

Щодо рекомендованих джерел інформації

Людина не могла б усвідомити світ і себе у світі, якби не мала можливості дистанціюватися від себе. Самототожність і дистанціювання від себе забезпечуються завдяки самокомунікації. Людина постійно звертаємося до себе як до внутрішнього співрозмовника, промовляє до себе способом внутрішнього мовлення. Для розвитку самосвідомості потрібно постійно розвивати внутрішнє мовлення і найкращий засіб для цього – *книга.*

Політика курсу та академічна доброчесність

Очікується, що здобувачі/здобувачки першого рівня вищої освіти «бакалавр» будуть дотримуватися принципів академічної доброчесності, усвідомлювати наслідки її порушення.

Під час освітнього процесу в Центральноукраїнському національному технічному університеті здобувачі вищої освіти, викладачі та адміністрація діють відповідно до Положення про організацію освітнього процесу; Положення про організацію вивчення вибіркових навчальних дисциплін та формування індивідуального навчального плану ЗВО; Кодексу академічної доброчесності.

Формування індивідуальної освітньої траєкторії здобувача/ здобувачки першого рівня вищої освіти «бакалавр» в межах навчальної дисципліни

При вивченні дисципліни «Філософія» здобувачам/здобувачкам пропонується участь у роботі науково - проблемної групи з курсу «Філософія» за авторською програмою доктора філософських наук, професора Аксьонової В.І. «Міжкультурна комунікація як фактор формування глобального інформаційно - комунікативного простору», виконувати такі індивідуальні завдання як написання рефератів, творчих робіт, есе; участь у колоквіумах, філософських дебатах, дискусіях, диспутах, круглих столах, платформах, симпозіумах, всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях, форумах; підготовка, обговорювання та публікація тез доповідей та статей на тематику згідно плану курсу.

Даний навчальний посібник має допомогти здобувачам/здобувачкам вищої освіти за першим освітнім рівнем «бакалавр», а також усім, хто цікавиться філософської проблематикою, окреслити напрямки розуміння основних питань з історії філософії, метафізики, теорії діалектики, онтології, аксіології, гносеології, логіки та соціальній філософії /антропології, культурології, філософії права, філософії техніки тощо.

«Всі науки є більш необхідними за філософію, але немає жодної, кращої за неї»

Аристотель

ІІІ. ТЕКСТИ ЛЕКЦІЙ

Змістовий модуль 1
ПРОБЛЕМНИЙ ПРОСТІР ТЕОРЕТИЧНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Тема 1. Специфіка філософського осмислення дійсності

Світогляд: структура та функції. Типи світогляду: міфологічний, релігійний, філософський. Основне питання філософії. Ідеалізм. Матеріалізм. Монізм. Дуалізм. Плюралізм. Структура філософського знання. Функції філософії.

ПЛАН

1.1. Філософія як теоретичне ядро світоглядного знання. Філософія освіти.
1.2. Сутність, структура та історичні типи світогляду.
1.3. Природа філософського знання.

1.1. Філософія як теоретичне ядро світоглядного знання. Філософія освіти

Світогляд, як поняття, настільки часто-густо використовується в усному мовленні, що ми або не звертаємо на нього уваги, або вбачаємо в ньому звичайну систему поглядів на світ. Так що ж насправді означає слово «світогляд»?

Світогляд – це сукупність поглядів, оцінок, норм і установок, що визначають відношення людини до світу й виступають як орієнтири й

регулятори її поведінки. Світогляд – складна взаємодія емоційних та інтелектуальних компонентів: світовідчування й світорозуміння.

Світовідчування – це відношення людини до навколишньої дійсності, що виявляється в її настроях, почуттях і діях. Воно відбиває емоційну сторону світогляду й у ньому позначаються обставини життя людей, розходження їхнього соціального стану, національні особливості, тип культури, індивідуальні долі, темперамент, вік, стан здоров'я тощо.

Світорозуміння – це те або інше розуміння світу, дійсності, система поглядів, ідей. Воно відбиває пізнавально - інтелектуальну сторону світогляду і являє собою лише його понятійний та інтелектуальний аспект. Це робота розуму, система нейтральних знань, оцінок, дій. Поняття світогляду, світовідчування та світорозуміння органічно взаємозалежні, взаємообумовлені.

Залежно від ступеню пізнавальної глибини, логічної послідовності, інтелектуальної сили аргументів розрізняють **ДВА РІВНІ СВІТОРОЗУМІННЯ**: повсякденно-практичний і теоретичний.

Повсякденно-практичне, життєве світорозуміння часто-густо називають «життєвою філософією», тому що воно **ЗАСНОВАНО НА ЗДОРОВОМУ ГЛУЗДІ**, великому й різноманітному повсякденному досвіді. У цьому полягають його «плюси» і «мінуси». «Плюси» полягають у тому, що життєве світорозуміння є масовим рівнем свідомості, якій реально «працює» . Тому так необхідно, щоб затверджувані сьогодні в нашій країні принципи нового мислення торкнулися не одиниць, а ввійшли у свідомість тисяч, мільйонів людей, сталі конструктивним імпульсом не тільки їхнього життя, але і дії.

«Мінуси» полягають, по-перше, у тому, що «життєве» світорозуміння в його масових, повсякденних формах носить стихійний характер, не відрізняється глибокою продуманістю, систематичністю, обґрунтованістю. Ось чому на цьому рівні часто-густо спостерігається ірраціональність, слабка понятійна база, недостатня захищеність від помилок, відсутність їхнього якісного аналізу, схильність до впливу нездорових настроїв, забобонів

(трансгуманізму, охлократизму, аморальності тощо), розповсюдження сучасних «міфів» (наприклад, вульгарне трактування поняття «елітарності» правлячої верхівки та нібито «рівності» громадян у суспільному житті), відсутність логіки, переважання емоцій (демагогія), дефіцит здорового глузду. Все це утворює живильний ґрунт для активізації окремих маргінальних груп, що переслідують свої вузько-егоїстичні, часто-густо протиправні цілі. Емоційна безпека сьогодення – це планетарна проблема людства, яка потребує гуманітарного вирішення, зокрема за допомогою філософії. Роль та значення мистецтва, естетичного виховання у цьому питанні тут важко переоцінити.

По-друге, «мінуси» зводяться, до того, що життєве світорозуміння «пасує» перед глобальними проблемами (наприклад, діяльність людини як фактор планетарних змін), що вимагають систематичного поповнення знань, культури думок і почуттів, орієнтації на високі людські цінності. Співвідношення життєво-практичного й теоретичного рівнів світогляду в певній мері простежується в історичній послідовності. У цьому випадку можна сказати, що «практична філософія» у найбільш загальному вигляді проявляє себе в міфології й релігії. А це значить, що ці історико-культурні форми передують філософії.

Історично першим типом світогляду є **міфологія**. Вона виникла на самій ранній стадії суспільного розвитку. Тоді людство у формі міфів, сказань, переказів, намагалося відповісти на такі глобальні питання, як походження світобудови в цілому, виникнення найбільш важливих явищ сенсу життя, природи, тварин і людей. Особливе місце в міфах займав прогрес у життєдіяльності людини: добуванні вогню, винаході ремесел, розвитку землеробства, приручені диких тварин тощо. Світоглядні питання в міфології в основному вирішувалися генетично: наукове пояснення процесу походження світу заміняли розповіді про те, хто кого породив.

«Теогонії» Гесіода, «Іліаді» і «Одисеї» Гомера – найбільш повних збірках давньогрецьких міфів – вічний, безмежний, темний Хаос дав життя усьому світу й безсмертним Богам, у т.ч., Землі і її богині – Геї. Земля стала матір’ю

Неба, Гір і Моря тощо. Аналогічна схема зустрічається в міфології інших народів світу. Міфологія відігравала величезну роль у житті людей. Вона встановлювала гармонію між світом і людиною, природою й суспільством, суспільством і індивідом і, таким чином, забезпечувала внутрішню гармонію людського життя, задовольняла її духовні потреби. Тому зміст міфів представлявся первісній людині як найвища міра реальності, що заслуговує абсолютної довіри.

На ранній стадії розвитку людства міфологія не була єдиним історичним типом світогляду. У цей же період існувала і **РЕЛІГІЯ**, що зі змістовної сторони, тобто з погляду світоглядних конструкцій, разом з міфологією становила намагання наблизити до сенсу Абсолюту єдине ціле (тобто була синкретична). Не можна стверджувати, що одні сказання, перекази – «релігійні», а інші – «міфологічні». Однак, релігія відрізнялася від міфології. Її специфіка обумовлювалася **КУЛЬТОВОЮ СИСТЕМОЮ**, що включала обрядові дії, спрямовані на встановлення певних відносин з надприродним. Тому всякий міф ставав релігійним у тій мері, у якій він включався в культову систему, виступав у якості її змістовної сторони. Світоглядні конструкції, що включались у культову систему, здобували характер **ВІРОВЧЕННЯ**, основна функція якого полягала в тому, щоб позбавити людину від земних, історично мінливих, минущих аспектів буття, підняти її до чогось абсолютного, вічного. У духовно-моральній сфері це проявлялося у додаванні релігійним нормам, цінностям та ідеалам характеру незмінного, що не залежить від повсякденності, соціальних інститутів тощо. Релігія, таким чином, надавала зміст, значення та стійкість людському буттю, допомагала переборювати життєві труднощі.

По мірі розвитку людського суспільства, удосконалювання пізнавального апарату з’явилася потреба в новій формі вирішення світоглядних проблем, заснованої вже не на образах і символах, а на **Логосі** – розумі, мисленні. З’являється більш високий рівень світорозуміння – теоретичний, новий історичний тип осмислення дійсності – **ФІЛОСОФІЯ**.

На відміну від релігійного світогляду з його переважною увагою до поклоніння могутнім силам природи та таємничим істотам, що «ускладнювали життя» та часто-густо «заважали» людині, **філософія** відобразила бажання наукового знання про світ та людину, що поступово наростало в суспільстві та винесла на перший план інтелектуальні аспекти світогляду. На ранній стадії суспільного розвитку вона виступає як пошук життєвої мудрості. Термін «філософія» у перекладі із давньогрецької мови означає любов до мудрості (– від. грец. ***phileo*** – люблю, ***sophia*** – мудрість). Слово «філософ» уперше вжив давньогрецький мислитель **Піфагор**, а закріпив у європейській культурі – Платон. Первісне поняття «філософія» означає сукупність теоретичних знань, придбаних людством. Але, по мірі того, як накопичувався емпіричний матеріал і вдосконалювалися методи наукового дослідження, форми теоретичного освоєння дійсності, філософія прийняла новий вигляд, змінилися її метод і функції. Так, з появою самостійних галузей наукового знання – математики, фізики, біології, хімії та ін. – філософія втрачає функцію бути єдиною формою теоретичного знання. Однак, у нових умовах більш чітко виявилася специфіка філософії як форми універсального теоретичного осмислення світу та людини.

ФІЛОСОФІЯ – ЦЕ ФОРМА ПІЗНАННЯ НАЙБІЛЬШ ЗАГАЛЬНИХ ПІДСТАВ БУТТЯ. Цілісність розуміння світу дає світоглядну опору конкретним науковим дослідженням, дозволяє їм рухатися вперед, правильно ставити й вирішувати проблеми людини.

УНІВЕРСАЛІЗМ – перша характерна ознака філософського способу освоєння дійсності. Протягом всієї історії культури філософія претендувала на вироблення універсального знання або універсальних принципів духовно - морального освоєння сенсу життя, що знайшло відображення у таких образних визначеннях філософії, як «мати наук», «наука наук», «цариця наук».

Другою важливою особливістю філософського способу освоєння дійсності є **СУБСТАНЦІОНАЛІЗМ** (– відлат. – сутність, що полягає в основі). Субстанція – це гранична підстава, що дозволяє зводити почуттєве

різноманіття речей і мінливість їхніх властивостей до чогось постійного, відносно стійкого, яке існує автономне. Субстанціоналізм проявляється в прагненні філософів пояснити що відбувається навколо, внутрішній устрій і розвиток світу, але не генетично, а через єдиний стійкий початок. Філософія на самих ранніх етапах свого розвитку не мала особливих засобів вираження власної ідеї. Її специфіка проявлялася в особливій установці на розуміння матерії, в специфічному стилі мислення, що, крім універсалізму і субстанціонализму, містив у собі право на сумнів, критичне розуміння буття.

Таким чином, третьою характерною рисою філософського міркування є **СУМНІВ**. Саме із сумніву й почалася філософія як світоглядна наука. Великі мислителі стародавності **Фалес, Анаксімандр, Демокріт, Парменід** та інші завдалися питаннями: що таке буття? Що означає «бути»? Для життєво практичного світорозуміння така проблема взагалі не існує. Воно сприймає буття як належне. Почати ж міркувати над тим, що в повсякденному житті здається саме собою зрозумілим – означало сумнів в моральності й достатності «життєвого підходу» до явищ, що, у свою чергу, означало сумнів у загальноприйнятому й традиційному типі знання та поводження. Не випадково, вже перші давньогрецькі філософи в якості однієї з найважливіших проблем розглядали проблему розрізнення того, що загальноприйняте, і того, що було насправді (знання) (**Сократ**).

Філософи, незважаючи на особистісну небезпеку, ставлять усе під сумнів саме для того, щоб перевірити, наскільки діалектичні міцні людські уявлення та відкинути ті з них, які віджили свій час, поставити на більш міцний категоріальний фундамент ті знання, які витримали перевірку часом.

Філософія, таким чином, із самого початку свого існування має духовно - практичну спрямованість. Однак, у різні епохи вона відпрацьовувала різні світоглядні принципи. Відзначимо наступні з них:

Космоцентризм – відмітна риса найбільш древньої (досократівській) філософії. За видимим нескінченним різноманіттям тіл і явищ природи еллінські мудреці (VII–VI ст. до Р.Х.) прагнули знайти єдину сутність у

розумінні буття. Нескінченна могутність, гармонія космосу в очах греків була надійною опорою, основою того, що гармонійними та розумними повинні бути як їхній суспільний світ, так і їхня моральність.

Для філософії й культури Середніх століть (як у Європі, так і на Сході) характерним є ***теоцентризм*** (– від грец. – **theos** – Бог). Це відповідало тому винятковому значенню, що мала релігія у ту епоху. Усі інші форми свідомості були підкорені їй, як васали у феодальному суспільстві були підлеглі своєму панові. Інше світовідчування принесла з собою доба Відродження (XIV – XVI ст.). Людина відчула й усвідомила себе центром Всесвіту. ***Ідеї антропоцентризму, гуманізму*** означали реабілітацію не тільки духу, але й тіла людини.

1.2. Сутність, структура та історичні типи світогляду

Культура (– від лат. **cultura** – оброблення, виховання, утворення, розвиток, шанування) – це певний історичний рівень розвитку суспільства й людини; виражена в типах і формах організації життя й діяльності людей, а також у створюваних ними матеріальних і духовних цінностях.

Філософія, як одне з явищ культури, унікальна, тому що вона багатогранна. Її інтереси в принципі звернені до всього різноманіття суспільно - історичного досвіду, і чим більш багата філософська концепція, тим ширші поле культури, що є в ній предметом світоглядного осмислення (узагальнення).

З історичної точки зору, філософія – не первинна, найпростіша форма свідомості. До моменту її виникнення людство в становленні культури пройшло великий шлях, акумулювало різноманітний досвід, навички дій, знання, що їх супроводжують. Поява філософії – це народження особливого, вторинного типу суспільної свідомості, спрямованого на культурне осмислення вже сформованих форм соціокультурної практики. Не випадково спосіб мислення, втілений у філософії й звернений до всього поля культури, називають критично-рефлексивним.

Які ж **функції філософії** є у складному комплексі суспільно - історичного життя людей?

1. **СВІТОГЛЯДНА ФУНКЦІЯ** полягає в тому, що філософія, дає людям цілісний погляд на світ, дозволяє їм визначити своє місце й роль у цьому світі, робить кожну людину свідомим учасником суспільного прогресу, ставить перед ним загальнолюдські цілі й завдання соціального плану. Німецький мислитель Гегель справедливо писав про те, що «філософія – це епоха, схоплена в думках».

2. **КУЛЬТУРОГЕННА ФУНКЦІЯ** філософії полягає у тому, що вона виявляє й формує, так звані, універсалії культури – найбільш загальні ідеї й подання про світобудову, моральні, художні загальнолюдські принципи й цінності, а також найбільш загальні поняття (категорії), що відбивають найбільш загальні зв'язки, відносини речей, У галузі культури філософія також виконує важливу критичну функцію, що розкриває помилки й ілюзії, відкидає застарілі догми й стереотипи та слугує генератором принципово нових ідей.

3. **МЕТОДОЛОГІЧНА ФУНКЦІЯ** філософії полягає в тому, що вона, розкриваючи загальні закони, принципи й основи існування й розвитку світу, тим самим створює й формує загальний метод пізнання цього світу й, отже, виступає як стратегія процесу пізнання у кожній окремій галузі знання.

4. **ІНТЕГРАЦІЙНА ФУНКЦІЯ** філософії полягає в тому, що вона поєднує, інтегрує окремі області знання в цілісну систему, що дозволяє кожному вузькому фахівцеві бачити свою галузь знання або творчості у контексті загальних світових зв'язків та процесів і, отже, дає йому можливість більш глибоко пізнати її.

5. **МИСЛИТЕЛЬНО – ТЕОРЕТИЧНА ФУНКЦІЯ** полягає в тому, що філософія вчить концептуально мислити й теоретизувати.

6. **НОСЕОЛОГІЧНА ФУНКЦІЯ** філософії розкриває сутність пізнавальної активності людини у світі.

7. **КРИТИЧНА ФУНКЦІЯ** виражається в тому, що філософія вчить брати під сумнів навколишній світ та існуючи знання, шукати їхні нові риси,

якості, розкривати нові протиріччя. Основне завдання: руйнування догм, збільшення вірогідності знання.

8. **АКСІОЛОГІЧНА ФУНКЦІЯ** філософії полягає в оцінці речей, явищ навколишнього світу з погляду різних цінностей.

9. **СОЦІАЛЬНА ФУНКЦІЯ** філософії складається в поясненні суспільству причин його виникнення, еволюцію, структуру, елементи, методи удосконалювання суспільства.

10. **ПРАКСІОЛОГІЧНА ФУНКЦІЯ** філософії полягає в тому, щоб культивувати гуманістичні цінності й ідеали, прищепити їх людині й суспільству, сприяти зміцненню моралі.

11. **ПРОГНОСТИЧНА ФУНКЦІЯ** філософії полягає у тому, щоб на підставі наявних філософських знань про навколишній світ і людину спрогнозувати тенденції розвитку свідомості, пізнавальних процесів людства й суспільства.

12. **ПРАКТИЧНА ФУНКЦІЯ** філософії виражається у тому, що теоретичні досягнення, які підтверджуються на практиці, тим самим, свідчать про правильність теоретичних суджень для якісного перетворення світу.

Здійснення перерахованих функцій і визначає роль філософії в житті людського суспільства.

Методи філософії засоби, задопомогою яких здійснюються філософські дослідження.

Діалектика **–** метод філософського дослідження, при якому речі, явища розглядаються логічно, критично, послідовно з урахуванням їхніх внутрішніх протиріч, змін, розвитку причин і наслідків, єдності й боротьби протилежностей.

Метафізика **–** метод протилежний діалектиці, при якому об'єкти розглядаються онтологічно окремо (а не з погляду їхнього взаємозв'язку), статично (майже ігнорується факт постійних змін), однозначно (ведеться пошук абсолютної істини, не завжди приділяється увага протиріччям, чи узагальненню їхньої єдності).

Догматизм **–** сприйняття навколишнього світу через призму догм – раз і назавжди прийнятих переконань, «отриманих зверху», науково недоведених, але претендуючи на абсолютність. Даний метод властивий середньовічної теологічної філософії.

Еклектика **–** метод, заснований на довільному з'єднанні розрізнених понять, концепцій, фактів, що не мають єдиного творчого початку, у результаті якого досягаються поверхневі, але зовні правдоподібні висновки. Еклектика використовувалася для обґрунтування будь яких поглядів, ідей, привабливих для масової свідомості.

Софістика **–** метод, заснований на виведенні з помилкових, але мистецьки й некоректно поданих, як щирі, суджень. Використовувалася в Давній Греції як прийом в ораторському мистецтві. Її мета **–** не одержання істини, але **–** перемога в суперечці.

Герменевтика **–** метод правильного прочитання й тлумачення змісту текстів.

1.3. Природа філософського знання

Філософський аналіз спрямований на світобудову й людину. Філософія досліджує суб'єктно - об'єктні відносини: світ зовнішній стосовно людини й світ внутрішній (духовне життя людини, її свідомість) у їхньому взаємозв'язку.

Основне питання філософії відображує співвідношення матерії й свідомості та має **дві сторони**: 1) Що є первинним – матерія або свідомість?; 2) Чи вірно твердження, що свідомість людини пізнає матеріальний світ? Відповідно до рішення основного питання філософії мислителі розділилися на два основних напрямки – **матеріалізм і ідеалізм**. Матеріалісти, спираючись на дані наукових досліджень, затверджують, що первиною є матерія, а свідомість людини – вторинна, і виникла в результаті тривалого розвитку матерії. Ідеалісти вважають, що первинна свідомість: або у вигляді абсолютного духу, або розуму (об'єктивний ідеалізм), або у вигляді свідомості людини (суб'єктивний ідеалізм). Ідеалісти не заперечують факт існування матерії, але

розглядають її як нижчий рід буття – не як творчий початок, а як вторинне (створене).

У рішенні питання **ПРО ПІЗНАВАННІСТЬ СВІТУ** також існують позиції –антиподи: точці зору пізнавального оптимізму протистоять більше песимістичні системи поглядів: **скептицизм** (– від грец. – **skeptikos** – розглядає, досліджує) – ідеалістичний філософський напрямок, що піддає сумніву можливість достовірного пізнання об'єктивної дійсності; **агностицизм** (– від грец. **а** – заперечення й **gnosis** – знання; недоступний пізнанню) – ідеалістичний філософський напрямок, що заперечує можливість пізнання об'єктивного світу та його закономірностей. Вчення про пізнання у філософії називають **ГНОСЕОЛОГІЄЮ**.

Форми матеріалізму та ідеалізму досить різноманітні. Так, розрізняють метафізичний і діалектичний матеріалізм. Розглянемо, як у рамках **ДІАЛЕКТИКО-МАТЕРІАЛІСТИЧНОГО ВЧЕННЯ** вирішувалася одна з найважливіших (особливо для матеріалістів) філософських проблем – проблема матерії. Матерія – філософська категорія для позначення об'єктивної реальності, що дана людині у її відчуттях, що копіюється, фотографується, відображається відчуттями та існує незалежно від них. Про що свідчить це визначення?

1. По-перше, про те, що головною властивістю матерії є властивість бути **ОБ'ЄКТИВНОЮ РЕАЛЬНІСТЮ, тобто ІСНУВАТИ ПОЗА НАШОЮ СВІДОМІСТЮ**. Цим зізнається первинність матерії стосовно свідомості.

2. По-друге, якщо ознакою матеріальності є властивість «бути об'єктивною реальністю», тоді ніякі тіла, речі, процеси, як природні, так і зроблені людиною, не можуть претендувати на виключне право бути матерією. Матерія існує тільки в різноманітті конкретних об'єктів. Люди відкривають всі нові й нові властивості природних тіл і процесів, роблять нескінченну безліч речей, що не існують у природі. Це дає можливість затверджувати, що **МАТЕРІЯ НЕВИЧЕРПНА.**

3. По-третє, матерія «копіюється, фотографується, відображається нашими відчуттями». **ЦИМ ЗІЗНАЄТЬСЯ ПРИНЦИПОВА ПІЗНАВАННІСТЬ МАТЕРІАЛЬНОГО СВІТУ**, що означає узгодження, збіг між собою змісту законів мислення і законів об'єктивного миру. Факт подібного узгодження пояснюється в такий спосіб: мислення – продукт людського мозку; але й людина, і її мозок – продукти природи, які розвиваються разом з нею. В остаточному підсумку, отже, мислення – продукт природи, а тому його закони збігаються із законами об'єктивного миру.

Поняття «матерія» виконує ту ж функцію, що й поняття «буття» Парменіда в античності, або Бога у середньовіччі: виступає гарантом існування світу. Справа в тому, що матерії приписуються ті ж характеристики, що й Богові. Отже, вона може розглядатися як своєрідне обґрунтування існування не тільки матеріального світу, але й світу духовного.

МАТЕРІАЛЬНИЙ СВІТ РОЗВИВАЄТЬСЯ ЧЕРЕЗ ВЗАЄМОДІЮ РЕЧЕЙ І ПРОЦЕСІВ.

Саме ця взаємодія (але не Бог) виступає, відповідно до матеріалізму, підставою світу. Матерія - невичерпана, тобто різноманіття конкретних об'єктів, у яких вона існує, є нескінченим. Але нескінченний її зміст не є хаотичним; він є впорядкованим. Насамперед, можна говорити про будову матерії на рівні живої й неживої природи.

У СТРУКТУРУ МАТЕРІЇ НА РІВНІ НЕЖИВОЇ ПРИРОДИ, з погляду сучасної науки, входять: елементарні частки, фізичний вакуум (особливий стан матерії, де відбуваються складні процеси появи й зникнення елементарних часток), атоми, зірки, молекули, планети, планетні системи, галактики (сукупність взаємозалежних планетних систем і зірок), системи галактик, метагалактики (системи взаємодіючих скупчень галактик). Таємні будови матерії, що існує за межами елементарних часток і метагалактики, люди ще не пізнали.

РІВЕНЬ ЖИВОЇ ПРИРОДИ ВКЛЮЧАЄ ДВА НАПІВРІВНІ: БІОЛОГІЧНЕ Й СОЦІАЛЬНЕ (суспільне) життя. На біологічному рівні в

структуру матерії входять нуклеїнові кислоти (ДНК і РНК присутні в клітках всіх живих організмів і виконують найважливіші функції по зберіганню й передачі генетичної інформації), білки (доклітковий рівень життя), клітки й одноклітинні організми, багатоклітинні організми (рослини й тварини), популяції (сукупності особин одного виду, тривалий час що займають певний простір і відтворюють себе в потомстві; приклад популяції – зграя вовків, зграя риб, мурашник), біоценози (сукупність популяцій, що населяють дану ділянку суші, води й перебувають у певному зв'язку між собою й навколишнім середовищем. Приклад біоценозу – ліс, у якому популяції тварин, рослин, грибів, мікроорганізмів взаємодіють між собою, створюють цілісну рівноважну систему), біосфера (глобальна система життя, утворена в результаті взаємодії біоценозів). На соціальному рівні в структурі матерії можна виділити наступні елементи: родина, класи, раси, нації тощо. Матерія має численні властивості, але є серед них такі, без яких вона не може існувати. Такі властивості називаються **АТРИБУТАМИ**. До них відносяться **рух, простір і час**.

ФІЛОСОФСЬКЕ ПОНЯТТЯ РУХУ ВІДОБРАЖУЄ БУДЬ-ЯКІ ВЗАЄМОДІЇ, А ТАКОЖ ЗМІНИ СТАНІВ ОБ'ЄКТІВ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬСЯ В ПРОЦЕСІ ЦИХ ВЗАЄМОДІЙ. ТОМУ РУХ Є ЗМІНА ВЗАГАЛІ.

Усі речі навколишнього світу перебувають у постійному русі, зміні. Є такі стани руху, які не змінюють якісних характеристик предметів. Наприклад, відомо, що усередині предметів відбувається «скажений танець» електронів і інших елементарних часток, але при цьому зовнішній вигляд, місце розташування предметів зберігаються незмінними, як таки, що перебувають у спокої. **СПОКІЙ – ЦЕ СТАН РУХУ, ЩО НЕ ПОРУШУЄ ЯКІСНОЇ СПЕЦИФІКИ ПРЕДМЕТА, ЙОГО СТАБІЛЬНОСТІ.**

Існують **СТАНИ РУХУ**, що призводять до **ЗМІНИ ЯКІСНОГО СТАНУ ПРЕДМЕТІВ**. Тут можливі два результати: розпад предмета на більш прості елементи (наприклад, у процесі гниття) і, навпаки, утворення нового, більш складного об'єкта. Зміна, що супроводжується появою нових якісних станів, які

являють собою розгортання можливостей, схованих у попередніх якісних станах, називається **РОЗВИТКОМ**. Наприклад, у жолуді прихована можливість стати дубом, і коли жолудь попадає в сприятливі для нього умови, ця можливість реалізується. Жолудь розвивається в дуб.

Кожному структурному рівню матерії відповідає власна **ФОРМА РУХУ**: механічна, фізична, хімічна, біологічна, соціальна. Ці форми взаємозалежні. **ПРОСТІР – ФОРМА БУТТЯ МАТЕРІЇ, ЩО ВИРАЖАЄ ВЛАСТИВОСТІ ПРОТЯЖНОСТІ ЇЇ ОБ'ЄКТІВ, ЇХНЮ БУДОВУ З ЕЛЕМЕНТІВ І ЧАСТИН.** Простір нашого світу має три виміри, тому його називають тривимірним.

ЧАС – ФОРМА БУТТЯ МАТЕРІЇ, ВИРАЖАЄ ТРИВАЛІСТЬ ПРОЦЕСІВ, ЩО ПРОТІКАЮТЬ, ПОСЛІДОВНІСТЬ ЗМІНИ СТАНІВ У ХОДІ ЗМІНИ Й РОЗВИТКУ МАТЕРІАЛЬНИХ СИСТЕМ.

Людина навчилася вимірювати час, порівнюючи різні процеси з чимось одним, обраним за зразок (еталон). Наприклад, ми порівнюємо тривалість доби з рухом вартового і хвилинної стрілкою годинника. При цьому один оборот по циферблату годинникової стрілки ми умовно називаємо «однією годиною». Але людині властиво й інтуїтивне почуття часу: «біологічний годинник». І тут немає нічого надприродного, якщо врахувати те, що людина – закономірний підсумок розвитку галактики, а тому може «почувати» її ритми. Медики відкрили, що наші внутрішні органи працюють із різним ступенем інтенсивності в різний час доби. Між двома й чотирма годинами ночі підсилюється функціювання печінки, що очищає організм від отрути, а о четвертій годині ночі всі органи знижують свою активність. Не випадково, в цей час найчастіше вмирають хворі люди.

На початку XX ст. фізика виявила глибокий зв'язок між простором і часом. Виявилося, що **ЧАС Є ЧЕТВЕРТИМ ВИМІРОМ СВІТУ**, а просторово – часовий зріз нашої Метагалактики характеризується формулою 3+1 (три просторових виміри й один тимчасовий). Ця фундаментальна характеристика визначає матеріальну будову метагалактики.

СВОЮ СПЕЦИФІКУ МАЄ ПРОСТІР І ЧАС ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА

Людство, на відміну від тварин, відразу ж почало формувати особливу просторову сферу своєї життєдіяльності: виготовляти знаряддя праці, будувати житла й поселення, створювати пасовища, одомашнювати диких звірів тощо. Поруч із незасвоєною природою з'явилася «друга», «олюднена» природа. Якщо в неживій і біологічній формах матерії простір включає тільки зв'язок предметів, то в **СОЦІАЛЬНИЙ ПРОСТІР ВХОДИТЬ І ВІДНОШЕННЯ ЛЮДИНИ ДО ПРИКМЕТ, ДО МІСЦЯ СВОГО ПЕРЕБУВАННЯ**. Так, поняття Батьківщина характеризує не тільки певну територію, місце народження й життя людини, але і її відношення до цього місця: вона випробує почуття любові до ландшафту (це може бути ліс, гори, море, степ тощо) і сумує, якщо змушений жити в іншому місці.

СОЦІАЛЬНИЙ ЧАС – ФОРМА БУТТЯ СУСПІЛЬСТВА, ЩО ВИРАЖАЄ ТРИВАЛІСТЬ ІСТОРИЧНИХ ПРОЦЕСІВ, ЇХНЬОЇ ЗМІНИ, ЩО ВИНИКАЄ У ХОДІ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДЕЙ.

Соціальні процеси мають різну тривалість. Первісні суспільства й перші цивілізації стародавнього світу їдуть коріннями у товщу тисячоліть. **СЕРЕДНЬОВІЧНЕ СУСПІЛЬСТВО ПРОІСНУВАЛО** близько 1400 років, а сучасний спосіб життя триває всього близько 300 років. Зміна етапів розвитку суспільства характеризується соціокультурними трансформаціями, прискоренням ритму соціального життя. Починається «плин часу», що перевищує рівень біологічного ритму людського тіла й фізіологічних процесів, що відбуваються в ньому. Це негативно позначається на здоров'я людей.

Соціальний час характеризується не тільки нерівномірністю протікання, але й багаторівневою структурою. У ній можна виділити час, що визначає історію походження роду людського, час утворення націй і народностей, час розвитку й зміни цілих епох і формацій, а також час індивідуального буття людини. У свою чергу, індивідуальне буття людини підрозділяється на час дитинства, отроцтва, юності, зрілості, старості. У кожному із цих часів свій

ритм і свої цінності. Так, у старості людина перестає поспішати, «утихомирює» плин часу, а також частіше, ніж у молодості, міркує про сенс життя, смерті. Подібне визначення матерії - одне з багатьох. Разом з тим, деякі сучасні філософи стверджують, що це визначення містить два взаємовиключних судження:

1. матерія незалежна від нашої свідомості;
2. матерія – об’єктивна реальність, що дана нам у відчуттях.

Перше судження заперечує друге й навпаки. Тезу про незалежність матерії від свідомості обґрунтувати не так просто, як здається на перший погляд. Не випадково, представники релігійної філософії перше судження відносили до розряду знань, які неможливо довести чи спростувати. Труднощі з визначенням матерії неминуче сприяють розвитку матеріалістичного навчання, більш глибокому аналізу його основних понять і принципів.

Матеріалізм і ідеалізм – протилежні філософські напрямки. Протягом всієї історії філософії їхні послідовники ведуть складну, напружену й змістовну суперечку один з одним. Певним компромісом між ними можна вважати **ДУАЛІЗМ** – філософське вчення про метод, що відображує існування двох незалежних початків: матеріального й духовного. Однак, назвати його «третім напрямком» у філософії не можна. Дуалізм – лише різновид ідеалізму, оскільки визнає незалежність свідомості від матерії.

Питання для самоконтролю та колоквіуму

1. Які функції філософії є у складному комплексі суспільно - історичного життя людей?
2. Визначити поняття «матеріалізм».
3. Визначити поняття «ідеалізм».
4. Як називається філософське вчення про метод, що відображує існування двох незалежних початків: матеріального й духовного.
5. Визначити філософське поняття «час».
6. Визначити філософське поняття «простір».

7. Охарактеризуйте гуманітарну освіту в Україні як фактор боротьби за становлення європейських цінностей в умовах війни.

8. Чи є логічна культура – необхідної складовою професійної діяльності фахівця?

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В.І. Філософія. підручник / за ред. доктора філософських наук, професора Є.Р. Борінштейна. Розділ ІІІ. Філософські досягнення людства; 3.5. Філософія громадянського суспільства Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320 с.)
http://dspace.pdpu.edu.ua /handle/123456789/11962

2. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Гуманітарна освіта в Україні як фактор боротьби за становлення європейських цінностей в умовах війни. Гуманітарний вісник : зб. наук. праць. – Число 35 / М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси: ЧДТУ, 2022. С. 5-12.
https://er.chdtu.edu.ua/handle/ ChSTU/4372

3. Аксьонова В.І, Скловський І.З. та ін. Дух українського націогенезу в контексті змін громадянського суспільства. Перспективи. Соціально-політичний журнал. 2022. № 2. С.41-46.
https://rep.dnuvs.ukr.education/items/51d7bed7-b15a-4148-b09c6a2e349d7b62

4. Аксьонова В.І. Гуманітарна освіта в Україні як фактор антропологізації становлення європейських цінностей. Перспективи. Соціально-політичний журнал. 2022. Вип. №3. С. 24-29.
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/ 123456789/16007

5. Аксьонова В.І. Логічна культура – необхідна складова професійної діяльності працівника Національної поліції України. Перспективи. Соціально-політичний журнал. 2024. Вип. №1. С. 18 – 22.
http://perspektyvy.pdpu.od.ua1_2024 › 1_2024;
https://rep.dnuvs.ukr.education/items/e62b339c-a3af-44fd-ac6c-93430a981015

6. Данильян О., Дзьобань О. Філософія : навчальний посібник. Харків: Право, 2021.136 с.

7. Лузан А. Вступ до філософії : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2023. 136 с.

8. Основи філософії : навчальний посібник / Л. Сандюк. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 412 с.

9. Філософія: підручник / І. Бичко, В. Ярошовець, В. Бугров. Київ : Центр учбової літератури, 2023. 648 с.

10. Філософія: підручник / Л. Губерський, В. Андрущенко, А. Баумейстер, І. Добронравова, В. Ільїн ; за ред. Л. Губерський. Харків : Фоліо, 2017. 621 с.

11. Філософія науки і методологія наукових досліджень: підручник / Тараоєв Я. В, Дольська О. О., Дишкант Т. М., Городиська О. М. Харків: Вид-во Іванченка І.С., 2026. 323 с.

Додаткові

1. Адо П. Філософія як спосіб життя. Київ : Новий Акрополь, 2020. 312 с.

2. Аксьонова В.І. Філософія. Філософія освіти. Становлення професійної комунікативної культури авіафахівців в контексті сучасного філософського дискурсу. Навчально-методичний посібник Для курсантів, слухачів, аспірантів усіх форм навчання та спеціальностей. Ч. 1. Кіровоград : КЛА НАУ, 2014. 104с.

3. Аксьонова В.І. Філософія. Філософія освіти. Становлення професійної комунікативної культури авіафахівців в контексті сучасного філософського дискурсу. Практикум. Ч.2. : практикум для курсантів, слухачів, аспірантів усіх форм навчання та спеціальностей. КЛА НАУ, 2014. 112 с.

4. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Модуль 1. Тема 5 Гносеологія. Філософія пізнання. Частина 1. Кропивницький : КЛА НАУ, 2017. 168 с.

5. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Комплекс навчально-методичного забезпечення з підготовки до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення

курсу студентами та курсантами всіх форм та спеціальностей навчання. Кропивницький : КЛА НАУ, 2017. 308 с.

6. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Змістовий модуль 1. Тема 4. Онтологія. Філософське розуміння світу. Діалектика – всезагальна теорія розвитку. Навчально-методичний посібник до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організацій самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та напрямів навчання. Кропивницький : ЛА НАУ, 2018. 38 с.

7. Аксьонова В.І., Скловський І.З., Сідорук О.В. Екологія освіти – феномен відображення візуальної історії козацького переможного духу. Екологія візуальності: стратегії, концепти, проекти. Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (8-10 жовтня 2015 р.). Черкаси: видавець Чабаненко Ю.А., 2015. С. 64-66.

8. Антропокультурні чинники європейського вибору України / Є. Андрос, Г. Шалашенко, В. Загороднюк, Н. Хамітов, Т. Лютий. Київ : Наукова думка, 2014. 300 с.

9. Гегель Г. Філософія духу. Будь-яке видання.

10. Гоббс Т. Левіафан. Будь-яке видання.

11. Гуманітарне знання як чинник формування світоглядних орієнтирів майбутніх правників : Колективна монографія / Т. Кононенко, Т. Сабельникова, В. Сусликов, Д. Титаренко, О. Титаренко, О. Новікова, К. Пономаренко, Г. Мухіна, О. Когут, Л. Суюсанов. Київ : ВД Дакор, 2020. 202 с.

12. Декарт Р. Міркування про метод. Будь-яке видання.

13. Добронравова І.С. Практична філософія постнекласичної науки про наукову істину та людську свободу// Філософія освіти. 2014. № 2. С.224–234.

14. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

15. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text

16. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству проти жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція).
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду http://www.philosophy.ua
2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html
3. Сайт Української асоціації релігієзнавців
http://religstudies.org.ua/ main.php
4. Транслятор.
https://www.deepl.com/uk/translator

Тема 2. Гуманістичний зміст історико – філософського процесу. Актуальні філософські проблеми людини

ПЛАН

2.1. Проблема людини в історії філософії. Походження людини, єдність біологічного й соціального.

2.2. Сутність та існування людини.

2.3. Індивід і особистість. Зміст і мета життя.

2.1. Проблема людини в історії філософії. Походження людини, єдність біологічного й соціального

Проблема людини – одна з найважливіших у філософії - особливо актуальна в переломні періоди розвитку суспільства, коли найбільш гостро постає питання про зміст і мету існування кожної людини. Саме такий перехід соціокультурної трансформації переживає людство на зламі тисячоліть. Однак,

щоб повніше усвідомити сучасний стан філософської антропології, необхідно ознайомитися, хоча б коротенько, з її історичним розвитком.

Початок західноєвропейської філософської традиції взагалі й філософської антропології, зокрема, поклала антична Греція. Спочатку людина в давньогрецькій філософії існувала не сама по собі, а лише в системі певних відносин, що сприймалися як Абсолютний Порядок і Космос. Життя людини проходило у єдиному, нероздільному світі природного і соціального середовища, з неживими предметами, тваринами й богами. Навіть боги перебували усередині Космосу й були для людей реальними особами. Людина розуміється як мікрокосм, що був відбиттям макрокосмосу, як живий організм. Саме так дивилися на людину представники мілетської школи, які стояли на позиціях гілозоїзму. Вони заперечували границю між живим та неживим і приймали загальну «натхненність» синкретичного універсуму.

Середньовіччя розглядає людину, насамперед, як «образ і подобу Бога», частину світового порядку. Але людина через своє гріхопадіння внутрішньо була роздвоєна та розглядалася як єдність божественної й людської природи, яка втілена в особистості Христа. У соціальному плані середньовічна людина проголошувалася пасивним учасником божественного порядку й була істотою тваринною і незначною відносно до Бога. Головне її завдання полягало в тому, щоб долучитися до Бога й рятуватися у день Страшного суду. Тому вся драма людської історії виражалася у формулі: «гріхопадіння – спокуса». Відповідати за свої вчинки перед Богом кожна людина повинна наодинці.

Філософська антропологія Нового часу формується під впливом буржуазних відносин. Зароджується наукове знання й принципи нової культури, що одержують назву гуманізму. Якщо мислителі середньовіччя вирішували проблему людини в містичному плані, то філософія доби Відродження та Нового часу ставила її на земну основу й на цьому ґрунті намагалася вирішити антропологічні проблеми. Філософія відмовляється від вчення про споконвічну гріховну сутність людини й стверджує її природне прагнення до добра, щастя й гармонії. Філософія цього часу повністю не

заперечує існування Бога, але робить своїм ідеалом лише людину. Критикуючи християнську догматику про споконвічну гріховність людини, філософи стверджують, що людина за власною природою, від дня свого народження є доброю і безгріховною.

Однак, під впливом процесів первісного накопичення капіталу та інтересів приватної власності, уявлення про людину, її життєві принципи та установки, а також мотиви її поводження поступово змінювалися. У творах мислителів зазвучали мотиви індивідуалізму, егоїзму й утилітаризму. Філософи зайнялися аналізом процесів дегуманізації, що гостро спостерігалися у капіталістичному суспільстві, досліджували причини відчуження людини від суспільства, шукали шляхи його подолання та відновлення людської гідності, повної та гармонійної реалізації її інтересів. На цьому етапі пріоритет був відданий не людині, а суспільним ідеалам.

Хоча ця позиція містила в собі досить раціонального та справедливого – людина, дійсно, стає людиною, коли вступає в численні зв'язки: спочатку зі своєю родиною, потім – з однолітками, поступово стає членом різноманітних соціумів: націй, держав тощо. Однак, подібна точка зору не бездоганна, у ній помітна однобічність і, можливо, небезпека.

Соціалізація людини, аж до його «узагальнення», входження без залишку гуманізму в суспільні зв'язки й відносини, загрожує втратою свободи особистості й індивідуальності. Виходить, що людина не первинна, а вторинна відносно до інтересів суспільства. Неповторність, унікальність та самосвідомість її втрачаються. Людину у суспільстві починають розглядати вже не як мету, а як засіб її досягнення. Мета більш соціалізується, її інтереси викривлюються впритул до тоталітарної держави. Звідси, пряма дорога до концепції «гвинтика», коли людина з'являється як одна із численних деталей надлюдського, державного механізму. При цьому виходить, що не держава існує для людини, а людина – для держави і тоталітарного суспільства.

Значний вплив на механічне дослідження **проблеми походження та розвитку людини** мала еволюційна теорія **Ч. Дарвіна**, особливо висновок про

те, що людина нібито як біологічний вид своїми родовідними корінням йде від мавпоподібних предків. Після смерті вченого знахідки копалин мавполюдей підтвердили справедливість такого пояснення. Однак, Дарвін не відповів на запитання, що саме послужило причиною виділення людини із тваринного світу. Відповідь спробував дати **Ф. Енгельс**: деякі види людиноподібних мавп під впливом природно-кліматичних умов досить різко змінили свій спосіб життя. Вони перебралися з дерев на землю. У результаті трансформувалися функції їхніх передніх кінцівок, які поступово перетворилися в органи для використання знарядь праці й виробництва, необхідних виробів і продуктів. Праця сприяла розвитку мозку, появі свідомості й мови. Таким чином, дарвінівська концепція антропогенезу доповнилася марксистською теорією **соціогенезу** й у філософії з'явилося поняття **антропосоціогенезу**.

Продовжуючи тему антропосоціогенезу, тобто походження людини, нам не обминути проблеми співвідношення у ній біологічного та соціального. Мабуть, ніхто не заперечує того факту, що людина двоїста: вона і тварина й не тварина. Ця істота як природна, так й соціальна. Але яким чином співвідносяться в людині, дві її природи? У розумінні цього питання існують дві крайнощі. Одна з них зводить людину до тварини, її тілесному початку.

З.Фройд вважав, що у всіх сферах життя, включаючи вищі, поводження людини визначено головним чином її тваринними інстинктами.

Прибічники протилежного підходу, навпаки, недооцінюють, а те й зовсім ігнорують, біологічні основи існування людини та її діяльності: вони оголошуються чимсь несуттєвим, супутнім. У той же час особливо підкреслюється значення суспільного, соціального в людині. У цьому ствердженні є свої резони. Соціальними чинниками можна, зокрема, пояснити деякі біологічні особливості людини. Так, у розвинених країнах спостерігається акселерація, тобто прискорене дозрівання людей. І, навпаки, у нерозвинених регіонах відбувається їхнє фізичне виродження. Коріння подібних явищ криються у соціальній сфері. У вирішенні проблеми співвідношення

біологічного і соціального в людині треба уникати крайностей і розглядати її як єдність цих двох витоків.

2.2. Сутність і існування людини

Проблема **сутності людини** перебуває в центрі філософського вчення, що пояснюється необхідністю визначення сутності будь-якого предмету. Без такого визначення взагалі неможливо вести будь - які розмови про його існування, функції, значення тощо. Історія розвитку науки знає чимало випадків, коли вчені пояснювали сутність людини її відмінністю від тварини. Дійсно, специфічних ознак людини чимало: розум, посмішка, плоскі нігті тощо. Однак, не можна не помітити, що у всіх цих випадках сутність людини визначається не з її самою, а як би з боку. З методологічної точки зору такий підхід не зовсім правомірний. Тому що сутність будь-якого предмета визначається, насамперед, внутрішніми законами його власного існування, субстанцією, що виражає його якість. Такою субстанцією, що становить сутність людини, як свідчить сучасна наука, є його **трудова діяльність**. Людина займається трудовою діяльністю, вступаючи прямо або опосередковано в **суспільні відносини,** сукупність яких і утворює суспільство. У процесі суспільного виробництва й трудової діяльності розвиваються й суспільні відносини людей. У тій мірі, у який індивід реалізує сукупність суспільних відносин, відбувається і його власний розвиток. Однак, людина – не тільки плід розвитку суспільства і суспільних відносин, вона й творець їх, тобто одночасно виявляється й об’єктом, і суб’єктом цих відносин. У ній реалізується єдність, тотожність суб’єкта й об’єкта. Таким чином, можна говорити **про соціально - діяльнісну сутність людини**. Поза діяльністю, соціальних відносин і спілкування (як форми їхньої реалізації) людина не може стати людиною. Аристотель відзначав, що істота, яка не здатна вступати в спілкування, – або тварина, або Бог. На цієї основі, за Аристотелем, виникає й така сутнісна характеристика людини як **РОЗУМ**, що є найвищою мірою

людської властивості, яка відрізняє людину від тварини не менш, ніж трудова діяльність і соціальні відносини.

Але людина не зводиться тільки до своєї сутності. У реальності вона проявляється в її існуванні. І якщо сутність людини – це загальна характеристика людського роду, то існування завжди індивідуально й не вичерпується сутністю. Воно є буття індивіда у всьому різноманітті форм, видів і властивостей його прояву. Ця цілісність існування виражається, насамперед, у тім, що ***людина є єдність біологічного і соціального***. Людина – біопсихосоціальний феномен. Тому розвиток людини, її цілісне формування завжди пов'язане із природними задатками, соціальним середовищем і її внутрішнім «Я» (волею, прагненнями, інтересами тощо).

2.3. Індивід і особистість. Зміст і мета життя

Людина розглядається філософами як **індивід,** представник людського роду. Визначення цього поняття має потребу в яких-небудь коментарях: **індивід** – це завжди «один з багатьох», завжди безособовий. У понятті «індивід» не фіксуються ні одиничні властивості людини, ні біологічні й соціальні її якості, хоча вони, звичайно, маються на увазі.

Під **особистістю** мається на увазі, насамперед, індивідуальність людини, при цьому – не біологічна, а соціальна. Особистість – соціальна індивідуальність. Людина розглядається з боку її загальних та специфічних соціальних якостей, та індивідуальних властивостей. Людину утворює особистістю соціальна самобутність, індивідуальність як сукупність характерних для людини соціальних якостей. Особистість розвивається і виконує різні соціальні ролі в суспільстві завдяки своїй діяльності, де індивід виступає й самоствердjується як особистість. Сама людина може думати про себе що завгодно, тішити себе будь-якими ілюзіями на свій рахунок, але те, чим вона є в дійсності, виявляється тільки у суспільної ролі. Не випадково, **Конфуцій** не тільки «слухав слова людей», але й «дивився на їхні дії», а **Аристотель** писав, що переможні вінки одержують лише ті, «хто бере участь у

змаганнях». Філософська антропологія не може обійти стороною **питання про зміст і мету життя.** Надати логічне обґрунтовану відповідь про абсолютний і вищий сенс життя людини неможливо та і не потрібно. Це означало б - вичерпати саме життя, яке безмежне у своєму існуванні й не вичерпується раціональним поясненням. Однак, до вирішення питання про зміст і мету життя не слід підходити абсолютно негативно. Стосовно до життя окремої особистості воно має реальний сенс і значення. Більш того, якби кожен з нас не відповідав самому собі на це питання, тоді саме існування людини було б дійсно безглуздим з усіма негативними наслідками, що звідси випливають. Багато глибокого змісту й мудрості містять також слова **Ф. Ніцше**: «Той, хто знає **НАВІЩО** жити, може знати і **ЯК**». Існування «має в собі самому вищу мету: підкорити природу настільки. наскільки це в силах людини» (**І. Кант**).

Сенс життя – у розвитку людини як самоцілі, її всебічному удосконалюванні. Визначити особистісний сенс життя – значить осмислити життя у всій його суті й у великому плані: пояснити, що в ньому справжнє, а що – ілюзорне; нарешті, визначити не тільки основні завдання й мету життя, але й реальні засоби їхнього здійснення. На думку **Т.Г.Шевченка**, все це нескінченно перевершує будь яку вченість і пов’язане з дорогоцінною й рідкою властивістю – мудрістю. «Юнакові, що обмірковує життя», який бажає довідатися зміст її із самого початку, не залишається нічого іншого, як тільки звернутися до тих, хто її вже прожив, причому прожив, звичайно, мудро (**І.Котляревський, Л.Українка, І.Франко, В.Винниченко та ін.).** Ще краще – звернутися до літопису людської мудрості, перевіреної на досвіді не тільки однієї людини, але й усього людства. Одне із древніх висловлювань на цей рахунок, що існує в різних модифікаціях та зустрічається у всіх народів, і на жаль, не залишає надії для тих, хто поспішає одержати готову відповідь на це питання на початку життя, відсилає їх до самого життя: «спочатку жити, потім філософствувати».

Близька до неї, але більш людяна, у традиціях філософії XIX ст., думка Ф. М. Достоєвського: треба не просто «спочатку жити», а насамперед, треба

«життя полюбити», причому «полюбити більше, ніж зміст його»; як говорить Олексій Карамазов, полюбити життя «раніше логіки, і тільки тоді я й зміст її зрозумію». Серцевиною цієї любові до життя є любов до людей, покладена в основу всіх справ, думок, почуттів і вчинків особистості. Сам письменник із цього приводу казав, що без твердого з'ясування для самого себе, для чого жити, людина не погодиться жити й скоріше винищить себе, чим залишиться на землі.

Позбавлення індивіда спілкування й можливості вибору діяльності, усвідомленої свободи дій, негативно позначається на розвитку особистості та її моральному самопочутті. Не випадково, ізоляція людини від суспільства й спілкування завжди вважалася одним з найсуворіших покарань, тому що постійна ізоляція й самітність суперечать самій сутності особистості. Але ще більш негативний вплив на особистість, що призводить до її руйнування, має маніпулювання: нав'язування їй чужої волі й думок. Людина, яка знаходиться під перманентним впливом ідеологічного тиску, що здійснюється за допомогою всіляких маніпулятивних технік та технологій мікро- та макросоціуму, повністю підкорена чужій волі й позбавлена власного світогляду, думок і поглядів, вільного вибору – вже не є особистістю.

Важко назвати особистістю індивіда, позбавленого розуму та свободи волі й дій, за будь – яких інших причин. Подібні люди не можуть бути відповідальними і не повинні відповідати за вчинені ними дії, тому що ці вчинки по суті не є їхніми. Ось чому їх не можна судити або засуджувати. Воля – це атрибут особистості. Але воля без відповідальності – це свавілля, тому бути відповідальним суттєвіше, ніж бути вільним. Бути особистістю, тем більш щасливою нелегко. Воля й відповідальність справжньої особистості потребують постійної творчості, докори сумління, страждань і переживань, що дуже рідко сполучаються із щастям. Чим більша шляхетність особистості, тим вище відповідальність її перед собою й людьми.

Безумовно, соціальне середовище впливає на процеси формування й поводження особистості. Але не в меншому ступені особистісні орієнтації й

поводження обумовлені внутрішнім, духовним світом людини. Кожен сам коваль своєї долі й щастя. Чим більшою мірою людина позитивно впливає на розвиток і ствердження цих цінностей, тим яскравіше й значуще сама особистість. Особистість, яка вважає, що досягла «фінішу» у самовдосконаленні та власних прагненнях, безумовно, деградує.

Оскільки людина у своїй суті істота суспільна, тому й зміст її життя може бути знайдений тільки на шляху сполучення інтересів і цілей суспільства й особистості. Спільність індивіда й роду, особистості й соціуму дає підставу оптимістично дивитися на буття людини у світі та зміст її життя. Трагізм індивідуальної смерті переборюється тим, що людина і після смерті залишається в результатах своєї діяльності, своєї творчості в шляхетній пам'яті нащадків.

Питання для самоконтролю та колоквіуму

Порівняти поняття «особистість» та «індивід».

1. Як ви розумієте сенс життя?

2. Яким чином соціальне середовище впливає на процеси формування й поводження особистості?

3. До чого може привести позбавлення індивіда спілкування, можливості вибору діяльності й усвідомленої свободи дій?

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В.І. Філософія. підручник / за ред. доктора філософських наук, професора Є.Р. Борінштейна. Розділ ІІІ. Філософські досягнення людства; 3.5. Філософія громадянського суспільства Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320с.).
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle /123456789/11962

2. Аксьонова В.І. Культура, антропологія, соціум. Підручник/за ред. Є.Р. Борінштейна. Аксьонова В.І., Атаманюк З.М. та інші. Одеса: Університет Ушинського, 2023. С. 154-177.
https://dspace.usfa.edu.ua/bitstream/123456789/ 1901/1/Aksyonova_3.3Kultura.pdf

3. Бердяєв М.О. Самопізнання. Будь-яке видання.

4. Вернадський В.І. Кілька слів про ноосферу. Будь-яке видання.

5. Данильян О., Дзьобань О. Філософія : навчальний посібник. Харків : Право, 2021.136 с.

6. Лузан А. Вступ до філософії : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2023. 136 с.

7. Основи філософії : навчальний посібник / Л. Сандюк. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 412 с.

8. Філософія : підручник / І. Бичко, В. Ярошовець, В. Бугров. Київ : Центр учбової літератури, 2023. 648 с.

9. Філософія : підручник / Л. Губерський, В. Андрущенко, А. Баумейстер, І. Добронравова, В. Ільїн ; за ред. Л. Губерський. Харків : Фоліо, 2017. 621 с.

10. Філософія науки і методологія наукових досліджень: підручник / Тараоєв Я. В, Дольська О. О., Дишкант Т. М., Городиська О. М. Харків: Вид-во Іванченка І.С., 2026. 323 с.

11. Філософія і методологія сучасної науки. Підручник / В.І. Штанько. Харків: видавництво …., 2017. 177 С.

Додаткові

1. Аксьонова В.І. Філософські проблеми наукового пізнання. (Гносеологія. Філософсько-методологічні проблеми наукового дослідження) : навч.-метод. посіб. Кропивницький: ЦНТУ, 2026. 399 с.
https://dspace.kntu.kr.ua/handle/123456789/18901

2. Аксьонова В.І., Паласюк М.І. Ненасильницьке спілкування: методи й алгоритми вирішення міжкультурних конфліктів між різними категоріями внутрішньо переміщених осіб, постраждалих внаслідок воєнних подій. Перспективи. Соціально-політичний журнал. 2026. №1. С. 68-75.

DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2026.1.7
https://perspektyvy.pdpu.od.ua/index.php/2026-ukr?id=90

3. Аксьонова В.І. Логіка: Практикум. Навчально-методичний посібник Кропивницький : ДонДУВС, 2024. 161 с.

4. https://rep.dnuvs.ukr.education/handle/ 123456789/4102

5. Аксьонова В.І. Філософія. Навчальний посібник для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня бакалавра для усіх спеціальностей. Кропивницький: ЛА НАУ, 2022. 415 с.

6. Аксьонова В.І. Соціокультурний контекст інформаційного суспільства – феномен соціальної активності особистості. Наукове пізнання: Методологія та технологія. Науковий журнал. Філософія. Вип.1(45). 2020. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 11-19.
https://rep.dnuvs.ukr.education/items/9d121705-84ea-4c21-84b7-53bc 61d5af93

7. Аксьонова В. І. Парадигми сучасної філософської освіти як наукової складової у підготовці фахівців для сектору безпеки і оборони в умовах війни. //Актуальні питання підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони в умовах війни : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 17 квітня 2025 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2025. С. 29-34.
https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=7OTrDs YAAAAJ&pagesize=80&citation_for_view=7OTrDsYAAAAJ:abG-DnoFyZgC

8. Аксьонова В. І. Гуманітарна освіта в Україні як фактор антропологізації становлення європейських цінностей. Перспективи. Соціально-політичний журнал. 2022. №3. С. 24-29.
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/16007

9. Аксьонова В.І., Скловський І.З Пошук цивілізаційного сенсу метафізики соціокультури громади в європейському просторі. Наукові записки / Ред. кол.: В.Ф.Черкасов, В.В.Радул, Н.С.Савченко та ін. Вип.185. Серія: Педагогічні науки. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2020. С. 59 – 63.

https://rep.dnuvs.ukr.education/items/ 76686c23-0fc9-440f-b993-e3a7dae7d12f

10. Алексієнко А., Аксьонова В. Українські жінки у науці проти гендерних стереотипів та гендерно зумовленого насильства під час воєнних дій. Актуальні аспекти розвитку STEAM-освіти в умовах євроінтеграції: збірник матеріалів ІІ Міжнародної науково- практичної інтернет-конференції (м. Кропивницький, 26 квітня 2024 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2024. С. 307-310.
https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2024/06/

11. Релігієзнавство [Електронний ресурс] : навч. посіб. / Т.М. Кучера; М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». Електрон. текстові дані. Київ : КНЕУ, 2016. 53–54 с.

12. Скловська О.І., Скловський І.З. Філософія (Релігієзнавство). Модуль 1. Вступ до філософії і основні етапи її історичного розвитку. Частина І. Релігія у філософсько-історичному контексті: навчальний посібник до колоквіумів, семінарів та організації самостійної роботи з вивчення курсу. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 52 с.

13. Словник гендерних термінів, присвячений основній термінології в галузі ґендеру та фемінізму. укладач : З. В. Шевченко. http://a-z- gender.net/ua/

14. Aksonova V.I. PHILOSOPHY OF SCIENCE. Guide for graduate students, distance learning education. (Lectures, lectures notes, lectures video ppt, lectures audio). Graduate student’s workbook. Kropyvnytskiy : FA NAU, 2016. Part 1. 52 p.

15. Aksonova V.I. Content module I. An introduction to philosophy. Philosophy, its humanistic sense and mission. part1: early philosophy (pre-socratic period of oral philosophy. metaphysics. Antique. Student’s workbook for students of all forms of education, foreigner students and extra-mural students. Kirovohrad: FA NAU, 2016. 48p.

16. Aksonova V.I. PHILOSOPHY.Guide for students, graduate students and distance learning education (Lectures, lectures notes, lectures video ppt, lectures audio). Part III. Kropyvnytskyi: Flight academy of the national aviation Universityof Ukraine. (FA NAU), 2018. 24 p.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

Тема 3. Історичні типи філософствування

3.1. Філософія Стародавнього Сходу. *(Матеріали до самостійної підготовки)*

ПЛАН

3.1.1. Історичні типи філософії й філософствування.

3.1.2. Філософська думка Стародавній Індії.

3.1.3. Давньокитайська філософія.

3.1.1. Історичні типи філософії й філософствування

Визначимо деякі критерії типологізації й типи філософствування.

Філософське вчення – це система певних, логічне зв'язаних один з одним поглядів того або іншого мислителя.

Філософська школа – це сукупність філософських навчань, об'єднаних будь якими базовими ідейними принципами (платонізм, аверроїзм, томізм, картезіанство тощо).

Філософська течія – сукупність різних модифікацій тих самих ідейних принципів, що розвиваються різними, нерідко конкуруючими школами (неокантіанство, позитивізм, персоналізм тощо).

Філософський напрямок – сукупність філософських плинів (а, отже, навчань і шкіл), які при всій їхньої розбіжності, один з одним, відстоюють деякі загальні положення, що мають принципове значення (матеріалізм, ідеалізм, емпіризм, сенсуалізм, раціоналізм, ірраціоналізм тощо).

Філософія, таким чином, розвивається як зіткнення різних ідейних підходів, принципів і особистостей. Тому труднощі в з'ясуванні предмета філософії значною мірою пов'язані з тим, що його як токового, у загалі немає. Реально отже завжди існувало й існує безліч різноманітних навчань, шкіл, плинів і напрямків, які, з одного боку, якоюсь мірою солідарні один з одним, а з другого - у чомусь спростовують один одного. Причому, з розвитком історико - філософського процесу предмет філософського міркування й спосіб вирішення складних філософських проблем постійно змінюється. Саме розмаїття світоглядних проблем і способів їхнього вирішення поставили перед історико - філософською наукою завдання типологізації філософських навчань. У її основі лежить типологізація за змістовним і часовим принципами. Залежно від способу вирішення основного питання філософії, як ми вже встановили, утворилися й постійно дискутують один з одним два основних напрямки – матеріалістичне й ідеалістичне, кожне з яких представлене своїми історичними школами, які мають власні джерела й традиції.

Інша лінія типологізації визначається відношенням мислителів до основних форм і видів пізнання: почуттєвого й раціонального (розумного, розумового). Філософи, що наполягають на головній ролі почуттів, відчуття у процесі пізнання, отримали в історії філософії назву **СЕНСУАЛІСТІВ** (– від лат. **sensus** – відчуття, почуття). Протилежність сенсуалістичному напрямку в гносеології – **РАЦІОНАЛІЗМ** (– від лат. **ratio** – розум), коли почуттєві знання не відкидаються, але розглядаються як «темні», недосконалі, нездатні осягнути сутність речей.

Ще один вододіл в історії філософії проходить по лінії протистояння ірраціоналізму та раціоналізму. **ІРРАЦІОНАЛИСТИ** часто - густо обмежують або навіть повністю заперечують роль розуму в процесі пізнання, відводять

його в позараціональні форми психіки: містичної інтуїції, одкровення, по надчуттєвого споглядання тощо. Постмодерністи, наприклад, виходять із постулату абсурдності, алогічності самого буття, що не піддається, на їхню думку, ні розумному обґрунтуванню, ні поясненню.

Філософські навчання різняться також по **МЕТОДУ**. За цим критерієм минуле, і сучасний стан думки може бути віднесено до однієї із двох концепцій: **МЕТАФІЗИЧНОЇ** або **ДІАЛЕКТИЧНОЇ**. Метафізичною філософією із часів Аристотеля та Гегеля називають деяку абстрактність, котра у сформованих поняттях намагаються дати однозначні, завершені догмати зображення світу. Оскільки сутність речей незмінна й вічна, вони нерухливі. Вивести їх зі стану спокою, додати їм рух може лише зовнішня сила (як це має місце у звичайної, ньютонівській механіки).

Діалектичний метод виходить із визнання рухливості, плинності філософських понять. При цьому, джерело руху й розвитку перебуває не поза, а усередині, тобто в самому явищі. Діалектики вважають, що у світі немає готових речей, а є суперечливі процеси.

Існують інші критерії етимологізації філософських вдень: релігійно - ідеалістичні й атеїстичні (стосовно релігії), сцієнтиські (– від лат. **scientia** – знання, наука) і антисцієнтиські (стосовно науки) тощо. Типологізація за часом, наприклад, висвітлює мінливий характер процесу філософської творчості, його обумовленість об’єктивними факторами духовного виробництва. Типологізація за принципом часу вводить поняття «історичний тип філософствування», що поєднує не лише однодумців, а сучасників, філософів різних поглядів і переконань, які сформувалися в єдиному просторі й часі культури. Кожна велика епоха знає свій історичний тип філософствування і характерний тип філософа.

СВІТОГЛЯДНИЙ ТИП ФІЛОСОФСТВУВАННЯ склався в античності та цілком відповідав умовам процесу духовного виробництва: твердому відділенню й протиставленню розумової й фізичної праці, коли єдино гідним заняттям для громадянина поліса визнавалася тільки розумова праця

(абстрактно - духовного рівня). Вищими цінностями, ідеалом вільної людини вважалися безтурботність, незворушність духу, спокійне споглядання вічної істини. При цьому соціальна роль філософа зводилася до пояснення вже минулих подій. Близьким до споглядального є **УМОГЛЯДНИЙ ТИП ФІЛОСОФСТВУВАННЯ**, орієнтований на ірраціональні й понад-раціональні джерела пізнання (інтуїцію, одкровення), особливо характерний для релігійної й релігійно-містичної філософії. (пізня античність, середньовіччя, релігійний ренесанс кінця XIX – початку XX ст.). Ціль його – вихід за межі чуттєво - сприймає мого світу, знаходження універсально - інтимного зв'язку між вірою й знанням, релігією та наукою.

Філософія **ДІЯЛЬНОГО ТИПУ ФІЛОСОФСТВУВАННЯ**, знаменує собою становлення й ствердження соціально-перетворювального змісту**, його** метою є зміна світу. Новітній, **СОЦІАЛЬНО – ЕКОЛОГІЧНИЙ ТИП ФІЛОСОФСТВУВАННЯ** (концепція М.Ф.Федорова про регуляцію природи, ідеї В.І.Вернадського про ноосферу, теоретичні висновки Римського клубу) припускає вже не стільки зміну, скільки **–** збереження світу.

Отже, вивчення історії філософії почнемо зі споглядального типу філософствування, характерного для стародавніх цивілізацій. У VI ст. до н.д. у трьох центрах стародавньої цивілізації – Китаї, Індії й Греції – практично одночасно виникає філософія. Її народженню передував тривалий процес переходу від міфологічного світогляду до світогляду, що спирався на знання, знайдене в інтелектуальному пошуку. Становленню філософії сприяли розвиток продуктивних сил (зміна бронзи залізом), поява товарно-грошових відносин, ослаблення первісних структур, виникнення перших держав, зростання та поглиблення наукових знань і посилення критичного духу. Спільність генезису (**–** від грец.**– genesis –** походження, виникнення), однак, не виключає своєрідності філософського мислення в кожному з названих вогнищ цивілізації.

В Індії, незважаючи на контакти з іншими найдавнішими культурами, думка із самого початку розвивалася більш-менш самостійно. Передумови й

початкові форми філософського мислення (брахманізму) поступово кристалізувалися в цільні філософські системи, розвиток яких можна простежити на тривалих тимчасових відрізках. Індійська філософська традиція ніколи повністю не переривалася, існуючи в суспільстві як стійкий елемент вічно живої культурної спадщини.

Давньокитайську філософію не можна відокремлювати від розвитку духовного життя китайського суспільства в цілому. Вона розвивалася самостійно. Можна казати про істотний вплив буддизму (виник у межах індуїзму), але варто мати на увазі, що він протягом століть був пристосований до місцевої традиції. Таким чином, китайську філософію можна характеризувати як єдине ціле, здатне інтегрувати в собі нові зовнішні впливи.

3.1.2. Філософська думка у Стародавній Індії

Найважливішою специфічною рисою філософії є її нерозривний зв'язок з релігією. Тут філософські системи виступали як органічний елемент релігійних навчань. Одним з перших джерел інформації про життя суспільства, про ступінь пізнання навколишнього світу є **ВЕДИЧНА** (санскр.

– веда, букв. – достовірні знання, те, що має божественне походження; («вінець знання»). **ІНДУЇСТСЬКА ЛІТЕРАТУРА –** великий набір сакральних текстів індуської культури, що складалися упродовж **ведичного** періоду **–** (1500 – 600 років до н.д.). За віруваннями індусів, створення Вед приписується **Брахмі**. У Ведах згадуються 1000 богів і міститься 1028 гімнів. Мовою вед є **санскрит**. Це найцінніше джерело духовної культури традиційно поділяють на певні групи текстів. Найдавніша частина Вед – **чотири Веди –** «**Рігведи»** (види гімнів) (10), «**Яджурведи**» (види жертвоприношень і формули) (51), «**Самаведи**» (види пісень) (16), «**Атхарваведи**» (види заклинань) (31). **Брахмани** (визначають як **Атман,** персональний**,** безособовий) здійснювали тлумачення їхнього таємного змісту та керівництво небезпечними ритуалами, насамперед, жертвопринесеннями. **Араньяки** – тексти, призначені для пустельників. Заключний етап ведійського періоду (т.з. «Завершення Вед»)

становлять давньоіндійські релігійно-філософські брахманські тексти **Упанішади** (санскр. - одкровення, «те, що руйнує невігластво», букв. – «сидіння біля вчителя з метою пізнання істини, – звідси – «таємне знання», «таємне навчання»). Це трактати релігійно - філософського характеру, що пояснюють таємний, внутрішній зміст Вед. Центральною темою є концепція єдності **атмана** – «Я», «души» й абсолютного духа – **Брахмана**. Корпус Упанішад становить 108 текстів, що написані у різний час (найдавніші з них сягають VII – III ст. до н.д. – до XIV – XV ст. н.д.) різними авторами. Упанішади є частиною індійських священних текстів **Шруті** (почуте), і складені у вигляді діалогу вчителя с учнем, в якому вчитель пояснює суть Вед. На відміну від Вед, центр уваги тут переноситься із зовнішньої, ритуальної - на внутрішню сторону явищ.

Авторитетне чи, навпаки, нігілістичне відношення до змісту Вед визначило класифікацію систем умогляду (здатність до теоретичних узагальнень, абстрактних міркувань про уявлення та предмети, до висновків з теоретично прийнятих принципів). Філософські школи прийнято ділити на **ОРТОДОКСАЛЬНІ** (брахманські), які сформувалися безпосередньо на текстах Вед (міманс, веданта – букв. «Завершення Вед») і утворені на незалежному досвіді й міркуванні (санкьх`я, йога, ньяя, вайшешика) та **НЕОРТОДОКСАЛЬНІ** (настика), що відкидали авторитет Вед: локаята, чарвака, джайнізм, буддизм. Ці школи ні в якому разі не підміняли одна одну, а існували паралельно, причому кожна з них ретельно розглядала аргументи всіх інших і прагнула до енциклопедичності викладу своїх думок.

При всьому різноманітті філософських поглядів і концепцій світобудови, у давньоіндійської думці виділяється ряд загальних моментів у підходах до вирішення світоглядних проблем. Насамперед, для давньоіндійської філософії є характерним природоцентризм і теоцентризм. Відповідно до умогляду стародавніх індусів, існує величезний Всесвіт, нескінчений у просторі й часі, що мільйони років перебуває в первозданному хаосі (подібно давньогрецької міфології, у давньоіндійської філософії це – стихія, що нібито існувала до

виникнення світу, землі з її життям – «Ніч Брахми»). Поступово Всесвіт здобував впорядкованість, гармонію й земне життя («День Брахмы»). Ці зміни – незліченні й нескінченні. Земля – лише мала частка у Всесвіті, а дух Людини – лише іскорка світової ідеальної субстанції, складова абсолюту, укладена в людському тілі, що прагне звільнення від нього. Звільнившись від нього, вона або без залишку розчиняється в цьому абсолюті, або повністю перетворюється, змінюючи свій зміст і структуру, тобто стає зовсім іншою (сансара – санскр., буквально – проходження через щось надприродне, безперервне переродження особистості або душі). Елементи навчання сансари можна знайти вже в брахманах, але саме в Упанішадах ця думка абсолютизується й зводиться до однієї з головних тез**.**

ЗАКОН ВОЗДАЯННЯ (**карма** – санскр. – дія, справа, жереб; у широкому змісті – загальна сума зроблених будь якою живою істотою вчинків, у вузькому – вплив цих вчинків на характер теперішнього й майбутнього існування) диктує постійне включення в цей колообіг перевтілень і детермінує (лат. **determino** – визначаю) майбутнє народження, що є результатом всіх діянь у попередніх життях. Тексти засвідчують, що тільки той, хто робив благородні дії, жив згідно із суспільною мораллю, народиться у майбутньому житті як брахман (– від санскр. – священик – служитель культу і чернець), кшатрия (санскр. – воїни й представники колишньої племінної «еліти») або вайшья (– від санскр. – хлібороби, ремісники й торговці). Людина, дії, якої були неправильними, у майбутньому житті може народитися як представник нижчої Варни (санскрит. – стан), або ж атман (–від санскр. – подих, душа, «я сам») - потрапить у тілесне сховище тварини. Не тільки варни, але й все, із чим людина зустрічається у власному житті, визначено кармою.

Колообіг життя вічний, і все у світі йому підкоряється. Обмеженій простором і часом, ані Боги, ані людина як особистості не існують, Атман, коли залишає земні справи, будучи спаленим на похоронному багатті, під впливом карми примушений постійно повертатися в цей колообіг та знаходити наступні втілення, або, як кажуть тексти, прямувати шляхом батьків (– від санскр. –

питр'яна). Пізнання (одна із центральних тем Упанішад) складається в повному усвідомленні тотожності атмана й брахми (санскр. – безособове суще). І лише той, хто цю єдність усвідомлює, звільняється від нескінченного ланцюга перероджень («колесо сансари») і підноситься над радістю й скорботою, життям і смертю. Його індивідуальна душа повертається до брахми, де залишається вічно, звільнившись від впливу карми (санскр. – даваяна – «шлях богів»).

Спроба замінити свідчення про божественну зумовленість морального порядку ідеєю природної космічної моральної світобудови визначає наступний зміст давньоіндійської релігійно-філософської думки: 1. Абсолютний закон карми стосовно всього живого виступає як вічний світоустрій Всесвіту, де кожному віддається згідно зробленим ним благим та поганим діям; 2. Світ виступає як арена для діянь, що визначають майбутнє людини; 3. Порушення людиною кармінних законів у колишньому житті, у реальності призводить до негативних наслідків, заважає звільненню, обумовлює нещастя й страждання людини як у сьогоденні, так і в наступних життях; 4. Знання не можуть бути винятково теоретичними, а повинні виступати у своїй морально-практичній іпостасі (– від грец. – сутність), виробляти норми правильного поводження й керівництва власними бажаннями та емоціями у повсякденному житті; 5.Необхідні специфічні пізнавальні процедури й дії (безперервна зосередженість на предметі пізнання й особливий самоконтроль, що усуває домінування пристрасті тощо).

Названі вище філософські школи концентрують свою увагу на однієї або декількох із цих проблем.

ВЕДАНТА – **«Завершення Вед»** – переконане у вищому авторитеті Вед – розглядає їхній зміст як одкровення, джерело щирого знання. Веди існували до початку світу й виникли з подиху брахмана, визнає Бога як творця світу, дає визначення поняттям «Брахман», «Атман», «рита», «дхарма», «карма», «сансара», «мокша» та подальше розвиває філософське вчення:

Брахман – безликий, абсолютний духовний початок світу, вища об'єктивна реальність, поза якою нічого немає; сам він – поза часом і простором, поза причинно-наслідковими відносинами;

Атман – космічний духовний початок, «я», душа. Атман, як вища суб'єктивна реальність, протилежна Брахманові й одночасно збігається з ним. У підсумку вони ототожнюються. Атман (Брахман) це й початок – світу, його творець, і його завершення. Смерть – злиття з атманом;

рита – універсальний космічний закон, що визначає рух світил, дощ, ріст рослин, життя тварин і людей, діяння богів. Рита не дає Всесвіту впасти в хаос, забезпечує порядок його кругообігу. Множинність навколишнього світу одиничних речей ілюзорна й породжена авидьєй – людським нерозумінням;

сансара – вчення про переселення душ, які після загибелі тіла втілюються в чергове нове тіло. Душа безсмертна, її мандрівки не мають кінця;

дхарма – моральний борг або закон, що мала кожна давньоіндійська Варна. Залежно від індивідуальної карми – загальної суми зроблених у житті вчинків – визначається подальша доля душі;

мокша – звільнення душі від підкорення закону санскрит; у випадку точного виконання стає представником вищої Варни – брахманом. Душа стає незалежної від світу й зливається зі своїм творцем атманом, знаходячи щире, нескінченне «я». Мокша можлива при житті, для чого необхідно перебороти незнання – **авідья**, придушити пристрасті й бажання, звільнитися від багатства, неправди, знайти спокій відлюдника.

Школа **Мімансу** розвивалася віддавна й спочатку була системою правил, що допомагають розумінню Вед. Першим її збереженим текстом є трактат Джаймини (між II ст. до н.д. – II ст. н.д.). Вона займалася доказом непогрішності й вічності Вед. Міманс сприймав сакральні тексти не тільки як вищий авторитет, але й бачила в них понад - чуттєву універсальну субстанцію, що існує вічно і є абсолютною. Відповідно до цього вчення, послідовне виконання всього того, чому навчають Веди, є єдиним шляхом звільнення від пут сансари й карми.

Представники школи Мімансу вірили в істинність пізнання й виступали проти тези про ілюзорність сприймання одиничних предметів та їхніх властивостей, визнавали реальність матеріального світу й інших об'єктів (душі, богів тощо). Світ, зорганізується з атомів за моральним законом карми. Душа розуміється як вічна й нескінченна субстанція, пов'язана з тілом, але не вмирає разом з ним. Вона має свідомість, що виникає лише в певних умовах (коли душа з'єднується із тілом і об'єкт перебуває перед органами почуття). Теорія причинності Мімансу виходить із визнання особливої невидимої сили, що породжує певний наслідок. Заслуговує на увагу й вчення про особливу потенційну енергію, що виникає у душі при виконанні ритуалу й манливої насолоді його плодами у майбутньому.

Санкхья (– від санскр., букв. – число, перерахування, розрахунок) – школа, засновником якої вважається Капила (VII ст. до н.д.), будується як аналітичне перерахування елементів космосу в їхньому відношенні від вихідних принципів до всього різноманіття об'єктів світу. Класична санкхья визнає авторитет Вед, але вважає буття Бога недоведеним і будує знання на основі незалежного досвіду й міркування.

Санкхья вчить, що у світі у наявності є дві самостійних першооснови: пракрити (– від санскр.) – природа, матерія й пуруша (**–** санскр., букв. – людина, чоловік) – дух, свідомість. **Пракрити –** активна й мінлива. **Пуруша (**–від санскр.) – пасивна, свідомість, що застигла в Самоспогляданні. Пракрити складається із трьох субстанцій – сил **(**– від санскр.– **гун**, букв. – якість, нитка): **саттви** (– від санскр.) – основи задоволення й джерела радості, світла, раджаса (санскр.) – джерела руху, причини страждання й, нарешті, **тамаса** (– від санскр.) – пасивного, негативного початку, джерела темряві, відсталості, байдужності. При зіткненні пуруши із пракрити порушується споконвічна рівновага **–** гун. У результаті цього зсуву й різноманітних комбінацій виникають предмети, що наповнюють Всесвіт. Розгортання пракрити йде у фізичному й психічному напрямках. На першому щаблі утворюється **махат** (– від санскр.) – основа всього матеріального й **буддхи** (– від санскр.) – світовий

дух і розум. На другому щаблі виникає **аханкара** (– від санскр.) – початок, що індивідуалізує (моє, «Я»). Із аханкари з перевагою гуни тамаса виникає п'ять **танматр** (– від санскр.) – тонких елементів, що не можуть сприйматися органами почуттів (потенцій звуку, дотику, кольору, смаку), з яких у подальшому утворюються п'ять елементів – земля, вода, повітря, вогонь і ефір. Із аханкари з перевагою саттви виникають п'ять органів сприйняття й п'ять органів дії, а також розум **(**– від санскр.–**манас**). Разом у санкхья налічується 25 початків. З них всі, крім пуруши, утворять світ «не – Я». Страждання втрачає свої причини, якщо людина зрозуміє, що її справжнє «Я» перебуває поза природою, тіла й навіть, розуму. Тому, мокша можлива при житті.

ЙОГА (– від санскр., букв. – з'єднання, участь, порядок, а також глибоке міркування, споглядання). Практика йоги згадується ще у Ведах. Засновник класичної йоги – Патан-Джали (II ст. до н.д.). Йога розділяє онтологію санкхья, але вимагає поклоніння брахманові (богові), якій розуміється як абсолютний дух, вічний, всюдипроникаючий, всюдисущий, всемогутній, всезнаючий, не підданий стражданням, нещастям і владі. Її головний зміст – розробка практичного шляху до звільнення через тренування тіла й духу. Йога означає припинення залежності чистого духу або «Я» від діяльності тіла, почуттів, а також розуму, що іноді помилково ототожнюється з «Я». Система очищення духу від раджаса й виявлення саттви припускає вісім щаблів: яма (– приборкання), нияма (– вироблення моральних установок), асана (– стійке рівноважне положення тіла), пранаяма (– правильний подих), пратьяхара (– ізоляція почуттів), дхарана (– увага), дх'яна (– міркування) і самадхи (– зосередженість).

У процесі просвітління розум так глибоко поглинається спогляданням, що забуває про самого себе й повністю зливається з об'єктом міркування. Поступово відбувається припинення всіх модифікацій розуму й психічних процесів, коли нічого не пізнається й не мислиться, так званий, «нульовий екстаз».

ЛОКАЯТА – одна з неортодоксальних шкіл (**настіка**) (– від санскр, – те, що йде із цього світу; «точка зору звичаєвої людини», «позиція здорового сенсу»). Матеріалістичний напрямок у давньоіндійської та середньовічній філософії (серед. I тис. до н.д. – у XV ст. школа припинила своє існування) Засновник її – напівлегендарний мудрець Бріхаспаті). До цього вчення близьке інше – **Аджівіка.**

В основі локаяти - скептичне відношення до догматики брахманізму, релігії взагалі. Згідно локаяті, тим, що існує можна вважати тільки те, що сприймається органами почуттів. Звідси заперечення локаятої бога й душі (зокрема, брахмана й атмана), раю й пекла, взагалі будь-якого «іншого світу». Згідно локаятикам, людина складається із чотирьох матеріальних елементів – землі, води, вогню й повітря. Єднаючись, вони утворюють тіло, органи почуттів, і на їхньому підґрунті виникає духовний початок. Оскільки в людині немає нічого, що може пережити її смерть, локаятики вказують на необхідність користуватися реальним життям, приймати все, що воно приносить, усвідомлювати те, що приємні сторони життя можуть зрівноважити і зло, й страждання. «Поки живеш, – говориться в одному тексті, – живи радісно, тому, що ніхто не може уникнути смерті. Коли тіло буде спалено, перетвориться в попіл, зворотне перетворення ніколи не відбудеться».

Особливістю локаяти є ствердження принципу **свабхави** (– від санскр. – наявності індивідуальної природи кожної речі, що визначає її будову й долю); всі впливи, що приходять до речі ззовні й далекі від її природі, неспроможні змінити непорушний хід її існування. Метою буття, згідно локаяти, є турбота про благополуччя справжнього існування. Згодом це призвело до розвиненого гедонізму (– від грец. – насолода) чарваки. Метою людського існування є досягнення насолоди.

ЧАРВАКА (– відсанскр.) – більш пізній різновид локаяты. Назва походить, можливо, від мудреця Чарваки, автора «Брихаспаті-сутр», які до наших часів не збереглися, як і будь-які інші книги цього напрямку. Чарвака відкидає як існування бога – абсолюту й душі (брахмана й атмана), так і закон

карми; вважає, що світ осягається лише за допомогою безпосереднього сприйняття, затверджує існування тільки цього світу й вважає єдиною реальністю матерію. Зізнається наявність чотирьох елементів: землі, води, вогню, повітря, зі спонтанного (лат. – довільний, добровільний) сполучення яких утворилося все, що є у світі. Життя й свідомість – функції цих елементів. Одночасно чарвака підкреслює висунутий ще локаятої принцип **свабхави**, індивідуальної природи кожної речі. Особливістю чарваки є зосередженість її представників на розробці етичної концепції. Чарвака бачить у поняттях добра й зла ілюзію, створену людською уявою. Відповідно до її навчання, реальні тільки страждання й насолода почуттєвого буття. Заперечуючи необхідність будь-яких аскетичних обмежень, що накладаються релігійними правилами, чарвака затверджує як єдину мету людського буття одержання насолоди. Причому те, що воно може бути пов'язане зі стражданням, не повинне зупиняти прагнення до його досягнення. Послідовний гедонізм робить цю школу унікальним явищем в історії індійської думки.

ВАЙШЕШИКА (санскр.– особливий, відмінний). За традицією, основоположником школи вважається Канада, якому приписується створення основного добутку цієї системи **–** «Вайшешики – Сутри» (остаточна редакція – 1-ша половина 1-го тисячоріччя). За вченням вайшешики, все, що існує включається в шість категорій – субстанцію, якість, дію, загальне, особливе й властиве. Субстанція виражає сутність речі і є головною. Дев'ять субстанції (земля, вода, світло, повітря, ефір, час, простір, душа, розум), що наділені «якостями» (постійними властивостями) і «діями» (минущими властивостями), становлять існуючий світ. Вайшешика дотримується атомістичної точки зору, відповідно до якої, перші чотири субстанції являють собою з'єднання атомів (ану – санскр.) – незмінних протяжних матеріальних часток сферичної форми. Хоча атоми ніким не створені й існують вічно, самі вони, однак, пасивні. Перший рух атоми одержують від невидимої сили – **адришти** й потім вступають у з'єднання під керуванням світової душі Брахми, що піддає матеріальний світ вічному циклічному процесу створення й руйнування. Світ,

що сприймається почуттєво, існує в часі, просторі та ефірі й керується загальним моральним законом (**дхарма**).

НЬЯЯ (– від санскр., букв. – правило, міркування, входження в предмет, аналітичне дослідження, логіка). Ця школа нерідко вважається продовженням вайшешики. Засновник – Готама (Гаутама – час життя невідомо). У центрі вчення – методи правильного пізнання. Ньяя визнає чотири джерела пізнання: почуттєве й надчуттєве сприйняття, висновок, порівняння, доказ (авторитетне свідчення). Пізнання, засноване на цих джерелах, є достовірним. Поряд з ним, існує недостовірне пізнання, що спирається на пам'ять, сумнів, помилку й гіпотетичний аргумент. Ньяя, спираючись на вчення про пізнання, заклала підґрунтя давньоіндійської логіки, розробила оригінальну теорію фізичного світу, засновану на виділенні об'єктів пізнання. Серед них «Я» (атман), відмінне від розуму (манас) і тіла. Зв'язок «Я» з об'єктами породжує прихильності, бажання, антипатії, ненависть, тобто те, що змушує «Я» діяти, утягуватися в кругообіг процесів народження і смерті, страждань і мрій. Правильне пізнання звільняє людину від цього. Саме звільнення розуміється ньяя як припинення негативних факторів (страждання), але ні в якому разі, як досягнення «стану щастя». Вільне «Я» виступає як чиста субстанція, яка не пов'язана зі свідомістю.

Ньяя створила вчення про бога як про нескінченне «Я», що створює, зберігає й руйнує світ, що створюється із вічних атомів, простору, часу, розумів, душ і акаши (ефіру). Мудрість і все-доброта бога допомагають людині, яка має свободу волі й, отже, можливість вільного вибору між добром і злом, досягти звільнення, через щире пізнання самого себе й світу.

ДЖАЙНІЗМ. Засновником вважається мандрівний проповідник з Бихара Вардхамана (VI ст. до н.д), якій походив із заможного кшатрийського роду й згодом одержав імена Махавіри («Великий герой») і Джини («Переможець»). Рідний будинок він покинув у 28 років і після 12-літньої аскези й філософських міркувань прийшов до принципів нового вчення, у центр якого поставив проблему буття особистості.

Згідно джайнізму, сутність особистості людини двояка – матеріальна (**аджива** – санскр., протилежне дживє) і духовна (**джива** – санскр., букв. – живучий, живий). Сполучною ланкою між ними є карма, що розуміється як тонка матерія, що утворює тіло й дає можливість душі з'єднатися із грубою матерією. У результаті такого з'єднання виникає індивід, душу якого карма супроводжує в нескінченному ланцюзі перевтілювання.

Карми (у джайністів їх налічується вісім видів) в основі мають дві фундаментальні якості. Злі карми негативно впливають на головні властивості душі, придбані нею, відповідно до джайнізму, у своїй природній формі. Добрі карми втримують душу в кругообігу перероджень. Звільнення людини від пут сансари відбудеться лише тоді, коли вона поступово позбудеться як від злих, так і від добрих проявів карми.

Джайністи вірять, що духовна суть людини може управляти матеріальною суттю й контролювати її. Лише сама людина вирішує, що є добро й зло, й до чого можна віднести все те, що зустрічається в її житті. У джайнізмі бог не розглядається як бог – творець або бог, що втручається в людські справи. Бог – усього лише душа, що жила в матеріальному тілі й звільнилася від пут карми і ланцюга перероджень.

Звільнення душі від впливу карми й сансари можливо лише за допомогою аскези й здійснення благих діянь. Тому джайнізм приділяє велику увагу розробці етики (– від грец. **etikos** – дотичної моральності, що виражає моральні переконання), традиційна назва «три коштовності» (**триратна**). У ній говориться про правильне розуміння, що обумовлене правильною вірою, про правильне пізнання і звідси - правильне знання, і, нарешті – правильне життя. Перші два принципи стосуються, насамперед, віри в джайніське вчення і його знання. Правильне життя означає більший або менший ступінь аскези. Ці принципи лежать в основі різних клятв, що даються ченцями й черницями джайніських громад. У них, зокрема, абсолютизовані вимоги не спричинення зла живим істотам, утримання від полового життя, відсторонення від світського життя та багатства тощо. Шлях звільнення душі від сансари – складний і

багатофазний. Метою є особистий порятунок, тому що людина може звільнитися лише сама, ніхто не змозі їй допомогти.

Складовою частиною джайніського канону є також різні умоглядні побудови, наприклад, про впорядкування світу. Космос – вічний, ніколи не був створений і не може бути знищений. Душі, постійно обтяжені матерією карми, більшою мірою, містяться найбільш низько, але, по мірі того, як вони позбуваються плохої карми, поступово піднімаються вище й вище, поки не досягнуть граничної межі. Крім того, канон містить міркування про основні сутності (– від санскр. **– джива** – **аджива**), окремі компоненті, з яких складається Космос, про так зване особливе середовище спокою й руху, про простір й час. У джайнізмі сформувалися два напрямки, які відрізнялися, зокрема, розумінням аскези. Ортодоксальні погляди відстоювали **дігамбари** (санскр., букв. – одягнені повітрям, тобто нехтування одягом), **швєтамбари** (санскр., букв. – одягнені в біле), які проголошували більш помірний підхід. Вплив джайнізму поступово занепадав, хоча і зберігається у сучасній Індії.

БУДДИЗМ. Виникає в VI ст. до н.д. у Північній Індії. Засновником вчення є Сіддхартха Гаутама (приблизно 583 – 483 до н.д.), син правителя роду Шакьєв з Капілаваста (область Південного Непалу). У віці 29 років (незабаром після того, як у нього народився син), будучи незадоволеним життям, він, залишає родину й іде в «безпритульність». Після багатолітньої марної аскези він досягає «пробудження» (**бодхі**), або «просвітлення», тобто осягає зміст правильного життєвого шляху, що відкидає крайнощі та отримає ім’я **Будда** (букв. – Пробуджений).

Центром вчення є практична доктрина «порятунку», або «звільнення».

ЧОТИРИ ШЛЯХЕТНІ ІСТИНИ:

1.Існування людини нерозривно зв’язано зі стражданням. Народження, хвороба, старість, смерть, зустріч із неприємним і розставання із приємним, неможливість досягти бажаного – все це веде до страждання.

2. Причиною страждання є спрага, що веде через радості й пристрасті до перероджения, народження знову і знову.

3. Усунення причин страждання полягає в рятуванні від цієї спраги.

Шлях, що веде до усунення страждань, – благий восьмеричний шлях – полягає в наступному: правильне судження, правильне рішення, правильна мова, правильне життя, правильне прагнення, правильна увага й правильне зосередження. Страждання буддизм визначає не як переживання деякого конкретного стану, але як очікування реального страждання, більше того – очікування ефектів від самого очікування: відчуттів страху, тривоги тощо. У буддизмі буття сприймається як перманентне страждання, а страждання виступає як стан нескінченного занепокоєння, напруженості, загального незадоволення. У той же час, страждання виявляється еквівалентом бажання та є психологічною причиною страждання. Буддизм приймає концепцію перероджень (сансара). Смерть – це не кара, не трагедія й не звільнення, а перехід до нового життя й тому – до нових страждань.

Особлива увага у буддійських канонах приділяється подальшому уточненню поняття «спрага» (**тришна**). Аналізується його виникнення й вплив, виділяються три його головних типи: спрага почуттєвих насолод (**кама**), спрага втілення (**бхава**) і спрага самознищення (**вібхава**). Поступове поняття «спрага» заміщається поняттям **рога** (бажання, прагнення), і, як наслідок, зміст вчення трохи змінюється. Крім того, виникає ще одна концепція, що вказує на таку причину страждань, як **(авідья**) – незнання правильного шляху, що веде до звільнення від страждань. На цій основі конструюється складна система причин виникнення страждання, розробляється зміст кожного з розділів восьмеричного шляху. Правильне судження ототожнюється із правильним розумінням життя як **юдолі** (церк.– слав., букв. – долина; місце, де страждають і змучуються) скорботи й страждань. Правильне рішення розуміється як послідовне виявлення співчуття до всіх живих істот. Правильна мова характеризується як нехитра, правдива, дружня, лаконічна й чітка. Правильне життя полягає в дотриманні перед писань моральності – відомих п’яти заповідей (**панчашіла**) буддизму: не шкодити живим істотам, не брати чужого, утримуватися від заборонених полових контактів, не вести дозвільних і брехливих розмов і не користуватися

п’янкими напоями, яких повинні дотримуватися як ченці, так і світські буддисти. Ще один щабель, що розглядається як підготовка до останнього щабля – вершини восьмеричного шляху: правильне зосередження, якій висвітлюється чотирма ступенями занурення (**джхана**), відноситься до **медитації** (– від. лат. – міркую, обмірковую) і медитаційної практиці. Ось чому в основі буддійської концепції поводження лежить свідомість внутрішньої віддаленості суб’єкта від всього, що його оточує. Так званий, середній шлях, наприклад, однаково відкидає як занурення в почуттєві задоволення, так й умертвіння плоті. Стан досягнення повної незв'язності із зовнішнім буттям, абсолютної відчуженості від нього й самозаглибленості і є – звільнення, **нірвана** (– від санскр., букв. – досягнення, вгасання, загасання).

Нірвана означає вищий стан, і взагалі, кінцеву мету людських прагнень; відсутність конфлікту з навколишнім середовищем, установлення **шуньі** (– від санск., букв. – порожнеча) – тобто психологічний стан відчуття порожнечі, адекватне поняттю зняття проблеми «буття – небуття», («реальність – нереальність»), «суб’єкт - об’єкт», що служить головною ознакою стану «звільнення» або нірвани.

Для буддизму є характерним не абсолютність божества, тобто немає потреби в божестві як творці, рятівнику, взагалі як у безумовно верховній істоті. Бог, як вища істота, внутрішньо присутній у людині, яка досягла звільнення, що, по суті, означає тотожність людини богові.

Отже, давньоіндійську філософію в цілому відрізняє умоглядність, слабкий зв’язок з наукою, зосередженість на проблемі порятунку, яка розуміється досить, специфічне.

3.1.3. Давньокитайська філософія

Становлення давньокитайської філософії пов’язане з процесами руйнування традиційних общинних відносин, викликаними економічним прогресом, появою грошей і приватної власності, ростом наукових знань, у

першу чергу, у галузях астрономії, математики й медицини, які створили сприятливий ґрунт для духовних змін.

Заступлення «Золотого століття» китайської філософії підготували за добу «**Чжань го**» («царств, що борються») перші «опозиціонери» **–** бродячі мудреці. Філософські школи складаються одночасно із давньоіндійськими – приблизно в VI в. до н.д., хоча окремі філософські ідеї можна виявити й у більш стародавніх пам'ятках культури (в Індії це були «Упанішади» й частково «Рігведа», а в Китаї – «**Ши цзин**» («Канон віршів») та «**І цзин**» («Книга змін»). Причому, в обох регіонах філософія, яка досить тривалий час розгорталася анонімно, відтепер стає авторської, пов'язаної з іменами **Гаутами – Будди**, засновника джайнізму **Махавіри**, першого китайського філософа – **Конфуція**, даоського мудреця – **Лао-Цзи** та ін.

Якщо в Індії численні філософські школи так чи інакше співвідносилися із ведизмом, то в Китаї – із конфуціанської ортодоксією. Однак, якщо в Індії, розмежування на окремі школи не призвело до офіційного визнання пріоритету будь якого з філософських напрямків, у Китаї, у той же час, конфуціанство у II в. до н.д. отримало статус державної ідеології та зберегло його до нового часу. У суперництві «ста шкіл», поряд з конфуціанством, найбільш впливовими були даосизм, моизм і легизм. У давньокитайської філософії є й інші відмітні риси. Так, специфічною рисою китайської філософії є принцип розгляду світу (природа, людина і суспільство) як єдиного універсуму, всі елементи якого детерміновані, взаємозалежні й перебувають у динамічній рівновазі.

Практичність, орієнтованість не на пошук і створення ідеалу, відповідно до якого варто було б змінити існуючу реальність, а спрямованість на підтримку саме той реальності, яка вже є. Звідси - відсутність будь яких серйозних апеляцій до надприродного, ґрунтування філософських поглядів на цілком досяжному ідеалі соціальної, етичної й політичної системи. Звичайно, цей ідеал був освітленим благословенням Неба, але для його втілення в життя не потрібно було робити нічого неможливого. Всі теорії повинні були орієнтувати народ на підтримку дисципліни та порядку. Тому у китайських

писемних пам’ятках дуже докладно розглядаються способи керування державою й шляхи самовдосконалення людини. Специфічність давньокитайської філософської думки обумовлена також вживанням у письмовій мові образно-символічних знаків – ієрогліфів. Піктографічне (– від лат. – намальований і грец. – пишу) письмо формувало філологічне відношення до тексту. Це неминуче позначилося на змістовних особливостях знань про світ і людину, на культурі мислення давньокитайських філософів та літературі взагалі.

Відсутність понятійного апарату, абстрактних спекуляцій натуралістичного й світоглядного порядку – ще одна особливість давньо китайської філософії. Звідси – слабкий зв’язок з наукою, нерозвиненість логіки. Китайська філософія надзвичайно стабільна. Основою такої стабільності є постійне підкреслення винятковості китайського способу мислення. Наслідком цього з’явилося поступове закріплення почуття неперевершеності китайського національного умогляду, його нетерпимості до всіх інших філософських поглядів.

КОНФУЦІАНСТВО. Титульна фігура у конфуціанстві, засновник школи - **Конфуцій** (– від кит. – Кун Цю, латинізована версія ім’я Кун Фу – Цзи – Вчитель Кун; 551 – 479 до н.д.) – перший мандрівний китайський філософ, Національний герой, державний та політичний діяч, дипломат, ритуальний фахівець, просвітник, життєпис якого за багатовікову історію збагатився більш пізнішими легендами. Твори: книга «Бесіди та судження», Чуньцю («Весна та Осінь», літопис 722 по 481 до н.д.), «Ші – цзин» («Книга Пісень») та «І–цзин» («Книга Змін»). Відомо, що спочатку він був нижчим чиновником у державі Лу. Потім мандрував по Східному Китаєві, а кінець життя присвятив винятково своїм учням. Більш достовірними джерелами для дослідження його поглядів є «Цзо чжуань» (коментар до хроніки Чуньцю, яка була складена на його батьківщини) та збережені записи висловів Конфуція і його учнів у книзі «Бесіди й судження» («Лунь юй»).

Вихідною для Конфуція можна вважати концепцію «Неба» і «небесного веління» (наказу, долі). «Небо» – це й частина природи, і вища духовна сила, що визначає природу й людину («Життя й смерть визначаються долею, багатство й знатність залежать від неба»). Людина, наділена небом певними етичними якостями, повинна жити за моральним законом (Дао), вдосконалювати їх за допомогою навчання. Ціль удосконалювання – досягнення рівня «шляхетного чоловіка» (**цзюнь-цзи**), дотримування етикету, доброго й справедливого відношення до інших людей, шанобливого відношення до старших за віком і вищих за статусом.

Центральне місце у вченні Конфуція займають питання світобудови і справедливого суспільного устрою у Піднебесній, а саме - концепція **Жень** (людяності) – закон ідеальних відносин між людьми в родині, суспільстві й державі. Вона містить у собі два основних принципи, що регулюють людське існування: допомагай іншим досягти того, чого б ти сам хотів досягти; не роби іншим того, чого не бажаєш собі.

Для дотримання субординації й порядку Конфуцій виробив етичні принципи справедливості, що покладені в основі його соціально-політичних поглядів. Людина повинна поводитися так, як велить її статус й порядок. Справжнє поводження – це поводження із дотриманням порядку й людяності, тому що «Справна людина розбирається в тім, що є шляхетним, так само як малі люди розбираються в тім, що є вигідним». Це шлях (**Дао**) людей, які мають моральну силу (**Дэ**) і повинні керувати суспільством. Конфуцій виступав за строгий, чіткий, ієрархічний поділ обов'язків між членами суспільства, за зразком родини («Правитель повинен бути правителем, а підданий – підданим, батько – батьком, а син – сином»).

Головні методи керування народом – сила прикладу й переконання. Шляхетна людина, яка має доступ до правлячої еліти, не має бути злобною, жадібною, пихатою і жорстокою. Конфуцій засуджував переслідування, наказування та вбивства представників інакомислення і непокірливих. Він вважав що, якщо правлячи верхи будуть послідовно та старанно додержуватися

«правильного шляху» (**Дао**), то «з усіх боків до них будуть йти люди з дітьми за спиною».

Після смерті Конфуція його вчення розпалося на вісім шкіл, важливе значення з них мають лише дві: ідеалістична школа **Мен–Цзи** (372–289 до н.д.) і матеріалістична – **Сунь-Цзи** (298 – 238 до н.д.). Відповідно до навчання **Мен–Цзи**, життя людей підлегле закону Неба, що виконує мудрий правитель – син Неба. Він повинен любити народ як дітей, а народ - шанувати його як батька. Людині від природи властиві чотири якості: жаль, сором, скромність, уміння відрізняти істину від неправди. Злість людини протиприродна, вона – наслідок її нерозвиненості. Людинолюбство (Жень), справедливість, доброзичливість (**чи**) і знання (**чжи**), згідно Мен-Цзи, також притаманні людині. Згідно концепції «гуманного керування», саме Жень є основою держави (Жень чжен), у якій головна роль приділялася народу: «Народ є головним у державі, за ним ідуть парфуми землі й зерна, а государ займає останнє місце». Якщо ж государ ігнорує принцип людяності, а особисту силу, що виходить від знання, підміняє тиранією (**ба**), народ має право його скинути. У вченні Мен-Цзи вперше намітилася постановка питання про співвідношення ідеального (**синь** – серце, душа, розум або **чжи** – воля) і матеріального (**ці**) початків у природі людини, причому головну роль він відводив волі (**чжи**).

Сунь-Цзи виходив з концепції **ці** – першоматерії, або матеріальної сили, що володіє двома формами: **інь** і **янь**. Світ існує й розвивається згідно із природними закономірностями. Небо – активний природний елемент світу, воно не управляє людиною, а, навпаки, може бути підкореним, використаним в інтересах людей. Від людини, як частини природи, залежать щастя й нещастя, багатство й убогість, здоров’я й хвороба, порядок і смута. Людина ж по природі зла (критика на адресу Мен-Цзи), народжується заздрісною із інстинктивним почуттям наживи. Необхідно впливати на ней за допомогою виховання (етикету) і закону (Конфуцій, як пам’ятаємо, відкидав закон), змусити дотримуватися ритуалу, виконувати обов’язок, і тоді у людині з’являться і

чеснота й культура. Досконаліть же досягається через навчання, що триває все життя.

Головними ланками керування країною **Сунь–Цзи** вважав справедливі накази й любов до народу, шанування ритуалу і повагу до вчених, шанування мудрих і залучення до державних справ компетентних та моральних людей, а мірилом правління – справедливість і мир.

ДАОСИЗМ. Один із двох основних плинів китайської філософії. Легендарний засновник – Лао-Цзи (букв. – старий вчитель; ім'я – Чи Ер; VI ст. до н.д.). Йому приписується складання книги «Дао де дзінь» **–** «Книга про Дао і де». У даосизмі, на відміну від інших шкіл, на першому плані перебувають онтологічні проблеми. Дао – природний шлях виникнення, розвитку й зникнення всіх речей і одночасно їхній матеріальний початок. Дао нескінченно, його не можна охопити ані розумом, ані почуттям. Дао передує богові й диктує закони небу, небо – землі, земля – людині. **Де** – невизначений, вторинний принцип, завдяки якому Дао проявляється у світі речей і наповнює їх енергією.

Етичний ідеал даосизму, виражений у концепції У–Вей (букв. – не діяння, бездіяльність), що спрямована проти законників і конфуціанців. У– Вей означає підпорядкування природному процесу, гармонію з Дао, відсутність будь-якої дії, що йде врозріз із ним і приводить до волі й щастя. Ціль поводження – подобатися Дао, що не бореться, але вміє перемагати; переможна - бездіяльність, інше – суєта.

Всесвіт не можна упорядкувати штучним образом, для воцаріння його потрібно дати волю його природженим якостям. Тому кращий правитель той, хто ні в що не втручається. Для успішного управління країною потрібне додержання Дао, і тоді вона процвітає, перебуваючи в спокої й гармонії; народу ж відомий лише факт його існування. Суспільний ідеал даосів – патріархальне, неосвічене життя, тому що освіченим народом важко управляти; також - відсутність зовнішніх контактів, мир із сусідами.

МОІЗМ. Ім'я засновника **Мо Ді (Мо Цзи;** V ст. до н.д.) Школа була чітко побудованою воєнізованою організацією, що неухильно виконувала накази її

глави. Основна ідея філософії моїзму – «всезагальна любов», на відміну від конфуціанської взаємності, що розумілася як любов до родичів. Відсутність загальної любові – причина безладдя, а «окрема» любов – «взаємної ненависті». Моісти заперечували також конфуціанське вчення про долю. Життя людини визначається її вільними діями, а не наказами неба, що бажає, щоб люди допомагали один одному, щоб сильний не пригноблював слабкого, а знатний не хизувався перед незнатним. Мо–Цзи рішуче засуджував «агресивні війни», оголосивши їх найбільшим і найжорстокішим злочином. Вища цінність – народ, якого правителі повинні любити. Мо-Цзи ввів у своє вчення релігійні мотиви, визнаючи існування «парфумів і примар» (де карають зло й винагороджують добро), «волі неба» (орієнтир для поводження людей).

ЛЕГІЗМ (– від фр.– закон). **Школа законників** виникла й оформилася в VI – III ст. до н.д. Засновником вважається Гуань Чжун (VIII-VII до н.д.), У розробці доктрини активну участь брали Шан Ян (IV ст. до н.д.), Хань Фей (III ст. до н.д.) та інші філософи.

Розвивався легізм у напруженій боротьбі з раннім конфуціанством, разом з яким прагнув до створення потужної, добре керованої держави, хоча і розходився з ним у філософському обґрунтуванні й методах її побудови. Конфуціанці виступали головними опонентами законників: якщо конфуціанство на перший план висувало моральні якості людей, то легізм виходив із законів і доводив, що політика з мораллю несумісна. Правителеві необхідно добре розбиратися в психології людей, щоб успішно управляти.

Основний метод впливу – нагороди й покарання, причому останні повинні превалювати над першими. Зміцнювати державу треба за рахунок розвитку землеробства, створення потужної армії, здатної розширювати границі країни.

Легісти створили концепцію деспотичної держави, у якої всі рівні перед законом, за винятком самого правителя – єдиного творця цих законів, що визначило вирішальну роль у формуванні імператорсько - бюрократичної системи керування. Основні його ідеї: державне регулювання економічних

процесів у країні; систематичне відновлення державного апарата шляхом призначення чиновників (замість традиційного принципу спадкування посад); введення єдиного принципу присвоєння рангів знатності, посад, привілеїв і платні за службу в армії й військові заслуги; рівні можливості при висуванні на адміністративні посади; чітка градація у середині правлячого класу; уніфікація (– від лат. – unus – один і – facio – роблю; приведення до однаковості) мислення чиновництва; особиста відповідальність чиновника; цензорський нагляд за діяльністю працівників держапарату. Шан Ян, окрім теоретичного вкладу, прославився своїми реформами, які він здійснив будучи радником правителя імперії Цинь. Суть його новацій полягала у тому, що він ввів приватну власність на орні землі і створив систему загального доносу.

За **добу Хань** (206 до н.д. – 220 н.д.) конфуціанство асимілювало (лат. – уподібнення, злиття, засвоєння) ідеї легізму, стало офіційною ідеологією, і легізм припинив своє існування як самостійне вчення.

Питання для самоконтролю та колоквіуму

1. Які типи філософствування визначають у філософської науці?
2. Які критерії типологізації визначають у філософської науці?
3. Порівняйте поняття «філософське вчення», «філософська школа», «філософська течія».
4. Охарактеризувати філософську думку Стародавній Індії: основні напрями та характерні риси.
5. Охарактеризувати давньокитайську філософію: основні напрями та характерні риси.

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В.І. Культура, антропологія, соціум. Підручник/за ред. Є.Р. Борінштейна. Аксьонова В.І., Атаманюк З.М. та інші. Одеса: Університет Ушинського, 2023. С. 154-177.

https://dspace.usfa.edu.ua/bitstream/ 123456789/1901/1/Aksyonova_3.3Kultura.pdf

2. Бердяєв М.О. Смисл історії. Будь-яке видання.

3. Бойченко О.І. Філософська антропологія давнього Китаю [Текст]. НАН України, Центр гуманіт. освіти. Київ : [б.в.], 2003. 216 с.

4. Бубер Мартин. Я і ти. Будь-яке видання.

5. Ганаба С.О. Ідея «Шляхетної людини» Конфуція як принцип морального зразку в управлінні суспільством. Матеріали XIV міжнародної наукової конференції «Китайська цивілізація: традиції та сучасність» (м. Київ, Інститут східнознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України, ГО «Українська асоціація китаєзнавців», Національний інститут стратегічних досліджень. 5 листопада 2020р.). Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 37-38.

6. Гегель Г.В.Ф. Лекції по філософії історії. Будь-яке видання.

7. Місце філософії в інтелектуальних традиціях Сходу [Текст] : [дослідження] / [Ю.Ю. Завгородній та ін.]. Нац. акад. наук України, Ін-т філос. ім. Г.С. Сковороди. Київ : Наукова думка, 2013. 246 с.

8. Скловська О.І., Скловський І.З. Філософія (Релігієзнавство). Модуль 1. Вступ до філософії і основні етапи її історичного розвитку. Частина І. Релігія у філософсько-історичному контексті: навчальний посібник до колоквіумів, семінарів та організації самостійної роботи з вивчення курсу. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 52 с.

Додаткові

1. Аксьонова В.І. Філософія. підручник / за ред. доктора філософських наук, професора Є.Р. Борінштейна. Розділ ІІІ. Філософські досягнення людства; 3.5. Філософія громадянського суспільства Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186 - 218.(320 с.)
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/11962

2. Данильян О., Дзьобань О. Філософія : навчальний посібник. Харків : Право, 2021. 136 с.

3. Лузан А. Вступ до філософії : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2023. 136 с.

4. Релігієзнавство [Електронний ресурс] : навч. посіб. / Т.М. Кучера; М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». Електрон. текстові дані. Київ : КНЕУ, 2016. 53–54 с.

5. Філософія: підручник / І. Бичко, В. Ярошовець, В. Бугров. Київ : Центр учбової літератури, 2023. 648 с.

6. Філософія: підручник / Л. Губерський, В. Андрущенко, А. Баумейстер, І. Добронравова, В. Ільїн; за ред. Л. Губерський. Харків: Фоліо, 2017. 621 с.

7. Філософія науки і методологія наукових досліджень: підручник / Тараоєв Я. В, Дольська О. О., Дишкант Т. М., Городиська О. М. Харків: Вид-во Іванченка І.С., 2026. 323 с.

8. Aksonova V.I. PHILOSOPHY OF SCIENCE. Guide for graduate students, distance learning education. (Lectures, lectures notes, lectures video ppt, lectures audio). Graduate student's workbook. Kropyvnytskiy : FA NAU, 2016. Part 1. 52 p.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду. http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

Тема 3. Історичні типи філософствування

Тема 3.2. Антична філософія

ПЛАН

3.2.1. Матеріалізм давньогрецької філософії.

3.2.2. Ідеалізм Платона і його особливості.

3.3.3. Філософія Аристотеля.

Антична філософія стародавніх греків і римлян зародилася наприкінці VII ст. до н.д. і проіснувала до початку VI ст. н.д., коли імператор Юстиан у 529 році закрив останню грецьку філософську школу – **Платонівську Академію**. Антична філософія, таким чином, жила близько 1200 років і у своєму розвитку має **чотири основних періоди**:

1. VII – V ст. до н.д. – досократівський період (Геракліт, Демокрит та ін.);
2. V – кінець IV ст. до н.д. – класичний період (Сократ, Платон, Аристотель та ін.);
3. Кінець IV – II ст. до н.д. – елліністичний період (Епікур та ін.);
4. I ст. до н.д. – VI в. н.д. – римська філософія.

Антична філософія виникла й розвивалася під час зародження й становлення рабовласницького суспільства, коли воно ділилося на класи й відокремлювалася соціальна група людей, які займалася тільки розумовою працею. Філософія зобов'язана своєю появою й розвитку природознавства, насамперед, – математики та астрономії. Хоча у той далекий час природознавство ще не виділилося в самостійну галузь людського пізнання. Усі знання про світ і людину поєднувалися у філософії, яка стала синонімом як науки, що зароджувалася, так і теоретичної думки взагалі, – сукупного, синкретичного (ще не поділеного на спеціальні галузі знання, як конкретного, так і узагальненого. Тому не випадково найдавнішу філософію називають наукою наук.

3.2.1. Матеріалізм давньогрецької філософії

Видатним його представником був **Геракліт** (бл. 544 – 483 до н.д.), що ввійшов в історію як **Ефеський**, за назвою міста, у якому він народився. Брати участь в суспільному житті він не бажав: «Проханню співгромадян дати місту закони він відмовив, – говорить одне з античних джерел, – тому що місто, на

його думку, вже безнадійно впало у свавілля». Він написав книгу «Про природу». У ній безліч афоризмів у стилі, що нагадує сентенції оракулів, які звичайно спілкувалися тільки з тими, з ким бажали, і трималися подалі від юрби. Таким способом він прагнув уникнути презирства й глузувань тих, хто, вважаючи речі зовні простими, думав, що розуміє їх, у дійсності ж нічого не розуміючи. За це він і був прозваний Гераклітом Темним. Основне питання філософії – відношення мислення до буття – Геракліт вирішував матеріалістично, визнаючи за матерією її первинність стосовно духовного. Він вважав, що в основі всього, що існує лежить матеріальна першооснова – вогонь, що, переходячи з одного стану в інший, перебуває у вічному русі й змінах. Вогонь Геракліта – сполучна ланка між протилежностями (стихіями) – є основою розвитку всього світу завдяки боротьбі його протилежностей, що його утворюють. Як образ єдності протилежностей він приводить, зокрема, тятиву лука, що поєднує його протилежні кінці.

Матеріалісти давньогрецької філософії доводили, що виникнення й розвиток навколишнього світу – це природний, а не надприродний процес. Вони відкидали різного роду містичні підходи до проблеми походження матеріального світу. У цьому полягає їхня історична заслуга.

Геракліт висловив геніальні ідеї мінливості матеріального світу. Мінливість космосу, роздвоєння його, суперечливість світу – все це становить початок діалектики. Виняткову значимість має вчення Геракліта про розвиток, про загальну плинність речей, перманентного змінювання явищ, а також його великий внесок у діалектичне мислення. «Усе рухається», «все тече», ніщо не залишається нерухливим і постійним, усе без винятку змінюється й перетворюється. У двох його відомих фрагментах читаємо: «Не можна увійти в ту саму річку двічі й не можна торкнути двічі щось смертне в тім же стані, але, через невтримність і швидкість змін, усе розсіюється й збирається, приходить і йде»; «Ми входимо й не входимо в ту саму річку, ми ті ж самі й не ті ж самі».

Зміст цих фрагментів ясна: річка видимим образом та ж, тим часом у реальності вона щораз складається з нової води, що прибуває й зникає. Тому,

входячи в річку другий раз, ми омиваємося вже іншою водою. Але й ми самі змінюємося: у момент повного занурення в річку ми вже інші, не ті, що були. Тому Геракліт і говорить, що ми входимо й не входимо в одну і ту ж річку. Точно так само ми є й не є, тому що, для того, щоб бути тим, що ми є в певний момент, ми повинні не бути тим, чим були в попередній момент. Щоб продовжувати бути, ми повинні безупинно не бути більш тим, чим ми були тільки що, у кожній з моментів. І це, за Гераклітом, має силу для всякої реальності без винятку.

Цікаві ідеї Геракліт висловив і в галузі теорії пізнання, що являє собою, насамперед, пізнання об'єктивної реальності, космосу у його вічній зміні. При цьому треба відзначити, що Геракліт надавав великого значення як почуттєвому, так і раціональному пізнанню. Людина має прислухатися до природи, але, в той же час, у процесі пізнання звертатися до свого розуму.

Іншим видатним мислителем – матеріалістом давньогрецької філософії був **Демокрит** (близ. 460 – 370до над.), учень одного із творців античної атомістики **Левкіппа** (V ст. до н.д.). Демокрит походив зі знатної родини в Абдерах, успадкував великий маєток, що дозволило йому цілком присвятити себе науці. Не випадково, його праці являють собою щось начебто енциклопедії пізнання того часу, включаючи більш 70 робіт з галузі фізики, етики, математики, риторики, астрономії тощо. Своїми працями він здобув глибоку повагу Аристотеля, Цицерона, Плутарха й інших видатних мислителів Античності.

Найбільшою заслугою Демокрита є його вчення про атомістику. В основі світобудови, відповідно до його поглядів, знаходиться атом як першооснова розвитку світу. Атоми, тобто найменші, далі неподільні фізичні частки, незмінні, вічні, перебувають у постійному русі й відрізняються друг від друга лише формою, величиною, положенням і порядком. Поряд з атомами, за твердженням Демокрита, існує й порожнеча (небуття непізнаване, тому що тільки буття є пізнаванним), у якій і рухаються атоми.

Принцип руху матерії становить основу всієї атомістичної системи. Атоми перебувають у вічному русі, атом – матерія, що рухається. Тільки завдяки руху й відбувається виникнення й розвиток світу. Не було б ані виникнення, ані зміни речей, якби не існувало вічного й безперервного руху.

Завдяки руху атомів у порожнечі, що є не причиною, а умовою руху, складаються атомні маси, виникають і інший світи. Демокрит, отже, у своїх поглядах не обмежувався земним миром. Тому що число атомів, а також довжина порожнього простору нескінченні, то існує й безліч світів, які постійно виникають і гинуть. Нескінченні мири існують, по Демокриту, не тільки в послідовній зміні один іншими, але й одночасно, перебуваючи разом з тим на різних стадіях свого розвитку.

Цікаві погляди Демокрита й у теорії пізнання. Якщо його попередники відкидали почуттєвий щабель, акцентувати увагу на раціональному пізнанні, то Демокрит іде далі своїх попередників. У пізнанні є два види, затверджував він: логічне міркування, що дає достовірне знання, а також почуттєве пізнання: зір, слух, захід, смак, дотик. У той же час слід зазначити: Демокрит відмінюється до висновку, що щире знання дає розум людини.

Матеріалізм древньої Греції – найважливіший етап його розвитку. Разом з тим треба мати через, що йому властиві й такі характерні риси, як споглядальність (безпосереднє сприйняття дійсності), метафизичність (надчуттєві принципи й початку буття), механіцизм (визнання механічної форми руху єдино об’єктивної) і стихійність (несвідома переконаність переважної більшості натуралістів в об’єктивній реальності зовнішнього світу).

3.2.2. Ідеалізм Платона і його особливості

Матеріалізм у Давньої Греції, як відзначалося вище, не був єдиним і пануючим напрямком у філософії. Паралельно синім існував прямо протилежний філософський напрямок – ідеалізм , «лінія Платона».

Платон (428 – 347до н.е.), учень засновника об’єктивного ідеалізму Сократа, народився в Афінах. Його справжнє ім’я – Арістокл, Платон –

псевдонім, якому він зобов'язаний своїм потужним тілом; за іншими відомостями, він одержав його завдяки розгонистому стилю обличчя й широкому чолу («плато» означає повноту, широту, просторість). Платонові належать 36 філософських творів (діалогів).

Головним у спадщині Платона є вчення про ідеї. Платонівські ідеї не є просто поняття, тобто чисто розумові подання (це пізніше термін прийняв такий зміст), це, скоріше, цілісність, сутність. Ідеї – не думки, а те, із приводу чого думка думає, коли вона вільна від почуттєвого, це справжнє буття, буття в найвищому ступені. Ідеї – сутність речей, тобто те, що кожну з них робить тим, що вона є. Платон уживає термін «парадигма» (– від грец. **paradeigma** – приклад, зразок), указуючи, що ідеї утворять перманентну (лат. **permaneo** – залишаюся; тут – постійну) модель кожної речі (чим вона повинна бути). Світ ідей, отже, утворює у своїй сукупності «щире буття», а почуттєвий, матеріальний світ Платон вважає вторинним. ***Існує не річ реально видима й відчутна, а ідея речі – головне в ідеалізмі Платона***. Матерію він визнає небуттям, реально існує тільки ідея. Однак, повністю світ речей Платон не відкидав. Рух, розвиток, зміна почуттєвих речей пояснювалося взаємодією буття (ідей) і небуття (матерії). Реально існуючий світ Платон підмінював світом ідей, на вершині якого перебуває ідея бога як вищого добра. Космологічне вчення Платона носить містичний, теологічний характер. Визнаючи вирішуючи роль бога у створінні світу, Платон обґрунтовує погляд, відповідно до якого існує лише один світ, що управляється деміургом (– від грец. – **demiurgos** – майстер, ремісник, творець) – творцем.

Теорія пізнання Платона у своїй суті прямо протилежна поглядам давньогрецьких матеріалістів. У її основі лежить вчення про безсмертя душі. Для досягнення істини, говорив Платон, немає ніякої необхідності звертатися до почуттів, відчуття, навпаки, треба повністю відійти від них і, поринувши в глибини своєї душі, постаратися, щоб вона згадала те, що бачила у світі ідей. Джерело знань – у спогадах душі.

Діалектику Платон зводив до мистецтва, умінню задавати питання й відповідати на них. Відповідно до його навчання, рух і зміна є предметом, про яке не можна скласти строгого знання, а можна мати тільки «думка». Адже щоб пояснити те або інше явище, треба, знайти його ідею, поняття: те постійне й стійке, інваріантне (незмінне) у ньому, що не дано почуттєвому сприйняттю.

У соціально-політичних поглядах Платон виражав погляди панівного класу рабовласників, аристократії. Платонівська теорія про Місто-Державу містить наступні три класі: селян, ремісників і купців; стражів; правителів.

У першому соціальному шарі повинна переважати помірність, у другому – мужність і сила, у третьому – мудрість. Практичне досягнення названих переваг припускало, за Платоном, створення в ідеальному Місті – Державі спеціального інституту освіти й виховання. Нижчий клас не має потреби в особливому утворенні, тому що мистецтвам і ремеслам навчає практика. Завдання цього стану – множити багатство, піклуватися про матеріальні потреби суспільства. Стан охоронців повинен бути утвореним у гімнастиці й музиці з метою зміцнення в його душі того елемента, що формує витримку і мужність. Чоловіки й жінки цього стану, якім призначалися однакові житла та умови проживання, підлягали однаковим, методам виховання та підготовки. Для стражів передбачалася спільність чоловіків і дружин, а значить, – і дітей, які виховувалися у спеціальних закладах. Така концепція виховання мала єдиною метою побудувати місто-родину, де всі любили б один одного, як матері, батьки, діти, брати, сестри, родичі. Саме так Платон мислив позбавити суспільство від егоїзму й назавжди перемогти «моє» і «твоє». Усі зобов'язані були говорити «наше». Приватна власність має поступитися місцем суспільної.

Виховання, гідне правителів, має з'єднувати практичні заняття із засвоєнням філософії. Ціль – максимальне пізнання Блага, потім – ліплення себе самого за зразком Блага, щоб потім впроваджувати й прищеплювати Благо історичної реальності. Ідеальне Місто, за Платоном, – це Держава, яка ґрунтувалася на вищій цінності Правди і Блага, а державна влада повинна належати аристократії. Добу пестування «щирого політика – щирого філософа»

Платон називав «довгою дорогою», тому що її тривалість близько 50 років. Між 30 і 35 роками практичні завдання ускладнювали, у 35 – 50 роки, майбутні правителі, які влаштовувалися у різних місцевостях, починали тісно контактувати з реальним життям.

3.2.3. Філософія Аристотеля

Аристотель (384 – 322 до н.д.) народився в Стагірі (Македонія). Його батько Нікомах був придворним лікарем македонського царя Амінта II. У родині Аристотель придбав певні знання й глибокий інтерес до природознавства. Під впливом відгуків про Академію Платона він у 17 років залишає Стагіру, перебирається в Афіни й стає учнем Платона. В Академії Аристотель протягом майже 20 років розвиває свої творчі здібності. Спочатку на нього помітно впливала філософія Платона, зокрема, вчення про ідеї. Однак, менш ніж за десять років перебування в Академії він «самовизначився» і зайняв критичну позицію стосовно філософії академіків. Незгода з академічною філософією в основних питаннях змусила його зрештою піти з Академії, залишити Афіни. На якийсь час він оселився в македонської Пелле, виконував обов'язки вчителя Олександра, сина македонського царя Пилипа II. Потім багато мандрував і тільки через тридцять років повернувся до Афін, заснував тут власну школу в афінському Лікеє (Ліцеї). При школі був сад із критими галереями для прогулянок. Аристотель мав звичай під час читання лекцій прогулюватися по цих галереях зі своїми слухачами. Тому школу стали називати періпатетіської (–від грец.– **peripatio** – проходжуюся), а її учнів – перипатетиками.

Аристотель був, мабуть, першим, хто глибоко й систематично досліджував всі доступні йому роботи попередніх мислителів. Він написав більш 150 наукових праць і трактатів. Його твори діляться на дві групи: «екзотеричні» (– від грец. – поза, зовні), складені у формі діалогу й призначені для широкої публіки поза школою, і «езотеричні» (– від грец. – усередині), – продукт творчої активності Аристотеля в період викладання, призначений не

для публіки, а тільки для учнів усередині школи. Твори першої групи майже повністю втрачені, залишилися лише окремі фрагменти або тільки назви робіт. Зате добре збереглися твори другої групи: до нас дійшла безліч робіт школи з філософській проблематиці й деяких розділів природознавства. Праці Аристотеля з логіки об'єднані під назвою «**Органон**», філософські проблеми досліджуються в «**Метафізиці**», етичні – в «**Нікомахової етиці**», психологічні – у творі «**О душі**», соціально - політичні – у «**Політії**» тощо.

У своїй «**першій філософії**» («**Метафізиці**») Аристотель критикує вчення Платона про ідеї й дає власне рішення питання про відношення в бутті загального й одиничного. Одиничне – те, що існує тільки «де-небудь» і «тепер», воно почуттєво сприймане. Загальне – те, що існує в будь-якому місці й у будь-який час («усюди» і «завжди»), що проявляється, за певних умов, в одиничному, через яке воно і пізнається. Загальне становить предмет науки й осягається розумом.

Для пояснення того, що існує, Аристотель визнавав чотири причини: 1)сутність і суть буття, у силу якої всяка річ така, яка вона є (формальна причина); 2) матерія й підмет (– субстрат – від лат., букв. – підстилка) – те, з чого будь-що виникає (матеріальна причина); 3) рушійна причина, початок руху; 4) цільова причина – те, заради чого що - не будь здійснюється.

Хоча Аристотель визнавав матерію однієї з першопричин і вважав її деякою сутністю, але бачив у ній тільки пасивний початок (можливість стати чимось). Усю ж активність він приписував іншим трьом причинам, причому суті буття – формі – приписав вічність і незмінність, а джерелом усякого руху вважав нерухливе. Але рушійний початок, за Аристотелем, – Бог – «**перш двигун**» світу, вища мета усіх форм, що розвиваються за власними законами, та утворень. Він розрізняв чотири роди руху: 1 якісне, або зміна; 2 кількісне – збільшення або зменшення; 3 переміщення – просторовий рух; 4 виникнення й знищення, що зводяться до першого двох видам. Рух – перехід чогось із можливості в дійсність. Вчення Аристотеля про форму є вченням об'єктивного ідеалізму. За Аристотелем, будь-яка одинична річ, що реально існує у світі є

– єдність «матерії» та «форми», причому «форма» – властивій самій речовині «вид», прийнятий нею.

Один і той самий предмет чуттєвого миру може розглядатися і як «матерія», і як «форма». Мідь є «матерія» стосовно кулі («формі»), що з міді відливається. Але та ж мідь є «формою» стосовно фізичних елементів, з'єднанням яких, відповідно до Аристотеля, є речовина міді. Уся реальність виявлялася, таким чином, послідовністю переходів від «матерії» до «форми» і від «форми» до «матерії».

У своєму вченні про пізнання і його види Аристотель розрізняв «діалектичне» і «аподиктичне» (– від – грец. **apodiktikos** – доказовий, переконливий) як рівні пізнання. Сфера першого – «думка», що одержана з досвіду, сфера другого – достовірне знання. Хоча думка й може одержати досить високий ступінь імовірності за своїм змістом, але досвід не є, за Аристотелем, останньою інстанцією вірогідності знання, тому що вищі принципи знання бачиться розумом безпосередньо. Ціль науки – у повному визначенні предмета, що досягається тільки шляхом з'єднання дедукції (– від лат.– **deductio** – виведення; перехід від загального до частки) і індукції (– від. лат.– **inductio** – наведення; спосіб міркування від приватних фактів, положень до загальних висновків):

1) знання про кожну окрему властивість повинне бути придбане з досвіду;

2) переконання в тім, що ця властивість – істотне, повинне бути доведене умовиводом, спеціальною логічною формою – категоричним силогізмом (– від грец.– **sillogismos**; логічний умовивід, у якому із двох даних суджень, посилок, виходить третє – висновок).

Багато уваги Аристотель приділяв вченню про природу людини й держави. Людину він розуміє як «політичну тварину», тобто вбачав соціальне в людині. Відмінність людини від тварини Аристотель бачив у здатності до інтелектуальної діяльності. Соціальність людини він зв'язував, насамперед, з родиною, тому що відстоював «природне» походження й устрій держави:

історично розвиток суспільства, що до соціокультурних процесів навчання, іде від родини до громади (селища), а від нього – до держави (міста, полісу).

У «Політії» держава визначається як спілкування подібних один одному людей з метою як можливо найкращого існування. Статус людей визначається власністю, думка про яку доставляє людині щиру насолоду. Громадянами суспільства можуть бути тільки вільні (воїни, судді, правителі), а ремісники, торговці тощо – неповноправні громадяни, тому що їхнє життя «не сприяє чесноті». Досліджуючи форми державного устрою, Аристотель дійшов висновку, що найкращої із правильних форм (монархія, аристократія й «політія» – влада середнього класу) є «політія», тому що вона має поєднувати доброчесність, багатство, волю, виражати інтереси заможних і злиднів. Поганими формами держави Аристотель вважав тиранію (що виникає як деформація монархії), олігархію (деформація аристократії) і демократію (деформація політії).

Аристотель відкидає «спекулятивну» «ідеальну державу» Платона. Основними завданнями держави він вважає запобігання надмірного нагромадження майна громадян, надмірного росту політичної влади особистості й утримання рабів у покорі. За Аристотелем, рабство має «природне походження», тому що одні люди призначені повелівати, а інші – підкорятися й додержуватися вказівок перших. Тут він використовує думку про протилежність душі й тіла: «Ті люди, які настільки ж відрізняються від інших людей, як душа від тіла, а людина від тварини... по своїй природі – раби; для них... краща доля бути підкореними деспотичній владі» – такий, який підкоряються тіла й тварини. Раби – це, насамперед, варвари, відмінні від панів як тілом, пристосованим до грубої фізичної праці, так і «рабської» душею. Раб – «інструмент, що розмовляє», частина майна пана, що відрізняється від іншого майна лише тим, що має людські душу й тіло. Раб не має ніяких прав, і стосовно нього не може бути зроблено несправедливості. Не можна дружити з рабом, оскільки він раб, – робить застереження Аристотель, – але дружити з ним можна, оскільки він людина.

Теорія держави Аристотеля спиралася на вивчений ним і зібраний у його школі величезний фактичний матеріал про грецькі міста – держави (поліси).

Питання для самоконтролю та колоквіуму

1. Охарактеризувати матеріалізм давньогрецької філософії.
2. Охарактеризувати ідеалізм Платона і його особливості.
3. Охарактеризувати вчення Аристотеля про пізнання
4. Проаналізувати теорію держави Аристотеля та соціально - політичні ідеї «Політії».
5. Проаналізувати праці Аристотеля з логіки, що об'єднані під назвою «Органон».
6. Проаналізувати філософські проблеми, що досліджуються в «Метафізиці» Аристотеля.,
7. Проаналізувати етичні проблеми, що містяться в «Нікомахової етиці» Аристотеля.
8. Розглянути психологічні проблеми у творі Аристотеля «О душі».

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В.І. Філософія. підручник / за ред. доктора філософських наук, професора Є.Р. Борінштейна. Розділ ІІІ. Філософські досягнення людства; 3.5. Філософія громадянського суспільства Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186 - 218. (320 с.)
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle /123456789/11962
2. Арістотель. Метафізика. Будь-яке видання.
3. Данильян О., Дзьобань О. Філософія : навчальний посібник. Харків : Право, 2021. 136 с.
4. Лузан А. Вступ до філософії : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2023. 136 с.

5. Основи філософії : навчальний посібник / Л. Сандюк. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 412 с.

6. Платон Банкет. Тимей. Читанка з історії філософії. Книга І. Філософія стародавнього світу. Київ, 1992.

7. Платон. Держава. Будь-яке видання.

8. Псевдо-Діонісій Ареопагіт. Корпус Ареопагітікум. Будь-яке видання.

9. Філософія : підручник / І. Бичко, В. Ярошовець, В. Бугров. Київ: Центр учбової літератури, 2023. 648 с.

10. Філософія: підручник / Л. Губерський, В. Андрущенко, А. Баумейстер, І. Добронравова, В. Ільїн ; за ред. Л. Губерський. Харків: Фоліо, 2017. 621 с.

Додаткові

1. Буряк В.В. Антична філософія: підручник. Сімферополь: ДИАЙПИ, 2009. 256 с.

2. Буряк В.В. Антична філософія. Сімферополь: БУК-пресс, 2009. 264 с.

3. Релігієзнавство [Електронний ресурс]: навч. посіб. / Т.М. Кучера; М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». Електрон. текстові дані. Київ : КНЕУ, 2016.

4. Скловська О.І., Скловський І.З. Філософія (Релігієзнавство). Модуль 1. Вступ до філософії і основні етапи її історичного розвитку. Частина І. Релігія у філософсько-історичному контексті: навчальний посібник до колоквіумів, семінарів та організації самостійної роботи з вивчення курсу. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 52. с.

5. Філософія науки і методологія наукових досліджень: підручник / Тараоєв Я. В, Дольська О. О., Дишкант Т. М., Городиська О. М. Харків: Вид-во Іванченка І.С., 2026. 323 с.

6. Aksonova V.I. Content module I. An introduction to philosophy. Philosophy, its humanistic sense and mission. part1: early philosophy (pre-socratic period of oral philosophy. metaphysics. Antique. Student’s workbook for students of

all forms of education, foreigner students and extra-mural students. Kirovohrad: FA NAU,2016.48 p.

7. Aksonova V.I. PHILOSOPHY OF SCIENCE. Guide for graduate students, distance learning education. (Lectures, lectures notes, lectures video ppt, lectures audio). Graduate student's workbook. Kropyvnytskiy : FA NAU, 2016. Part 1. 52 p.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців
http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор.
https://www.deepl.com/uk/translator

Тема 3. Історичні типи філософствування

Тема 3.3. Християнська філософія середньовічної Європи

ПЛАН

3.3.1. Особливості йпринципи релігійно – філософського стилю мислення.

3.3.2. Містика і схоластика два методи середньовічного філософствування.

3.3.3. Тенденції середньовічної схоластики: реалізм і номіналізм.

3.3.1. Особливості й принципи релігійно – філософського стилю мислення

Середньовічна європейська філософія – надзвичайно змістовний і тривалий етап в історії філософії, зв'язаний насамперед із християнством і

умоглядним типом філософствування. Хронологічно цей період охоплює VI – XV ст. У порівнянні із древньою філософією, вона мала **свою специфіку**.

Головна відмінність середньовічного мислення полягає в тому, що рух філософської думки був пронизаний проблемами релігії. Філософія свідомо служила їй. Невипадково її називали служницею богослов'я. Пояснювалося це тим, що середньовічна церква монополізувала соціальні інститути й науку. Більшість вчених представляло духовенство, а монастирі перетворилися у осередки культури й науки.

Філософію середньовіччя характеризував також біблійний **ТРАДИЦІОНАЛІЗМ** і **РЕТРОСПЕКТИВНІСТЬ**. Біблія в очах вчених і в масовій свідомості була самим стародавнім, самим щирим, значимим і справжнім джерелом у світі. Крім того, це була не просто «Книга книг», але богонатхненний добуток, Слово Бога, Заповіт, і тим самим, – об'єкт віри. Біблія, на відміну від політеїстичного світогляду, виключала багатобожжя в будь-якому варіанті й затверджувала ідею про єдину сутність світу. Оскільки Біблія розглядалася як повний звід законів буття й велінь Бога, особливе значення придбала **ЕКЗЕГЕТИКА** – мистецтво правильного тлумачення й роз'яснення положень Завіту. Відповідно, і філософія у всіх своїх формах була «екзегетичною»: багато уваги приділялося тексту добутків, способам його тлумачення. Критерієм істинності теорії стала відповідність духу й букві Біблії.

Філософії Середньовіччя була властива **ТЕНДЕНЦІЯ ДО ПОВЧАЛЬНОСТІ, ВЧИТЕЛЮВАННЮ,** що сприяло загальній установці на цінність навчання й виховання з погляду просування до порятунку, до Бога. Звичайна форма філософських трактатів – діалог авторитетного вчителя й соромливого, скромного, мовчазного, прагнучого знань учня.

У цілому філософія Середньовіччя обґрунтовувала можливість особистісного порятунку, воскресіння з мертвих, кінцевого тріумфу істини християнства в космічному масштабі, і в цілому за своїм духом була оптимістична.

ТЕОЦЕНТРИЧНИЙ середньовічний світогляд визначається тим, що згодом базові положення християнського віровчення прийняли форму основних принципів релігійно - філософського стилю мислення. Головна його ідея – ідея Бога. Звідси й основний принцип релігійно-філософського теоретизування – **СУПЕРНАТУРАЛІЗМ** (від лат.– надприродний), згідно якому, ані природа й космос визначають все суще у світі, а **НАДПРИРОДНИЙ ПОЧАТОК – БОГ**. Від нього цілком залежать природа, людина, суспільство.

Люди, які вірують у надприродне, по-особливому дивляться на зміст світобудови й людського існування. Вони як би піднімаються над кінцевими життєвими й історичними ситуаціями, постійно пам'ятають про неминуче, абсолютне, вічне, що перебуває за межами всього земного, відносного, тимчасового, минущого.

Супранатуралізм **–** (– від лат. – сверхприродний), як характерна риса християнського стилю мислення, пронизувала всі частини середньовічної філософської теорії: онтологію (– від грец.– суще) – вчення про буття, антропологію (– від грец.– людина) – вчення про людину, гносеологію (– від грец. – знання) – вчення про пізнання, провіденціалізм (– від лат.– провидіння) і есхатологію (– від грец.– останній, кінцевий) – вчення про історичний розвиток та його перспективи. У галузі онтології теоцентризм розкривається через принцип креаціонізму (лат. – створення), в антропології – через принцип антропологізму, у гносеології – через принцип богоуподоблення, у філософії історії – через принцип провіденціалізму та есхатологізму.

КРЕАЦІОНІЗМ. Відповідно до християнського віровчення, Бог актом своєї волі створив світ із «нічого», завдяки своїй могутності. Християни трактують Бога як абсолютний початок творчості, йому приписують всі атрибути, якими давньогрецькі філософи наділяли Буття. Бог **–** вічний, незмінний, само тотожний, ні від кого та ні від чого іншого не залежить і є джерелом усього сущого.

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ. У контексті релігійного світогляду – це сукупність поглядів, що затверджують виняткову роль людини серед створень

Бога. Згідне християнському віровченню, Бог створив людину не разом з усіма істотами, а в спеціально відведений, шостий, день. Християнські філософи, відповідно до Біблії, підкреслюють особливе значення людини у світі. Якщо всі інші матеріальні системи й живі організми – лише просто утворення, то людина – вінець Божого створення. Більше того, вона – істота, яка панує на землі.

Високий статус людського буття визначається біблійною формулою: «Людина – образ і подоба Бога». Але «подоба» не означає копію: тому людині не можна приписувати ані всемогутність, ані нескінченність, ані безначальність. Божественні якості людини, як підказують християнські богослови, – це її розум і воля.

Свобода волі дозволяє людині самостійне обирати як добро, так й зло. Перші люди – Адам і Єва – зробили цей вибір невдало. Вони обрали зло й тим самим зробили акт гріхопадіння. Відтепер природа людини виявилася зіпсованої, на неї постійно впливають наслідки її гріхопадіння. Причому, самотужки людина не здатна перебороти власні гріховні схильності, тому їй постійно необхідна допомога Бога, дія Божої благодаті. Співвідношення людської природи й благодаті є центральною темою християнської антропології.

ПРОВІДЕНЦІАЛІЗМ – релігійна інтерпретація історії як здійснення Божого плану, промислу, що направляє історію шляхом порятунку людини, з метою досягнення Царства Божого, який є недоступним людському розумінню. Історичний процес з'являється як розкриття боголюдських відносин. Він характеризується, з одного боку, занепадом, регресом, викликаним гріхопадінням і відчуженням людини від Бога, а, з іншого боку, – сходженням людини до Бога. Основна місія історії розуміється як рятівна, спокутна, виправна, іспитова й повчальна.

Провіденціалізм нерозривно пов'язаний з **ЕСХАТОЛОГІЄЮ** – релігійним вченням про кінець світу, зміст і завершення земної історії, кінцевих долях людини (індивідуальна есхатологія) і людства (універсальна есхатологія). Історія зображується як процес, що направляється Богом до заздалегідь

зумовленої мети – царству Есхатона – «Божому царству». У християнських мислителів «царство Боже» являє собою світ щирий й прекрасний, у якому людина повністю з'єднається з Богом. Досягнення «Царства Божого» – це кінцева мета й сенс людського існування.

Апокаліпсичні (у цьому випадку – пророчі) симптоми швидкого кінця є джерелом страху перед земними стражданнями й посмертним покаранням. Він примушує християн миритися з нещастями й несправедливістю, штовхає до покаяння й є підґрунтям релігійності людства.

І, нарешті, процес пізнання як **УПОДІБНЕННЯ БОГОВІ**. Оскільки в християнському світогляді мета й зміст пізнання задаються потребою «порятунку душі», остільки кінцевою метою пізнавальних зусиль людини є не знання об'єктивного миру, а знаходження людиною свого первісного «до гріховного» вигляду: «образа й подоби Бога». Згідно опису християнських філософів, у своєму «до гріховному» стані, людина жила не сама по собі, а по-божому, перебувала в єдності з Богом, була спів-причетної до надприродного. Сутність же гріхопадіння, на їхню думку, полягає в тому, що людина віддалилася від Бога, стала жити згідно своїх принципів і норм, побажав стати рівною Богові.

Знаходження людиною знову божого образу й подоби потребує її відмови від своїх претензій, суб'єктності, власного «Я». Уподібнення Богові самозречення людини, її перехід у підпорядкування Богові. Формою переходу є **віра,** як єднання людини з Богом, канал, через який Бог **–** містична сила – благодаті впливає на її пізнавальні здібності, оздоровлює, запліднює й удосконалює їх. Християнські філософи розглядають віру як особливу, надприродну, пізнавально - світоглядну позицію суб'єкта. Божа благодать християнської гносеології в иступає головним рушійним початком і регулятором пізнавальної діяльності.

3.3.2. Містика й схоластика – два методи середньовічного філософствування

У середньовічній філософії спостерігалися два методи філософствування: містичний і схоластичний. Містичний найбільш характерний для патристики (– лат. – батьки, мається на увазі – батьки церкви) – ранньої християнської філософії (I – VII ст.), схоластичний (лат. – школа) характеризує другий період християнської філософії (VIII – XV ст.).

В основі **МІСТИЦИЗМУ** (– від грец. **mystikos** – таємничий) є вчення про боже проникнення в людське пізнання. Вчення бере початок у філософській системі **АВРЕЛІЯ АВГУСТИНА** (354 – 430). На його думку, ані людська душа, ані речі самі по собі не містять світла. Вони світяться відбитим світлом. Все, що видиме, реально тільки через Бога. Бог – це сонце, яке саме невидимо, але робить все інше видимим. Августин затверджував, що не завдяки людським вченням, але тільки внутрішнім світлом, а також силою найвищої любові, Христос зміг повернути людей до рятівної віри. Релігійна віра, відповідно до його поглядів, не припускає обов'язкового розуміння тих або інших положень релігії. Вона не вимагає ніяких доказових аргументів. Треба просто вірити.

Разом з тим, Августин чітко усвідомлював ту важливу роль, що грало раціональне пізнання. Тому він не заперечував необхідність посилення віри доказами розуму, ратував за внутрішній зв'язок віри й розуму. Слухняний релігії розум і підкріплена розумними доводами віра – такий ідеал августиновської апологетики (– від грец. – захищаю, мається на увазі захист християнського віровчення). Однак, представлена Августином теорія про Гармонію віри й розуму, виключає будь-яку можливість поставити віру в залежність від розуму. Вирішальну роль у його системі, поза всяким сумнівом, грає одкровення (відкриття – знамення, бачення своєї волі або будь-яких божих істин, що здійснено за допомогою віри, надприродним способом). Поряд з містицизмом, у середньовічній філософії величезним впливом користувалася **СХОЛАСТИКА** – філософія, пристосована для навчання народних мас основам християнського світогляду. Вона сформувалася в період абсолютного панування християнської ідеології у всіх сферах громадського життя Західної Європи і була спадкоємницею традицій християнської апологетики, насамперед

філософії Августина. Її представники прагнули створити стрункy систему християнського світогляду. У ній була в наявності ієрархія сфер буття, на вершині якої розташовувалася церква. Одним із самих характерних ознак схоластичного методу філософствування був **авторитаризм.** Схоластів, зокрема, не хвилювало походження тих або інших положень, якими вони оперували. Для них головним було схвалення цих положень авторитетом церкви. Задобу розквіту схоластики (XI – XII ст.) на авансцену ідейної боротьби вийшла світська культура. Церква згодом перестала бути абсолютним носієм утворення й освіченості. У цих умовах зародилося вільнодумство, що складалося як рух за десакралізацію (– від лат. **sacrum** – священний) певних сфер життєдіяльності людини, за визнання їхньої автономії стосовно релігії й церкви. Своє найвище вираження ідеологія середньовічного вільнодумства знайшла в **ТЕОРІЇ ДВОХ ІСТИН або «ПОДВІЙНОЇ ІСТИНИ»**. Ця теорія переносила проблему співвідношення віри й розуму в сферу взаємин теології й філософії. Суть її зводилася до вчення про поділ філософських і богословських істин, відповідно до якого щире у філософії може бути помилковим у теології й навпаки. Інакше кажучи, це була спроба затвердити незалежність науки й філософії від теології, визнати їхнє рівноправне існування. Керівництво церкви сполошилось і зобов'язало католицьких теологів знайти засоби протидії впливу вільнодумства, з огляду загрози зростання авторитету науки й філософії.

Поставлене завдання блискуче вирішив **ФОМА АКВІНСЬКИЙ** (1225 – 1274). Після смерті філософа його навчання католицизм визнав у якості офіційного напрямку світогляду. Наріжним камінням всієї величезної філософсько – теологічної системи Фоми була нова, у порівнянні з Августином, версія теорії **ПРО ГАРМОНІЮ ВІРИ Й РОЗУМУ**. Він проголосив, що віра не повинна суперечити розуму. Розум і віра спрямовані до пізнання однієї й тієї ж істини – Бога, але роблять це по-своєму. Розум спирається на науку й філософію, віра – на теологію. Можливість гармонії віри й розуму базується на тім факті, що Бог відкривається людині двома шляхами: природним – через створений світ – і надприродним – через одкровення. Провівши межу між

розумом і вірою, Фома відокремив науку й філософію від теології й тим самим обґрунтував їхню відносну самостійність. Але така відособленість, на його думку, аж ніяк не означала повного відділення віри від знання й знання від віри. Фома не визнавав теорію «двох істин». Відповідно до його навчання, у науці й філософії не може бути визнано щирим те, що з погляду теології, є помилковим. У випадку конфлікту між ними, пріоритет віддавався істинам одкровення, що перевершує будь-які раціональні докази. Фома визнавав цінність наукового знання, раціональних доказів, але в той же час зберігав контроль теології над наукою й філософією. Теологія виходить із Бога й сходить до його створів. Філософія ж сходить до Бога від його створінь, тобто, як і теологія, своїм особливим шляхом, веде до знання Бога й, отже, доповнює теологію. Знання Бога, що даються філософією, непрямі й відносні, знання ж Бога, що даються теологією, – абсолютні.

3.3.3. Тенденції середньовічної схоластики: реалізм і номіналізм

Багато характерних рис середньовічної філософії виявилися під час боротьбі реалізму й номіналізму на протязі декількох століть.

«Реалізм» у середньовічному розумінні не має нічого загального із сучасним значенням цього терміну. **ПІД РЕАЛІЗМОМ МАЛОСЯ НА УВАЗІ ВЧЕННЯ, ВІДПОВІДНО ДО ЯКОГО СПРАВЖНЬОЮ РЕАЛЬНІСТЮ ВОЛОДІЮТЬ ТІЛЬКИ ЗАГАЛЬНІ ПОНЯТТЯ АБО**

УНІВЕРСАЛІЇ, а не одиничні предмети, що існують в емпіричному світі. Універсалії, на думку реалістів, існують до речей та являють собою думки, ідеї в божому розумі. І тільки завдяки цьому людський розум здатний пізнавати сутність речей, тому що ця сутність і є не що інше, як загальне поняття. Для реалістів пізнання можливо лише за допомогою розуму, тому що лише розум здатний осягати загальне (Ансельм Кентерберійський, 1033 – 1109).

Протилежний напрямок – **НОМІНАЛІЗМ** (– від лат. **nomen)** – «ім’я». Відповідно до поглядів номіналістів, загальні поняття – тільки імена, що не мають самостійного існування поза і крім одиничних речей і утворюються

нашим розумом шляхом абстрагування ознак, загальних для цілого ряду емпіричних речей і явищ. Так, наприклад, ми одержуємо поняття «людина», коли відволікаємося від індивідуальних особливостей окремих людей і залишаємо тільки те, що є загальним для них усіх. Оскільки всі люди суть живі істоти, які володіють розумом, у поняття «людина» входять саме ці ознаки: людина є живою істотою, яка наділена розумом. Універсалії існують не до, а після речей. Крайні номіналісти, наприклад, **Іоанн Росцелин** (близ.1050 – близ.1120), навіть доводили, що загальні поняття суть не більш ніж звуки людського голосу; реально лише одиничне, а загальне – тільки ілюзія, що не існує навіть у людському розумі.

У суперечці середньовічного номіналізму й реалізму присутні тенденції боротьби матеріалізму й ідеалізму. Однак, у цей період не було ані «чистого» матеріалізму, ані «чистого» ідеалізму. Номіналізм був ідеалізмом, але містив матеріалістичну тенденцію, тому що виходив з реальності почуттєвого світу. Він підривав схоластику зсередини, руйнував «єдність» науки й віри, підготовляв ґрунт для відділення філософії від теології, а також для нового «природознавства».

Риси, що притаманні філософії Середньовіччя:

1. Засилля в усіх сферах суспільного життя релігії.
2. Схоластика як спосіб філософствування.
3. Теоцентризм.
4. Геоцентризм.
5. Переважання ідеалістичних напрямків у філософії.
6. Слабкі паростки матеріалізму.

Питання для самоконтролю та колоквіуму

1. Які риси притаманні філософії Середньовіччя?
2. Чим філософія Середньовіччя відрізняється від античної філософії?

3. Яким чином за добу Середньовіччя проявлялося засилля релігії в усіх сферах суспільно - політичного життя?

4. Охарактеризуйте переважання ідеалістичних напрямків у філософії

5. Визначте поняття «теоцентризм».

6. Чим характеризуються середньовічний номіналізм та реалізм?

7. Чи присутні у суперечці середньовічного номіналізму й реалізму деякі тенденції боротьби матеріалізму й ідеалізму?

8. Порівняйте головні тенденції середньовічної схоластики: реалізм і номіналізм.

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В. І., Томаровщенко М. А. Духовне життя людини: природа філософського знання (методологічний контекст). Матеріали X Інтернет-конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, присвяченої 30-річчю створення кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності та 205-річчю Університету Ушинського «Освіта та соціалізація особистості» (Одеса, 22-23 квітня 2022 року). Одеса : Університет Ушинського, 2022. С. 8-12.

2. Аксьонова В., Пантілєєва К. Критичне мислення як складова інформаційної компетентності та наукової діяльності фахівця у галузі економічної безпеки. «Актуальні аспекти розвитку STEAM-освіти в умовах євроінтеграції» : збірник матеріалів II Міжнародної науково- практичної інтернет-конференції (м. Кропивницький, 26 квітня 2024 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2024. С. 235-240.
https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/ 2024/06/zbirnyktez_konferencziya_steam_26_04_2024.pdf

3. Августин А. Сповідь. Будь-яке видання.

4. Арістотель. Метафізика. Будь-яке видання.

5. Данильян О., Дзьобань О. Філософія : навчальний посібник. Харків : Право, 2021. 136 с.

6. Лузан А. Вступ до філософії : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2023. 136 с.

7. Макіавеллі Н. Державець. Будь-яке видання.

8. Основи філософії : навчальний посібник / Л. Сандюк. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 412 с.

9. Релігієзнавство [Електронний ресурс] : навч. посіб. / Т.М. Кучера; М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». Електрон. текстові дані. Київ : КНЕУ, 2016. 53–54 с.

10. Ряшко В. Логіка. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 328 с.

11. Скловська О.І., Скловський І.З. Філософія (Релігієзнавство). Модуль 1. Вступ до філософії і основні етапи її історичного розвитку. Частина І. Релігія у філософсько-історичному контексті: навчальний посібник до колоквіумів, семінарів та організації самостійної роботи з вивчення курсу. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 52. с.

12. Хоменко І.В. Логіка: теорія та практика. Київ: Центр навчальної літератури, 2018. 400 с.

Додаткові

1. Аксьонова В.І. Філософія. підручник / за ред. доктора філософських наук, професора Є.Р. Борінштейна. Розділ ІІІ. Філософські досягнення людства ; 3.5. Філософія громадянського суспільства Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320 с.).
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/11962

2. Аксьонова В.І. Криза соціокультурної ідентичності особистості як наслідок соціокультурної дезінтеграції суспільства: соціально-філософський аналіз // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: зб. наук. праць. Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2013. Вип. 55. С. 179 – 193.

3. Аксьонова В.І., Бурматов І.В. Логіка в екстремальній професії – феномен соціокультурної реалізації потреб молоді// Науковий вісник

інноваційних технологій: зб. наук. праць. Київ-Кіровоград: Вид-во «Компринт». 2017. № 1 (13). С. 63 –71.

4. Аксьонова В.І., Бурматов І.В. Дух логічної культури в екстремальній професії – реалізація професійної комунікації молоді// Науковий вісник Льотної академії Національного авіаційного університету. Серія: Педагогічні науки: зб. наук. праць. Кропивницький: Вид-во КЛА НАУ, 2017. Вип. 1. С. 309 – 314.

5. Філософія: підручник / І. Бичко, В. Ярошовець, В. Бугров. Київ : Центр учбової літератури, 2023. 648 с.

6. Філософія: підручник / Л. Губерський, В. Андрущенко, А. Баумейстер, І. Добронравова, В. Ільїн; за ред. Л. Губерський. Харків : Фоліо, 2017. 621 с.

7. Aksonova V.I. PHILOSOPHY OF SCIENCE. Guide for graduate students, distance learning education. (Lectures, lectures notes, lectures video ppt, lectures audio). Graduate student's workbook. Kropyvnytskiy : FA NAU, 2016. Part1. 52 p.

8. Aksonova V.I. Content module I. An introduction to philosophy. Philosophy, its humanistic sense and mission. part1: early philosophy (pre-socratic period of oral philosophy. metaphysics. Antique. Student's workbook for students of all forms of education, foreigner students and extra-mural students. Kirovohrad : FA NAU, 2016. 48 p.

9. Aksonova B. Possible logical errors (preventive approach) indeductive inferences of pilot's decision // Управління високошвидкісними рухомими об'єктами та професійна підготовка операторів складних систем:матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 24 – 25 листопада 2016 р.). Кропивницький, 2016. С. 213 – 214.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду.
http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

Тема 3. Історичні типи філософствування

Тема 3.4. Філософія епохи Відродження

ПЛАН

3.4.1. Основні риси світогляду людини епохи Відродження.

3.4.2. Філософське і космологічне вчення М. Кузанського і Джордано Бруно.

3.4.3. Нова методологія наукового пізнання Френсиса Бекона.

3.4.1. Основні риси світогляду людини епохи Відродження

Епоха Відродження (в Італії – XIV – XVI ст., в ін. європейських країнах – кінець XV – XVI ст.) – період ранньої стадії кризи феодалізму й зародження буржуазних відносин. Термін «**Відродження**» у цьому випадку вживається не стільки для того, щоб позначити прагнення провідних діячів цього часу відродити цінності й ідеали античності, реставрувати старе, скільки їх повсякденний, наполегливий пошук нового. Історію неможливо повернути назад, вернутися в будь-яку минулу епоху.

Для мислителів і діячів Відродження безпосередньою духовною спадщиною стає середньовіччя. Хоча Відродження в деякої мірі й протиставляє себе ортодоксальному християнству, воно виникає як підсумок розвитку середньовічної культури й несе багато її рисів. Об’єктивно епоху Відродження варто було б характеризувати як епоху переходу від феодалізму до системи

суспільних відносин і культурі Нового часу. Саме в цю епоху закладалися основи буржуазного ладу, насамперед, у сфері економіки, розвивалася наука, змінювалися взаємини церкви і держави, формувалася ідеологія секуляризму (– від лат. **– secularis** – мирський, світський) і гуманізму (– від лат. – **humanus** – людський, людяний).

По-перше визначимо, що за добу Відродження західноєвропейське філософське мислення характеризується як **АНТРОПОЦЕНТРИЧНЕ: характерна ОРІЄНТАЦІЯ НА ЛЮДИНУ** – центральна фігура – не Бог, а людина. Бог – початок всіх речей, а людина – центр усього світу. Суспільство – не є продуктом божої волі, а є результатом діяльності людей. Людина не є обмеженою у своїх задумах і діяльності, вона може все. У неї новий рівень самосвідомості: гордість і самоствердження, віра у власні сили й талант, життєрадісність і вільнодумство. Відродження подарувало світу видатних індивідів, які мали яскравий темперамент, характеризувалися всебічною освіченістю, непохитною волею, цілеспрямованістю й колосальною енергією. Флорентійський художник і гуманіст **Леон Баттіста Альберті** (1404 – 1472), наприклад, одночасно займався теорією архітектури, живопису й ліплення, математикою, механікою, картографією, філософією, етикою, естетикою, педагогікою.

Інша характерна риса світогляду людей епохи Відродження – її яскраво виражений **ГУМАНІСТИЧНИЙ** характер. Людина з'являється перед нами як вільна істота, творець самого себе й навколишнього світу. Мислителі цієї епохи, природно, не могли бути атеїстами або матеріалістами. Вони вірили в Бога, визнавали його як Першопричину, Творця світу й людини. Відповідно до їх поглядів, Бог, створивши світ і людину, дав людині свободу волі, яка повинна відтепер сама визначати власну долю. Тому значно ослабнули мотиви гріховної сутності людини, «зіпсованості його природи», але, разом з тим, підсилилося орієнтування на власні сили, а не на божу допомогу – благодать. Оптимізм, віра в безмежні можливості людини в цілому властиві філософії цієї доби.

Важливим елементом світогляду стародавніх греків є **КУЛЬТ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**. Фізична праця й навіть мистецтво цінувалися не дуже високо. В античності панував елітарний підхід до людської діяльності: вищою її формою оголошувалися теоретичні вишукування – міркування й споглядання. Християнство доби середньовіччя вищою формою діяльності вважало «порятунок» душі – молитву, виконання богослужбових ритуалів, читання Священного Писання. Подібна діяльність носила пасивний, споглядальний характер. За доби Відродження матеріально – почуттєва діяльність, у тому числі й творча, придбає свого роду сакральний характер: людина не просто задовольняє свої земні потреби, але - створює новий світ і найвище, що є у світі – себе самого. Тоді у філософії з'явилася ідея **прометеїзму** (Прометеї – герой давньогрецької міфології, захисник людей від свавілля богів) – людини – співробітника Бога, співтворця світу.

ОСОБЛИВЕ ЗНАЧЕННЯ ПРИДБАЛО НЕ ТІЛЬКИ ДУХОВНЕ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ, АЛЕ Й ЇЇ ТІЛЕСНА ІСТОТА. Тіло розглядалося вже не в якості «оковів душі», які тягли її долілиць, до гріховних помислів і спонукань. Тілесне життя само по собі стає сам оціннім, що пояснює широко розповсюджений **культ Краси**. Найвище вираження подібне світосприймання одержало в полотнах великих митців, які зображують, насамперед, особу й тіло людини – **Сандро Ботічеллі** (1445 – 1519), **Леонардо да Вінчі** (1452 – 1519). Наприклад, «Сікстинська мадонна» **Рафаеля** (1483 – 1520) гармонічно поєднує у собі настрій тривоги й найглибшої ніжності.

3.4.2. Філософське й космологічне вчення Миколи Кузаньского й Джордана Бруно

За доби Відродження філософія знову, як і в античності, вивчає природу, що пояснюється стрімким розвитком виробництва й науки: з'являються друкарство, компас, самопрядка, порох, доменнометалургійний процес. Відновився інтерес до астрономії, фізиці, анатомії, фізіології, розвивається експериментальне природознавство. Інтерес людини до земних проблем

розширює її світогляд, зміцнює її впевненість у тому, що владі над природою постійно зростає.

Філософія за доби Відродження сприймається, насамперед, як натурфілософія, філософія природи. Начебто б відбувалося повернення до античного **космоцентризму**. На ділі ж все виглядало інакше. Філософія природи була більше пов'язана не з античністю, а із середньовіччям. У центрі її інтересу залишалося питання про взаємини Бога й світу. Але його трактування мало специфіку. Для неї була характерна антисхоластична спрямованість. Взаємини Бога й світу втратили відверто теїстичний характер. На зміну теїзму прийшов **пантеїзм** (– від грец. – «Бог у всім»). Християнський Бог втратив свою трансцендентність, надприродність: він як би злився із природою, а остання тим самим – обожнювалася.

Одним з характерних представників філософії Ренесансу був **Микола Кузанський** (Микола Кребс; 1401 – 1464), який народився у заможній селянській родині, зробив блискучу політичну й церковну кар'єру. В 1448 р. Кузанський став кардиналом. Діяльність на посаді він успішно поєднував із заняттями філософією й літературою. Основний трактат М. Кузанського – «Про вчене незнання» (1440). У його філософських поглядах особливо цікава онтологічна проблематика: постановка питання про співвідношення Бога й світу.

Бог виступає як нескінченний початок та єдина першопричина, прихована сутність усього, – буття – як можливість. Тому світ утримується у Бога, а Бог охоплює вісь світ (пантеїзм).

Розглядаючи процес переходу від Бога до світу, Кузанський відкидав креаціонізм (творіння Богом світу «із нічого»). Він затверджував: подібно тому, як лінія є розгортання крапки, час – це розгортання миті («тепер»), рух – це розгортання спокою, так і світ є – розгортання власної сутності, згорнутої у Бога, тобто це перехід світу з потенційного стану в актуальний. Бог – хранитель можливості (потенційного стану) буття світу.

На думку філософа, подібно тому, як світ у «згорнутому» виді втримується у Бога, так і людська природа в «згорнутому» виді втримується у Христі. Людина, отже, є Бог, але не в абсолютному змісті, а в обмеженому. Вона виступає як Бог земної. Так, християнське вчення про Трійцю (Батько, Син і Дух святої) у Кузанського трансформувалося у вчення про діалектичну єдність Бога, світу й людини. У гносеології Кузанський розвиває ідеї діалектики пізнання сутності і явища. Предметом пізнання є пантеїстичний Бог. Пізнання «розгорнутого» світу, тобто Бога, було для філософа, якій хоче осягти сутність Бога в ньому самому, тобто в його «згорнутій» формі, є справою розуму, але не віри. У своїй космології Кузанський дає **геліоцентричне** (– від грец.– **helios** – Сонце) розуміння світу. Світ для нього – нескінченна куля, що не має певного центру: вона має центр скрізь і ніде. Космологія Кузанського принципово відрізнялася від геоцентричної (грец. – Земля, центр) точки зору і послужила теоретичною базою геліоцентричної астрономії **Миколи КОПЕРНИКА** (1473 – 1543). Відповідно до його вчення, Земля перебуває в русі й не є центром світу, обертається навколо своєї осі й разом з іншими планетами – навколо нерухливого Сонця.

Ідеї Кузанського й Коперника розвиває і поглиблює один з найвідоміших філософів доби Відродження **ДЖОРДАНО БРУНО** (1548 – 1600), який відкрито порвав з геоцентричної концепцією устрою світобудови. Рухаючись навколо власної осі і навколо Сонця, Земля, на його думку, – лише незначна порошина в безмежній світобудові. Земля не може бути центром Космосу, тому що у світі взагалі немає ані центра, ані границі.

«Існують незліченні сонця, незліченні землі, – писав він, – які обертаються навколо своїх сонець, подібно тому, як наші сім планет обертаються навколо нашого Сонця».

У галузі гносеології Бруно, слідом за Кузанським, стояв на позиції єдності чуттєвого й раціонального пізнання. Передумовою пізнання він вважав сумнів, що виходить ще від давньогрецького філософа Сократа і його девізу: «Піддавати усе сумніву». Не слід покладатися ані на думку більшості, вказував

Бруно, ані на традиційну шкільну мудрість, ані на авторитети стародавності, ані на догми віри. «Філософії нема чого робити з богословськими питаннями, – писав він, – Філософія і її ціль – пізнати природу в її єдності». Ось чому єдиним авторитетом Бруно визнавав розум і вільне дослідження й вважав, що наукове знання нескінченне, тому що нескінчена природа, як об'єкт пізнання. Церква вороже зустріла філософські й космологічні погляди Джордана Бруно. Інквізиція обвинуватила його в єресі й вільнодумстві, заарештувала, заточила на 8 років у в'язницю й 17 лютого 1600 р. у Римі спалила на багатті. Вирок Бруно зустрів мужньо, спокійно відповів на нього всього декількома словами: «Ви, імовірно, з більшим страхом виносите цей вирок, чим я його слухаю».

3.4.3. Нова методологія наукового пізнання ФРЕНСІСА БЕКОНА

Наприкінці XVI – початку XVII ст. у Західній Європі інтенсивне розвивається капіталізм. Потреби його виробництва кардинально змінювали відношення людей до науки, як цілі людського пізнання. Науку і її інструмент – розум у суспільстві розглядали вже як знаряддя створення й перетворення світу. З'явився новий тип науки – експериментально - математичне природознавство, а у філософії на перший план висунулися проблеми теорії пізнання – гносеології.

Видатний англійський філософ **ФРЕНСІС БЕКОН** (1561 – 1626). першим в цільній теоретичній формі виразив інтереси й погляди буржуазії. Тому його можна назвати останнім мислителем доби Відродження й одним із засновників філософії Нового часу, доби капіталістичної індустрії. Він походив із дворянської родини, що займала видне місце в англійському політичному житті, отримав освіту та посаду, відповідну його походженню й статусу. На якийсь час політична кар'єра Бекона досягла вершини: він займав посаду лорд-канцлера Англії (1618 – 1621), але потім відійшов від політики й аж до самої смерті займався науковою діяльністю.

Головна праця Бекона – «Новий Органон» (1620), у якій свідомо протипоставлене нове розуміння науки тому, на який спирався «Органон» (звід

логічних творів) Аристотеля. Бекона взагалі цікавило призначення науки, її місце в «царстві людини», умови для успішного виконання свого призначення. Бекон вважав велике значення науки майже самоочевидним і виразив це у своєму знаменитому афоризмі «***Знання – сила».***

Однак, наука на той час підвергалася багатьом нападкам з боку клерикалів. Бекон, проаналізувавши їх, дійшов висновку про те, що Бог не забороняв пізнання природи, як, наприклад, затверджують теологи. Навпаки, Бог дав людині розум, що жадає пізнання Всесвіту, як око жадає світла. Бог сам навчив людину пізнавати сутність речей і давати їм відповідні імена. Люди тільки повинні зрозуміти, що існують два роди пізнання: 1) пізнання добра й зла; 2) пізнання створених Богом речей.

Пізнання добра й зла людям заборонено. Його їм дає Бог через Біблію. А пізнавати створені речі людина, навпаки, повинна за допомогою свого розуму. Сама історія підтверджує, що, пізнання таємниць природи, допомогло людям винайти засоби існування (лук, вогонь, плуг тощо), що сприяло поліпшенню життя. Наука повинна займати гідне місце в «царстві людини». Її призначення полягає в тім, щоб множити силу й могутність людей, забезпечувати багате й гідне життя. Однак, із часів античності науки дуже мало відповідали своєму призначенню. За словами Бекона, вони були плідні в суперечках, але марні у реальних справах. Деякі абстрактні уявлення про природу не приводили до розуміння істини. Замість того, щоб досліджувати природу, вчені нескінченно дискутували. Логіка, яку вони експлуатували, годилася для полеміки, але не для нових винаходів і відкритій. Бекон вказав на основні причини жалюгідного стану наук: люди погано знають, якім чином діють їх пізнавальні здібності, тому вони не можуть забезпечити себе належними методами пізнання й, отже, поставити процес пізнання під власний контроль. Процес пізнання має два етапи: почуття інформують про речі й розум судить про їх причини. Однак, і почуття, і розум постійно привносять у пізнання помилки й омани. Бекон називає їх «ідолами (помилковими образами) або «примарами». Він розрізняє чотири види «ідолів», перешкод на шляху пізнання, з якими людству необхідно

боротися: 1) «ідоли» роду, 2) «ідоли» печери, 3) «ідоли» ринку або площі, 4) «ідоли» театру.

«ІДОЛИ» РОДУ обумовлені природою людей. Це неправильні уявлення про світ, пов'язані з обмеженістю розуму й органів почуттів. Найбільш яскраво це проявляється у наділенні природних явищ людськими характеристиками (антропоморфізм).

«ІДОЛАМИ» ПЕЧЕРИ Бекон називає перекручені подання про дійсність, викликані суб'єктивним сприйняттям навколишнього світу. У кожної людини є своя печера, свій суб'єктивний внутрішній світ, що накладає відбиток на всі її судження про речі й процеси дійсності. Нездатність людини вийти за межі власної печери і є причина даного виду омани.

ДО «ІДОЛІВ» РИНКУ АБО ПЛОЩІ Бекон відносив неправильні уявлення людей, породжені неправильним уживанням слів. Люди в одні і теж слова часто-густо вкладають різний зміст, що веде до порожніх, марних суперечок про сенс слів, що, в остаточному підсумку, відволікає їх від вивчення явищ природи й правильного їх розуміння. «Ідолами» ринку або площі він називав їх тому, що в середньовічних містах, як і у містах за часів Бекона, схоластичні суперечки із приводу таких об'єктів, як, наприклад, скільки чортів може розміститися на кінці голки, відбувалися в місцях скупчення людей – ринках або площах.

У категорію **«ІДОЛІВ» ТЕАТРУ** Бекон включає неправильні уявлення про світ, некритично запозичені людьми із різних філософських систем (підпорядкування розуму помилковим поглядам або авторитетам).

Що ж Бекон пропонував для виправлення показань почуттів і суджень розуму? Для виправлення показань почуттів він радив використовувати два засоби: по-перше, це різні прилади, які збільшують, наближають, вимірюють. Однак, вони повністю не усувають «велику оману почуттів». По-друге, для його подолання Бекон пропонував використовувати спеціально підібрані й добре пристосовані прилади, тобто якісне проводити експеримент.

Для виправлення показань розуму Бекон пропонував, по-перше, застерігати його від поспішності в судженнях, а, по-друге, приковувати розум до речей. Для цього варто використовувати нову логіку, що Бекон назвав новою **ІНДУКЦІЄЮ**, яка необхідна для наук та спирається на показання органів почуттів. Це єдино щира форма доказу й метод пізнання природи. Вчений, що додержується догматичного (дедуктивного – лат. – виведення, перехід від загального до частки) методу, згідно Бекону, починає свою роботу із загальних умоглядних положень і прагне вивести із них всі окремі випадки. Догматик, схожий на павука, що із самого себе плете свою павутину. Вчений, що додержується емпіричного (індуктивного, перехід від часткового до загального) методу, прагне тільки до максимального нагромадження фактів. Він схожий на мураху, що безладно тягне в мурашник усе, що попадається йому на шляху.

Щирий (індуктивний) метод складається в переробці матеріалів, які доставляє досвід. Вчений, що додержується такого методу, схожий на бджолу, що збирає із квітів солодкі соки, але не залишає їх у тім виді, у якому висмоктує, а переробляє їх у мед власною наукової діяльністю.

Дотепер, вважав Бекон, відкриття робилися випадково, не методичне. Їх було б набагато більше, якби дослідники були озброєні правильним методом. Метод – це шлях, головний засіб дослідження. Навіть кульгавий, що йде по дорозі, обжене нормальну людину, що біжить по бездоріжжю. Індукція може бути повної (зробленої) і неповної. **ПОВНА ІНДУКЦІЯ** означає регулярну повторюваність і вичерпність будь-якої властивості предмета в розглянутому досвіді. Індуктивні узагальнення виходять із припущення, що саме так мають виглядати справи у всіх подібних випадках. Наприклад, «у цьому саду весь бузок є білим» – висновок із щорічних спостережень у період її цвітіння.

НЕПОВНА ІНДУКЦІЯ включає узагальнення, зроблені на основі дослідження не всіх випадків, а тільки деяких (висновок за аналогією), тому що, як правило, число всіх випадків практично неоглядне, а теоретично довести їх нескінченне число неможливо. Наприклад, «всі лебеді білі» для нас

вірогідно, поки не побачимо чорну особину. Цей висновок завжди носить імовірний характер.

Намагаючись створити «щиру індукцію», Бекон шукав не тільки факти, що підтверджують певний висновок, але й факти, що спростовують його. Він, таким чином, озброїв природознавство двома засобами дослідження: **перерахуванням** і **виключенням**. Причому, головне значення мають саме виключення. За допомогою свого методу, він, наприклад, встановив, що «формою» теплоти є рух дрібних часток тіла.

Отже, у своїй теорії пізнання Бекон неухильно проводив думку про те, що щире знання випливає з досвіду. Така філософська позиція називається емпіризмом. Бекон був не тільки основоположником, але й самим послідовним емпіриком; його концепції мали вирішальний вплив на філософську думку Нового часу.

Але поступово у цей час пробиває собі шлях **ІДЕЯ АВТОНОМНОЇ ФІЛОСОФІЇ**, вільної від релігійно – світоглядних передумов, що спирається на досвід і природний розум, впевнено обґрунтовує знання про природу, природне право й мораль, релігію; цю ідею прийняли протестанти й багато католиків. Лише східна церква аж до наших днів продовжує захищати ідею християнської філософії, ідею філософствування у вірі.

Основні риси філософії доби Відродження:

1. Відродження античної діалектики.
2. Повернення до матеріалізму.
3. Геліоцентризм.
4. Дослідження проблем державотворення на переломному етапі переходу до буржуазних суспільних відносин.
5. Розробка концепції ідеальної держави та ідеального суспільного устрою.

Питання для самоперевірки та колоквіуму

1. У чому полягають особливості філософії епохи Відродження?

2. Поясніть, що таке «Божественна пропорція»?

3. Які соціально-економічні та культурні передумови спричинили феномен Відродження?

4. Назвіть основні відкриття та винаходи, зроблені в цей період, що справили величезний вплив на всю подальшу історію людства.

5. У чому саме полягає зв'язок доби Відродження з попередніми епохами?

6. Які тенденції визначили розвиток філософії Відродження?

7. Поясніть походження терміну «гуманізм».

8. Окресліть провідні ідеї гуманізму доби Ренесансу.

9. Що означає антропоцентризм філософії епохи Відродження?

10. Охарактеризуйте натурфілософію Дж. Бруно та його пантеїстичної ідеї.

11. Прокоментуйте тезу «мета виправдовує засоби».

12. Якими чинниками було зумовлено виникнення ідей утопічного соціалізму в філософії Відродження?

13. Дайте коротку характеристику реформаційному напряму філософії епохи Відродження.

14. Які наслідки для подальшого розвитку світової філософської думки мала філософія епохи Відродження?

15. Порівняйте поняття «пантеїзм», «космоцентризм», «теоцентризм», «антропоцентризм», «геоцентризм» і «геліоцентризм».

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Бекон Ф. Новий Органон. Будь-яке видання.

2. Данильян О., Дзьобань О. Філософія : навчальний посібник. Харків : Право, 2021. 136 с

3. Лузан А. Вступ до філософії : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2023. 136 с.

4. Макиавелли Н. Державець : [трактат]. Будь-яке видання.

5. Основи філософії : навчальний посібник / Л. Сандюк. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 412 с.

6. Філософія : підручник / І. Бичко, В. Ярошовець, В. Бугров. Київ : Центр учбової літератури, 2023. 648 с.

7. Філософія: підручник/Л. Губерський, В. Андрущенко, А. Баумейстер, І. Добронравова, В. Ільїн ; за ред. Л. Губерський. Харків : Фоліо, 2017. 621 с.

Додаткові

1. Аксьонова В.І. Філософія. підручник / за ред. доктора філософських наук, професора Є.Р. Борінштейна. Розділ ІІІ. Філософські досягнення людства ; 3.5. Філософія громадянського суспільства Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186- 18. (320 с.)
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/11962

2. Аксьонова В. І. Поєднання наукової інновації з високою патріотичною свідомістю: виклики та перспективи розвитку //Освіта та соціалізація особистості : матеріали XIV Всеукраїнської Інтернет-конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених (Одеса, 23-24 квітня 2026 р.) / Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Одеса : Університет Ушинського, 2026. С. 10-13.
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/25527

3. Аксьонова В. І., Сарваді Р. Д. Наукове мислення майбутнього фахівця як актив: вектори нових реалій у вищої освіті України // Методологія та технологія сучасного філософського пізнання. Матеріали VIII Міжнародної конференції студентів, молодих вчених та науковців (Одеса, 21-22 травня 2026 р.). С. 56-58.
DOI: https://doi.org/10.24195/PhilosophicalKnowledge2026
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/26061
https://mail.google.com/mail/u/0/?ogbl#inbox?projector=1

4. Аксьонова В. І. Гносеологія як чинник становлення професійної культури майбутніх бакалаврів у контексті цивілізааційної орбіти України // Збірник тез доповідей викладачів, аспірантів та співробітників LX науково-технічної конференції «Наука в ЦНТУ: основні досягнення та перспективи розвитку» за підсумками проведення «Дня науки – 2026» 22-23 квітня 2026 року. Кропивницький : ЦНТУ, 2026. С.108-109.
https://kntu.kr.ua/file/content/ 53877/ zbirnyk-tez-dopovidei-vykladachiv-aspirantiv-ta-spivrobitnykiv-lkh-naukovo-tekhnichnoi-konferentsii-nauka-vyrobnytstvu-2026-za-pids

5. Кузанський М. Про вчене незнання. Будь-яке видання.

6. Гусєв В.І. Історія західноєвропейської філософії 15–17 ст. : Курс лекцій. Київ, 1994. С. 8–84.

7. Монтень М. Досліди. Будь-яке видання.

8. Мор Т. Утопія / Утопичний роман XVI—XVII ст. Будь-яке видання.

9. Релігієзнавство [Електронний ресурс] : навч. посіб. / Т.М. Кучера; М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». Електрон. текстові дані. Київ : КНЕУ, 2016. 53–54 с.

10. Стежко З.В. Ratio як світоглядний орієнтир: від містифікації до об’єктивності. Вісник НАУ. Філософія. Культурологія. Збірник наукових праць. Вип 2 (30). Київ, 2019. С. 78-83.
http://jrnl.nau.edu.ua/index. php/VisnikPK /article/ view/14428

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців
http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор.
https://www.deepl.com/uk/translator

Тема 3. Історичні типи філософствування

Тема 3.5. Європейська філософія Нового часу (XVII–XVIII ст.)

ПЛАН

3.5.1. Реалізація ідеї автономної філософії в XVII ст.

3.5.2. Філософія французького механістичного матеріалізму XVIII ст.

3.5.3. Філософія трансцендентального ідеалізму І. Канта.

3.5.1. Реалізація ідеї автономної філософії в XVII ст.

Ідея автономної філософії вперше була запропонована французьким мислителем доби Нового часу **РЕНЕ ДЕКАРТОМ** (1596 – 1650), якій займає особливе місце як творець дуалістичного філософського вчення. Декарт зробив спробу побудувати філософську систему на підставі визнання одночасного самостійного існування свідомості й матерії, душі й тіла. розчленував єдиний матеріальний світ на дві незалежні частини, іменуючи кожну з них субстанцією. Основна властивість духовної субстанції – мислення, матеріальної – протяг. Інші атрибути субстанції похідні від цих перших: уява, почуття, бажання – модуси мислення; фігура, положення, рух – модуси протягу. Головне визначення духовної субстанції – її неподільність, найважливіша ознака матеріальної – подільність та нескінченність.

Матеріальну субстанцію Декарт ототожнює із природою, а тому все в природі, у тому числі тіла тварин і людини, підкорюються механічним законам і розглядаються як складні машини. Дуалізм субстанції дозволяє Декарту створити матеріалістичну фізику й ідеалістичну гносеологію як вчення про субстанцію, що може мислити.

У теорії пізнання Декарт – ідеаліст: він, як і Бекон, вважає, що пізнання варто починати із загального радикального сумніву. Однак, Декарт – ані скептик, ані агностик: він визнає, що в пізнанні є те, що, ніякому сумніву не підлягає. Достовірним залишається лише те, що сумнів існує. «Я можу

сумніватися в існуванні всього, у т.ч. і власного тіла, крім існування самого сумніву». Але сумнів – акт мислення. Суб'єкт, який мислить та сумнівається, – «я не примара, я існую». Звідси знаменита формула: «Я мислю, отже, існую». Мислення не породжує буття тіла. Ідеалізм Декарта полягає у тому, що існування мислення більш безсумнівно для нас, чим існування тіла або матерії.

За допомогою мислення ми одержали судження: «***Я мислю, отже, існую***». Але «Я» людини не є його тіло. Адже в існуванні тіла ми вже засумнівалися. Тіло не входить до складу «Я». Отже «Я» є душа – сутність безтілесна, духовна. Душа володіє двома здібностями: мисленням і волею. Мислення ж, у свою чергу, є підсумком реалізації двох інших здібностей: інтуїції й дедукції**. ІНТУЇЦІЯ** – дія душі, за допомогою якої вона знаходить у собі прості і ясні поняття. Ясність і виразність понять є, за Декартом, критерієм істини. Однак, людина має не тільки прості, але й складні знання, що одержує за допомогою другої пізнавальної здібності – дедукції. **ДЕДУКЦІЯ** - дія душі, що з'єднує прості, інтуїтивні поняття в довгі ланцюги міркувань. Декарт затверджував, що, крім інтуїції й дедукції, розум не повинен допускати інших джерел знання. Поняття даються людині разом з душею, тобто від народження (вроджені ідеї, аксіоми). Дедукція також нічого не привносить ззовні, а тільки зв'язує поняття, відкриті інтуїцією. Розум, отже, щирі знання одержує із самого себе. Філософська позиція, відповідно до якої, розум знаходить початок пізнання в самому собі й розвиває складну систему знань, називається раціоналізмом (– від лат. **ratio** – розум).

Декарт, ідеї якого вплинули на наступний розвиток філософії, стає його засновником у філософії Нового часу.

Значний внесок у розвиток матеріалістичної філософії, теорії пізнання зробив англійський мислитель **ТОМАС ГОББС** (1588 – 1679). Основні праці – «Філософські елементи вчення про громадянина» (1642) і «Левіафан» (1651). Гоббс систематизував матеріалізм Бекона. Світ, на його думку, є сукупність тіл, нічого безтілесного не існує. Не можна відокремити мислення від матерії, що

мислить. Всі предмети (тіла), зміни в них відбуваються завдяки механічному руху матеріальних елементів.

Навіть духовне життя, що складається з відчуттів, зводиться до рухів. Тому люди й тварини – складні механізми, дії яких відзначаються зовнішніми силами. Одушевлені автомати відрізняються від неживих тем, що у перших є органи, що зберігають колишні враження. Крім того, вони здатні порівнювати нові враження з колишніми. Порівняння створює умови для розрізнення, які у свою чергу, є умовою для свідомості.

Гоббс зробив наступні висновки: 1) заперечення існування душі як особливої субстанції; 2) тіла – єдині субстанції; 3) віра в Бога є тільки продукт людської уяви.

Пізнання, за Гоббсом, здійснюється за допомогою ідей. Джерелом ідей можуть бути тільки почуттєві сприйняття зовнішнього світу. Він відкидає точку зору Декарта, відповідно до якої, вихідним пунктом достовірного знання є мислення, а також виступає проти його вчення про вроджені ідеї. Ніяка ідея не може бути вродженої: те, що вроджене, повинне бути завжди в наявності. Гоббс вважає, що зовнішні почуття – джерело не тільки ідей, але й усього пізнання.

У своєму вченні про державу й право Гоббс спробував складне поняття «держава» розкласти на складові елементи, а останні пояснити простими законами природи і дійшов до думки про необхідність розрізняти два стани людського суспільства: природне й цивільне.

В умовах XVII ст. погляди Гоббса мали прогресивний характер. Він знищив теїстичні забобони беконівського матеріалізму. Теорія суспільства й держави містить зародки матеріалістичного розуміння соціальних явищ.

Ідея автономності філософії знайшла відбиття й у дослідженнях **БЕНЕДІКТА СПІНОЗЫ** (1632 – 1677) – нідерландського філософа - матеріаліста, пантеїста й атеїсте. Відомі дві його великих праці –

«Богословсько-політичний трактат» (1670) і «Етика» (1675). Ціль філософії він бачив у пануванні над зовнішньою природою й удосконалюванні людини.

В основі матеріалізму й атеїзму Спінози - ідея про те, що існує лише одна субстанція – природа, яка є причиною для самої себе й не має потреби для свого існування ні в чому іншому.

Від субстанції варто відрізняти світ окремих кінцевих речей, або сукупність модусів (що не є автономними). Субстанція єдина. Модуси й субстанція співвідносяться як крапки на прямої лінії й сама пряма. Природа (субстанція) з усіма своїми властивостями існує сама по собі, незалежно від розуму й поза розумом; вона нескінченна. Атрибути субстанції – протяг і мислення; проглядається явне заперечення дуалізму Декарта.

У теорії пізнання Спіноза – раціоналіст, принижує роль почуттєвого пізнання й досвіду. Процес пізнання включає три щаблі: перша нижча – почуттєві сприйняття, друга – знання, що ґрунтуються на розумі, третя, вища – інтуїція, тобто безпосереднє споглядання.

Суспільно-політичних погляди: Спіноза, на відміну від Гоббса, вищою формою держави вважає демократичне правління, обмежує всесилля державної влади вимогами волі й розуму, не одноразово вказує, що влада, яка управляє людьми за допомогою страху, не може бути визнана доброчесної. Людей треба вести так, щоб їм здавалося, начебто їх не ведуть, а вони живуть за власним розумінням й вільним призначенням.

ДЖОН ЛОКК (1632 – 1704) – головний послідовник Бекона й Гоббса в Англії. У праці – «Досвід про людський розум» (1690) критикує вчення Декарта про вроджені ідеї й обґрунтовує принцип матеріалістичного сенсуалізму, тобто походження всіх знань із почуттєвого сприйняття зовнішнього світу. Єдиним джерелом ідей Локк оголосив досвід (лат. **– *Tabula rasa*** – чистий аркуш, гладка дощечка, щось чисте, недоторкане).

Локк розрізняє зовнішній (відчуття) і внутрішній (рефлексія – лат. – назад) досвід. В основі знання - прості ідеї, співвідносні, наприклад, в розумі різними якостями тіл – **ПЕРВИННИМИ**, з якими ці ідеї подібні (довжина, фігура, щільність, рух), або **ВТОРИННИМИ**, з якими ідеї не подібні (колір, звук, смак тощо). За допомогою з’єднання, зіставлення й абстрагування розум із

простих ідей утворює складні й загальні ідеї (модуси, субстанції й відносини). Локк розрізняє ідеї як ясні і неясні; реальні і фантастичні; адекватні своїм прообразам і неадекватні. Пізнання істинно лише остільки, оскільки ідеї адекватні дійсності.

Саме так у XVII ст. деякі філософи здійснювали спроби реалізувати ідею автономної філософії, побудувати цільний світогляд на підставах розуму і досвіду.

3.5.2. Філософія французького механістичного матеріалізму

XVIII століття, на відміну від XVII, увійшло в історію як **СТОЛІТТЯ ОСВІТИ і** французького механістичного матеріалізму. Дух Освіти особливо яскраво виявив себе у Франції, де мислителі-просвітителі підготували революцію. Філософія французького механістичного матеріалізму складається із матеріалістичного вчення про природу й вчення про людину й суспільство. Першим у Франції послідовний виклад системи механістичного матеріалізму здійснює **ЖЮЛЬ`ЄН ОФРЕ ДЕ ЛАМЕТРІ** (1709 – 1751). Основні праці: «Трактат про душі» (1745), «Людина-Машина» (1747), «Людина-Рослина» (1748) та ін. У своїх працях він, зокрема, доводив, що існує лише єдина матеріальна субстанція; властиві їй здібності відчувати й мислити виявляються в «організованих тілах»; ці здатності проявляються при впливі зовнішніх тіл на мозок. Всі відчуття обумовлені зв’язком почуття – за допомогою нервів – з матеріальною речовиною мозку.

Людина, на думку Ламетрі, відрізняється від тварини лише більшою кількістю потреб і, отже більшою кількістю розуму. Потреби тіла він визнавав «мірилом розуму». А сам людський організм Ламетрі вподібнює годинному механізму: розглядає його як машину, що самонаводиться.

У теорії пізнання Ламетрі – сенсуаліст: зовнішній мир відбивається на «мозковому екрані».

Розвиток суспільства, за Ламетрі, визначається діяльністю видатних людей і успіхами освіти. Він був прихильником освіченого абсолютизму.

Філософські ідеї Ламетрі вплинули на Гольбаха, Дідро, Гельвеція й інших матеріалістів.

Найбільш систематичним пропагандистом філософських ідей французького механістичного матеріалізму став **ПОЛЬ-АНРІ ГОЛЬБАХ** (1723 – 1789 рр.).

В основному філософському творі «Система природи, або про закони світу фізичного й світу духовного» (1770) Гольбах затверджує вічність і не створення матерії, що у процесі поступового розвитку й змін породжує все різноманіття реального світу.

Всесвіт, за Гольбахом, являє собою матерію, що рухається, рух необхідно випливає з її сутності і є способом існування матерії. Однак, говорячи про єдність матерії й руху, він розуміє рух механістично.У теорії пізнання Гольбах відкидає агностицизм, картезіанську з лат. ім'я Декарта – Картезиус) концепцію вроджених ідей, послідовно розвиває основні положення матеріалістичного сенсуалізму, відстоює здатність людського розуму пізнавати світ і його закони. Те, що для наших дідів було дивним, писав він, чудесним і надприродним явищем, для нас стає простим і природним фактом, механізм і причини якого ми знаємо.

Людина як розумна істота, на думку Гольбаха, покликана стати володарем світу, переформувати суспільні відносини на розумних підставах. Він обумовлює права людини: бути рівним іншому, вільним у своїх рішеннях і діях. Цивільні й політичні свободи Гольбах розглядає «як невід'ємне право будь-яких націй і будь-якого суспільства, тому, що вони є необхідними для збереження й процвітання суспільних союзів».

Вчення Гольбаха про природу свій подальший розвиток одержало в роботах найвидатнішого представника французького матеріалізму доби Просвітництва, **ДЕНІ ДІДРО** (1713–1784), – твори якого увійшли до скарбниці світової філософії, літератури, мистецтвознавства, суспільних та природничих наук. У своїх численних творах він відстоює ідеї про матеріальність світу, відкидає дуалізм, вважає матерію єдиною субстанцією, а причину її існування

вбачає у ній самої. Вона єдина, вічна, нестворена й незалежна від людської свідомості. Усі явища природи – це конкретні форми її існування. Дідро обґрунтовує єдність матерії й руху. Уся природа перебуває у вічному русі й розвитку, суще гине в одній формі й виникає в іншій. Він відкидає існування абсолютного спокою, прагне перебороти механіцизм: заперечує відомості щодо просторового переміщення (руху) тіл і затверджує, що й нерухливе тіло перебуває в русі, тобто розвивається, змінюється. Дідро висловлює низку глибоких діалектичних здогадів: зокрема, активність матерії, її саморух він намагається пояснити внутрішньою суперечливістю й різнорідністю матерії. Поширення на природу принципу безперервності розвитку й змін дозволяє Дідро передбачити деякі положення еволюційного вчення: він писав, що людина як біологічний вид, подібно всім іншим живим істотам, має свою історію становлення. Дідро виступає проти ствердження про божественне походження свідомості, висловлює думку, що потенційне відчуття властиво всієї матерії, свідомість же є властивість її високоорганізованої органічної частини. У гносеології Дідро, як і Локк, виходів із сенсуалізму, критикує агностицизм і затверджує пізнаванність світу. Причиною відчуття він вважає матерію.

Соціально-політичні погляди Дідро базуються на теорії **«суспільного договору»,** що пояснювала виникнення державної влади угодою між людьми, змушеними перейти від незабезпеченого захистом природного стану до стану громадянського суспільства. Спираючись на неї, Дідро викриває вимисли про боже походження королівської влади й феодальної нерівності. Він рішуче виступає проти деспотичних форм правління, ратує за конституційну монархію й, як всі просвітителі, сподівається на появу «освіченого государя».

Найвизначнішим досягненням Дідро і головною справою його життя стало започаткування і підготовка до друку найбільшого довідкового видання XVIII ст. – **«Енциклопедії, або тлумачного словника наук, мистецтв та ремесл»** (Encyclopédie ou dictionaire raisonné des sciences, des arts et des métiers (1751-1780). До роботи над цим проектом Дідро залучив видатних діячів свого

часу: Ж. Л. д'Аламбера, Ж. Ж. Руссо, Ф. М. Вольтера, П. А. Гольбаха, Е. Б. Кондільяка та ін. Статті «Енциклопедії» відображають характерні для XVIII ст. погляди на релігію, історію, філософію та мистецтво, а також містять цінні відомості про наукові відкриття, стан розвитку усіх ремесел і технологій. Вступне слово до «Енциклопедії» вважається маніфестом Просвітництва.

Перше видання «Енциклопедії», що складається з 17 томів основного тексту і 11 томів ілюстрацій, виходило друком в Парижі протягом 1751–1772 рр. У 1775 р. права на це видання перейшли до Шарля-Жозефа Панкука. Він випустив 5 додаткових томів і 2-томний індекс. Таким чином, повне видання «Енциклопедії» налічує 35 томів, але останні 7 вже не належать Дідро.

«Енциклопедія» Дідро зазнала кількох перевидань як на батьківщині просвітника, так і поза її межами, справила значний вплив на культурне та суспільно-політичне життя Франції і була перекладена багатьма мовами світу. Вагоме місце в творчому доробку Дідро посідають також наукові праці та художні твори, серед яких «Думки про пояснення природи» (1754), «Про драматичну літературу» (1758), «Елементи фізіології» (1773-1780), романи «Черниця» (1760), «Небіж Рамо» (1762-1782), «Жак – фаталіст та його пан» (1773) та ін.

З нагоди 300-річчя із дня народження Дідро відділ стародруків та рідкісних видань НБУВ підготував виставку прижиттєвих та посмертних видань мислителя. У фондах відділу стародруків зберігається більш ніж 20 томів різних видань філософських та художніх творів Дідро і понад 50 томів різних видань «Енциклопедії». На виставці представлені перше видання роману «Нескромний скарб» (Les Bijoux Indiscrets. – Paris, 1748); збірка драматичних творів (Oeuvres De Théatre. – Amsterdam, 1770), куди увійшли комедії «Батько родини» (Le Pere de Famile) і «Побічний син» (Le Fils Naturel); перше прижиттєве зібрання творів Дідро (Collection Complette des Ouvres Philosophiques, Littéraires et Dramatiques. – London, 1773); збірка есе про Сенеку (Essai sur la vie de Séneque. – Paris, 1779); укладене Ж.-А. Нежоном перше посмертне зібрання творів Дідро, доповнене матеріалами його рукописів

(Oeuvres de Denis Diderot. – Paris, 1798); французькі, італійські та швейцарські перевидання «Енциклопедії», а також ілюстрації до словникових статей «Енциклопедії» із різних галузей знань.

Видатний діяч Просвітництва шотландський філософ **ДАВІД Х'юм** (1711–1776) – емпірист, історик та економіст, агностик, найбільш відомий своїми працями у галузі епістемології, якого часто-густо називають провідним філософом-скептиком XVIII ст., на відміну від французьких матеріалістів, головне завдання знання вбачає не в збагненні буття, а в його здатності впливати на практичне життя. Питання про існування об'єктивного світу він вважає нерозв'язним. Дійсність, на його думку, – лише потік «вражень», причини яких невідомі й незбагненні.

3.5.3. Філософія трансцендентального ідеалізму І. Канта

Агностицизм філософії **Х'юм**а пробудив від «догматичної сплячки» родоначальника німецької класичної філософії **ІММАНУЇЛА КАНТА** (1724 – 1804). У його інтелектуальному розвитку виділяють дві доби: до критична і критична.

У ДОКРИТИЧНУ ДОБУ (до 1770) він виступає як глибокий, проникливий вчений, стихійний матеріаліст і діалектик, якій обґрунтовував **ідею саморозвитку природи**.

У КРИТИЧНУ ДОБУ Кант сформулював філософію, як він сам її називав, **трансцендентального ідеалізму** в трьох основних працях: «Критика чистого розуму» (1781), «Критика практичного розуму» (1788) і «Критика здатності судження» (1790).

У центрі філософської системи Канта – **проблема об'єктивності, істинності пізнання**. Постановка такої проблеми у філософії не є новою. Принципово новим є підхід німецького мислителя до її рішення. Якщо його попередники головним чином розглядали характер і структуру пізнаваного об'єкта, то Кант віддає пріоритет структурам, що пізнають, самої людини. Людина, за Кантом, має в своєму розпорядженні дві структурами:

1) емпіричної та 2) трансцендентальної (властива людині від народження, складається із загальних визначень, категорій).

Основу наукового знання становить саме **трансцендентальне пізнання**, що конструює в голові суб'єкта, що пізнає, **ідеалізовані об'єкти.**

У кантівській філософській системі виділяються **три щаблі пізнання**:

- почуттєве;

- мислення категоріями, тобто загальними поняттями;

- щабель чистого розуму.

У книзі «Критика практичного розуму» Кант затверджував, що об'єктом пізнання є матеріальна «річ поза людиною», «поза її свідомістю». Органи почуттів людини дають знання лише про зовнішні сторони предметів, внутрішня їх сутність недоступна, не відкривається людині. Виникає кантівська «річ у собі», що приховує сутність, не робить її «річчю для нас». «Річ у собі» для нас тільки ноумен, але не дана в досвіді сутність.

Так вже на **першому щаблі пізнання** Кант метафізично протиставляє явище й сутність, у той час як сутність є внутрішнім змістом предмета, а явище – зовнішньою формою його існування; те, що аналізує розум, через явище йде до внутрішньої сутності предметів.

У роботі «Критика здатності судження» Кант аналізує **другий щабель** пізнання. На цьому щаблі, на його думку, абстрактне мислення категоріями (загальними поняттями) тільки додається до одиничних речей, до індивідуальної сутності предметів. Отже, ця сутність, як і на першому щаблі, виявляється непізнаваною. Кант пояснює обмеження пізнання світом явищ тим, що загальні поняття виникли у свідомості суб'єкта апріорі (– від лат. **apriori** – з попереднього; знання, що передують досвіду й існують незалежне від нього) і не мають зв'язку з об'єктивною реальністю.

Загальні поняття, за Кантом, відбивають загальні властивості предметів. Виходить, що сутність ближче до загального, але не до індивідуального. Загальні поняття є пізнаваними: розкривають і позначають сутність речей.

Третій щабель пізнання Кант розглядає в книзі «Критика чистого розуму», де здатність людини до філософського, але не до повсякденного мислення зізнається тільки за людьми з вищими, філософськими здібностями. **Чистий розум**, вирішуючи загальні проблеми світобудови (кінцевий або нескінченний світ у просторі й часі), за Кантом, заплутується в нерозв'язних протиріччях, тому філософ ставить знак рівності між нерозв'язністю й непізнаваністю. Але виявлення розумом суперечливості світу свідчить не про його безсилля, а навпаки, про його тріумф.

У «докритичну» добу Кант виступає як вчений, теоретик, природодослідник, якій визнав можливість об'єктивного існування речей поза свідомістю людини. Кант публікує свою блискучу роботу «Загальна природна історія і теорія неба» (1755), в якій обґрунтовує гіпотезу про природне походження Сонячної системи, пояснює процес виникнення Сонячної системи діянням протилежних сил і тенденцій – притяганням і відштовхуванням, доцентровими і відцентровими силами. Це дало можливість обґрунтувати ряд особливостей Сонячної галактики – розташування орбіт планет майже в одній площині, а також виникнення природних супутників планет, кінець Сатурна тощо. Кант стверджував, що народження нових світів і руйнування старих – це вічний, безперервний процес оновлення світу.

Космогонічна концепція Канта була найвеличнішим досягненням астрономії з часів Коперника. Вперше було розхитано уявлення про те, що природа не має ніякої історії у часі.

У «докритичний період» Кант зробив важливе відкриття про гравітаційну взаємодію Місяця і Землі, котра впливає на швидкість їх обертання, про уповільнюючи обертання Землі внаслідок тертя, котре викликається приливами і відливами. Всі ці ідеї Канта стали основою для нового погляду на світ як на рухливий, змінний, суперечливий. Це відіграло важливу роль у розвитку діалектики.

Таким чином, у «докритичний період» вченню Канта були притаманні елементи матеріалізму і діалектики, а саме: визнання ним об'єктивного,

реального існування природи (концепція природної історії Сонячної системи); наукові відкриття стосовно взаємодії Місяця і Землі, уповільненого обертання Землі внаслідок приливів; діяння відцентрових і доцентрових сил, притягання і відштовхування; визнання фундаментального положення матеріалістичної філософії про те, що речі існують поза нашою свідомістю і що уявлення про них ми маємо завдяки відчуттям, які є джерелом знань.

У «критичний період» Канта фактично стає на шлях заперечення пізнання речей, їх сутності, публікує низку праць – таких, як «Критика чистого розуму»(1781), «Критика практичного розуму»(1788), «Критика здатності суджень» (1790).

Головна ідея цих творів – це «критика» теорії пізнання, теза про те, що людина, перш ніж з'ясувати сутність речей, повинна встановити межі своїх пізнавальних можливостей: що вона може пізнати, а що не зможе - тут містився сумнів Канта стосовно можливості самого пізнання, – **перший елемент агностицизму**. Агностицизм (– від грец. a – не, gnosis – знання) – вчення, яке повністю чи частково заперечує можливість пізнання світу.

Кант вимагав здійснювати пізнання теоретично, а не в процесі практичної діяльності. Гегель у зв'язку з цим писав, що Кант подібний до людини, котра бажає навчитися плавати до того, як вона ввійде у воду.

Другий елемент агностицизму Канта – це розмірковування про несхожість, неідентичність самого предмета і його образу. Предмети природи, за Кантом, існують поза нашою свідомістю, незалежно від неї. Але образи їх, що виникають у нашій свідомості, не схожі, не ідентичні з предметами, так само, як дим не схожий на вогонь, як крик, викликаний болем, на сам біль.

Третій елемент агностицизму Канта – це уявлення про категорії мислення як «чисті», апріорні, дані до досвіду форми пізнання. Апріорі (лат. a prioгi – первісно) – термін ідеалістичної філософії, котрим позначаються знання, отримані до досвіду та незалежно від нього, і які споконвічно притаманні свідомості. Так, Кант стверджував, що такі категорії, як простір і час, є апріорними формами пізнання. Більше того, за вченням Канта, всі

категорії трансцендентальної логіки є «чистими», апріорними, позбавленими «домішок» досвіду, практики. **Трансцендентальний** (– від лат. transcendere – переступати) – все те, що виходить, «переступає», за межі чуттєвого досвіду, не дається в ньому, тобто є апріорним. Але усі категорії, поняття науки мають практичне, апостеріорне походження. Вони є результатом пізнання узагальнення практичного досвіду.

Апостеріорі (– від лат. a posteriori – з наступного) – термін, що, на відміну (– від лат. апріоріті), означає знання, котре отримане в результаті досвіду, практичної діяльності.

Четвертий елемент агностицизму Канта – це розрив діалектичного зв'язку між сутністю і явищем, встановлення принципової відмінності між ними. Кант вважав, що сутність є «річчю в собі» і її пізнати неможливо, що людина здатна пізнати лише явища. Однак, з точки зору діалектики, між явищем і сутністю немає принципової межі, а є лише відмінність між тим, що пізнане, і тим, що ще не пізнане. Коли ми пізнаємо явище, то так чи інакше одночасно пізнаємо і його сутність. Сутність, таким чином, з'являється, а явище дає уявлення про сутність. Інакше бути не може.

Кант – філософ суперечливий, непослідовний. З одного боку, він глибокий вчений – природодослідник, котрий здійснив ряд важливих відкриттів, був близький до матеріалізму, а, з іншого боку, став родоначальником класичного агностицизму, фактично став на шлях заперечення пізнання. З одного боку, все багатство реального світу Кант втиснув у свої 12 апріорних категорій загальної логіки і вважав їх вічними, незмінними, нерухливими, які за жодних обставин не переходять одна в одну. З іншого боку, розглядаючи так звані антиномії «чистого розуму», розкрив глибоку діалектику взаємозв'язку категорій конечного і безкінечного, простого і складного, причини і наслідку, свободи і необхідності. Антиномія (– від грец.– суперечність у законі) – нездолання суперечність, ускладнення.

Що є антиномії «чистого розуму»?

Кант у своїй праці «Критика чистого розуму» розглядає чотири антиномії. Для прикладу розглянемо дві з них:

1. Світ має початок у часі і просторі. Світ не має початку і в часі, і в просторі.

2. Будь-яка складна річ складається з простих частин. У світі немає нічого простого.

Тобто Кант звернув увагу на суперечності «чистого розуму», які, на його думку, є нерозв'язними, антиномічними. Іншими словами, «чистий розум» може довести одну частину антиномії і спростувати іншу, й навпаки, може довести іншу і спростувати одну. Вчення Канта про антиномії «чистого розуму» відіграло важливу роль у розвитку діалектики.

Позитивним у вченні Канта було уявлення про роль антагонізмів у суспільному розвитку і про необхідність вічного миру, якого можна досягти через взаєморозуміння між народами, міжнародну торгівлю, співробітництво, врахування взаємних інтересів, невтручання у внутрішні справи держав, статус-кво кордонів тощо.

Інтерес становлять і розмірковування Канта про моральний закон (категоричний імператив), про людину, яку не можна розглядати як засіб для досягнення будь-якої мети, бо вона сама є такою метою. Ці думки Канта, безперечно, є одним із досягнень німецької класичної філософії.

Кант – дуаліст. З одного боку, він визнавав, що матеріальні речі існують самі по собі, об'єктивно і відображаються нашими відчуттями. З іншого боку, вважав, що вони є «речами в собі», тобто непізнаванними.

Заперечуючи бога як архітектора Всесвіту Кант, разом з тим, стверджував, що божественний дух створив необхідні передумови для наступного розвитку природи; що є вище, розумне першоджерело, творець світової доцільності і гармонії. У зв'язку з цим він прагнув обмежити науку, щоб зберегти релігію. «Я повинен, – писав Кант, – потіснити знання, щоб надати місце вірі».

Таким чином, основною рисою філософії Канта є її двоїстість, поєднання в одній системі різнорідних, протилежних філософських напрямків. Основна суперечність філософського вчення Канта – це невідповідність між визнанням ним існування речей, явищ природи поза свідомістю людини і запереченням їхнього пізнання.

Питання для самоперевірки та колоквіуму

1. Визначити поняття «чистого розуму».
2. Які основні риси філософії Канта?
3. Визначити поняття «антиномія», за Кантом. Назвіть ці антиномії.
4. Охарактеризуйте космогонічну концепцію Канта.
5. Яким чином Дідро обґрунтовує єдність матерії й руху?

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Г'юм Д. Сучасний словник з суспільних наук. за ред. О.Г. Данильяна, М.І. Панова. Харків : «Прапор», 2006. 546

2. Дідро Д. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.

3. Дідро Д. Жак-Фаталіст / Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України / В. Підмогильний (пер.). Харків : Фоліо, 2007. 447с. (Бібліотека світової літератури).

4. Дідро Д. Жак фаталіст та його пан / пер. І. Кошелівець. Мюнхен : Сучасність, 1970.

5. Кармазіна М. Дідро Дені // політична енциклопедія. редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 222 с.

6. Кант І. Критика чистого розуму. Будь-яке видання.

7. Лейбниц Г.-В. Монадологія. Будь-яке видання.

8. Філософія науки і методологія наукових досліджень: підручник / Тараоєв Я. В, Дольська О. О., Дишкант Т. М., Городиська О. М. Харків: Вид-во Іванченка І.С., 2026. 323 с.

9. Юм Д. // Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004. Т. 6 : Т-Я. С. 466.

Додаткові

1. Аксьонова В.І. Філософія. підручник / за ред. доктора філософських наук, професора Є.Р. Борінштейна. Розділ ІІІ. Філософські досягнення людства; 3.5. Філософія громадянського суспільства Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186 - 218. (320 с.)
http://dspace.pdpu.edu.ua /handle/ 123456789/11962

2. Аксьонова В. І. Алгоритм гуманізації соціокультурного простору особистості майбутнього фахівця галузі економічної безпеки // Освітній процес сьогодення : досягнення, виклики, перспективи: збірник матеріалів ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Тернопіль, 24 квітня 2026 року) / редколегія : О. М. Петровський, І. М. Вітенко, О. І. Когут, О. Я. Колодійчук, Г. Р. Корицька, О. Р. Олексюк, В. Я. Гайда, І. І. Подлесна. Тернопіль, 2026. С. 91-94.
https://drive. google.com/file /d/1XNMS2oreJ 5WETcNc9 veinlPttEypIB0h/ view

3. Аксьонова В. І. Критичне мислення як складова інформаційної компетентності та наукової діяльності сучасного фахівця: інноваційні освітні технології підготовки докторів філософії / Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції «Управління високошвидкісними рухомими об’єктами та професійна підготовка операторів складних систем (24 листопада 2021 року, м. Кропивницький). Кропивницький : Ексклюзив-Систем, 2021. С. 385-387. https://glau.kr.ua/index.php/ua/nauka/nk/2021-05-18-08-09-24/2322-2020-11-02-10-11-08

4. Бекон Ф. Новий Органон. Будь-яке видання.

5. Вольтер Франсуа Мари Аруе. Філософія та методологія історії. Будь-яке видання.

6. Декарт Р. Начала філософії. Будь-яке видання.

7. Данильян О., Дзьобань О. Філософія : навчальний посібник. Харків : Право, 2021. 136 с.

8. Лузан А. Вступ до філософії : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2023. 136 с.

9. Основи філософії: навчальний посібник / Л. Сандюк. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 412 с.

10. Спиноза Б. Етика // Антологія світової філософії. в 4-х т. Т.2. Будь-яке видання.

11. Філософія: підручник / І. Бичко, В. Ярошовець, В. Бугров. Київ : Центр учбової літератури, 2023. 648 с.

12. Філософія: підручник / Л. Губерський, В. Андрущенко, А. Баумейстер, І. Добронравова, В. Ільїн; за ред. Л. Губерський. Харків:Фоліо, 2017.621 с.

13. Юм Д. Трактат про природу людини. Київ, 1995.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду.
http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців
http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор.
https://www.deepl.com/uk/translator

Тема 3. Історичні типи філософствування

Тема 3.6. Європейська філософія XIX століття

ПЛАН

3.6.1. Класики німецького ідеалізму: Й. Фіхте, Ф. Шеллінг і Г. Гегель.

3.6.2. Критика гегельянства «ліворуч» (Й.Фейєрбах, К. М аркс і І. Енгельс) і «праворуч» (А. Шопенгауер, С. Кєркегор і Ф. Ніцше).

3.6.1. Класики німецького ідеалізму: Й. Фіхте, Ф. Шеллінг і Г. Гегель

Перша половина XIX ст. в історії європейської філософії пройшла під прапором творчості класиків німецького ідеалізму, послідовників, але й критиків **І**. **Канта: Й. Фіхте, Ф. Шеллінга й Г. Гегеля.** Німецька класична філософія — термін, що об'єднує філософські праці німецьких мислителів кінця XVIII — першої половини XIX ст. До визначних представників німецької класичної філософії заведено відносити Канта, Фіхте, Шеллінга, Гегеля, **Фейєрбаха**. Передумовою виникнення німецького ідеалізму було заснування університетів нового типу, зокрема Берлінського університету.

Університети були провідними центрами філософської думки в епоху середньовічної схоластики. Проте середньовічна філософія була підпорядкована теології. На початку нової історії та за добу Просвітництва основний внесок у розвиток філософії робили мислителі поза університетськими стінами: від **Спінози до Вольтера.**

ЙОГАНН ГОТЛИБ ФІХТЕ (1762–1814) – суб’єктивний ідеаліст, ставив перед собою завдання перебороти кантівський дуалізм «речей у собі» і явищ. Вихідним пунктом його філософії є теза про автономність «Я», котре затверджує себе як такого в акті самосвідомості. «Я» – це самоочевидне судження. Але, на відміну від Декарта, самоочевидність «Я» у Фіхте ґрунтується не на акті мислення, а на вольовому зусиллі, дії. «Я» позначає вольову, діячу істоту. Прагнучі перебороти дуалізм Канта, Фіхте відмовився від «речі в собі», ототожнив мислення й буття. Кантівський трансцендентальний суб’єкт у нього перетворився в абсолютний початок усього існуючого, в абсолютне «Я», діяльністю якого він пояснює увесь навколишній світ – «не – Я». Тим самим предметна сфера людини виявлялася продуктом його діяльності.

В остаточному підсумку «Я» освоює «не – Я», досягає тотожності із самим собою. Збіг індивідуального й абсолютного «Я» – ідеал усього руху й розвитку суспільства. Однак, повне досягнення цього ідеалу неможливо, бо призвело б до припинення діяльності, що, за Фіхте, є абсолютною. Уся людська історія – лише нескінченне наближення до ідеалу.

Ідеї Фіхте розвиває його молодший сучасник **ФРІДРІХ ВІЛЬГЕЛЬМ ЙОЗЕФ ШЕЛЛІНГ** (1775–1854), якій займає позицію об'єктивного ідеалізму. Він розробив вчення про тотожність суб'єкта й об'єкта. Абсолютний суб'єкт, що зв'язаний у Фіхте з індивідуальним «Я», у системі Шеллінга перетворюється в божественний початок світу, крапку «байдужності» їх обох, тобто – абсолютна тотожність суб'єкта й об'єкта. Залишалося вирішити питання, як із цієї первісної тотожності вивести усе різноманіття визначень існуючого світу. Відповідаючи на нього, Шеллінг розглядає їх виникнення як «творчий акт», що є недоступним розуму та являє собою інтелектуальну інтуїцію – синтез свідомої й несвідомої діяльності. Такою інтуїцією володіють тільки особливо обдаровані люди, генії. Інтелектуальна інтуїція Шеллінга є вищою формою філософської творчості, інструментом, на підґрунті якого само розгортається тотожність.

ГЕОРГ ВІЛЬГЕЛЬМ ФРІДРІХ ГЕГЕЛЬ (1770 – 1831) кантівської «речі в собі» протиставляє діалектичний принцип – сутність проявляється, явище істотно. Він заперечує вченню Шеллінга про інтелектуальну інтуїцію, затверджує абсолютне верховенство раціонального елемента пізнання, та відкидає значення несвідомого. Його основні праці: **«Феноменологія духу»** (1807), **«Наука логіки»** (1812), **«Енциклопедія філософських наук»** (1817), **«Філософія права»** (1821) та ін.

Гегель називає свою філософську систему «абсолютним ідеалізмом», затверджує, що категорії – суть об'єктивні форми дійсності, в основі якої є «Світовий Розум», «**Абсолютна Ідея**» або «Світовий Дух». «Абсолютна Ідея» – це діяльний початок, що дає імпульс до виникнення й розвитку природного й духовного світу. Діяльність її полягає в мисленні, мета – у самопізнанні.

Процес самопізнання «абсолютної ідеї», «світового розуму» включає три етапи:

1. Перебування «абсолютної ідеї, що сама впізнає», у її власному лоні, стихії чистого мислення (логіка, у якій «абсолютна ідея» через саморух законів і категорій діалектики розкриває свій зміст; логіка як наука про себе й для себе).

2. Розвиток природи як інобуття «абсолютної ідеї», «скам'янілий дух» (природа являє собою зовнішню реальність «абсолютної ідеї», її прояв; філософія природи як наука про ідею інобуття).

3. Розвиток суспільства й людської свідомості – духу (дух – зняття природного прояву, повернення ідеї до самої себе, пізнання «світовим духом» самого себе через досягнення абсолютної істини, після чого розвиток закінчується; філософія духу як наука про ідею, що повертається до самої себе зі свого інобуття).

Рух «абсолютної ідеї», а, отже, і всього предметного світу має свій початок і кінець, є замкнутим у певне коло. Вищою формою й кінцем розвитку «абсолютної ідеї», де вона усвідомлює саму себе і весь пройдений нею шлях і стає «абсолютним духом», є філософська система самого Гегеля. Відтепер висхідний рух «абсолютної ідеї» припиняється й подальший процес руху мислиться тільки як замкнуте коло, просте повторення нею вже пройденого шляху.

Від системи Гегеля варто строго відмежовувати його **діалектичний метод**. Сама гегелівська система ставить межу розвитку мислення, а метод вимагає відмови від обмеження розвитку. Німецький мислитель вважає, що неможливо зрозуміти явище, не усвідомивши усіх шляхів, які воно пройшло у своєму розвитку, що розвиток відбувається не по замкнутому колу, а поступальне, - від нижчих форм до вищих, згідне дії трьох законів.

ЗАКОН ПЕРЕТВОРЕННЯ КІЛЬКІСНИХ ЗМІН У ЯКІСНІ ТА ЯКІСНИХ ЗМІН У КІЛЬКІСНІ (Процес нескінченний)

ЗАКОН ВЗАЄМОПРОНИКНЕННЯ ПРОТИЛЕЖНОСТЕЙ розкриває протиріччя як внутрішнє джерело, імпульс, спонукальну силу будь-якого саморуху.

ЗАКОН ЗАПЕРЕЧЕННЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ означає не просто знищення старої якості та зміни її новою, а являє собою єдність трьох основних моментів: 1)подолання старого, 2) поступність у розвитку й З) затвердження нового.

Загальний висновок і найбільший пафос гегелівської філософії зазначаються у визнанні розумності світу: «***Все дійсне – розумно, все розумне – дійсно»***. Нерозумне має бути переборене розумом. Це – раціоналістична, оптимістична філософія. Разом з тім, це - абсолютний ідеалізм, оскільки творчою силою Гегель визнає лише думку, дух, ідеальне.

Таким чином, поряд з ідеалістичною системою, у філософії Гегеля є раціональне зерно – діалектика, що ввійшла в скарбницю світової думки, послужила вихідним пунктом розробки філософії марксизму.

Філософія Гегеля алгебра революції, вона незвичайно звільняє людину й не залишає каменю на камені від світу християнського, від світу переказів, пережитків.

3.6.2. Критика гегельянства «ліворуч» (Л. Фейєрбах. К. Маркс і Ф. Енгельс) і «праворуч» (А. Шопенгауер, С. Керкегор і Ф. Ніцше)

Філософія Гегеля відповідала загальному умонастрою епохи і тому зробила величезний, чарівний вплив на європейську (і не тільки) свідомість.. Однак вища крапка розвитку нерідко означає й початок його занепаду, настання кризи. Так відбулося й з гегельянством. Вже до середини століття воно зазнало критики із двох протилежних боків: «ліворуч» – з боку матеріалізму (Л. Фейєрбах, К. Маркс і Ф. Енгельс) і «праворуч» – з боку ідеалістичного ірраціоналізму (А. Шопенгауер, С. Керкегор і Ф. Ніцше).

Першим німецьким філософом, якій надав розгорнутій критиці систему й метод Гегеля з матеріалістичних позицій, був **ЛЮДВІГ АНДРЕАС ФЕЙЄРБАХ** (1804–1872). Основні його твори: **«До критики філософії**

Гегеля» (1839), **«Сутність християнства»** (1841), **«Попередні тези до реформи філософії»** (1842), «**Основні положення філософії майбутнього**» (1843). Сутність основних положень філософії Фейєрбаха можна звести до таких:

1) Природа, матерія – основа, реальність, котра з необхідністю породжує мислячий дух, розум. Природа, існує незалежно від суб'єкта, його мислення, свідомості і будь-якої філософії – вона об'єктивна. Свідомість є продуктом матерії, а не навпаки.

2) Природа – основа на якій діє людина як частина природи.

3) Природа – джерело усіх наших знань. Якби не було природи, то наше пізнання не мало б ні спонукань, ні матеріалу, ні змісту. Початок пізнання – відчуття. «Моє відчуття суб'єктивне, але його основа або причина об'єктивна. Пізнання цим не закінчується. «Відчуттями читаємо ми книгу природи, але розуміємо її не відчуттями, а розумом. Людське пізнання – безмежне. «Те, чого ми ще не пізнали, пізнають наші нащадки.

4) Не «абсолютний дух» повинен бути предметом філософії, а – людина, включаючи і природу. Це – «єдиний, універсальний і вищий предмет філософії».

5) Релігія є оманою людини. Не Бог створив людину за власним образом і подобою, а людина створила Бога. «Божественна сутність є не чимось іншим, як людською сутністю, яка об'єктивується і розглядається як окрема сутність». «Людина об'єктивує свою сутність, і в цьому полягає таємниця, сутність релігії». «Бог – це відособлена, виділена, суб'єктивна, своєрідна сутність людини», «Бог – це відокремлене від людини її «Я». «Людина втілює в релігії власну потаємну сутність».

6) Релігію необхідно подолати. В результаті подолання релігії необхідно: на місце віри поставити «невіру»; на місце релігії – освіту; на місце Біблії – розум; на місце неба – землю; на місце Христа – людину. Однак, Фейєрбах не ставить питання про подолання релігії як форми суспільної свідомості. Він намагається надати філософії характер релігії, тобто створити нову релігію але

без Бога. Фейєрбах прагне зрозуміти природу в її русі та розвитку. Але філософія його не вийшла за межі метафізичного матеріалізму. Він не визнає суперечностей в об'єктивному світі, вважає, що вони можливі тільки в мисленні. Справедливо критикуючи гегелівську філософію, протиставляючи їй свою матеріалістичну концепцію природи, Фейєрбах абсолютно не розуміє діалектику Гегеля – найцінніше у його вченні. Він відкидає її як «раціональну містику». Як і всі інші філософи до Маркса, Фейєрбах залишався ідеалістом у поглядах на розвиток суспільства. Головною рушійною силою історії він вважає мораль, моральні відносини людей, не розуміючи того, що самі вони є породженням економічних, виробничих відносин. Фейєрбах не розуміє і ролі практики в процесі пізнання: практики як основи процесу пізнання; практики як рушійної сили процесу пізнання; практики як критерію істинності людських знань. В результаті його матеріалізм має споглядальний характер.

7) Однак, Фейєрбах відомий своїм палким захистом матеріалізму, його змістовною розробкою, критикою релігії та ідеалізму, своїм гуманізмом, непохитною вірою в людину, її розум. В чому виявляється гуманізм філософії Фейєрбаха? 1) Він поставив людину у центр своєї філософії; 2) в обґрунтуванні ним моральних принципів людини: примноження добра, чиста совість, любов до людини, її прагнення до щастя та її благо. Сутність цих принципів відображає, наприклад, таке судження Фейєрбаха: «Добрим і моральним є лише той, хто винятково і єдино, абсолютно і безумовно має своїм принципом і критерієм благо людини». І далі: «Чиста совість – не що інше, як радість з приводу радості, котра принесена іншій людині»; «Моя моральна вимога до людей обмежується винятково тим, щоб вони не робили нічого злого».

«Доброчесність – це власне щастя людини, котра, однак, почуває себе щасливою тільки у зв'язку з чужим щастям». Гуманізм Фейєрбаха виявляється у постановці питання про необхідність освіченості людини, набутті нею знань, щоб потіснити віру; у перетворенні самої філософії на релігію, де б у центрі стояв не Ісус Христос, а людина. Такі головні ідеї, основні положення і

принципи філософії Фейєрбаха, вчення якого стало одним з теоретичних джерел марксистської філософії.

Критикуючи об'єктивний ідеалізм Гегеля, Фейєрбах відстоював матеріалістичний погляд на природу. Однак, його матеріалізм не випадково називають антропологічним. Він розглядає природу, на відміну від матеріалістів XVIII ст., не як механізм, а скоріше, як організм. У центрі його уваги – не абстрактне поняття матерії, а **ЛЮДИНА** як **ПСИХОФІЗИЧНА ЄДНІСТЬ**, єдність душі й тіла, як «...єдиний, універсальний і вищий предмет філософії». Людина, за Фейєрбахом, є матеріальний об'єкт і одночасно мислячий суб'єкт. Тіло в його цілісності, затверджував Фейєрбах, саме й становить сутність людського «Я». Духовний початок у людині не відділяється від тілесного, дух і тіло – дві сторони тієї реальності, що називається організмом. Людська природа тлумачиться Фейєрбахом переважно біологічно. З іншими індивідами людина пов'язана не соціальними, а тільки природними оковами.

У теорії пізнання Фейєрбах виступає як сенсуаліст, думаючи, що відчуття становить єдине джерело нашого пізнання. Критерієм істини тих або інших наукових суджень він вважає згоду з ними більшості людей. «Істинно те, що відповідає сутності роду, – писав Фейєрбах. – Хибно те, що йому суперечить». Відповідно до антропологічного принципу Фейєрбах по-новому інтерпретує саме поняття «об'єкт пізнання». Поняття об'єкта спочатку формується в досвіді людського спілкування. Тому перший об'єкт для будь- якої людини – це інша людина, «Ти». Саме любов до іншої людини є шляхом до визнання його об'єктивного існування, а тим самим, і до визнання існування взагалі зовнішніх речей.

Антропологічний матеріалізм Фейєрбаха виникає як реакція на ідеалізм, насамперед, вчення Гегеля, у якому панування загального над одиничним доведено настільки, що окрема людська особистість виявилася незначним моментом. Фейєрбах встає на захист саме природно-біологічного початку в людині, від якого значною мірою абстрагувався німецький ідеалізм після Канта,

але якій є невід'ємним від будь-якого індивіда. Разом з тим, сферу громадського життя Фейєрбах залишив поза матеріалістичним розумінням. У цілому його антропологізм не вийшов за рамки метафізичного матеріалізму. Відкидаючи гегелівський ідеалізм, Фейєрбах не сприйняв і його діалектики. Він не зрозумів, що діалектику можна розвивати й на неідеалістичній основі.

Проте значення критики Фейєрбахом ідеалізму величезне. Вчення Фейєрбаха, незважаючи на його однобічність, зіграло важливу роль у формуванні філософських поглядів **КАРЛА ГЕНРІХА МАРКСА** (1818– 1883) і **ФРІДРІХА ЕНГЕЛЬСА** (1820–1895). Основні праці: **К. Маркса** – **«Економічно-Філософські рукописи»** (1844), **«Святе сімейство»** (1845), «**Тези про Фейєрбаха**» (1845), «**Німецька ідеологія**» (1846), "**Капітал**" (1857–1867) та ін.; **Ф. Енгельса** – «**Анти-Дюрінг**»(1876–1877), **«Діалектика природи»** (1873–1882), «**Походження родини, приватної власності й держави**» (1884), «**Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії»** (1886) та ін.; К. Маркса й Ф. Енгельса – «**Маніфест Комуністичної партії**» (1848) та ін.

У чому ж складалася принципова новизна основних ідей марксизму як одного з багатьох напрямків світової філософської думки?

Марксизм поставив гегелівську діалектику з ідеалістичного на матеріалістичний ґрунт й перетворив її в науку про найбільш загальні форми зв'язків і найбільш загальні закони функціювання й розвитку об'єктивного світу і людської свідомості, що їх відображає. Представники матеріалізму обмежувалися встановленням залежності людини від природи, що неминуче приводило їх на шлях ідеалізму. Марксизм показав, що людина «перебуває» не тільки в природі, але й у сфері матеріальної діяльності, змінює її, як і суспільні відносини. Саме **ПРАКТИКА,** як предметна діяльність становить суть буття людини. Відповідно до цього, всі види свідомості людей відбивають лише те, що включається в орбіту буття. Тільки за допомогою практики, можна довести істинність тих або інших людських поглядів. Отже, головна ідея філософії марксизму полягала в тому, що **ПРАКТИКА, БУТТЯ ПЕРВИННІ** що до всіх

видів свідомості людини й визначають їх. Ця ідея послужила відправним пунктом і основою одного з головних відкриття Маркса і Енгельса – **МАТЕРІАЛІСТИЧНОГО РОЗУМІННЯ ІСТОРІЇ.**

Марксизм виділив із системи суспільних відносин в якості визначальних саме виробничі і завдяки цьому виявив повторюваність у розвитку країн і народів, синтезував подібні громадські порядки в понятті **«суспільно-економічної формації»**. Це дало можливість розглядати життя людського суспільства не тільки як закономірний процес, але й розділяти його історію на певні типи. Марксизм по-новому пояснив рушійні сили суспільного розвитку. Такими є самі люди, з їхніми діями і вчинками, націленими на задоволення своїх потреб і запитів. Люди, які поєднуються між собою в процесі виробництва, не тільки створюють матеріальні блага, але й обмінюються результатами своєї діяльності, тобто вступають у певні суспільні відносини. Якщо ці відносини гальмують розвиток виробництва, люди вносять у них конструктивні зміни, чим в остаточному підсумку змінюють і самих себе, тобто сприяють саморозвитку.

ІДЕЯ САМОРОЗВИТКУ в марксизмі стає основою для вирішення проблем людини. Мислителі, що були до Маркса, вважали, що завдання філософії зводиться до пояснення дійсності, до її пізнання. Діалектичний матеріалізм побачив своє призначення не тільки у розробці методу пізнання дійсності, але і її **ТРАНСФОРМАЦІЇ (ЗМІНИ, ПЕРЕТВОРЕННЯ)**.

Отже, введення принципу практики в пізнавальний процес дозволило Марксові і Енгельсу вирішити питання про тотожність мислення й буття, з'єднати теоретичний і практичний розум, побудувати «міст», між явищами й «річчю у собі» і, таким чином, дозволити трактувати основні проблеми німецької класичної філософії з матеріалістичних позицій.

Гегель – Фейєрбах – Маркс – така класична (раціоналістична) лінія розвитку європейської філософії XIX ст. Тезам раціоналістів про розумність світу протистояв **ірраціоналізм** (протилежний, нерозумний світ) (А.

Шопенгауер, С. Керкегор і Ф. Ніцше), які вважали, – і не без підстав – що людиною управляє не розум, а сліпа воля, інстинкт, страх і розпач.

Першим проти Гегеля виступив **АРТУР ШОПЕНГАУЭР** (1788–1860), якій найбільше систематично виклав свої погляди у великому філософському творі «**Мир як воля й уявлення**» (1819–1844). Основним початком світобудови, на його думку, є сліпа, несвідома сила – **ВОЛЯ ДО ЖИТТЯ**. Вона безглузда тому, що кожний з нас приречений на смерть, а багато хто – на старість, хворобу й страждання. Однак, саме воля до життя «закинула» нас у далекий, ворожий світ примарних спокус (перша з них – сексуальна насолода, інстинкт продовження роду). Із цієї складної ситуації Шопенгауер пропонує людині тільки один вихід – погасити в собі волю до життя.

«Оптимізм, – вказує Шопенгауер, – саме безжалісне глузування над людством».

«Анти-Гегелем» називали сучасники мислителя-ірраціоналіста першої половини XIX століття – датського філософа і теолога **СЕРЕНА К'ЕРКЕГОРА**(1813–1855), попередника сучасного **ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ** (– від франц. – існування). Філософ додає особливу виразність і тональність темі смерті й страждання, як головної в екзистенціалізмі. Він досліджує внутрішній, глибинний світ людини, яка стала перед обличчям смерті в стані повільного, болісного вмирання (**«Страх і трепет»** – 1843). К'еркегор не сприймає гегелівський спокійний і розважливий «об'єктивізм». Філософ вбачає неспроможність раціоналізму у тім, що для нього істинно тільки загальне, виражене в поняттях і силогізмах, де одиничному майже не має місця. Але саме в одиничному, випадковому він бачив нескінченну цінність, з ним зв'язував вищу, тобто життєву істину. К'еркегор бачив деградацію й християнської релігії, і всієї культури саме у придушенні одиничного загальним.

У раціоналізмі як у спробі встановити панування інтелекту над життям, бачив регрес суспільства й **ФРІДРІХ НІЦШЕ** (1844–1900). Як і Шопенгауер, він говорив про світову волю як основу всього сущого. Але це вже не воля до життя, а **воля до влади**. Сліпа, беззвітна воля до влади затверджує у світі владу

сильних над слабкими як природний порядок речей. Противитися такої влади – і марне, і протиприродно.

Свою філософію Ніцше розглядає як переоцінку цінностей. Подібна переоцінка, насамперед, стосується ідеології й моралі християнства, які філософ відкидає як ідеологію й мораль «рабів». Сам Ніцше, безумовно, вважав себе аристократом, любив і цінував все аристократичне.

У своїх численних книгах («**Весела наука**» – 1882, «**Так говорив Заратустра**» – 1883–1884 та ін.) Ніцше варіював одну думку: звеличував до небес життєвий інстинкт, аристократичну культуру й «діонісійське» (те, що виявляє буйство життя) мистецтво й також рішуче відкидав науку, мораль, раціональне пізнання. Словом, усе, що, на його думку, омертвляє й послабляє життєвий порив, спотворює його первозданну сутність.

Своїм антиподом Ніцше вважав Сократа, називаючи його «теоретичною людиною», союзниками – древніх і нових міфотворців, які пошуку відвертої істини зволіли, нехай і оманну, але п'янку, бажану ілюзію, тому що все, що прагне до життя, не може обійтися без ілюзій. Справедливість, при цьому, зовсім не потрібна, тому що життя несправедливе по своїй суті. Своє відношення до демократії Ніцше висловив так: «До диявола маси, а заодно й статистику!» Культ Ніцше – це культ «кращих» і «обраних» (культ «надлюдини»).

До кінця XIX ст., після революцій 1848–1849 та 1871років, наступив затишок: Європа ненадовго стабілізувалася. У філософії це виявилося в зниженні загального рівня творчості, відсутності нових ідей, поширенні епігонства (неокантіанство, неогегельянство тощо). Наближалося XX століття – вік найбільших потрясінь, світових воєн і революцій.

Основні риси німецької класичної філософії:

1. Ґрунтовна розробка теорії діалектики, її логіки і методології, законів, категорій і принципів.

2. Змістовна критика традиційної метафізики.

3. Розгляд проблем теорії пізнання.

4. Змістовна розробка матеріалістичної концепції світорозуміння.

5. Постановка питання про розвиток суспільства як закономірний процес.

Питання для самоперевірки та колоквіуму

Прокоментуйте деякі цитати з праць Гегеля:

- Людина - не що інше, як низка її вчинків[1].
- Історія повторюється двічі: перший раз як трагедія, другий раз - як фарс.
- Мистецтво покликане відкривати істину у чуттєвій формі.
- Якщо істина абстрактна, то вона — не істина. Здоровий людський глузд прагне конкретного.
- Лише особистість, а не принцип, знищується вироком.
- Ніщо велике у світі не здійснювалося без пристрасті.
- Що людина робить, така вона і є.
- Словесне мистецтво стосовно як його змісту, так і способу його викладу, має незмірно більше поле, ніж у всіх інших мистецтв. Будь-який зміст засвоюється і формується поезією, всі предмети духу та природи, події, історії, діяння, вчинки, зовнішні та внутрішні стани[3].
- Талант без генія не набагато підноситься над рівнем голої віртуозності[4].
- Людина, яку ще ніщо не дивує, живе в стані тупості. Її ніщо не цікавить, для неї ніщо не існує, тому що вона не відрізняє себе від самої себе й не відділяє від предметів і їхнього безпосереднього одиничного існування.
- Ні Гомер, Софокл тощо, ні Данте, Аріосто чи Шекспір не можуть знову з'явитися в наш час. Те, що так вагомо було оспівано, що так вільно було висловлено, — висловлено до кінця.
- Якщо факти проти моєї теорії, то тим гірше для фактів.

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В.І. Філософія. підручник / за ред. доктора філософських наук, професора Є.Р. Борінштейна. Розділ ІІІ. Філософські досягнення людства; 3.5. Філософія громадянського суспільства Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320 с.)
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/11962

2. Гегель Г.В.Ф. Енциклопедія філософських наук. Т.1. Наука логіки. Будь-яке видання.

3. Гегель Г.В.Ф. Лекції по філософії історії. Будь-яке видання.

4. Данильян О., Дзьобань О. Філософія: навчальний посібник. Харків: Право, 2021. 136 с.

5. Лузан А. Вступ до філософії: навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2023. 136 с.

6. Маркс К. Економічно-філософські рукописи 1844 року. Будь-яке видання.

7. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Будь-яке видання.

8. Стежко З. В. Проблема існування в логіці та математиці (в контексті філософії Г.Гегеля) // International Science Journal. Section: Philosophy. №3 (12). Warsaw, Poland: Wydawnictwo Naukowei Science", 2019. С. 69 - 79.
https://sciencecentrum.pl/wpcontent/uploads/2019/11/POLISH%20SCIENCE%20JOURNAL%20%E2%84%9612%20%28web%29.pdf

9. Філософія : підручник / І. Бичко, В. Ярошовець, В. Бугров. Київ : Центр учбової літератури, 2023. 648 с.

10. Філософія науки і методологія наукових досліджень: підручник / Тараоєв Я. В, Дольська О. О., Дишкант Т. М., Городиська О. М. Харків: Вид-во Іванченка І.С., 2026. 323 с.

11. Stezhko, Z. & Shalimova, N. 2022. Problems and Prospects for the Formation of a General Methodology of Knowledge. Philosophical Reflections.

Filosofja-Sociologija. T. 33. Nr. 3. C. 197–205 (Web of Science, Scopus). https://doi.org/10.6001/fil-soc.v33i3.4765

12. Stezhko Z.V., Khmil. 2023. Artificial intelligence as a sociocultural phenomenonT.V.: educational dimension - Anthropological Measurements of Philosophical Research. №24. C. 68-74 (Web of Science). https://doi.org/10.15802/ampr.v0i24.295317

Додаткові

1. Кант І. Критика чистого розуму. Будь-яке видання.
2. Кассирер Э. Kants Leben und Lehre. Будь-яке видання.
3. Кьеркегор С. Насолода та борг. Будь-яке видання.
4. Кьеркегор С. Страх та трепет. Будь-яке видання.
5. Лейбниц Г.-В. Монадологія. Будь-яке видання.
6. Крюґер В. Коли я чую слово «культура». Київ : 2018. 130 с.
7. Лапшина Л.В. Мудрість тисячоліть. Притчі та афоризми. Харків : Віват, 2019. 320 с.
8. Мудрість віків : вибр. Афоризми / упоряд. М.О. Пушкаренко. Київ : Богдана, 2009. С. 37.
9. Manfred Kuehn. Kant : A Biography. Марбург: Cambridge University Press, 2014. 544 с.
10. Martin Schönfeld The Philosophy of the Young Kant. Oxford University Press, 2000. 348 с.
11. Roger Scruton Kant: A Very Short Introduction. Oxford University Press, 2001.141 с.
12. Kant on Emotion and Value / Alix Cohen. Macmillan Publishers, 2014. 301с.
13. Jennifer Uleman An Introduction to Kant's Moral Philosophy. Cambridge University Press, 2010. 189 с.
14. Roger Sullivan An Introduction to Kant's Ethics. Cambridge University Press, 1994. 183 с.

15. Ralph Walker Kant: The Arguments of the Philosophers. Routledge, 1978. 201c.

16. Jennifer Ulema On Kant, Infanticide, and Finding Oneself in a State of Nature (англ.) // Zeitschrift für philosophische Forschung. 2000. Vol. 54, no.2. P. 173-195.

17. Marilea Bramer The Importance of Personal Relationships in Kantian Moral Theory: A Reply to Care Ethics (English) // Hypatia. 2010. Vol. 25, no. 1. P. 121-139.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду http://www.philosophy.ua
2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html
3. Сайт Української асоціації релігієзнавців http://religstudies.org.ua/ main.php
4. Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

Тема 3. Історичні типи філософствування

Тема 3.7. Сучасна західноєвропейська філософія

ПЛАН

3.7.1. Особливості сучасної західноєвропейської філософії.

3.7.2. «Філософія науки» як течія сучасної філософської думки.

3.7.3. Екзистенціалізм – філософія існування.

3.7.1. Особливості сучасної західноєвропейської філософії

Філософія сьогодні є засобом критичного аналізу, усвідомлення найзначніших, універсальних процесів і проблем, від яких залежить розвиток

сучасної цивілізації. Все більшого значення в осмисленні світу набуває принцип єдності протилежностей, їх гармонійного поєднання для усвідомлення загальнолюдських інтересів і цінностей, для відвернення загрози самознищення людства, для збереження життя на планеті.

Аналізуючи сучасний стан світової філософії, слід мати на увазі, що у наукових концепціях знайшли специфічне відображення, по-перше, суперечності нинішнього суспільства і, по-друге, об'єктивні тенденції розвитку сучасного світу в цілому: проблеми людини, культури, екології, глобальні проблеми суспільства, що трансформується. Тому основне завдання сучасної філософії — вивчення глибинних зрушень у культурі, динаміки співвідношень між різними її сферами (наука, технологія, політика, мораль та ін.) в усьому їх різнобарв'ї та суперечливій взаємодії різних прошарків. Сучасна філософія містить у собі широкий спектр проблем і підходів до їх вирішення, насущні проблеми життя і, особливо, проблему людини.

Сучасна філософія характеризується наявністю великої кількості різноманітних напрямків та шкіл зі своїми специфічними ідеями, принципами, підходами до реалій життя.

Сучасність у філософії має свій внутрішній масштаб. Це кінець XIX ст., коли з'явилися «некласичні» форми філософствування, що стали пріоритетними в Європі на початку XX ст. На відміну від філософії «класичної» доби, сучасна західна філософія, має низку особливостей:

1. **СЦІЄНТИЗМ** – уява про наукові знання як найвищу культурну цінність і умову орієнтації людини у світі, проведення двох непересічних ліній людського знання – наукової й філософської. Наукова лінія своїм кінцевим продуктом має «наукову істину», філософська – «філософську правду». На цьому ґрунті наприкінці XIX – XX ст. виникла «філософія науки», (сцієнтизм) і її антипод – екзистенціалізм – філософія існування (антісцієнтизм).

2. **АНТРОПОЛОГІЗМ**, або «**НОВИЙ ГУМАНІЗМ**», що усвідомив відставання культурного розвитку людини від енергетичних і технічних можливостей суспільства й вбачав вихід у формуванні нових людських якостей:

глобальність мислення, любов до справедливості, відмова від насильства. Мислителі XX ст. у центр історії поставили людину, а не безособові сили. Причому, із середини 50-х років проблеми антропології розробляються у світовому масштабі (Римський клуб), що дозволило висунути ряд нових сміливих ідей:

- ідея верховенства вивчення життя індивіда над дослідженнями людських спільнот (класів, народів, націй, етносів та ін.);

- рух від ідеї розумної і вільної людини до ідеї людини, яка має не тільки розум і свідомість, але й підсвідомість, що разом з інтуїцією стає центром уваги сучасної антропології;

- розум і свідомість окремої людини й суспільна свідомість не розуміються відтепер як незалежні структури. Навпаки, оголошується, що ними маніпулюють деякі сили: держави, партії, авторитети й навіть ірраціональні сили – масони, маги, таємні ордена та ін.

3. **ПОШИРЕННЯ МОДЕРНІЗОВАНИХ ІРАЦІОНАЛЬНО-МІСТИЧНИХ ВЧЕНЬ ПРО СВІТ**, повернення до основ містико-релігійної філософії, що пов’язане з відродженням інтересу спільноти до магії, астрології, вивченню паранормальних явищ у психіці людини й у природі (ясновидіння, духовидіння, телепатія, телекінез, полтергейст, уфологія і НЛО тощо).

Нове бачення світу засноване на містичних переживаннях, особливих станах свідомості (поза повсякденністю й раціональністю), специфічній мові, що описує «реальне» «загробне» життя в спеціальних поняттях. Інший важливий момент нового погляду виявляється в принципової «при-граничності» його з наукою і практикою. Там, де практика не досягла системності, регулярності, повторюваності, а наука не представляє достовірного пояснення, завжди знайдеться місце для обговорювання паранормальних явищ. Оскільки природа невичерпна, то наука й практика завжди обмежені, тому людина неминуче буде зіштовхуватися з ірраціонально - містичним тлумаченням світових явищ.

Відомий внесок в ірраціонально - містичну картину світу додав **ПСИХОАНАЛІТИЧНИЙ НАПРЯМОК**, який виникає у філософії як цілком раціональне вчення про особливості психіки людини та пояснює глибини підсвідомості, вплив емоцій, почуттів, вражень на поводження людини і культуру (**Зигмунд Фройд, Карл Юнг й Еріх Фромм**). Однак, вчення засновників психоаналізу їх послідовники (**В.Рейх, Карен Хорні** та ін.) тлумачили в ірраціонально - містичній площині. Ідеї психоаналітиків про «либідо», вродженість і спадковість первинних інстинктів людини, її сексуальні комплекси, агресивність, вони використали для тлумачення «принципової нез'ясовності людської діяльності», містичної сутності сексуальної волі й негативного розуму людства, що виключає раціональність.

3.7.2. «Філософія науки» як напрям сучасної філософської думки

Проблема пізнання є наскрізною в історії філософії. Однак, у різні епохи вона мала свою специфіку, розглядалася філософами по-різному. У сучасну добу ця проблема органічно пов'язана із процесом розвитку науково - технічної цивілізації. Сама назва «цивілізація» говорить про провідну роль науки в її виникненні, становленні та трансформації. Безперечні успіхи природних і суспільних наук призвели спочатку до завищених оцінок їх можливостей, до культу наукового пізнання, а потім - невиправданих очікувань. Значною мірою віра в науку багатьом людям сучасності замінила віру в Бога. У ній, а не в релігії, вони шукають вичерпувальні відповіді на всі питання світобудови й людського буття. На цієї хвилі у філософії сформувався напрямок «Філософія науки», у межах якого можна виділити низку шкіл: неокантіанство, позитивізм, неопозитивізм та ін.

НЕОКАНТИАСТВО зародилося в 60-х роках XIX ст. у Німеччині. Пік його популярності кінець XIX – початок XX ст. Відомі дві філософські школи: **Марбургська** й **Баденська** (Фрейбургська) – університетські центри, де працювали їх представники.

Марбургская школа. Її представники – **Герман Коген** (1842–1918), **Ернст Кассирер** (1974–1945), **Пауль Наторп (**1854–1924) – в основному розробляли **ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНИЙ МЕТОД** пізнання и тлумачили вчення Канта – «трансцендентально – логічно». Загальність і необхідність наукового знання, на їх думку, пояснюються само розгортанням розуму й не залежать від чуттів, так і від «речі у собі». Відмова від «речі у собі» як джерела почуттєвого знання, означає надмірне перебільшення активності мислення, веде до суб'єктивізму. Щоб перебороти його, Марбургська школа вдалася до об'єктивно - ідеалістичних припущень, що об'єктивна основа буття, мислення й моральності «повідомляє» Бога (Коген) або Логос (Наторп).

БАДЕНСЬКА ШКОЛА. Її представники **Вільгельм Віндельбанд** (1848–1915), **Генріх Ріккерт** (1863–1936) – тлумачили вчення Канта **ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ**; розробляли методологію наукового пізнання й відповідно до цього переосмислювали роль філософії; розглядали пізнання як психічний процес та затверджували, що **ПРИРОДОЗНАВСТВО** (наука про природу) і **СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВО** (наука про культуру або про «дух») принципово різняться. Перші – суть науки про закони, другі – науки про події; перші вчать тому, що має місце завжди, останні тому, що один раз мало місце. Наукове мислення в першому випадку є законом про науку, у другому – тим, що описує, та є особливим. Вихідним моментом для подібного розподілу наук є переконання, що жодна наука не може адекватно відобразити дійсність. Науки тільки по-різному перетворюють її. Так, Риккерт бачив індивідуальну можливість науки у співвіднесенні із цінностями, які трансцендентальні, апріорні, загальнозначущі, тобто представляють незалежну від суб'єкта реальність. Виходячи з кантівського розрізнення теоретичного і практичного розуму, баденці відокремили науки від філософії. Науки, на їх думку, спираються на теоретичні судження й емпіричні дані про суще. Філософія ж вивчає відношення суб'єкта до цінностей, що утворює «самостійне царство», «світ трансцендентального змісту». Тим самим,

Баденська школа поклала початок розробці нової галузі філософського знання – **АКСІОЛОГІЇ**.

Важливе місце в розробці методології наукового пізнання належить **позитивізму**. Позитивізм визнає існування деякої реальності, що безпосередньо дана людині. Поняття «позитивне» і «дане» тотожні. Дане – це те, що піддається перевірці емпіричними або логіко - математичними засобами. Подібна перевірка повинна носити загальнозначущий характер. Позитивізм виник в 40-х роках XIX ст. у Франції. Його родоначальником був **Огюст Конт** (1798–1857), ідеї якого в Англії запозичили й розвивали **Герберт Спенсер** (1820–1903) і **Джон Стюарт Мілль** (1806–1873). Позитивізм бачить своє призначення у критиці ненаукового знання, основне вістря якої спрямовано проти філософії. Конт вважає, що історія філософії та науки, свідчить, про те, що будь-які спроби пристосувати філософську проблематику до духу науковості свідомо приречені на провал. Тому варто відмовитися від метафізики. Наука більш не має потреби спиратися на філософію та повинна спиратися сама на себе.

Заперечуючи колишню «метафізичну» філософію, Конт не відмовляється від самої філософії. Він розуміє, що для адекватного пізнання дійсності окремих приватних наук недостатньо. Тому існує об’єктивна потреба розробки загальнонаукових методів пізнання, а також розкриття зв’язку між окремими науками, створення системи наукового знання. Рішення цих завдань стає прерогативою «нової» філософії. «Стара» філософія має бути докорінно переосмислена, «очищена від усіх метафізичних пережитків». Таким чином, позитивізм претендує на роль «філософії науки».

Наукова картина світу, створена Контом, Спенсером, Міллем, спиралася на принцип механістичного тлумачення дійсності. Прогрес природничо - наукового знання на межі XIX–XX ст., пов’язаний з розвитком квантової фізики, зруйнував цю картину. У ході досліджень виявилася залежність результатів наукового досвіду від приладів і органів почуттів людини. Під сумнівом виявилася емпірична методологія наукового пізнання. Це сприяло

появі **другої стадії в розвитку позитивізму** – **ЕМПІРІОКРИТИЦИЗМУ** (критика досвіду) **Ернста Маха** (1838–1916) і **Рихарда Авенаріуса** (1843–1896). Його представники, на відміну від своїх попередників, відмовилися від побудови всеосяжної системи наукового знання, пропонували вилучити з науки такі «метафізичні» поняття, як «субстанція», «причинність», «матеріальне», «ідеальне» та ін. Основне завдання філософії емпіріокритики бачили в створенні теорії наукового знання. На практиці розробка такої теорії означала повернення філософії до традиційної гносеологічної проблематики в дусі суб'єктивного ідеалізму Джорджа Берклії й Девіда Х'юма.

Третій етап розвитку позитивізму – **неопозитивізм** – почався в 20-х роках XX ст. Його родоначальниками були австрійці фізик - теоретик **Моріц Шлік** (1882–1930), філософ, логік і математик **Людвіг Вітгенштейн** (1889–1970), німецький філософ і логік **Рудольф Карнап** (1891–1970), англійський філософ, логік і математик **Бертран Рассел** (1872–1970) та ін.

Неопозитивісти, як і їхні попередники, боротьбу за «справжню філософію» почали із критики метафізики. Вони дорікали традиційну філософію в неясності суджень, у зайвій ускладненості мови, в оперуванні такими напівмістичними поняттями, як «чистий розум», «абсолютна ідея» тощо. До філософії, на їхню думку, необхідно пред'явити ті ж строгі вимоги, що й до сучасних природознавства й математиці. Вона має бути докорінно переосмислена. **Неопозитивізм** не є однорідним та складається з низки шкіл. Історично **перший** й основний його варіант – **логічний позитивізм,** представники якого виходять із передумови, що філософія взагалі не має предмета дослідження, тому що вона не є наукою про реальність, а являє собою особливий спосіб теоретизування. Головне її завдання – займатися не наукою, а логічним аналізом наукових висловлень і узагальнень, їх перевіркою на відповідність досвіду людини, позитивним даним, істині.

Як критерій науковості, логічний позитивізм висунув «веріфікаційну концепцію знання» або **ПРИНЦИП ВЕРІФІКАЦІЇ** (– від лат. **veritas** – істина) висловлень. Відповідно до цього принципу, будь-яке висловлення в науці

підлягає досвідченій перевірці на істинність. Науковий зміст мають тільки ті висловлення, які можна зафіксувати в безпосередньому, почуттєвому досвіді індивіда. Однак, незабаром дослідники виявили, що багато висловлень, які мають широкий, узагальнювальний характер, неможливо звести до безпосереднього досвіду. Логічний позитивізм стає перед дилемою: або виключити ці висловлення з науки, або по-новому тлумачити принцип верифікації. Його представники пішли по другому шляху: заявили, що емпіричній перевірці підлягають тільки приватні висловлення. Хоча логічне, що верифікація завжди мислима стосовно всіх висловлень. У вченні неопозитивізму сумнів викликали не тільки внутрішні труднощі процесу верифікації. Його критики незабаром досить аргументовано показали, що висунутий логічними позитивістами принцип сам не належить до верифікації, отже, є висловленням, що не має змісту, тобто відноситься до розряду метафізичних. Виявилася глибока внутрішня суперечливість вихідних установок неопозитивізму, самої наукової теорії. Наука не може розвиватися тільки на основі досвіду. Не менш значення для неї має творче, конструктивне мислення, що піднімається над досвідом і створює новий результат, якій не може міститися в емпіричних даних.

Конструктивна, справедлива критика підірвала вплив неопозитивізму в «філософії науки». Однак, зусилля його не були марні для науки й філософії. Ототожнення форм мови й форм логіки відкриває нові можливості для комплексного, зокрема, для логіко - лінгвістичного аналізу знання, створює передумови формалізації величезної сфери гуманітарного знання, проникнення в неї математичних методів і апарату.

3.7.3. Екзистенціалізм – філософія існування (антісциентизм)

Одним з найбільш впливових напрямків сучасної філософії є **екзистенціалізм** (філософія існування), представлений численними ученнями й школами, безпосередніми родоначальниками якого є німецькі філософи **Мартін Гайдеггер** (1889–1976), **Карл Ясперс** (1883–1969), французькі

філософи й письменники **Жан Поль Сартр** (1905–1980), **Габріель Марсель** (1889–1973), **Альбер Камю** (1913–1960).

Екзистенціалізм сформувався в Західній Європі в період між двома війнами й характеризується у вітчизняній літературі як філософське вираження глибоких потрясінь, що осягли західноєвропейську цивілізацію. Його представники рішуче відкидають будь-які спроби перетворити людину в слухняний інструмент пізнання або виробництва, повідомляють, що наука далека й ворожа людині (антисциентизм). Людина не є об'єктом, вона - вільний, самодіяльний, відповідальний суб'єкт буття. Основний девіз цієї філософії: «***Людина, пробудися*!**», тобто займи активну життєву позицію.

У праці «**Психологія світоглядів**» Ясперс відкидає думку про психічні хвороби як хвороби мозку — їх корені «в індивідуальних глибинах особистості», у її приватних можливостях. Діагноз хвороби «нашої доби» — панування «масового існування» над особистістю. Ясперс формулює поняття необхідної форми життєдіяльності, яка є подібною раковині молюсків (Gehause), що є самосформованою, змінною, але буває і жорстко - незмінною, яку ми вимушено сприймаємо. Всі вони є раціональними формами, які протистоять «внутрішній» людині як дещо упорядковане, відповідне правилу, подібне рецепту та необхідне.

Спільним для всіх таких форм є їх раціональність, яка не помічає ірраціональності (часом навіть абсурдності) життя, оскільки раціональність розглядає живе як випадок і не бачить ані антиномічності, ані ірраціональності реальних життєвих ситуацій. Раціональність «бачить» лише речове буття, але ж буття речей «нічого не знає про себе; я — мислячий суб'єкт — знаю про нього. Якщо я мислю собі це буття, як воно існує незалежно від своєї предметності для суб'єкта, тобто не як явище для іншого, то я називаю його буттям – в – собі. Але це в - собі - буття недосяжне для мене, оскільки при першому доторканні до нього я роблю його предметом і тим самим явищем як буттям – для – мене. Буття, яке існує для себе, у якому зв'язані одне з одним буття і свідомість, я знаю тільки в собі».

Повне розмежування світу об'єктивного й мого (суб'єктивного) світу неможливе. В бутті існують обидва світи, діалектичне міняючись місцями — то мій світ стає частиною об'єктивного світу, то останній стає перспективою у моєму світі. Саме тому наука нездатна знати буття, оскільки воно є єдністю об'єктивного й суб'єктивного світів, а наука фіксує лише об'єктивний, розриваючи і фрагментуючи тим самим власне буття. Людина ж пізнається наукою лише у своєму наявному існуванні як емпіричний, психофізичний об'єкт. Справді ж людське в людині — екзистенція — недосяжне для науки.

«Людина знаходить у собі те, чого не знаходить будь-що у світі, — щось непізнаване, неаргументоване, непередбачуване, таке, що «вислизає» від будь-якої дослідницької науки». Екзистенція — «існування, яким воно саме існує, ніколи не є всезагальним і тому не є випадком, який, як особливе, може бути підведений під загальне». Екзистенція «є буття, яким я є сам, як існування. Воно є я, оскільки я не роблю себе об'єктом. У ньому я знаю себе незалежно, без того, щоб бути спроможним бачити те, що я називаю своєю самістю. Я живу в його можливостях тільки у їх здійсненні я є я сам. Якщо я хочу його «схопити», воно зникає, оскільки не є психологічний суб'єкт. В його можливостях я чую себе укоріненим глибше, ніж у тому, у чому я, об'єктивно виникаючи, осягаю себе як організм — родова істота». Тому екзистенцію не можна визначити, її можна лише описати. Ясперс заперечує старе, догматичне уявлення про науковість як загальнозначущість і пропонує прийняти нове — багатозначне — про можливість різноманітних тлумачень, а не єдине загальнообов'язкове пояснення. На противагу науці, Ясперс висуває ідеї «філософської віри», «прояснення екзистенції» і «трансцендування». Філософія, за Ясперсом, пізнає те, що «ніколи не може стати предметом». Навіть комунікація як взаємодія двох свідомостей, є інтуїтивною. Філософську віру, проте, все ж не можна тлумачити як ірраціональну. Філософія взагалі завжди користується поняттями й категоріями як свого роду знаками, мета яких «привести в рух мислительну діяльність». Але в жодному разі не можна абсолютизувати роль таких «знаків», що часто робилося в останні століття.

Екзистенціалісти затверджують: людина не визначається ні природою, ні суспільством, ні власною сутністю, значення має тільки її існування. **ІСНУВАННЯ ПЕРЕДУЄ СУТНОСТІ** (Ж.П.Сартр) – людина спочатку з'являється у світі, діє, існує, а потім вже визначається як особистість. Людина – це тимчасова, кінцева істота, призначена до смерті, тому вона не має тікати від усвідомлення своєї смертності, високо цінувати все те, що нагадує про суєтність її практичних дій. Цей мотив, яскраво виражений в екзистенціальному вченні про «**ПРИКОРДОННІСТЬ СИТУАЦІЇ**» – по граничних життєвих обставин, у яких постійно перебуває людина. Головна ж «прикордонна ситуація» – обмеженість життя з боку смерті. У своїх довоєнних працях філософсько - психологічного спрямування (написаних під впливом феноменології Гуссерля) Сартр висловлює думку про необхідність виявлення специфічно людської сфери життєдіяльності людини.

Тільки знання особливостей цієї сфери може відкриті, шлях до виявлення специфічно людського в людині; в пізнавальній діяльності можна визначити уяву (фантазію), у соціально - життєвій діяльності - мораль. Тільки в цих формах діяльності людини поведінка ініціюється самим індивідом, тобто вільно (в інших формах поведінки, наприклад, економічній, «ініціатива» виходить від зовнішніх - «речово - тілесних» - чинників: органічно-тілесних потреб, технічного рівня розвитку виробництва тощо). Це перші підходи до «прояснення» екзистенційної специфіки людського буття.

Програмною працею Сартра є книга «**Буття і ніщо**» (художньо-суб'єктивну рецепцію філософського змісту цієї книги знаходимо в романі «**Нудота**»). Сартр, подібне до усіх екзистенціалістів, ядро своєї філософії знаходить у феноменології Гуссерля. Тож свої міркування він починає з визначення буття феномену, аналізу інтенційної активності свідомості, корелятивного характеру пізнавальної даності буття свідомістю та ін. Феномен є тотожним своїй даності, тим, що «дано», і не має «поза собою» якоїсь «прихованої», відмінної від своєї «даності», тобто реальності. Він «сам себе показує». Так феноменологія долає дуалізм зовнішнього і внутрішнього, явища

і сутності. Феномен пізнається («схоплюється») безпосередньо внаслідок своєї «даності» - інтуїтивно. Отже, феномен є внутрішнім, інтенційним змістом (корелятом) свідомості.

Буття феномена, однак, не вичерпується його «даністю» і тому відрізняється від самого феномена тим, що феномен е (стає) існуванням лише остільки, оскільки він, «розриваючись» (будучи «схопленим»), «перевищує» (наповнює змістом) свідомість про себе. Інакше кажучи, буття феномена («суще») відрізняється від феномена буття (буття як такого) тим, що останнє вимагає трансфеноменальності (виходу за межі буття феномена, або, за Гайдеггером, буття лежить за межами буття сущого). Тобто не є просто наявністю (буттям феномена), сущим (онтологічним), але є трансцендентним (онтологічним). Неантизуюча (заперечно - визначальна) діяльність людини діалектична. В цьому корениться свобода, яка є ядром специфічне людського (pour-soi) буття - екзистенції. Людина, за Сартром, постійно долає власну ситуацію, заперечуючи наявне (суще) і створюючи нове. Тому свобода реалізується у постійному подоланні ситуації. Людина завжди вільна - «немає відмінності між буттям людини і вільним буттям». Способом буття свободи є туга, яка виступає екзистенційним феноменом. Екзистенційна туга (– від франц.– 1'angoisse) має свої емпіричні вияви - нудоту (**– від франц.** – nausea), страх та ін. Солдат перед боєм боїться смерті - це страх, але коли солдат перед боєм боїться свого страху - це туга (приклад Сартра). Тому свобода важко переживається людиною (згадайте Достоєвського: здобувши свободу, людина відчуває тягар відповідальності і тому починає шукати, перед ким схилитися).

Людина шукає способів «затвердитися» в оцінці інших людей, вона ніби «кам'яніє» під поглядом **Іншого**, як під поглядом міфічної медузи Горгони (згадайте гайдеггерівську анонімну владу **іншу** над усіма — das Man). Один з героїв Сартрової п'єси «Зачинені двері» заповнює свою кімнату дзеркалами, щоб щохвилини «бачити себе збоку», «об'єктивно». Шукаючи упевніності, солідності, опори, людина ніби боїться власної свободи, постійно втікаючи від неї у «недоброчинність» (mauvaise foi). Перманентна «пограничність ситуації»

ставить людину перед необхідністю **ВИБОРУ**. Вона постійно має вибирати ту або іншу форму свого поводження, орієнтуватися на ті або інші цінності й ідеали. Здатність людини до вільного вибору, створювати себе й подібних до себе інших людей є, на думку екзистенціалів, наслідком фундаментальної відмітної риси людського існування – власної **ВОЛІ**. Діяльність людей направляють, головним чином, не зовнішні обставини, а внутрішні спонукання. Людина має необмежену волю у визначенні **цілей** своєї діяльності, **У ВИБОРІ ЗАСОБІВ** для їх досягнення. Слабість, уразливість екзистенційного підходу до проблеми волі виявляється в невмінні або небажанні погодити суб'єктивні цілі людей із зовнішніми історичними детермінантами, – з тим фактом, що кожна людина, коли народжується на світ, застає певний рівень матеріальної й духовної культури, яка склалася у систему соціальних інститутів. Людина об'єктивно включена у цю «систему» й їй доводитися діяти в межах, які їй диктують. З свободою волі органічно пов'язана й **ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ** людини. Без свободи немає й відповідальності. Якщо людина не вільна, обмежена будь-якими матеріальними або духовними факторами, вона не відповідає за свої дії. Але якщо людина здійснює вільний вибір, вона у відповіді за наслідки своїх дій. Вчення екзистенціалістів має морально - етичний характер, мобілізує людей на формування активної життєвої позиції. У наш час, незважаючи на соціальну доктрину, персоналістські вчення втрачають свій вплив. Проблематика персоналізму розробляється представниками екзистенціалізму, філософської антропології, феноменології, герменевтики. Підсумовуючи сказане, підкреслимо деякі **особливості екзистенціальної філософії.** Екзистенціальна філософія — це цілісний ідейний рух, сконцентрований навколо проблеми людини, що сформувався на історичному ґрунті соціокультурних криз XX ст., представники якої наполегливо намагалися відшукати теоретико - методологічні шляхи до комплексного вивчення людини.

Питання для самоперевірки та колоквіуму

1. Які особливості сучасної західноєвропейської філософії?

2. Охарактеризувати «Філософію науки» як течію сучасної філософської думки.

3. Охарактеризувати екзистенціалізм як філософію існування.

4. Визначити проблематику персоналізму.

5. Які особливості екзистенціальної філософії?

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В.І. Культура, антропологія, соціум. Підручник/за ред. Є.Р. Борінштейна. Аксьонова В.І., Атаманюк З.М. та інші. Одеса: Університет Ушинського, 2023. С. 154 - 177.
https://dspace.usfa.edu.ua/bitstream/123456789/1901/ 1/Aksyonova_3.3Kultura.pdf

2. Аксьонова В.І., Скловський І.З Трансформація українського суспільства на зламі тисячоліть (теоретико-методологічний аспект). Перспективи. Соціально-політичний журнал. №1. 2022. Одеса, С. 41-48.
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/ 123456789/15591

3. Вітгенштейн Л. Tractatus logico-filosoficus. Філософські дослідження. Київ: Основи, 1995.
http://shron1.chtyvo.org.ua/Wittgenstein_ Ludwig/ Filosofski _doslidzhennia.pdf

4. Гадамер, Г.Г. Істина і метод. Том 1 : Герменевтика I : Основи філософ. Герменевтики. Київ: Юніверс. 2000. 456 с.
https://shron3. chtyvo. org.ua/Gadamer_Hans-Georg/Istyna_i_metod_t1.pdf

5. Гуссерль Е. Формальна і трансцендентальна логіка. Читанка з історії філософії : в 6 кн. – кн. VI. Зарубіжна філософія XX ст. Киїїв, 1993.

6. Данильян О., Дзьобань О. Філософія: навчальний посібник. Харків : Право, 2021. 136 с.

7. Камю А. Міф про Сізіфа. Есе про абсурд. Будь-яке видання.

8. Лузан А. Вступ до філософії : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2023. 136 с.

9. Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – це гуманізм // Читанка з історії філософії. Книга 6. Зарубіжна філософія XX ст. Київ, 1993.

10. Aksonova V.I. Postmodernist model of reforming the educational space (hermeneutics approach to the work of Anton Makarenko). Науковий вісник інноваційних технологій. Міжнародна академія інноваційних технологій. Збірник наукових праць. №1 (17 Київ – Кропивницький: Науково-дослідницький центр інноваційних технологій.) 2018. С. 5–14.

11. Christman J. Social and Political Philosophy. A contemporary introduction. New York, London: Routledge Taylor & Francis Group, 2017. – DOI https://doi.org/10.4324/9781315693323
https://www.taylorfrancis.com/books/9781315693323

12. Стежко З.В. «Суперечливість свободи та парадокси відповідальності (антропологічний аналіз) // «Anthropological Measurements of Philosophical Research». Дніпро, 2018, №13. С. 65-78. (Web of Science). http://dx.doi.org/10.15802/ampr.v0i13.131937

13. Olafson, F. A. Philosophical anthropology [Electronic resource] / F. A. Olafson // Encyclopaedia Britannica. 2014. Mode of access: http://www.britannica.com/EBchecked/topic/456743/philosophical-anthropology

14. Pecorino, P. A. An Introduction to Philosophy. An online Textbook [Electronic resource] / P. A. Pecorino. – CUNY: Queens borough Community College, 2014. – Mode of access:
http://www.qcc.cuny.edu/Social Sciences/pecorino/ INTRO_TEXT/CONTENTS.htm

Додаткові

1. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Софократія як проект виходу гуманітарного знання із ситуації духовної нестабільності. Матеріали VIII Всеукраїнської наукової інтернет-конференції «Освіта та соціалізація особистості» (на базі інтернет - ресурсу кафедри філософії,соціології та менеджменту соціокультурної діяльності). Одеса, 24-25 квітня 2020 року. Одеса : Університет імені К.Д. Ушинського, 2020. С.5-7.

2. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Постнекласична методологія моделі конвергентного суспільства України. Наукове пізнання: методологія та технологія. Науковий журнал. Філософія/гол.ред. Є.Р.Борінштейн ДЗ «ПНПУ ім. К.Д. Ушинського». №1(47).2021. С.23-28.
https://rep.dnuvs.ukr.education/items/ 37980860-debf-421b-8039-78748cde3edb

3. Амельченко Н. Екзистенціалізм // Політична енциклопедія. Редкол. : Ю. Левенець (голова), Ю.Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011 .С.236.

4. Бичко І. Екзистенціалізм. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002.742 с.

5. Габермас Ю., Гайдеґер : творчість та світогляд. Будь-яке видання.

6. Гайдеґер. М. Дорогою до мови / пер. з нім. В. Кам'янця. Львів : Літопис, 2007. С. 15.

7. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Чарлза Е. Вінквіста, Віктора Е. Тейлора ; / пер. з англ. В. Шовкун. Київ : Видавництво «Основи», 2003. С.79.

8. Справа Мартина Гайдеґера. Філософська думка, № 1, 2020. С. 5 -92.

9. Стрішенець Н. «Хайдеггер чи Гайдеггер» або поняття авторитетного контролю. Студії з архівної справи та документознавства. 2010. Т. 18. С. 175-182.

10. Тейлор, Ч. Джерела себе. Творення новочасної ідентичності. Київ : Дух і літера, 2005. 696 с.

11. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Лекції. Будь-яке видання.

12. Філософія : підручник / І. Бичко, В. Ярошовець, В. Бугров. Київ : Центр учбової літератури, 2023. 648 с.

13. Філософія : підручник / Л. Губерський, В. Андрущенко, А. Баумейстер, І. Добронравова, В. Ільїн ; за ред. Л. Губерський. Харків: Фоліо, 2017. 621 с.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду. http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

Тема 4. Онтологія. Філософське розуміння світу. Діалектика – всезагальна теорія розвитку

4.1 Онтологія, філософське розуміння світу

ПЛАН

4.1.1. Життєві витоки і філософський зміст проблеми буття. Історико - філософські концепції свідомості.

4.1.2. Співвідношення онтогенезу та філогенезу. Доля проблеми буття в XX ст.

4.1.3. Доля проблеми буття в XX ст. Тотожність буття та свідомості. Мислення як атрибут субстанції.

4.1.1. Життєві витоки і філософський зміст проблеми буття

Повсякденне мислення сприймає терміни «бути», «існувати», «перебувати в готівці» як синоніми, тобто близькі за значенням. Філософія використовує поняття «бути», «буття» для позначення не просто існування, а того, що його гарантує. Тому слово «**буття**» має у філософії особливий зміст, зрозуміти який можна тільки звернувшись до аналізу **філософської проблематики буття.** Уперше цей термін у філософію ввів античний філософ **Парменід** (бл. 515 до н.д. – бл. 544 до н.д.) для позначення й одночасно вирішення однієї реальної проблеми. У часи Парменіду люди почали

зневірятися у традиційних богів Олімпу. Всесвіт вже не здається їм міцним та надійним: усе стає нестабільним, хитким й аморфним; людина втрачає життєву опору.

Людям була потрібна віра в нову силу, знайти вихід до міцного і надійного початку. Філософія, в особі Парменіду, усвідомила виклик часу та сповістила людей про відкриття нової сили Абсолютної думки, що забезпечувала світу стабільність і надійність. Отже, людина знову набула впевненості в тім, що все з необхідністю буде підлягати деякому Необхідному Порядку. Парменід назвав його Божеством, Правдою, Провидінням, Долею, вічним і незнищенним. «Усе за необхідністю» означало, що заведений у світобудові хід речей, не може раптово, з волі випадку, змінитися: день завжди прийде на зміну ночі, сонце раптово не потухне, усі люди не вимруть одного чудового дня тощо. Парменід заявив тим самим про наявність за речами предметно-почуттєвого світу того, що виконувало б роль гаранта його існування. А це означало, що у людей зникає причина для розпачу. Для позначення описаної життєвої ситуації й способів її подолання Парменід ввів у філософію поняття й проблему «**буття**». Буття, за Парменідом, – це те, що є за світом чуттєвих речей, думка, Логос – космічний розум, через який розкривається зміст світу безпосередньо для людини. Інакше кажучи, не людина відкриває істину буття, а, навпаки, **Істина буття** безпосередньо відкривається людині. Тому процес логічного доказу не має вирішального значення ні для нього самого, ні для оцінки істинності знань людей. Видатний філософ XX ст. **Мартін Гайдеггер** затверджував, що питання про буття і його роз'яснення Парменідом зумовили долю західного світу. У чому він бачив сенс такої зумовленості? З одного боку, в культуру й світогляд уводилося звістка про існування за межами видимих речей невидимого світу, найкращого, гармонійно влаштованого, де все є Благо, Світло, Добро. Західний мир сприйняв цю звістку й протягом багатьох сторіч тренував здатність думки працювати в просторі, де немає почуттєвих образів. З іншого боку, якщо існує справжнє буття, те земне не є справжнім і має потребу в переробці, що

наближає його до справжнього світу. Соціальні утопії самого різного роду, якими наповнена історія Заходу, з'явилися своєрідним наслідком світоглядного устремління до справжнього буття. Така переробка земного буття історично реалізовувалася двома шляхами: перший орієнтований на практичне, зовнішньо-речове: обряди в релігії, державний устрій, спосіб економічного життя тощо. Це – шлях бунтів і революцій, що припускає зламування несправжнього буття й будівництво на його «уламках» справжнього світу – загальної рівності, волі й братерства. Другий шлях – шлях перетворення не зовнішнього, але свого духовно-морального внутрішнього світу. Люди, які стали на цей шлях, прагнуть переробити не державний устрій, не економічне життя суспільства, а самих себе. Цей шлях «відпрацьований» у християнстві святими, ченцями, описаний у «Життях святих», і представлений у діяннях старців Києво-Печерської лаври, Почаєвської лаври, діяннях Сергія Радонежського, Серафіма Саровського, Оптинських старців та ін.

У Новий час проблема буття набуває глибоких змін. Насамперед, це виявилося у відмові від метафізики. Термін «**метафізика**» («те, що йде після фізики»), був уведений у філософію одним з коментаторів Аристотеля – Андроніком Родоським – для назви тієї частини його вчення, зміст якої не відносився до пізнання природи та виходив за межі природно-наукових вишукування. Надалі цим поняттям позначали ті розділи філософії, які досліджували граничні підстави буття світу речей і явищ, у тому числі, й людини. Методи метафізичного пізнання не містили в собі почуттєвий досвід і предметно-практичні дії й перевірки. Вони обмежувалися міркуваннями в просторі чистої думки.

4.1.2. Співвідношення онтогенезу та філогенезу. Доля проблеми буття в XX ст.

Відмовившись від метафізики, філософи Нового часу відкинули й ідею буття як абсолютної й граничної підстави світобудови, поступово затверджується точка зору, відповідно до якої, людині безпосередньо

«повідомлено» тільки про зміст її свідомості, мислення. Виникає новий вид метафізики, де буттям виявляється свідомість. Буття втрачає колишнє розуміння: воно стає суб'єктивним. Людина в статусі суб'єкта пізнання перетворюється в центральну фігуру картини світобудови й світогляду. Відбувається розрив з Абсолютом, що багато філософів XX ст. називали «фатальним». Відмова від проблеми буття, від метафізики – це не просто погляд, що почали дотримуватися деякі мислителі, це означало зміну світогляду.

Виділяють низку основних компонентів світогляду Нового часу:

1. Губиться відчуття того, що є справжнє існування того, що має бути підставою життя й діяльності людей. Звідси замкнутість у суб'єктивному, сподівання тільки на себе. Діяльність, не орієнтована більше на вище Благо, Істину й Красу, і перетворюється або в зовнішньо-корисну (досягнення найближчих корисливих інтересів, пов'язаних з матеріальним буттям), або в зовнішньо-розважальну (штучне заповнення вільного часу порожніми забавами, перетворення мистецтва в спосіб розваги, а не духовного розвитку).

2. Людина, її свідомість, здібності, життя в загалі, стали сприйматися як єдине безсумнівне й справжнє буття. Таку світоглядну установку відтворював у своїй філософії засновник раціоналістичної культури Заходу Декарт. Кант затверджує буття, що залежне від пізнання. Екзистенціалізм заявляє, що тільки людина є справжнє й граничне буття. Марксизм ототожнює буття із природою, затверджуючи, що буття «взагалі є відкрите питання, починаючи з тієї границі, де припиняється наше поле зору» (Енгельс). Буття є тільки те, що може бути обмежено науковим, раціональним знанням і практикою. Воно є об'єктивний світ (природа й суспільство), даний людині в її предметно-практичній діяльності.

3. Ослаблення ідеї існування величного об'єктивного буття Абсолюту, Бога супроводжується переоцінкою часу: ніхто вже не думає про вічність. Час людського існування випадає з вічності, спресовується в сьогоденні «тут» і «зараз». На цьому культурно - історичному шляху зв'язок із традицією

практично переривається й формується «цивілізація молодих», яка характеризується забуттям боргу перед батьками, предками, звеличуванням покоління молодих, синів, які у своїй гордині нехтують досвідом минулого, сподіваючись тільки на свої сили й формуючи власні цінності. Виникає принципове непорозуміння між старим і новим поколіннями: рветься зв'язок часів. Людина живе тільки суєтною спрагою влаштування свого життя «тут» і «зараз», насититися нею перед смертю, за якої – порожнеча й тлін.

4. Увірвавшись в силу свого розуму, люди увірували і у свою здатність змінювати світ, опираючись при цьому на закони світобудови, відкриті розумом. Формується переконання в тім, що призначення людини складається в переробленні несправжнього світу. Так, у 11 тезі про Фейєрбаха Маркс вказує, що філософи раніше лише різним образом пояснювали світ, тоді як діло полягає в тім, щоб змінити його. Але що ж можна змінювати? На світ перестали дивитися як на Божественний порядок: усе перетворилося в поле конструктивної діяльності людини. Нерукотворне, створене не людиною, але перевищує її сили, змінити неможливо: його можна тільки пояснити. Погляд на світ як на рукотворний (особливо це стосується суспільства) сприяло виникненню різного роду проектів з перебудови соціального життя людей, а потім і природи. Соціальні утопії, вчення анархістів, теорії наукового соціалізму виходили із припущення можливості сконструювання суспільства й природи за допомогою розуму й предметно-діяльних сил людини.

5. Онтологічний нігілізм, задавши своєрідний напрямок руху європейської історії. привів до панування матеріалізму, але не просто в теорії, а насамперед у житті. Матеріальні потреби стали ведучими, що домінують у житті окремих людей і цілих співтовариств. Почалася відкрита й усвідомлена боротьба класів, в основі якої знаходився матеріальний інтерес. Активізувалася людська діяльність, орієнтована на користь і економічний успіх. Стимулом життя людини та її самовдосконалення стали матеріальні потреби.

Таким чином, **світогляд Нового часу будувався на впевненості людини у своїй автономії**, на переконанні, що вона самостійно формує власну

духовність і її вищу форму – свідомість. В умовах відмови від традиційного розуміння буття як вищої й позамежної реальності людині, виявилися непотрібними трансцендентні акти, тобто вміння виходити за межі почуттєвого досвіду.

4.1.3. Доля проблеми буття в XX ст. Тотожність буття та свідомості. Мислення як атрибут субстанції

Новий час початок трансформує античну ідею об'єктивного буття: буття стає суб'єктивним. У XX ст. цей процес поглибився й тепер навіть Абсолют – Бог стає залежним від апріорної внутрішньої установки людини на пошуки безумовного. Але Новий час не відмовився від античної традиції пошуку опори людського існування. Місце Бога займає людський розум. Тріумфували раціоналістичні проекти Відродження та Просвітництва – великих епох, що визнали право розуму на верховенство у всіх сферах життя. XX ст. ознаменувалося походом проти розуму, що означало розривання з античною традицією. «Наше учнівство у греків скінчилося: греки не класики, – заявив на початку століття іспанський філософ - ідеаліст **Ортега-і- Гассет** (1883–1955), – вони просто архаїчні – архаїчні й звичайно ж... завжди прекрасні. Цим вони особливо цікаві для нас. Вони перестають бути нашими педагогами й стають нашими друзями. Давайте станемо розмовляти з ними, станемо розходитися з ними в самому основному». Що ж являє собою «саме основне»? По-перше, грецьке розуміння буття як сутнісного, незмінного, нерухливого, субстанційного. Відмова від субстанціональності стає нормою філософствування XX ст. По-друге, відмова від визнання розуму як опори людського існування; розуму відмовлено в кредиті довіри з боку людини й суспільства.

Відмова від античної традиції в розумінні буття має серйозні культурні наслідки. Відмовившись від Бога («Бог умер» – Ніцше), не сподіваючись більш на розум, людина XX ст. залишається віч-на-віч зі своїм тілом. Починається культ тіла, що змінює культ духу й розуму, а це – головна ознака язичництва.

Неоязичництво на при кінці XX ст. швидко поширюється завдяки засобам масової інформації. Нічні еротичні й порнографічні телепрограми взяли на себе своєрідну функцію організаторів масових оргій на зразок діонісійських, але з незрівнянно більшою кількістю учасників.

На зміну «онтологічному нігілізму» (Гайдеггер) прийшло заперечення розуму й розумності людського існування. Психологічний портрет сучасного європейця, світогляд якого не містить ані опори на Бога, ані опори на розум, дуже образно малює Ортега-І-Гассет: людина нагадує розпещену дитину із властивим їй безперешкодним ростом життєвих запитів і, отже, невтримною експансією власної натури, а також уродженою невдячністю до всього. що дало їй життя й полегшило її. Філософ порівнює сучасну людину із «дикуном, що сказився,», тому що «нормальний» дикун шанує традиції, віру, табу, заповіти і звичаї.

У XX ст. люди страждають від переживання страху, що супроводжує розчарування і в можливостях розуму бути опорою, і правилами, що створюються людьми й ними ж довільно змінюються. Люди не мають бути дуже серйозними, тому що ніхто не знає, як правильно жити, ніхто не вправі диктувати, яким має бути життя. Усе виправдано тим, що нічого немає вічного в цьому світі. Треба жити, але знати, що ні в чому немає опори, і немає таких цінностей, які виступали б як еталони істинності й міри буття.

Зміна світогляду в XX ст. спричинила не тільки нову постановку питання про буття, але й перегляд стилю інтелектуальної діяльності. З'явилася філософія постмодерну, що явила собою відмову від грецької традиції та зробила наявним той факт, що у світогляді людей, їх менталітеті відбулися глибинні зміни. Постмодерна філософія – це трансформація класичного образа філософії. Тому не можна вважати, що постмодерн прийшов на зміну модерну й що в хронологічному порядку він виникає після модерну. Постмодерн у філософії живе поруч із класикою, як Керкегор жив поруч із Гегелем, прийняв його діалектику, щоб потім її зруйнувати.

У свій час Парменид увів у філософію проблему буття як стійкого, нерухливого, вічного, як того, що перебуває поза світом кінцевих явищ. Але в той же самий час, Геракліт запропонував грекам інше тлумачення буття, як процес, розвиток, рух та вічну зміну. Так ось, постмодерна філософія затребувала гераклітівську версію буття, що відразу ж вплинуло на традиційні для Європи форми філософського мислення, а також і на їх словесне вираження в тексті: філософські тексти втрачають границі, що відрізняє їх від інших текстів, наприклад, художніх.

Філософія постмодерну відмовляє розуму в претензії на права пошуку істини, оголошує систему мислення помилкової, взагалі відмовляється від побудови філософської системи, не визнає підпорядкування мислення заданим формам і законам, затверджує, що словесно - мовно вираження думки завжди випадково, вважає, що найбільш адекватною формою її передачі має поза раціональна словесна плинність. Ці особливості філософського тексту прямо пов’язані зі зміною відношення людини до буття. У постмодерністському філософському добутку другої половини XX століття відсутній будь-якій пояснювальний концепт: за явищами, що описані, не можна виявити ніякої глибинної сутності, будь те Бог, Абсолют, сенс життя, Істина, Розум тощо. Не має Сутності, що, по- перше, служила б умовою можливості існування цих явищ, по-друге, гарантувала б можливість їхнього збагнення, по-третє, була б вагомим центром як для автора, так і для читача, що не допускає будь-якої можливості нескінченної безлічі інтерпретацій або тлумачень змісту тексту.

Філософський текст стає багато значущим, автори його не претендують на істинність своїх досліджень-міркувань. Вони часто розглядають себе як учасників нескінченної комунікації. Джерело первісного меседжу губиться в невизначеному минулому, осягти яке принципово не можливе. Філософи, літератори, поети одержують інформацію - меседж невідомо звідки, передають її без адресне далі, не розраховуючи на зворотній зв'язок.

Філософія втрачає свої границі, обриси філософського тексту розмиваються й починають існувати в деякому «неуважному» вигляді – у

середині віршів, фільмів, музичних добутків тощо. Виникає ситуація, коли акт філософствування практично вже не залежить від професійної підготовки й більше того, остання розглядається як перешкода процесу. Філософія стає вже не професійною діяльністю, так, до числа філософів постмодерну XX ст.. відносять письменників А.Білого, В.Хлебнікова, М.Пруста, Е.Шварца, кінорежисерів С. Ейзенштейна, Ф.Фелліні та ін. «**Усе дозволено**», «**нічого не гарантовано**» – головний пафос свідомості постмодерну. Усе «сакральне» і «високе» сприймається як результат самообману людей, ієрархія «тіло – душа – дух» зруйнована, а духовність і щиросердність сприймаються як ознаки слабоумства й шизофренії. Людина більше ні во що не вірить, тому що вже «немає чим» вірити.

У філософії постмодерну людині рекомендовано не тішити себе ілюзіями із приводу знаходження нових цінностей (адже колишні зруйновані), а просто сприймати життя як воно є, без спроб диктувати, який воно має бути. Світ повсякденності перетворюється в головну цінність і центральну тему філософських міркувань. У цьому світі панують інтереси кінцевих емпіричних індивідів, кожний з яких вважає себе законодавцем власних етичних, естетичних, політичних й інших устремлінь. Добро, Істина, Краса – ці Абсолютні цінності – відтиснуті на периферію суспільного й індивідуального життя й свідомості. Філософія більш не працює з категоріями «сутність», «закон», «причина» та ін., за допомогою яких відтворювався стійкий порядок буття, його визначеність. Головною характеристикою суспільства й природи оголошується **невизначеність**. Виникає цілий науковий напрямок – синергетика, що виходить із визнання виникнення порядку з безладдя та хаосу, як головного принципу саморуху матерії. Отже, постмодерністська філософія у своєму розумінні буття не починає, а завершує стару лінію розвитку тієї культури, у якій «бог помер». Нове тлумачення проблеми буття у філософії буде можливо тільки в тому випадку, якщо сформується світогляд, у корені відмінний від сучасного. Але це питання майбутнього.

Питання для самоконтролю та колоквіуму

1. Яка низка основних компонентів світогляду Нового часу?

2. Визначити поняття «синергетика» як нового наукового напрямку.

3. Охарактеризуйте нове тлумачення проблеми буття у філософії за добу постмодерну.

4. Чи є невизначеність головною характеристикою філософії, культури, релігії, етики, естетики, суспільства й природи за добу постмодерну?

5. Визначити поняття доби постмодерну «соціальна самоорганізація».

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В. І. Філософські проблеми наукового пізнання. (Гносеологія. Філософсько-методологічні проблеми наукового дослідження) : навч.-метод. посіб. Кропивницький: ЦНТУ, 2026. 399 с. https://dspace.kntu.kr.ua/handle/12345 6789/18901

2. Аксьонова В.І. Логіка: Практикум. Навчально-методичний посібник Кропивницький : ДонДУВС, 2024. 161 с. https://rep.dnuvs.ukr.education/handle/ 123456789/4102

3. Вітгенштейн Л. Tractatus logico-filosoficus. Філософські дослідження. Київ: Основи, 1995. http://shron1.chtyvo.org.ua/ Wittgenstein_Ludwig/ Filosofski_doslidzhennia.pdf

4. Гегель Г.В.Ф. Енциклопедія філософських наук. Будь-яке видання.

5. Данильян О., Дзьобань О. Філософія : навчальний посібник. Харків : Право, 2021. 136 с.

6. Дерріда, Ж. Цілі людини. Після філософії: кінець чи трансформація? К.: Четверта хвиля. 2000. С. 114-145. https://shron1.chtyvo.org.ua/ Derrida_Jacques/Tsili_liudyny.pdf

7. Камю А. Міф про Сізіфа. Есе про абсурд. Будь-яке видання.

8. Лузан А. Вступ до філософії: навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2023. 136 с.

9. Ортега-і-Гасет Х. Нові симптоми // Читанка з історії філософії. Книга VI. Зарубіжна філософія XX ст. Київ, 1993.

10. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Будь-яке видання.

11. Поппер К. Логіка та зростання наукового пізнання. Будь яке видання.

12. Філософія : підручник / І. Бичко, В. Ярошовець, В. Бугров. Київ : Центр учбової літератури, 2023. 648 с.

13. Фуко М. Археологія знання. Будь-яке видання.

14. Хайдеггер М. Що таке меіафізика? /Читанка з історії філософії.кн. VI. Зарубіжна філософія XX століття. Київ,1993.

15. Хайдеггер М. Буття та час. Будь-яке видання.

16. Шпенглер О. Занепад Європи. Будь-яке видання.

17. Ясперс К. Філософська віра. Будь-яке видання.

18. Jean-Francois Lyotard. “The Postmodern Condition: A Report on Knowledge”. Available at: https://oceanofpdf.com/authors/jean-francois-lyotard/pdf-the-postmodern-condition-a-report-on-knowledge-download/

Додаткові

1. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Змістовий модуль 1. Тема 4. Онтологія. Філософське розуміння світу. Діалектика – всезагальна теорія розвитку. Навчально-методичний посібник до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організацій самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та напрямів навчання. Кропивницький : ЛА НАУ, 2018. 38 с.

2. Аксьонова В.І. Онтологічні та аксіологічні засади толерантності в контексті соціокультурної комунікації поліцейського // Толерантність як аксіологічна основа професійної культури поліцейського : колективна монографія; за заг. ред. Т. Кононенко. Київ : Алерта, 2024. Розд. ІІ. С. 40-67. https://rep.dnuvs.ukr.education/ server/api/core /bitstreams/7396d1d9-3a35-41c5-87ea-01efbbac0ae7/content

3. Альберт Х. Трактат про критичний розум Гайдеґера. Будь-яке видання.

4. Аристотель. Метафізика. Будь-яке видання.

5. Арутюнов В.Х., Мишин В.М., Свінціцький В.М.. Методологія соціально-економічного пізнання: навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2005. 353 с.

6. Бевзенко Л.Д. Соціальна самоорганізація. Синергетична парадигма: можливості соціальних інтерпретацій. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2002. 437 с.

7. Булат Є.А. Дирда В.І. Правові і філософські аспекти наукових відкриттів: монографія. Дніпропетровськ : Герда, 2015. 161 с.

8. Головашенко І.О. Філософія: навч. посіб. Вінниця : ВНТУ, 2016. 200 с.

9. Данильян О.Г., Тараненко В.М. Основи філософії : навч. посіб. Харків: Право, 2003. 352 с.

10. Енгельс Ф. Діалектика природи. Київ : Політвидав України, 1980. 357с.

11. Кант І. Пролегомени до будь-якой майбутній метафізики, що може з’явитися як наука. Будь-яке видання.

12. Костицький М.В. Логіка як методологія наукового пізнання (зокрема в правознавстві). Філософські та методологічні проблеми права. 2014. № 1. С. 3–13.

13. Костицький М.В. Про діалектику як методологію юридичної науки. Філософські та методологічні проблеми права. № 1. 2012. С. 3–17.

14. Кримський С.Б. Запити філософських смислів. Київ : ПАРАПАН, 2003. 240 с.

15. Машков А.Д. Співвідношення діалектики та синергетики у контексті проблеми формування сучасній юридичної методології. Філософські проблеми гуманітарних наук : зб. пр. Київ, 2009. 500 с.

16. Основи філософії : навч. посіб. / Л.О. Сандюк, С.П. Симоненко, М.Ф. Цибра [та ін.] ; за ред. М.Ф. Шмиголя, О.В. Сулима. Одеса: Автограф, 2007. 212 с.

17. Парменід. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 2002. С. 467. 742 с.

18. Фейєрбах Л. Основні положення філософії майбутнього. Будь-яке видання.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

Тема 4. Онтологія. Філософське розуміння світу. Діалектика – всезагальна теорія розвитку

4.2. Діалектика – всезагальна теорія розвитку

ПЛАН

4.2.1. Історичні форми і принципи діалектики.

4.2.2. Закони і категорії матеріалістичної діалектики.

4.2.3. Метафізика – антипод діалектики.

4.2.1. Історичні форми і принципи діалектики

Діалектика (– від грец. – мистецтво вести бесіду, міркувати) у сучасному розумінні – це теорія й метод пізнання дійсності, вчення про єдність світу і загальні закони розвитку природи, суспільства й мислення. Науковий діалектичний погляд на світ складався протягом тривалого часу розвитку філософії. Елементи діалектики містяться у вченнях філософів давнього Сходу,

Індії, Китаю, Греції, Рима. Можна виділити **три її історичні форми** –1) стихійну діалектику стародавніх, 2) ідеалістичну діалектику німецької класичної філософії, 3) матеріалістичну діалектику сучасності.

Стихійна діалектика стародавніх у найбільш ясній формі виражена у міркуваннях **Геракліту** з Ефеса: все тече й змінюється, все існує й у той же час не існує, перебуває в постійному процесі виникнення й зникнення. Геракліт прагнув пояснити перетворення речей у їх власну протилежність. Ось один із фрагментів його міркувань: «Те саме в нас – живе й мертве, не спляче й спляче, молоде й старе. Адже це, зминившись, є те, і зворотне те, змінившись, є це». У свій час низку діалектичних проблем поставив **Зенон з Элеї**, якого Аристотель навіть називав «винахідником діалектики».

На ідеалістичній основі стихійна діалектика розвивалася в школах Сократа й Платона. Сократ розглядає діалектику як мистецтво виявляти істину шляхом зіткнення протилежних думок у суперечці. Він першим ввів термін «діалектика». Платон називає діалектикою логічний метод, за допомогою якого йде пізнання сущого – ідей, руху думки від нижчих понять до вищих. Елементи діалектичного мислення можна знайти у філософських вченнях багатьох їх послідовників.

У затвердженні діалектичного погляду на світ величезну роль відіграла ідеалістична діалектика німецької класичної філософії (**Кант, Шелінг, Гегель**). Вищого щабля розвитку ідеалістична діалектика досягла у філософській системі Гегеля. Під діалектикою Гегель розумів не тільки мистецтво полеміки, суперечки, бесіди, але й певний погляд на світ. Діалектика – це метод пізнання дійсності, що враховує суперечливість світу, його зміну, взаємозв'язки явищ, речей і процесів, якісні перетворення, переходи від нижчого до вищого через заперечення віджилого й ствердження нового, що постійно зростає. Однак, діалектика Гегеля розроблялася на ідеалістичному рішенні основного питання філософії й не могла бути до кінця послідовної. У діалектиці ідей Гегель лише вгадав діалектику речей. Розвиток навколишнього світу визначається як

саморозвиток «абсолютної ідеї», містичного «світового розуму» в процесі міркування про самого себе.

Однією з історичних форм діалектики з'явилася її **матеріалістична** – марксистська модель. Досліджуючи й матеріалістично переробляючи ідеалістичну діалектику Гегеля, **Маркс** звільнив її від ідеалізму й елементів містики та створив діалектику не тільки відмінну від гегелівської, але й прямо протилежну їй. Маркс писав із цього приводу: «У Гегеля діалектика стоїть на голові. Треба поставити її на ноги, щоб розкрити під містичною оболонкою раціональне зерно». Для марксистської діалектики характерним є об'єктивність розгляду явищ, прагнення осягти річ саму по собі, як вона є, у сукупності її різноманітних відносин до інших речей. Найбільше яскраво це проявляється у вченні про об'єктивну й суб'єктивну діалектику.

Об'єктивна діалектика – це рух і розвиток у самому матеріальному світі як єдиному взаємозалежному цілому. Вона не залежить ні від свідомості людини, ні від свідомості людства. **Суб'єктивна діалектика**, або діалектичне мислення – це рух і розвиток думок, понять, які відбивають у свідомості об'єктивну діалектику. Суб'єктивна діалектика, отже, вторинна, об'єктивна – первинна. Перша залежить від другий, друга не залежить від першої. Оскільки суб'єктивна діалектика є відбиття об'єктивної, остільки вона збігається з нею за змістом. Ці дві є підлеглими загальним законам. Вихідними принципами діалектики є принцип розвитку й принцип загального зв'язку. Діалектика розглядає світ у русі, постійній зміні й розвитку. Так, численні тіла Всесвіту – результат тривалого розвитку різних видів матерії. У процесі еволюції матеріального світу виникла людина.

Процес розвитку розглядається як рух від нижчого до вищого, від простого до складного, як якісна зміна, стрибкоподібний процес, що припускає корінні якісні перевороти – революції. Цей рух відбувається не по замкнутому колу й не по прямої лінії, а по спіралі, що розширюється догори; кожний виток цієї спіралі є більш глибоким, багатим, різноманітним за попередній. Джерелом

розвитку діалектика вважає **внутрішні протиріччя**, що є властивими предметам і явищам.

Найважливішим принципом діалектики є **принцип загального зв'язку**. Навколишній світ складається не тільки з матеріальних створень, що розвиваються, але й з взаємозалежних предметів, явищ, процесів. Сучасна наука має у своєму розпорядженні численні дані, що підтверджують взаємний зв'язок і обумовленість явищ і предметів дійсності. Так, елементарні частки, що взаємодіють між собою, утворюють атоми. Взаємозв'язок атомів, утворює молекули, молекули – макро - тіла й так до галактик і метагалактик. Загальний зв'язок і взаємозумовленість предметів та явищ є особливістю матеріального світу. Тому щоб познати предмет, необхідно вивчити всі його сторони й зв'язки. А оскільки предмети і явища матеріального світу різноманітні, - різноманітні їх взаємозв'язки й взаємодії. Діалектика вивчає не всі, а тільки найбільш загальні, істотні зв'язки, які мають місце в усіх сферах матеріального й духовного світу. Відбиваючи ці зв'язки у своїй свідомості, людина відкриває закони об'єктивного світу, виробляє категорії пізнання. Знання загальних законів є умовою практичної перетворювальної діяльності людини, її творчості. До принципів діалектики відносяться **принцип детермінізму** (загальної причинної обумовленості явищ), принцип об'єктивності розгляду, конкретності істини та ін. Принципи діалектики можуть бути виражені й конкретизовані тільки через її основні поняття – категорії й закони.

4.2.2. Закони й категорії матеріалістичної діалектики

Термін «**категорія**» (грец.– висловлення, свідчення, вказівка) означає такі поняття (форми мислення), які відбивають найбільш загальні й істотні властивості, сторони, зв'язки й відносини реальної дійсності й пізнання.

Закон є внутрішній, повторюваний, істотний, сутнісний зв'язок явищ, що обумовлює їх необхідний розвиток, виражає певний порядок причинного й стійкого зв'язку між явищами, що повторюються, істотні відносини. Закони можна класифікувати за ступеню їх спільності. Розрізняють

загальні, й специфічні закони. **Фундаментальними законами матеріалістичної діалектики є:**

1 закон єдності й боротьби протилежностей;

2 закон взаємного переходу кількісних і якісних змін;

3 закон заперечення заперечення.

ЗАКОН ЄДНОСТІ Й БОРОТЬБИ ПРОТИЛЕЖНОСТЕЙ – ядро діалектики, тому що вказує причину, джерело діалектичної зміни, розвитку. Відповідно до нього, кожному предмету і явищу властиві внутрішні протилежності, що перебувають у взаємодії: припускають один одного й ведуть між собою постійну боротьбу, яка є джерелом саморуху, саморозвитку явищ матеріального світу, рушійною силою їх змін.

Діалектичне мислення виходить з того, що всім об'єктам внутрішньо властиві тотожність і розходження.

Тотожність – це такий специфічний вид відносин речі до себе самої й до інших речей, що характеризується її стійкістю. Інакше кажучи, будь-який предмет, явище при всіх змінах на деякий час залишається самим собою. Так, при всіх змінах на планеті, Земля залишається Землею, займає певне місце в сонячній системі, має конкретні параметри, здійснює закономірний рух. **Розходження** характеризується розбіжністю, нерівністю речі самої собі й іншим речам у силу її мінливості. Отже, річ тотожна самої собі й не тотожна одночасно. Тотожність і розходження існують постійно в їх суперечливій єдності.

Окремі сторони, властивості, риси явищ і предметів перебувають в відносинах, які є взаємовиключними. Таке відношення становить зміст **протилежності:** розходження в явищах, процесах, предметах, сторонах або елементах явищ, процесів, предметів, які в певній цілісності взаємно виключають один одного. Наприклад, в атомі існують позитивно й негативно заряджені частки, у живій природі – процеси асиміляції й дисиміляції, спадковість і мінливість, рух й гальмування тощо. Відношення між протилежностями є **протиріччя**. Подолання протиріч є необхідністю, не буває

нерозв'язних діалектичних протиріч. На усіх етапах розвитку протиріччя виступають його рушійною силою, а не гальмом. Розрізняють наступні фази розвитку й розв'язання протиріч: 1) тотожність, 2) несуттєве розходження (тотожність нерозвинених протилежностей), 3) істотне розходження, 4) протилежність (конфлікт), 5) неминуче розв'язання і виникнення нових протиріч. Існує нескінченне різноманіття конкретних протиріч. Матеріалістична діалектика виділяє протиріччя, що мають де що загальне між собою, що належить тому або іншому виду. Виділяють також внутрішні й зовнішні протиріччя, основні й неосновні тощо.

Внутрішні протиріччя – це протиріччя між взаємно протилежними елементами, що утворюють конкретну систему. Оскільки кожне об'єкт пов'язаний з навколишніми об'єктами, зв'язки що виникають між ними, можуть прийняти характер протиріччя. **Зовнішні протиріччя –** це протиріччя даної системи з навколишніми системами. У розвитку й зміні об'єктів визначальна роль належить внутрішнім протиріччям, що служать джерелом саморуху речей. Відносний характер єдності й абсолютний характер боротьби протилежностей проявляється в наступному:

1. якщо мова йде про єдність протилежностей і боротьбу між ними, то маються на увазі тільки такі протилежності, які внутрішньо властиві конкретній системі;

2. протилежності не можуть існувати друг без друга, однак їх єдність умовна, тимчасова, минуща, відносна;

3. боротьба взаємовиключних протилежностей абсолютна, як є абсолютним розвиток, рух. Нове виникає в результаті боротьби, а не завдяки єдності протилежностей – це закон;

4. у процесі боротьби протилежності можуть перетворюватися друг у друга. Немає жодного явища, яке б не могло при відомих умовах перетворитися у свою протилежність;

5. боротьба протилежностей і їх єдність обумовлюють у певних ситуаціях можливість тимчасового рівнодення протилежностей, стійкості предметів, рівноваги сил.

ЗАКОН ВЗАЄМНОГО ПЕРЕХОДУ КІЛЬКІСНИХ І ЯКІСНИХ ЗМІН показує, яким шляхом виникає нове, використовуючи таки категорії, як «якість», «кількість» і «міра».

Якість – це визначеність об'єкта, що представляє собою цілісну й відносно стійку сукупність його специфічних ознак, характеристик, рис подібності з іншими об'єктами. Наприклад, візьмімо пісок, синій колір, легкодумство. Зміни, які залишають пісок піском, синє синім, легкодумство легкодумством, суть зміни кількісні. Але якщо пісок перетворюється в камінь, синє в зелене, а легкодумство в злочин, – такі зміни будуть носити якісний характер.

Кількість – це характеристика розходження усередині даної якості або однакових якостей. Так, наприклад, усі планети Сонячної системи мають однорідні властивості: масу, обсяг, щільність, час обертання навколо своєї осі й Сонця тощо. Однак, вони мають кількісні розходження. Відомо, що Земля має один супутник – Місяць, Юпітера – 12 супутників. Або: якщо Меркурій робить оборот навколо Сонця за 88 земної доби, те сама далека планета Плутон – за 90700 доби. У світі немає жодного предмета, що володів би тільки якісною або кількісною стороною. Для повної характеристики будь-якого предмета недостатньо знання одних тільки кількісних або якісних сторін.

Міра – це інтервал, у якому дана якість залишається самої собою. Міра виражає внутрішній зв'язок якості й кількості, що означає те, що кількісні розходження усередині даної якості не можуть перевищити певних меж. В окремих випадках цей інтервал не має жорстких, точних меж. Так, в античному софізмі «Лисий» говориться, що втративши одне волосся, людина лисим не стає, того, хто втрачає два волосся, – лисим назвати не можна, втрачаючи по одному волоссю, людина стає лисим. Якісне розходження між пишною зачіскою й лисиною безсумнівно.

При виході параметрів кількісних змін за межі певної міри перетерплює зміни і якісна сторона речі, явища або процесу: виникає нова якість, що не може виникнути будь-яким іншим шляхом. У цьому полягає суть закону. Процес переходу кількісних змін у якісні служить одним із проявів діалектичної єдності безперервності й переривчастості в розвитку, що відбувається стрибкоподібно.

Стрибок – це момент, форма, спосіб переходу однієї якості в іншу, порушення, переривання поступовості, безперервності кількісних змін. Будь-який стрибок характеризує перехідний момент у розвитку. По своїй природі він завжди суперечливий, тому що свідчить і про зародження нового, й про опір старого. Існує безліч конкретних стрибків, характер яких залежить від умови розвитку предметів і явищ. При всьому різноманітті стрибків, їх можна класифікувати, наприклад, за часом і інтенсивністю протікання. Є перегони, які відбуваються швидко й різко, час їх протікання значно менше часу підготовки. Якість змінюється швидко. Такі перегони називають вибухом, революцією, катастрофою тощо. Деякі перегони протікають у цілому повільно, поступово, відносно спокійно й займають великий проміжок часу (виникнення життя на Землі; становлення людини тощо). Це поступові перегони. У ході поступового стрибка окремі етапи розвитку можуть протікати досить інтенсивне, бурхливо. При вивченні стрибкоподібного характеру розвитку, взаємного переходу кількісних і якісних змін важливе розуміння таких термінів, як **еволюція**, **революція**, **реформа**.

Поняття «еволюція» у діалектичному матеріалізмі вживається в широкому й вузькому змісті слова. У широкому змісті еволюція – це весь процес розвитку, що включає не тільки кількісні, але і якісні зміни (революції). У вузькому змісті еволюція виступає як період, що передує революції, її підготовка. Еволюція наступає й після перемоги революції, після затвердження нового. Тут еволюція включає й кількісні, і якісні зміни.

Революція – це корінний, якісний стрибок, що ламає старе в самій його основі, а не переробляє його повільно та поступово. Поняття «революція»

протилежно поняттю «реформа». Але ця протилежність не абсолютна: грань між ними жива та рухлива, треба вміти її визначати в кожному конкретному випадку. Поняття «революція» застосовується в основному до суспільних явищ, у природі начебто все стабілізувалося і лише еволюціює.

ЗАКОН ЗАПЕРЕЧЕННЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ органічно пов'язаний із двома іншими законами діалектики. Сутність його така: усяка кінцева система, розвиваючись на основі єдності й боротьби протилежностей, проходить ряд внутрішньо зв'язаних етапів, які виражають неперевершеність нового й спіралеподібний характер розвитку, що проявляється у відомому повторенні на вищому щаблі розвитку деяких рис вихідної стадії загального циклу. Основним змістом діалектичного заперечення є два моменти:

1) знищення, відмирання старого, віджилого й у той же час

2) збереження позитивного, здатного до розвитку, що зароджується, нового.

Сутність закону заперечення заперечення: він, насамперед, припускає:

1. повторюваність у процесі розвитку; 2. повернення до вихідного положення, але на новому, більш високому рівні; 3. відносну завершеність конкретних циклів розвитку; 4 незвідність розвитку до руху за колом.

Якщо закони діалектики розкривають в основному процес розвитку, то взаємозв'язок явищ і предметів дійсності виражається за допомогою **КАТЕГОРІЙ ДІАЛЕКТИКИ**. До них відносяться: одиничне й загальне, явище й сутність, частина й ціле, форма й зміст, елементи й структура, причина й наслідок, випадковість і необхідність, можливість та дійсність.

Одиничне й загальне. У ході практичного впливу на світ людина зіштовхується з окремими матеріальними утвореннями й речами. Ні загальне, ні одиничне не мають самостійного існування, вони не існують «як такі». Самостійно існують окремі предмети, явища, процеси. Загальне ж і одиничне існують лише в окремому. Усяке окреме являє собою єдність протилежностей. У той самий час воно й одиничне, і загальне. Одиничне схоплює неповторні риси окремого, а загальне відбиває те, що повторюється й в інших матеріальних

утвореннях. За певних умов розвитку окремого одиничне може ставати загальним, а загальне – одиничним (нові види рослин, породи тварин, мода). Враховуючи можливість єдності загального й одиничного в окремому можна зробити відповідні висновки для практичної діяльності. Так, щоб скласти собі більше повне подання про той або інший об'єкт (або суб'єкті), необхідно встановити не тільки те, що в нього є загальним з іншими матеріальними утвореннями, але й те, що відрізняє його від інших матеріальних утворень. Якщо кожному явищу необхідно властиво як загальне, так і особливе, то в рішенні практичних завдань варто виходити не тільки із загального, повторюваного (всі так роблять), але й з особливої, властивої тільки даної області. Це обумовлює різноманіття форм і шляхів рішення однієї й того ж практичного завдання.

У процесі пізнання ми шукаємо загальне між досліджуваними й вже вивченими явищами, а потім переходимо до пошуку одиничного.

Сутність і явище. Сутність – сукупність всіх необхідних сторін і відносин (законів) речі, узятих у їхній природній взаємозалежності, у їх житті. Це те, без чого дана річ не може бути сама собою. **Явище** – це спосіб виявлення сутності через властивості й відносини, доступні почуттям.

Сутність завжди перебуває в єдності з явищем, тому що вона в ньому не тільки виявляється, але через нього існує, діє. Сутність завжди проявляється. Явище істотно, однак воно не тотожно сутності, відрізняється від її. Воно багачі сутності, тому що привносить щось інше, чим те, що йде від сутності. Явище у свій зміст включає нові моменти, риси, які обумовлені зовнішніми обставинами, і із сутності не випливають. Оскільки сутність виступає лише через явище й останнє передає її в перетвореному, так чи інакше перекрученому виді, остільки в пізнанні й у житті не можна обмежуватися тим, що лежить на поверхні матеріальних утворень. Необхідно проникати в глиб речей, подій, процесів і відтворювати їхня сутність у свідомості у формі ідеальних образів.

На практиці потрібно завжди опиратися на сутність, на знання необхідних властивостей і зв'язків, особливо в роботі з людьми, тому що зовнішність оманна. Гарний одяг найчастіше приховує недоліки тіла, гарна зовнішність – пороки душі.

Явище завжди текуче, мінливо. Сутність же становить щось стійке, що зберігає себе у всіх змінах. Однак будучи стійкої стосовно явища, сутність не залишається абсолютно незмінної. Минущі, рухливі, текучі не тільки явища, але й сутності речей.

Зміст і форма. Змістом називається категорія, що охоплює сукупність всіх компонентів речі, явища, процесу, їх взаємодій і змін; включає внутрішні та зовнішні взаємодії. **Форма** – це організація стійких зв’язкі між компонентами змісту. Будь-яка система завжди має як форму, так і зміст. Немає беззмістовної форми й неоформленого змісту. Перебуваючи у взаємозв’язку, форма й зміст виражають протилежні прагнення предмета. Зміст прагне до мінливості, форма – до сталості, стійкості. Зміст визначає форму, але й форма активно впливає на зміст. Форма може прискорювати розвиток змісту, але може й сповільнювати його залежно від того, чи відповідає вона змісту або вже застаріла. Відповідність форми змісту ніколи не буває повним.

Частина й ціле – філософські категорії, що відбивають відношення між сторонами окремого предмета. Будь-який предмет складається із частин. Однак спроби зрозуміти особливість того або іншого предмета, явища на основі аналізу частин і наступного підсумовування їхніх властивостей ведуть до невдач. Ціле не зводиться до суми його частин; включає й спосіб з’єднання цих частин, їх взаємозв’язку, взаємозумовленість і багато чого іншого. Предмет не може бути представлений через суму тридцяти літніх його частин тому, що вони виникають і існують тільки в єдиній системі, тобто на основі певного типу з’єднань. Тільки в цьому випадку вони стають частинами. Разом з тим, **світове ціле** – це ціле, складене із частин, а не ціле, розділене на частині. Первинне є частини, а не ціле. Таким мир сформувався в нашій свідомості, таким він залишається в ньому дотепер.

Ціле – вихідний пункт теоретичного аналізу саме тому, що воно являє собою ту форму, за допомогою якої здійснюється проникнення в сутність речі. Категорії «ціле» і «частина» подібні й взаємозалежні з поняттями «система», «структура» і «елемент».

Система (– від грец. – складене із частин, ціле, з'єднання) – сукупність елементів, що перебувають у відносинах і зв'язках один з одним, що утворить певну цілісність, єдність.

Структура (– від грец. – будова, розташування, порядок) – сукупність стійких зв'язків об'єкта, що забезпечують його цілісність і тотожність самому собі, тобто збереження основних властивостей при різних зовнішніх і внутрішніх змінах.

Елемент (– від лат. – стихія, первісна речовина) – поняття, що означає первинні частки, найпростіші ланки системи, з комбінацій яких вона складається, утвориться.

Причина й наслідок. Причина – це дія, що обумовлює певну зміну. **Наслідок** – результат взаємодії явищ, у якому фіксується те нове, що було викликане певною причиною. Діалектичний матеріалізм розглядає причину розвитку будь-якого об'єкта, явища, процесу в їхніх внутрішніх протиріччях. Причина й наслідок не є застиглими сторонами дійсності. Вони переходять друг у друга, міняються місцями. Те, що в одних умовах є причиною, в інших – може бути наслідком і, навпаки (наприклад, індукційний струм у генераторі й двигуні). Тому щоб вивчити предмет всебічно, потрібно розглянути його і як причину, і як наслідок взаємодії певних явищ. Наслідок також може виникнути в результаті дії різних причин (розвиток і загибель організму, підвищення продуктивності праці, навчання у вузі тощо). Дана обставина варто враховувати на практиці при визначенні шляхів впливу на ту або іншу область дійсності. Якщо те саме явище може викликатися до життя різними причинами, те, природно, існує не один, а безліч шляхів досягнення того самого результату. Шлях потрібно вибрати найбільш доцільний, ефективний, відповідний конкретним умовам.

Не всі причини, що обумовили появу того або іншого наслідку, відіграють однакову роль. Причини можуть бути основними й другорядними. Розрізняють причини внутрішні й зовнішні. Перші породжуються взаємодією між елементами цілісності, другі випливають із взаємодії між предметами, явищами, процесами. Визначальну роль у розвитку матеріального об'єкта грають внутрішні причини. В історії пізнання причинні зв'язки розуміються по-різному. Існують два основних підходи – детермінізм і індетермінізм. **Детермінізм** – вчення про загальний закономірний зв'язок, причинну обумовленість явищ. Послідовний детермінізм затверджує об'єктивний характер причинності (немає явищ без причини). Для індетермінізму характерне заперечення загального характеру причинності. У крайній формі індетермінізм заперечує неї взагалі.

Необхідність і випадковість. Необхідність спочатку була замічена в процесі пізнання причинно-наслідкових відносин. Осмислюючи зв'язок наслідку із причиною, ми виявляємо, що за відомою причиною наступає не будь-який, а обов'язково - певний наслідок.

Необхідність є те, що обов'язково повинне відбутися в конкретних умовах. Вона випливає із внутрішньої основи явища, його сутності. **Випадковість** – це те, що може бути, а може й не бути, може відбутися, а може й не відбутися. Вона має підставу не в сутності даного явища, а у впливі на дане явище інших явищ.

Необхідність і випадковість не існують роздільно. Кожне явище в те саме час і необхідно, і випадково. Випадковість виступає як форма прояву необхідності. Перебуваючи в органічному взаємозв'язку й взаємозалежності, випадковість і необхідність у ході руху й розвитку об'єкта переходять друг у друга, міняються місцями: випадкове стає необхідним, необхідне – випадковим. Тому що необхідне за певних умов може ставати випадковим, а випадкове – необхідним, те, пізнавши ці умови, можна створити їх штучно й перетворити випадкові властивості, що відповідають практичним інтересам, у необхідні, а

необхідним, суперечним інтересам людей, – у випадкові (наприклад, нові джерела енергії й аварії на АЕС).

Можливість і дійсність. Одна зі сторін взаємозв'язку між об'єктивно існуючими й виникаючими на їхній основі новими явищами представлена в діалектичному матеріалізмі категоріями дійсності й можливості. **Можливість** – це те, чого ще ні, але воно може бути. **Дійсність** є що стала, що реалізувалася можливість. Можливість і дійсність виступають як тісно зв'язані протилежності, які рухливі. У процесі розвитку вони можуть мінятися місцями. Щоб бути результативної, практична діяльність повинна опиратися на дійсність. Можливості можуть бути прогресивними й реакційними. Перші прискорюють розвиток, другі гальмують його.

Можливості, породжені закономірним розвитком системи й необхідних зв'язків і відносинами, називаються реальними. Формальні можливості опираються на випадковість як доповнення необхідності (наприклад, кожна людина може стати мільйонером). Розрізняють абстрактні (їхньою загальною ознакою є відсутність у дійсності достатніх для їхньої реалізації умов і факторів); конкретні (для їхнього здійснення є необхідні умови) можливості. Усяка можливість починає проявлятися у вигляді абстрактної, а реалізуватися здатна лише конкретної.

Наш вибір завжди пов'язаний з можливостями. можливість вибору – це велике благо. Головне – не упустити час. Час скорочує цю можливість. Але вибрати завжди складніше, ніж просто знайти.

Об'єктивний зміст категорій матеріалістичної діалектики визначає їхня роль і місце у філософії. Вони мають світоглядне значення, тому що відбивають об'єктивний мир, розкривають його сутність.

4.2.3. Метафізика – антипод діалектики

Антиподом діалектики є **метафізичний метод**. Термін «метафізика» (–від лат.– буквально «те, що після фізики») був уведений у I ст. до н.д. коментатором Аристотеля. Систематизуючи праці давньогрецького мислителя,

він розташував під назвою «після фізики» ті з них, де, на відміну від «другої філософії», мова йшла про «першу філософію» – загальні питання буття й пізнання (сутність, причини тощо).У сучасному суспільствознавстві поняття «метафізика» має три основних значення:

1. **Філософія як наука про загальне,** вихідним прообразом якої й було вчення Аристотеля про «перші роди сущого». Наприклад, М. Гайдеггер розглядає її як «рід пізнання, що має предметом суще в цілому». Основні її категорії – це прикордонні поняття, що охоплюють одночасно й об'єкт, і суб'єкт пізнання.

2. **Особлива філософська наука – онтологія, вчення про буття,** незалежно від його специфічних видів і незалежне від питань теорії й логіки пізнання. У цьому значенні поняття вживалося як у минулому (Декарт, Ляйбніц, Спіноза та ін.), так і у сьогоденні.

3. **Філософський спосіб пізнання (мислення) і дії**, що протистоїть діалектичному методу як своєму антиподові.

Характерна риса метафізики – **однобічність**, абсолютизація однієї (байдуже який саме) сторони живого процесу пізнання, або ширше – того або іншого елемента цілого, моменту діяльності в будь-якій її формі.

Метафізика, як і діалектика, ніколи не була догмою. Вона змінювалася, виступала в різних історичних формах, з яких можна виділити дві основних:

1. **«стара» метафізика**, що характерна для філософії й науки XVII–XIX ст. (метафізичний матеріалізм, натурфілософія, філософія історії тощо). Специфіка її – заперечення загального зв'язку й розвитку, відсутність системного, цілісного погляду на світ (мислення за принципом «або – або»), переконаність у звершенні всіх світових зв'язків.

2. «**Нова» метафізика**, на відміну від старої, не відкидає ані загальний зв'язок явищ, ані їхній розвиток, що виглядало б абсурдом за доби величезних досягнень науки й суспільної практики. Особливість **антидіалектики** в новій формі – зосередження зусиль на пошуках різних варіантів інтерпретації розвитку. Розвиток розуміється, наприклад, у такий спосіб:

- як простий, загальний і вічний ріст, збільшення або, навпаки, зменшення («плоский еволюціонізм»), тобто виключне кількісні зміни;

- тільки як якісні зміни, ланцюг суцільних стрибків («катастрофізм»);

- як повторення, монотонний процес, що має строго лінійну спрямованість («розвиток прямої лінії»);

- як вічний рух по колу, без виникнення нового («колообіг»)

- як рух, з якого вилучається його сутність – протиріччя;

- як тільки суцільний прогрес, тобто сходження від нижчого до вищого, від простого до складного.

Можливі й інші, у тому числі, змішані інтерпретації розвитку, зв'язків й взаємодій. Види метафізики можуть бути виділені за різними підставами (критеріями). Так, метафізичним, антидіалектичним може бути як метод пізнання, так і спосіб практичної детальності – бюрократизм, консерватизм, волюнтаризм, тобто будь-які однобічні дії.

Метафізичний спосіб пізнання містить у собі цілий ряд різновидів, які виникають у результаті абсолютизації окремих моментів, форм, етапів пізнавального процесу. Деякі з них – ідеалізм, сенсуалізм, раціоналізм, емпіризм, догматизм, релятивізм та ін.

До них варто додати **софістику** й **еклектику**, що зародилися ще в древній Греції й використовувалися для «обґрунтування» «щирих» суджень, але насправді були свідомою брехнею. Так, знаменитий античний софізм«рогатий» «доводив»: «Що ти не втрачав, то маєш; ти не втрачав роги: виходить, у тебе є роги». Софістика й еклектика є, мабуть, найбільш «підступними й хитрими» різновидами антидіалектичного способу мислення. Вони й сьогодні широко використовуються для «доказу» невірних висновків і «обґрунтування» несправедливих справ, особливо в сфері політики, адвокатської практиці. Сутність софістики й еклектики полягає в тім, що мінливість, гнучкість понять вони використають неадекватне, не як об'єктивне відбиття дійсності, що розвивається. Їх головна мета – свідоме, навмисне фальшування істини, «перекручене» подання дійсності, прагнення видати неправду за істину, що

досягається за допомогою системи специфічних прийомів і «вивертів» (софізм їв), заснованих на порушенні принципів формальної й діалектичної логіки. Основне розходження софістики й еклектики – при всій їх подібності – полягає в тому, що характерними прийомами останньої є порушення цілісності, суб'єктивістське вихоплювання лише окремих сторін предмета (або думок, поглядів, фактів тощо) і механічне їх з'єднання сугубо зовнішнім методом. Софістика й еклектика, хоча й визнає гнучкість, діалектичність понять, що, безсумнівно, є важливою рисою її раціональності, але внаслідок волюнтаризму й суб'єктивізму не досягає реальної діалектики об'єктивної дійсності.

У розумінні самої суті пізнання: **метафізика** розглядає його як результат, **діалектика** — як процес, що дає змогу охопити суперечливу єдність абсолютної і відносної істин, показати їхню складність, **діалектику** зв'язку, якісні переходи від емпіричного до теоретичного рівнів.

Питання для самоконтролю та колоквіуму

1. Співвідношення свідомості і фізичної реальності в філософії свідомості.
2. Психофізична проблема в філософії свідомості.
3. Дуалізм Декарта, як засновника новоєвропейської філософії.
4. Три історичні різновиди монізму: ідеалістична, матеріалістична і «нейтральна».
5. Інтеракціоністична концепція каузальних взаємодій ментальних і фізичним станів.
6. Можете підтвердити чи спростувати класичний аргумент Декарта, про те що свідомість і тіло не можуть бути ідентичними, оскільки вони мають радикально різні властивості.
7. Теорія психофізичного паралелізму: свідомість і тіло мають різні онтологічні статуси і тому не чинять каузальних впливу один на одного, але розвиваються паралельно, і їх взаємодія лише уявляється нам (Ляйбниць).

8. Оказіоналізм припускав, що відносини між фізичними та ментальними подіями насправді не є каузальних, а є наслідками безпосереднього божественного втручання (Мальбранш).

9. Епіфеноменалізм: ментальні події не можуть казуальне впливати на що-небудь, бо вони всього лише інертні субпродукти (епіфеномени) фізичної реальності.

10. Дуалізм властивостей, як емерджентний матеріалізм, де властивості мають незалежний онтологічний статус, що залишаються поза фізичною реальністю (Девід Чалмерс).

11. Різні форми монізму в філософії свідомості: логічний біхевіоризм, теорія тотожності, елімінативний матеріалізм, функціоналізм, аномальний монізм.

12. Первинна субстанція, яка не є ні фізичної, ні ментальної, що є властивості такої нейтральної субстанції(Спіноза, Бертран Рассел).

13. Логічний біхевіоризм Людвіг Вітгенштейн: треба відмовитися від вивчення внутрішнього світу свідомості і сконцентруватися на мові та поведінці.

14. Теорія тотожності, як реакція на невдачу біхевіоризму: бо деякий ментальний стан буквально тотожний певному стану мозку.

15. Елімінативний матеріалізм як найбільш радикальна форма фізикалізму: всі ментальні стану – це об'єкти, які постулюється помилкової емпіричної теорією, так званою народною психологією (концепція флогістону).

16. Функціоналізм – мати ментальний стан означає бути в деякому функціональному стані: пастка класичного уявного експерименту «Мозки в бочці».

17. Аномальний монізм припускає, що хоча існує лише один вид подій – фізичні - існує безліч способів описувати ці факти як, наприклад, описання поведінки людини в психологічних термінах (Дональдом Девідсоном).

18. Скептицизм відносно психофізичної проблеми та її критика в лінгвістичній філософії.

19. Провести критичний аналіз скептичної концепції Колін Макгінна, відповідно до якої, питання про природу свідомості взагалі лежить за межами наших когнітивних здібностей.

20. Свідомість є умова можливості науки і не може бути її предметом, бо на що схожий суб'єктивний досвід істоти, яка орієнтується в просторі за допомогою радара? Провести критичний аналіз статті Нагеля «На що схоже бути летючою мишею?»

21. Натуралізм в філософії свідомості та в науці.

22. Свідомість має властивості, які, неможливо пояснити в фізичних термінах. Чи може натуралізм пояснити, яким чином ці властивості можливі. (Чи можливий проект «натуралізації свідомості»?).

23. Інтенціональність як спрямованість ментальних станів (наших думок, бажань тощо) на деякий об'єкт у зовнішньому світі.

24. Кваліметричній підхід в філософії свідомості: функції якісного суб'єктивного переживання, для розуміння природи свідомості.

25. Нейробіологія та проблеми філософії свідомості.

26. Чи згодні ви з Карлом Поппером і Джоном Евклазом, які заперечують можливість «редукції» ментальних феноменів до процесів в центральній нервовій системі.

27. Інформатика та філософія свідомості.

28. Чи згодні ви з Тюрінгом, який вважав, що ми можемо говорити про те, що комп'ютер «мислить».

29. Провести критичний аналіз уявного експерименту «Китайська кімната», запропонований Джоном Серліо.

30. Філософія та психологія свідомості.

31. Філософія свідомості в аналітичній філософії та за її межами.

32. Проблема свободи волі в філософії свідомості.

33. Самість або «Я» в філософії свідомості.

34. Філософія свідомості в феноменології .

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В.І. Теоретико-методологічні здобутки комунікативної філософії доби постмодерну в умовах глобального інформаціоналізму // Глобальна безпека та асиметричність світового господарства в умовах нестабільного розвитку економічних систем: матеріали науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 11 грудня 2025 р.) / упоряд. І. М. Миценко. Кропивницький : ЦНТУ, 2025. С. 29-34.
https://archives.mcnd.org.ua/ index.php/conference-proceeding/issue /view/12.12.2025

2. Аксьонова В.І. Постнекласична методологія моделі конвергентного суспільства України. Наукове пізнання: методологія та технологія. Науковий журнал. Філософія. №1(47). 2021. С. 23-28. Фахове видання з філософських питань.
https://rep.dnuvs.ukr.education/items/37980860-debf-421b-8039-78748cde3edb

3. Аксьонова В. І. Онтологічні та аксіологічні засади толерантності в контексті соціокультурної комунікації поліцейського // Толерантність як аксіологічна основа професійної культури поліцейського : колективна монографія; Аксьонова В.І., Мухіна Г.В. та ін. / за заг. ред. Т. Кононенко. Київ : Алерта, 2024. Розд. ІІ. С.
https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams /7396d1d9-3a35-41c5-87ea-01efbbac0ae7/content

4. Аксьонова В. І. Гносеологія як чинник становлення культури особистості майбутнього працівника Національної поліції України. Методологія та технологія сучасного філософського пізнання. Матеріали VII Міжнародної конференції студентів, молодих вчених та науковців (Одеса, 23-24травня 2024 р.) Одеса : ДЗ «ПНПУ ім. К.Д. Ушинського», 2024. С. 127-130.
http://dspace.pdpu.edu.ua /handle/ 123456789/19424

5. Аксьонова В. І. Парадигми сучасної філософської освіти як наукової складової у підготовці фахівців для сектору безпеки і оборони в умовах війни.

// Актуальні питання підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони в умовах війни : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 17 квітня 2025 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2025. С. 29-34.
https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=7OTrDsYAAAAJ&pagesize=80&citation_for_view=7OTrDsYAAAAJ:abG-DnoFyZgC

6. Алексієнко А., Аксьонова В. Українські жінки у науці проти гендерних стереотипів та гендерно зумовленого насильства під час воєнних дій. Актуальні аспекти розвитку STEAM-освіти в умовах євроінтеграції: збірник матеріалів II Міжнародної науково- практичної інтернет-конференції (м. Кропивницький, 26 квітня 2024 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2024. С. 307-310.
https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2024/06/

7. Кримський С. Б. Про софійність, правду, смисли людського буття: Зб. наук. публіцист. і філос. ст. Київ, 2010.

8. Кун Т. Структура наукових революцій. Будь-яке видання.

Додаткові

1. Аксьонова В.І. Соціокультурні перспективи ціннісного аспекту модернізації професійної сторони буття в інформаційній системі громадянського суспільства на цивілізаційному зламі. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Модернізація Вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції (м. Кропивницький, 19-20 травня 2021 року). Кропивницький: ЛА НАУ, 2021. С. 221-223.
https://ndekc-kirovograd.org.ua/2021/08/11/%D0% B2%D0%B8%D0%B9%D1%88%D0%BE%D0%B2-%D0%B7-%D0% B4%D1%80%D1%83%D0%BA% D1%83-%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D0%BC%D0%B0%D1% 82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0% B0%D0%BB%D1%96%D0%B2-%D0%BC%D1%96%D0%B6-4/

2. Парменід. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. С. 467. 742 с.

3. Приходько В.В. Основи теоретичної філософії : навч. посіб. Київ: КНУ, 2016. 143 с.

4. Свендсен Ларс Фр.Г. Філософія свободи / пер. з норв. С. Волковецької. Львів : Вид-во Анетти Антоненко ; Київ : Ніка-Центр, 2016. 335с.

5. Сепетий Д. П. Діалектика versus метафізика: переоцінка дилеми Філософська думка. 2006. № 4. С. 56–75.

6. Філософія. Хрестоматія (від витоків до сьогодення) : навч. посіб. / за ред. Л.В. Губерського. Київ : Знання, 2012. 621 с.

7. Шевчук Р.М. Діалектичний метод у правознавстві: окремі аспекти. Філософські та методологічні проблеми права. 2012. № 2. С. 25–34.

8. Узбек К.М. Антична математика і становлення системних підвалин філософського раціоналізму : дис… д-ра філос. Наук : 09.00.09 / Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. Київ, 2005. 39 с.

9. Узбек К. М. Фрагменти побудови античної науки, філософії і культури. Донецьк : Східний видавничий дім, 2010. 234 с.

10. Aksonova V.I. PHILOSOPHY.Guide for students, graduate students and distance learning education (Lectures, lectures notes, lectures video ppt,

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців
http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор.
https://www.deepl.com/uk/translator

Тема 5. Філософія пізнання. Філософія науки

5.1. Філософія свідомості

ПЛАН

5.1.1. Зміст проблеми свідомості. Особливості її рішення на різних етапах розвитку філософії

5.1.2. Діалектико - матеріалістична концепція свідомості

5.1.1. Зміст проблеми свідомості. Особливості її рішення на різних етапах її розвитку

Проблема свідомості – одна із самих важких і загадкових, тому що свідомість – це особливий стан, властивий тільки людині, яка миттєво зв'язує, співвідносить все те, що людина побачила, почула, і те, що вона відчула, подумала, пережила. У свідомості людини одночасно є доступним і світ, і вона сама, тому багато філософів визначають свідомість як «чудо з світобудови». Разом з тим, свідомість – не тільки чудо світобудови, але й хрест. У свідомості – не тільки все знання про світ, але й вісь біль світу. Не випадкове, щоб угамувати біль (серцеву або фізичну), на якийсь час можуть відключати свідомість за допомогою анестезії, наркотиків, алкоголю тощо. Саме свідомістю пояснюється здатність людини до страждання. Так, тварини, що не мають свідомості, не знають і самогубства. Суїцид – чисто людський акт деструктивної дії. В історії філософії проблема свідомості має два рівні рішення:

Перший – опис тих способів, якими речі дані у свідомості (зір, слух, дотик тощо); філософською мовою – це опис феномена (– від грец.– що є) свідомості;

Другий – пояснення можливості самої свідомості, тобто пояснення самого феномену.

Знання про свідомість тісно пов'язані з пануючим світоглядом, тому античний космоцентризм, середньовічний теоцентризм і антропоцентризм Нового часу формували різне розуміння свідомості.

Антична філософія відкрила тільки одну сторону свідомості – спрямованість на об'єкт, тому й була використана метафора (– від грец. –

перенос) печатки на воску для опису свідомості: як букви друкуються на дощечці воску, так об'єкт друкується на «дощечці розуму».

Однак, інша особливість свідомості – уміння людини зосереджуватися усередині себе, націлювати увагу на свій внутрішній світ – філософією не аналізувалася. Причина однобічного бачення проблеми свідомості пояснюється специфікою світогляду античного грека – природженого реаліста, якій був упевнений, що предмет знання існував до того, як був побачений, і продовжує існувати в такому ж виді й після акту його сприйняття; що розум існує як річ, а тому він залишається розумом, навіть якщо в цей момент людина і не мислить. Розум і об'єкт існують незалежно друг від друга, а в момент їхньої зустрічі об'єкт залишає слід на «дощечці розуму». Слід же відбиває тільки зовнішність речей, ідею. Термін «ідея» тоді означав «зовнішню фігуру», «зовнішній вигляд». У космоцентричному світогляді грека дуже мало місця займала особистість. Античний грек знав про душу, філософи тоді міркували про неї. Але душу вони ще не сприймали як початок інтимності. Тема душі для них була темою виявлення прихованого руху речей і людини, в тому числі. Можливість мати душу приписувалася не тільки людині, але й тварині, мінералам тощо.

У середньовічну епоху в людини з'явилася потреба більше уваги звертати на власні переживання, що була викликана необхідністю спілкування із трансцендентним Богом. Виникла так форма спілкування як молитва. Людина, яка молиться, має поринути усередину себе, відключитися від потоку життя, почуттєвого сприйняття, звільнитися від диктату тіла. Молиться не сама людина, а її душа. З'являється відмінне від античності її розуміння: душа – це те, що істинно існує, тільки коли залишається без світу, звільняється від нього. Тому молитву завжди супроводжують щиросердечні переживання, що стають предметом уваги середньовічних філософів.

У нових умовах антична метафора відбитка на воску вже не годилася. Були потрібні інші способи опису свідомості, інші метафори. Свідомість могла вивчати себе тільки за допомогою аналізу власного змісту. Проблему

свідомості як самосвідомості, чітко сформулював Аврелій Августин (початок V в. н.д.), на якого великий вплив зробив грецький філософ, один із засновників неоплатонізму – Гребель (III ст. н.д.).

Гребель заклав основи серйозного осмислення теми духовної сутності й пов'язаної з нею теми свідомості. Виявивши наявність у людини духовного досвіду, він зацікавився його змістом. Гребель виділяв у ньому три рівні:

Перший – вищий, де відбувається відпочинок у Божественному. Щоб вийти на цей рівень, треба пробудитися від свого тіла, прийти до самого себе, стати недосяжним для зовнішнього світу. Але довго, а тим більш вічно, перебувати в цьому стані людина не може: вона з необхідністю спускається на другий рівень.

Другий рівень – рефлексії і міркування, рівень, на якому людина долає різноманіття почуттів, думок, помислів, пов'язаних з життям «за стихіями цього світу».

Третій рівень – нижчий, де панують інстинкти й пристрасті.

Свідомість у структурі духовного досвіду, на думку Гребля, – деякій центр між двома тіньовими зонами: безмовної, що не усвідомлює себе життям «Я» у Богові, і мовчазним, несвідомим життям тіла.

Так, починаючи із Гребля й Августина, свідомість розглядалася як щось вторинне, а тому не справжнє, не найкраще й високе, з того, що є в людському духовному досвіді. Чому саме так?

По-перше, завдяки свідомості людина розуміє короткочасність свого перебування в стані Божественної простоти як покарання, від чого постійно страждає й мучиться, живе роздвоєним життям: їй безперервно доводиться співвідносити життя « за стихіями цього світу» і життя в Богові.

По-друге, свідомість позбавляє людину вічності, вона за часом відстає від вирішальних подій у духовному житті людей. Її немає в стані єдності «Я» з Богом: вона з'являється пізніше. Головні події відбуваються у світі духовного досвіду людини до того, як «включається» свідомість. І якби люди не були гріховні, вони могли б обійтися без свідомості, постійно перебувати в Богові, у

вічності. Стан свідомості – наслідок гріховності людини, тлінності та недійсності часу.

По-третє, свідомість жорстке протиставляє сьогодення, минуле й майбутнє. Зіставляючи часовий ряд, людина розуміє крихкість і ефемерність моменту сьогодення, що невловимо миттєво стає минулим. Смерть присутня в кожній миті життя. і свідомість не дає людині забути про це. Чим старше стає людина, тим глибше і яскравіше усвідомлює трагізм тимчасовості.

По-четверте, свідомість не тільки відкриває людині трагізм її існування в часі, але часто-густо заважає людині в її діяльності. Як помітили Гребель і Августин, свідомість і інтенсивність діяльності часто-густо перебувають у назад пропорційній залежності. Наприклад, думка з'являється раніше свідомості й не завжди має в останній потребу. Навіть людська дитина мислить, навіть тоді, коли свідомості (тобто відбиття її думки) у неї ще немає. Свідомість – відблиск розуму, відображення процесів мислення, і, як усяке відображення, зменшує енергію розуму, заважає йому своїм відблиском.

В-п'ятих, свідомість нагадує людині, що вона є не тільки природна, фізична й фізіологічна істота, але й – духовна. Порівнюючи у свідомості стан Божественного екстазу зі станом тілесних потреб і відправлень, людина починає соромитися своїх природно-тілесних властивостей і потягів. Про що свідчить Притча про Адама: поки Адам жив у Дусі, він не знав сорому. Тільки зірвавши заборонний плід, він довідався, що голий, і засоромився. І коли Бог покликав його, Адам відповів, що не може підійти, тому що голий. Як відомо, Бог запитав: хто сказав тобі, що ти голий? Сором – сповіщення про відпадання людини від вічності й Бога, саме це - сповіщення про свідомість.

Свідомість – це приреченість людини до вибору: духовність або тілесність? Кожне нове покоління й кожна народжена людина знову й знову роблять цей вибір, у якому – одне з головних протиріч людського життя, що зосереджене у свідомості. Зв'язок свідомості й страждання визнавали багато філософів. Так, Гегель приписує свідомості здатність «виносити напругу протиріч життя», а Е.В. Ільєнков пише: «увесь біль світу існує, особливо, тільки

у свідомості». Новий час увійшов в історію під знаком того, що Ніцше виразив у афоризмі «Бог помер». Відмова від Бога свідчила про формування нового духовного досвіду людей, у якому не виявилося місця для того вищого рівня, що Гребель називав божественною простотою, відпочинком у Божественному. Колишній механізм формування свідомості, її розуміння й пояснення був зламаний, зруйнований. Виникає необхідність «перевідкрити» свідомість, тлумачити її по-новому. «Смерть Бога» і трансформація структури духовного досвіду – явища того самого порядку, що супроводжувалися появою «нової» популяції людей, які втратили здатність містичного єднання з Богом. Вони оголосили середньовіччю «культурний хрестовий похід». Почалася критика античного образа свідомості. Ніхто не заперечував той факт, що в людині перебувають образи предметів. Однак, існування поза людини відповідних реальних аналогів було оголошено проблематичним. Сумнів в існуванні жорсткої адекватності між образом предмета у свідомості й предметом поза свідомістю стало вихідним пунктом моделі свідомості Декарта, якій, на відміну від античних філософів, єдиним справжнім існуванням речей визнав існування їх в думці.

В умовах відмови від зв’язку з Божественним, думка інтерпретується тільки як стан особистості, суб’єкта. Звідси й нова метафора свідомості: вона не воскова дощечка, на якій друкуються образи реальних речей, а «посудина», в якої утримуються ідеї й образи до того, як свідомість «включиться» у спілкування із світом. Ортега-і-Гассет так охарактеризує цю метафору: «Речі не входять у свідомість ззовні, вони втримуються в ній як ідеї». В історії філософії, на відміну від античного реалізму, таке вчення отримало назву «ідеалізм».

Але як би не відмовлялися мислителі Нового часу від середньовічного світогляду, вони зберегли з ним зв’язок, тому що відтворювали навички роботи із внутрішнім світом. Напрацьоване в Середні століття вміння людини звертати увагу на свій внутрішній духовний світ стало основою ново-європейської культури. Тому при поясненні феномена свідомості, ніхто не мав сумніву в тім,

що вона відкрита тільки собі самої. Свідомості немає без самосвідомості – такий був висновок філософів Нового часу. В акті самосвідомості свідомість саме себе знає, прояснює свій зміст і структуру. Таким чином, була викликана й реальна зміна структури духовності. Внутрішній духовний простір стискувався, як шагренева шкіра, до предметно-логічного змісту й переживань, пов'язаних із чуттєвістю. Тому Декарт всю свою увагу обертає на той рівень духовного життя, що Гегель пізніше називає рівнем рефлексії й міркування.

Гегель, визнавши свідомість явищем вторинним, не міг навіть поміркувати, щоб почати філософствування з визнання «Я» і свідомості як основного. Декарт, навпаки, саме так реалізує акт філософствування. У цьому й проявляється дух нової культури «без Бога», де вихідною точкою відліку для розуміння світу, історії стає людина та її свідомість. Усе, що відбувається й спостерігається у світі й історії, зв'язується тільки з її творчою діяльністю. Ніщо, крім людської діяльності, не допускається будь-яких стверджень про світ, свідомість стає засобом виявлення об'єктивно- природного світу, засобом доказу його існування.

Таким чином, у ново-європейській свідомості з'єдналися антична спрямованість уваги на цінність предметного світу й середньовічна традиція роботи свідомості із самої собою. Декарт закладає основи ототожнення свідомості й душі. Звідси завдання свідомості: переробити все, підправити, поліпшити відповідно до цієї логіки. Свідомість перестали відрізняти від пізнання. Люди створили образ світу, що відповідає структурі їх духовного досвіду.

5.1.2. Діалектико - матеріалістична концепція свідомості

У часи, що збіглися з життям і діяльністю К. Маркса й Ф. Енгельса, протиріччя буржуазного суспільства виявилися настільки явно, а тиск соціально-економічних факторів на всі сфери життєдіяльності людей виявилися настільки чітко, що ніхто вже не сумнівався в первинності матеріального, економічного інтересу. Люди й навколишня природа стали об'єктом

господарської діяльності. Матеріальні потреби стали провідними, а матеріальне виробництво – основним, домінуючим засобом виробництва. Люди визнали цей спосіб життя, що свідчило про зміну структури їхнього духовного досвіду. Відбувається зміна ціннісних орієнтацій: матеріальний інтерес і матеріальні потреби визнаються головними цінностями. Почалася відкрита й усвідомлена боротьба класів за матеріальний успіх.

Маркс вивчає цей спосіб життя, а також механізм формування відповідної свідомості й доходить висновку про те, що ***не свідомість визначає буття та конструює світ явищ, а, навпаки, буття визначає свідомість, яка є - усвідомлене буття***. Під буттям він розуміє реальні умови життя людини у буржуазному суспільстві, де усе поставлене на службу матеріальному успіху, показує що люди, відомі тільки матеріальним інтересом, «подрібнюються», їхня свідомість стає утилітарно-прагматичною, вони ні про що не можуть більше думати, крім матеріальної вигоди, вони борються не за вищі ідеали й страждають не з приводу своєї невідповідності образу Божому, вони винайшли спосіб життя, де все замикається на матеріальний успіх, вигоду, гроші. Накопичення капіталу стає метою людської діяльності, а економічні відносини – найголовнішими. Свідомість людей постійно тримається під контролем капіталу, формується ним у масовому масштабі **як суспільну свідомість.** Словосполучення «суспільна свідомість» не зрозумів би ані Гребель, для якого свідомість була спогадом про зустріч людини з Богом, ані Декарт, якій оголосив початком людського існування акт мислення.

Для Маркса у визначенні свідомості як «суспільної», тобто залежної від суспільства, немає нічого дивного, тому що він відкрив реальний факт: соціальна система може стабільно функціювати лише при постійному відтворюванні в масовому масштабі такого змісту свідомості, що є адекватним їй. Маркс аналізує проблему суспільної свідомості стосовно до розвиненого капіталізму, де виявилися класові протиріччя. Тому він зв’язує зміст свідомості того або іншого індивіда з його класовою належністю. Середній представник класу думає як всі, почуває як всі, інтерпретує події як усе. «Клас визначає їхнє

життєве положення, – писав Маркс, – а разом з тим, їхню особисту долю, підкорює їх собі». Свідомість індивіда стає функцією надіндивідуальної свідомості. Індивідуальна свідомість повністю визначається змістом колективних форм мислення й відчування. ***Яке буття людей, така і їхня свідомість, і навпаки.***

Відкритий Марксом матеріалістичний метод аналізу свідомості, вказує, що зміст свідомості можна з'ясувати, якщо знати, «що» і «як» люди роблять, але, безумовно, він не є універсальним.

По-перше, у ньому занадто сильно затверджується залежність змісту свідомості від предметно-практичної діяльності й матеріально-економічних спонукань. Але адже історія людства демонструє духовні устремління індивідів і навіть цілих народів, які ніяк не пов'язані з турботами про земний добробут й корисливу боротьбу за матеріальні інтереси.

По-друге, підхід Маркса до аналізу свідомості – без особистий. Він дає можливість охарактеризувати загальний зміст деякого усередненого понад індивідуальної свідомості, що виступає як примусова сила стосовно свідомості індивіда. Індивідуальна свідомість, у випадку визнання її повної детермінованості суспільством, виводиться за межі будь-якої моральної відповідальності. Індивідуальна свідомість шукатиме тоді свого виправдання в чомусь надіндивідуальному, що породжує один з найстрашніших пороків людської натури – розумову й моральну ледачість.

По-третє, виникає можливість виправдання такого соціального явища, як ортодоксія. Термін «ортодоксія» (– від грец. – прямій, правильна думка) має релігійне походження й означає «правильну» доктрину, фіксовану авторитетними інстанціями релігійної громади й обов'язкову для всіх її членів. У соціальному змісті ортодоксія – це панування колективу над особистістю, вірніше, панування колективної розумової й моральної установки. В умовах панування ортодоксії індивідуум часто-густо стає жертвою колективних психозів. Багато істотних рис його складного емоційного й інтелектуального

життя придушуються або витісняються. Духовне життя індивіда як автономний творчий акт, припиняється.

Багато мислителів, з огляду на перераховані вище серйозні заперечення, пропонують відмовитися від аналізу свідомості Маркса й розглядати її як унікально-особистісний процес. Свідомість, вважають вони, варто розглядати як духовну діяльність, що протікає в унікальному внутрішньому світі людини. З одного боку, критики марксистського аналізу свідомості праві, коли говорять про його «неуважність» до індивідуальної свідомості в межах цього аналізу. З іншого, ми визнаємо, що існують якісь загальні (групові, класові, національні тощо) форми сприйняття світу, ціннісні орієнтації й переживання, які відтворюються в індивідуальній свідомості. Природно виникає питання: що є свідомість? Індивідуальний творчий унікальний акт або зміст духовного досвіду, детерміноване положення людини в структурі суспільних відносин? Маркс ніколи не заперечував, що кожна людина переживає свою національну причетність на «свій лад», вірує в Бога на «свій лад», розуміє й переживає класово-групові інтереси також на «свій лад».

Як немає двох однакових листів на тому самому дереві, так немає й двох однакових людей і відповідно – двох однакових форм духовного досвіду. Але як листи пов'язані з життям дерева, так і люди «годують» свій духовно-внутрішній світ «соками», що йдуть від соціальних шарів, до яких вони належать, від суспільства, у якому вони живуть, – від усього людського роду. Зрозуміло, людина може вибирати «древо» свого життя, і може міняти джерела духовного «підживлення», але звільнитися повністю від них йому не дано. Тому поки **ІСНУЮТЬ держави**, поділ праці, нації, метод аналізу свідомості Маркса не можна списувати в архів історії. Змінюються люди, їхнє буття, і разом з ними, змінюються механізми формування їхньої свідомості, її зміст.

Сучасні постмодерністи – філософи, письменники, естети тлумачать свідомість як потік, призначення якого полягає в тому, щоб випадкові сигнали й послання нізвідки, виразити в мові и передати невідомо куди й кому. Свідомість відпускається у вільний політ інформаційного простору, а її зміст

іноді нагадує шизофренічне марення. Головним станом свідомості стає «ледарство душі».

Звичайно, потрібно враховувати, що таке розуміння свідомості, створене в ХХ ст. елітою, що філософствує й естетствує, відбиває лише деяку тенденцію в духовній культурі суспільства. Кожний конкретний індивід прилучається до цієї тенденції по-своєму, у різному ступені. Люди потенційно є вільними суб'єктами власного духовного становлення й дозрівання, що припускає самостійну роботу розуму й душі кожного.

Але робота ця дуже важка, а тому не всі її витримують і на неї погоджуються. Тоді свідомість починає «працювати» по полегшеному варіанті: вона або підкоряється влади сліпих несвідомих сил, не намагаючись їх прояснити для себе, або направляє свою увагу зовні, не затримуючись усередині особистісного духовного досвіду з його сумнівами, протиріччями й іншими труднощами. В обох випадках формування і духовне зростання особистості припиняється, тому що залишається незапотребованої головна здатність свідомості – мати мужність видужати вагу світової скорботи й болю. Свідомість завжди є усвідомлене буття.

Питання для самоконтролю та колоквіуму

1. Чи можете підтвердити чи спростувати класичний аргумент Декарта, про те, що свідомість і тіло не можуть бути ідентичними, оскільки вони мають радикально різні властивості.

2. Теорія психофізичного паралелізму: свідомість і тіло мають різні онтологічні статуси і тому не чинять каузальних впливу один на одного, але розвиваються паралельно, і їх взаємодія лише уявляється нам (Ляйбниць).

3. Оказіоналізм припускав, що відносини між фізичними та ментальними подіями насправді не є каузальних, а є наслідками безпосереднього божественного втручання (Мальбранш).

4. Епіфеноменалізм: ментальні події не можуть казуальне впливати на що-небудь, бо вони всього лише інертні субпродукти (епіфеномени) фізичної реальності.

5. Дуалізм властивостей, як емерджентний матеріалізм, де властивості мають незалежний онтологічний статус, що залишаються поза фізичною реальністю (Девід Чалмерс).

6. Різні форми монізму в філософії свідомості: логічний біхевіоризм, теорія тотожності, елімінативний матеріалізм, функціоналізм, аномальний монізм.

7. Первинна субстанція, яка не є ні фізичної, ні ментальної, що є властивості такої нейтральної субстанції(Спіноза, Бертран Рассел).

8. Логічний біхевіоризм Людвіг Вітгенштейн: треба відмовитися від вивчення внутрішнього світу свідомості і сконцентруватися на мові та поведінці.

9. Теорія тотожності, як реакція на невдачу біхевіоризму: бо деякий ментальний стан буквально тотожний певному стану мозку.

10. Елімінативний матеріалізм як найбільш радикальна форма фізикалізму: всі ментальні стану – це об'єкти, які постулюється помилкової емпіричної теорією, так званою народною психологією (концепція флогістону).

11. Функціоналізм – мати ментальний стан означає бути в деякому функціональному стані: пастка класичного уявного експерименту «Мізки в бочці».

12. Аномальний монізм припускає, що хоча існує лише один вид подій – фізичні, але – існує безліч способів описувати ці факти як, наприклад, описання поведінки людини в психологічних термінах (Дональдом Девідсоном).

13. Скептицизм відносно психофізичної проблеми та її критика в лінгвістичній філософії.

14. Провести критичний аналіз скептичної концепції Колін Макгінна, відповідно до якої, питання про природу свідомості взагалі лежить за межами наших когнітивних здібностей.

15. Свідомість є умова можливості науки і не може бути її предметом, бо на що схожий суб'єктивний досвід істоти, яка орієнтується в просторі за допомогою радара? Провести критичний аналіз статті Нагеля «На що схоже бути летючою мишею?»

16. Натуралізм в філософії свідомості та в науці.

17. Свідомість має властивості, які, неможливо пояснити в фізичних термінах. Чи може натуралізм пояснити, яким чином ці властивості можливі. (Чи можливий проект «натуралізації свідомості»?).

18. Інтенціональність як спрямованість ментальних станів (наших думок, бажань і т. п.) на деякий об'єкт у зовнішньому світі.

19. Кваліметричній підхід в філософії свідомості: функції якісного суб'єктивного переживання, для розуміння природи свідомості.

20. Нейробіологія та проблеми філософії свідомості.

21. Чи згодні з Карлом Поппером і Джоном Екклзом, які заперечують можливість «редукції» ментальних феноменів до процесів в центральній нервовій системі.

22. Інформатика та філософія свідомості.

23. Чи згодні з Тьюрингом, який вважав, що ми можемо говорити про те, що комп'ютер «мислить».

24. Провести критичний аналіз уявного експерименту «Китайська кімната», запропонований Джоном Серліо.

25. Психологія та філософія свідомості.

26. Філософія свідомості в аналітичній філософії та за її межами.

27. Проблема свободи волі в філософії свідомості.

28. Самість або «Я» в філософії свідомості.

29. Філософія свідомості в феноменології.

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В.І. Українська філософія як методологічний засіб оптимального здійснення професійної культури майбутнього пілота цивільної авіації. Матеріали Всеукраїнської науково-практичнї конференції «Соціально-гуманітарні виміри правової держави». Дніпро : ДДУВС, 28.03.2019. С. 17 -20.

2. Аксьонова В.І. Козакофільство – феномен соціокультурної комунікації в умовах глобалізації. Наукове пізнання: методологія та технологія. Філософія Науковий журнал. № 2 (41). Одеса, 2018. С.11 - 17.

3. Аксьонова В.І. Культура толерантності та особливості формування патріотизму молодого фахівця. Матеріали Всеукраїнської науково-практичнї конференції «Соціально-гуманітарні виміри правової держави» Дніпро : ДДУВС, 28.03.2019. С. 20-23.

4. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Пошук цивілізаційного сенсу метафізики соціокультури громади в європейському просторі. Наукові записки. Вип.185. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2020. С.59–63.

5. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі: монографія / 3-тє вид. Київ: Акад. пед. наук України. Знання, 2018.

6. Юнг К. Архетип та символ. Будь-яке видання.

7. Oleksii Shtepa, Svitlana Kovalenko, Olha Koban, Oleksandr Holovko, Vira Aksyonova Socio-philosophical analysis of Ukrainian legal mentality in the context of European integration processes. Instituto de Estudios Políticos y Derecho Público "Dr. Humberto J. La Roche" de la Facultad de Ciencias Jurídicas y Políticas de la Universidad del Zulia Maracaibo, Venezuela Vol.41. N° 76. Enero Marzo 2023. P. 378-399. (SCOPUS;WOS).
https://rep.dnuvs.ukr.education/ handle/123456789/4151

Додаткові

1. Аксьонова В. І. Яковлєва А. С. Право людини на вільний доступ до інформації та інформаційну безпеку як складова національної безпеки

українського суспільства і держави в умовах воєнного стану // Забезпечення основоположних прав і свобод людини, дотримання стану дисципліни та законності в діяльності поліції в умовах воєнного стану: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 12 червня 2025 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2025. С. 621-622. https://rep.dnuvs.ukr.education/items/2a1ca458-3e53-46a4-a2a7-72b89c5abc13

2. Деннет Д. Види психіки: на шляху до розуміння свідомості. Будь-яке видання.

3. Мамардашвілі М.К. Свідомість як філософська проблема. Питання філософії. 1990. №10. (Будь-яке видання).

4. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Будь-яке видання.

5. Райл Г. Поняття свідомості. Будь-яке видання.

6. Серл Д. Відчиняючи свідомість знову. Будь-яке видання.

7. Сковорода Г.С. Тлумачення Плутарха про тишу серця. // Твори. Будь-яке видання.

8. **Aksyonova V.,** Sklovsky I. Personality as a phenomenon of civilized adoption of European values. Problem space of modern society: communicative and pedagogical interpretations collective monograph. Part I. Warsaw: BMT Erida Sp. Z o.o, 2019. P.126– 141. Institute of European Integration (Warsaw, Poland) Recommended for publication by the Program and Scientific Council of Institute of European Integration (№5-07, 22.02.2019). Published under the terms of the Creative Commons CC BY-NC 4.0 Licnse. https://cutt.ly/jgMyFuO

9. Svitlana Suvorova, Alex Halapsis, Stella Vetrova, Vira Aksyonova, Igor Sklovsky Interrelation and Consistency in the Thematic Stages of the Publicistic Style. Studies in Media and Communication Vol. 10, No. 3; 2022, p. 205-209. (SCOPUS) Special Issue ISSN: 2325-8071 E-ISSN: 2325-808X Published by Redfame Publishing URL: http ://smc.redfame.com (SCOPUS;WOS)

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду.
http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців. http://religstudies.org.ua/ main.php

4.Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

Тема 5. Філософія пізнання. Філософія науки

5.2. Гносеологія. Філософія пізнання

ПЛАН

5.2.1. Гносеологія як філософська дисципліна. Її наукова база й ціль.

5.2.2. Основні форми пізнання й вчення про істину.

5.2.3. Склад, структура й динаміка знання.

5.2.1. Гносеологія як Філософська дисципліна. Її наукова база й ціль

Теорія пізнання, **гносеологія**, **епістемологія** – розділ філософії, у якому вивчаються проблеми природи пізнання і його можливостей, відношення знання до реальності, досліджуються загальні передумови пізнання, з'ясовуються загальні умови його достовірності та істинності.

Знання – об’єктивна реальність, дана у свідомості людини, що у своїй діяльності відбиває, ідеально відтворює об’єктивно закономірні зв’язки реального світу.

Пізнання – обумовлений насамперед суспільно-історичною практикою процес придбання й розвитку знання, його постійне поглиблення, розширення й удосконалювання. Це така взаємодія об’єкта й суб’єкта, результатом якого є нове знання про світ.

Теорія пізнання (гносеологія) – це розділ філософії, у якому вивчаються такі проблеми, як природа пізнання, його можливості й границі, відношення суб'єкта й об'єкта пізнання, досліджуються умови достовірного знання, критерії його істинності, форми й рівні тощо.

Термін «гносеологія» у сучасній літературі вживається у двох основних значеннях:

1. як вчення про загальні механізми й закономірності пізнавальної діяльності людини, про «знання взагалі», незалежно від його форм і видів;

2. як філософська концепція, предметом дослідження якої є наукове пізнання в його специфічних характеристиках.

Теорія пізнання (в обох значеннях цього терміну) тісно пов'язана з такими фундаментальними науками, як онтологія – вчення про буття й діалектика – вчення про загальні закони розвитку буття й пізнання, а також з логікою (у її різних модифікаціях) і методологією. Оскільки суб'єктом пізнання є людина, остільки гносеологія широко використовує дані філософської антропології, соціології й інших наук. Така опора тим більше необхідна, тому що пізнавальний процес завжди протікає в певному соціокультурному підтексті, і гносеологія поступово перетвориться в справжнє соціально-гуманітарне дослідження. При вивченні особистості суб'єкта, що пізнає, теорія пізнання опирається на дані психології, фізіології, медицини. Багатий матеріал для узагальнювальних висновків їй поставляють математика, кібернетика, природні й гуманітарні науки в сукупності всіх своїх різноманітних дисциплін, історія філософії й науки тощо. неприпустимо як недооцінювати (а тим більше повністю ігнорувати), так і абсолютизувати одне із джерел. Так, будувати теорію пізнання тільки й винятково на основі аналізу математичного (**Декарт**) або природно наукового знання (логічний позитивізм) – значить підходити односторонньо й, отже, помилково.

Історія пізнання показує, що знання завжди обумовлені потребами суспільства, насамперед запитами матеріального виробництва й практики. Тому на кожному з етапів суспільного розвитку вони усмоктують у себе всі те нове,

що приносить із собою кожний з них і здобувають специфічний вигляд. Так, зміст гносеологічної бази на зламі XX-XXI ст. визначається особливостями інформаційного суспільства й, зокрема, спирається на дані постнекласичної науки. Для цього етапу характерна зміна об'єктів дослідження (ними всі частіше стають цілісні, людиномірні системи, що саморозвиваються), широке поширення ідей і методів синергетики – науки про такі системи методологічний плюралізм; подолання розриву між б'єктом і суб'єктом пізнання; з'єднання об'єктивного світу й світу людини; впровадження часу в основи науки, їх глибока діалектизація тощо. Що стосується методів, за допомогою яких гносеологія досліджує свій предмет, то вона вправі й зобов'язана використовувати будь-які методи й прийоми, які виявляться найбільш ефективними в даній пізнавальній ситуації. Це, насамперед, філософські методи – діалектичний, феноменологічний, герменевтичний, а також методи загальнонаукової методології – системний, функціональний, системно-функціональний, структурно-функціональний, структурно-логічний, ймовірнісний тощо. Це загально логічні методи – аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія й інші, а також емпіричні й теоретичні засоби й прийоми, характерні для приватних наук (і наукових дисциплін), які можуть бути використані в теорії пізнання з урахуванням її специфіки. Усі методи використовуються в гносеологічних дослідженнях у тісній єдності й динамічній взаємодії.

Основою й метою пізнання є практика - активна чуттєво-предметна діяльності людей, спрямована на зміну реальної дійсності, що стала центральною категорією діалектико - матеріалістичної філософії в цілому і гносеології, зокрема. Із введенням практики в теорію пізнання з'ясувалося, що людина пізнає реальний світ не тому, що предмети і явища цього світу пасивно діють на її органи почуттів, а тому, що вона сама активно цілеспрямовано впливає на навколишню дійсність, перетворює змінює і пізнає її. Практика й пізнання – дві взаємозалежні сторони єдиного історичного процесу, цілісна

система сукупної матеріальної діяльності людства. Найважливіші **форми практики:**

1. матеріальне виробництво (праця), перетворення природи, природного буття людей;
2. соціальні дії – перетворення суспільного буття, зміна існуючих соціальних відносин певними «масовими силами» (революції, реформи, війни тощо);
3. науковий експеримент – активна (на відміну від спостереження) діяльність, у процесі якої людина штучно створює умови, що дозволяють йому досліджувати його властивості, що цікавлять, об'єктивного миру.

Основні функції практики в процесі пізнання:

1. Практика є **джерелом пізнання** тому, що всі знання викликані до життя головним чином її потребами. Зокрема, математичні знання виникли з необхідності вимірювати земельні ділянки, обчислювати площі, обсяги, визначати час тощо. Астрономія була витребувана запитами торгівлі й мореплавання тощо Однак не завжди, звичайно, відкриття в науці (наприклад, періодичний закон Менделєєва) робляться безпосередньо «за замовленням» практики.
2. Практика виступає як **основа пізнання**, його рушійна сила. Вона пронизує всі сторони, моменти, форми, щаблі пізнання від його початку й до його кінця. Весь пізнавальний процес, починаючи від елементарних відчутті і закінчуючи самими абстрактними теоріями, в остаточному підсумку обумовлюється завданнями й потребами практики. Вона ставить перед пізнанням певні проблеми й вимагає їхнього рішення. У процесі перетворення миру людина виявляє й досліджує всі нові й нові його властивості й сторони й усе глибше проникає в сутність явищ.

Практика є основою пізнання й у тому розумінні, що забезпечує його технічними засобами – приладами, устаткуванням тощо, без яких воно не може бути успішним.

3. Практика опосередковано є **метою пізнання,** тому що воно здійснюється не заради простої цікавості, а для того, щоб тією чи іншою мірою регулювати діяльність людей. Всі наші знання в остаточному підсумку вертаються в практику й активно впливають на її розвиток. Людина повинен не тільки пізнавати й пояснювати мир, але й використовувати отримані знання для задоволення своїх матеріальних і духовних потреб, для створення повноцінного життя людей.

4. Практика являє собою вирішальний **критерій істини**, тобто дозволяє відокремлювати щирі знання від оман.

Відкриття практичної обумовленості людського пізнання дозволило виявити діалектику пізнавального процесу. Виявилося, що пізнання не можна розглядати як щось готове, застигле, незмінне. Варто з'ясовувати, як з незнання з'являється знання, як у ході практики неповне, неточне знання трансформується в більше повне, точне, глибоке й зроблене.

5.2.2. Основні форми пізнання і вчення про істину

Пізнання як різновид духовної діяльності існує в суспільстві з моменту його виникнення, проходячи разом з ним певні етапи розвитку. На кожному з них процес пізнання протікає в різноманітній і взаємозалежній соціально-культурній формах. Тому пізнання як цілісний феномен не можна зводити до якої-небудь форми, хоча б і такий важливої як наукова. Гносеологія не може робити висновки, черпаючи матеріал для узагальнень із однієї тільки сфери – наукової, у тому числі, - з «високорозвиненого природознавства».

Основні форми пізнання:

Вже на ранніх етапах розвитку людства існувало **буденно-практичне пізнання**. Воно поставляло елементарні знання про природу, про самих людей та умови їхнього життя, соціальних зв'язках тощо й являло собою простий набір відомостей, норм, правил тощо. Сфера повсякденного пізнання містить у собі здоровий глузд, вірування, прикмети, інтуїтивні переконання, передчуття та ін.

Одна з історично перших форм – **ігрове пізнання** як важливий елемент діяльності не тільки дітей, але й дорослих. У ході гри (діловий, спортивної, акторської й ін.) індивід активно пізнає навколишню дійсність, здобуває великий обсяг нових знань, усмоктує в себе багатства культури. Не випадково в математику, економіці, кібернетику й інших науках сьогодні всі частіше застосовуються спеціальні моделі й сценарії для програвання різних варіантів складних процесів і рішення теоретичних і практичних завдань.

Ігри розвивають невичерпну допитливість дітей, формують їхній духовний мир, дають певні знання, виробляють навички спілкування тощо.

Важливу роль, особливо на початковому етапі історії людства, грало **міфологічне пізнання**. Його специфіка – у фантастичному відбитті реальності, у несвідомо-художній переробці народною фантазією загадкових явищ природи й суспільства. Міфологія давала певні знання про природу, космос, про самих людей, умови їхнього буття, формах спілкування тощо.

У рамках міфології зароджувалася **художньо-образна форма пізнання**, найбільш розвинена в мистецтві. Хоча воно спеціально й не вирішує пізнавальні завдання, але містить у собі досить потужний гносеологічний потенціал. У структуру будь-якого твору мистецтва завжди в тій або іншій формі включаються певні знання про людей і їхні характери, про різні країни й народи, їхньому побуті, звичаях, вдачах тощо.

До древніх форм пізнання, генетично пов’язаним з міфологією, варто віднести також **філософську і релігійну** (про їх ішла мова на першій лекції). Тут же відзначимо, що якщо для релігійного пізнання характерне з’єднання емоційного відношення до миру з вірою в надприродне, то сутність наукової й філософської форм пізнання – раціональність, що емоції й віру містить як другорядні складові.

Безпосередня мета пізнання в будь-якій його формі – **ІСТИНА**. Шлях до неї звичайно складний, важкий і суперечливий. Постійний і необхідний супутник істини (а не випадкова аномалія) на всіх етапах її розгортання – омана. Категорії істини й омани – ключові в теорії пізнання. Вони виражають

дві протилежні, але нерозривно зв'язані сторони, моменту єдиного процесу пізнання. Кожна із цих сторін має свою специфіку, на якій ми й зупинимося.

Омана – знання. не відповідному своєму предмету, що не збігається з ним. Омана головним своїм джерелом має обмеженість, нерозвиненість або ущербність суспільно-історичної практики й самого пізнання. Воно по своїй суті є перекручене відбиття дійсності, що виникає як абсолютизація результатів пізнання окремих її сторін. Наприклад, оманою в цілому є «теоретична астрологія», хоча окремі моменти істини в ній є. Утримуються омани й у науковій астрономії, але в цілому це область щирого знання, підтверджена спостереженнями.

Омани різноманітні по своїх формах. Треба, наприклад, розрізняти омани наукові й ненаукові, емпіричні й теоретичний, релігійний і філософські тощо. Серед останніх існують такі, як емпіризм, раціоналізм, софістика, еклектика, догматизм, релятивізм та ін.

Омани варто відрізняти від неправди – навмисного перекручування істини в корисливих інтересах – і пов'язаної із цим передачі свідомо помилкового знання, дезінформації. Якщо омана – характеристика знання, то помилка – результат неправильних дій індивіда в будь-якій сфері його діяльності: помилки в обчисленнях, у політику, у життєвих справах тощо. Виділяють помилки логічні – порушення принципів і правил логіки (формальним або діалектичної) і фактичним, обумовленим незнанням предмета, реального положення справ тощо.

Розвиток практики й самого процесу пізнання показує, що ті або інші омани рано або пізно переборюються: або сходять зі сцени (як, наприклад, вчення про «вічний двигун»), або перетворюються в щирі знання (формування хімії з алхімії). Найважливіша умова подолання оман – зміна й удосконалювання їхніх соціальних умов, що породили, зрілість суспільно - історичної практики, розвиток і поглиблення знань. Створення цих передумов вимагає конструктивно-критичного, а не апологетичного підходу до дійсності, реалізації методу «спроб і помилок» (**К. Поппер**).

Істина – знання, що відповідає своєму предмету, що збігається з ним. Інакше кажучи, це вірне, правильне відбиття дійсності – у живому споглядданні або в мисленні. Досягнення істини – безпосередня мета пізнання в будь-якій його формі (наукової, філософської, образно-художньої й ін.). Які основні властивості істини?

Перше й вихідне з них – **об'єктивність**: кінцева обумовленість реальною дійсністю, практикою й незалежність змісту щирого знання від окремих людей (як, наприклад, твердження про те, що Земля обертається навколо Сонця).

Будучи об'єктивна по своєму змісті, істина суб'єктивна за формою: неї пізнають люди й виражають у певних поняттях, законах, категоріях тощо. Наприклад, всесвітнє тяжіння властиве матеріальному світу, але як істина, закону науки воно було відкрито **І. Ньютоном.**

Істина є процес, а не якийсь одноразовий акт збагнення об'єкта відразу, цілком і в повному обсязі. Для характеристики об'єктивної істини як процесу застосовуються категорії абсолютного (тобто стійке, незмінне в явищах) і відносного (мінливого, минущого).

Абсолютна й відносна істини – це два необхідних моменти однієї й тієї ж об'єктивної істини, будь-якого щирого знання. Вони виражають різні щаблі, сторони пізнання людиною об'єктивного миру й різняться лише по ступені точності й повні його відбиття. Між ними немає китайської стіни. Це не окремі знання, а одні й теж, хоча кожна з названих сторін, моментів, має власну специфіку.

Абсолютна істина (точніше, абсолютне в об'єктивній істині) розуміється:

по-перше, як повне, вичерпне знання про дійсність у цілому – гносеологічний ідеал, що ніколи не буде досягнутий, хоча пізнання усе більше наближається до нього;

по-друге, як той елемент знань, що не може бути ніколи спростують у майбутньому: «птахи мають дзьоб», «люди смертні» тощо. Це, так звані, «вічні істини», знання про окремі сторони предметів.

Абсолютна істина у вигляді цілісного фрагмента знання складається із суми відносних, але не шляхом механічного з'єднання готових істин, а в процесі творчого розвитку пізнання на основі практики.

Відносна істина (точніше, відносне в об'єктивній істині) виражає мінливість кожного щирого знання, його поглиблення, уточнення в міру розвитку практики й пізнання. При цьому старі істини або заміняються новими (наприклад, класична механіка змінилася квантової), або спростовуються й стають обманами (наприклад, «істина» про існування ефіру, поняття про теплород, флогістоні тощо). Відносність істини полягає в її неповноті, умовності, приблизності, незавершеності.

Існують дві крайні позиції в розумінні відносини абсолютного й відносного моментів в істині. **ДОГМАТИЗМ** перебільшує значення стійкого моменту, **РЕЛЯТИВІЗМ** – мінливої сторони кожної істини.

У свій час, Гегель справедливо підкреслював, що абсолютної істини ні, **істина завжди конкретна. Конкретність – ще одна важлива властивість істини**. Це значить, що будь-яке щире знання (у науці, філософії, мистецтві тощо) завжди визначається у своєму змісті й застосуванні умовами даного місця, часу й багатьма іншими специфічними обставинами, які пізнання повинне врахувати як можна повніше й точніше. Ігнорування визначеності ситуації, поширення щирого знання за межі його дійсної застосовності неминуче перетворює істину у свій антипод – в оману. Навіть така проста істина, як 2+2=4 є такою тільки в десятковій системі вирахування.

Таким чином, об'єктивна, абсолютна, відносна й конкретна істина – це не різні види істин, а те саме щире знання з власними характерними ознаками.

З питання про критерії істини в історії філософії й науки висловлювалися різні точки зору. Наприклад, **загально значимість** - те, що зізнається багатьма людьми; що є вигідним, корисним й приводить до успіху – тобто **прагматизм**; і те, що відповідає умовній угоді – **конвенціоналізм;** те, що пов'язане людською вірою; те, що відповідає думці авторитетів тощо. Автори цих і інших концепцій у пошуках істини, як правило, не виходили за межі самого знання.

Діалектико - матеріалістична філософія з'єднала загальність критерію істини з безпосередньою дійсністю шляхом введення в теорію пізнання суспільно-історичної практики.

Перевірка знання «на істину» практикою не є одноразовим незмінним актом. Це системний процес, якій має історичний, діалектичний характер. А це значить, що **критерій практики одночасно визначений і невизначений, абсолютний і відносний.** Абсолютний у тому розумінні, що тільки практика, що розвивається, у всій повноті її змісту може остаточно довести які-небудь теоретичні або інші положення. У той же час даний критерій відносний, тому що сама практика розвивається, удосконалюється, наповнюється новим змістом, і тому вона не може в кожний даний момент, негайно й повністю довести ті або інші висновки, отримані в процесі пізнання.

У добуванні істини, як і в її перевірці, необхідна **єдність теорії й практики,** що є корінний принцип філософської гносеології. Це така їхня діалектична взаємодія, у якому практика все-таки вище, важливіше пізнання, і, як було показано раніше, вихідний і кінцевий пункт пізнавального процесу.

5.2.3. Склад, структура й динаміка знання

Розвиток філософії, науки й інших форм духовної діяльності людей показує, що будь-яке знання є єдність двох протилежних моментів, сторін – почуттєвого й раціонального. Воно неможливо ні без одного з них. Органи почуттів доставляють розуму відповідні дані, факти. Розум їх узагальнює й робить певні висновки. Без органів почуттів немає роботи розуму, а почуттєві дані тією чи іншою мірою завжди осмислені, теоретично навантажені, регулюються розумом.

Почуттєве пізнання (або живе споглядання) здійснюється через органи почуттів – зір, слух, дотик і ін., які в людини є «продукти всесвітньої історії», а не тільки біологічної еволюції. Органи почуттів – це єдина «брама», через яку в свідомість можуть проникати відомості про навколишній світ. Будучи моментом чуттєво-предметної діяльності (практики), живе споглядання

здійснюється в трьох основних взаємозалежних формах. Це відчуття, сприйняття й подання, кожна з яких є суб'єктивний образ об'єктивного світу.

Відчуття являють собою відбиття у свідомості людини окремих сторін, властивостей предметів, що безпосередньо впливають на органи почуттів. Відчуття підрозділяються на зорові, граючи найбільш важливу роль, слухові, дотикальні, смакові й ін. Вони, як правило, виступають як компонент більше складного образа – сприйняття. **Сприйняття** – це цілісний образ предмета, безпосередньо даний у живому споглядані в сукупності всіх своїх сторін, синтез окремих відчуттів.

Подання – це узагальнений чуттєво-наочний образ предмета, що впливав на органи почуттів у минулому, але не сприйманого в цей момент. Сюди ставляться образи пам'яті (Софія Київська), образи уяви (русалка, кентавр) тощо. На відміну від сприйняття, у поданні відсутня безпосередній зв'язок з реальним об'єктом. Це звичайно розпливчастий, усереднений, нечіткий образ предмета, але вже в ньому відбувається елементарне узагальнення з виділенням деяких загальних ознак і відкиданням несуттєвих.

Раціональне пізнання найбільше повно й адекватно виражене в мисленні.

Мислення – активний процес, що здійснюється в ході практики, узагальненого й опосередкованого відбиття дійсності, що забезпечує на основі почуттєвих даних розкриття її закономірних зв'язків і їхнє вираження в системі абстракцій (понять, категорій тощо). Людське мислення органічно пов'язане з мовою, а його результати фіксуються в мові як певній знаковій системі, що може бути природну або штучної (мову математики, формальної логіки, хімічні формули тощо). Мислення людини – не чисто його природна властивість, а вироблена в ході історії функція соціального суб'єкта. Тому мислення, його форми, принципи, категорії, закони внутрішньо пов'язані з історією соціального життя, обумовлені розвитком практики.

Виділяють два основних рівні мислення – **розум і розсуд. Розум** – вихідний рівень мислення, на якому оперування абстракціями відбувається межах незмінної схеми, заданого шаблона, твердого стандарту. Це здатність

послідовно і ясно міркувати, правильно будувати свої думки, чітко класифікувати, строго систематизувати факти. Тут свідомо відволікаються від розвитку, взаємозв'язку речей і їхніх понять, що виражають, розглядаючи їх як щось стійке, незмінне. Головна функція розуму – розчленовування і вирахування.

Мислення в цілому неможливо без розуму. Він необхідний завжди, але його абсолютизація неминуче веде до метафізики. Розум – це повсякденне, повсякденне життєве мислення або те, що називають здоровим глуздом. Логіка розуму – формальна логіка, що вивчає структуру висловлень і доказів, звертаючи основну увагу на форму «готового» знання, а не на його зміст.

Розум (діалектичне мислення) – вищий рівень раціонального пізнання, для якого насамперед характерні творче оперування абстракціями й свідоме дослідження їхньої власної природи (саморефлексія). Тільки на цьому рівні мислення може осягти сутність речей, їхні закони й протиріччя, адекватно виразити логіку речей у логіку понять. Головне завдання розуму – об'єднання різноманітного, аж до синтезу протилежностей і виявлення корінних причин і рушійних сил досліджуваних явищ.

Форми мислення (логічні форми) – способи відбиття дійсності за допомогою взаємозалежних абстракцій, серед яких вихідними є поняття, судження й умовиводи. На їхній основі будуються більше складні форми раціонального пізнання, такі, як гіпотеза, теорія й ін., на яких зупинимося на наступній лекції.

Поняття – форма мислення, що відбиває загальні закономірні зв'язки, істотні сторони, ознаки явищ, які закріплюються в їхніх визначеннях. Найбільш загальні поняття – це філософські категорії (матерія, якість, протиріччя й ін.). Поняття виражаються в мовній формі – у вигляді окремих слів (атом, водень та ін.) або у вигляді словосполучень, що позначають класи об'єктів (економічні відносини, менеджер з туризму, пасажирський літак тощо.

Судження – форма мислення, що відбиває речі, явища, процеси дійсності, їхньої властивості, зв'язки й відносини. Це уявне відбиття, виражає

звичайно оповідальним судженням, може бути або істинним (Київ стоїть на Дніпрі), або помилковим, хибним (Париж – столиця Польщі).

Умовивід – форма мислення, за допомогою якої з раніше встановленого знання (звичайно з одного або декількох суджень) виводиться нове знання (також звичайно у вигляді судження). Класичний приклад умовиводу:

Всі люди смертні (посилка). Сократ – людина (друга посилка).

Отже, Сократ смертний (вивідне знання, називане висновком або наслідком).

Розсуд – це здатність ухвалювати рішення (висновок) самостійно, керуючись власним розумом, або право вибору певних дій на власний розсуд.

Узагальнення з теми «Теорія пізнання» є однією з класичних філософських дисциплін, невід'ємним розділом філософії загалом. Вона постає своєрідним знанням про знання. Теорія пізнання (гносеологія, епістемологія) – це філософське вчення про знання та закономірності пізнавальної діяльності людини, вчення про загальне у пізнавальних взаємовідносинах між суб'єктом і об'єктом, або між свідомістю, що пізнає, і буттям, на яке вона спрямована.

Основні гносеологічні категорії, зміст яких розкриває сутність різних теоретико - пізнавальних програм, мають переважно бінарність – парний характер, смислову протилежність, закорінену в природі самої свідомості: істина – омана; свідоме – несвідоме; чуттєве – раціональне; інтуїтивне – дискурсивне; суб'єктивне – об'єктивне.

Процес пізнання – це процес одержання нового знання, в якому розрізняють суб'єкт і об'єкт пізнання. Суб'єкт пізнання – окрема людина чи все людство – завжди налаштовані на пізнання чогось, що і є об'єктом пізнання. Пізнання вимагає певної методології здійснення себе як процесу, відтак, виокремлюючи методи: загальні, емпіричні, теоретичні. Попри раціональну складову пізнання виокремлюють й ірраціональну – інтуїцію, містичні та релігійні знання.

Таким чином, наука – це спеціалізований та спеціально культивований вид пізнавальної діяльності, спрямований на продукування достовірних перевірених знань. Гуманітарне пізнання, **гуманітаристика** має не менше унікальних особливостей. Передусім, це – **людиномірне пізнання**.

Найважливішою характеристикою знання є його **динаміка**: зростання, зміна, розвиток тощо. Розвиток знання – складний діалектичний процес, що має певні якісно різні етапи. **Критерієм знання** постає його істинність – універсальний параметр. Це – мета будь-якого пізнання, в тому числі, наукового.

Питання для самоконтролю та колоквіуму

1. Що означає термін «гносеологія»?
2. Дайте визначення «гносеології» та «епістемології». Поясніть у чому різниця.
3. Назвіть основні гносеологічні категорії вказуючи на їх бінарний характер.
4. Що таке суб’єкт і об’єкт пізнання? Охарактеризуйте їх.
5. Назвіть відомі Вам методи пізнання.
6. У чому полягає різниця між «раціоналізмом» та «емпіризмом»?
7. Що таке інтуїція? Відповідь обґрунтуйте.
8. Доведіть, що гуманітарна наука постає способом пізнання.
9. Як Ви розумієте істину та які її критерії?

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В. І. Гносеологія як чинник становлення професійної культури майбутніх бакалаврів у контексті цивілізааційної орбіти України // Збірник тез доповідей викладачів, аспірантів та співробітників LX науково-технічної конференції «Наука в ЦНТУ: основні досягнення та перспективи

розвитку» за підсумками проведення «Дня науки – 2026» 22-23 квітня 2026 року. Кропивницький: ЦНТУ, 2026. С.108-109.
https://kntu.kr.ua/file/content/53877/ zbirnyk-tez-dopovidei-vykladachiv-aspirantiv-ta-spivrobitnykiv-lkh-naukovo-tekhnichnoi-konferentsii-nauka-vyrobnytstvu-2026-za-pids

2. Аксьонова В. І. Поєднання наукової інновації з високою патріотичною свідомістю: виклики та перспективи розвитку //Освіта та соціалізація особистості : матеріали XIV Всеукраїнської Інтернет-конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених (Одеса, 23-24 квітня 2026 р.) / Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Одеса : Університет Ушинського, 2026. С. 10-13.
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/25527

3. Аксьонова В. І., Сарваді Р. Д. Наукове мислення майбутнього фахівця як актив: вектори нових реалій у вищої освіті України // Методологія та технологія сучасного філософського пізнання. Матеріали VIII Міжнародної конференції студентів, молодих вчених та науковців (Одеса, 21-22 травня 2026 р.). С. 56-58. DOI:
https://doi.org/10.24195/PhilosophicalKnowledge2026
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/26061
https://mail.google.com/mail/u/0/?ogbl#inbox?projector=1

4. Аксьонова В.І., Червонець А.В. Філософсько-методологічні проблеми наукового пізнання як складова фундаментальної професійної підготовки майбутніх фахівців : скрізь призму студентоцентризму // Збірник тез доповідей здобувачів вищої освіти LVII науково-технічної конференції, «Наука в ЦНТУ : основні досягнення та перспективи розвитку» за підсумками проведення «Дня науки – 2026» 22-23 квітня 2026 року. Кропивницький : ЦНТУ, 2026. С. 193-196.
https://kntu.kr.ua/file/content/53878/zbirnyk-tez-dopovidei-lvii-naukovo-tekhnichnoi-konferentsii-zdobuvachiv-vyshchoi-osvity-nauka-vyrobnytstvu-2026-za-

pidsumkamy- 5. Поппер К. Логіка та зростання наукового пізнання. Будь-яке видання.

5. **Aksonova V.** Methodological concepts of philosophy and science used in the cognitive activity of a modern researcher. Матеріали IV Міжнародної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства» (Одеса, 21-22 травня 2021 року). ДЗ ПНПУ ім. К.Д. Ушинського, Одеса, 2021. С. 9-10.

6. Aleksii Shtepa, Svitlana Kovalenko, Olha Koban, Oleksandr Holovko, Vira Aksyonova Sociophilosophical analysis of Ukrainian legal mentality in the context of European integration processes. Instituto de Estudios Políticos y Derecho Público "Dr. Humberto J. La Roche" de la Facultad de Ciencias Jurídicas y Políticas de la Universidad del Zulia Maracaibo, Venezuela Vol.41. N° 76. Enero Marzo 2023. P. 378-399. (WOS)
https://rep.dnuvs.ukr.education/handle/123456789/4151

7. Stezhko, Z., Kharchenko, J., Shalimova, N. G. Hegel's "Philosophy of science" as methodology for researching socio-historical processes // *Наукове пізнання: методологія та технологія. Серія: Філософія.* 1(45). Одеса, 2020. С. 149-157.
https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2020-1-19

Додаткові

1. Аксьонова В.І. Синергетична парадигма управління соціальними процесами в умовах глобалізації в контексті філософії науки. навчально-методичний посібник. Кіровоград : ДЛАУ, 2011. 36 с.

2. Аксьонова В.І. Філософія. Філософія освіти. Становлення професійної комунікативної культури авіафахівців в контексті сучасного філософського дискурсу. навчально-методичний посібник для курсантів, аспірантів усіх форм навчання та спеціальностей. Ч. 1. Кіровоград : КЛА НАУ, 2014. 104 с.

3. Аксьонова В.І. Філософія. Філософія освіти. Становлення професійної комунікативної культури авіафахівців в контексті сучасного філософського дискурсу. Практикум для курсантів, аспірантів усіх форм навчання та

спеціальностей. навчально-методичний посібник. Ч. 2. Кіровоград : КЛА НАУ, 2014. 112 с.

4. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Феномен міжкультурної комунікації в контексті культурної глобалізації : історико-філософський аспект. Навчально-методичний посібник. Кіровоград : ДЛАУ, 2011. 128 с.

5. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Змістовий модуль 1. Тема 4. Онтологія. Філософське розуміння світу. Діалектика – загальна теорія розвитку. Навчально-методичний посібник до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та напрямків навчання. Кропивницький : ЛА НАУ, 2018. 38 с.

6. Аксьонова В.І, Скловська О.І. Філософія. Модуль 1. Тема 5 Гносеологія. Філософія пізнання. Навчально-методичний посібник. Частина 1Кропивницький : ЛА НАУ, 2017. 168 с.

7. Aksenova V. Philosophy.Content module I.An introduction to philosophy, its humanistic sense and mission. Part 1. Early philosophy (pre- socratic period of oral philosophy metaphysics antique greece). Student’s workbook for students of all forms of education, foreigner students and extra- mural students. Kirovohrad : FA NAU, 2016. 48p.

8. Aksenova V. PHILOSOPHY OF SCIENCE. Guide for graduate students, distance learning education (Lectures, lecturesnotes, lectures video ppt, lectures audio). Part1. Philosophy of science. Graduate student’s workbook. / Kropyvnytskiy: FA NAU, 2016. 52 c.

9. Aksenova V. PHILOSOPHY OF SCIENCE. Guide for graduate students, distance learningeducation (Seminars, seminars notes, glossary). Part 2. Навчально-методичний посібник для 1.аспірантів. Кропивницький : ЛА НАУ, 2016. 46 с.

10. Aksenova V. PHILOSOPHY. Guede for students, graduate students and distance learning education (Lectures, lecturesnotes, lecturesvideo ppt, lectures audio). Ministry of education and science of Ukraine flight academy of the national aviation University. Kropyvnytskyi : FA NAU, 2018. Part III. 24 p.

11. Огородник І.В., Русин М.Ю. Українська філософія в іменах : навчальний посібник. Київ : Либідь, 1997. 327 с.

12. Федів Ю.А., Мозкова Н.Г. Історія української філософії. Київ : Либідь, 2001. 510 с.

13. Romaniuk, V., Datska, T., **Aksonova, V.**, Chernionkov, Y., & Snisarenko, I. (2025). Aquisição da linguagem do soldado moderno para o serviço: insights e potencial. *Revista on Line De Política E Gestão Educacional*, Edição *29*(esp2), e025057. **(SCOPUS)** https://doi.org/10.22633/rpge.v29iesp2.20660 (2025), v. 29, Especial 2, Entre os escombros: educação em tempos de guerra https://periodicos.fclar.unesp.br/rpge/article/view/20660

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду. http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців. http://religstudies.org.ua/ main.php

4.Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

Тема 5. Філософія пізнання. Філософія науки.

5.3. Наукове пізнання *(матеріали для проведення круглого столу, дискусії, диспуту, форуму)*

ПЛАН

5.3.1. Наукове пізнання, його специфіка й будова

5.3.2. Методологія наукового пізнання

5.3.3. Роль науки в розвитку техніки

5.3.1. Наукове пізнання, його специфіка й будова

Наука в епоху становлення капіталістичного способу виробництва (XVI–XVII ст.), як своєрідна форма пізнання, спочатку розвивається відносно самостійно. Однак, самостійність її не тотожна само ізольованості: наука завжди була пов'язана з практикою, взаємозалежною, одержувала від практики нові імпульси для розвитку й, у свою чергу, впливала на хід практичної діяльності людини, матеріалізувалася в ній.

Наука – це форма духовної діяльності людей, що створює знання про природу, суспільство й пізнання. Її безпосередньою метою є збагнення істини й відкриття об'єктивних законів розвитку світу. Тому наука утворює єдину систему знань про такі закони, що постійне розвивається.

Разом з тим, залежно від вивчення тієї або іншої форми матерії, сторони дійсності, наука розділяється на безліч галузей знання. Це головний критерій класифікації. Використовуються й інші критерії. Зокрема, за предметом й методам пізнання можна виділити науки про природу – **природознавство** й суспільство – **суспільствознавство** (гуманітарні, соціальні науки), про пізнання, **мислення** (логіка, гносеологія тощо). Дуже своєрідною наукою є сучасна математика.

Окрему групу становлять технічні науки. У свою чергу, кожна група наук піддається більш детальному членуванню. Так, до складу природничих наук входять механіка, фізика, хімія, біологія та ін., кожна з яких підрозділяється на низку наукових дисциплін – фізична хімія, біофізика тощо. Наукою про найбільш загальні закони дійсності є **філософія**. Ще один критерій класифікації: за відношенням до **ПРАКТИКИ.**

Науки поділяють на два типи: **фундаментальні,** де немає прямій орієнтації на практику, і **прикладні** – які характеризує безпосереднє застосування результатів наукового пізнання для вирішення виробничих і соціально-практичних проблем. Наука як форма пізнання й соціальний інститут, сама себе вивчає за допомогою комплексу дисциплін, що постійне розвивається, у який входять **історія науки й логіка, психологія наукової**

творчості, соціологія наукового знання й науки, наукознавство, філософія науки та інновацій тощо. Незалежно від критеріїв і глибини класифікації, межі окремих наук й наукових дисциплін умовні й рухливі.

Основні особливості наукового пізнання:

1. Перше й основне завдання наукового пізнання – виявлення об'єктивних законів дійсності – природних, суспільних, законів самого пізнання, мислення тощо. Звідси орієнтація дослідження, головним чином, на істотні властивості предмета і їхнє вираження в системі абстракцій. Без цього не може бути науки, тому що саме поняття науковості припускає відкриття законів, поглиблення в сутність явищ, що досліджуються.

2. Безпосередня мета й вища цінність наукового пізнання – об'єктивна істина, що осягається переважно раціональними засобами й методами, але, зрозуміло, не без участі живого споглядання. Активність суб'єкта – найважливіша умова й передумова наукового пізнання. Пріоритет у ньому віддається **об'єктивності** – характерної рисі наукового пізнання.

3. Наука в більшій мері, чим інші форми пізнання, орієнтована на практичне впровадження. Життєвий зміст наукового дослідження може бути виражений формулою: «Знати, щоб передбачати, передбачати, щоб практично діяти».

4. Наукове пізнання в гносеологічному плані – складний, суперечливий процес відтворення знань, які створюють цілісну систему, що розвивається: понять, теорій, гіпотез, законів і інших ідеальних форм, закріплених у мові – як у природному, так в– штучному (математична символіка, хімічні формули тощо) форматах. Процес безперервного самовідновлення наукою свого концептуального арсеналу – важливий показник науковості дослідження.

5. У процесі наукового пізнання застосовуються такі специфічні матеріальні засоби, як прилади, інструменти, інше складне (синхрофазотрони, радіотелескопи, ракетно - космічна техніка тощо) обладнання. Крім того, для науки в більшій мері, ніж для інших форм пізнання, є характерним використання в дослідженнях об'єктів і самої себе, таких ідеальних (духовних)

засобів і методів, як сучасна логіка, математичні методи, діалектика, системний, функціональний, кібернетичний та інші загальнонаукові прийоми й методи.

6. Науковому пізнанню властиві доказовість, обґрунтованість отриманих результатів, вірогідність висновків. Разом з тим, у ньому чимало гіпотез, здогадів, припущень, ймовірнісних суджень. Ось чому найважливіше значення має логіко - методологічна підготовка дослідників, їхня філософська культура, вміння правильне використовувати закони й принципи мислення.

У сучасній методології виділяють різні критерії науковості. До них відносять, крім вище названих, такі, як внутрішня системність знання, його формальна несуперечність, досвідчена перевірка, відтворюваність, відкритість для критики, свобода від упередженості, строгість тощо. В інших формах пізнання зазначені критерії проявляються в різній мері, але не є визначальними. Викликає зацікавленість дослідників специфіка пізнання соціальних явищ. Довгий час аналіз науки й наукового пізнання моделювався з природно-математичних методів пізнання. Його характеристики приписувалися науці в цілому, про що свідчив позитивізм. В останні роки XX ст. різко зріс інтерес до соціально-гуманітарного пізнання. Коли мова заходить про пізнання соціальної дійсності, як про одне з своєрідних видів наукового пізнання, маємо на увазі **два аспекти**:

1. будь-яке пізнання в кожній із своїх форм завжди соціально, тому що являє собою суспільний продукт, детермінований культурно-історичними причинами;

2. це – один з видів наукового пізнання, що має своїм предметом соціальні явища й процеси – суспільство в цілому або його окремі сторони: економіку, політику, духовну сферу тощо.

При дослідженні соціальних явищ неприпустимо, використовувати методологію дослідження, як скажімо, до явища природного (тобто спроби пояснити суспільні процеси тільки законами природознавства), так і протиставлення природного й соціального, аж до повного їхнього розриву. У

першому випадку, соціально-гуманітарне знання ототожнюється із природничо - науковим і механічно, некритично зводиться (редукція) до нього. Це натуралізм, що виступає у формах механіцизму, фізикалізму, біологізму та ін. У другому випадку, в наявності протиставлення природознавства й наук про культуру, супроводжується часто-густо дискредитацією або «точних», або «гуманітарних» наук. Обидва типи наук – галузі науки як цілого, що характеризуються як єдністю, так й розходженням. Кожна з них, при тісному взаємозв'язку, має свої особливості. Специфіка соціального - гуманітарного пізнання проявляється в наступному:

1. Його предмет – «світ людини». Це означає, що даний предмет має суб'єктивний вимір, людина включена до нього як «автор і виконавець своєї власної драми», вона ж є її дослідник. Гуманітарне пізнання має справу не з реальними речами і їхніми властивостями, а - з відносинами людей, де взаємно переплітається матеріальне та ідеальне, об'єктивне й суб'єктивне, свідоме й стихійне тощо. Тут зіштовхуються інтереси й пристрасті, ставляться й реалізуються певні цілі тощо. Оскільки суспільство – діяльність людей, остільки соціальне пізнання досліджує її різноманітні форми, а не природу. Виявлення законів цієї діяльності є відкриттям законів суспільства й, на цій основі, - законів і принципів самого пізнання, мислення.

2. Соціальне пізнання нерозривно й постійно пов'язане із предметними (оцінка явищ із погляду добра й зла, справедливого й несправедливого тощо) і суб'єктивними (установки, погляди, норми, мети, завдання тощо) цінностями. Вони мають особистісне та соціокультурне значення та визначають роль певних суспільних явищ дійсності. Такі, зокрема, політичні, світоглядні, моральні переконання людини, її вподобання, схильності, принципи й мотиви поводження, що складають процес соціального дослідження й неминуче позначаються на змісті отриманих знань.

3. Характерною рисою соціального пізнання є його переважна орієнтація на «якісне фарбування подій». Тут явища досліджуються, головним чином, з боку якості, а не кількості. Тому кількісних методів у гуманітарних науках

набагато менше, ніж у науках природно - математичного циклу, хоча їхнє застосування стає усе більш широким. При цьому, головна увага приділяється аналізу одиничного, індивідуального, але на тлі загального, закономірного.

4. У соціальному пізнанні не можна користуватися ні мікроскопом, ні хімічними реактивами, ні тим більше складним технічним обладнанням. Все це замінює сила абстракції. Тому тут винятково велика роль мислення, його форм, принципів і методів. Якщо в природознавстві формою пізнання об'єкта є монолог (тому що природа «мовчить»), то в гуманітарному пізнанні – це діалог (особистостей, текстів, культур тощо). Діалогічна природа соціального пізнання найбільш повно виражається в процедурах розуміння. Вона сама і є зануренням в «світ змістів» іншої людини, збагненням і тлумаченням (інтерпретацією) її почуттів, думок і прагнень.

5. У силу зазначених вище обставин у соціальному пізнанні винятково важливу роль відігріває «гарна» філософія й вірний метод. Їхнє глибоке знання й уміле застосування дозволяють адекватно осягати складний, суперечливий, сугубо діалектичний характер соціальних явищ і процесів, природу мислення, його форм і принципів. Для соціального пізнання характерна відсутність загальновизнаних парадигм, що часто-густо призводить до «теоретичного анархізму», рухливість і розпливчастість його емпіричного базису, складна природа теоретичних узагальнень, яка пов'язана, насамперед, із включенням в них ціннісних компонентів.

Наукове пізнання - процес, тобто система, що розвивається, це знання. Вона містить у собі два основних рівні – емпіричний і теоретичний, які хоч і взаємопов'язані, але відрізняються друг від друга, кожен з них має свою специфіку. У чому вона полягає?

1. **На емпіричному рівні** переважає живе споглядання (почуттєве пізнання). Раціональний момент і його форми (судження, поняття та ін.) тут присутні, але мають підлегле значення. Тому об'єкт досліджується переважно з боку своїх зовнішніх зв'язків і відносин, доступних живому спогляданню. Збір фактів, їхнє первинне узагальнення, опис спостережуваних й

експериментальних даних, їх систематизація, класифікація – характерні ознаки емпіричного пізнання. Емпіричне дослідження спрямоване безпосередньо (без проміжних ланок) на свій об'єкт. Воно освоює його за допомогою таких прийомів і засобів, як порівняння, вимір, спостереження, експеримент, аналіз, індукція. Однак, не слід забувати, що досвід ніколи, тим більш в сучасній науці, не буває сліпим: він планується, конструюється теорією, а факти завжди так, чи інакше теоретично «навантажені». Тому початок науки – це не самі по собі предмети чи голі факти (навіть у їхній сукупності), а теоретичні схеми, «концептуальні каркаси дійсності», що складаються з абстрактних об'єктів («ідеальних конструктів») різного роду (постулати, принципи, визначення, концептуальні моделі тощо).

Людина створює власний досвід. Саме теоретик указує шлях експериментаторові: теорія має панувати над експериментальною роботою від її первісного плану й до останніх штрихів у лабораторії. Відповідно, не може бути й «чистої мови спостережень», тому що всі мови «пронизані теоріями», а голі факти, що зібрані поза межами концептуального, не є основою теорії.

2. **Специфіку теоретичного рівня** наукового пізнання визначає перевага раціонального моменту – понять, теорій, законів і інших форм і «розумових операцій». Живе споглядання тут не усувається, а стає підлеглим (але дуже важливим) аспектом пізнавального процесу. Теоретичне пізнання відбиває явища й процеси з боку їх універсальних внутрішніх зв'язків і закономірностей, що осягаються за допомогою раціональної обробки даних емпіричного знання. Ця обробка містить у собі систему абстракцій «вищого порядку» (поняття, умовиводи, закони, категорії, принципи тощо). Найважливіше завдання теоретичного пізнання – досягнення об'єктивної істини у всій її конкретності й повноті змісту. При цьому, особливо широко використовуються такі пізнавальні прийоми й засоби, як **абстрагування** – відволікання від низки властивостей і відносин предметів, **ідеалізація** – процес створення чисто уявних предметів («крапка», «ідеальний газ» та ін.), **синтез** – об'єднання отриманих у результаті аналізу елементів у систему, **дедукція** – рух пізнання

від загального до частки, сходження від абстрактного до конкретного та ін. Присутність у пізнанні ідеалізацій служить показником розвиненості теоретичного знання як набору певних ідеальних моделей. Характерною рисою теоретичного пізнання є його спрямованість на себе, внутрішньо наукова рефлексія, тобто дослідження самого процесу пізнання, його форм, прийомів, методів, понятійного апарата тощо. На основі теоретичного пояснення й пізнаних законів здійснюється наукове передбачення майбутнього.

Емпіричний і теоретичний рівні пізнання взаємозалежні, їхня межа умовна й рухлива. У певних моментах розвитку науки емпіричне переходить у теоретичне й навпаки. Однак, неприпустимо абсолютизувати будь-якій з цих рівнів. «Голий» емпіризм зводить наукове пізнання як ціле до емпіричного рівня, принижуючи або зовсім відкидаючи теоретичне пізнання. З іншого боку, «схоластичне теоретизування» ігнорує значення емпіричних даних, відкидає необхідність всебічного аналізу фактів як джерела й основи теоретичних побудов, відривається від реального життя. Його продуктом є ілюзорно-утопічні, догматичні побудови. Розглядаючи теоретичне пізнання як вище й найбільш розвинене, треба, насамперед, визначити його структурні компоненти. До основного з них відносяться: проблема, гіпотеза й теорія - вузлові поняття побудови й розвитку знання теоретичного рівня.

Проблема – форма знання, змістом якої є те, що поки ще не пізнане людиною, але що потрібно пізнати. Інакше кажучи, це знання про незнання, питання, що виникало в ході пізнання й вимагає відповіді. Проблема не є застигла форма знання, це процес, що включає два основних етапи руху пізнання – її постановку й рішення. Правильне виведення проблемного знання з попередніх фактів і узагальнень, уміння вірно поставити проблему – необхідна передумова її успішного вирішення. Наукові проблеми варто відрізняти від ненаукових (псевдо проблем), наприклад, проблеми створення вічного двигуна. Рішення будь-якої конкретної проблеми є істотним моментом розвитку знання, у ході якого виникають та висуваються нові проблеми, а також ті або інші концептуальні ідеї, у тому числі, й гіпотези.

Гіпотеза – форма знання, що містить припущення, сформульоване на основі низки фактів, значення якого невиразно й має потребу в доказі. Гіпотетичне знання носить імовірний, а не достовірний характер і вимагає перевірки, обґрунтування. У ході доказу висунутих гіпотез одні з них стають теорією, інші видозмінюються, уточняються й конкретизуються, перетворюються в омани, якщо перевірка дає негативний результат.

Стадію гіпотези пройшли періодичний закон Д.І.Менделєєва, і теорія Ч. Дарвіна тощо. Вирішальною перевіркою істинності гіпотези є практика (логічний критерій істини грає при цьому допоміжну роль). Перевірена й доведена гіпотеза переходить у розряд достовірної істини, стає науковою теорією.

Теорія – найбільш розвинена форма наукового знання, що дає цілісне відображення закономірних і істотних зв'язків певної сфери дійсності. Прикладами цієї форми знання є класична механіка Ньютона, еволюційна теорія Дарвіна, теорія відносності Ейнштейна, теорія цілісних систем, що самоорганізуються, синергетика та ін.

У практиці наукові знання успішно реалізуються лише в тому випадку, коли люди переконані в їхній істинності. Без перетворення ідеї в особисте переконання, віру людини неможлива успішна практична реалізація теоретичних ідей.

5.3.2. Методологія наукового пізнання

Метод (спосіб, прийом) – у самому широкому змісті слова – «шлях крізь», спосіб соціальної діяльності в будь-якій її формі, а не тільки в пізнавальній. Поняття «**методологія**» має два основних значення:

1) система певних способів, прийомів і операцій, застосовуваних у тій або іншій сфері діяльності (у науці, політику, мистецтві тощо);

2) вчення про цю систему, теорія методу. Так, методологія науки досліджує структуру й розвиток наукового знання, засоби й методи наукового дослідження, способи обґрунтування його результатів, механізми й форми

реалізації знання в практиці. Однак невірно зводити повністю методологічне до раціонального. «Все суще не ділиться на розум без залишку», тому що існують і поза раціональні засоби й прийоми пізнання.

Отже, **метод** (у тієї або іншій своїй формі) – **це сукупність певних правил, способів, норм пізнання й дії**. Він є система норм, принципів, вимог, які орієнтують суб'єкта на рішення конкретного завдання, досягнення певного результату в даній сфері діяльності. Він дисциплінує пошук істини, дозволяє (якщо правильний) заощаджувати сили й час, рухатися до мети найкоротшим шляхом. Основна функція методу – регулювання пізнавальної й іншої форм діяльності.

Будь-який метод розробляється на основі певної теорії, що тим самим виступає його необхідною передумовою. Ефективність, сила кожного методу обумовлені змістовністю, глибиною, фундаментальністю теорії, що «стискується до методу». У свою чергу, метод розширюється в систему, тобто використовується для подальшого поглиблення й розгортання знання, його матеріалізації в практиці.

Метод існує, розвивається тільки в складній діалектиці суб'єктивного й об'єктивного, при визначальній ролі останнього. У цьому змісті будь-який метод насамперед об'єктивний, змістовний, фактичний. Разом з тим він одночасно суб'єктивний, але не як сукупність умоглядних прийомів, правил і процедур, а як продовження й завершення об'єктивності, з якої він виростає.

У сучасній науці всі методи наукового пізнання по ступені спільності й сфері дії ділять на п'ять основних груп: філософські методи, серед яких найбільш древніми є діалектичний і метафізичний. До їхнього числа також відносяться аналітичний, інтуїтивний, феноменологічний, герменевтічний та ін.

У рішенні дуже складного питання про методологічну роль філософії в науковому пізнанні зложилися дві крайні моделі:

По-перше, філософський-філософський-умоглядно-філософський підхід (натурфілософія, історіософія тощо), при якому вихідні положення наукових теорій виводяться безпосередньо з філософських принципів, минаючи аналіз

спеціального – фактичного й концептуального – матеріалу даної науки (Шеллінг, Гегель).

По-друге, позитивізм, відповідно до якого «наука сама собі філософія».

У першій моделі роль філософії в частинонауковому пізнанні абсолютизується, у другий – принижується або навіть зовсім відкидається. І хоча обидві крайності дали певні позитивні результати, однак зазначена проблема не була вирішена.

Історія філософії показує, що вплив гносеології на процес розвитку науки і її результатів яскраво проявляється в наступних основних моментах:

1. Філософія впливає на наукове пізнання так чи інакше на всіх його стадіях, але в найвищій мері – при побудові теорій, особливо фундаментальних. Подібне найчастіше спостерігається на епохальному зламі понять і принципів, характерних для наукових революцій. Очевидно, зазначене вплив може бути як позитивним, так і негативним. Все залежить від того, якою філософією – «гарної» або «поганий» – керується вчений. «Дурна філософія, – говорив В. Гейзенберг, – мимоволі губить гарну фізику».

2. На розвиток наукового пізнання філософія істотно впливає своєї умоглядно - прогнозуючих функцій: у її надрах виробляються ідеї, наукова значимість яких підтверджується через століття (наприклад, ідеї атомізму античності). Крім того, принципи філософії при переході від умогляду до теоретичного дослідження виконують селективну функцію. З безлічі умоглядних конструкцій учений вибирає ті, які погодяться з його власними філософськими поданнями.

3. Філософські принципи на процес наукового дослідження завжди впливають не прямо й безпосередньо, а складним, опосередкованим шляхом – через методи, форми й концепції інших методологічних рівнів. Причому, реалізація філософських принципів у науковому пізнанні означає разом з тим їхнє переосмислення, поглиблення, удосконалювання й розвиток.

4. Філософські методи не завжди дають про себе знати в процесі дослідження в явному виді. Вони можуть ураховуватися й застосовуватися або

стихійно, або свідомо. Але в будь-якій науці є елементи загального значення (наприклад, закони, категорії, поняття, причини тощо), які й роблять усяку науку прикладною логікою, пронизаної філософським компонентом.

5. Принципи філософії реально функціюють у науці у вигляді загальних регулятивів, універсальних норм, що утворять у своїй сукупності методологічну програму самого верхнього рівня. Дана програма має бути не твердою схемою, шаблоном, стереотипом, по якому «підганяють» зручні факти, але - гнучким і динамічним загальним керівництвом для дослідження.

6. Філософія розробляє певні універсальні моделі реальності, крізь призму яких учений дивиться на предмет дослідження, вибирає загальні пізнавальні засоби – категорії, принципи, поняття тощо, певні світоглядні й ціннісні установки, життєві орієнтири (особливо в гуманітарних науках), озброюється знанням загальних закономірностей самого пізнавального процесу тощо.

7. Філософсько - методологічні принципи виконують функцію допоміжного, похідного від практики, критерію істини, про що вже йшла мова.

Загальнонаукові підходи й методи дослідження. Вони широко розвиваються й застосовуються в науці XX ст. і являють собою своєрідну проміжну методологію між філософією й фундаментальними теоретико - методологічними положеннями спеціальних наук. До загально-наукових відносять такі поняття, як інформація, модель, ізоморфізм (грец. – однакова, – форма), структура, функція, система, елемент тощо.

На основі загальнонаукових понять і концепцій формуються відповідні методи й принципи пізнання, які й забезпечують зв’язок і оптимальна взаємодія філософської методології зі спеціально-науковим знанням і його методами. До числа загальнонаукових принципів і підходів ставляться системне й структурно-функціональне, кібернетичне, ймовірнісний, моделювання. формалізація й ін.

Спеціально-наукові методи, тобто сукупність способів, принципів пізнання, методів дослідження й процедур, застосовуваних у тій або іншій

галузі науки, що відповідає даній основній формі руху матерії. Це методи механіки, фізики, хімії, біології і гуманітарних (соціальних) наук.

Дисциплінарні методи, тобто системи прийомів, застосовуваних у тій або іншій дисципліні, що входить у яку-небудь галузь науки або виниклої на стику наук. Кожна фундаментальна наука, як ми вже з'ясували, являє собою комплекс дисциплін, які мають специфічний предмет і своєрідні методи дослідження.

Методи міждисциплінарного дослідження як сукупність низки синтетичних способів, що виникли в результаті сполучення елементів різних рівнів методології, які націлені, головним чином, на грані наукових дисциплін. Таким чином, у науковому пізнанні функціює складна, динамічна, цілісна система різноманітних методів різних рівнів, сфер дій, спрямованості тощо, які завжди реалізуються з урахуванням конкретних умов.

Розглянемо коротко деякі методи, прийоми й засоби наукового дослідження, застосовувані на різних його етапах і рівнях. Науковими методами **емпіричного** дослідження є: **спостереження** – цілеспрямоване сприйняття явищ дійсності (пов'язане з їхнім описом і виміром), **порівняння й експеримент**, де відбувається активне втручання в протікання досліджуваних процесів.

Серед наукових методів **теоретичного** дослідження найчастіше виділяють формалізацію, аксіоматичний і гіпотетико-дедуктивний методи:

1. **Формалізація** – відображення змістовного знання в знаковій формі (формалізована мова). Він створюється для точного вираження думок з метою виключення можливості неоднозначного розуміння. При формалізації міркування про об'єкти переносяться в площину оперування знаками (формулами). Відносини знаків заміняють собою висловлення про властивості й відносини предметів. Формалізації відіграє істотну роль в уточненні наукових понять. Однак формальний метод – навіть при послідовному його проведенні – не охоплює всіх проблем логіки наукового пізнання (на що уповали логічні позитивісти).

2. **Аксіоматичний метод** – спосіб побудови наукової теорії, заснована на деяких вихідних положеннях – аксіомах (постулатах), з яких всі інші твердження цієї теорії виводяться чисто логічним шляхом, за допомогою доказу. Для висновку теорем з аксіом (і взагалі одних формул з інших) формуються спеціальні правила висновку.

3. **Гіпотетико-дедуктивний метод** – спосіб теоретичного дослідження, сутність якого полягає в створенні системи дедуктивне зв'язаних між собою гіпотез, з яких в остаточному підсумку виводяться твердження про емпіричні факти. Тим самим цей метод заснований на виведенні (дедукції) висновків з гіпотез і інших посилок, істинне значення яких невідомо. А це значить, що висновок, отриманий на основі даного методу, неминуче буде мати лише ймовірнісний характер.

У науці широко використовуються наступні загально логічні методи й прийоми дослідження:

1. **Аналіз** – реальний або уявний поділ об'єкта на складові частини і **синтез** – їхнє об'єднання в єдине ціле.

2. Абстрагування – процес відволікання від ряду властивостей і відносин досліджуваного явища з одночасним виділенням властивостей, що цікавлять дослідника.

3. **Ідеалізація** – розумова процедура, пов'язана з утворенням абстрактних (ідеалізованих) об'єктів, принципово не здійсненних у дійсності («крапка», «ідеальний газ», «абсолютно чорне тіло» тощо). Дані об'єкти не є «чисті фікції», а досить складне й дуже опосередковане вираження реальних процесів. Вони являють собою деякі граничні випадки останніх, служать засобом їхнього аналізу й побудови теоретичних подань про їх. Ідеалізація тісно пов'язана з абстрагуванням і уявним експериментом.

4. **Індукція** – рух думки від одиничного (досвіду, фактів) до загального (їхній узагальненням у висновках) і **дедукція** – сходження процесу пізнання від загального до одиничного.

5. **Аналогія** (відповідність, подібність) – установлення подібності в деяких сторонах, властивостях і відносинах між нетотожними об’єктами. На підставі виявленої подібності робиться відповідний висновок – умовивід за аналогією. Його загальна схема: об’єкт У має ознаки а, в, з, д; об’єкт І має ознаки в, з, д; отже, об’єкт І, можливо, має ознаку а. Тим самим аналогія дає не достовірне, а ймовірне знання.

6. **Моделювання** – метод дослідження певних об’єктів шляхом відтворення їхніх характеристик на іншому об’єкті – моделі, що являє собою аналог того або іншого фрагмента дійсності (речового або розумового) – оригіналу моделі. Між моделлю й об’єктом, що цікавить дослідника, повинне існувати відома подоба (подібність) у фізичних характеристиках, структурі, функціях і ін. Форми моделювання досить різноманітні. Наприклад, предметне (фізичне) і знакове. Важливою формою останнього є математичне (комп’ютерне) моделювання.

Методологія наукового пізнання, як і сама наука, – явище конкретно - історичне. Що стосується сучасного, етапу розвитку науки, то для нього характерні наступні основні **методологічні новації**:

1. Зміна характеру об’єкта дослідження (їм всі частіше стає само розвинуті відкриті складні «людино мірні системи») і посилення ролі міждисциплінарних, комплексних програм у їхньому вивченні.

2. Усвідомлення необхідності глобального всебічного погляду на мир. Звідси – зближення природних і соціальних наук (і обмін їхніми методами), східного й західного мислення, раціональних і ірраціональних, наукових і поза наукових підходів тощо. Усе більше характерним для сучасної науки стає методологічний плюралізм.

3. Широке впровадження в усі приватні науки й наукові дисципліни ідей і методів синергетики – теорії самоорганізації, орієнтованої на пошук законів еволюції відкритих нерівновагих систем будь-якої природи – природних, соціальних, пізнавальних.

4. Висування на передові позиції таких понять, як невизначеність (вид взаємодій, позбавлений кінцевої стійкої форми), схоластичність, імовірність, порядок і хаос, не лінійність, інформація та ін., що виражає характеристики нашого нерівновагого, нестабільного світу в цілому й кожній з його сфер. Знайшли друге життя й плідне працюють у сучасній науці категорії випадковості, можливості, розвитку й протиріччя, причинності.

1. Впровадження часу в усі наукові дисципліни, усе більше широке поширення ідеї розвитку – «історізація», «діалектізація» науки.

2. З'єднання об'єктивного миру й людини, руйнування твердого розгалуження природних і соціальних наук, зближення й взаємодія їхніх методів, усе більше зростаючи значення «антропного принципу», що встановлює зв'язок між Всесвіту й еволюції життя людини на Землі.

3. Математизація, що підсилюється новим змістом наукових теорій і зростаючим рівнім їхньої абстрактності і складності, підвищення ролі кількісних формально - абстрактних методів пізнання. Цей процес тісно переплітається з ростом значимості філософських методів, без яких сьогодні не може обійтися жодна наука.

4. Підвищення ролі «розуміючої методики» (апарату герменевтики), «особистісних методів» (наприклад, біографічного), ціннісного й інформаційного підходів, методу соціально - гуманітарних експертиз, рольових і імітаційних ігор, кількісних і із прийомів і засобів пізнання та ін.

5.3.3. Роль науки в розвитку техніки

Поняття «**техніка**» у всьому різноманітті визначень завжди опиралося на грецьке розуміння техніки як мистецтва, уміння, майстерності. В античності під технікою розумілися й внутрішня здатність людини до творчої діяльності, і закони самої цієї діяльності, і, нарешті, механізми, що допомагали людині в її продуктивному здійсненні. У цьому визначенні ясно проглядається зв'язок предметів діяльності й самих її суб'єктів. Причому, є через зв'язок не зовнішня,

коли знаряддям приділяється тільки допоміжна роль, а на рівні акту продуктивної діяльності.

Наступною характерною рисою техніки є її соціальна сутність. Знаряддя праці в епохи штучного виробництва самі були твором мистецтва. Вони відбивали логіку творця, його індивідуальні трудові навички. У цьому випадку соціальну значимість знаряддю праці надавали використані при його створенні знання й уміння, вироблені людством, а також «участь» самого знаряддя праці у виробництві соціально значимого продукту.

Із часу перетворення науки в безпосередню продуктивну силу людство поставило виробництво знарядь праці на потік, створило систему штучних органів діяльності суспільства. Машинне виробництво знарядь праці дозволило говорити про формування системи техніки, що не відкидає, навпаки, містить у собі людини. Включає тому, що техніка може існувати й діяти тільки за логікою людини й завдяки її потребам (у тому випадку, якщо ми виключаємо «бунт» машин).

Систему «Людина – Техніка» традиційно відносили до продуктивних сил суспільства. Однак, з розвитком виробництва два названих компоненти доповнив третій, не менш важливий – природа, а пізніше – і все навколишнє середовище. Людина створює техніку за законами природи, для виробництва продуктів праці використовує природний матеріал, а продукти людської діяльності самі стають елементами навколишнього середовища, що формується цілеспрямовано за логікою потреб людини. Таким чином, у сучасному розумінні, техніку можна визначити як елемент системи, що несе на собі відбиток її численних закономірностей.

Розглянемо техніку з точки зору її активних і пасивних проявів. **Пасивна техніка** це – виробничі приміщення, спорудження, засоби зв’язку (дороги, канали, мости тощо), засоби поширення інформації (тале-радіозв’язок, комп’ютерний зв’язок тощо). **Активна техніка** це – знаряддя праці (як ручні, так і розумові), що забезпечують життєдіяльність людини (наприклад, протези), апарати керування виробничими й соціально- економічними процесами.

В історії техніки можна виділити низку етапів. У сучасній філософській і соціологічній літературі перехід від одного етапу до іншого прийнято зв'язувати з передачею від людини до технічних знарядь певних функцій, з новими способами з'єднання людини й технічних засобів. Розвитку техніки сприяє також трансформація природних процесів у технологічні. У цій ситуації, як влучно помітив М. Гайдеггер, «раніше Рейн годував людей і виступав одночасно об'єктом естетичного почуття, сьогодні ж знаменита річка бачиться лише виробничим об'єктом, оскільки її головними завданнями стали судноплавство й поставка електроенергії».

Успіх сучасної техніки, в першу чергу, залежить від розвитку науки. Технічні нововведення базуються на науково-технічних знаннях. Але й техніка ставить перед наукою нові завдання. Рівень розвитку сучасної цивілізації визначають досягнення науки й техніки.

З функціонально-виробничої точки зору, для сучасного етапу науково-технічного прогресу характерні наступні риси:

1. наука перетворюється в провідну сферу розвитку суспільного виробництва,
2. всі елементи продуктивних сил – виробник, знаряддя й предмет праці якісно перетворюються,
3. виробництво інтенсифікується завдяки використанню нових, більш ефективних видів сировини й способів його обробки,
4. знижується трудомісткість за рахунок автоматизації й комп'ютеризації, підвищення ролі інформації тощо.

Із соціальної точки зору, сучасний науково-технічний розвиток викликає потребу в кадрах з високим рівнем загальної й фахової освіти, у координації зусиль учених на міжнародному рівні. Сьогодні витрати на наукові дослідження настільки великі, що далеко не всі можуть дозволити собі розкіш вести їх поодинці. До того ж такі дослідження часто виявляються безглуздими, тому що їхні результати дуже швидко масово тиражуються й не служать для авторів довгостроковим джерелом надприбутків. Але як би там не було,

автоматизація й кібернетизація вивільняють і час працівників, і саму робочу силу. З'являється новий вид виробництва – **індустрія дозвілля**.

З суспільно - функціональної точки зору, сучасний етап науково - технічного прогресу означає створення нової бази виробництва (технологій), хоча, як і раніше, систему продуктивних сил становлять «людина – техніка – навколишнє середовище». Такі деякі основні характерні риси розвитку сучасної техніки.

Яка ж специфіка всієї виробничо - соціальної системи і яким чином вона визначається на зламі XX – XXI ст.? Тривалий час внесок техніки в цивілізацію суспільством не обговорювався. Саму техніку й науково - технічний прогрес люди, за замовчуванням, за шаблонами початку XX ст. оцінювали як безсумнівні досягнення людського розуму. Така прагматична оцінка соціальних явищ не дуже сприяла інтенсивному філософському осмисленню даних проблем та не породжувала гострих соціально - культурних питань. Разом з тим, художнє сприйняття техніки й науково - технічного прогресу не виглядало настільки толерантним. Вирішальну роль тут відігравала інтуїція, а не раціональне осмислення.

Що схвилювало ж затурбувало філософів на зламі століть? Вони визначили, що реалізація ідеї нескінченного прогресу в розвитку цивілізації натрапила на реальні труднощі існування людини, пов'язані з вичерпанням ресурсів, негативним впливом побічних продуктів виробництва на екологію тощо. Філософи зрозуміли, що при оцінці наукових досягнень люди мають керуватися не тільки їхнім походженням, але і входженням їх в контекст складних і найчастіше суперечливих соціокультурних процесів. При цьому підході, традиційне розуміння науки й техніки, як безумовного блага для людства, має потребу в критичному переосмисленні та серйозному кореговані у глобалізованому світовому суспільстві, що трансформується.

Сьогодні філософські питання торкаються самого широкого спектру буття та ролі техніки у житті суспільства, що потребує «перезавантаження». Вчені основному концентруються на двох напрямках: 1) техніка та практична

діяльність людини; 2) соціальні проблеми техніки й науково-технічного прогресу. Це дослідження взаємозалежності інженерного й соціального аспектів сучасної техніки, огляд її всеосяжного характеру, евристичної й прикладної функцій.

Сучасне виробництво перетворює природу в робоче місце людини, природні процеси стають, на перший погляд, «керованими», їм заздалегідь можуть бути задані певні властивості, і вони, таким чином, перетворюються в технологічні. Тут таїться величезна небезпека для людства. Створюючи нову систему «людина – техніка – навколишнє середовище», людина скоріше керується волею, чим розумом. І як наслідок: коріння екологічних катастроф лежать в ігноруванні або нерозумінні цілісного характеру біологічних систем. Редукціоніська методологія, де ефективність складних систем досліджується на підставі аналізу їхніх окремих частин, не спрацьовує. Не тільки природа має бути представлена як динамічна система, але – й людина, яка взаємодіє з нею через техніку, має бути включена у системну цілісність більш високого порядку.

Існування людини в органічній єдності з навколишнім середовищем можна описати як саморозвиток. Людина пристосовується до навколишнього середовища, але воно змінюється в результаті її діяльності, і особливо швидко в наш час. Таким чином, сьогодення буття людини полягає в тім, що вона має пристосуватися до плодів своєї діяльності, тобто реалізувати процес самоадаптації, що здобуває домінуючий характер. Розвиваються не тільки техніка й технології впливу на навколишнє середовище, а також і технології самоадаптації, тобто формується культура життя в створеному людиною середовищі. Природа не розглядається як єдине джерело розвитку. Таким джерелом для людини стає також самореферентна культура.

Соціальні інститути, культура (як інститут), техніка й соціальні технології сучасній цивілізації являють собою елементи єдиного формоутворення, що розвивається та здобуває характер самореферентної цілісності саме завдяки людині. Тому осмислювати проблеми техніки й науково-технічного прогресу

можна лише з позицій системної методології антропологізму, історизму й цілісності.

Питання для самоконтролю та колоквіуму

1. Чим відрізняється наукове знання від інших форм пізнавальної діяльності?
2. Чим відрізняється мова науки від повсякденної мови?
3. Охарактеризуйте особливості науки як соціального інституту.
4. Охарактеризуйте основні функції наукового пізнання і знання.
5. Чим зумовлене посилення в сучасній культурі ненаукових знань і антисциєнтистських настроїв?
6. Як вирішується в сучасній науці проблема критерію науковості?
7. Яка специфіка виробничо - соціальної системи ?
8. Яким чином сучасна виробничо - соціальна система визначається на зламі XX – XXI ст.?

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В.І. Суперечливість у вивченні природознавчих наук. Світоглядно-методологічні проблеми філософії фізики. Матеріали III Міжнародної науково- практичної конференції «Актуальні аспекти розвитку Stem-освіти у вивчанні природничо – наукових дисциплін» : м. Кропивницький, 14-15травня 2020 р. збірник матеріалів / за заг. ред. Н.О. Гончарової, О.С. Кузьменко, В.В. Фоменка. Кропивницький : Льотна академія національного авіаційного університету, 2020. С.18-22.

2. Аксьонова В.І. Антропологія через призму освітоцентризму. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції Штучний інтелект «contra- мозок» : перспективи обдарованості в динаміці інформаційного світу, 24 жовтня 2018 року. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2018. С.157–166.

3. Аксьонова В.І. Соціально-філософське осмислення становлення освітньо-комунікативної культури. Гуманітарний вимір якості професійної підготовки фахівців авіаційної галузі. (Розділ 3): монографія. Кропивницький: ЛА НАУ, 2018. С. 258 – 422.

4. Хайдеггер М. Буття та час. Будь-яке видання.

5. Добронравова І. Практична філософія науки : збірка наукових праць. Суми : Університетська книга, 2017. 352 с.

6. Комар О. Постнекласична епістемологія: нові тенденції. Людина в складному світі / за ред. Н.В. Кочубей, М.О. Нестерової. Суми : Університетська книга, 2017. С. 230–248.

7. Конверський А.Е. Теорія та її обґрунтування. Київ : 2020. 179 с.

8. Рассел Б. Людське пізнания. Його сфера та межі. Київ., 1997. https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/filosofija_poznanija/rassel-chelovecheskoe-poznanie-ego-sfera-i-granitsy

Додаткові

1. Аксьонова В. І. Логічна культура – необхідна складова професійної діяльності працівника Національної поліції України. Перспективи. 2024. N1. С.18-22.
http://perspektyvy.pdpu.od.ua › 1_2024 › 1_2024
https://rep.dnuvs.ukr.education/items/e62b339c-a3af-44fd-ac6c-93430a981015

2. Аксьонова В.І. Поєднання наукової інновації з високою патріотичною свідомістю: виклики та перспективи розвитку //Освіта та соціалізація особистості : матеріали XIV Всеукраїнської Інтернет-конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених (Одеса, 23-24 квітня 2026 р.) / Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Одеса : Університет Ушинського, 2026. С. 10-13. http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/25527

3. Аксьонова В. І. Гносеологія як чинник становлення професійної культури майбутніх бакалаврів у контексті цивілізааційної орбіти України // Збірник тез доповідей викладачів, аспірантів та співробітників LX науково-

технічної конференції «Наука в ЦНТУ: основні досягнення та перспективи розвитку» за підсумками проведення «Дня науки – 2026» 22-23 квітня 2026 року. Кропивницький : ЦНТУ, 2026. С.108-109.
https://kntu.kr.ua/file /content/53877/zbirnyk-tez-dopovidei-vykladachiv-aspirantiv-ta-spivrobitnykiv-lkh-naukovo-tekhnichnoi-konferentsii-nauka-vyrobnytstvu-2026-za-pids

4. Аксьонова В.І., Сарваді Р.Д. Наукове мислення майбутнього фахівця як актив: вектори нових реалій у вищої освіті України // Методологія та технологія сучасного філософського пізнання. Матеріали VIII Міжнародної конференції студентів, молодих вчених та науковців (Одеса, 21-22 травня 2026 р.). С. 56-58.
DOI: https://doi.org/10.24195/PhilosophicalKnowledge2026
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/26061
https://mail.google.com/mail/u/0/?ogbl#inbox?projector=1

5. Аксьонова В.І., Червонець А.В. Філософсько-методологічні проблеми наукового пізнання як складова фундаментальної професійної підготовки майбутніх фахівців : скрізь призму студентоцентризму // Збірник тез доповідей здобувачів вищої освіти LVII науково-технічної конференції, «Наука в ЦНТУ : основні досягнення та перспективи розвитку» за підсумками проведення «Дня науки – 2026» 22-23 квітня 2026 року. Кропивницький : ЦНТУ, 2026. С. 193-196.
https://kntu.kr.ua/file/content/53878/zbirnyk-tez-dopovidei-lvii-naukovo-tekhnichnoi-konferentsii-zdobuvachiv-vyshchoi-osvity-nauka-vyrobnytstvu-2026-za-pidsumkamy-

6. Вітгенштейн Л. Tractatus logico-filosoficus. Філософські дослідження. Київ: Основи, 1995.
http://shron1.chtyvo.org.ua/Wittgenstein_Ludwig/Filosofski _doslidzhennia.pdf

7. Гадамер, Г.Г. Істина і метод. Том 1 : Герменевтика I : Основи філософ. Герменевтики. Київ: Юніверс. 2000. 456 с.
https://shron3.chtyvo.org.ua/ Gadamer_Hans-Georg/Istyna_i_metod_t1.pdf

8. Дерріда, Ж. Цілі людини. Після філософії: кінець чи трансформація? К.: Четверта хвиля. 2000. С. 114-145.
https://shron1.chtyvo.org.ua/ Derrida_Jacques/Tsili_liudyny.pdf

9. Мелащенко О.М. Онтологічні прояви науково-технічної творчості (соціально-філософський аспект) : дис. ...канд. філософ. наук. :09.00.03. Київ, 2011.

10. Мелков Ю.А. Людиномірність постнекласичної науки: монографія Київ : ПАРАПАН, 2014. 254 с.

11. Мертон Р. Соціальна теорія та соціальна структура. Будь-яке видання.

12. Метельова Т. Концепт «творчої уяви». Філософ. думка. 2006. №6. С. 11-21.

13. Морен Е. Метод. Природа природи. Будь-яке видання.

14. Стежко З.В. Проблема існування в логіці та математиці (в контексті філософії Г.Гегеля) // International Science Journal. Section: Philosophy. №3 (12). Warsaw, Poland: Wydawnictwo Naukowei Science", 2019. С.69-79.

15. Тараоєв Я. В., Дольська О. О., Дишкант Т. М., Городиська О. М. Філософія науки і методологія наукових досліджень : підручник. Харків : Вид-во Іванченка І. С., 2026. 323 с.
https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/106074

16. ХанстантиновВ.О.Філософія науки: курс лекцій. Навчальний посібник. Миколаїв : Миколаївський національний аграрний університет, 2017.188 с.
http://dspace.mnau.edu.ua /jspui/handle/123456789/5034

17. Jean-Francois Lyotard. “The Postmodern Condition: A Report on Knowledge”. Available at:
https://oceanofpdf.com/authors/jean-francois-lyotard/pdf-the-postmodern-condition-a-report-on-knowledge-download/

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців http://religstudies.org.ua/ main.php

4.Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

5.3. Матеріали до дискусії, форуму, круглого столу, наукової студентської конференції з теми «Філософія науки»

ФІЛОСОФСЬКА ГНОСЕОЛОГІЯ ТА ЕПІСТЕМОЛОГІЯ: ОСНОВНІ СКЛАДНИКИ ТА ЕТАПИ РОЗВИТКУ

«Що може вивести на шлях? Ніщо, крім філософії»

Марк Аврелій

Модуль 1. Тема 5. Філософія пізнання

5.3.1. Основні теорії, ідеї та напрями класичної гносеології

Становлення теорії пізнання як особливої області філософських досліджень. Структура, предмет і завдання теорії пізнання. Теорія пізнання як основа вивчення пізнавальної діяльності людини. Обґрунтування пізнаваності світу. Основні етапи пізнаваності світу: космоцентризм, теоцентризм, людиноцентризм. Розвиток вчення про пізнавальні здатності людини. Класифікація пізнавальних здатностей. Вчення про чуттєве пізнання, розум і його будову, інтуїцію як вид пізнавальної діяльності. Скептицизм. Роль скептичного аргументу. Виокремлення гносеологічного відношення у психологічних процесах. Сенсуалізм. Емпіризм. Розуміння досвіду в сенсуалізмі та емпіризмі. Індуктивізм. Раціоналізм. Апріоризм. Трансценденталізм. Агностицизм. Класичні та некласичні класифікації пізнавальних здатностей людини. Когнітивні пізнавальні здатності. Еволюція

когнітивних пізнавальних здатностей. Класичні основи теорії пізнання. Принцип пізнаваності світу. Значення теорії сприйняття як філософської основи пізнавальної діяльності людини для розвитку наук и та управління. Теорія пізнання у сучасному суспільному інтер'єрі. Людиновимірність суспільних процесів і практик. Зростання значення людського складника та розвитку можливостей людського пізнання на сучасному етапі розвитку суспільства.

5.3.2. Значення класичних основ у розвитку сучасних підходів формування класичної гносеології на основі гносеологічного підходу до психологічних процесів.

Нові виміри сучасної теорії пізнання при переході до нелінійної, міждисциплінарної та трансдисциплінарної науки. Зростання значення соціального виміру зростання знання. Формування соціальної епістемології та соціології науки. Особливості науки університетів, внутріфірмової та галузевої науки, науки корпорацій і ТНК, фондів, урядових і неурядових організацій. Зростання соціальних чинників у пізнавальних процесах (соціального статусу, допуску до інформації та знання, рівня повноважень). Корпоратократизм і когнітивний капіталізм. Трансформація епістемології: від об'єктивного процесу трансформації форм знання в епістемології без суб'єкта (К. Поппер) до розвитку епістемологічної активності вченого у сфері знання в умовах міждисциплінарності і трансдисциплінарності.

5.3.3. Комунікативний поворот у сучасній гносеології та епістемології в

від класичної гносеології до сучасної філософської гносеології та епістемології.

Введення комунікації в дослідження пізнавальних процесів. Види комунікації у пізнавальній діяльності: особистісні, мовленеві, соціальні комунікації, інфокомунікації, когнітивні комунікації. Неопозитивістська інтерпретація лінгвістичних комунікацій. Постмодернізм про комунікації як соціальні практики та їх роль у відмові від класичного образу науки.

Питання для обговорювання

1. Визначте найбільш характерні особливості наукового знання.

2. Які критерії науковості пропонує сучасна філософія науки?

3. Які функції виконує наукове знання?

4. Чим відрізняється знання природничонаукове, технічне і гуманітарне?

5. На якому підґрунті виділяють емпіричне і теоретичне знання? Який зв’язок існує між ними?

6. Які методи і засоби використовуються на емпіричному рівні дослідження? Яка роль приладів в сучасній науці?

7. Охарактеризуйте особливості аксіоматичного методу побудови теорій і межі його ефективного застосування.

8. Охарактеризуйте особливості моделювання як методу наукового дослідження. Які різновиди моделювання типові для сучасної науки?

9. Що таке наукова проблема? Які чинники впливають на її формування?

10. Що таке науковий факт?

11. Яку роль відіграє гіпотеза у науковому пізнанні? Чим вона відрізняється від теорії?

12. Назвіть особливості теорії як форми наукового пізнання. Яка структура сучасних наукових теорій?

13. Що таке мета теоретичний рівень наукового знання? Яку роль він відіграє в пізнанні?

14. Який сенс вкладають в поняття «підґрунтя (засади)» наукового пізнання? Дайте характеристику основних складових засад наукового пізнання – ідеалів і норм, наукової картини світу, філософських засад.

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Губерський Л. В., Андрущенко В. П. та ін. Філософія. Базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів. Харків : Фоліо, 2018. 621с. https://odnb.odessa.ua/vnn/book/4947

2. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. Харків : Право, 2018. 432 с.
http://library.kpi.kharkov.ua/files/new_postupleniya/fildan.pdf

3. Киричок О. Б. Філософія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Полтава : РВВ ПДАА, 2010. 381 с.

4. Кралюк П. М. Історія філософії України : підручник. Київ : КНТ, 2018. 652 с.
https://chtyvo.org.ua/authors/Kraliuk_Petro/Istoriia_filosofii_Ukrainy/

5. Кривуля О. М. Філософія : Навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. 592 с.

6. Філософія в короткому викладі. Вид. 2-е, доп. / З. В. Стежко. Кропивницький: 2020. 188 с.
http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/handle/ 123456789/10464

7. Філософія: методичні рекомендації / Р.П. Даниляк. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2017. 44 с.

8. Філософія: підручник / В.С. Бліхар, М.М. Цимбалюк, Н.В. Гайворонюк, В.В. Левкулич, Б.Б. Шандра, В.Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с.
https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/ 1234567890/4251

9. Шепетяк Олег, Шепетяк Оксана. Філософія: Підручник. Львів: Місіонер, 2020. 784 с.
http://surl.li/jxxvir

10. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ: Вид-во "Орій" при УКСП "Кобза", 1992. 230 с.
http://litopys.org.ua/chyph/chyph.htm

Додаткові

1. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Змістовий модуль 1. Тема 4. Онтологія. Філософське розуміння світу. Діалектика – загальна теорія розвитку. Навчально-методичний посібник до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та напрямків навчання. Кіровоград : ДЛАУ, Кропивницький : ЛА НАУ, 2018. 38 с.

2. Аксьонова В.І. Логіка. Вступ до курсу. Навчально-методичний посібник для курсантів, аспірантів всіх форм навчання та спеціальностей. Ч. І. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 48 с.

3. Аксьонова В.І. Логіка. Логічна культура авіафахівця. Навчально-методичний посібник для курсантів, слухачів заочного факультету, аспірантів всіх форм навчання та спеціальностей. Ч.IV. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 160 с.

4. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Феномен міжкультурної комунікації в контексті культурної глобалізації: історико-філософський аспект. Навчально-методичний посібник. Кіровоград : ДЛАУ, 2011. 128 с.

5. Аксьонова В.І. Синергетична парадигма управління соціальними процесами в умовах глобалізації в контексті філософії науки. Навчально-методичний посібник. Кіровоград : ДЛАУ, 2011. 36 с.

6. Аксьонова В.І. Логіка. Вступ до курсу. Навчально-методичний посібник для курсантів, аспірантів всіх форм навчання та спеціальностей. Ч. І. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 48 с.

7. Аксьонова В.І. Логіка. Логічна культура авіафахівця. Навчально-методичний посібник для курсантів, слухачів заочного факультету, аспірантів всіх форм навчання та спеціальностей. Ч.IV. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 160с.

8. Аксьонова В.І. Філософія. Філософія освіти. Становлення професійної комунікативної культури авіафахівців в контексті сучасного філософського

дискурсу. Навчально-методичний посібник для курсантів, аспірантів усіх форм навчання та спеціальностей. Ч. 1. Кіровоград : КЛА НАУ, 2014. 104 с.

9. Аксьонова В.І. Філософія. Філософія освіти. Становлення професійної комунікативної культури авіафахівців в контексті сучасного філософського дискурсу. Практикум для курсантів, аспірантів усіх форм навчання та спеціальностей. Навчально-методичний посібник. Ч. 2. Кіровоград : КЛА НАУ, 2014. 112 с.

10. Аксьонова В. І. Етнонаціональна саморегуляція українського суспільства: життя поза шаблонами (постмодернистський контекст символічного інтеракціонізму). Перспективи. Соціально-політичний журнал. Соціальна філософія. 2025. №1. С. 4-10.
http://perspektyvy.pdpu.od.ua /1_2025/3.pdf

11. Будко В.В. Атрибути реальності та фікції науки. Харків, 2008. 320 с.

12. Рубанець О.М. Інформаційне суспільство : когнітивний креатив постнекласичних досліджень: монографія. Київ : ПАРАПАН, 2006. 420 с.

13. Рубанець О.М. Філософські проблеми наукового пізнання. Суми : Університетська книга, 2013. 229 с.

14. Aksenova V. Philosophy. Content module I. An introduction to philosophy, its humanistic sense and mission. Part 1. Early philosophy (pre-socratic period of oral philosophy metaphysics antique Greece). Student's workbook for students of all forms of education, foreigner students and extra-mural students. Kirovohrad: FA NAU, 2016. 48 p.

15. Aksenova V. PHILOSOPHY OF SCIENCE. Guide for graduate students, distance learning education (Lectures, lecturesnotes, lectures video ppt, lectures audio). Part1. Philosophy of science. Graduate student's workbook/ Kropyvnytskiy : FA NAU, 2016. 52 c.

16. Aksenova V. PHILOSOPHY OF SCIENCE. Guide for graduate students, distance learningeducation (Seminars, seminars notes, glossary). Part 2. Навчально-методичний посібник для 1.аспірантів. Кропивницький : ЛА НАУ, 2016. 46 с.

17. Aksenova V. PHILOSOPHY. Guede for students, graduate students and distance learning education (Lectures, lecturesnotes, lecturesvideo ppt, lectures audio). Ministry of education and science of Ukraine flight academy of the national aviation University. Kropyvnytskyi : FA NAU, 2018. Part III. 24 p.

Тема 6. Філософська антропологія. Філософія історії. Філософія людини. Філософія суспільства

6.1. Філософія історії. Розвиток всесвітньої історії в XX – XXI ст. та її основні тенденції

ПЛАН

6.1.1. Людство як суб'єкт історії.

6.1.2. Економічні, соціокультурні й політичні процеси XX – XXI ст.

6.1.3. Глобалізація громадського життя в XX – XXI ст.

6.1.1. Людство як суб'єкт історії

Чи може ставиться під сумнів розсудливою людиною, якщо вона не є абсолютним суб'єктивістом – соліпсистом, а – просто наївний реаліст, або філософ – професіонал, сам факт наявності самих себе, інших індивідів, багатьох людей? Кожний розуміє, що незалежно від нього, у світі існують інші люди. Але відповідь на питання «Чи існує такий суб'єкт діяльності, що діє як «агент» історії, як **людство»**? вимагає теоретичних доказів. Чи не тому з'ясування його сутності не раз заганяло у глухий кут навіть видатних мислителів світу? Так, **О. Герцен**, мислитель XIX ст., пише у книзі «Колишнє й думи», що, по його розумінню, слово «людство» «препротивне», не виражає нічого певного, а тільки веде до невиразності всіх інших понять ще «якогось напівбога».

Чимало сучасних західних філософів намагаються довести, що людство, як щось єдине ціле – це фікція. Так, американський філософ **С.Чейз** у книзі

«Тиранія слів» затверджує, що людства немає як самостійної сутності: «Спробуй покликати: Гей, Людство, сюди! І жоден Адам не відгукнеться на ваш заклик».

Знаменитий культуролог **О. Шпенглер** у книзі «**Занепад Європи**» пише, що людство – порожнє слово й його треба виключити з кола проблем історичних форм. У тім же дусі міркував широко відомий англійський історик **А. Тойнбі.** У його викладі («**Дослідження історії**») людства взагалі немає, а є деякі незалежні культурно-історичні системи (локальні цивілізації), що виникають, «дорослішають», розвиваються й гинуть, на зразок біологічних організмів.

Як бачим, скептиків, що піддають сумніву реальність феномена «людство», чимало. Але людство існує реально й об'єктивно, незалежно від розумових пошуків тих або інших теоретиків. Є людство як фрагмент об'єктивного миру, є його всесвітня історія, численними дослідженнями вже давно зафіксовані його єдність і загальність. Зрозуміло, що всесвітня історія складається з історій окремих народів, етносів, держав, кожне з яких має власну особу. Але не можна не погодитися з тим, що людство – це кордонна категорія історіософського, соціологічного міркування. Єдність людства на будь-яких етапах власного буття **визначено єдністю його біологічної організації**. Люди створюють єдиний вид. Діти Землі – частина її біосфери. Люди єдині за своїм фізичним виглядом, морфологічним (видовим) ознакам, генетичним характеристикам, антропоморфічним рисам. Ті або інші розходження типу расових ознак – це лише варіанти єдиної постаті.

Люди землі єдині. Виробництво є діяльне родове життя людини. Саме в переробці предметного світу вона вперше дійсно затверджує себе як родова істота. На просторах доісторичної Ойкумени (грец. – живу, населяю; мається на увазі частина землі, що населена людиною) трудова діяльність поєднувала в людство маленькі групи первісних людей, які вийшли з єдиного кореня, їхні дії співвіднесені в силу однорідності життєдіяльності. Людей поєднує субстанція праці, що робить їх гранями цілісності.

Люди землі єдині як інтелектуальна цілісність. Природа Розуму (при всій її історичності) єдина у всіх народів і індивідів, які відрізняються за іншими культурно-історичним ознаками. Наявність логіки потребує від Розуму визнання наявності Людства.

6.1.2. Економічні, соціальні й політичні процеси в XX – XXIст.

Здається, що для осмислення розвитку світу в XX ст., його головних тенденцій час ще не прийшов: дуже він складний, суперечливий не схожий на все, що людство переживало колись. Крім того, всі ми ще занадто занурені в цей світ, що заважає дистанціюватися від нього, щоб оглянути його загальну панораму, відокремити істотне від тимчасового. Розуміючи всю уразливість подібних намірів, все ж спробуємо окреслити деякі контури історії людства в XX ст. В економічній сфері відбулися величезні позитивні зміни, своєрідним центром яких з'явилася науково-технічна революція, реальне й масштабне перетворення науки в безпосередню продуктивну силу. Кібернетизація, комп'ютеризація, інформатизація, поява принципова нових технологій стали реальністю суспільного виробництва.

По суті в XX ст. лідерство в суспільному виробництві перейшло до духовної сфери: саме людський інтелект (його можливості) перетворився у фактор, що визначає масштаби, динамізм, загальний вигляд сучасного суспільства. На базі цих змін різко зростає сукупне матеріальне й духовне багатство людства. У багатьох регіонах світу склалися суспільства, що забезпечують високі стандарти споживання, комфорту, послуг. Зрушення в суспільному виробництві органічно включають до себе людину-творця й вимагають більш повного використання її креативних, індивідуально - особистісних якостей. У сфері соціальних змін можна відзначити три найважливіших фактори:

По-перше, **розвиток людства як соціальної спільності**, охоплює увесь світ. Людство як соціальна цілісність, існувало завжди. Але, природно, що на

різних етапах історії воно було неоднаковим, відрізнялося тим або іншим ступенем розвиненості інтегральних соціальних зв'язків.

XX століття з'явилося тим етапом всесвітньої історії, коли складні відношення, що віками тісно зв'язували людство, зміцніли, конкретизувалися, структурувалися: сформувалося «почуття ліктя», відчуття загальної долі, відповідальності за наслідки свого перебування на однієї планеті – Земля. Зростає взаємозалежність людства в цілому й кожній індивідуальній долі, що проявляється не тільки в сфері чисто розумової рефлексії, а саме в колі повсякденних, реально-життєвих інтересів.

По-друге, в XX ст. напрямок соціального розвитку усе більше зміщується від **соціально-класових спільнот**, що довгий час володіли величезною соціально-регулятивною силою, яка підминала під себе людину, до більш динамічних спільнот. Саме цей шар соціальних зв'язків і відносин, становить соціальне середовище буття людини XX ст. Зростають можливості індивідуально-особистісного вибору людиною близької й комфортної соціальної спільності.

По-третє, XX ст. ознаменувалося величезними змінами **сфері етнонаціональних відносин**. З одного боку, в XX ст. була остаточно ліквідована колоніальна система гноблення й поневолення багатьох народів, націй і рас. З інший, XX ст. особливо його останні десятиліття, відзначені спалахами націоналізму, етноконфліктами. З погляду соціальної еволюції,

XX ст. представляє картину строкату й суперечливу. Одні соціальні організми зміцнилися й розквітнули, інші – сходять із історичної арени, одні соціальні протиріччя явно зм'якшуються, наприклад, класові, але інші, такі, як національні, загострюються.

У **політичній сфері** в XX ст. також спостерігалися неоднозначні й суперечливі процеси. Зв'язок людських мас із політикою розвивається як би по двох протилежним, а насправді взаємозалежним руслам. З одного боку, людина як би більше дистанціюється від політики, проводячи виразну грань між своїм життям, інтересами й сферою втручання держави й інших політичних

інститутів. З інший, – саме із цієї дистанції, зміцнюючись у власних економічних, соціальних основах, людина активніше цікавиться політикою, впливає на неї, вимагає, щоб вона більше враховувала її інтереси й реагувала на них, тобто стає суб'єктом політичного життя. Тому проблема прав і свобод людини в XX ст. має особливе значення. Це час розвитку класичної демократії, багатопартійності. Демократія була й залишається еталоном політичного життя, на який орієнтується переважна більшість країн світу і саме вона визначала перспективи політичної еволюції XX ст. Разом з тим, політична історія XX ст. відзначена й спалахами тоталітаризму, реакційної диктатури, що втілився у фашистському режимі Італії, нацизму Німеччини, сталінському реакційному режимі. Тоталітаризм базувався на придушенні людських прав і свобод, органічному неприйнятті цінності людського життя, індивідуальності. Тоталітарні режими XX ст. змусили людство згадати про самі похмурі сторінки своєї політичної історії. Антигуманність тоталітарних режимів закономірно привела їх до краху.

Однак, історикам, політологам, соціальним філософам потребується прикласти чимало зусиль, щоб зрозуміти, чому в XX ст. поряд з явним прогресом загальнолюдських цінностей, демократії виникли чудовиська тоталітарних режимів, чому вони найчастіше паразитували на самих прогресивних соціальних ідеях, чому маси людей тривалий час йшли за Гітлером або Сталіним тощо.

XX – XXI ст. не ознаменувалося фундаментальними зрушеннями в сфері духовної культури. Тільки в галузі наукового пізнання – це час революційних проривів. Але при всій значимості науки, вона не заповнює весь простір духовного життя людства. Залишаються ще сфери творчості, мистецтва, філософії, пошуки релігійних цінностей.

6.1.3. Глобалізація громадського життя в XX – XXI ст.

Минуле століття – це час загального зростання масштабів людських перетворень, що мають глобальний характер, стають значимими подіями життя

всього Людства. Економічною основою глобалізації є зростання масштабів предметної діяльності людини. Охоплення всіх континентів і країн – це риси сучасного виробництва. Доступність транспортних засобів, діяльність засобів масових комунікацій, інформації зближують народи, миттєво здійснюють співпричетність кожного до справ усього світу.

Не можна у зв'язку з цим недооцінювати й значення досягнень космонавтики. Адже сьогодні космонавти – представники всього людства. Життя людства на зламі тисячоліть трансформується, стає глобалізованим. Хоча у життя людства глобальність увійшла досить парадоксальним чином. У XX ст. людство зіштовхнулося з таким негативним явищем, як світові війни, загрозою екологічного самознищення, впритул підійшло до риси атомного самогубства. Трагедії людського буття мають показати людям, що світ землян єдиний та унікальний. Міркуючи над проблемами глобалізації життя в XXI ст., варто висловити припущення про те, що самою глибинною основою цього явища виступає сама глобальність як риса людського буття. Саме універсальність людської сутності, безмежність здатностей людини, (насамперед, свідомість і трудова діяльність) з'явилися найважливішими джерелами глобальних процесів XX – XXI ст. Економічне зростання і процвітання суспільства, соціальний мир і гармонію в ньому, високий рівень життя людей забезпечують всі класи й соціальні шари. Соціокультурні трансформації, послідовний розвиток демократизму й культурно - гуманістичних традицій, безперестанне обмеження егоїстичних «апетитів» роботодавців, толерантність та конвенціоналізм, поворот до пріоритету спільного інтересу усіх членів суспільства, безустанний пошук форм соціального консенсусу, його збереження й розвиток – визначальні риси суспільно-громадянського життя на зламі тисячоліть. Людині наприкінці XX – XXI ст. жити стало краще, комфортніше, вона стала більш захищеною у соціальному плані, більш активна у політичному житті, а в цілому – вільним і творчим суб'єктом. Ці досягнення мають загальнолюдський характер.

Питання для самоконтролю та колоквіуму

1. Чим характеризується розвиток всесвітньої історії в XX - XXI ст.?
2. Визначити основні тенденції розвитку всесвітньої історії в XX - XXI ст.
3. Чим характеризується глобалізація громадського життя в XX ст.?
4. Визначити глобальність як рису людського буття.

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Філософія. підручник / за ред. доктора філософських наук, професора Є.Р. Борінштейна. Розділ ІІІ Філософські досягнення людства; 3.5. Філософія громадянського суспільства. Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186 - 218.
http://dspace.pdpu.edu.ua/ handle/123456789/11962
2. Аксьонова В.І. Синергетична парадигма управління соціальними процесами в умовах глобалізації в контексті філософії науки. Навчально-методичний посібник. Кіровоград : ДЛАУ, 2011. 36 с.
3. Аксьонова В.І. Логіка. Вступ до курсу. Навчально-методичний посібник для курсантів, аспірантів всіх форм навчання та спеціальностей. Ч. І. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 48 с.
4. Аксьонова В.І. Логіка. Логічна культура авіафахівця. Навчально-методичний посібник для курсантів, слухачів заочного факультету, аспірантів всіх форм навчання та спеціальностей. Ч.IV. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 160с.
5. Будко В.В. Атрибути реальності та фікції науки. Харків, 2008. 320 с.
6. Рубанець О.М. Інформаційне суспільство: когнітивний креатив постнекласичних досліджень: монографія. Київ : ПАРАПАН, 2006. 420 с.
7. Хайдеггер М. Буття та час. Будь-яке видання.
8. Шелер М. Походження людини в Космосі //Читанка з історії філософії. книга 6. Зарубіжна філософія XX ст. Київ,1993.
9. Шопенгауер А. Свобода волі та мораль. Будь-яке видання.

10. Ясперс К. Сенс та призначення історії. Будь-яке видання.

Додаткові

1. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Феномен міжкультурної комунікації в контексті культурної глобалізації: історико-філософський аспект. Навчально-методичний посібник. Кіровоград : ДЛАУ, 2011. 128 с.

2. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Змістовий модуль 1. Тема 4. Онтологія. Філософське розуміння світу. Діалектика – загальна теорія розвитку. навчально-методичний посібник до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та напрямків навчання. Кіровоград : ДЛАУ, Кропивницький : ЛА НАУ, 2018. 38 с.

3. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Феномен міжкультурної комунікації в контексті культурної глобалізації: історико-філософський аспект. навчально-методичний посібник. Кіровоград : ДЛАУ,2011.128 с.

4. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Синергетична парадигма управління соціальними процесами в умовах глобалізації в контексті філософії науки. навчально-методичний посібник. Кіровоград : ДЛАУ, 2011. 36 с.

5. Аксьонова В.І. Філософія. Філософія освіти. Становлення професійної комунікативної культури авіафахівців в контексті сучасного філософського дискурсу. Навчально-методичний посібник для курсантів, аспірантів усіх форм навчання та спеціальностей. Част. 1. Кіровоград : КЛА НАУ, 2014. 104 с.

6. Аксьонова В.І. Філософія. Філософія освіти. Становлення професійної комунікативної культури авіафахівців в контексті сучасного філософського дискурсу. практикум для курсантів, аспірантів усіх форм навчання та спеціальностей. Навчально-методичний посібник. Част. 2. Кіровоград : КЛА НАУ, 2014. 112 с.

7. Тейяр де Шарден П. Феномен людини. Будь-яке видання.

8. Тойнбі Арнольд Дж. Мій погляд на історію. Будь-яке видання.

9. Шопенгауер А. Свобода волі та мораль. Будь-яке видання.

10. Шпенглер О. Занепад Європи. Будь-яке видання.

11. Aksenova V. Philosophy. Content module I.An introduction to philosophy, its humanistic sense and mission. Part 1. Early philosophy (pre- socratic period of oral philosophy metaphysics antique greece). Student's workbook for students of all forms of education, foreigner students and extra- mural students. Kirovohrad : FA NAU, 2016. 48p.

12. Aksenova V. PHILOSOPHY OF SCIENCE**.** Guide for graduate students, distance learning education (Lectures, lecturesnotes, lectures video ppt, lectures audio). Part1. Philosophy of science. Graduate student's workbook. Kropyvnytskiy : FA NAU, 2016. 52 c.

13. Aksenova V. PHILOSOPHY OF SCIENCE. Guide for graduate students, distance learningeducation (Seminars, seminars notes, glossary). Part 2. Навчально-методичний посібник для 1.аспірантів. Кропивницький : ЛА НАУ, 2016. 46 с.

14. Aksenova V. PHILOSOPHY. Guede for students, graduate students and distance learning education (Lectures, lecturesnotes, lecturesvideo ppt, lectures audio). Ministry of education and science of Ukraine flight academy of the national aviation University. Kropyvnytskyi : FA NAU, 2018. Part III. 24 p.

Інформаційні ресурси

Сайт Українського філософського фонду http://www.philosophy.ua

1. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

2. Сайт Української асоціації релігієзнавців http://religstudies.org.ua/ main.php

3. Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

Тема 6. Філософська антропологія. Філософія історії. Філософія людини. Філософія суспільства

6.2. Філософія суспільства

ПЛАН

6.2.1. Поняття суспільства.

6.2.2. Суспільство як цілісна система, що саморозвивається.

6.2.3.Проблеми сучасного технічного-інформаційно-технічного суспільства.

6.2.1. Поняття суспільства

Поняття «спільність», суспільство», «соціальний» надзвичайно поширені, хоча їхній зміст часто-густо виявляється досить багатозначним і недостатньо чітким.

Спільність визначається як форма спільного буття або взаємодії загальним людей, зв'язаних походженням, мовою, долею й поглядами (родина й народ).

Суспільство розуміється як продукт цілеспрямованої й розумно організованої спільної діяльності більших груп людей, об'єднаних не на основі спільності, а на спільних інтересах і договорі. Латинське дієслово «socio» означає з'єднати, об'єднати, здійснювати спільну працю. Звідси первісне значення поняття «суспільство» – спільність, співробітництво. Але не будь-яка спільність людей є суспільством, однак, будь-яке суспільство – це спільність. Поняття «суспільство» відрізняють від поняття «народ», «нація» і «держава». **Народ** – це форма спільності людей, зв'язаних насамперед мовою й культурою, а також походженням. **Нація** – це форма організації життя одного народу (або декількох близьких), пов'язана з державністю, економічними, політичними й духовними відносинами людей. **Держава** – заснована на праві й законі, форма організації життя народів і націй, продукт історичного розвитку людської цивілізації. Ці поняття взаємо обумовлюють розуміння один одного. Щоб зрозуміти феномен суспільства, необхідно усвідомити характер закономірностей, що поєднують людей у єдиний суспільний «організм».

Визначають триосновних підходи до пояснення цих зв'язків і закономірностей:

1. Перший може бути позначений як **натуралістичний**. Суть його в тім, що людське суспільство розглядається як природне продовження закономірностей природи, світу тварин і Космосу. Суспільство виявляється як вище, але далеко не саме «вдале» і стійке створення, яке може змінити форму свого буття, «піти» до Космосу і там почати новий виток своєї еволюції.

2. Інший підхід може бути названий «**ідеалістичним**». Тут сутність зв'язків, що поєднують людей у єдине ціле, вбачається в комплексі тих або інших ідей, вірувань, міфів. Історія знає чимало прикладів існування теократичних держав, де єдність забезпечується однією вірою, що стає державною релігією. Багато тоталітарних режимів ґрунтувалися на єдиній державній ідеології, що виконувала роль кістяка суспільного устрою. Рупором цих ідей виступав звичайно релігійний лідер або «вождь» нації й народу, а ті або інші історичні дії (війни, реформи тощо) залежали від волі цієї людини, яка спиралася на дану ідеологічну або релігійну систему.

3. Третій підхід **пояснення суспільного устрою** пов'язаний з філософським аналізом міжлюдських зв'язків і відносин, що виникають у відповідних природних умовах і при наявності тих або інших вірувань, але мають самодостатній, визначальний характер.

Усі способи пояснення суспільства мають загальне, а саме подання про системну організацію даного феномена й закономірностях його саморозвитку.

6.2.2. Суспільство як цілісна система, що саморозвивається

При вивченні даної проблеми виділяються два основних аспекти: **структура суспільства та його зміна**. Структура суспільства, як будь-яка природна структура, містить у собі не тільки окремі об'єкти, вона не є простою сумою індивідів, бо містить у собі реальні відносини, які поєднують людей. Суспільства - сукупності людей і їхніх взаємин.

Якщо окремих людей і їхні різноманітні об'єднання виявити неважко, то зв'язки й відносини між людьми побачити складніше, тому що вони носять як би безтілесний, прихований характер. У тлумаченні цього питання є деякі

«забобони». З них найпоширенішими є крайній індивідуалізм (або соціальний нігілізм) і войовничий колективізм. З погляду прихильників соціального нігілізму, існують тільки окремі люди, індивідууми, а суспільних зв'язків і, отже, самого суспільства не існує. Суспільство виступає як фікція, зручне слово й більш нічого. Наслідком подібного індивідуалістичного підходу є анархізм, що заперечує існування об'єктивних суспільних зв'язків і значення громадських організацій. З погляду прихильників крайнього, войовничого колективізму, навпроти, суспільство не тільки існує, але і є більше повноцінним й високим, ніж індивіди, з яких воно складається. Існує нібито тільки суспільство й нічого, крім суспільства. Окремі ж люди – усього лише частки, «гвинтики», «моменти» (Гегель), більш широкого цілого, подібно тому, як ноги й руки людини є частками його тіла. На практиці це породжує тоталітаризм, що повністю підкоряє собі особистість, регулює всі моменти її життя, аж до самих дрібних.

Обидва «забобони», особливо тоталітаризм, є ідейним джерелом людських страждань, що зайвий раз свідчить, наскільки небезпечними можуть бути філософські, світоглядні й ідеологічні омани.

Сучасна філософія розглядає людське суспільство як сукупність безлічі різних частин і елементів. Причому, ці частини й елементи тісно зв'язані між собою, постійно взаємодіють. Тому суспільство й існує як єдиний, цілісний організм, як єдина система. Від інших природних систем, у тому числі фізичних й біологічних, суспільство відрізняється своєю особливою складністю й має ряд ознак: **множинність** елементів, підсистем, їхніх функцій, зв'язків і взаємин, різнорідність, різноякісність соціальних елементів, серед яких, поряд з матеріальними, є й ідеальні, духовні.

Особливу специфіку соціальній системі надає унікальність її **головного елемента** – **людини**, яка володіє можливістю вільного вибору форм і способів своєї діяльності та поводження. Саме це надає розвитку суспільства більший ступінь невизначеності, а, отже, і непередбачуваності.

У зв’язку з виявленням сучасної філософською думкою складності й різноманіття громадського життя, філософи усе наполегливіше прагнули відшукати загальну підставу, той знаменник, до якого можна було б звести це різноманіття. Після довгих дискусій вони зрештою прийшли до загального висновку: всі зовні різноманітні явища громадського життя представляють у сутності той або інший різновид спільної діяльності людей. Це - прихована, таємна сутність, першооснова, субстанція всього соціального.

Однак, при всьому винятковому значенні феномена людської діяльності в соціальному житті, роль її все ж таки не слід перебільшувати, а тим більш - абсолютизувати, тому що соціальне життя, ґрунтуючись на людській діяльності, проте не зводиться до неї. Наявність у соціальної системи цієї єдиної основи виключає подання про її багатомірність, складність. Тому соціальну систему можна зрозуміти не тільки як сукупність окремих видів діяльності, але і як сукупність окремих соціальних груп або як структуру, що поєднує ці групи й організації відносин. Так, у якості самостійного предмета вивчення може бути виділена історично сформована в процесі спільної діяльності людей, структура соціальних спільнот (родина, рід, плем’я, нації, клас, стани, касти тощо). Також може бути спеціально розглянута структура зв’язків, взаємозалежних відносин між людьми в процесі життєдіяльності суспільства (у таких сферах, як економічна, політико-правова, духовна, моральна, релігійна, естетична тощо). Можливий і аналіз суспільства з погляду існуючих у ньому різноманітних **інститутів** (різного роду виробничі підприємства, установи культури й охорони здоров’я, центральні й місцеві органи влади тощо), які забезпечують стійкість соціальних відносин.

Інший універсальний, ***синтетичний підхід до розуміння структури суспільства що*** складене з окремих особистостей; з окремих колективів, малих груп; з великих соціальних груп і їхніх організацій; з окремих народів, націй і держав; з міжнародних, міждержавних об’єднань і організацій. При такому підході, кожний представник кожного з розглянутих рівнів виступає як елемент більш складної структурної організації. Причому, кожний елемент структури

перебуває в системі різноманітних зв'язків один з одним, як вертикальних, так і горизонтальних. Аналіз перерахованих різноманітних елементів соціальної системи становить зміст соціальної філософії. Субстанціальної основою цієї системи є спільна діяльність людей.

Діяльність визначається як специфічне людська форма активного відношення до навколишнього світу. Зміст її становить доцільне осмислення, зміну й перетворення світу, що починається з найпростішій індивідуальній соціальній дії. Її складові елементи:

Перший елемент, необхідний фактор будь-якої діяльності – людина, індивід, люди: **активна сторона, суб'єкт**. Люди є суб'єктами тому, що їхня діяльність спрямована на ті або інші **об'єкти**. У якості таких можуть виявитися й окремі індивіди (діяльність лікаря, учителі, представники деяких інших професій). Однак, частіше в цій якості виступають об'єкти іншого роду, що чітко розділяються на дві підгрупи:

Перша підгрупа – речі, знаряддя й засоби виробництва; знаряддя духовного виробництва – олівець, ручка, друкований верстат тощо, за допомогою яких людина змінює й пристосовує навколишнє середовище до своїх потреб.

Друга підгрупа – засоби, необхідні для людської діяльності, хоча й не мають речовинного характеру (мова жестів, звукова й письмова мова, інформація, укладена в її різного роду носіях – магнітних стрічках, дискетах, картинах, книгах тощо) - **символи, знаки**. Впливаючи на свідомість, символи й знаки забезпечують цілеспрямованість індивідуальної й колективної діяльності, її погодженість, допомагають людині, іноді багаторазово, пристосовуватися до навколишнього середовища.

Елемент, необхідний для всякої соціальної дії - зв'язки, **відносини між зазначеними основними компонентами соціальної дії**. Стійкі, багаторазово повторювані зв'язки між людьми, речами й символами, що поступово складаються як на рівні індивідуальної дії, так і на рівні соціальних груп суспільства, мають важливе значення для громадського життя.

Таким чином, існують чотири елементи всякої людської діяльності – люди, фізичні речі, символи й зв'язки між ними. Необхідність їхнього постійного відтворення породжує основні типи суспільної діяльності, що утворюють базову структуру суспільній системи. Відповідно чотирьом основним елементам найпростішої соціальної дії, виділяються й чотири типи суспільної діяльності: матеріальна, духовна, регулятивна, або управлінська, діяльність обслуговування (гуманітарна або соціальна), що не тільки забезпечують необхідні умови будь-якої людської діяльності, але й одночасно створюють передумови життєздатності суспільства в цілому.

Які ж специфіка й функції кожної сфери соціальної діяльності?

Особливості **матеріального виробництва**, що покликано створювати певні речі, необхідні для задоволення потреб людей, підтримки їхньої активності в будь-якій сфері фізичної й розумової праці. Люди добувають сировину, переробляють її й створюють все необхідне як для розвитку виробництва, так і для матеріального забезпечення науки, медицини, політики, для повсякденного життя людей (житло, продовольство, одяг тощо). Соціальні відносини, що складаються у виробничій сфері, традиційно визначаються особливим ступенем напруженості, конфліктністю. Проблема подолання конфліктів, зміцнення відносин соціального партнерства залишається й сьогодні актуальним теоретичним і практичним завданням виробничої сфери. Сучасна соціальна філософія, визнаючи значну роль матеріального виробництва, схильна вважати, що його якісна відмінність від інших сфер життя суспільства не дає підстав лише до нього зводити все різноманіття людської діяльності.

Найважливішу роль у суспільному житті має **духовне виробництво**, у процесі якого формуються ідеї, створюються наукові й художні цінності. Хоча ці цінності так чи інакше матеріалізуються у фізичних речах (книгах, картинах, скульптурах, технічному обладнанні тощо). Але головне в цих предметах - не матеріальна сторона, а духовний зміст, укладені в них ідеї, образи, почуття. Духовна діяльність, поряд з матеріальної, має величезне, на жаль, недооцінене

значення, тому що досягнення сучасної цивілізації є значною мірою результатом розвитку науки, мистецтва, релігії, духовного виробництва в цілому. Саме тому праця вченого, художника, композитора, конструктора, архітектора користується в суспільстві високим покликанням.

Регулятивна, або управлінська діяльність (адміністраторів, топ - менеджерів, політиків) має специфічне завдання, це – підтримка зв'язків між людьми, регулювання їхньої діяльності. Оскільки зв'язки й відносини виникають стихійно, остільки спочатку вони не мають потреби в спеціальній регуляції. Тільки згодом для їхнього становлення й розвитку формуються спеціалізовані види регулятивної діяльності й відповідні їм організації, що й забезпечують погодженість, упорядкованість різних сфер громадського життя. Без цього громадське життя неможливе, як неможлива воно без матеріального й духовного виробництва. Регулятивна, управлінська діяльність, як і інші її типи, включає різні види праці. Насамперед, це керування людьми із застосуванням різноманітних способів, засобів, включаючи примус. Це також керування речами, засобами матеріального виробництва (заводськими будівлями, верстатами, землею тощо).

Керування здійснюється на різних рівнях: від держави до підприємства й родини й відіграє величезну роль у долях суспільства. Погано те, що його часто-густо вражають численні хвороби: зловживання методами примуса, насильства, репресій, надмірне розростання чиновницького апарату, бюрократизація управлінської діяльності, казнокрадство, корупція, хабарництво тощо. Особливо висока ціна помилок, прорахунків і зловживань у політичній діяльності, тому що вона так чи інакше визначає долі людства. Однак, при всій важливості політичної й інших видів суспільної діяльності, реалізація їхніх потенційних можливостей, насамперед, обумовлена наявністю активних людей. Створення передумов для повноцінного життя, відтворення активності людей становить зміст четвертого виду суспільної діяльності – соціальної, у вузькому змісті слова, або діяльності пов'язаної з обслуговуванням людей. Це праця лікаря, вчителя, артиста, працівників сфери

обслуговування. Звичайно, люди займаються самовідтворенням, самолікуванням, самоосвітою, самі себе годують, розважають. Однак, відтворення, збереження життя, стимулювання активності, безпосереднє обслуговування людини – настільки важлива суспільна справа, що суспільство не може повністю довірити її окремим людям, родині. Суспільство включається в цей процес через школи, вузи, систему охорони здоров'я, культурного відпочинку тощо. Сфера обслуговування – одна з самих динамічних у сучасному суспільстві. Отже, основа суспільної структури утворюється на базі чотирьох найважливіших видів людської діяльності. Кожної з них відповідає власна специфічна сфера громадського життя із власною внутрішньою структурою, безліччю окремих форм.

Перебуваючи в єдності й взаємозв'язку, окремі соціальні сфери створюють **суспільство як єдину систему**, ціле, особливий організм, що володіє не тільки властивостями окремих його частин, але й властивостями, яких немає ні в однієї з них. Причому, ціле більше не тільки за кількістю, але і за якістю, тобто в цілісної системи є такі якості й властивості, яких немає ні в однієї з частин. Тому, щоб зрозуміти суспільство як ціле, потрібно вивчити не тільки його частини, але й виявити особливі властивості суспільства як цілого. Сучасна соціальна філософія виділяє чотири **основні властивості суспільства як цілого**: самодіяльність, самоорганізація саморозвиток, самодостатність.

Самодостатність – це здатність системи власною діяльністю створювати й відтворювати всі необхідні умови свого існування, робити все потрібне для колективного життя. Самодостатність – головна відмінність суспільства від його складових частин. Жоден з типів діяльності не може самостійно функціювати, жодна з окремих соціальних груп не здатна. вижити «поодинці», забезпечити себе всім необхідним. Такою здатністю володіє лише суспільство в цілому. Тільки сукупність всіх видів діяльності, всі разом узяті й взаємозалежні соціальні групи і їхні інститути створюють суспільство як самодостатню соціальну систему. Суспільство, яке являє собою сукупність щодо стійких, стабільних структур, не перебуває проте в стані нерухомості, спокою. Про

нього, як і про природу, можна сказати, що воно постійно змінюється. Тому сучасні філософи вважають, що вивчання проблем суспільства в статиці, тобто з погляду його організації, структури, обов'язково має бути доповнене аналізом його динаміки, зміни й розвитку. При дослідженні проблем розвитку суспільства в сучасній філософії широко використовуються терміни «процес», «функціювання», «зміна», «розвиток», «прогрес», «регрес», «фактори розвитку», «еволюція», «революція» тощо.

Процес – це єдина серія змін у соціальних системах (групах, інститутах, інших елементах). Можливі різні типи процесів: усередині особистості, наприклад, процес самоосвіти людини; процеси, що відбуваються у відносинах двох індивідів; зміни, що відбуваються усередині спільності й між ними; процеси змін, що охоплюють структуру й організацію суспільства в цілому.

Інший підхід до класифікації типів соціальних процесів: виділення процесів, що поєднують, зближують, зрівнюють людей, або, навпроти, процеси, що роз'єднують, породжують протиріччя, конфлікти.

Найпростішим процесом є функціювання суспільства, під яким розуміються оборотні зміни, що відбуваються в ньому, й пов'язані з його повсякденною життєдіяльністю в межах сформованих структур і відносин. Під **зміною** розуміється початковий етап внутрішнього переродження в суспільстві або його окремих частинах і їхніх властивостях, що носить кількісний характер. **Розвиток** – є окремий випадок змін; виникає тоді, коли поступові кількісні зміни приводять до глибоких, незворотних якісних зрушень, що проявляється в збагаченні й диференціації елементів суспільних структур і відносин між ними.

Прогрес – один з різновидів процесу розвитку; проявляється в зростанні процесів пристосування й життєздатності системи в мінливих умовах її існування й пов'язаний із процесом ускладнення системної організації. Протилежним прогресу є поняття «**регрес**» – процес звуження можливостей системи до саморозвитку й засвоєння умов навколишнього середовища, спрощення й руйнування системи.

Аналіз суспільства з погляду на процеси його змін й розвитку містить у собі наступні **основні проблеми: спрямованість змін, що відбуваються в суспільстві; джерела або фактори розвитку; форми, у яких відбувається будь-який розвиток.** Існування постійних, спрямованих, систематичних змін у суспільстві визнають далеко не всі філософи. Так, спрямованість розвитку від нижчих форм до вищого визнають філософи-детерміністи (**Гегель, Маркс**). У той же час, індетерміністи або волюнтаристи (**Шопенгауэр, Ніцше, Поппер**), абсолютизують роль несвідомих початків у людській психіці й зв'язують з ними увесь соціальний розвиток, тим самим заперечують його спрямованість і закономірність. Проте, незалежно від визнання спрямованості змін, що відбуваються в суспільстві, сам факт цих змін зізнається більшістю філософів, тому що важко заперечувати збагачення духовного життя людей, розвиток науки й техніки, розширення можливостей задоволення різноманітних людських потреб.

Важливим є й питання про джерела, факторів або причини змін, що відбуваються в суспільстві. Які ж це причини? Одна з них пов'язана з безперервним процесом функціювання суспільства, постійною діяльністю людей по задоволенню своїх насущних потреб. В ході цієї повсякденної діяльності люди вдосконалюють свої навички й здатності, змінюються з віком. Помирають, народжуються й підростають нові покоління. Відбуваються досить глибокі зміни в структурі й організації суспільства. Але, крім процесу повсякденного функціювання громадського життя, виявляються й більш серйозні, корінні зміни, що зачіпають основи життя суспільства. Вони відбуваються під впливом потужних реформаторських і революційних рухів. У соціальній філософії висловлювалися різні думки із приводу причин якісних змін у суспільстві. Одні зв'язували їх зі зміною природних основ соціального життя (**Ш. Монтеск'є, В. Вернадський, Л. Гумільов**), інші шукали причини в змінах економіки, знарядь праці, методах організації виробництва (**К. Маркс, У. Ростоу**), треті зв'язували процес соціального розвитку зі змінами в культурному житті, системі духовних цінностей (**Г. Гегель, О. Конт, П.**

Сорокін). Кожний із цих факторів впливає на розвиток громадського життя, хоча їхня соціальна роль нерівноцінна. Природні, економічні й культурні фактори найтіснішим образом пов'язані між собою. Так, збільшення народжуваності (природно-біологічний фактор) дає ефект і сприяє швидкому розвитку суспільства тільки за умови одночасного розвитку виробництва, освіти, медицини.

Велика роль технічних винаходів. Так, винахід і застосування парової машини в XVIII ст. визначили промислову революцію, а потім викликали новий тип індустріального суспільства з розвитою промисловістю, буржуазією й пролетаріатом. Розвиток знарядь праці, прогрес техніки, науки, як переконливо показує історичний досвід, змінюють всі сфери громадського життя, структуру різних спільнот людей – малих й великих, – їхню культуру й спосіб задоволення потреб.

Значне вплинули на соціально-економічний розвиток складні процеси культурної дифузії, кроскультурної та міжнаціональної взаємодії. Так, активний експорт у Японію в XX ст. досягнень науки із Західної Європи й США сприяв тому, що в порівняно короткий історичний строк Японія, незважаючи на поразку в другій світовій війні, перетворилася на одну із самих високорозвинених країн світу.

Історії відомі чимало прикладів протилежного характеру, коли проведена пануючими силами політика ізоляціонізму, недопущення в країну ані нових ідей, ані нових товарів доводила могутні держави до глибокої кризи, занепаду, тому що застарівали їхні інститути й соціальні структури. Оскільки культурна творчість може створювати реальну погрозу існуючим інститутам, соціальним структурам і владі, остільки вона постійно контролюється суспільством. Історія науки й техніки, літератури й мистецтва знає чимало прикладів опору новим ідеям і теоріям (дарвінізм, соціологія, генетика, кібернетика), технічним винаходам (впровадженню парових машин, комп'ютерів), новим культурним цінностям. Але при всьому значенні

соціальних передумов суспільного розвитку – економічних і культурних – не можна не враховувати той факт, що всі люди є живими організмами, які входять у біосферу планети Земля тілами, підданими силам притягання, електромагнітним полям, космічним променям, термодинамічним впливам.

Для природних феноменів треба шукати й природні причини. Тому правомірне говорити про соціальне життя як про явище, рушійними силами якого є також природні, біосферні фактори, такі, наприклад, як ритми етногенезу, що були досліджені Л. Гумільовим, які включають фази підйому, депресії й занепаду.

Завданням соціальної філософії є дослідження усіх природних і соціальних факторів, що ініціюють процеси розвитку громадського життя. Накопичуючись, вони породжують могутні реформістські й революційні рухи, що стимулюють і прискорюють процес глибоких соціальних змін.

Соціальні рухи виражаються в колективних, спільних діях людей, що відбуваються більш-менш організовано для досягнення певних цілей, які змінюють соціальний стан учасників рухів. Причиною соціальних рухів є незадоволені потреби людей (економічні, культурні, політичні тощо), що викликає стан психічної напруги та соціального занепокоєння, яке проявляється в посиленні контактів, дискусій, міркувань із приводу сформованої ситуації. Стан занепокоєння, напруженості – вихідний пункт соціальних рухів - може охоплювати більші або менші спільності – аж до цілих класів і народів. Характер цих рухів визначається їхніми цілями, застосовуваними методами, а також кількістю залучених до них людей. За даними ознаками різняться реформаторські й революційні рухи.

Реформаторські рухи звичайно охоплюють деякі обмежені кола й спільності, діють у межах встановленого соціального порядку й тому, як правило, не зіштовхуються з репресіями й насильством з боку влади. Реформатори прагнуть до досягнення змін, наприклад, шляхом поліпшення законодавства. Такі просвітницькі, професійні, пацифістські й частково

національні рухи. Незважаючи на свій мирний, легальний характер, реформаторські рухи іноді приводять до глибоких суспільних змін.

Революційні рухи на початкових стадіях можуть бути схожі на реформаторські. Але в міру свого розвитку вони здобувають відмінності: охоплюють широкі маси, цілі суспільні класи, що відчувають напругу й занепокоєння; зачіпають корінні, життєві потреби людей. Учасники цих рухів часто-густо піддаються переслідуванням і репресіям з боку влади. Основна відмінність революційних рухів пов'язана з метою й методами. Їх ціль – не мирна реформа, а повалення існуючого соціального ладу шляхом застосування сили. Звідси й необхідність широких масштабів, масовості, наявності особливих організацій, здатних стати зачатками нової політичної влади. У випадку перемоги революційні рухи вводять у життя нові порядки, докорінно змінюють лад суспільства, його класову структуру, склад соціальних інститутів, систему цінностей, звичаї, стереотипи поводження. Найбільш глибокі зміни в суспільстві викликають революції, у яких беруть участь класи, народи. Такі революції 1789–1794 р. у Франції, 1917 р. у Російській імперії, 1949 р. у Китайський народної республіці. Глибокі суспільні зміни відбулися й у результаті національно-визвольних революцій, що відбулись у XX ст., особливо після другої світової війни в ряді країн Азії, Африки й Латинської Америки.

Революції не тільки морально виправданні, але й необхідні, якщо вони спрямовані проти віджилих порядків, тиранічних режимів тощо. Але невірно, уважати, що розвиток суспільства пов'язаний тільки з революціями. Революції завжди дуже дорого обходяться суспільству: супроводжуються терором, стражданнями й масовою загибеллю людей.

Таким чином, соціально - філософський аналіз містить у собі й статику суспільства, і його динаміку: розгляд груп, інститутів, а також процесів, що в ньому відбуваються: змін й розвитку.

6.2.3. Проблеми сучасного інформаційно-технічного суспільства

Постіндустріальне суспільство (починаючи з 70-х років XX ст.) характеризується розгортанням науково-технічної, технологічної, інформаційної, комп'ютерної або телекомунікаційної революції. Ці дефініції відносяться в основному до західної і японської цивілізацій, хоча певні риси подібних процесів проглядаються й в інших суспільних організмах. Головне тут – **зростання значення інформації в житті суспільства** в порівнянні з сировиною й енергетичними ресурсами, які дотепер визначали темпи розвитку світової цивілізації. Поява в 30 роки XX ст. теорії інформації, а потім і кібернетики, різко стимулювало розвиток комп'ютерної техніки й технології, що дозволило в корені змінити процес виробництва.

Для філософського аналізу основне в даному процесі те, що змінилося положення й роль людини у світі, її взаємовідносини із природою й технікою. З'явилися інформаційне суспільство й інформаційна людина, своєрідний колективний інтелект мешканців планети.

Мислителі XX ст. були стурбовані перспективами світовій цивілізації. Так, **Ортега-і-Гассет** писав, що «минулий вік глибоко впевнений у своїх творчих здатностях, але, у той же час, й не знає, що йому творити. Хазяїн усього світу, він не хазяїн самому собі. Він розгублений серед достатку. Маючи більшу кількість засобів, пануючи більшими знаннями, більшою технікою, чим всі попередні епохи, наше вік поводиться, як самий убогий з усіх, пливе за течією.

Нобелівський лауреат **К. Лоренц** позначив вісім «смертних гріхів» цивілізованого людства, назвавши серед них: перенаселеність планети; спустошення життєвого простору; невтримне зростання виробництва й споживання; розрив традиції й внаслідок цього глибоке відчуження між молодшим і старшим поколіннями; наукове доктринерство; ядерна зброя.

Все назване змушує по-новому глянути на **поняття якості життя людини** (інтегральний показник рівня розвитку суспільства). На тлі успіхів науки й техніки, створення величезного за масштабами світу речей і банків

інформації, життя людини не стало ані безпечніше й щасливіше, ані здоровіше. Більше того, попереду усе відчутніше маячить примара перетворення людини в обслугу роботизований комп'ютерних систем «цифрового концтабору», що хвилює не тільки письменників – фантастів, але й серйозних учених, політиків.

Не випадково практично у всіх сучасних цивілізаціях набирають сили **концепції фундаменталізму**, суттю яких є фанатичне прагнення кардинальне змінити особистість і суспільство відповідно до вищих метафізичних подань і заповідей. Парадокс цього явища складається у тому, що, відкидаючи багато цінностей сучасного світу – гуманізм, демократію, лібералізм, автономію особистості тощо – фундаменталісти охоче сприймають і беруть на озброєння всі техніко - технологічні досягнення комп'ютерної революції, готові «залізною рукою» загнати людство в рай, влаштований, за їхніми «новими» порядками на основі тоталітарної ідеології за принципами трансгуманізму. Багато філософів, політологів й соціологів сучасності не без підстав вважають, фундаменталізм найбільшою погрозою для існування світового співтовариства.

Зростання кількості техногенних катастроф, відмова «надійної» космічної техніки, мілітаризація тощо змушують ще раз повернутися до системи цінностей сучасного світу, згадати етичний принцип «благоговіння перед життям», сформульований ще в 1915 р. видатним мислителем і гуманістом **А. Швейцером,** значення якого на зламі XX–XXI ст. не тільки не зменшилося, а навпаки, колосально зросло. Реальності інформаційного суспільства, нові погрози й небезпеки, які воно несе людині й людству, змушують усе більш звертатися до пізнання механізмів стабілізації, забезпеченню стійкого розвитку, мінімізації перетворення в дійсність можливих непередбачених процесів і явищ.

У зв'язку із цим пригадуються знамениті слова **А. Ейнштейна**. Його запитали: чим будуть боротися люди в третій світовій війні? Він відповів, що не знає, чим вони будуть боротися в третій світовій війні, але точно знає, що в четвертій світовій війні боротися будуть палицями. При всіх успіхах науки, техніки, технологій головна надія людства пов'язана із самою людиною, з її

здатністю пізнати те, що раніше називали провидінням, а сьогодні – законами історії й закономірностями розвитку суспільства та зробити все для того, щоб запобігти всесвітній катастрофі.

Суспільство – це надскладна система, включена в супер систему Космосу і Землі, що має значну специфіку у своєму походженні, функціюванні й розвитку. Джерело її розвитку являє собою єдність різних сил – природних, соціальних і духовних. Співвідношення їх у ході історії змінюється й ніколи не може бути прогнозоване з абсолютною точністю. Суспільство – ймовірнісна система з ще далеко не повністю реалізованими потенційними можливостями й зі закономірною непередбачуваністю багатьох подій. Є підстави думати, що світова цивілізація в цілому перебуває у стані соціокультурної трансформації, коли необхідно без зволікання вирішувати глобальні проблеми сучасності й визначати нові обрії розвитку. Це змушує по-новому глянути на процеси взаємодії культур і цивілізацій, релігій і моральних учень, політичних і економічних концепцій. Людство здатне вижити, розвиватися й еволюціювати при виключенні насильства як шляху вирішення всіх проблем суспільства й забезпечення прав на існування кожної людини й біосфери в цілому.

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В.І., Паласюк М.І. Ненасильницьке спілкування: методи й алгоритми вирішення міжкультурних конфліктів між різними категоріями внутрішньо переміщених осіб, постраждалих внаслідок воєнних подій. Перспективи. Соціально-політичний журнал. 2026. №1. С. 68-75.
DOI https://doi.org/10.24195/spj1561-1264. 2026. 1.7
https://perspektyvy. pdpu.od.ua/index.php/2026-ukr?id=90

2. Аксьонова В.І. Соціокультурний контекст інформаційного суспільства – феномен соціальної активності особистості. Наукове пізнання: Методологія та технологія. Науковий журнал. Філософія. Вип.1(45). 2020. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 11-19.

https:// rep.dnuvs.ukr.education/items/ 9d121705-84ea-4c21-84b7-53bc61d5af93

3. Аксьонова В.І. Дискурс антропологізації ідеї цивілізаційного розвитку України. Перспективи. Соціально-політичний журнал. № 4, 2020. С.17-25. https://rep.dnuvs.ukr.education/items/4974628e-c3eb-4302-964e-8804097fc067

4. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Постнекласична методологія моделі конвергентного суспільства України. Наукове пізнання: методологія та технологія. Науковий журнал. Філософія/гол.ред. д.філос.н. Є.Р.Борінштейн ДЗ «ПНПУ ім. К.Д. Ушинського». №1(47).2021. С. 23-28. https://rep.dnuvs.ukr.education/items/ 37980860-debf-421b-8039-78748cde3edb

5. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Філософія. підручник / за ред. доктора філософських наук, професора Є.Р. Борінштейна. Розділ ІІІ Філософські досягнення людства; 3.5. Філософія громадянського суспільства. Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320 с.).

6. Аксьонова В.І. Культура в контексті змін комунікаційного суспільства. Підручник/за ред. Є.Р. Борінштейна. Аксьонова В.І., Атаманюк З.М. та інші. Одеса: Університет Ушинського, 2023. С. 325-355 . https://dspace.usfa.edu.ua/bitstream/123456789/1902/1/Aksyonova_5.1Kultura%20v%20konteksti.pdf

7. Аксьонова В.І. Культура, антропологія, соціум. Підручник/за ред. Є.Р. Борінштейна. Аксьонова В.І., Атаманюк З.М. та інші. Одеса: Університет Ушинського, 2023. С. 154-177. https://dspace.usfa.edu.ua/bitstream /123456789/1901/1/Aksyonova_3.3 Kultura.pdf

8. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Трансформація українського суспільства на зламі тисячоліть (теоретико-методологічний аспект). Перспективи. Соціально-політичний журнал. №1. 2022. Одеса, С.41-48. http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/ 123456789/ 15591

9. Marukhlenko, O., Sidelnykova, L., Mazur, H., Kozachenko, R., Aksonova, V. Evaluation of the Results of Gender Budgeting in the Development of Public Infrastructure and the Social Sphere at the Local Level. *Financial and Credit Activity*

Problems of Theory and Practice,*6*(59),*2024.P.567–576.*(SCOPUS) https://doi.org/10.55643/fcaptp.6.59.2024.4547

10. Romaniuk, V., Datska, T., Aksonova, V., Chernionkov, Y., & Snisarenko, I. (2025). Aquisição da linguagem do soldado moderno para o serviço: insights e potencial. *Revista on Line De Política E Gestão Educacional*, Edição *29*(esp2), e025057.

https://doi.org/10.22633/rpge.v29iesp2.20660 (2025), v. 29, Especial 2, Entre os escombros: educação em tempos de guerra

https://periodicos.fclar.unesp.br/rpge/article/view/20660 (SCOPUS)/

Додаткові

1. Аксьонова В.І. «Філософія науки та інновацій» у конспективному відображенні. Пролегомени методології та методики викладання» Навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти освітньо- наукового ступеня «Доктор філософії», галузь знань: 27 – Транспорт. Спеціальність : 275 – Транспортні технології. Спеціалізація: 275.00 – Авіаційний транспорт. Кропивницький : ЛА НАУ, 2022. 50 с.

2. Аксьонова В.І. Філософія. Філософія освіти. Становлення професійної комунікативної культури авіафахівців в контексті сучасного філософського дискурсу. Навчально-методичний посібник для курсантів, аспірантів усіх форм навчання та спеціальностей. Част. 1. Кіровоград : КЛА НАУ, 2014. 104 с.

3. Аксьонова В.І. Філософія. Філософія освіти. Становлення професійної комунікативної культури авіафахівців в контексті сучасного філософського дискурсу. Практикум для курсантів, аспірантів усіх форм навчання та спеціальностей. Навчально-методичний посібник. Част. 2. Кіровоград : КЛА НАУ, 2014. 112 с.

4. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Модуль 1. Тема 5 Гносеологія. Філософія пізнання. Навчально-методичний посібник. Частина 1. Кропивницький : ЛА НАУ, 2017. 168 с.

5. Аксьонова В.І. Скловська О.І. Філософія. Змістовий модуль 1. Тема 4. Онтологія. Філософське розуміння світу. Діалектика – загальна теорія розвитку.

Навчально-методичний посібник до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та напрямків навчання. Кіровоград : ДЛАУ, Кропивницький : ЛА НАУ, 2018. 38 с.

6. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Феномен міжкультурної комунікації в контексті культурної глобалізації: історико-філософський аспект. Навчально-методичний посібник. Кіровоград : ДЛАУ, 2011. 128 с.

7. Аксьонова В.І. Синергетична парадигма управління соціальними процесами в умовах глобалізації в контексті філософії науки. Навчально-методичний посібник. Кіровоград : ДЛАУ, 2011. 36 с.

8. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Част. 1. Навчально-методичний посібник для курсантів та слухачів всіх форм навчання і спеціальностей. Кіровоград : КЛА НАУ, 2013. 216 с.

9. Бердяєв М.О. Філософія свободи. Будь-яке видання.

10. Бердяєв М.О. Філософія нерівності. Будь-яке видання

11. Aksenova V. Philosophy.Content module I.An introduction to philosophy, its humanistic sense and mission. Part 1. Early philosophy (pre- socratic period of oral philosophy metaphysics antique greece). Student's workbook for students of all forms of education, foreigner students and extra- mural students. Kirovohrad : FA NAU, 2016. 48p.

12. Aksenova V. PHILOSOPHY OF SCIENCE**.** Guide for graduate students, distance learning education (Lectures, lecturesnotes, lectures video ppt, lectures audio). Part1. Philosophy of science. Graduate student's workbook. / Kropyvnytskiy : FA NAU, 2016. 52 с.

13. Aksenova V. PHILOSOPHY OF SCIENCE**.** Guide for graduate students, distance learningeducation (Seminars, seminars notes, glossary). Part 2. Навчально-методичний посібник дляаспірантів. Кропивницький : ЛА НАУ, 2016. 46 с.

14. Aksenova V. PHILOSOPHY. Guede for students, graduate students and distance learning education (Lectures, lecturesnotes, lecturesvideo ppt, lectures

audio). Ministry of education and science of Ukraine flight academy of the national aviation University. Kropyvnytskyi : FA NAU, 2018. Part III. 24 p.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду http://www.philosophy.ua

1. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

2. Сайт Української асоціації релігієзнавців http://religstudies.org.ua/ main.php

3. Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

Тема 6. Філософська антропологія. Філософія історії. Філософія людини. Філософія суспільства

6.3. Філософські проблеми економічного життя суспільства

ПЛАН

6.3.1. Економічне життя суспільства і основні його прояви.

6.3.2.Об’єктивні економічні закони. Економічні відносини й економічні інтереси.

6.3.3. Взаємодія об’єктивних і суб’єктивних сторін економічного життя суспільства.

6.3.1. Економічне життя суспільства і основні його прояви

Різні сторони **економічного життя суспільства** вивчаються відповідними економічними науками. Однак, є цілий ряд питань, повз які не може пройти соціальна філософія.

Економічне життя суспільства являє собою насамперед виробництво, розподіл, обмін і споживання різного роду предметів і послуг (матеріальні блага, у т.ч., предмети харчування, одяг, житло, різні види транспорту й зв'язку або ж такі види послуг, як охорона здоров'я й утворення; також духовні цінності, у т.ч. предмети мистецтва, науки тощо. У їхнє виробництво вкладаються ті або інші матеріали, що мають свою вартість, а також знаряддя праці й устаткування (сукупність пристроїв, механізмів, приладів, інструментів тощо, необхідних для якої-небудь діяльності), у т.ч., самі зроблені, наприклад, при друкуванні книг, журналів і газет. Тому нерідко вони виступають у формі товару. Але це товар - особливого роду, зміст якого втілене в художніх образах, наукових теоріях, почуттях і думках людей.

У процесі виробництва, що завжди носить суспільний характер, природні матеріали перетворюються, їм надаються властивості, завдяки яким вони можуть задовольняти різноманітні потреби людей. При цьому, людина протистоїть матеріалу природи як сила одночасно й природна, і соціальна, що яскраво відбивається в специфіці впливу людей на природу й властивостях вироблених ними предметів і послуг. Вирішальне значення має соціальний тип того або іншого способу виробництва. Його визначають існуючі відносини **власності на засоби виробництва і його продукти**. Створеними предметами й послугами більшою мірою володіє, користується й розпоряджається той, у чиїй власності перебувають засоби виробництва. У цьому головним чином проявляється взаємодія, з одного боку, виробництва, а з іншого, – розподілу й споживання створюваних предметів і послуг. У свою чергу, відносини розподілу й саме споживання людьми предметів і послуг істотно впливають на виробництво. Вони можуть або стимулювати, або стримувати його розвиток. Так, наприклад, істотну роль у розвитку виробництва у всіх розвинених країнах грає принцип **розподілу по кількості і якості праці**, що застосується відносно найманих робітників та службовців. Їм добре платять за підвищення продуктивності праці, за творчий вплив на виробничий процес, що підвищує матеріальну зацікавленість працівників. Навпроти, зрівняльний принцип

розподілу не породжує таких мотивів і по суті залишає невитребуваними творчі здатності робітників та службовців.

Споживання є основним стимулом розвитку виробництва, впливає на ріст його масштабів, розвиток галузей, у т.ч. сільського господарства, легкої промисловості, машинобудування, транспорту, зв'язку тощо. До того ж треба мати не тільки особисте, але й ВИРОБНИЧЕ споживання (нафти, газу, електроенергії тощо), необхідне для існування самого виробничого процесу.

Економічне життя суспільства проявляється також у **відносинах обміну** діяльністю, товарами й послугами між людьми. В основі його лежить, закріплене відносинами власності, суспільний поділ праці, як воно склалося в ту або іншу історичну епоху. Так, наприклад, підприємець-власник автомобільного заводу обмінює свої вироби на електроенергію, сталь, інші товари, щоб продовжити виробництво, а також на продукти харчування, одяг, житло, транспорт, щоб задовольнити потреби особисті й членів своєї родини. Також селянин обмінює продукти землеробства або тваринництва на трактори, комбайни, сільськогосподарське устаткування тощо. Обмінюються звичайно в товарній формі, але іноді й у формі бартерних угод (прямій продуктообмін). У цьому випадку продуктами (товарами) по суті справи обмінюються між собою різні товаровиробники. Більш наочно це проявляється при обміні послугами. Скажемо, лікар професійне служить різним людям, надаючи їм медичну допомогу. У той же час, сам він користується послугами кравця, що шиє йому костюм, вчитель навчає дітей, адвоката, якій веде його справу тощо. Обмін продуктами виробничої діяльності і послугами опосередковуючи зв'язок між виробництвом і споживанням відіграє істотну роль в економічному житті суспільства.

Виробництво різного роду предметів і послуг, їхній розподіл, обмін і споживання (особисте й виробниче) тісно пов'язані між собою й взаємодіють один з одним. Їхні зв'язки й взаємодії часом носять складний і суперечливий характер. Разом з тим, об'єктивні протиріччя між виробництвом і розподілом, розподілом і обміном, виробництвом і споживанням є рушійною силою

розвитку всього економічного життя суспільства. Розвиток суспільства і його економічного життя тісно взаємозалежні, співвідносяться між собою як ціле і його частина. Остання існує й проявляє себе в межах єдиного цілого. Економіка випробовує на собі вплив всіх сторін громадського життя, у т.ч. сформованої соціально - класової структури суспільства, його політичної й духовної сфер. У свою чергу, економічне життя суспільства й, насамперед, спосіб суспільного виробництва істотно й у ряді випадків впливають на функціювання й розвиток суспільства в цілому. Багато мислителів вважають спосіб суспільного виробництва основою існування й розвитку всього суспільства. Свої висновки вони підтверджують досить вагомими аргументами: без постійного виробництва матеріальних благ існування суспільства неможливо; спосіб виробництва, насамперед, сформовані відносини власності й поділ праці, визначають появу й розвиток класів і інших соціальних груп і шарів суспільства, його соціально-класової структури; спосіб виробництва багато в чому обумовлює розвиток політичної сфери життя суспільства. Як правило, у ній домінують економічно панівні класи й соціальні групи. Вони визначають роботу державного апарата, зміст і напрямок діяльності багатьох політичних партій і всього політичного життя. У процесі виробництва створюються необхідні матеріальні умови розвитку духовного життя суспільства, у т.ч.. будинку для функціювання установ духовної культури – бібліотеки, музеї, театри тощо, поліграфічне устатковування, папір, фарби для друкування книг, журналів і газет, музичні інструменти й багато чого іншого. Таким чином, висновок про значну роль способу виробництва в розвитку суспільства досить обґрунтований. На цей факт на початку XX ст. вказував **М.Вебер**, коли аналізував економічну теорію **К.Маркса** й відзначав необхідність її очищення від багатьох догматичних нашарувань його послідовників, що є справедливим і донині. До того ж, він радив у розвитку суспільства ураховувати роль інших факторів, наприклад, політичних, моральних, релігійних. Роль останніх Вебер підкреслював особливо. Економічні потреби людей і потреби розвитку самого виробництва є найбільш глибокими джерелами зародження й становлення

всього економічного життя суспільства. Соціальні потреби виступають як прояви соціальної та економічної необхідності. Одні з них мають біосоціальний характер, як, наприклад, потреби в їжі й теплі, інші – чисто соціальний – потреби в модному одязі, сучасному автомобілі, телевізорі тощо. Але всі ці потреби виступають у **соціальній формі**, у т.ч., і ті, які задовольняються за допомогою приготовленої їжі, побудованого житла й містять у собі атрибути культури того або іншого народу. Дані матеріальні потреби виступають одночасно і як **економічні**, тому що в процесі виробництва задовольняються в межах економічних відносин між людьми.

Всі ці потреби викликають до життя, підтримують і стимулюють виробництво тих або інших продуктів і послуг. Немає потреб – немає й виробництва. Причому, коло потреб постійно розширюється та отримують якісні характеристики **(закон збільшення потреб)**. Існують і потреби функціювання самого виробництва (у джерелах енергії, сировини, матеріалах тощо). Таким чином, соціально-економічні потреби виступають як джерела розвитку виробництва, його постійні основні стимули. Самі потреби, не тільки суспільні, але й особистісні, розвиваються під впливом виробництва різних предметів і послуг. Такі, наприклад, як потреби людей у багатьох продуктах харчування, сучасному одягу, побутових приладах тощо. Впливаючи на формування цих потреб, виробництво створює найважливішу умову власного стійкого розвитку. Така діалектика взаємодії економічних потреб, виробництва й споживання як один із проявів економічного життя суспільства.

Спосіб виробництва має дві сторони: продуктивні сили й виробничі відносини. Основоположник німецької економічної думки, **Ф.Аркуш** вказує на вирішальну роль продуктивних сил у розвитку економіки того або іншого суспільства, на його здатність робити матеріальні блага й послуги й постійно вдосконалювати цю здатність. **Продуктивні сили суспільства** – це насамперед застосовувані у виробництві знаряддя праці (сучасна техніка, а також використовувані в ньому технології, транспорт, виробничі приміщення), предмети праці тощо. Вони являють собою речовинну сторону продуктивних

сил, за допомогою якої люди впливають на природу, переробляючи її матеріал для задоволення своїх потреб. Іншу сторону продуктивних сил персоніфікують самі люди як носії знань, умінь, навичок, виробничого досвіду. Вони постійно вдосконалюють її з метою підвищення ефективності виробництва. При цьому люди вступають між собою у виробничо - економічні відносини. У своїй єдності продуктивні сили й виробничі відносини утворюють **спосіб виробництва**, що становить основу й головний зміст економічного життя суспільства.

Виробничі відносини людей також мають свою структуру. У їхньому складі можна виділити такі елементи, як відносини власності, обміну діяльністю й розподілу, створюваних у виробництві різних предметів і послуг, при провідній ролі відносин власності на засоби виробництва. Від них залежать відносини обміну діяльністю, насамперед те, хто і які функції виконує в процесі виробництва, а також величина й спосіб одержання людьми своєї частки від зробленого продукту в рамках існуючих відносин його розподілу. Продуктивні сили й виробничі відносини суспільства діалектично взаємодіють один з одним. Продуктивні сили об'єктивно вимагають цілком певних виробничих відносин, які б відповідали їхньому рівню й характеру й тим самим забезпечували б умови для їхнього розвитку й ефективного використання. Якщо виробничі відносини не відповідають певним вимогам, вони рано або пізно відмирають. З'являються інші виробничі відносини, які відповідають таким вимогам і сприяють ефективному використанню й розвитку продуктивних сил, тобто знарядь праці, особистих знань, умінь та навичок працівників тощо. У цьому полягає діалектика взаємодії продуктивних сил і виробничих відносин. Маркс виразив її у формі **закону відповідності виробничих відносин рівню і характеру продуктивних сил**. Існування цього закону, так само як і навчання Маркса про спосіб виробництва і його ролі в житті суспільства, зізнаються багатьма сучасними економістами й філософами. Це навчання являє собою важливе досягнення економічної й соціально - філософської думки й служить

для пояснення багатьох явищ економічного життя суспільства й сучасного історичного процесу.

6.3.2. Об'єктивні економічні закони. Економічні відносини й економічні інтереси

Розвиток економічного життя суспільства й насамперед способу виробництва підкоряється певним об'єктивним законам, що, звичайно, не виключає дії в сфері економіки випадків. Про одному з них ми тільки що говорили. Будь-який об'єктивний закон представляється як **необхідний, істотний і повторюваний зв'язок** між явищами природи й суспільства. Такий зв'язок існує між багатьма економічними явищами, наприклад, між ціною товару й кількістю праці, витраченої на його виробництво, між суспільно необхідним робочим і вільним часом, виробництвом і споживанням, попитом та пропозицією тощо. Дані закономірні зв'язки складаються об'єктивно, незалежно від свідомості й волі людей. У цьому й полягає їхній об'єктивний характер. Можна назвати такі об'єктивні економічні закони, як закон вартості, закон ціноутворення, закон економії часу, закони капіталістичного накопичення й суспільного відтворення.

Економічні закони виражають глибинні об'єктивні зв'язки між економічними процесами й проявляються як пануючи тенденції в розвитку економіки. Дотримання глибинних зв'язків економічних явищ, сприяє стійкому розвитку економіки. Відступ від них заважає нормальному розвитку економіки, руйнує її. Тому необхідно усвідомлювати усю повноту дії економічних законів і відповідно до них будувати свою економічну діяльність, що мають усвідомлювати всі учасники суспільного виробництва.

Значну роль в економічному житті суспільства, поряд із законами, грають **економічні відносини** між людьми: від досконалості яких залежить не тільки розвиток способу виробництва, але й соціальна рівновага в суспільстві, його стабільність. З їхнім змістом пов'язане вирішення проблеми соціальної справедливості, залежно від суспільної значимості того або іншого виду

діяльності, її необхідності для суспільства, зокрема, для реалізації економічних інтересів людей. В економічних інтересах людей безпосередньо відбиваються їхні економічні відносини. Так, економічні інтереси підприємця й найманого робітника визначаються їхнім місцем у системі економічних відносин. Інтерес одного – одержання максимального прибутку, інтерес іншого – дорожче продати свою робочу силу й одержати більшу заробітну плату. Економічні інтереси селянина, фермера або члена колективного селянського господарства, також визначаються його місцем у системі економічних відносин. Теж відноситься і до службовців – вчителей, лікарів, вчених, осіб, які зайняті в установах культури. В економічних інтересах людей виражені шляхи й способи задоволення їхніх потреб. Так, одержання прибутку (економічний інтерес підприємця), є засобом задоволення його особистих потреб і потреб його виробничої діяльності. Одержання більш високої заробітної платні (інтерес найманого робітника) – також засіб задоволення потреб його самого і його родини. Реалізація економічних інтересів тих або інших суб'єктів виступає одночасно як задоволення їхніх потреб оптимальним способом, що визначається місцем кожного з них у системі економічних відносин.

Взаємодія економічних інтересів становить основний зміст економічного життя суспільства. Звідси необхідність у виробленні принципів оптимального сполучення інтересів окремих людей і соціальних груп, їхньої гармонізації. Це основне завдання економічної науки й практики.

6.3.3. Взаємодія об'єктивної й суб'єктивної сторін економічного життя суспільства

Економічне життя суспільства є складною взаємодію її об'єктивної й суб'єктивної сторін. Перша це - об'єктивні потреби й інтереси людей, що обумовлюють зміст і спрямованість їхньої діяльності; продуктивні сили суспільства й існуючи в ньому виробничі відносини, що утворюють у своїй єдності спосіб виробництва; об'єктивні економічні закони, яким підкоряється розвиток способу виробництва і економічне життя суспільства загалом. Вони

грають визначальну роль у функціюванні й розвитку багатьох економічних явищ, які не можна ігнорувати, тому що це може привести до тупикових ситуацій (причому не тільки економічних, але і політичних, соціокультурних), деструктивна-кризовим явищам і руйнівним тенденціям. Навпроти, урахування об'єктивних факторів у розвитку економічного життя суспільства сприяє прийняттю реалістичних, об'єктивно виправданих, оптимальних рішень.

Суб'єктивна сторона економічного життя суспільства – це прояви свідомості людей, їхньої волі, цілей, ціннісних орієнтацій, що відбивають сприйняття людиною тих або інших економічних явищ й її уявлення про них і стосуються, наприклад, корисності товару, його якості, ціни, ролі грошей, сутності тих або інших фінансових операцій. Відбиття явищ економічного життя у свідомості людей відбувається як на рівні їхніх повсякденних життєвих уявлень і поглядів (повсякденна економічна свідомість), так і на рівні різноманітних теорій, що представляють собою систему логічне обґрунтованих положень (теоретична економічна свідомість). Прикладами останнього можуть служити трудова теорія вартості **А. Сміта**, теорія граничної корисності **Э. Бем-Баверка**, теорія прибавочної вартості **К. Маркса,** монетаріська теорія **М. Фридмена**, теорія державного регулювання економіки **Д. Кейнса** тощо.

Економічна свідомість проявляється також через психологію людей, характеризується відношенням суб'єктів (соціальні групи, особистості або ж більші маси людей) до економічних явищ і процесів. Формами її відбиття можуть бути внутрішні спонукання людей до певних дій, їхнього прагнення й навіть інстинкти, а також ціннісні орієнтації, мети тощо. Усвідомлюючи ті або інші економічні явища й процеси, людина приймає або не приймає їх, а іноді пристосовується до них. Мислителі XX – XXI ст. надавали великого значення психологічним факторам економічного життя суспільства. Так, німецький економіст **Г. фон Шмоллер** вказує на значну роль інстинкту конкуренції в розвитку економіки, а американський економіст **Т. Веблен** підкреслює значення в цьому інстинктів майстерності й корисливості. Німецький філософ і економіст **В. Зомбарт** розвиває вчення про «господарський дух». Його

співвітчизник **М. Вебер** показує вплив релігійної свідомості, у тому числі, релігійної психології прихильників протестантизму, на розвиток капіталістичної економіки. Про психологічні основи економічних відносин пише французький філософ і психолог **Г. Тард.** На психологічні фактори економічного життя звертали увагу **Є. Роберті, М. Коркунов, П. Струве, С. Булгаков** та ін.

Багато сучасних авторів у своїх роботах вказують на такі характеристики економічного життя суспільства, як психологічні мотиви діяльності людей, їхню психологічну готовність до економічного ризику. Досліджуються проблеми психології та розробляються технології прийняття рішень, підприємницької діяльності, економічного накопичення й споживання тощо. Видаються книги «Психологія й економічне життя», «Психологія в бізнесі» тощо. Це свідчить про те, що економічна психологія людей виступає як важливий прояв їхньої економічної свідомості.

Структура економічної свідомості людей відтворює зміст і структуру їхньої економічної діяльності й економічних відносин. Свідомий вплив на економічні процеси є проявом раціональності, інтелектуального початку в економічному житті суспільства. Зростає роль наукової раціональності, розумного впливу на економічні процеси. У раціональному впливі на економічні процеси значну роль може грати держава, можливості якої визначаються наявністю відповідних важелів влади. Мова йде не про детальну регламентацію економічного життя суспільства з її боку, а насамперед про створення необхідних умов для успішного розвитку суспільного виробництва. До цих умов відносяться: впровадження у виробництво результатів сучасного науково-технічного прогресу; створення необхідних пропорцій між галузями економіки, у т.ч., шляхом її структурної перебудови; виділення пріоритетних напрямків економічного розвитку; здійснення ефективної податкової політики; удосконалювання фінансових механізмів функціювання економіки.

Створенню цих умов може сприяти, зокрема, державна науково- технічна, інвестиційна й фінансова політика. Такий досвід є: у цілої низки країн, у т.ч., у

США, з успіхом застосовувалося вчення **Д. Кейнса** про державне регулювання економіки. Його прихильників чимало в інших державах. Еволюція економічного життя суспільства не виключає можливості структурної перебудови економіки, корінних змін у відносинах власності на засоби виробництва, реформ грошової й фінансової системи та ін. Реформаторам важливо працювати на перспективу, розуміти поточні й довгострокові інтереси різних соціальних груп суспільства, а також найближчі й віддалені наслідки дій, що вживаються. Тут однаково шкідливі як консерватизм, прагнення зберегти застарілі форми економічних відносин, так і безглуздий радикалізм – прагнення знищити все старе заради побудови нового. Урахування об'єктивних і суб'єктивних умов розвитку суспільства, їхній глибокий аналіз для того, щоб у процесі реформування усунути дійсно застаріле й по-новому організувати виробництво, економічне життя загалом в інтересах більшості людей і суспільства в цілому має забезпечити успіх реформаторської діяльності.

Питання для самоконтролю та колоквіуму

1. Як співвідносяться між собою суспільство в цілому і його економічне життя?
2. Яким чином економічне життя впливає на розвиток сучасного суспільства?
3. Які джерела розвитку самого економічного життя і основних його проявів?
4. Яке співвідношення об'єктивних і суб'єктивних сторін економічного життя?
5. Що являє собою економічна свідомість і як вона впливає на економічне життя суспільства?
6. Як співвідносяться існуючи в суспільстві економічні відносини й економічні інтереси людей?
7. Як взаємодіють між собою економічні інтереси різних соціальних груп, окремих людей і суспільства?

8. Наскільки є можливим свідомий, у т.ч., науковий, вплив на економічне життя суспільства?

9. З якими факторами може бути пов'язаний його розвиток економічного життя?

10. Яке співвідношення еволюції економічного життя суспільства й економічних реформ?

11. Яка роль держави в проведенні економічних реформ?

12. Чому ці проблеми мають не тільки економічний, але й соціально - філософський характер і стосуються існування суспільства як цілісної соціальної системи?

Список рекомендованих джерел

Основні

1 Аксьонова В.І. «Філософія науки та інновацій» у конспективному відображенні. Пролегомени методології та методики викладання» Навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти освітньо- наукового ступеня «Доктор філософії», галузь знань: 27 – Транспорт. Спеціальність : 275 – Транспортні технології. Спеціалізація : 275.00 – Авіаційний транспорт. Кропивницький : ЛА НАУ, 2022. 50 с.

2 Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Змістовий модуль 1. Тема 3. Онтологія. Філософське розуміння світу. Діалектика – загальна теорія розвитку. Навчально-методичний посібник до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та напрямків навчання. Кіровоград : ДЛАУ, Кропивницький : ЛА НАУ, 2018. 38 с.

3 Бекон Ф. Новий Органон. Будь-яке видання.

4 Вебер М. Протестантська етика та дух капіталізму. Будь-яке видання.

5 Маркс К. Економічно-філософські рукописи 1844 року. Будь-яке видання.

6 Aksenova V. Philosophy. Content module I.An introduction to philosophy, its humanistic sense and mission. Part 1. Early philosophy (pre- socratic period of oral philosophy metaphysics antique greece). Student's workbook for students of all forms of education, foreigner students and extra- mural students. Kirovohrad : FA NAU, 2016. 48p.

7 Aksenova V. PHILOSOPHY OF SCIENCE. Guide for graduate students, distance learning education (Lectures, lecturesnotes, lectures video ppt, lectures audio). Part 1. Philosophy of science. Graduate student's workbook. / Kropyvnytskiy : FA NAU, 2016. 52 p.

8 Aksenova V. PHILOSOPHY OF SCIENCE. Guide for graduate students, distance learningeducation (Seminars, seminars notes, glossary). Part 2. Kropyvnytskiy : FA NAU, 2016. 46 p.

9 Aksenova V. PHILOSOPHY. Guede for students, graduate students and distance learning education (Lectures, lecturesnotes, lecturesvideo ppt, lectures audio). Ministry of education and science of Ukraine flight academy of the national aviation University. Kropyvnytskyi : FA NAU, 2018. Part III. 24 p.

Додаткові

1.Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Модуль 1. Тема 5 Гносеологія. Філософія пізнання. Навчально-методичний посібник. Част. 1. Кропивницький : ЛА НАУ, 2017. 168 с.

2. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Феномен міжкультурної комунікації в контексті культурної глобалізації : історико-філософський аспект. Навчально-методичний посібник. Кіровоград : ДЛАУ, 2011. 128 с.

3. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Синергетична парадигма управління соціальними процесами в умовах глобалізації в контексті філософії науки. Навчально- методичний посібник. Кіровоград : ДЛАУ, 2011. 36с.

4. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Філософія. підручник / за ред. доктора філософських наук, професора Є.Р. Борінштейна. Розділ ІІІ Філософські досягнення людства; 3.5. Філософія громадянського суспільства. Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320 с.).

5. Вебер М. Протестантська етика та дух капіталізму / пер. з нім. Будь-яке видання.

6. Хайдеггер М. Буття та час. Будь-яке видання.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

Тема 7. Філософія моралі та права. Цінності та сенси екзистенції

ПЛАН

7.1. Історичний розвиток філософських уявлень про мораль та право.

7.2. Категорії моралі та права.

7.3. Місце етики та права в сучасному світі. Етична та правова проблематика в професійної діяльності психолога.

7.1. Історичний розвиток філософських уявлень про мораль та право

Людина – істота суспільна. Тому, по-перше, що є неодмінною умовою «допуску» у життя суспільства це - процес соціалізації індивіда, тобто освоєння ним специфічне людського способу життя, основних цінностей матеріальної й духовної культури. А по-друге, тому, що сучасне інформаційне суспільство спирається на найширший поділ праці (матеріальний й духовний), що породжує найтіснішу взаємозалежність людей. Адже саме звичайне, нормальне існування кожної людини виявляється залежним від того, як сотні й тисячі зовсім

незнайомих людей (виробників товарів, їхніх продавців, транспортників, учителів, лікарів, військових тощо) виконують свою звичайну, рутинну роботу. Сам спосіб людського існування необхідно породжує потребу людей один в одному. Суспільний зв'язок індивідів мимоволі містить у собі їх апріорну довіру, доброзичливість, співчуття один до одного – адже без цієї споконвічної довіри до незнайомих людей (лікарей, кухарей, водіїв, правителів тощо) ніяке громадське життя неможливе. Здійснюючи моральний або аморальний вчинок, індивід лише іноді замислюється про «суспільство в цілому». Але в моральних установленнях, як готових шаблонах поводження, суспільні інтереси вже передбачені. Норми й правила моралі формуються природничо - історичним шляхом, по більшій частині стихійно. Вони виникають із багаторічної масової життєвої практики поводження людей.

Моральні вимоги до індивіда в моральній свідомості приймають найрізноманітніші форми: це можуть бути прямі норми поводження («не кажи неправду», «почитай старших» тощо), різні моральні цінності (справедливість, гуманізм, чесність, скромність тощо), ціннісні орієнтації, а також механізми самоконтролю особистості (борг, совість). Все це – елементи структури моральної свідомості, які мають цілий ряд особливостей. Серед них варто відзначити: всеосяжний характер моралі, її імперативність.

Суспільний зв'язок і взаємозалежність людей, що виникає з простого факту їхнього спільного життя, є **об'єктивною основою моралі** – **провідного духовного регулятора життя суспільства**. **Мораль** це - система норм, правил, оцінок, що регулюють спілкування й поводження людей з метою досягнення єдності суспільних і особистих інтересів. Моральна свідомість виражає певний алгоритм (стереотип, шаблон) поводження людини, що визнається суспільством як оптимальний на даний історичний момент. Існування моралі можна інтерпретувати як визнання суспільством того факту, що життя й інтереси окремої людини гарантовані тільки в тому випадку, якщо забезпечена міцна єдність суспільства в цілому. Це забезпечує не тільки мораль, але і соціальні інститути **правової сфери життя суспільства (право; правова**

держава та її правостворюючі принципи: рівність, воля, справедливість; правосвідомість кожного громадянина).

Правова сфера життя суспільства є сфера дії права, тобто соціальний простір, у межах якого функціюють правовий відносини, засновані на діючому в тім або іншому суспільстві праві. Виникають питання: «Що таке право як соціальний інститут?», «Які його сутність, структура і основні функції?».

Соціальний інститут права відноситься до регулятивної сфери громадського життя. Головне його призначення – це регуляція й контроль за поводженням індивідів та дотримання його форми, що є прийнятними для суспільства в цілому. Зміст сутність та функцій права продовжує залишатися предметом дискусій у наукових колах. Зараз обговорюються два підходи до розуміння цієї сутності: традиційний, або «заборонний» і ліберальний, що спирається на ідею «природних», невідчужуваних прав і свобод особи.

Традиційний підхід фактично ототожнює право із законом. Воно представляється системою загальнообов'язкових норм (правил) поводження людей, що установлювані й підтримувані державою. Це життєве трактування права, коли воно сприймається як «збір» заборон і каральних санкцій за їхнє порушення. Суть такого розуміння права можна виразити загальноприйнятим до XVIII ст. принципом: «***Заборонене все те, що не дозволено».*** На перший план тут виходить репресивна функція права.

Зовсім інший підхід до розуміння сутності права виражає **ліберальна концепція**, котра виникла у другій половині XVIII ст. у межах просвітницької філософії й пов'язана з іменами **І. Канта, Ш. Монтеск'є, Ж.- Ж. Руссо** та ін. Вона виходить із переконання, що в праві первинні ані заборони й репресії, ані обмеження поводження людини, а, навпаки, –її права й свободи.

Терміну **«право»** повернули його справжній зміст, що відбиває соціальну природу права: право людини на життя, власність, безпеку, свободу совісті, слова, переміщення та ін. «Першоосновою» права визнаються «природні» права й свободи людини, що категорично повинні бути гарантованими, незалежно від будь-яких надзвичайних обставин. Історичне підґрунтя такої категоричної

вимоги – буржуазно-просвітницька думка запекло боролася з деспотизмом феодально-абсолютистських держав, в яких право було зведеної в закон волею государя. Природно, що в цих умовах процвітали свавілля й деспотизм. Правова думка напередодні доби Просвітництва також намагалася знайти якісь обмеження тенденції «сповзання» західноєвропейських держав до деспотизму. Однак, особливих успіхів не досягла. Найпоширенішим засобом боротьби із цим соціальним злом був заклик до розуму правителя, монарха, якому, мов, багато вигідніше піклуватися про своїх підданих, як доброму батькові про своїх численних дітей. Адже тоді й самому государеві буде забезпечене спокійне й дохідне життя.

Мислителі XVIII ст. рішуче відкидають ці погляди, але завдання залишається колишнім: знайти нормативні обмеження деспотичної влади держави, його величезної примусової сили. Стрімко розвивається капіталізм, затверджуються нові форми поводження людей і відповідно іде процес становлення іншого типу особистості. Новий час вимагає від людини такі якості, як ініціативність, підприємливість, самостійність, відповідальність, насамперед, за себе, а ні за рід або громаду. Відповідно, виникає й необхідність гарантованого, захисту від свавілля держави всього досягнутого у власному житті шляхом індивідуальних зусиль. Саме цей соціальний запит стає підґрунтям просвітницької філософії права від Локка до Канта, що сформулювала концепцію природних прав і свобод людини. Тим самим був підведений теоретичний фундамент під ідею про необхідність примусового обмеження самої державної влади.

Вищим принципом нової філософії права виступає **визнання незалежності кожного індивіда**, його повної самостійності й не менш повної відповідальності за свою долю. Держава не має право вирішувати, що для індивіда добре, а що погано. Держава не заважає індивідові діяти на власний страх і ризик, але й не несе відповідальності за успіх або неуспіх його дій. «Заборонний» дух старого розуміння права змінюється на «дозвільний»: **дозволено все, що не заборонено**.

Обидві концепції мають свою «правду». Однак, у сучасних умовах, безперечно, превалює ліберально-просвітницьке трактування сутності права. Саме в цій філософській традиції з'явилося поняття «правової держави»; вдалося чітко визначити основні правостворюючі принципи, показати, чим, право відрізняється від безправ'я людини.

Соціальний інститут права зобов'язаний своїм походженням процесам поділу праці й розвитку товарного виробництва. Адже саме вони одночасно ставлять самостійних індивідів у статус загальної взаємної залежності друг від друга. Причому, ця взаємозалежність носить анонімний характер. Виробникові товару однаково, хто його купить, а споживачеві не менш байдуже, хто його зробив. Однак, перевага неперсоніфікованих відносин породжує проблему гарантій дотримання інтересів окремої людини: індивід має бути впевненим, що надаючи іншим те, що має в суспільстві цінність, він зможе одержати замість відповідний еквівалент. Саме тут з'являється тонка, невловима матерія права як особливої соціальної реальності. Суспільство як би гарантує індивідові задоволення його власних інтересів, забезпечуваних аналогічними зусиллями інших індивідів. Суспільство, таким чином, намагається скласти дуже складний «баланс» інтересів окремих осіб, що може бути зведений тільки в тому випадку, якщо всі вони будуть діяти по тим самим правилам. Правила ці діють не тільки в сфері виробництва. Адже взаємозалежність індивідів, що створювана суспільним поділом праці, проявляється у всіх сферах їхньої життєдіяльності. Учителі й учні, правителі й піддані, офіцери й рядові, артисти й глядачі, – усі будують свої взаємини на основі взаємного нестатку один одного. Погодженість їхніх зусиль на рівні суспільства досягається завдяки наявності деяких загальних правил або навіть стереотипів поводження, у яких явно або неявно враховуються інтереси кожного індивіда й суспільства в цілому.

Субстанцію права становлять не самі ці правила поведінки **(НОРМИ, ЗАКОНИ, КОДЕКСИ),** а те, що вони покликані регулювати: взаємні устремління індивідів, їхні очікування й вимоги адекватної суспільної відповіді на свої дії й зусилля. Таким чином, право виступає як сукупність правових

суспільних відносин, у яких виражена взаємозалежність індивідів. Закони є лише зовнішнім вираженням права, його історичною формою. Закон і право відрізняються друг від друга також, як, скажемо, ціна й вартість товару. Власник товару в принципі вільний призначати йому будь-яку ціну, але він прекрасно розуміє, що товар буде успішно реалізований тільки в тому випадку, якщо ціна не буде занадто сильно відхилятися від його реальної вартості. Майже та ж ситуація й з юридичними законами. У принципі, вищий законодавчий орган влади може прийняти будь-який закон, навіть самий драконівський. Але подібне всесилля законодавців – лише видимість. Якщо прийнятий закон занадто далеко пішов від об'єктивно сформованої в суспільстві правової ситуації, він «не спрацює», (не буде виконуватися).

Знаменитий французький філософ епохи Відродження **М. Монтень** розповідає, як давньогрецького **законодавця Солона** запитали, чи найкращі закони він установив для афінян. «Так, – сказав той у відповідь, – найкращі з тих, якім вони погодилися б підкорятися».

Таким чином, однієї з істотних **особливостей права є об'єктивний, природничо - історичний характер** його розвитку. Звідси однак зовсім не слідує, що укладачі законів лише слухняно стихійно реєструють складні правовідносини. Роль законотворчості в організації правового життя досить велика. Мова йде лише про те, що в суб'єктивної волі законодавців є свої об'єктивні границі. Іншою важливою особливістю історичного розвитку права потрібно визнати його **класовий характер**. У суспільстві, розколотому на класові протилежності, що здійснює свій розвиток саме через взаємодію цих протилежностей, просто не може бути інакше. У марксистському розумінні класовість права була оголошена його сутністю. Відповідно до відомого афоризму право є воля панівного класу, що зведена в закон. У цьому твердженні, безперечно, є істина, але не вся. У правовій системі класово організованого суспільства інтереси панівного класу безумовно переважають, але це зовсім не означає, що інтереси інших у ній значно малі.

У якості ще однієї важливої особливості функціювання сфери права необхідно відзначити її **найтісніший зв'язок з політичною системою суспільства і його серцевиною – державою**. Саме вона дає матеріальну силу праву, виступає гарантом і виконавцем правопорядку.

7.2. Категорії моралі та права

Всеосяжний характер моралі означає, що **моральні вимоги** й оцінки проникають в усі сфери людського життя й діяльності. Будь-яка політична декларація не пропустить нагоди апелювати до **моральних цінностей**, будь-який добуток світової літературної творчості обов'язково містить у собі **моральну оцінку**, ніяка релігійна система не знайде послідовників, якщо не містить у собі досить строгу мораль. Будь-яка життєва ситуація має свій «**моральний контекст**», що дозволяє перевірити дії учасників на «**людяність**».

Друга особливість моралі – **імперативність** – полягає в тому, що більшість моральних вимог апелює не до зовнішньої доцільності, а до **морального боргу** (носить форму імперативу, прямого й безумовного веління). Причому, добро треба творити не заради відповідної подяки, а заради самого добра як такого. У цьому заклику, здається, є цілком раціональний зміст – адже загальний баланс добра, що твориться, і «платня» за нього зводиться тільки на рівні суспільства.

Функції моралі: **регулятивна** - мораль виступає як спосіб регулювання поводження людей у суспільстві й **саморегулювання** поводження індивіда. **Моральний спосіб регуляції**, на відміну від інших (правових, адміністративних та ін.) є унікальним. По-перше, тому, що не має потреби ні в яких установах, каральних органах тощо. По-друге, тому, що моральне регулювання припускає засвоєння індивідами відповідних норм і принципів поводження в суспільстві. Дієвість моральних вимог визначається внутрішнім переконанням окремої людини. Такий регулятор поводження, безумовно, є самим надійним із всіх можливих.

Сутність моралі проявляється й в іншій її функції – **імперативної-оціночно-імперативної,** що передбачає поділ всіх соціальних явищ на «**добро**» і «**зло**». За допомогою цих основних категорій моралі дається оцінка будь-якому прояву громадського життя й відповідно «оформляється» імператив індивідові.

Пізнавальна функція моралі є певною мірою вивідною від **оціночна-імперативної**. Моральне схвалення або збурювання деяким стилем поводження є самим вірний показником того, що та або інша форма життя застаріла, втратила своє історичне виправдання, або, навпаки, знаменує собою хоча й незвичний, але цілком перспективний, новий уклад життя. Кожної конкретної епохи властива самодіагностика суспільства, його самопізнання, виражене мовою моральних оцінок, вимог і ідеалів.

Сукупність названих й інших (виховної, що орієнтує, прогностичної, комунікативної тощо) функцій визначає **соціальну роль моралі.**

Будь яка мораль історично обумовлена. Її конкретний вигляд у ту або іншу добу визначається багатьма факторами: типом матеріального виробництва, характером соціального розшарування, станом державно-правової регуляції, умов спілкування, засобів комунікації, системою прийнятих суспільством цінностей тощо. Якісно різноманітні типи суспільства викликають появу різних типів моральних систем, у т.ч., і релігійних. Із всіх релігійних моральних систем краще інших нам відома, мабуть, християнська, що запропонувала принципово нову шкалу людських цінностей, рішуче засудила звичайну для кінця минулої (рабовласницької)) доби жорстокість, насильство, гноблення й возвеличила тих, хто страждає, незаможних, пригноблених. Саме християнство центр моральній регуляції фактично перенесло із зовнішніх, примусових її форм на внутрішні, що підкоряються велінням **совісті**. Тим самим воно визнало відому моральну автономію й відповідальність особистості за дотримання таких його цінностей, як ***рівність, свобода, справедливість.***

Може здатися, що в цих словах виражені лише якісь правові гасла, що вони можуть бути зафіксовані в яких-небудь деклараціях-конституціях, а от на ділі, у реальному житті їхнє здійснення виявляється примарним. Такий погляд є досить розповсюдженим у масовій свідомості. Однак, це лише зовнішня, поверхнева сторона справи. Суть же, схована за цією зовнішньою видимістю, полягає у тому, що рівність, свобода й справедливість не вводяться законодавчо, не є результатом свідомої процедури прийняття й виконання «гарних» законів, у які вони вписані «у перших рядках». Навпроти, і рівність, і свобода, і справедливість укорінені, уписані в саму соціальну реальність і мають чисто об'єктивну значимість. Саме тому вони – ***правотворюючі принципи*** і становлять серцевину, суть права, що вимагає відповідно суб'єктивно-вольового оформлення у вигляді законів, указів та інших нормативних актів. Не примусова сила закону створює рівність, свободу тощо, а, навпаки, об'єктивний принцип рівності лише проявляється (або не проявляється) у тому чи іншому законі. Перш ніж бути зафіксованим суб'єктивно (у законі), свобода й рівність повинні бути присутніми у соціальній реальності об'єктивно, як соціальна властивість самої дійсності, а не просто як благі побажання законодавців. Правовий принцип рівності означає всього лише застосування рівної міри до свідомо нерівного (у політичному, майновому, сімейному й іншому відношеннях) індивіду. Державі багато в чому байдуже, що за суб'єкт перед ним – аби тільки не порушував існуючих норм поводження й тим самим підтримував загальний **правовий порядок**. Принцип загальної рівності тісно пов'язаний із двома іншими правотворюючими принципами: свободою й справедливістю.

За думкою Гегеля, «система права є царство реалізованої свободи». Однак, свобода кожної окремої людини закінчується там, де починається свобода іншого. Отже, і тут неминуче застосування принципу **рівності**: свобода має бути рівної для всіх або її не буде зовсім. Право виступає мірою свободи індивідів, вказує її межі, вихід за які порушує свободу іншого, а, виходить, підриває правопорядок. Здійснення ж правових принципів рівності й свободи

дорівнює за змістом третьому правовому початку – **справедливості**. Правова справедливість є дотримання загального балансу, еквівалентності взаємних уявлень і одержань, якими зв'язані один до одного суб'єкти права.

Таким чином, рівність, воля й справедливість утворюють як би три вершини трикутника, що покладений у підставі соціального інституту права. І ні одну з них не можна ущемити без шкоди для двох інших. Всі ці принципи не винайдені юристами або філософами, а витягнуті, абстраговані від реальності. «працюють» у мільйонах практичних, життєвих ситуацій, реально регулюючи взаємини людей.

7.3. Місце етики та права в сучасному світі. Етична та правова проблематика в професійної діяльності фахівця

Релігійне обрамлення моралі як її основна ознака є характерною в основному для епохи середньовіччя, феодалізму. Мораль буржуазної епохи – зовсім інша. Її відрізняють різко виражена індивідуалістична спрямованість, егоїстичний характер (егоїзм, на відміну від індивідуалізму, є прагнення людини не просто самостійно реалізувати себе, а зробити це неодмінно за рахунок іншого). Стрижнем моральних систем буржуазної епохи є культ Розуму, що був нав'язаний філософією Освіти, відповідно до якого тільки розум здатний перебороти анархію «зла», скувати його своєю активністю, з'єднати хаотичні устремління людей у світ гармонії нічної цілісності.

XX ст. стало свідком спроб створення ще одного типу моралі – «соціалістичної». Задум її творців успішно вписувався в теорію моралі: якщо вдачі людей визначаються матеріальними умовами їхнього життя, те, отже, щоб «породити» нову мораль, потрібно, насамперед, змінити ці умови. Що й було зроблено, причому самим радикальним образом: рішуче переглянуті відносини власності, виробництва в цілому, політики, права тощо. Змінилися й вдачі, як у силу «природної ходи речей», так і під впливом масованого «морального» або «комуністичного виховання». Цінності колективізму, інтернаціоналізму,

ідеологія загальної рівності стали насправді внутрішніми переконаннями великої кількості людей, реальними регуляторами їхнього поводження.

Однак незважаючи на колосальні зусилля величезного державного й ідеологічного апарата, реальна моральність так і не змогла дотягтися до рівня «офіційної моралі», системи норм, зафіксованої хоча б у відомому «Моральному кодексі будівельника комунізму». Для того, щоб розібратися в суті цього феномену, необхідно пояснити сам механізм, спосіб саморозвитку моралі. Як же розвивається мораль? Будь-які зміни в матеріальних відносинах породжують нову спрямованість інтересів людей. Існуючи моральні норми перестають відповідати їхнім новим інтересам і, отже, оптимально регулювати суспільні відносини. Їхнє виконання вже не дає бажаного результату. Наростання невідповідності між масовою моральною практикою й офіційно закріпленими нормами завжди свідчить про неблагополуччя в суспільному житті. Причому, неблагополуччя це може бути сигналом необхідності двоякого роду змін: 1) або загальноприйняті моральні норми застаріли й вимагають заміни; 2) або процес розвитку матеріальних суспільних відносин, що відбиваються у моральних нормах, пішов не в ту сторону, в яку очікувалося, і порядок треба наводити саме в цій сфері. Така ситуація склалася в радянському суспільстві в останні десятиліття XX ст. Глибока криза в економіці, господарський механізм, що не працює, безсилля керівництва змінити ситуацію, сформували практику поводження, яка суперечила офіційно проголошеним моральним вимогам. Знаменита в часи соціалістичної економіки формула «план – закон діяльності підприємства» діяла в досить своєрідних умовах (малоефективних). Відомо, що багато галузей народного господарства країни, особливо ті, що випускали товари народного споживання, ніколи не одержували фондованих матеріалів під стовідсоткове виконання плану. І це не могло не штовхати господарських керівників на різного роду зловживання з метою виконання встановлених завдань, причому, навіть без усякої особистої користі, а лише в інтересах підприємства.

Так, вже на стадії планування в господарські відносини вносився завідомий обман, невідповідність слова й справи. Або існувала практика складання фактично двох різних державних бюджетів – благополучного для загального огляду й дефіцитного для вузького кола присвячених. Таким чином, моральна криза суспільства була лише симптомом кризи більш глибокої – економічних основ «соціалістичного» буття. Черговий радикальний поворот до старого, основного русла розвитку європейської цивілізації торкаються, звичайно, і моралі. Чи оздоровить він її? У перспективі – безумовно так, у найближчому майбутньому – навряд чи. Адже нові економічні, політичні та інші реальності перевертають систему цінностей, що склалася протягом життя багатьох поколінь людей.

У нових умовах приватна власність виявляється не менш священної, ніж суспільна; затаврована злочинцями спекуляція, кримінальна приватизація часто - густо обертаються «чесним» бізнесом, а «рідний» колектив кидає людину напризволяще, пропонуючи спиратися на власні сили. Настільки «крута» зміна ціннісних установок і орієнтирів не може пройти для моралі безболісно. Це нагадує хірургічну операцію без анестезії: боляче, звичайно, але потерпите, можливо ваш стан покращиться. Поки ж **криза моралі** продовжує заглиблюватися. Надію на її подолання можна бачити, принаймні, у наступному: по-перше, у простих загальнолюдських нормах моральності яких все-таки більшість нормальних людей дотримується незважаючи ні на що («не убий», «не укради», «шануй батька свого» та ін.); по-друге, у механізмі саморегуляції моралі, що призначена для дотримання загального, родового інтересу в хаосі індивідуальних пристрастей. Реальна погроза спільному інтересу може з'єднати громадян та стабілізувати ситуацію, в якщо не зупинити, то – загальмувати деградацію суспільства. Таким чином, мораль не може бути впроваджена, нав'язана суспільству «зверху», з висоти теоретичного рівня (як це можливо, наприклад, у науці). Вона повинна вирости «знизу», зложитися й оформитися на емпіричному рівні; «теоретична» ж мораль може лише коригувати, служити зразком, ідеалом. Реальною же

основою вирішення складних проблем у суспільстві може бути наведення правового порядку в матеріальній та інших сферах життя ***правової держави.***

Найважливішою характеристикою **правового стану** суспільства є певні **взаємовідносини права й політичної влади**, що розробляється представниками ліберально-просвітницькою думки в концепції правової держави. Суть цих взаємин можна звести до **трьох основних положень: категоричне дотримання основних прав і свобод особи; верховенство закону, поділ влади (законодавчої, виконавчої й судової).**

Один з головних інструментів права – **закони**, що створюються, приймаються й наділяються примусовою силою публічною владою, державою. Якщо держава приймає закони, що обмежують права особистості, це право або безправ'я? Тут спрацьовує згадане вище розрізнення права й закону: закон може бути і НЕПРАВИМ, якщо він порушує основні принципи права (рівність, свобода, справедливість), якщо він спростовує «природні» права й свободи особи. Тому першим принципом правового стану держави оголошується **безумовне дотримання невід'ємних прав і свобод особи**, які «вище» будь-якого закону, або нормативно-примусового акту держави. Крім того, сама держава і її чиновники повинні бути поставлені в межі законів. Державна всесильна воля також має бути обмежена законом. У цьому полягає зміст принципу **верховенства закону.** Право однаково обов'язково й для тих, хто має владу, і для підвладних. Таке самообмеження держави реально можливе тільки при дотриманні принципу **поділу влади**, що виключає монополізацію влади в руках однієї особи або органу. Зміст цього принципу правової держави – у запобіганні «сповзання» держави до тоталітаризму, у роз'єднанні державного моноліту на три рівноправні частини (або «галузі влади»), які мають самостійність, незалежність й головне – взаємно контролюють один одного, не допускають перевищення повноважень який-небудь галузі влади.

Концепція правової держави, що вінчає загальний задум ліберально - просвітницького трактування сутності права, стає значним теоретичним досягненням філософсько - правової думки. У країнах, де ця концепція дійшла

до практичного втілення, у цілому сформувався досить строгий правовий порядок. Однак для більшої частини людства, у т.ч., і для нашої країни, то стан суспільства, яке можна було б назвати справді правовим, як і раніше залишається лише привабливою й бажаною метою, цілком досяжної, але, на жаль, не в самому найближчому майбутньому.

Право, правовідносини, правова діяльність природно відбиваються у свідомості людей у вигляді певних знань і оцінок, почуттів і звичок, що у сукупності утворюють особливу форму суспільної свідомості – **правосвідомість**.

«Нижній» поверх правосвідомості становлять правові звички, почуття, емоції, несистематизовані знання (повсякденна, або «практична» свідомість.

У ньому виражене певне фактичне знання індивідами права, що проявляється в прагненні додержуватися правових стандартів поводження.

Цікаво, що індивід може й не підозрювати про те, що він є власником якоїсь суми правових знань. Але виконуючи прийняті в суспільстві правила поведінки, дотримання домовленостей, надання взаємних послуг, відшкодування збитку, здійснення актів купівлі-продажу тощо, індивід тим самим демонструє «практичне знання» правових нормативів, які можуть і не виділятися його свідомістю саме як правові. Але саме таки знання та навички, фактично є правовими, тому, що несуть на собі головне навантаження, що пов’язане з регулюванням повсякденних взаємин окремих людей.

Питання для самоконтролю та колоквіуму

1. Чим характеризується історичний розвиток філософських уявлень про мораль?

2. Чим характеризується історичний розвиток філософських уявлень про право ?

3. У чому полягає всеосяжний характер моралі?

4. Охарактеризувати філософську концепцію правової держави.

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В.І. Соціально-філософські та правові аспекті розвитку громадянського суспільства (європейський контекст). Матеріали Міжнар. наук.-практ.конф. «Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції» м. Кропивницький 27-28 травня 2020 р. / за заг. ред. Б.Р Стецюка. Київ: Національний центр «Мала академія наук України», 2020. С. 296-298.

2. Аксьонова В.І. Соціокультурний контекст інформаційного суспільства – феномен соціальної активності особистості. Наукове пізнання : Методологія та технологія. Філософія. Вип.1(45). 2020. ДЗ «ПНПУ ім. К.Д. Ушинського»: «Гельветика», 2020. С. 11-19.

3. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Проблеми етносоціальних змін – феномен національної ідеї в освітньому контексті. Науковий вісник Льотної академії. Серія : Педагогічні науки. зб. наук. пр. Кропивницький : ЛА НАУ, 2018. Вип. 3. С. 19–25.

4. Гегель Г. Філософія права. Будь-яке видання.

5. Конституція (Основний Закон) України. Київ, 2006.

6. Шелер М. Походження людини в Космосі //Читанка з історії філософії. книга 6. Зарубіжна філософія XX ст. Київ,1993.

7. Шопенгауер А. Свобода волі та мораль. Будь-яке видання.

8. Шпенглер О. Занепад Європи. Будь-яке видання.

9. Юм Д. Трактат про природу людини. Київ, 1995.

10. Юнг К. Архетип та символ. Будь-яке видання.

11. Юнг К.Г. Проблема души сучасної людини. Будь-яке видання.

Додаткові

1. Аксьонова В. І. Етнонаціональна саморегуляція українського суспільства: життя поза шаблонами (постмодернистський контекст символічного інтеракціонізму). Перспективи. Соціально-політичний журнал. Соціальна філософія. 2025. №1. С. 4-10.
http:// perspektyvy.pdpu.od.ua/ 1_2025/3.pdf

2. Аксьонова В. І. Інститут інтелектуальної власності за добу російської агресії : соціально-філософський аспект. «Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні : проблеми теорії та практики» : збірник матеріалів XIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ : МДУ, 2025. С. 72-76.
https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core /bitstreams/f 9954d75-b409-4320-b053-0ba6e7016fc2/content

3. Аксьонова В. І. Парадигми сучасної філософської освіти як наукової складової у підготовці фахівців для сектору безпеки і оборони в умовах війни. //Актуальні питання підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони в умовах війни : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 17 квітня 2025 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2025. С. 29-34.
https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=7OTrDsYAAAAJ&pagesize=80&citation_for_view=7OTrDsYAAAAJ:abG-DnoFyZgC

4. Аксьонова В. І. Яковлєва А. С. Право людини на вільний доступ до інформації та інформаційну безпеку як складова національної безпеки українського суспільства і держави в умовах воєнного стану // Забезпечення основоположних прав і свобод людини, дотримання стану дисципліни та законності в діяльності поліції в умовах воєнного стану: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 12 червня 2025 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2025. С. 621-622.
https://rep.dnuvs.ukr.education/items/2a1ca458-3e53-46a4-a2a7-72b89c5abc13

5. Макіавеллі Н. Державець. Будь-яке видання.

6. Малахов В. Етика. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. 214 с.

7. Монтеск’є Ш. Про дух законів. Будь-яке видання.

8. Спиноза Б. Етика // Антологія світової філософії. в 4-х т. Т.2. Будь- яке видання.

9. Тейлор, Ч. Джерела себе. Творення новочасної ідентичності. Київ : Дух і літера, 2005. 696 с.

10. Тейяр де Шарден П. Феномен людини. Будь-яке видання.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

Тема 8. Філософія релігії та мистецтва.

ПЛАН

8.1. Історичні етапи становлення філософії релігії та мистецтва.

8.2. Науково-пізнавальний та світоглядний аспекти філософського вивчення релігії та мистецтва.

8.3. Роль і місце релігії та мистецтва в сучасному світі

8.1. Історичні етапи становлення філософії релігії та мистецтва

Під **духовним життям суспільства** розуміють ту сферу буття, у якій об’єктивна, реальність дана не у формі конфронтаційної до суб’єкту предметної діяльності, а у формі невід’ємної частини внутрішньої сутності самої людини. Уже в самої спробі визначення поняття «духовного життя» відразу з’являється протиріччя: начебто б дух, ідеальний початок не існують самі по собі, поза людиною, але в той же час, є – наділндивідуальними, загальними, об’єктивними, тобто від людини начебто б і незалежними. Складний статус таких ідеальних

основ, як «Істина», «Добро», «Краса» тощо визначає суть «проблеми духу», що завжди перебувала під пильною увагою філософів.

Основні історичні етапи становлення філософської теорії мистецтва.

Традиція філософського аналізу ***змісту*** **духовного життя** йде в глибоку стародавність. Одну із самих фундаментальних спроб чітко поставити й розв'язати проблему духу починає давньогрецький філософ Платон. У його філософії безтілесний невизначений ідеальний початок перетворюється в досить чітко систематизовану структуру, що буквально «тримає» світ, стає його основою. Саме ідеальний початок виявляється первинним, а матеріальний світ – лише його недосконалою подобою. Так «світ ідей» придбає самостійне існування. Це підтверджує і філософський аналіз мистецтва в античну епоху: передумови становлення естетичної проблематики в епоху античності; семантика грецького поняття «техне»; космоцентризм античної естетики. Заслуговує уваги художньо-естетичний аспект філософської системи **Піфагора**; визначення причин негативного ставлення Платона до мистецтва; концепт мімесісу **Арістотеля**; теорія мистецтва **Горгія**; онтологічні та метафізичні аспекти мистецтва в **неоплатонізмі**.

За добу середньовіччя **«лінія Платона»** одержує несподіване продовження й своєрідний розвиток у християнстві. Християнська релігія істотно змінила шкалу основних життєвих цінностей. Легка зневага Платона до матеріальної сторони суспільного життя змінюється її однозначним приниженням і відповідно - звеличуванням духу, тому що сам Бог оголошується духовним початком. Середньовічні філософи (апологети й схоласти), чимало трудилися над логічною стороною тлумачення Духу, але проблему ідеального так і не вирішили. Вони із самого початку розуміли, що божественну суть Духу треба приймати як даність, а не «докопуватися» до причин її прояву.

Значну увагу заслуговує аналіз проблеми сутності мистецтва у філософсько - богословських теоріях Середньовіччя; причини суперечливого ставлення до мистецтва в ранньохристиянську епоху. Потребує обґрунтування

богонатхненної природи мистецтва та художньої творчості. Досить цікаві філософсько-естетичні погляди **християнських Отців Церкви** та причини іконоборчих тенденцій у християнській культурі. Богословська теорія образу-символу. Вражає глибиною філософсько-богословський аналіз функцій сакрального мистецтва. Виявляється дуже цікавою проблема адекватної образотворчої репрезентації Божественного та філософсько- богословське обґрунтування іконографічного канону.

Кінець середньовіччя й початок нової історичної епохи, природно, ознаменувалися й зміною філософських переваг. Місце безумовного авторитету божественного розуму зайняв не менш категоричний авторитет розуму людського. «Розум править світом», – проголосили революціонери духу XVIII ст., маючи через можливість розумного устрою, насамперед, громадських порядків. Реальні успіхи людського розуму виявилися настільки великими й очевидними (промисловість, наука, політика, право), що будь – яких перешкод на його шляху просто не вбачали. Людський розум раптом стає «всесильним». Після того, як німецька класична філософія педантично проаналізувала реальні можливості людського розуму (**І.Кант**); показала його діалектичну суперечливість, спробувала вибудувати історію еволюції духу (**Г.Гегель**), поставила й вирішила основні питання проблеми матеріалістичного розуміння історії, розглянув ідею залежності суспільної свідомості від суспільного буття (**К. Маркс**).

У філософській системі **Г.Гегеля** важливе місце займає мистецтво як форма об’єктивації Абсолютного духу; особливості символічної, класичної та романтичної стадій розвитку мистецтва; гегелівський концепт смерті мистецтва. Значну зацікавленість викликає теорія художнього символу та філософські аспекти природи мистецтва у критичній філософії Канта, його трансцендентальна естетика й антиномії художньо-естетичних суджень. Філософія Нового часу розглядає мистецтво як царину свободи. Важливу роль в ній відіграє роль творчої уяви та продуктивної фантазії; неоплатонічний

характер філософії мистецтва **Ф.Шеллінга**; також міфологія як «першоматерія» мистецтва.

Однак, «світло розуму», переможно осяйне для філософів XVIII ст., у наступні сторіччя не зберегли людство від невдалих соціальних експериментів, колосальної кількості малозрозумілих жертв і страждань, практично некерованого розвитку історії. Тому не дивно, що раціоналістична філософія, у т.ч., і марксистська, поступилася пануючими позиціями.

Наприкінці XIX ст. виникла нова лінія філософствування – некласична філософія. Вона «насміхалася» над наївною вірою людства в раціональний устрій світу й можливість його адекватного пізнання, свідомо культивувала ірраціоналізм. На цьому шляху було відкрито чимало цікавих істин, але проблема співвідношення ідеального і матеріального нетривіальних рішень не знайшла. Філософські концепції мистецтва новітньої доби включають до себе абсолютизацію статусу мистецтва в інтуїтивістській філософії **А. Шопенгауера** (трагічне мистецтво і світова воля). Високу зацікавленість викликають спроби реалізації ідей Шопенгауера у музичній творчості Р. Вагнера; аналіз причин невдачі байретського проекту та конфлікту **Р. Вагнера і Ф. Ніцше.** Мистецтво як «метафізична втіха», народження трагедії з духу музики, аполонівське та діонісійське у мистецтві розглядається у філософії Ф. Ніцше. Виникають теорії «чистого мистецтва», феноменологічна теорія мистецтва та художньої творчості; філософсько-естетичні ідеї у психоаналізі; проблеми онтології та герменевтики мистецтва. Проблеми онтології мистецтва: основні етапи філософського осмислення. Онтологічна та метафізична проблематика у філософії мистецтва. Сутнісні аспекти мистецтва у феноменології **Е. Гуссерля**. Онтологія мистецтва **М. Гайдеггера** як антитеза ідеалістичній метафізиці. Принцип феноменологічної редукції у філософському осмисленні мистецтва. Феноменологія художнього сприйняття **М. Мерло-Понті.** Тілесний аспект художньої творчості. Духовне бачення. Специфіка герменевтичного аналізу мистецтва. Проблеми сутнісної специфіки художнього зображення у герменевтичній філософії **Г-Г. Гадамера**. Художній текст і художній витвір як

форми буття мистецтва. Герменевтичні проблеми розуміння та інтерпретації художнього твору.

Разом з філософією постмодерну з'являється і постмодерна філософія мистецтва: аналіз симулятивної природи мистецтва у філософії **Ж. Бодріяра**; поняття симулякру; симуляція проти репрезентації; ідеї «кінця мистецтва» та завершення репрезентації у постмодерній інтерпретації; апологія симулякру у філософії **Ж. Дельоза**. Вивчаються особливості сучасних арт-практик; принципи нематеріальності та прозорості в актуальному мистецтві; перформативність та концептуальність; втеча від «гранд-наративів»; принципи деконструкції у сучасній художній творчості. Заслуговує уваги філософський аналіз медіамистецтва та його різновидів й концепт нової візуальності; сутності мистецтва та природи художньої творчості.

8.2. Науково-пізнавальний та світоглядний аспекти філософського вивчення релігії та мистецтва

Джерела проблеми духовного життя суспільства кореняться в подвійності матеріально-духовної природи самої людини. Духовна сторона буття людини виникає на основі її практичної діяльності як особлива форма відбиття об'єктивного світу, додатковий засіб орієнтації та взаємодії з ним. Генетичний зв'язок духу із практичною діяльністю людини ніколи не переривається. Адже абстрактне мислення не є природною здатністю людини. Воно не успадковується біологічно, а формується в процесі долучення індивіда до соціального способу життя й діяльності. Людське мислення це предметна діяльність, тільки зв'язане воно не з реально відчутними предметами, а з їхніми ідеальними замінниками – знаками, символами, образами. Всі розумові операції формуються як результат своєрідного «переносу» зовнішньо предметних дій у внутрішній ідеальний план, що створює об'єктивну основу начебто б чисто суб'єктивної людської духовності.

Яким чином практична діяльність людини конструюється за законами об'єктивного світу, таким й духовне життя додержується цих законів. Мова не

йде про тотожність матеріального й ідеального. Суть полягає в їхній принциповій єдності, збігу основних моментів. Ідеальний світ (понять, образів тощо), якій створюється людиною має істотну самостійність, може дуже далеко відриватися від матеріальної дійсності, може навіть ізолювати себе, тобто бути абсолютно автономним. Однак, остаточно позбутися своєї матеріальної основи дух не може. Заважають щонайменше дві обставини: його «матеріальне» походження і його призначення – орієнтація людини у світі. Втрата такої орієнтації означає загибель самого духу.

Крім того, у дусі є ще одна підстава об'єктивності. Різні продукти духовної діяльності – ідеї, норми, ідеали тощо, виникнувши раз й довівши свою практичну значимість, необмежено довго зберігаються в соціальній пам'яті людства у формі знаків, символів, звуків, зображень тощо. Оскільки духовне життя людства відбувається й відштовхується від сфери матеріальної, остільки й структура його аналогічне першому: духовна потреба, духовний інтерес, духовна діяльність, створені нею духовні блага (цінності) крім того, наявність духовної діяльності і її продуктів необхідно породжує особливий рід суспільних відносин (естетичних, релігійних, моральних тощо).

Однак, зовнішня подібність організації матеріальної й духовної сторін життя людини не повинна затемнювати існуючих між ними принципових розходжень. Так, духовні потреби, на відміну від матеріальних, не задані біологічно (від народження), це соціальна об'єктивність. Потреба індивіда в освоєнні знаково - символічного світу культури має характер об'єктивної необхідності та сформована й розвинена соціальним оточенням індивіда у тривалому процесі виховання й становлення. Спочатку суспільство формує в людині лише самі елементарні духовні потреби, що забезпечують його соціалізацію. Духовні ж потреби більш високого порядку пов'язані з освоєнням як можна більшої частини багатств світової культури через систему духовних цінностей, на які індивід орієнтується у духовному саморозвитку.

Ще одна цікава особливість духовних потреб – їх принципово необмежений характер. Обмежити їх зростання можуть тільки обсяги вже

накопичених людством духовних цінностей та сила бажання кожної людини брати участь у створенні цих цінностей. Терміном **«духовні цінності»** визначають соціально-культурне значення різних **духовних створень (ідей, норм, образів, догм** тощо); у **ціннісних уявленнях** людей неодмінно є присутнім деякий **ціннісній елемент**. Мистецтво суттєве впливає на ціннісні форми свідомості. Існують об'єктивні та суб'єктивні передумови зміни ціннісних орієнтирів як у самому суспільстві, так і у сприйнятті мистецтва. Важливу роль у формуванні ціннісних елементів суспільства грає **мистецтво – найважливіший вид духовної діяльності.** Потребує особливою уваги проблема **взаємозв'язку мистецтва і моралі**, мистецтва і **релігії**, також існує специфіка **культового мистецтва**, сприйняття мистецтва.

Мистецтво і філософія взаємообумовлені один одним. методологічним підґрунтям є **філософські проблеми теорії мистецтва:** філософсько - методологічні основи теоретичного аналізу мистецтва; проблема етимології та семантики поняття «мистецтво»; «естетичне» і «художнє»; художній образ і естетичні перетворення у мистецтві; проблема нередукованості художнього змісту; принцип калокагатії, а також діалектика змісту і форми художнього твору. Потребують структурно-логічного та системно-функціонального аналізу такі поняття, як «метафора», «символ», «алегорія», співвідношення понять «ритм», «простір» і «час» у мистецтві. Мистецтво займає власну нішу в структурах життєвого світу людини. Мистецтво пов'язано з наукою та має прогностичну функцію.

8.3. Роль і місце релігії та мистецтва в сучасному світі

У духовних цінностях (наукових, естетичних, релігійних) виражаються суспільна природа самої людини, а також умови її буття. Це своєрідна форма відбиття суспільною свідомістю об'єктивних тенденцій розвитку суспільства. У поняттях «прекрасного» й «потворного», «добра» й «зла», «справедливості», «істини» тощо людство виражає своє відношення до наявної реальності й протиставляє їй будь-який ідеальний стан суспільства. Ідеал

завжди містить у собі ціль, бажання, надію, належне, але не суще. На поверхні ідеальної сутності, начебто б зовсім ні від чого незалежної, крім лише її оцінювального і характеру. Корінь цих ідеалізацій - земні ж джерела, як правило, приховані, загублені, перекручені. У тому не було б великого лиха, якби природничо - історичний процес розвитку суспільства і його ідеальне відбиття збігалися. Але так буває далеко не завжди. Нерідко ідеальні норми, породжені однією історичною епохою, протистоять дійсності іншої епохи, у якій їхній зміст безповоротно втрачений, що вказує на стан гострого духовного протиборства, ідеологічних битв і потрясінь.

Значну роль у філософському розумінні цих процесів має предметне, смислове та експресивне значення **Знаку**, принципів семіотичного аналізу творів образотворчого мистецтва, що є відлунням реального світу. **Семіотика** як універсальна теорія знаків та знакових систем, є важливим розділом філософії. Значну роль відіграє **семіотика мистецтва: знакові аспекти художнього тексту і художнього сприйняття; різновиди класифікації знаків;** проблема неадекватності знакового вираження. протистояння автора і художньої мови; художній образ як система предметних значень і смислів; знакова структура художнього тексту як система художніх висловлювань; співвідношення плану змісту і плану вираження, а також семіотика вербальних мистецтв.

Людство давно усвідомило, що в будь-яких баталіях сама надійна армія – професійна. У битвах ідейних – та ж ситуація. Основні форми існування духу (ідеї, теорії, образи, норми тощо) із часів виникнення перших класових суспільств виробляються професіоналами.

Термін «духовне виробництво» – не метафора, а **цілком реальне явище**. Під **духовним виробництвом** розуміють «вироблення» свідомості в особливій суспільній формі, що здійснюється професіоналами розумової праці. Результатом цього виробництва є щонайменше три «продукти»: 1) ідеї, теорії, образи, духовні цінності; 2) духовні суспільні зв’язки індивідів; 3) сама людина, оскільки вона, крім іншого, є істотою духовною. Відмітимо, що духовне

виробництво структурно розпадається на три основних види освоєння дійсності: 1) наукове, 2) естетичне, 3)релігійне. Така класифікація його видів не збігається із прийнятої в філософській традиції схемою із шести форм суспільної свідомості (політика, право, мораль, мистецтво, наука, релігія).

Політика, право й мораль не є «галузями» духовного виробництва. Мораль тому, що її не створюють фахівці, ідеологи. Ми не знайдемо в історії ні однієї моральної норми, винайденої й впровадженої в життя професіоналом. Навіть заповіді Христа «не убий», «не укради» – це фіксація принципів, стихійно вироблених моральною практикою людства, а не окремого фахівця.

Політика й право не вписуються в духовне виробництво тому, що створювалися в результаті політичної й правової діяльності, а суспільні зв'язки індивідів не є духовними, тому, що складаються, в першу чергу, з приводу реальної державної влади, а не понять про неї. Держава ж з її апаратом, чиновниками, арміями, судами й в'язницями – явище матеріальне. Тому політичні і правовий відносини, в основі своєї матеріальні, а не духовні.

У чому полягає специфіка духовного виробництва у сучасному світі?

1. Насамперед у тім, що його кінцевим продуктом є ідеальні утворення, що володіють цілим рядом чудових властивостей. І, мабуть, головне з них – загальний характер їхнього споживання. Немає такої духовної цінності, що не була б в ідеалі надбанням всього людства. Шістьма хлібами, про які говориться в Євангелії, все ж таки не можна нагодувати тисячу чоловік, а шістьма ідеями або шедеврами мистецтва – можна!

Матеріальні блага обмежені. Чим більше людей на них претендує, тим менше доводиться на частку кожного. З духовними благами все відбувається інакше: від споживання вони не зникають і навіть, навпаки, чим більше людей опановують духовними цінностями, тим більш ймовірність їхнього збільшення.

2. Знаменита фраза «***Праця є джерело будь-якого багатства***» вірна й стосується духовної праці, головною особливістю якої є загальний характер, що означає: дана праця здійснюється «у кооперації» не тільки із сучасниками, але й

з усіма попередниками, які колись звертатися до тієї або іншої проблеми; зусилля окремого працівника розумової праці в границях окремого випадку здатні збагатити, разом все людство, тобто ефективність її не витримує ніякого порівняння з ефективністю (принаймні минулої й нинішньої) праці матеріальної. Здається, що саме загальним характером духовної праці пояснюється те, що її працівники в загальній масі учасників суспільного виробництва завжди були у меншості. З одного боку, суспільство не може собі дозволити занадто велику кількість осіб, які не виробляють матеріальні блага, а з іншого боку – у суспільства просто немає потреби в численній армії таких людей: один Ейнштейн може на багато років «завантажити» всі університети, а один Шекспір – забезпечити репертуар всіх театрів миру. Адже продукти духовної праці споконвічно суспільні, по природі своєї не призначені для індивідуального споживання. Тут, імовірно, і виникає основне протиріччя духовної праці: загальна за змістом, віна здійснюється індивідуальним чином. Навіть у сучасних умовах, при найвищому ступені поділу духовної праці, вона по суті своєї залишається індивідуальною, персоніфікованою. Так, Нобелівські премії в науці колективам авторів не присуджуються.

3. Ще одна найважливіша особливість духовного виробництва полягає у тому, що застосовувані в ньому «засоби праці» (ідеї, образи, догми), у силу їхнього ідеального характеру, принципово неможливо відокремити від безпосереднього виробника (конфіскувати, передати тощо). Тому звичайні для матеріального виробництва колізії, пов’язані з відчуженням виробника від засобів виробництва, у духовній сфері неможливі.

4. Духовна діяльність сама по собі магічна та приваблива. Художники, учені, письменники, релігійні діячі можуть творити, не звертаючи уваги на визнання з боку суспільства, тому, що сам процес творчості доставляє їм задоволення; духовна діяльність самоцінна, має значимість незалежно від результату. У матеріальному виробництві таке майже не зустрічається. Матеріальне виробництво безглузде здійснюється заради самого виробництва, «план заради плану». А от «мистецтво для мистецтва» – зовсім не така

безглуздість, як це може здатися на перший погляд. Зрозуміло, що відносна самодостатність духовної діяльності зовсім не заперечує її результативності. Особливо слід вказати на важливість поліфункціональної ролі **мистецтва в суспільстві,** в **структурі людської життєдіяльності та специфіку соціокультурних функцій мистецтва.** Зв'язок художнього і соціального має непрямий характер. Не можна не до оцінювати соціальні фактори розвитку художньої культури та вплив мистецтва на соціальні процеси й політику. Сьогодні, як ніколи, звертають на себе увагу проблеми дегуманізації мистецтва (**Ортега-і-Гасет**). Потребує з'ясування природа соціальних функцій мистецтва та їхня історична динаміка. Сучасними філософами обговорюється проблема творчої свободи, свободи і несвободи в мистецтві, проблема сприйняття мистецтва. Важливе визначити об'єктивні та суб'єктивні передумови зміни ціннісних орієнтирів у соціальному сприйнятті мистецтва. Важко переоцінити культуротворчий потенціал художньої творчості. В той же час, мистецтво залежне від пануючої картини світу, типу та характеру культури та виступає у сучасному світі як репрезентація світовідношення та символічний код культури. Сучасна філософія потребує ситемно - функціонального аналізу проблеми **діалектики мистецтва** (рушійні сили і закономірності його розвитку; рушійні сили і закономірності розвитку мистецтва у просторі і часі; принципи діахронічного і синхронічного розвитку художньої культури; процеси диференціації та інтеграції різновидів художньої творчості; поняття художньо - історичного циклу. Свого подальшого розвитку потребує теорія художнього стилю, аналіз історичного стилю мистецтва, вивчення сучасних видів та жанрів модифікації мистецтва. Діалектика етнічного, національного і загальнолюдського в мистецтві визначає його роль у сучасному світі.

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Естетика – культурологія мистецтва. Част. ІІ: матеріали для самостійної роботи студентів денної та заочної форм навчання. Навчально-методичний посібник. Кіровоград : ДЛАУ, 2008. 300 с.

2. Беньямін В. Мистецький твір у добу своєї технічної відтворюваності / пер. з нім. Ю. Рибачук]. Вибране. Львів : Літопис, 2002. С. 53–97.

3. Бодрияр Ж. Паролі. Від фрагменту до фрагменту. Будь-яке видання.

4. Буркхардт Т. Сакральне мистецтво Сходу та Заходу. Принципи та методи. Будь-яке видання.

5. Ґадамер Г.-Ґ. Актуальність прекрасного / пер. з нім. М. Кушнір. Герменевтика і поетика. Київ : Юніверс, 2001. С. 51–99.

6. Ґадамер Г.-Ґ. Естетика і герменевтика / пер. з нім. М. Кушнір. Герменевтика і поетика. Київ : Юніверс, 2001. С. 7–15.

7. Вебер М. Протестантська етика та дух капіталізму. Будь-яке видання.

8. Ортега-і-Гасет Х. Дегуманізація мистецтва. Будь-яке видання.

9. Шеллінга Ф. Філософія мистецтва.Будь-яке видання.

10. Скловська О.І., Скловський І.З. Філософія (Релігієзнавство). Модуль 1. Вступ до філософії і основні етапи її історичного розвитку. Частина І. Релігія у філософсько-історичному контексті: навчальний посібник до колоквіумів, семінарів та організації самостійної роботи з вивчення курсу. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 52. с.

Додаткові

1. Аксьонова В. І. Онтологічні та аксіологічні засади міжкультурної комунікації в умовах трансформації науково-інформаційного простору// «Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства». Міжнародна наукова конференція. Одеса: ДЗ «ПНПУ ім. К.Д. Ушинського», 2023. С. 146 - 150.
http://dspace.pdpu.edu.ua/ handle/ 123456789/17447

2. Аксьонова В. Соціокультурні засади трансформацій ціннісної сфери життєдіяльності людства в умовах глобалізації // Південноукраїнські наукові студії : програма та матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної

конференції студентів та молодих вчених (м. Одеса, 04-05 грудня, 2023 р.). Одеса, 2024. С. 43-45.
http://www.dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/18824

3. Аксьонова В.І, Алєксєєнко А.А. Вплив комунікативної культури на антропологізацію професійної освіти у контексті суперечливих аспектів техногенної цивілізації. Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (Одеса, 26 квітня 2024 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Фенікс, 2024. С. 740-742.
http://www.dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/18824

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду
http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців
http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор.
https://www.deepl.com/uk/translator

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ТВОРЧОГО ОПРАЦЮВАННЯ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ДОПОВІДЕЙ, ЕСЕ ТА РЕФЕРАТІВ

1. Проаналізувати еволюцію змісту поняття «форма» за книгою В.Татаркевича «Історія шести понять».

2. Визначити особливості філософського конструювання мистецтва за роботою Ф. Шеллінга «Філософія мистецтва».

3. Охарактеризувати наслідувальну природу мистецтва за твором Ґадамера «Мистецтво і наслідування».

4. Опрацювати вказані у списку літератури фрагменти текстів Ортегі-і-Гассета «Навала мас» та «Дегуманізація мистецтва» і знайти відповіді на питання:

- характеристика «масової людини»;
- історичні фактори, які зумовили «навалу мас»;
- які негативні наслідки навали мас для розвитку суспільства і мистецтва?
- у чому проявляється «дегуманізація» мистецтва?
- мистецтво і філософія: діалектика художнього і філософського освоєння дійсності.

4. Охарактеризувати специфіку семіотичного дослідження образотворчого мистецтва (на прикладі семіотичного аналізу абстрактних композицій В. Кандінського).

5. Проаналізувати семіотичний аспект наскального живопису епохи палеоліту.

6. Визначити естетичні особливості історичних стилів мистецтва (романіка, готика, бароко, класицизм, модерн).

7. Розкрити специфіку психоаналітичної концепції художньої творчості.

8. Охарактеризувати фактори становлення і розвитку художніх здібностей людини.

Примірна тематика творчих робіт

(Робота повинна містити план, обґрунтування вибору теми, концептуальні висновки і список використаної літератури. Орієнтовний обсяг такої роботи – 10-15 сторінок).

1. Мистецтво і культура: суперечливий характер їх взаємозв’язку.
2. Проблема поліфункціональності мистецтва.
3. Історична зумовленість соціокультурних функцій мистецтва.
4. Проблема автономії художньо-естетичних цінностей.
5. Специфіка художньо-естетичної діяльності в контексті розвитку духовної культури.

6. Проблеми взаємозв’язку мистецтва і релігії.

7. Мистецтво і філософія: діалектика художнього і філософського освоєння дійсності.

8. Мистецтво і мораль.

9. Мистецтво і наука. Прогностична функція художньої творчості.

10. Поняття і сутність метафізики мистецтва.

11. Природа мистецтва у філософії неоплатонізму

12. Метафізика мистецтва в ідеалістичних системах Нового Часу.

13. Проблеми онтології та метафізики мистецтва в ірраціоналістичних філософських концепціях кінця Х1Х – початку ХХ ст.

14. Онтологія мистецтва М. Гайдеггера як антитеза ідеалістичній метафізиці.

15. Проблеми онтології мистецтва в сучасній герменевтиці.

16. Специфіка герменевтичного і системно-структурного аналізу мистецтва.

17. Проблеми розуміння та інтерпретації художнього витвору.

18. Семіотика вербальних мистецтв.

19. Семіотика візуальних мистецтв.

20. Типологія історичних стилів мистецтва.

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Адорно Т. Теорія естетики. Київ : Основи, 2002. 518 с.

2. Аксьонова В. І. Алгоритм гуманізації соціокультурного простору особистості майбутнього фахівця галузі економічн безпеки // Освітній процес сьогодення : досягнення, виклики, перспективи : збірник матеріалів ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Тернопіль, 24 квітня 2026 року) / редколегія : О. М. Петровський, І. М. Вітенко, О. І. Когут, О. Я. Колодійчук, Г. Р. Корицька, О. Р. Олексюк, В. Я. Гайда, І. І. Подлесна. Тернопіль, 2026. С. 91-94.

https://drive. google.com/file /d/1XNMS2oreJ 5WETcNc9 veinlPttEypIB0h/ view

3. Аксьонова В. І. Етнонаціональна саморегуляція українського суспільства: життя поза шаблонами (постмодернистський контекст символічного інтеракціонізму). Перспективи. Соціально-політичний журнал. Соціальна філософія. 2025. №1. С. 4-10.
http:// perspektyvy.pdpu.od.ua/ 1_2025/3.pdf

4. Аксьонова В., Атаєв М. Дух антропоцентричної фази цивілізації: пізнання феномену «кризового суспільства». Методологія та технологія сучасного філософського пізнання: збірник матеріалів VI Міжнародної наукової конференції студентів, молодих вчених та науковців, присвяченої 30-річчю створення кафедри філософії, соціології та менеджмент соціокультурної діяльності та 205-річчю Університету Ушинського (Одеса, 20-21травня 2022 року). Одеса: Університет Ушинського, 2022. С. 26 - 29.
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/15444

5. Аксьонова В.І. Міжкультурна комунікація в умовах сучасного діалогу культур. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії і практики : зб. наук. пр. Класич. приват. ун-т. Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2011. Вип. 50. С.135-145.

6. Аристотель. Поетика. Будь-яке видання.

7. Ґадамер Г.-Ґ. Істина і метод.У 2 т.Т. 1. Герменевтика І: Основи філософської герменевтики / пер. з нім. О. Мокровольський. Київ : Юніверс, 2000. 464 с.

Додаткові

1. Аксьонова В.І. Онтологічні та аксіологічні засади міжкультурної комунікації в умовах формування і розвитку інформаційного суспільства. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії і практики : зб. наук. пр. Класич. приват ун-т. Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2011. Вип. 51. С.340-350.

2. Аксьонова В.І. Гуманістичні обрії європейського простору. Український контекст : монографія. Одеса-Херсон: видавничий дім «Гелветика», 2018. 536с.

3. Аксьонова В. І., Сидорова А. О. Гуманістичні обрії європейського простору у контексті проблем соціалізації особистості сучасного соціокультурного простору України // «Освіта та соціалізація особистості». Всеукраїнська Інтернет-конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених. Одеса: ДЗ «ПНПУ ім. К.Д. Ушинського», 2023.С.13-15. http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/17564

4. Гегель Г.-В.-Ф. Естетика. У 4-х т. Будь-яке видання.

5. Гилберт К. Е., Кун Г. Історія естетики. Будь-яке видання.

6. Головей В.Ю. Проблема «кінця мистецтва» в контексті гегелівської концепції «художньої релігії». Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Сер. : Філософські науки. 2008. № 12. С. 229–236.

7. Кандинський В. О духовном у мистецтві. Будь-яке видання.

8. Комар Ф. Мистецтво та людина. Будь-яке видання.

Інформаційні ресурси

Сайт Українського філософського фонду http://www.philosophy.ua

1. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

2. Сайт Української асоціації релігієзнавців http://religstudies.org.ua/ main.php

3. Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

Вивчення проблеми

«ФІЛОСОФІЯ МИСТЕЦТВА ВІД МЕТАФІЗИКИ ДО ПОСТМОДЕРНУ: КРОСКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ»

у науково-проблемної дослідній групі під керівництвом доктора філософських наук, професора Аксьонової В.І.

Навчальний курс «Філософія», складений відповідно до робочої програми, передбачає висвітлення основних етапів розвитку філософської теорії мистецтва, але поглиблений аналіз його художньо-образної природи та соціокультурних функцій пропонується розглядати та обговорювати на засіданнях науково - проблемної групи. Важливою метою роботи проблемної групи є формування творчої естетично розвиненої особистості, яка опанувала основи художньої теорії та практики, засвоїла критерії естетичної оцінки мистецьких творів, розуміє закономірності розвитку мистецтва.

Зміст програми роботи науково-проблемної групи підрозділяється на дві частини, кожна з яких становить окремий етап у дослідженні вище означеної проблеми. Перший змістовний етап присвячений аналізу ключових напрямків історичного становлення філософії мистецтва; у темах другого етапу концептуалізуються його сутнісні параметри: онтологічні та феноменологічні аспекти мистецтва, його поліфункціональна природа.

Дослідження даної проблеми передбачає міжпредметні зв’язки з курсами філософії, естетики, етики, соціології, всесвітньої історії, теорії та історії мистецтва, соціальної антропології, психології, культурології, мистецтвознавства.

Здобуваючи/здобувачки – учасники досліджень – у процесі роботи проблемної групи - мають бути компетентними у таких питаннях:

1. історичні етапи становлення філософської теорії мистецтва;
2. закономірності розвитку мистецтва у просторі і часі;
3. формальні та змістовні особливості різновидів художньої творчості;
4. провідні філософські концепції мистецтва;
5. особливості сучасних підходів до розвитку художньо-естетичної проблематики;
6. художня специфіка та особливості образно-символічної мови мистецтва.

Тема 9. Філософія культури

ПЛАН

9.1. Поняття культури.

9.2. Основні філософські концепції культури.

9.3. Конкретно-історичні типи існування культури.

9.1. Поняття культури

Філософія культури (культурфілософія) – галузь філософського знання, головною метою якого є пояснення суті, специфіки культури, її взаємовідносин із природою й суспільством; система метафізичних тверджень про суть, генезис та найзагальніші закони культури, що прямо не спираються на емпіричні факти.

Умовно історія культурфілософії поділяється на три етапи:

1. Від античності до XVIII ст. - зародження філософії культури - культура ще не усвідомлюється як цілісне явище, проблеми культури розробляються в проблемному полі онтології, теології й епістемології. Людське мислення на цьому етапі характеризується сукупністю, поєднанням знань про світ.

2. XVIII ст. – поч. XIX ст. - пошуки надсумативних законів функціонуваннякультури - **Дж.Віко, Й. Г. Гердер, І. Кант, Ф. В. Шеллінг, О. Конт**;

3. Від XIX ст. – існування філософії культури як окремої дисципліни - культура як феномен стає об'єктом самостійного філософського аналізу.

9.2. Основні філософські концепції культури

Античність

В давнину для людини реальне життя не було чимось відмінним від міфологічного світу. Древні релігії були політеїстичними (політеїзм — віра у багатьох богів). Люди спілкувалися з богами так само, як один з одним. Міфологічне мислення як форма колективної свідомості становить величезний

пласт культури, є культурною реальністю і, водночас, містить уявлення про культуру у древніх. У цьому випадку сприйняття культури включало в себе поклоніння, шанування, культ.

Аналоги слова «культура» існували в багатьох мовах: китайською мовою – «жень» і «вень» означали виховання благородної людини, у давньоіндійській літературі говорилося про «дхармашастру» (вчення про життєві правила поведінки й обов'язки віруючого).

Давньогрецькі філософи **Платон, Протагор, Полібій** і китайський філософ **Сима Цянь** вважали культуру частиною божественної природи і її виявом. Подібно будь-якій живій істоті, культура народжується, живе і вмирає, а етапи її розвитку нагадують зміну пори року. Традицію такого розуміння культури пізніше збережуть деякі арабські вчені. Так, історик і філософ **Ібн-Халдун** стверджував, що повний цикл розвитку культури відбувається протягом 120 років, після чого стара культура буває «переможеною» іншою, сильнішою культурою (частіше за все - культурою кочовиків). Цей напрямок отримав назву «культурного натуралізму». Для нього характерні: перенесення рис природи на культуру, обожнювання культури у всіх її виявах, в тому числі у формі державної влади, ідея циклічності розвитку культури.

Формуються наступні поняття: ***Пайдейя*** – вихованість, освіта, що спирається на традиції; ***Техне*** - майстерність, практична діяльність, спрямована на покращення навколишнього світу; ***Етос*** (VI-V ст. до н. е. в філософії піфагорійців, Сократа й Аристофана) – «людина вихована», що відповідає прекрасному складові космосу, є вірним громадянином, займає своє місце у світі.

Римський державний діяч, письменник **Марк Порцій Катон** (234 –149 до н. е.) написав трактат про «агрикультуру» – догляд за ділянкою землі, що передбачає також душевне ставлення до землі. Марк Туллій Цицерон (106-43 рр. до н. е.) під словом «культура» розумів покращення духовності людини. Він заклав основи концепції humanitas – «людське достоїнство», характерна риса римського етосу, досягти яку можливо тільки після тривалої праці, являє

собою сукупність таких рис, як політична зрілість, почуття обов'язку, ораторське мистецтво, розвинутий художній смак і творчі здібності.

Середньовіччя

В середньовічній Європі утверджується християнство - монотеїстична релігія (монотеїзм– віра в одного бога). Воно об'єднало у собі і світогляд, і філософію, і етику, і правові норми, підпорядкувало собі науку, освіту, мистецтво. Відповідно проблеми культури висвітлювалися у працях філософів-богословів. Значно змінюється розуміння культури. Визнається, що світ створений єдиним Богом (ідея креаціонізму). Окрім тілесного, земного світа існує також небесний, духовний, де людина знаходить повноту своєї сутності. У світі діють закони, непідвладні людському розумінню - вищий Розум та Справедливість. Особливого значення набуло поняття «культ» – здатність людини розкрити свій творчий потенціал в любові до Бога. На відміну від античності, де під «культурою» розуміли дотримання та виховання гармонії й порядку, а подоланням обмеженості людської натури, постійне духовне покращення людини. Особливого значення набуває книга, головним чином **Біблія.**

Для Августина Блаженного «без віри немає знання, немає істини». Світова історія за **Августином Блаженним** є результатом божественного визначення. «Гріховному» світському граду він протиставляє «град божий», утверджуючи, таким чином, пріоритет церкви.

Спробу поєднати арістотелізм і християнство здійснить знаменитий католицький богослов Фома Аквінський. Основний принцип його філософії — гармонія віри і розуму, оскільки розум здатний раціонально довести існування Бога і розбити заперечення проти істин віри. В розробленій ним системі сполучилися, не змішуючись, філософія і теологія, держава і церква, громадянська і християнська доброчесність. Якщо в попередню епоху під культурою розумілося виховання міри, гармонії й порядку, тепер — подолання обмеженості, гріховності людини, постійне духовне вдосконалення. Потреба

осмислення власної суті, свого місця в оточувальному світі набуває форму індивідуальної сповіді (наприклад, — «Сповідь» Августина Аврелія).

Фома Аквінський у своєму вченні поєднує античну філософію (концепцію Арістотеля) й християнське світосприйняття (ідеї Августина Аврелія). Він обґрунтував нове поняття художньої краси: матеріально гарна форма є вираженням духовних переваг.

Епоха Відродження

Відбувається перехід від традиціоналізму як фундаментального принципу існування попереднього типу культури, що було засновано на міфологічній свідомості, до персоналістичному типу. Формуються науки, що спрямовані на вивчення проблем людини — *studia humanitatis*. Праця художника ототожнюється з творчою силою Бога.

Епоха Відродження утверджує гуманістичний ідеал. Культура уявляється мислителям Відродження результатом вільної творчої діяльності людини. Свобода і творчість як принципи людського співжиття протиставляються середньовічній ієрархії, підлеглості церкві. Дж. Манетті пише трактат «Про гідність і довершеність людини», спрямований проти **Папи Інокентія III, Джованні Піко делла Мірандола** створює «Промову про гідність людини». Вільна творчість і гідна поведінка стають обов'язковим змістом морально-етичних міркувань і концепцій епохи.

Епоха Просвітництва

Принципово по-новому культурний досвід минулого і сучасності, причини виникнення і шляхи розвитку культури переосмислюються у XVIII ст. Просвітництвом. Епоха прагне до цілісного сприйняття культури людства, розуміючи її як продукт діяльності людського розуму. У ряді праць поняття «культура» і «природа» протиставляються. Так, **Жан-Жак Руссо** вважає природу продуктом довершеного божественного розуму, а культуру — недосконалого людського розуму, негативно ставиться до культурного

прогресу. Усуненню опозиції «культура» – «природа», пошуку шляхів їх гармонічного поєднання присвячені роботи **Іммануїла Канта** (1724–1804). За Кантом, причиною виникнення культури є суспільна сутність людини. Філософ виділяє дві реальності: світ природи (тваринного початку, зла, жорстокості) і світ свободи (людини, культури, моралі). Перетинаються і примиряються два протилежних початки в уявленнях про прекрасне й у творенні прекрасного, що власне і є метою культурної діяльності. В етиці Кант вводить категоричний імператив, тобто обов'язкове і безумовне моральне правило, всезагальний закон поведінки, який долає і виключає будь-яке зло.

Вчені вісімнадцятого та початку дев'ятнадцятого сторіччя часто ототожнюють ***культуру*** з цивілізацією і протиставляють природі. Так про людей, яким бракує елементів *«високої культури»* говорять як про *«природних»*, віддаючи їм роль носіїв *«низької»* культури. Подібне визначення культури було розкритиковане за намагання придушити «людську природу».

До другої половини XVIII ст. належить діяльність німецького філософа й історика **Й. Г. Гердера.** Для Гердера культура є наслідком здатності людини до творчої і розумової діяльності, яка знаходить вираз у мові, науці, ремеслі, мистецтві, державі, релігії, сім'ї. Гердер вперше визначив культуру як необхідну і невід'ємну реальність людського суспільства, стверджуючи, що некультурних народів взагалі не існує. Є більш культурні і менш культурні народи. Рівень культури філософ пов'язує з прогресом освіти. У роботі «Про походження мови» (1772) Гердер пов'язує появу мови з фізіологічно закладеною в людині здібністю до мислення, у розвитку мови вбачає прогрес культури. Він одним з перших зацікавився вивченням національних культур як форм існування світової. Гердер виділив етапи, через які проходить національне відродження: I - вивчення історії, етнографії, II - формування національної літературної мови, III - виникнення національних політичних організацій, боротьба за незалежність.

Остаточно опозиція «природи» і «культури» знімається в філософії **Георга Фрідріха Вільгельма Гегеля**, (1770–1831), для якого «культура є…

звільнення і робота вищого звільнення», що розуміється як поетапний рух від природної безпосередності до вищої духовності. Історія людства за Гегелем є сходи вгору, по яких людина, звільняючись, підіймається шляхом пізнання абсолютного духу. Гегель зводить культуру до духовного розвитку людства, розуміючи творчість як діалектичне сходження духу.

Українська філософія Нового часу

В першій половині XIX ст. у світі з'явилися дуже цікаві роботи вченого **М. Я. Данилевського**, дослідника культури. У книзі «Росія і Європа» він висунув концепцію «**замкненого (локального) розвитку культур**». Кожний народ, за Данилевським, створює специфічну систему цінностей. Вироблена ним культура слабко контактує з іншими культурами, протидіючи проникненню в її «тіло» чужорідних елементів. Данилевський створив «систему типів» людства. Він писав, що є народи, віддані ідеї державності, а є такі, яким вона чужа. Є люди, які сповідують ідеали лицарства, честі, а є їх антиподи – хитрі обманники, безпринципні торгаші. Народи Сходу створили вишукану, але малорухому, споглядальну культуру, яка з покоління в покоління відтворює саму себе. На Заході була створена динамічна, утилітарно-практична культура, спрямована на перетворення природи і суспільства.

Ідеї Данилевського згодом сильно вплинули на культурологію XX ст. Виникнення української культурологічної думки пов'язане з діяльністю **Кирило-Мефодіївського братства**. У Статуті Братства, у відозвах «До братів українців», «До братів росіян», «До братів поляків», в творах його фундаторів - **М. Костомарова** («Думки про історію Малоросії», «Дві руські народності»), **П. Куліша** («Повість про український народ») - відстоюються ідеї культурної самобутності слов'янських народів, їх права на вільний розвиток, гарантований вільним федеративним союзом слов'янських республік. Значний внесок в розвиток культурологічної думки зробив **М. Драгоманов** (1841–1895 рр.). З позицій порівняльно - історичної методології М. Драгоманов виступав проти

хуторянського етнографізму, висував ідеї вільного розвитку народної культури у національну культуру, просякнуту загальнолюдськими цінностями.

Цілісну концепцію історії української культури висунув **М.Грушевський** (1866 – 1934). Вона базувалася на тезах самобутності і самостійності української культури. Одним з перших він піддав сумніву і критиці теорію єдиної монолітної культури Київської Руси, доводив існування різних етноплемен ще за епохи трипільської культури. Не протиставляючи українську і російську культури, він все ж вважав першу більш близькою до європейської культури.

Іван Огієнко, один з перших авторів, що обґрунтував самобутність української культури Найґрунтовніше самобутність та самодостатність української культури була подана **Іваном Огієнком** в книзі «Українська культура» (1918), разом із викриванням міфу про двоєдиність української та російської культур. У брошурі «Наука про рідномовні обов´язки» (1935) І. Огієнко приймає за головну ознаку культурної ідентичності мову, підкреслює її роль та розглядає за «головний двигун розвитку духової культури народу». І. Огієнко заклав закріплений пізніше в українських енциклопедичних виданнях поділ культури на матеріальну і духовну, при цьому важливіша роль відводилася саме духовній, до якої відносив розвиток науки, віри, переконань, звичаїв, етики ін.

XX - XXI ст. Сучасне розуміння культури у контексті соціальної історії розглядає її як систему життєвих орієнтацій людини. Культура – це сфера духовної, ціннісної, комунікативної організації суспільства, яка визначає норми поведінки, мислення, почуттів різних верств населення і націй в цілому (Гуревич, 1991; Парахонський, 1995).

9.3. Конкретно-історичні типи існування культури

Типологія культури й хронологія культури розглядається у філософії як наукова проблема, що потребує, насамперед, визначення поняття «типологія культури». Необхідне філософське обґрунтування наукової типології культури

та якісно-змістовної характеристики конкретно-історичних форм її побутування. Соціальна філософія формулює поняття соціокультурного світу, характеризує типи соціокультурних світів. Заслуговують уваги сучасні уявлення про соціокультурні системи й основні етапи їхнього становлення; основні моделі послідовного історичного розвитку і їхні хронологічні особливості; основні принципи типології й хронології культури. Проблема типології культури характеризується як одна з актуальних і дискусійних у сучасній вітчизняній теорії культури, що пов'язана з проблемами типології культури й типологічних критеріїв. Типологічні вчення XVIII – XIX ст. розглядаються філософами як пошук єдиного плану. Характеристика школи культурно-історичних типів, дионисийскої і аполлонийскої культури **Ф.Ницше**, методу створення «ідеальних» типів **М.Вебера**, методу «конструювання» типів в американській соціології, постфигуральна, конфигуральна й префігуральна культура **М.Мида** – важлива складова сучасної культурфілософії.

Основними принципами типології культури є формаційний, цивілізаційний, концептуальний, релігійний, регіонально - територіальний, етнонаціональний, демографічний, культурно - історичний. Основні історичні типи європейської культури: природно - символічний, антропокосмогонічний, універсально - гармонійний, християнсько - релігійний, протестанско - реформістський, просвітницький, романтично - утопічний, критико - індивідуально - прагматичний, демократично - технотронний, тоталітарно - бюрократичний.

У соціальній філософії склалася історична періодизація, особливості її хронології й типологія культури: схеми «Архаїка - Цивілізації», як загальний підхід до історичної періодизації культури - періодизації архаїки і її особливості; періодизація західної культури і її відмітні риси; періодизація й хронологія основних культурологічних епох західної культури; регіональні типи культури. «Схід» – «Захід», їхня характеристика як двох протилежних культурних традицій, двох різних «систем координат», світорозумінь,

«світоглядних матриць». Заслуговує увагу системно-філософський аналіз поняття «Софіїної» і «сцієнтизованої» культури й обґрунтування виділення їхніх форм та шляхи зближення західної й східної культури. Регіональні типи культури «Північ» – «Південь» характеризує специфіка ментальності й поглядів. Аналізуючи співвідношення понять «культура» і «цивілізація», треба звернутися до наукового підходу класифікації основних типів цивілізацій (типології цивілізацій). У філософському розумінні типології й періодизації культурно-історичного процесу існують два основних альтернативних підходу: «однолінійність» і «полі лінійність». Класифікація концепцій типології культурно-історичного процесу передбачає характеристику «універсальних» і «локальних». «Універсалістські» концепції культури є вираженням загальнолюдських гуманістичних ідеалів. Визначимо виділення «самоцінності культур» у локальних підходах до культурно - історичного процесу та негативні сторони обидвох концепцій. Західноєвропейська філософія XVIII – XIX ст., розробляючи концепції культурно-історичного процесу здійснювала пошуки загальних законів історії. Аналіз першої історичної теорії пізнання культурного розвитку людства зробив **Дж. Вико** (тлумачення суспільного прогресу як руху від нижчих форм суспільства до вищих). Вчення **К. Сен-Симона й О. Конта** пропонує альтернативні підходи до тлумачення суспільного прогресу. У філософії визначається концептуальний підхід до типології й хронології культури. Ідея культурно-історичного прогресу присутня у філософській системі **Г. Гегеля**. Концепція всесвітньої історії Гегеля виступає як методологічна основа універсалістського обґрунтування культурно-історичного процесу. Категорія «волі»- ключова категорія в концепції Гегеля. Він розглядає розвиток свідомості волі як критерій історичного прогресу, дає обґрунтування розподілу історії на чотири етапи. Філософи визначають особливості розподілу Гегелем культурно-історичного процесу на чотири типи: східний, грецький, римський, німецький. Звертає до себе увагу наукова обґрунтованість концепції Гегеля про західноєвропейську культуру як про

вищий етап розвитку людської культури. Концепція Гегеля вплинула на наступні теорії пізнання культурно-історичного процесу.

В марксизмі суспільно-економічна формація виступає як критерій виділення історичного типу суспільства. Центральні ідеї матеріалістичного розуміння історії марксизму: існування об'єктивних законів історії, що визначає роль матеріального виробництва в розвитку суспільства, залежність суспільної свідомості від суспільного буття; поняття суспільно-економічної формації як історичного типу суспільства й культури; характеристика п'яти формацій, які виділяються марксизмом: первісна, рабовласницька, феодальна, капіталістична; поняття «культурної революції» як рушійної сили розвитку історії. Сучасна філософія дає критичний аналіз типології культури в марксизмі.

Концепція **«осьової епохи» К. Ясперса** – представника екзистенціальної філософії, у якій «пограничная ситуація» виступає як ключове формулювання та виражає підхід до періодизації й типології культури. Відмінність концепції К. Ясперса від інших «універсалістських» концепцій - це основні принципи розподілу історії на чотири періоди; поняття «осьового часу» і його культурологічна сутність; хронологічні рамки «осьового часу» і їхня обґрунтованість; «осьовий час» і відкриття особистості. Ясперс писав про «велику альтернативу»: вибір демонічного або божественного, про неминучість нового «осьового часу». Обґрунтування К.Ясперсом принципу універсальності культури є присутнім у його концепції крізь призму критичного аналізу. Підсумки теорій суспільного прогресу відображуються в дзеркалі європейської культури XX століття.

«Універсалістські теорії» суспільного прогресу є проявом стилю мислення в культурі. Системно-порівняльний аналіз систематизує риси, що поєднують «універсалістські» концепції культури: визнання об'єктивних законів історії, визнання однолінійності історичного прогресу, розподіл історії народів на передових й відсталих, твердження наявності передової культури – західноєвропейської, (поняття «європоцентризм»). Критика «європоцентризму» пов’язана з розвитком світової культури у світлі теорій

культурно - історичного типу, насамперед, з новим поглядом на історію в концепції **М. Данилевського -** обґрунтуванні неправомірності розподілу історії на древню, середньовічну й нову, заперечення європоцентризму й однолінійності історичного прогресу. Концепція Данилевського про культурно-історичні типи й розходження між народами визначена особливістю класифікації культурно-історичних типів і їхньої хронологією, розподілом типів культури на «відокремлені» і «спадкоємні», життєвим циклом культурно-історичних типів. Він ввів поняття культурної «апатії» та новий зміст поняття «прогрес»; дав характеристику трьох варіантів взаємодії культур: «прополки», «щеплення», «ґрунтового добрива». Цікаві теоретичні побудови проблем майбутнього слов'янських народів та суперечливий характер поглядів Данилевського на слов'янський культурно-історичний тип як вищий тип цивілізації, а також значимість ідеї полілінійності для культурології XX - XXI ст.

Інша типологія культури у концепції **О. Шпенглера** – культурно-історична монадологія: життя й смерть культур, твердження про «замкнутість мирів» і їх герметичність; обґрунтованість виділення «восьми великих культур» та ключові поняття «душа» культури й «прасимвол» культури. Заслуговує уваги характеристика Шпенглером «аполлонийського», «магічного», фастівського» типу культури, основних рис й його міркування про майбутні перспективи російської культури та про цивілізацію як умираючу культуру (порівняльна характеристика понять «**цивілізації**» і «**культури**», виділення основних причин занепаду Європи). Багато філософів критикують систему ідей Шпенглера. Разом з тим, відмітимо безумовну цінність його праці «Занепад Європи».

Теорія замкнутих цивілізацій містить у собі концепцію **А.Тойнбі** про «поле історичного дослідження», поняття «**цивілізація**» як основній одиниці історії в концепції, особливості типології цивілізацій. Тойнбі визначає тривалість існування окремої цивілізації, відмінність цивілізацій від примітивних суспільств: статичність і динамічність, а також причини

тривалості примітивних суспільств. «Мимесис» - одне із ключових понять у концепції Тойнбі; дії механізму: «Виклик-І-Відповідь»; характеристика викликів, що стимулюють генезис цивілізацій: кліматичні зміни, удар, зовнішній тиск, соціальне обмеження. Тойнбі пише про «творчі меншості», «інертну масу» і долі цивілізацій; про шляхи виходу із соціального тупика; про роль цивілізацій у зміні релігій. Важлива також проблема прогресу, що розглядається Тойнбі. Безумовна актуальність і значимість ідей ученого для сучасного світу.

В концепції культурних суперсистем **П.Сорокіна** культура розглядається як предмет наукового дослідження. Відомі його методологічні установки на вивчення культурно - історичного процесу: про соціальну й культурну динаміку; про типологію культури – про два аспекти культури – внутрішній і зовнішній; про цінності як головні критерії для розрізнення типів культури; про закономірності культурно - історичного процесу. Особливої уваги заслуговує характеристика ідеаціональної, сенситивної, ідеалістичної культур та причини криз сучасної культури. Теорія П. Сорокіна безумовно має велику наукову значимість.

Сучасні концепції типології культурно - історичного процесу представлені методологічними програмами **Ф. Фукуями** й **С. Хантінгтона**. Звернемо увагу на зв'язок ідей Фукуями з концепцією Гегеля про культурно - історичний процес, зміст поняття «історії», типологію культури та його ідеї про «**універсальну історію**». Концепція Фукуями – це сучасна інтерпретація універсалістського підходу до історії. Концепція «**зіткнення цивілізацій**» С. Хантінгтона має дихотомічний характер Поліцивілізаційна типологія культури Хантінгтона визиває зацікавленість сучасників. Відмітимо зв'язок моделі Хантінгтона з методологією А. Тойнбі. Концепція Хантінгтона – це сучасна інтерпретація локального підходу до історії. Звернемо увагу також на **циклічну концепцію етногенезу Л. Гумильова** та типологію культури **М. Кагана**: від традиційної культури до культури креативної.

Питання для самоконтролю та колоквіуму

Що має бути «глобалістика»?

1. Визначити поняття «глобальні проблеми сучасності».
2. Розкрити циклічну концепцію етногенезу Л. Гумильова.
3. Проаналізувати типологію культури М.Кагана: «від традиційної культури до культури креативної».
4. Хто є автором концепції сучасної інтерпретації універсалістського підходу до історії?
5. Порівняти сучасні концепції типології культурно - історичного процесу, що представлені методологічними програмами Ф. Фукуями й С. Хантінгтона.

Список рекомендованих джерел

Основні

Аксьонова В.І. Гуманістичні обрії європейського простору. Український контекст: монографія. Одеса-Херсон: видавничий дім «Гелветика», 2018. 536с.

1. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Феномен міжкультурної комунікації в контексті культурної глобалізації: історико-філософський аспект : навчально-методичний посібник. Кіровоград : ДЛАУ, 2011. 128 с.

2. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Міжнародний діловий етикет і протокол. Навчально-методичні рекомендації для студентів та курсантів всіх форм навчання. Кіровоград : ДЛАУ, 2008. 360 с.

3. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Культурологія. Хрестоматія для студентів денної та заочної форм навчання. Част. 2. Кіровоград : ДЛАУ, 2007. 316 с.

4. Головко Б. Філософія культури // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. С. 678. (742 с.).

5. Особливості формування філософської культури в Українському вільному університеті. Теологія культури // Українська Релігієзнавча Енциклопедія. /Колодний А., Филипович Л. «Українська Релігієзнавча Енциклопедія»: історія ідеї та проблеми її втілення. Енциклопедичний вісник України. 2020. Вип. 12. С. 80–85. DOI: 10.37068/evu.12.8/

6. Міфомислення Шевченка // Шевченківська енциклопедія.Т.4 : М— Па : у 6 т. / гол. ред. М.Г. Жулинський. Київ : Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка, 2013. С. 249-261.

7. Українська культурологічна думка. Культурологія: теорія та історія культури / за ред. І. І. Тюрменко, О. Д. Горбула. навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 368 с.

8. Філософія культури : підручник / Ю.О. Шабанова. Дніпро : Ліра, 2019. 240 с.

9. Фоменко А.М. Інваріанти гуманізму: історико - філософський аналіз : монографія. Київ : НАУ, 2011. 240 с.

Додаткові

Аксьонова В.І. Етика та культура бізнесу. Спецкурс для студентів денної та заочної форм навчання. Кіровоград : ДЛАУ, 2006. 12 с.

1. Аксьонова В.І. Культурологія. Основи професійної та організаційної (корпоративної) культури майбутнього авіафахівця. Навчально-методичний посібник, Кіровоград : ДЛАУ, 2006. 268 с.

2. Аксьонова В.І. Гуманістичні обрії європейського простору. Український контекст : монографія. Одеса-Херсон: видавничий дім «Гелветика», 2018. 536 с.

3. Аксьонова В.І. Онтологічні та аксіологічні засади міжкультурної комунікації в умовах формування і розвитку інформаційного суспільства. Соціальні технології : актуальні проблеми теорії і практики : зб. наук. пр. Класич. приват ун-т. Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2011. Вип. 51. С.340–350.

4. Аксьнова В.І. Міжкультурна комунікація в умовах сучасного діалогу культур. Соціальні технології : актуальні проблеми теорії і практики : зб. наук. пр. Класич. приват. ун-т. Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2011. Вип. 50. С.135-145.

5. Аксьонова В.І. Корпоративна культура: Актуальні проблеми сучасної практики. Навчально-метод. посібник для студентів денної та заочної форм навчання. Кіровоград : ДЛАУ, 2006. 132 с.

6. Аксьонова В.І. Культурологія. Основи професійної та організаційної (корпоративної) культури майбутнього авіафахівця. Навчально-методичний посібник, Кіровоград : ДЛАУ, 2006. 268 с.

Інформаційні ресурси

Сайт Українського філософського фонду
http://www.philosophy.ua

1. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

2. Сайт Української асоціації релігієзнавців
http://religstudies.org.ua/ main.php

3. Транслятор.
https://www.deepl.com/uk/translator

Тема 10. Філософія цивілізації та інновацій.

10.1. Поняття цивілізації та її основні філософські концепції

ПЛАН

10.1.1.Специфіка світової ситуації кінця XX ст. - початку XXI ст.

10.1.2.Глобальні проблеми сучасності. Передумови їхнього подолання.

10.1.3.Основні футурологічні концепції. Завдання переходу від техногенної до антропогенної цивілізації.

10.1.1. Специфіка світової ситуації кінця XX – початку XXI ст.

При оцінці глобальної ситуації на зламі століть не слід зневажати багатополярною характеристикою сучасного світу, невичерпним різноманіттям динамічних соціокультурних форм. Найвищі досягнення загальнолюдського прогресу відбиті в нових технологіях, ефективному промисловому й сільськогосподарському виробництві, розгалуженої інформаційної мережі, світі витонченого мистецтва. У той же час, низка регіонів земної кулі зберігає реліктові, архаїчні соціальні утворення й не користується благами цивілізації.

Трагічні пророкування сьогодення лунають не тільки в християнських храмах, але й з вуст священнослужителів мусульманських мечетей. З'являються численні «пророки» і тоталітарні секти, що ставлять лиховісні діагнози, начебто того, що світ перебуває на останньому щаблі духовної вбогості й деградації, що на людей вже обрушуються небачені раніше жорстокі війни, згубні для землі урагани, землетруси, що не менш 90 відсотків землян буде спопеліло, знищене. Урятуються лише адепти тих учень, що оголошують себе єдино щирими.

Езотерики, навпаки, стверджують, що обрії сьогодення більш ясні, жорстка епоха Риб змінюється епохою м'якого Водолія. Людські страждання вони пояснюють енергетичним впливом Плутона, що перебуває зараз у найдужчому зодіакальному знаку Скорпіона. Тому не треба турбуватися: все рухається по зодіакальних шляхах. Людству, щоб уникнути подальших страждань, потрібне об'єднатися та створити загально-планетарний будинок: головне - не упустити моменту, тому, що наш час – вирішальний.

Що ж думають із цього приводу люди раціонального мислення? Учені й соціологи вважають, що в XXI ст. можливі як зліт, так і занепад, говорять про майбутній багатомірний світ, виникнення невідомої ще моделі світової цивілізації. Наукові праці і засоби масової інформації заповнені сентенціями: світ на зламі, на роздоріжжі, трансформується та спрямований до нового глобального порядку. Попереду – розвилка історії, необхідний вибір подальшого шляху.

У хрестоматійно-відомій повісті **М. В. Гоголя** «Вій» раптом натрапляєш на сакраментальну фразу: «Філософ, пошаривши ногами в усі сторони, сказав нарешті уривчасто: А де ж дорога?».

Але ж, здається, ще зовсім недавно ми жили в «двополюсному» світі: у соціально-економічному і політичному плані протистояли один одному країни розвиненого ринкового господарства (капіталізму) і соціалістичної співдружності. Більшу частину землян зараховували до розпливчасте невизначеного «третього світу». Характеризуючи сформовану ситуацію, відомий німецький політолог **Ральф Густав Дарендорф** пише: «Начебто величезний ураган зруйнував політичний пейзаж, знищивши всі орієнтири» («Хомо соціологігус»). Виникла багатополярність, на перший план вийшло протистояння, що умовно можна було б позначити «Північ-Південь». З одного боку, відносно невелика група високорозвинених країн зі стійкою політичною системою, новітньою інформаційно-комп'ютерною технологією, високим рівнем добробуту, з іншої, - основна маса країн, технологічно індустріальних, а те й доіндустріальних. Тут спостерігаються бурхливий ріст народонаселення, масова бідність, нестабільність внутрішнього життя. Про глибину прірви між «золотим мільярдом» і шістьма мільярдами іншого населення можна судити за таким даними. В 2005 р. 20% найбільш багатих країн одержували 83% світового доходу, а на частку аутсайдерів залишалося всього 17%, у т.ч. питома вага найбіднішої частини становила лише 1,4%. США й Канада, розраховуючи на душу населення, витрачають на освіту в 90 разів більше, ніж багато африканських країн. Індія дає світу 1/3 всіх неписьменних, Китай – четверту частину.

На конференції ООН, присвяченій навколишньому середовищу й перспективам світового розвитку (червень 1992 р.), відомий політичний діяч Норвегії Гру Харлем Брундланд заявила: «Людська історія досягла вододілу, за яким зміна політики стає неминучим. Більше мільярда чоловік, що не можуть задовольнити основні потреби, наші власні діти й онуки й сама планета Земля вимагають революції. Вона наближається. Людство маємо можливість

запобігти небезпеці, хаосу і конфліктам, які в противному випадку є неминучими».

Однак, проходять роки, але ніяких істотних позитивних змін не спостерігається. Основна маса політиків та і звичайних людей так і не звернули уваги на це суворе попередження, й продовжують керуватися в житті принципом «мабуть пронесе». Але у філософії XXI ст. з'являються концепції глобального розвитку, що характеризуються як пошук **«стратегії виживання».**

10.1.2. Глобальні проблеми сучасності. Передумови їхнього подолання

Отже, **перша глобальна проблема** сьогодення – мілітаризація світу та **погроза термоядерної пожежі.** Так**,** угоди про скорочення стратегічних ядерних арсеналів підписані, до них дотримуються, але ще жодною ядерною державою вони не ратифіковані, не придбали статусу закону. Поки знищено лише кілька відсотків величезних ядерних запасів. Процес ядерного роззброювання може розтягтися на невиразно тривалий строк. А тільки на території США і РФ у середині 2003 р. налічувалося близько 25 тисяч ядерних боєголовок. До того ж іде поширення атомної технології виробництва ядерної зброї (Індія, Пакистан, Північна Корея, Ізраїль і низка інших держав). Наростає небезпека володіння ядерною зброєю безвідповідальних політичних авантюристів, кримінальних елементів, навіть психічно хворих людей.

Як ніколи, збільшилася небезпека прямого військового зіткнення ядерних наддержав, погроза сліпої технологічної випадковості, як варіант – її «чорнобильського варіанта». До речі, причина катастрофи на Прип'яті дотепер не встановлена. Є чимало версій, але жодна з них – не є доведеною. Немає ніякої гарантії від повторення Чорнобиля, тім більш, що на планеті налічується близько 470 активних атомних електростанцій, їхня кількість постійно збільшується.

Друга глобальна проблема сучасності – екологічна катастрофа, що насувається. У чому полягає суть екологічної погрози? Зростаючий тиск антропогенних факторів на біосферу може повністю розірвати природні цикли

відтворення біологічних ресурсів, самоочищення ґрунту, вод, атмосфери, що породжує «колапс» – різке й стрімке погіршення екологічної обстановки й, як наслідок, швидкоплинну загибель населення планети (зменшення кількості кисню в атмосфері, наростання «парникового ефекту», поширення озонових дір, забрудненні природних вод. Підраховано, що не менш 1 млрд. 200 млн. землян відчувають гостру нестачу питної води. Інтенсивне сільське господарство виснажує ґрунти в 20-40 разів швидше, ніж вони можуть природно відновитися. Біологи фіксують щоденну втрату 150 видів тварин і рослин. За прогнозами Станіслава Лема, в XXI ст. практично вимруть всі дикі тварини. Коли ж може наступити такий «колапс»? Пророкують строки від трьох десятків років до сторіччя. Але справа навіть не в строках: люди мають усвідомити, що без вживання заходів глобального масштабу колапс є невідворотним. Серед цих мір називають, зокрема, обмеження приросту народонаселення. Сьогодні він становить до 83 млн. чоловік у рік. Тому неконтрольований ріст населення, особливо в країнах, що розвиваються, підриває ресурсну базу, стрімко принижує людство до максимально припустимих навантажень на природне середовище. З інших мір, особливої уваги заслуговує необхідність вирішення проблеми забруднення життєвого середовища ксенобіотіками (речовинами, ворожими життю). Наростає хімічне, радіаційне забруднення. У зону небезпеки потрапила сфера загальнолюдського надбання: Світовий океан, космічний простір, Антарктида. Висновок один: треба говорити із Природою зрозумілою їй мовою.

Міць людини обернулася проти її самій. Екологічний виклик не менш, небезпечний, ніж економічний і політичний. Але відповісти на нього неможливо без радикальних зрушень у світовій економіці й політиці, у свідомості світових лідерів і мільйонів «пересічних» людей.

Третя глобальна проблема – небезпека нависла над людською тілесністю. Під домокловим мечем перебуває не тільки «зовнішня» природа та екологічна ніша, у якій ми живемо, але й «внутрішня»: наш організм, плоть, людська тілесність. З тілом людина приходить в цей світ і залишає свої тлінні

залишки після завершення земного шляху. Тіло доставляє людині величезні радості, але й жорстоко мучить хворобами й недугами. Тілесне здоров'я – завжди на одному з перших місць у системі людських цінностей. Тому загрозливо лунають попередження біологів, генетиків, медиків про небезпеку руйнування людства як виду, деформації його тілесних основ (наприклад, вживання в їжу ГМО продуктів, що не пройшли необхідних досліджень). Зокрема, не виключена можливість зламування основного генетичного коду в результаті грубого втручання у його структуру. Наростає генетична обтяженість людських популяцій. Під впливом ксенобіотіків і численних соціальних і особистих стресів повсюдно фіксується різке ослаблення імунної системи людини.

Уже є зримі наслідки цього явища. Поняття «СНІД», «Пташиний грип», «Коронавирус» вторгається в людське життя. Перша в історії глобальна пандемія (масова епідемія) сіє смерть по усьому світі. Ряд дослідників думає, що це не просто хвороби, а особливий етап у біологічному існуванні людського роду. Він пов'язаний з їх неприборканим масовим вторгненням у природні основи власного буття. СНІД сьогодні – уже не медична, а справді загальнолюдська проблема. Всесвіте проголошена пандемія коронавірусу стала цивілізаційної проблемою XXI ст. Океан хімічних речовин, у який поринуло повсякденне життя, різкі зміни в політиці й зигзаґи в економіці – все це діє на нервову систему, має соматичні прояви у здорові мільйонів людей. У ряді регіонів є ознаки фізичного виродження, поширення наркоманії, алкоголізму.

Нарешті, **четверта глобальна проблема – криза людської духовності**. Практично всі світські й релігійні, глобальні й регіональні, давні й нові ідеології не можуть доказово відповісти ані на актуальні проблеми сучасності, ані на вічні запити духу. Немає надійних соціальних теорій і філософсько-антропологічних концепцій, у межах яких можна було б більш-менш виразно охарактеризувати сьогодення, адекватно оцінити минуле, передбачати майбутнє. Страх, тривога, занепокоєння пронизують всі шари людської свідомості. Один із впливових американських філософів **Ричард Рорті** повідав

про те, що в американському філософському співтоваристві все настільки стомлено, що сподіваються на появу «чогось», але ніхто не має ні найменшого подання, яким воно повинне бути. Немає свіжого погляду на світ. Виробництво надихаючих символів і закликів якось спіткнулося й захлинулося. Іноді говорять, що з XX ст. прийшли дві центральні ідеї – соціалістична та – науково - технологічна, опираючись на які, люди Землі побудують справедливе суспільство, знайдуть повноту життя, затвердять свободу й гідність особистості.

Обидві ці ідеї зараз – у руїнах, бо зіштовхнулися із біосферними межами можливостей людського буття. Шляхетна мрія людей про суспільство справедливості, реальної соціальної рівності, людської гідності, адекватне задоволення духовних і матеріальних запитів зазнала краху. Існує простий розрахунок: якщо стандарт споживання 4 млрд. аутсайдерів підняти до рівня «золотого мільярда», тоді протягом 50 років треба в 2 рази збільшити споживання всіх ресурсів і в 500 разів – виробництво енергії. При цьому не треба забувати, що людство до 2030 р., за даними демографії, має подвоїться. Біосфера планети при існуючих технологіях і стандартах споживання цього просто не витримає. Теж відноситься і до технократичного оптимізму, до ідеї про велич технічного прогресу: техніка несе в собі не тільки благо, але й зло. Соціалістична ідея піднімає на щит соціальну справедливість, технократична – економічну ефективність. Їхнє стикування, обмежене і об'єднання поки ще не вдається: бо нових, яскравих, принципових концепцій, які об'єднали б ідеї XX - XXI ст.. так і не породили. Така доля світських, наукових і філософсько - соціологічних ідей сучасності.

У той же час світові й місцеві релігії кличуть в «світ інший». Однак, незважаючи на велику кількість неорелігій (типу «мунізму» або «бахаізму»), ані у багатоликого сектантства, ані у світових релігій, принципово нових ідей також немає, лише невдалі спроби перелицювання канонічних положень минулого. Динаміка різких глобальних історичних зрушень приводить іноді до втрати орієнтації, краху святинь, духовному спустошенню.

Ось деякі глобальні проблеми сучасності. Однак, не варто опускати руки, впадати у песимізм. Існують апокаліпсичні погрози та виклики сучасному світу, але є й Віра, Надія, передумови реального подолання глобальних кризових колізій, блокування й запобігання всесвітньої загибелі людства.

Перша передумова – розгортання інформаційної (комп'ютерної), біотехнологічної революції, що створює об'єктивну предметну основу, яка може дозволити відвести термоядерну й екологічну погрозу, а також небезпеку, що нависла над людською тілесністю.

Друга передумова – утвердження змішаної ринкової й соціально захищеної економіки з елементами конвергентного типу як домінуючого типу світового господарства. Ця форма економічних відносин має сприяти зв'язуванню інтересів різних господарських суб'єктів, гармонізації зв'язків, знаходженню балансу між економічною ефективністю й соціальною справедливістю. Напрямок загального пошуку оптимального господарського пристрою, співвідношення плану й ринку в основних рисах уже визначилися. І це має послужити зміцненню світових господарських зв'язків, рішенню глобальних проблем.

Третя передумова – становлення принципу ненасильства і демократичної згоди в зовнішній та внутрішній політиці, у групових і міжособистісних відносинах. Як це ні сумно, але агресія, насильство були вічними супутниками світової історії. Війни, перевороти, кров супроводжують всі значимі події. Залишаючись на ґрунті реальності, ми бачимо, що бомбування мирного населення та постріли на фронтах гримлять по всій країні, проливається людська кров. Гинуть діти, старики, цивільні громадяни, волонтери та воїни – захисники України. Ненависть зліпить і «образ ворога» не зникає. Однак, із чималими витратами, через відступи й зупинки ідея переходу від культу сили до діалогу, пошуку згоди, взаємоприйнятих рішень пробиває собі дорогу. Терміни «консенсус», «переговорний процес», «компроміс» стають постійними в міжнародній і внутрішній політиці, що вселяє надію на можливість в перспективі усунути війни, збройні конфлікти.

Четверта передумова – об'єднавчі, «ойкумені» процеси духовного життя як у релігійному, так і у світському варіанті. Із чималими витратами йде пошук того, що може зближувати ліберальну й соціалістичну думку, установки Ватикану й Православ'я, західний менталітет і східний етикет. Спроби підтримати цей процес нерідкі. Так, Ватикан запропонував ієрархам Православ'я знайти шляхи для подолання церковного розколу, що йде від 1054 р. Соціал-демократичні лідери прагнуть знайти точки дотику з комуністами й консерваторами. Спроби ідейного зближення, взаєморозуміння увесь час відновляються. Вони ще слабкі, боязкі, невпевнені, натрапляють на завзятий опір фундаменталістів всіх фарбувань. Але йде процес прийняття терпимості (толерантності), відмови від упертого ідейно-духовного протистояння як умови доброзичливого пошуку взаємоприйнятих цінностей.

П'ята передумова – це міжетнічна і міжкультурна інтеграція при збереженні автономності й унікальності кожного етносу й кожної культури. Усе ширше розгортається універсалізація культурного життя на тлі збереження самобутності всіх учасників соціокультурного процесу. Різко розширюються міжнародні економічні й культурні контакти. Вже давно неактуальною стала теза про «герметичність» і «повну замкнутість» способу життя «самодостатніх народів». Прискорюється інтенсивний обмін духовними цінностями. Синтез і взаємовплив домінують над зашкарублою замкнутістю. Зрозуміло, що сплеск етнічних питань, «націоналістичних пристрастей» продовжують трясти людський рід, але, здається, що це – виродливий зигзаг історії. Є підстави припускати, що він недовговічний. Спрямованість до єдності, інтеграційні процеси будуть посилюватися не тільки в Європі. Поліфонія самобутнього і загальнолюдського, їхній оптимальний зв'язок проб'є собі дорогу.

Шоста передумова – намічені прориви в сфері інтелектуального пошуку. Людство знаходиться напередодні інтелектуальної революції, що означає пошук і знаходження нової парадигми мислення.

Завершуючи огляд передумов подолання глобальних кризових колізій, підкреслимо необхідність конструювання глобальної етики, універсальних

моральних принципів, що зміцнюють вселюдську солідарність. Мудрість і совість вище за вульгарне - прямолінійне розуміння істин сухо-раціонального знання. Знання, яке не облагороджене вічними цінностями, не помножене на ідею блага, не стверджуючи справедливість, може привести до загальної загибелі людства. Без загальної солідарності етики людства погрози його існуванню не зможуть бути відведені, а надіям не призначене буде здійснитися. Такі підстави для виходу із глобальної кризи суспільства.

10.1.3. Основні футурологічні концепції. Завдання переходу від техногенної до антропогенної цивілізації

Майбутнє вабить і лякає. Минуле вже відбулось: його можна інтерпретувати, переосмислювати. Але те, що було, не змінити. А майбутнє ніким не запрограмоване. Воно – відкрита сторінка. Чи не тому так широко поширена думка про непередбачуваність майбутнього. «Нам невідомий задум Вседержителя», – затверджують богослови. «Неможливо вгадати напір життєвого потоку», – заявляють соціологи. «Нестабільний Універсум не дає підстав для скільки-небудь обґрунтованих і точних передбачень», – запевняють вчені й філософи.

Футурологія – наука про майбутнє, виникла у середині минулого століття. Далеко не всі її прогнози оптимістичні. Вона пророкувала глибокий технічний та технологічний прорив, що мало б забезпечити суспільний прогрес. Але технологічні перемоги на одних ділянках обернулися для людства вадами й провалами на інших. Так, є ракети й далека авіація, але не народився новий Шекспір або Достоєвський чи Гоголь. Люди стали більш інформовані, але чи стали вони більш моральними, шляхетними, милосердними, щасливими? З одного боку, іде явне зближення всіх народів Землі, але разом з тим, гальванізуються давні страхи й протистояння, загострюються конфлікти, замішані на етнічних та релігійних забобонах. Тому, може треба відмовитися від раціональних спроб заглянути вперед і повернутися до гадання на костях, картах, кавовій гущавині? Сьогодні новоявлені релігійні пророки, езотерики,

провидці та ясновидці, відуни та чародії,тлумачки снів, ворожки впевнено повідомляють про те, «що буде, чим серце заспокоїться». Напевно, така позиція неварта розумної людини. Осмислюючи минуле, пильно вдивляючись в актуальні події сьогодення, можна бачити їхню перспективу, імовірність результату наших намірів. Суперечливе зв'язування тез «немає нічого нового під Місяцем» і «перед нами – відкрите поле незвіданого» визначає віхи діяльності футуролога, його знахідки й втрати. Справа футурологів – це наука й мистецтво, результат міркувань і інтуїтивних спалахів, вивчення досвіду мільйонів і індивідуальних проходів у те, що поки ще не відбулось. З початку XXI ст. формується концепція «стійкого розвитку» як стратегія людства (М. Мойсеєв) і футурологічний пошук йде в її рамках. У центрі його перебувають дії, які дозволять землянам забезпечити гармонійний (коеволюційний) розвиток Людини і Природи. Необхідність такої стратегії викликана тим, що біосфера планети прийшла в стан нерівновагі, що заглиблюється. Тому з'явилася потреба в науково обґрунтованих відповідях на такі, зокрема, питання: «Як відновити паритет суспільства й біосфери?», «Як спів віднести екологічні, технологічні й соціальні програми, щоб гармонізувати їх у цілісній єдності?», «Як затвердити мир і спокій на планеті й у кожній країні?», «Як стримати й зовсім зняти соціальну напруженість?».

До повного прояснення ситуації дуже далеко, але зрозуміло, що людям Землі треба стримати свої споживчі апетити, у першу чергу, зайву комфортність існування елітарного класу. Без воцаріння справедливості спокою на планеті Земля не буде. Але як домогтися світової гармонії? Точної відповіді на це питання ніхто не знає. Головна мета сучасних футурологів полягає в тому, щоб проаналізувати альтернативи діяльності, ходу й результати змін глобальних процесів та соціокультурної трансформації людства.

Мудреці й поети, політики й економісти, правителі й рядові з рядових – перед усіма встає питання необхідності розумного вибору шляхів подальшого розвитку. Треба передбачити назріваючи протиріччя, можливі конфлікти,

перешкоди для їхнього подолання. Потрібна поява нетрадиційних ідеологій і небанальних підходів, що забезпечить солідарність соціальних сил всіх країн.

Стратегія людства на XXI в. – поки що тільки в позначках. Глобальна ситуація в них з'являється полем відкритих можливостей. Тому всі частіше звучить заклик: ***«Діяти локально, мислити глобальне».*** Життя континентів, регіонів, окремих держав зараз співвідноситься із планетарною шкалою.

Ми дивимося в обличчя нової Цивілізації і задаємо собі питання за питанням: «Як і якої вона складається?», «Війна чи мир?», «Розквіт або занепад?», «Тріумф розуму або бездумна й безвладна загибель?», «Експансія в Галактику або замикання в малонадійній біосфері, якої стає Земля?», «Розвиток у будь-яких нових формах демократичних установлень або тріумф неорабовласної мегамашини та цифрового концтабору?», «Штучний інтелект – для людини, чи – навпаки»? Вирішити ці й багато інших питань можна тільки на рівні **загальнопланетарного інтелекту**.

Питання для самоконтролю та колоквіуму

1. Чи існує загальнопланетарний інтелект?
2. Як ви прокоментуєте заклик: «Діяти локально, мислити глобальне»?
3. «Як відновити паритет суспільства й біосфери»?
4. «Як співвіднести екологічні, технологічні й соціальні програми, щоб гармонізувати їх у цілісній єдності»?
5. «Як затвердити мир і спокій на планеті й у кожній країні»?
6. «Як стримати й зовсім зняти соціальну напруженість у сучасному суспільстві?»**.**
7. Що означають поняття «завбачення», «передбачення», «прогнозування» і як вони співвідносяться?
8. Що ви розумієте під процедурою соціального передбачення?
9. Як Ви розумієте наукове передбачення розвитку соціальних процесів?

10. Охарактеризуйте методи і функції соціального передбачення.
11. Які типи прогнозів Ви знаєте? Охарактеризуйте їх.
12. Визначте поняття «прогностика» і «футурологія».
13. Визначити критерії глобальних проблем сучасності.

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В. Конвенціональність у просторі правової держави: герменевтичний аналіз// Виклики толерантності в умовах російської воєнної агресії: матеріали Всеукраїнської науково-дискусійної платформи, яка приурочена до Міжнародного дня толерантності, м. Кропивницький, 16 листопада 2023 року. Кропивницький : ДонДУВС, 2023. С.10 – 12 (239 с.). https://dnuvs.ukr.education/ novyny/ vyklyky-tolerantnosti-v-um

2. .Аксьонова В., Кобзар В. Шляхи подолання стереотипів нетолерантності в освіті в контексті аксіосфери сучасного українського суспільства // Південноукраїнські наукові студії : програма та матеріали VI Всеукраїнської науково -практичної конференції студентів та молодих вчених (м. Одеса, 04-05 грудня, 2023 р.). Одеса, 2024. 195 с. С. 38 - 40. http:// dspace.pdpu.edu.ua/ handle/123456789/18837

3. Аксьонова В. Соціокультурні засади трансформацій ціннісної сфери життєдіяльності людства в умовах глобалізації // Південноукраїнські наукові студії : програма та матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та молодих вчених (м. Одеса, 04-05 грудня, 2023 р.). Одеса, 2024. С. 41 - 45. http://www.dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/18824

4. Аксьонова В.І, Алєксєєнко А.А. Вплив комунікативної культури на антропологізацію професійної освіти у контексті суперечливих аспектів техногенної цивілізації. Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів : матеріали Міжнар.наук.-практ.

конф. (Одеса, 26 квітня 2024 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Фенікс, 2024. С. 740-742. http://www.dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/18824

5. Бондаренко А., Аксьонова В. Логічна культура як підґрунтя професійної діяльності працівника національної поліції України. Актуальні аспекти розвитку STEAM-освіти в умовах євроінтеграції: збірник матеріалів II Міжнародної науково- практичної інтернет-конференції (м. Кропивницький, 26 квітня 2024 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2024. С. 108-110. https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2024/06/zbirnyk_tez_konferencziya_steam_26_04_2024.pdf

9.Булава Л., Аксьонова В. Перспективи розвитку людства й природи скрізь призму вивчення дисципліни «Основи наукових досліджень та академічна доброчесність». Актуальні аспекти розвитку STEAM-освіти в умовах євроінтеграції: збірник матеріалів II Міжнародної науково- практичної інтернет-конференції (м. Кропивницький, 26 квітня 2024 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2024. С. 71-74.
https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2024/06/
zbirnyk_tez_konferencziya_steam_26_04_2024.pdf
https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2024/06/
zbirnyk_tez_konferencziya_steam_26_04_2024.pdf

10. Аксьонова В. І. Етнонаціональна саморегуляція українського суспільства: життя поза шаблонами (постмодернистський контекст символічного інтеракціонізму). Перспективи. Соціально-політичний журнал. Соціальна філософія. 2025. №1. С. 4-10.
http:// perspektyvy.pdpu.od.ua/1_2025/3.pdf

11. Губерський Л. В., Андрущенко В. П. та ін. Філософія. Базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів. Харків : Фоліо, 2018. 621с. https://odnb.odessa.ua/vnn/book/4947

12. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. Харків : Право, 2018. 432 с.
http://library.kpi.kharkov.ua/files/new_postupleniya/fildan.pdf

13. Киричок О. Б. Філософія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Полтава: РВВ ПДАА, 2010. 381 с.

14. Кралюк П. М. Історія філософії України : підручник. Київ : КНТ, 2018. 652 с. https://chtyvo.org.ua/authors/Kraliuk_Petro/Istoriia_filosofii_Ukrainy/

15. Кривуля О. М. Філософія : Навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. 592 с.

Додаткові

1. Аксьонова В. Світоглядні основи української національної ідентичності// Актуальні аспекти розвитку STEAM-освіти в умовах євроінтеграції: збірник матеріалів ІІ Міжнародної науково- практичної інтернет-конференції (м. Кропивницький, 26 квітня 2024 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2024. С. 32-35. https://rep.dnuvs.ukr.education/items/7e5fe1d3-a885-42f8-80fd-aef2198b935b

2. Алексієнко А., Аксьонова В. Українські жінки у науці проти гендерних стереотипів та гендерно зумовленого насильства під час воєнних дій. Актуальні аспекти розвитку STEAM-освіти в умовах євроінтеграції: збірник матеріалів ІІ Міжнародної науково- практичної інтернет-конференції (м. Кропивницький, 26 квітня 2024 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2024. С. 307-310. dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2024/06/ zbirnyk_tez_konferencziya_steam_26_04_2024.pdf

3.Аксьонова В.І. Екологія духу операторів складних систем – чинник гуманізації освітнього простору. Матеріали ІІІ Всеукраїнської наукової конференції Освіта та соціалізація особистості, 13 травня 2016 р., Одеса-Дніпро, 2016. С. 75–81.

4. Аксьонова В.І. Логіка в екстремальній професії – феномен соціокультурної реалізації потреб молоді. Науковий вісник інноваційних технологій. Збірник наукових праць № 1 (13), 2017. Київ: Компринт, С.63 –71.

5. Дорул Д, Аксьонова В. Академічна доброчесність як системно – конвенціональне поняття соціологічної етики Е.Дюркгейма. Актуальні аспекти

розвитку STEAM-освіти в умовах євроінтеграції: збірник матеріалів II Міжнародної науково- практичної інтернет-конференції (м. Кропивницький, 26 квітня 2024 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2024. С. 328-331. https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2024/06/zbirnyk_tez_konferencziya_steam_26_04_2024.pdf

6. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Дух саморегуляції у цивілізаційному контексті українського державотворення. Матеріали IV наукової конференції. «Людина віртуальна: нові горизонти» Збірник наукових праць. Частина 1. / За загальною редакцією д. філософ. н. Журби М.А. Центр сучасних педагогіки «Навчання без кордонів» (Канада) ; Громадська організація «соборність» (Україна) ; Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля (Україна) ; Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти (Україна) ; МБО «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні» (CEUME) (Україна) ; Житомирський державний університет імені Івана Франка (Україна); ДЗ «Луганський державний медичний університет» (Україна) ; Бакинський ісламський університет (Азербайджан) ; Донбаський державний технічний університет (Україна) ; Університет М.Ніш (Сербія) ; Зеленогурський університет (Польща).- Канада – Сербія – Азербайджан – Польща – Україна, 2017 р. С. 68–71.

7. Арендт Г. Між минулим і майбутнім. Київ : Дух і літера, 2002. 321 с.

8. Бойченко І., Хамітов Н. Культура // Філосовський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. С. 313-314. (742 с.)

9. Костенко О. М. Культура і закон - у протидії злу. Київ : Атіка. 2008. 352 с.

10. Ліндсі Д. Коротка історія культури : від первісного суспільства до доби Відродження / пер. з англ. Віри та Лесі Герасимчуків. Киев : Мистецтво, 2020. 431с. : іл. (Алетея).

11. Москаленко В.В., Шайгородський Ю.Ж., Міщенко О.О. Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект : монографія. Київ : Центр соціальних комунікацій, 2012. 348 с.

12. Філософія в короткому викладі. Вид. 2-е, доп. / З. В. Стежко. Кропивницький: 2020. 188 с.
http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/handle/123456789/10464

13. Marukhlenko, O., Sidelnykova, L., Mazur, H., Kozachenko, R., **Aksonova, V.** Evaluation of the Results of Gender Budgeting in the Development of Public Infrastructure and the Social Sphere at the Local Level. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice, 6(59), 2024. 567–576. https://doi.org/10.6001/fil-soc.v33i3.4765 (Web of Science, Scopus).

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду
http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців
http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

Тема 10. Філософія цивілізації та інновацій.

10.2. Історичні типи цивілізацій.

(матеріали для проведення дискусій)

ПЛАН

10.2.1. Філософські проблеми технічного прогресу. Його плюси й мінуси

10.2.2. Людський розум і наука

10.2.3. Філософія сучасного науково-технічного розвитку

10.2.1.Філософські проблеми технічного прогресу. Його плюси й мінуси

Сучасна цивілізація як всепланетне, глобальне поняття, має різноманітні характеристики. Часто-густо її називають «техногенним тилом» індустріальної цивілізації. Таке визначення межі, досягнутої людством на зламі XX - XXI ст., лежить у руслі соціально-філософського раціоналістичного тлумачення історії, що відрізняється від характеристик, які використаються у різних конфесіональних формах релігії й езотеричної, окультної думки. Ця ідея, що розроблена західною філософією, також несхожа й на формаційний підхід (марксизм). В сучасної соціальної філософії також використаються поняття – «**техногенний світ**», «**індустріальна цивілізація**», «**трансгуманізм**», «**технократія**». З'ясування суті й характерних рис науки й техніки, як найважливіших компонентів громадського життя, є важливим у розкритті глобальних проблем сучасності. Якісний стан сучасного світу повністю охоплює лише не більше 1/5 населення земної кулі. В історіософії про стан глобального соціуму краще судити по тим вершинам, яких досягли країни-лідери.

Якщо в минулих сторіччях проблеми науки цікавили лише вузький шар причетних до неї інтелектуалів, а відношення до техніки було сугубо прикладним, то зараз ці явища вийшли в центр суспільної уваги. Осмислення їхньої значимості для історії й кожної людини стало насущним завданням філософської думки. «**Філософія техніки**» і «**філософія науки**», «**філософія інновацій**» сформувалися як відносно самостійні галузі теоретичного пошуку, не менш значимі, ніж традиційні онтологія й гносеологія. Філософія техніки виникла тільки в XIX ст. у Німеччині, Франції. Середина минулого сторіччя ознаменувалася загостреною увагою філософів до цієї проблеми (**Мартін Гайдеггер, Карл Ясперс, Томас Веблен, Олвін Тоффлер** та ін.). В історії філософської думки поняття «**техніка**» трактувалося по-різному. Ще в давній Греції використовувався термін «**техне**» (майстерність, мистецтво), що розуміється як уміння творити із природного матеріалу. У марксистській

традиції техніка представлена як система штучних органів суспільної людини, складова частина продуктивних сил суспільства, їхній речовий елемент. За Гайдеггером, – це першооснова, кореневий людський початок, спосіб самореалізації.

Виділимо в цих уявленнях головне: всі вони варіюють ту **фундаментальну властивість техніки**, яку можна було б назвати **принципом перетворення.** Іншими словами, техніка є те, за допомогою чого людина перетворює природу, себе і суспільство.

Культурне покликання, основна соціальна функція техніки (конструювання, реконструювання предметної реальності). При більше конкретному баченні техніка представляється як знаряддя (предметно або ж технологічно). Техніка – це те, чим людина впливає на об'єкти, змінюючи їх.

І те, яким чином сама вона впливає – це теж техніка, але вона виявляє себе тут вже як **технологія**. Є кілька концепцій історичного розвитку техніки. Зокрема, привабливі й актуальні ідеї про періодизацію розвитку техніки, висловлені американським філософом і соціологом **Люесом Мамфордом**. Він виділив три технічних епохи:

1) «эотехнічна» (1000–1750 р.) має в основі технологію «води й дерева»;

2) «палеотехнічна» (від 2-й половини XVIII ст. до середини XX ст.) опирається на комплекс «вугілля й заліза»;

3) «неотехнічна» (нині триваюча) використовує комплекс «електрики і сплавів». Як бачимо, в основу періодизації покладений основний вид енергії й «речовина», що займає центральне місце в створенні технічних пристроїв.

Один з найбільш відомих фізиків XX ст. **Макс Борн**, прагнучі показати головні межі розвитку техніки, у книзі «Моє життя і погляди» висловив цікаву думку про те, що одним з вирішальних факторів історії є той вид енергії, якій людство має в своєму розпорядженні на цей момент. Тоді вся історія людства розпадається на два – тільки два – великих періоди: перший – від Адама до наших днів, другий – з появою атомної енергії, відтепер - і на всі майбутні часи. Перехід від першого періоду до другого знаменується закінченням споживання

сонячної енергії й початком використання її чисто земних джерел. Багато авторів фіксують «саморух» техніки від ручних знарядь до повністю автоматизованих, комп'ютеризованих систем. Приклади періодизації технічної історії можна продовжити. Важливо підкреслити одне: немає людини і суспільства поза «техносферою»; техніка історична, не стоїть на місці, перманентно оновляється. Технічні новинки є каталізатором, імпульсом корінних змін у всій системі громадського життя.

Відношення людини до світу техніки неоднозначно. Так, до наших днів дійшли ідеї недовіри, ворожості до техніки – **технофобія**. Наприклад, у давньому Китаї старці-мудреці не користувалися колесом для водочерпання, вони носили воду з річки в бадейках. Свої дії вони мотивували тим, що, нібито, технічні пристосування віднімають у людини свободу дій. Техніка, - міркували вони, - полегшує життя й робить його більш комфортним, але плата за це непомірна – поневолення людського «Я». Історія знала й луддитів, руйнівників верстатів, що з'явилися наприкінці XVIII – початку XIX ст., і сучасних «неолуддитів», які обвинувачують бездушну «машинерію» наших днів, в тому що вона перетворює людину в безмовну деталь соціального механізму, якій цілком залежить від виробничої й побутової техніки.

Мислителі різних ідейних напрямків не раз висловлювали й продовжують висловлювати побоювання про можливий вихід техніки з-під контролю людей. Так, в 30-ті роки XX ст. **Освальд Шпенглер** у книзі «Людина і техніка» затверджував, що людина, володар світу, сам стає рабом машини. Техніка затягує всіх нас, всупереч нашому бажанню, у свій біг, підкоряє власному ритму. И в цій скаженій гонці людина, що вважає себеволодарем, буде загнаний на смерть. «Бунт машин» – розхожа тема в сучасній масовій культурі.

На початку XIX ст. англійська письменниця **Мері Шеллі** у романі«Франкенштейн, або Сучасний Прометей» (1818) створила образ штучного «демона», що намагався творити добро, але, запеклий самітністю, убив свого творця: повстав проти людей, що його створили. З тих пор цей неоміфологічний образ не залишає сторінок книжок, кінострічок і екранів

телевізорів, комп'ютерних ігор стає загальним зразком для підігріву технофобії у всіх її формах.

Механізація й моторизація проникають у сучасне життя, з часом перетворюють людину у своєрідний гібрид біологічного й технічного пристрою («кіборгів»). Можна, наприклад, оцінити вплив на людей сучасних транспортних систем. По даним книги рекордів Гінеса, в 1991 р. у світі було зроблено 46,5 млн. автомобілів, у т.ч., майже 35 млн. легкових моделей. До початку XXI ст. сторіччя по дорогах планети курсували більш 600 млн. власних автомобілів, тобто по одному на кожну п'яту людину. Автомобіль у багатьох країнах – показник рівня престижності, жадана мета, символ успіху. Автомобільна промисловість і транспортна система, поглинаючи нафтові ресурси, кольорові й чорні метали, сьогодні багато в чому формують внутрішню й міжнародну політику, фінансові відносини, побут і вдачі, провокують військові конфлікти, агресію як окремих країн ізгоїв, так і військово-політичних блоків.

Вторгнення техніки в усі сфери людського буття – від глобальних до сугубо інтимних – інший раз породжує невтримну апологію техніки, своєрідну ідеологію й психологію техніцизму. Трубадури подібних ідей із «захватом» «переносять» їх і на людство взагалі, й на окрему особистість характеристики, що властиві машинам і механізмам. Стара теза французьких матеріалістів XVIII ст. «людина-машина» перевтілюється в модну електронно-кібернетичну, комп'ютеризовану термінологію. Широко пропагується ідея про те, що людина і людство в цілому також, як і механізми мають системну властивість, можуть бути заміряні технічними параметрами і представлені в технологічних показниках.

Техніка – демонічна, а світ – це «мегамашіна», – такі вихідні тези техніцизму, як напряму думок про згоду із самопідпорядкуванням техніці. До чого приводить такій однобічний «технізований» підхід до розгляду людських проблем скрізь призму технократизму, можна судити по релятивістській концепції «кіборгізації». Відповідно до цієї теорії, у майбутньому людина має

відмовитися від свого тіла. Сучасних людей замінять «кіборги» (кібернетичні організми), які, з'єднавши живе і технічне, дадуть деякий «новий сплав». Таке захоплення невизначеними технічними перспективами, на наш погляд, є небезпечним й антигуманним. Зрозуміло, включення в людську тілесність штучних органів (різних протезів, кардіостимуляторів тощо) – річ розумна й необхідна. Але треба пам'ятати про той рубіж, за яким конкретний індивід перестає бути самим собою. Без тіла немає людини: бо його організація не може бути радикально витиснута ніякими технічними пристосуваннями.

Технічний і технологічний фетишизм у наші дні аж ніяк не рідкість, особливо у колах технічної інтелігенції, він проникає в сферу не тільки господарської, але й політичної еліти. Техніцизм, пов'язаний з абсолютизацією техніки, затверджує її автономність і самодостатність. Носії технологічної міфології, маючи прагнення геть усе «машинізувати», вважають, що можна вирішити будь-які соціальні колізії, минаючи людину як активного суб'єкта історії, зневажаючи характером наявних суспільних відносин. Але людина й людство – це не машина, не технічна система. Не людство технічне, а техніка людяна, бо втілює в собі те, що витягнуто людством із природи, що затверджує у світі його власні міць і розум. Звичайно, твердження на планеті техносфери, виникнення «окультуреної» природи, що несе на собі печатку розуму й волі людей, не можуть не породжувати нових гострих проблем. Стрімкий розвиток техносфери випереджає еволюційне сформовані, адаптивні можливості людини. Складності процесу гармонізації психофізіологічних потенцій людини з вимогами сучасної техніки й технології зафіксовані повсюдно як теоретично, так й практично. Розвиток техніки, як відзначається у світовій філософії (**Ж. Эллюль**), часто-густо породжує ситуацію абсурду. Так, наприклад, стрімке поширення комунікаційних технічних мереж (телефон, радіотелефон, комп'ютерні мережі) випереджає можливість їх значимого й відповідального наповнення. Могутні технічні засоби поширюють банальності, забиваються дріб'язковою, порожньою, беззмістовною інформацією. Багато технічних інновацій (винаходи, конструкторські розробки) іноді випереджають свій час,

виявляються економічно невигідними. Масова кількість технічних пристосувань, їхнє впровадження у виробництво й побут випереджають інтелектуальний і особливо моральний рівень масової свідомості. Виникає необхідність включення в технічні системи обмежників, що забезпечують те, що англійці називають «fool proof» (захист від дурня). Затурканість технікою всього потоку життя множить катастрофи, аварії, трагічні події.

10.2.2. Людський розум і наука

Із всіх духовних створінь людини найбільша увага належить науці. У часи розвитку сучасної соціотехнологічної революції (інформаційно - комп'ютерної, екологічної тощо) у бік вчених звертаються погляди мільйонів людей, громадянського суспільства, політичних партій, господарських структур і урядів. Суспільно-економічна, соціально-політична й культурна ситуація сучасності така, що наука набуває у світі непорівнянну з недавнім минулим вагомість і вплив. Про науку сперечаються, її вихваляють і сварять, підтримують і проклинають, на неї покладають райдужні надії, їй же пред'являють рахунок за прикрості людства. Спектр оцінок науки багатоколірний: від невтримної апології до заклику «вішати» вчених і оголосити мораторій на наукові відкриття. Зараз в Україні різко падає як престиж науки, так і статус вчених. Але світова наука не стоїть на місці і підтримується в багатьох державах владними й іншими структурами. Інтелектуальний потенціал Батьківщини могутній і ще далеко не вичерпаний всупереч воєнних дій, «особистісної євроінтеграції» («втеча мозків»). Висловимо впевненість у тому, що українська наука не тільки буде жити, але, як фенікс, встане з попелу, порадує світ новими відкриттями, прозріннями й здійсненнями.

Говорячи про науку, поставимо два питання, що сформульовані відомим методологом науки **П. Фейерабендом**:

1)що є наука – як вона діє, які її результати?

2) у чому полягають цінність науки? Чи дійсно вона краще, ніж космологія індійського плем'я Хопи, теоретичні побудови Аристотеля,

давньокитайське вчення Дао? Чи може бути, що наука нічим не відрізняється від різноманітних міфів, є їхнім різновидом?

Візьмемо до уваги, що сучасна філософська доктрина науки, її єдина теоретико-методологічна модель виходить із тлумачення науки як деякого виду історико - конкретної раціональності. Поняття раціональності в історії філософської думки формувалося від лат. «раціо» – розум, тобто визначення того людського світ відношення, що виходить із судження про світ і людину з даної думки, логічних операцій, достовірних розрахунків. **РАЦІОНАЛІЗМ** – підхід до світу, що вбачає в розумі вищу здатність людини. **Раціональність** це здатність розуму до цілісного охоплення природи, суспільства й власної суб'єктності. Наука виступає як раціональне зерно, орієнтоване на добування достовірної істини, розширюваної й обновлюваної, тієї істини, що з'являється як логічне організована й доказова. Наука у власному розумінні слова, як сегмент людської культури, є діяльність по виробництву нових знань про світ і людину, що мають об'єктивну значимось. Вона спрямована на «об'єктивне» вивчення дійсності у відволіканні від оціночно - суб'єктивних моментів. Зрозуміло, що така ціль як одержання «абсолютно чистого» образа досліджуваного об'єкта не може бути здійсненна. На будь-якому висновку науки лежить печатка часу, наукової парадигми, що сприйнята співтовариством вчених, суб'єктивних особливостей дослідника. Але спрямованість науки саме така – на об'єкт «як він є».

У сучасному суспільстві наука представляє складне, внутрішньо глибинне розчленоване духовне утворення, що звернено до всього сущого. Про мистецтво колись було сказано, що воно «не бридливо», бо йому до всього є справа. Це можна віднести і до науки, але в ще більшому ступені. Немає тієї грані світобудови, що не могла б стати об'єктом наукового дослідження. Його можливості й границі визначені можливостями й границями наукової соціальної практики в самому широкому змісті слова. Наука, будучи загальним продуктом людської діяльності, характеризує реальний рівень і можливості самої практики.

У техногенній цивілізації початку XX1 ст. наукова раціональність знаходить особливу значимість. Відношення до світу з позиції наукової раціональності затверджує впевненість людини в можливості здійснення контрольованих змін самого себе й світу, досягнення оптимальної згоди людини зі світом і самим собою. **«Знання-Сила» (Ф. Бекон**), але сила – опора влади як політичної, так й влади над природними процесами, над самим собою. Владна спрямованість наукових знань піднімає гідність людини, зміцнює її впевненість, дає твердий ґрунт під ногами.

У сучасному суспільстві наука стала соціальним видом високо спеціалізованої, професійної діяльності. Підготовка вченого – найбільш тривалий і дорогий процес у системі формування кадрового потенціалу. Наука головне, а в багатьох випадках єдине, джерело принципових інновацій у техніці й технології. Атомна або лазерна, комп'ютерна або біоінженерна технологія не могли прорости самі по собі з повсякденного виробничого досвіду без наукового обґрунтування вчених. Але не слід тлумачити ці положення в дусі однобокого, гіпертрофованого протиставлення науки іншими проявам людського духу, бо як не була б важлива роль науки, вона не закреслює значимість моральних цінностей, емоційних поривів, художніх пошуків, релігійного досвіду.

Сьогодні дуже гостро встає питання про місце в панорамі духовного ненаукового знання, яке іноді трактують як навалу мракобісся, антинауки, підміни справжньої раціональності шахрайською паранаукою. Але дух людський не тільки помиляється, але й «блукає», метається в пошуках істини, не зводячи собі ніяких непрохідних перешкод. «Дух бродить, де хоче» – це біблійне висловлення досить виразно та актуальне.

Розум є різноманітним, тому не треба відкидати ті лінії пошуку істини, які мають за собою багатовікову традицію. Герметичне езотеричне знання, що сходить до Гермесу Трісмегісту, побудова Каббалы (містичний напрям в іудаїзмі), тексти Біблії й Корану, китайська «Книга змін», Веди й Упанішади – пам'ятки Стародавнього світу, що збережені в століттях. Вони не є науковими,

але це інші форми освоєння духовного світу, відвертатися від яких було б щонайменше необачно. І сьогодні людство зіштовхується із ситуацією, про яку говорив визнаний вчений **Л.Вітгенштейн**: схильність до містичного є наслідком того, що наука залишає людські бажання невиконаними. Людина уявляє, що навіть якщо на всі наукові питання буде отримана наукова відповідь, людські проблеми залишаться недоторканими. Наука не єдина цінність, що є у житті людини. Любов, наприклад, явно не є наукою, але її значимість у душі кожної людини неперевершена. Зараз відроджуються й народжуються альтернативні науки (наприклад, трансперсональна психологія **С.Грофа,** «уфологія», східні системи світорозуміння тощо). Як до них ставитися? Світ величезний, а дух людський бездонний: непізнаного завжди більше, ніж пізнаного. Для освоєння світу людиною місця вистачить всім формам пізнання.

Наука – відносно пізній продукт культури. Багато тисячоріч люди жили, обробляючи землю, будували житла, любили й страждали, осмислювали й оцінювали так чи інакше свою присутність у світі.

Покоління за поколінням входили в життя, йшли з нього, опираючись на традиції, емпіричний досвід, дивлячись на світ скрізь призму міфології або релігії.

Науки ж ще не було. Але завжди було знання, без нього людина не відповідала б жодному з фундаментальних визначень людини розумної. Однак багато тисячоріч людські знання мали іншу форму, або донаукову, або позанаукову. Міф, магія, окультна практика, мистецтво, передача накопиченого досвіду нетеоретичним особистим засобом, від майстра до учня, від вчителя до учня, – всього цього століття і століття було достатнім для забезпечення умов людського життя.

У європейському античному світі або Давньому Сході науки як такий (безособового, теоретичного знання про сутність речей і процесів) ще не було. Ті крупиці «наукоподібного» знання можна було б думати як переднауку. Нам невідомі імена тих, хто знайшов способи об’єктивувати знання, виражати їх у

безособовій формі й передавати наступним поколінням. Від палеоліту до античності накопичувалися розрізнені передумови науки, ще не складаючись у цілісність і не включаючись як абсолютно необхідний момент у громадське життя. Той культурний і соціально-економічний контекст, у якому наука вже зложилася й відповіла на запити епохи, виник у Європі лише в пізніше середньовіччі й початку Нового часу.

Внутрішня організація, структура науки виявляє собою різноманітну й багатолику картину. Класифікаційних схем її чимало. Але сьогодні виникла ситуація, про яку говорив **В. Вернадський**, коли успішний дослідницький пошук іде не через засіки окремих наук, а через вузли загальних проблем.

Справа в тому, що поряд з усе більше дробовою диференціацією наук і наукових напрямків іде могутній процес інтегрування знань. Виникають мега дисципліни. Зараз різні автори нараховують від півтора до десяти тисяч самостійних дисциплін. Учені перестають розуміти один одного, тому що кожна з дисциплін – це своя термінологія, власні методики, автономні дослідницькі структури. Іноді говорять, що природа-де неподільна, ми її ділимо по рубриках згідно своїм інтересам. Це й так і не так. Світ цілісний, але не монотонний. Він не виявляє собою безлику, суцільну, однорідну пустелю. Мир цілісний і багатобарвний, різноманітний, має багату внутрішню організацію.

Тому дисциплінарна організація науки виправдана. Але лише за умови постійної уваги до теоретичного синтезу. І в цьому процесі особливо важлива роль філософії, що виконує стосовно духовного миру функції загальної генералізації знань.

У сучасній науці часто-густо застосовують поняття «**парадигма**», уведене **Т.Куном** для позначення сукупності загальноприйнятих ідеалів і норм наукового дослідження й тієї картини миру, з якої згодна основна маса наукового співтовариства.

Зміна парадигм – революційне зрушення в науці, її вихід на нові межі. Із середини нашого сторіччя позначилося парадигмальні зрушення, різка зміна бачення миру і людини. Це пов’язане із глибинними, справді революційними

змінами в науці, виникненням постнеокласичного етапу її розвитку, створення неокласики.

Одна з головних ліній становлення даного етапу полягає в тому, що в науку входить аксіологічний (ціннісний) момент. На місці чисто об'єктивістського (натуралістичного) бачення світу висувається така система побудови науки, у якій обов'язково є присутнім тією чи іншою мірою (не тільки в космології, але й усюди) **«антропний принцип» (Айзек Азимов «**Щоб ми не пам'ятали**»).** Суть його, може бути, у різко спрощеному виді складається у твердженні типу: мир такий тому, що в ньому є ми, будь-який крок пізнання може бути прийнятий тільки в тому випадку, якщо він виправданий інтересами роду людей, гуманістичне орієнтований. Для цього типу характерний поворот спрямованості наукового пошуку онтологічних (сутнісних) проблем до людиномірних буттєвих та соціокультурних проблем сучасного суспільства, що трансформується.

Лише та наука прийнятна, котра забезпечить збереження й майбутнє роду людей, не дасть йому зникнути, розчинитися в холодному, бездушному Універсумі. Наука повинна дати засіб для запобігання Апокаліпсиса, забезпечувати виживання людства, продовжити його історію, що йде в нескінченність. Це кардинальне завдання сучасної світової науки.

10.2.3. Філософія сучасного науково-технічного розвитку

В останні десятиліття почалася кардинальна революція, що принципово змінює відношення миру людини й миру природи. Вона ще не одержала загальноприйнятої назви. Це й зрозуміло – вона більше в джерелах, чим у розвороті. Її розквіт ще спереду.

У різних теоретичних системах вона іменується неоднаково. У марксистській термінології це «науково-технічна революція», по цивілізаційній типології **О.Тоффлера** – «соціотехнічна революція». Найчастіше її називають інформаційно-комп'ютерною або інформаційно- екологічної. Її власним внутрішнім стрижнем виступає створення й розгортання електронно-

комп'ютерної й біотехнології. Її результатом у самому широкому змісті може стати нова цивілізація, умовно говорячи, «**постіндустріальна**», «**інформаційна**», «**інформаційно-екологічна**».

Суспільство, контури якого тільки-тільки проявляються, буде характеризуватися новим і зовсім особливим місцем у ньому інформації й знання. Уже сьогодні в найбільш розвинених країнах основні галузі промислового й сільськогосподарського виробництва, зв'язок і комунікації, побут і розваги, утворення й духовне життя міцно опираються на досягнення фундаментальних наук, стаючи усе більше й більше наукомісткими. Пошук, створення й зберігання, інформації, значна трансформація, тиражування й поширення знань займає все більше місце в діяльності людей. **Інформація стає коштовним продуктом і основним товаром.** Ці положення спонукають до того, щоб уважно подивитися на саме **ПОНЯТТЯ «ІНФОРМАЦІЯ**». Ще недавно, у докібернетичну пору, інформація розумілася як передача повідомлення. В останні десятиліття на хвилі кібернетичного буму це поняття переосмислювалося й заглиблювалося.

Сьогодні воно трактується як деяка субстанція, що харчує дослідників, які «вчитуються» в непізнане, тих, хто працює у напрямках процесів керування виробництвом і питання соціально-культурного життя.

Виникли філософські концепції, у яких інформація ставилася в один ряд з довжиною й рухом. Інформаційність трактується в них як властивість усього Універсуму і кожної його складової. При всім цьому логічне строгого загальноприйнятого визначення інформації поки немає.

І на побутовому рівні вже ходять приповідки типу «інформація - мати ерудиції». Розуміння того, що інформація є деякий змістовний згусток будь-якого знання, його внутрішня домінанта, глибинний стрижень стає широко розповсюдженим. Думаючи можливість розвитку суспільства як «інформаційного», ми тим самим затверджуємо, що центр ваги в «техносфері» і взагалі у всьому штучному середовищі людського буття

переміщається з «енергетичних» і «речовинних» моментів на «інформаційні».

Високі технології кінця XX – початку XXI століття (електроніка, інформатика, космічне виробництво, біотехнології тощо) виводять виробництво на новий рівень, принципово відмінний від попередньої історії. Створення цих технологій цілком можна охарактеризувати як революцію, тобто радикальне якісне перетворення відносно Людства й Природи.

Увесь світ виробництва там, де він вступив у фазу революційних змін, разюче міняє свій вигляд. Міняється співвідношення виробництва благ і сфери послуг на користь останньої. Знижується вагомість важкої промисловості, іде її розукрупнення, диверсифікованість (множення різноманіття). Тверді вертикальні моноструктури заміняються територіально неуважними виробничими мережами. Інтелектуальна діяльність піддається всебічної «технологізації». Комп'ютерна технологія розширює можливості розумових актів, роззброює пам'ять, створює передумови для творчих зльотів.

У цій ситуації різко зростає необхідність створення «республіки вчених», тобто того співтовариства, що займалося б безперервною атакою незвіданого, множила б «розумову силу» роду людей. Високо значимим стає масове утворення, побудоване на основі фундаментальних здійснень науки. Країна, де зневажають сферою освіти й повертаються спиною до науки, приречена на гниття. Завдання, що стають перед сучасними науковцями - наставниками**:** надати студентам, магістрантам, аспірантам цілісну і логічно- послідовну систему знань:

- оволодіння онтологічними, гносеологічними та епістемологічними засадами філософії науки;
- формування системи наукових знань в культурно-історичному і сучасному контекстах;
- розвинути світогляд науковців; на цій основі здійснити формування системи наукових знань в культурно-історичному й сучасному контекстах;

- виробити філософсько - методологічне розуміння науки, наукового знання і пізнання, забезпечити розвиток інноваційного мислення і створення творчих стимулів до розробки інновацій;

- визначити структуру наукового знання та сучасної класифікації науки; забезпечити розуміння динаміки розвитку науки і зростання наукового знання у його класичному, некласичному і постнекласичному уявленні;

- створити власний науковий та інформаційний ресурс знань та його. акумуляцію у якості особливої «бази даних» для інноваційної діяльності молодих науковців;

- отримати певні знання та вміння, за допомогою сучасних наукових інноваційних підходів та використовувати їх для складання відповідних науково-дослідницьких програм;

- розвиток навичок особистої науково-творчої самореалізації молодих науковців за зростаючими рівнями філософсько - наукової та інноваційної підготовки до наукової діяльності;

- використання вмінь у здійсненні власних інноваційних наукових розробок на основі проведення відповідних практикумів для аспірантів.

У результаті вивчення навчальної дисципліни молодої науковець повинен знати**:**

- філософсько - методологічне розуміння науки, наукового знання і пізнання, розвиток інноваційного мислення і створення творчих стимулів до розробки інновацій;

- філософсько - наукову методологію, гносеологію та епістемологію виникнення знань та їхнє перетворення у наукове знання під час процесу пізнання; методи формування наукового світогляду та його системної репрезентації в активних формах наукового пізнання та акумуляції наукових знань;

- структуру наукового знання та сучасну класифікацію наук в історичній динаміці розвитку науки та зростанні наукових знань;

- інноваційні підходи в науці та шляхи розвитку власного наукомісткого ресурсу знань, інноваційного світогляду як «бази знань» для творчо-наукової діяльності;

- основні праксіологічні підходи й форми реалізації набутих знань у створенні науково-дослідних програм та методів активного впровадження отриманих результатів на практиці та виробництві;

- розуміти загальнонаукову філософську концепцію наукового світогляду, роль науки, пояснювати її вплив на суспільні процеси;

- особливості розвитку сучасного наукового світогляду молодих науковців, специфіку вироблення філософсько - методологічного розуміння науки, наукового знання і пізнання, розвиток інноваційного мислення і створення творчих стимулів до розробки інновацій, протиріччя визначення структури наукового знання та сучасної класифікації науки;

- розуміти динаміку розвитку науки і зростання наукового знання у його класичному, некласичному і постнекласичному уявленні.

Молодої науковець повинен:

- володіти: онтологічними, гносеологічними та епістемологічними методами філософії науки та інновацій; загальнонауковими філософськими знаннями, необхідними для формулювання наукового світогляду, професійної етики та культурного світосприйняття; володіння прогресивними концепціями і методами досліджень для оптимального виконання науково-дослідницької та виробничої діяльності у різноманітних галузях;

- мати здатність діяти соціально свідомо та відповідально на основі етичних мотивів, приймати обґрунтовані рішення, самовдосконалюватись, нести відповідальність за новизну наукових досліджень та прийняття експертних рішень, мотивувати співробітників та слухачів рухатись до спільної мети;

- здійснювати розвиток навичок особистої науково-творчої самореалізації молодих науковців за зростаючими рівнями філософсько- наукової та інноваційної підготовки до наукової діяльності;

- використовувати знання за допомогою певних наукових інноваційних підходів, для складання відповідних науково-дослідницьких програм вміння у здійсненні власних інноваційних наукових розробок на основі проведення відповідних практикумів для аспірантів;
- створювати власний науковий та інформаційний ресурс знань та здійснювати їхню акумуляцію у якості особливої «бази даних» для інноваційної діяльності молодих науковців;
- визначати структуру наукового знання та сучасної класифікації науки;
- здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу, до формування системного наукового світогляду, професійної етики та загального культурного світогляду;
- мати креативність, здатність приймати обґрунтовані рішення, планувати, організовувати і здійснювати комплексні наукові дослідження на сучасному рівні з використанням новітніх інформаційних та комунікаційних технологій у складі вітчизняних та міжнародних колективів, спираючись на цілісний системний науковий світогляд, з використанням знань історії та філософії науки, зберігаючи природне та культурне надбання.

Далекоглядні економісти давно усвідомили значимість «людського капіталу». А це значить, що найкращий результат, найвищу ефективність дають «вкладення» у людину. Майбутнє економіки, екології, взагалі людського життя залежить насамперед від того, яким буде не тільки інтелектуальний багаж людей, але і від того, яким буде їх духовний та моральний вигляд.

У кінці XX – першої половини XXI ст., йдуть у минуле старі виробничі відносини, в економіці та суспільстві відбуваються трансформаційні процеси, що ведуть до того, що у промисловому виробництві залишається усе менше «синіх комірців» (робітників), але усе більше стає «білих комірців» (фахівців) і «сталевих комірців» (роботів). Виникає новий шар працівників з високо інтелектуальною кваліфікацією. А. Тоффлер називає його «**когнетаріат**».

Інформаційна технологія стрімко розвивається. Так, в 1971 р. перший у світі мікропроцесор («Кремнієвий чип») містив 2300 транзисторів і дозволяв виконувати 60 тисяч операцій у секунду. В 1993 р. комп'ютер п'ятого покоління містив уже 3 млн. 300 тисяч транзисторів і виконував 166 млн. команд у секунду. Знавці й експерти думають, що до кінця сторіччя з'являться комп'ютери шостого й сьомого покоління, які будуть містити в кожному процесорі 80–100 млн. транзисторів і виконувати до 2 мільярдів команд у секунду.

Істотно змінюється й духовно-культурна сфера суспільства. Інформаційна технологія стає потужним генератором і різким підсилювачем культурних зрушень і інновацій. Вона викликає суперечливі й неоднозначні процеси. Електронні засоби індивідуального користування дозволяють будь- якій людині одержувати необхідну інформацію, що змінює характер масової культури, системи утворення, дозволяють розширити колообіг кожної окремої людини. Два протилежних процеси в культурі – масіфікація й демасіфікація, – викликають чимало непередбачених колізій і несподіваних можливостей. У цілому вони виведуть культуру на інший якісний рівень.

Інформаційна революція не може не торкнутися сфери політичних відносин. З одного боку, наслідку її втішні: розширення можливостей особистої участі кожного в прийнятті демократичних рішень, зміцнення демократичної індивідуальної волі. Але разом з тим, виникає небезпека всеохоплюючого контролю правлячих структур над людьми, аж до маніпулювання ними. Подолання цього протиріччя можливо лише на шляхах недопущення будь-яких форм тоталітаризму й захисту гідності й свободи волі кожної людини (**Дж. Оруел «1984. Антиутопія»**).

Інформаційна революція впливає на саму людину, її спосіб життя, рід занять, самопочуття. Зрозуміло, багато чого залежить від того, у якому соціокультурному контексті буде протікати інформатизація людського життя, чи буде вона пов'язана з процесами трансгуманізму, «карнавалізації буття» **(М. Бахтин**), організації «цивілізації дозвілля» (Т.Чернігівська), тотальної

цифровізації, тоталітарним зомбуванням та маніпулюванням свідомості «звичайної людини», чи буде спиратися на цінності демократизації суспільства, толерантності, консенсусу, конвенціональної соціальної рівноваги, принципи гуманізації духовної атмосфери. Проте можна припустити, що формування банків знань, доступних для всіх, становлення інформаційної епістемології (теорії пізнання) вплинуть на характер інтелектуальної діяльності.

У сучасний світ разом з комп'ютеризацією входить новий вид реальності – «**віртуальна реальність»,** штучне середовище, з якім можна спілкуватися як зі справжнім. Це нове технологічне середовище зробить потужний (і поки що зовсім непередбачений) вплив на людську психіку. Сьогодні ця перспектива виявляється, зокрема, у феномені комп'ютерних ігор і екстатичної (що перебуває в стані екстазу) заглибленості людини в «віртуальну реальність».

Діалог мікропроцесорної системи й людини, перетворившись у постійний і необхідний момент життєвого шляху, багато в чому істотно перетворює процес навчання, професійної праці, дозвілля, лікування. Високий рівень інформованості, не порівнянний із сучасним, пробудження творчого потенціалу, небачені засоби спілкування людей – все це породжує інший тип людської особистості.

Характеризуючи сучасне суспільство як інформаційне, яке виникає на основі комп'ютерної технології, треба зробити важливе доповнення. Як відзначається дослідниками (**А. Урсул**), це суспільство має бути не тільки інформаційним, але й екологічним. Висування в постіндустріальному суспільстві на перший план інформаційних проблем ще не вирішує всіх колізій у відношенні «суспільство - природа».

Глобальна екологічна криза вимагає повороту суспільства убік коєволюційних завдань, тобто досягнення оптимальних відносин людства і його природно - екологічного середовища. Виробництво має стати екологізованим. Інакше людство знищить природні умови свого перебування. Речовинні й енергетичні ресурси вичерпуються. Уже є обґрунтовані розрахунки, на скільки зможе вистачити в доступному для огляду майбутньому

непоновлюваних ресурсів (вугілля, нафта, газ та ін.). Але є один ресурс, що стрімко зростає – інтелектуальний, інформаційний і насамперед ресурс науково - технічного знання, освіченості, інформованості людей. Опираючись головним чином на цей ресурс, включаючи й власне духовно - моральне багатство, людство має перебороти глобальну нестабільність, локальні та світову війни, трансгуманізм, аморалізм та бездуховність і вийти до нових обріїв історії (**Стівен Кінг «Моральні принципи»**).

Створюючи «техносферу», людство тіснить природу, антропогенний (пов'язане з діяльністю людини) вплив на біосферу Землі стає згубним, перериваються природні цикли поновлення природних ресурсів. Плата за зручності, комфорт, високі врожаї й будинки з гарячим водопостачанням виявляється непомірно високої. Далеко не за усіма параметрами науково - технічний прогрес є благо. Багато чого в ньому швидко обертається злом. Виникли глобальні проблеми виживання роду людей.

Питання для обговорювання

1. Визначити головні проблеми сучасного розвитку науки й техніки.
2. Чи є майбутнє у науково-технічного прогресу?
3. Чи у всіх відносинах НТП можна розглядати як прогрес?
4. Яким є вплив «техносфери», яку створює людство, на природу?
5. Визначити поняття «трансгуманізм», «аморалізм» та « бездуховність».
6. Яким чином антропогенний чинник впливає на біосферу?
7. Визначити поняття «інформаційного суспіільства.».
8. Чи може інформаційна революція не торкнутися сфери політичних та соціокультурних відносин?

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В.І. Гносеологія як чинник становлення культури особистості майбутнього працівника Національної поліції України. Методологія та технологія сучасного філософського пізнання. Матеріали VII Міжнародної конференції студентів, молодих вчених та науковців (Одеса, 23-24травня 2024 р.) Одеса: ДЗ «ПНПУ ім. К.Д. Ушинського», 2024. С. 127 – 130. (181 с.)
http://dspace.pdpu.edu.ua /handle/123456789/19424

2. Аксьонова В.І. Метафізика українського націогенезу як онтологічне та аксіологічне підґрунтя формування професійної культури майбутніх працівників/працівниць Національної поліції України в умовах воєнної агресії та поствоєнний час. *Матеріали Всеукраїнської науково-дискусійної платформи "Виклики толерантності в умовах російської воєнної агресії", яка приурочена до Міжнародного дня толерантності 22 листопада 2024 року.* Кропивницький: ДонДУВС, 2024. С. 10 – 12.
dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/11/zbirnyk-16.11.2023.pdf

3. Аксьонова В.І. Міжкультурна комунікація як фактор формування метакомунікативного простору на зламі тисячоліть. Матеріали Всеукраїнської науково-практичній конференції «Стратегії формування комунікативної культури в освіті: аксіологічні та безпекові орієнтири» (18 жовтня 2024 р.) /за заг. ред. І.В. Балошенко. Одеса. 2024. С. 6-10.
https://dspace.oano.od.ua/collections/ 241538d8-78f8-4ae5-83f0-691e124b354a

4. Аксьонова В.І. Екзистенційна війна – буття на грані. Збагачення інтелектуально-національних традицій в онтологемах етносоціального. Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (21 лютого 2025 року) / упоряд. У. О. Цмоць. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2025. С. 23-24.
https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/8642

5. Аксьонова В.І. Феномен освітоцентризму як підґрунтя становлення української політичної нації та формування свідомої особистості громадянина України: погляд крізь час та простір. «Міждисциплінарні підходи та

педагогічна майстерність у підготовці здобувачів вищої освіти та підвищення кваліфікації персоналу»: матеріали II Міжнародної науково-практична конференції,Чернігів: Пенітенціарна академія України, 28 березня 2025 року /голов. ред. В.О. Аніщенко. Чернігів: ПАУ, 2025. С. 18-21.
https://pau.edu.ua/materials-of-scientific-conferences/

6. Аксьонова В.І. Теоретико-методологічні здобутки комунікативної філософії доби постмодерну в умовах глобального інформаціоналізму //Глобальна безпека та асиметричність світового господарства в умовах нестабільного розвитку економічних систем: матеріали науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 11 грудня 2025 р.) / упоряд. І. М. Миценко. Кропивницький : ЦНТУ, 2025. С. 29-34 (567 с.).
https://archives.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/issue/view/
12.12.2025

7. Аксьонова В. І. Поєднання наукової інновації з високою патріотичною свідомістю: виклики та перспективи розвитку. Освіта та соціалізація особистості : матеріали XIV Всеукраїнської Інтернет-конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених (Одеса, 23-24 квітня 2026 р.) / Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Одеса : Університет Ушинського, 2026. С. 10-13.
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/25527

8. Аксьонова В.І. лгоритм гуманізації соціокультурного простору особистості майбутнього фахівця галузі економічної безпеки. Освітній процес сьогодення: досягнення, виклики, перспективи : збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Тернопіль, 24 квітня 2026 року) / Редколегія: О. М. Петровський, І. М. Вітенко, О. І. Когут, О. Я. Колодійчук, Г. Р. Корицька, О. Р. Олексюк, В. Я. Гайда, І. І. Подлесна. Тернопіль, 2026. С. 91-94. (310 с.).
https://drive. google.com/file /d/1XNMS2oreJ5WETcNc9veinlPttEypIB0h/ view

9. Аксьонова В.І. Гносеологія як чинник становлення професійної культури майбутніх бакалаврів у контексті цивілізаційної орбіти України.

Збірник тез доповідей викладачів, аспірантів та співробітників LX науково-технічної конференції «Наука в ЦНТУ: основні досягнення та перспективи розвитку» за підсумками проведення «Дня науки – 2026» 22-23 квітня 2026 року. Кропивницький: ЦНТУ, 2026. С.108-109. (114 с).
https://kntu.kr.ua/file/content/53877/zbirnyk-tez-dopovidei-vykladachiv-aspirantiv-ta-spivrobitnykiv-lkh-naukovo-tekhnichnoi-konferentsii-nauka-vyrobnytstvu-2026-za-pids

10. Аксьонова В.І., Червонець А.В. **(**студент гр. КН – 24, ІІ курсу МТФ ЦНТУ) Філософсько - методологічні проблеми наукового пізнання як складова фундаментальної професійної підготовки майбутніх фахівців: скризь призму студентоцентризму. Збірник тез доповідей здобувачів вищої освіти LVII науково-технічної конференції, «Наука в ЦНТУ: основні досягнення та перспективи розвитку» за підсумками проведення «Дня науки – 2026» 22-23 квітня 2026 року. Кропивницький: ЦНТУ, 2026. С.193-196. (214 с.)
https://Kntu.Kr.Ua/File/Content/53878/Zbirnyk-Tez-Dopovidei-Lvii-Naukovo-Tekhnichnoi-Konferentsii-Zdobuvachiv-Vyshchoi-Osvity-Nauka-Vyrobnytstvu-2026-Za-Pidsumkamy-

11. Аксьонова В.І., Сарваді Р.Д. (студент гр. КН-24, ІІ курсу МТФ ЦНТУ) Наукове мислення майбутнього фахівця як актив: вектори нових реалій у вищої освіті України. Методологія та технологія сучасного філософського пізнання. Матеріали VIII Міжнародної конференції студентів, молодих вчених та науковців (Одеса, 21-22 травня 2026 р.). С. 56-58.
DOI: https://doi.org/10.24195/ PhilosophicalKnowledge2026
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/26061
https://mail.google.com/mail/u/0/?ogbl#inbox?projector=1

12. Аксьонова В.І., Дорул Д.А. Духовність міжкультурної комунікації як смисл індивідуального буття особистості в умовах соціокультурних трансформацій глобального інформаційно-комунікативного суспільства. Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства//Матеріали VI Міжнародної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Концепти

соціокультурної трансформації сучасного суспільства» (Одеса, 22-23 травня 2025 р.). С.147-151.
https://scholar.google.com.ua/citations?viewop=view_citation&hl=uk&user=7OTrDsYAAAAJ&cstart=20&pagesize=80&citation_for_view=7OTrDsYAAAAJ:SP6oXDckpogC

13. Аксьонова В.І., Булава Л.Р. Глобалізація громадського життя та її проекція на політико-правові, духовні та соціально-економічні процеси в Україні//«Сучасні виклики соціально-політичного розвитку: політико-правові та соціально-економічні виміри» [Електронний ресурс] : матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та молодих вчених (м. Одеса, 22 травня 2025 р.) / за заг. ред. д. політ. н. С. М. Наумкіної, к. політ. н., С. А. Дмитрашко, к. політ. н., І. І. Пронози. Одеса : ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2025. С. 18-23.
https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=7OTrDsYAAAAJ&pagesize=80&citation_for_view=7OTrDsYAAAAJ:UxriW0iASnsC

14. Вернадський В.І. Кілька слів про ноосферу. Будь-яке видання.

15. Винниченко В. Відродження нації. У 3-х томах. Київ, 1996.

16. Вольтер Франсуа Мари Аруе. Філософія та методологія історії. Будь-яке видання.

Додаткові

1. Аксьонова В.І., Скловська О.І Філософія. Модуль 1. Тема 5 Гносеологія. Філософія пізнання. Навчально-методичний посібник. Частина 1. Кропивницький : ЛА НАУ, 2017. 168 с.

2. Аксьонова В.І., Скловська О.І Філософія. Змістовий модуль 1. Тема 4. Онтологія. Філософське розуміння світу. Діалектика – загальна теорія розвитку. Навчально-методичний посібник до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення

курсу студентами та курсантами всіх форм та напрямків навчання. Кіровоград : ДЛАУ, Кропивницький : ЛА НАУ, 2018. 38 с.

3. Аксьонова В.І. Феномен міжкультурної комунікації в контексті культурної глобалізації : історико-філософський аспект. Навчально-методичний посібник. Кіровоград : ДЛАУ, 2011. 128 с.

4. Аксьонова В.І. Синергетична парадигма управління соціальними процесами в умовах глобалізації в контексті філософії науки. Навчально-методичний посібник. Кіровоград : ДЛАУ, 2011. 36 с.

5. Декарт Р. Начала філософії. Будь-яке видання.

6. Донцов Д. Історія розвитку української національної ідеї. Київ,1991.

7. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу. Вибране. Київ, 1991.

8. Камю А. Міф про Сізіфа. Есе про абсурд. Будь-яке видання.

9. Aksenova V. Philosophy. Content module I. An introduction to philosophy, its humanistic sense and mission. Part 1. Early philosophy (pre- socratic period of oral philosophy metaphysics antique Greece). Student’s workbook for students of all forms of education, foreigner students and extra- mural students. Kirovohrad : FA NAU, 2016. 48p.

10. Aksenova V. PHILOSOPHY OF SCIENCE**.** Guide for graduate students, distance learning education (Lectures, lecturesnotes, lectures video ppt, lectures audio). Part1. Philosophy of science. Graduate student’s workbook. / Kropyvnytskiy : FA NAU, 2016. 52 с.

11. Aksenova V. PHILOSOPHY OF SCIENCE**.** Guide for graduate students, distance learningeducation (Seminars, seminars notes, glossary). Part 2. Навчально-методичний посібник для аспірантів. Кропивницький : ЛА НАУ, 2016. 46 с.

12. Aksenova V. PHILOSOPHY. Guede for students, graduate students and distance learning education (Lectures, lecturesnotes, lecturesvideo ppt, lectures audio). Ministry of education and science of Ukraine flight academy of the national aviation University. Kropyvnytskyi : FA NAU, 2018. Part III. 24 p.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

Тема 10. Філософія цивілізації та інновацій

10.3. Основні футурологічні концепції. Завдання переходу від техногенної до антропогенної цивілізації

(матеріали для проведення та участі у диспуту, платформі)

ПЛАН

10.3.1. Наукове пізнання та його специфіка

10.3.2. Методологія наукового пізнання

10.3.3.Роль науки в розвитку техніки

10.3.1. Наукове пізнання та його специфіка

Наука як своєрідна форма пізнання, почала розвиватися відносно самостійно в епоху становлення капіталістичного способу виробництва (XVI–XVII ст.). Однак, її самостійність не тотожна самоізольованості. Наука завжди була пов'язана із практикою, одержувала від неї всі нові й нові імпульси для свого розвитку й, у свою чергу, впливала на хід практичної діяльності, матеріалізувалася в ній.

Наука – це форма духовної діяльності людей, що виробляє знання про природу, суспільство й про саме пізнання. Її безпосередньою метою є збагнення

істини й відкриття об’єктивних законів розвитку світу. Тому наука, що постійно розвивається, в цілому створює єдину, взаємозалежну, систему знань про такі закони. Разом з тим, залежно від вивчення тієї або іншої форми матерії, того чи іншого боку дійсності, наука поділяється на безліч галузей знань. Це головний критерій класифікації. Використовуються й інші критерії. Зокрема, за предметом та методом пізнання можна виділити науки про природу – природознавство та про суспільстві – суспільствознавство (гуманітарні, соціальні науки), про пізнання, мислення (логіка, гносеологія тощо).

Дуже своєрідною наукою є сучасна математика. Окрему групу становлять технічні науки. У свою чергу, кожна група наук піддається більш детальному членуванню. Так, до складу природничих наук входять механіка, фізика, хімія, біологія тощо, кожна з яких підрозділяється на ряд наукових дисциплін – фізична хімія та інші. Філософія є наукою про найбільш загальні закони дійсності.

Візьмемо ще один критерій: у залежності до питань **ПРАКТИКИ** науки можна поділити на два типи: **фундаментальні,** де немає прямій орієнтації на практику, і **прикладні,** – де є безпосереднє застосування результатів наукового пізнання для вирішення виробничих і соціально - практичних проблем. Наука як форма пізнання й соціальний інститут, сама себе вивчає за допомогою комплексу дисциплін, у який входять історія й логіка науки, психологія наукової творчості, соціологія наукового знання й науки, наукознавство тощо. У наш час бурхливо розвивається філософія науки. Але незалежно від критеріїв і глибини класифікації межі між окремими науками й науковими дисциплінами умовні й рухливі.

Основні особливості наукового пізнання:

1. Перше й основне завдання наукового пізнання,–виявлення об’єктивних законів дійсності – природних, соціальних (суспільних), законів самого пізнання, мислення тощо. Звідси - орієнтація дослідження головним чином на істотні властивості предмета і їхнє вираження в системі абстракцій.

Без цього не може бути науки, тому що саме поняття науковості припускає відкриття законів, поглиблення в сутність досліджуваних явищ.

2. Безпосередня мета й вища цінність наукового пізнання – об'єктивна істина, що осягається переважно раціональними засобами й методами, але, зрозуміло, не без участі живого споглядання. Активність суб'єкта – найважливіша умова й передумова наукового пізнання. Але пріоритет у ньому віддається об'єктивності. **Об'єктивність** – характерна риса наукового пізнання.

3. Наука в більшій мері, ніж інші форми пізнання, орієнтована на практичну втіленість. Життєвий зміст наукового вишукування може бути виражений формулою: «Знати, щоб передбачати, передбачати, щоб практично діяти» – не тільки в сьогоденні, але й у майбутньому.

4. Наукове пізнання в гносеологічному плані – це складний, суперечливий процес відтворення знань, які утворюють цілісну систему понять, теорій, гіпотез, законів і інших ідеальних форм, закріплених у мові – природного або, що більш характерно, – штучного (математична символіка, хімічні формули тощо) характеру. Процес безперервного самовідновлення наукою свого концептуального арсеналу – важливі показники науковості.

5. У процесі наукового пізнання застосовуються такі специфічні матеріальні засоби, як прилади, інструменти, інше так зване «наукове обладнання», найчастіше дуже складне й дороге (синхрофазотрони, радіотелескопи, ракетно - космічна техніка тощо). Крім того, для науки як складної форми пізнання, характерне використання в дослідженнях своїх об'єктів. власне і самої себе, таких ідеальних (духовних) засобів і методів, як сучасна логіка, математичні методи, діалектика, системний, кібернетичний і інші загальнонаукові прийоми й методи.

6. Науковому пізнанню властиві доказовість, обґрунтованість отриманих результатів, вірогідність висновків. Разом з тим, у ньому чимало гіпотез, здогадів, припущень, ймовірнісних суджень. Тому найважливіше значення має логіко - методологічна підготовка дослідників, їх філософська культура, уміння правильне використовувати закони й принципи мислення.

У сучасній методології виділяють різні **критерії науковості**. До них відносять, крім вище названих, такі, як **внутрішня системність знання, його формальна несуперечність, досвідчена перевірка, відтворюваність, відкритість для критики, воля від упередженості, строгість** тощо. В інших формах пізнання зазначені критерії проявляються в різній мері, але не є визначальними.

Важливе значення має **специфіка пізнання соціальних явищ.** Довгий час аналіз науки й наукового пізнання моделювався за природно-математичними методами пізнання. Їхні характеристики приписувалися науці в цілому (позитивізм). В останні роки зростає інтерес до пізнання питань соціального (гуманітарного) характеру. У процесі пізнання соціальних явищ, як одному зі своєрідних видів наукового пізнання, науковці визначають два важливих аспекти:

1. будь-яке пізнання в кожній зі своїх форм завжди соціально, тому що являє собою суспільний продукт та детермінований культурно-історичними причинами;
2. це один з видів наукового пізнання, що має своїм предметом соціальні (суспільні) явища й процеси – суспільство в цілому або його окремі сторони (економіку, політику, культуру, духовну сферу тощо).

При дослідженні неприпустима як аналогія соціальних явищ до природних (спроби пояснити суспільні процеси тільки законами природознавства), так і протиставлення природного й соціального, аж до повного їхнього розриву. У першому випадку соціально-гуманітарне знання ототожнюється із природничо - науковим і механічно, некритично зводиться до нього (редукція). Це натуралізм, що виступає у формах механіцизму, фізикалізму, біологізму тощо. У другому випадку – в наявності протиставлення природознавства й наук про культуру, соціум, що супроводжується часто-густо дискредитацією «точних» наук («гуманітарістика»). Обидва типи наук – галузі науки як цілого, що характеризуються єдністю й розходженням. Кожна з них,

при тісному взаємозв'язку, має свої особливості. Специфіка соціального (гуманітарного) пізнання проявляється в наступному:

1. Його предмет – «світ людини», а не просто річ як така. А це значить, що даний предмет має суб'єктивний вимір, у нього включена людина як «автор і виконавець своєї власної драми», вона ж є її дослідником. Гуманітарне пізнання має справу не з реальними речами і їхніми властивостями, а - з відносинами людей, де тісно переплітається матеріальне і ідеальне, об'єктивне й суб'єктивне, свідоме й стихійне тощо. Тут зіштовхуються інтереси й пристрасті, ставляться й реалізуються певні цілі тощо.

Оскільки суспільство – діяльність людей, остільки соціальне пізнання досліджує її різноманітні форми, а не природу. Виявлення законів цієї діяльності є, разом з тим, відкриттям законів суспільства й, на цій основі, законів і принципів самого пізнання, процесів мислення.

2. Соціальне пізнання нерозривно й постійно пов'язане із предметними (моральна оцінка явищ із погляду «добра» й «зла», «справедливого» й «несправедливого» тощо) і «суб'єктивними» (установки, погляди, норми, мети тощо) цінностями, що визначають соціокультурне значення певних явищ дійсності. Такі, зокрема, політичні, світоглядні, моральні переконання людини, її прихильності, принципи й мотиви поводження тощо входять у процес соціального дослідження й неминуче позначаються на змісті одержуваних при цьому знань.

3. Характерною рисою соціального пізнання є його переважна орієнтація на «якісне фарбування подій». Тут явища досліджуються головним чином із боку якості, а не кількості. Тому питома вага кількісних методів у гуманітарних науках набагато менше, ніж у науках природно- математичного циклу, хоча їхнє застосування стає усе більше широким. При цьому головна увага приділяється аналізу одиничного, індивідуального, але на тлі загального, закономірного.

4. У соціальному пізнанні не можна користуватися ні мікроскопом, ні хімічними реактивами, ні тим більше складним технічним обладнанням. Все це повинна замінити сила абстракції. Тому тут винятково велика роль мислення, його форм, принципів і методів. Якщо в природознавстві формою збагнення об'єкта є монолог (тому що природа «мовчить»), то в гуманітарному пізнанні – це діалог (особистостей, текстів, культур тощо). Діалогічна природа соціального пізнання найбільше повно виражається в процедурах розуміння, - зануренням в «світ змістів» іншої людини, збагненням і тлумаченням (інтерпретацією) її почуттів, думок і прагнень.

5. У силу зазначених вище обставин, у соціальному пізнанні винятково важливу роль грає «гарна» філософія й «вірний» метод. Їхнє глибоке знання й уміле застосування дозволяють адекватно осягати складний, суперечливий, сугубо діалектичний характер соціальних явищ і процесів, природу мислення, його форм і принципів. Це важливо тому, що для соціального пізнання характерна відсутність загальновизнаних парадигм (що веде найчастіше до «теоретичному анархізму»), рухливість і розпливчастість його емпіричного базису, складна природа теоретичних узагальнень (зв'язана насамперед із включенням в них ціннісних компонентів).

Наукове пізнання це процес, тобто система, що розвивається. Система отримання знання містить у собі два основних рівні – емпіричний і теоретичний, що хоча і взаємопов'язані, але відрізняються друг від друга, кожний з них має свою специфіку. У чому вона полягає?

На **емпіричному рівні** живе споглядання (почуттєве пізнання), переважає раціональний момент і його форми (судження, поняття тощо), які тут присутні, але мають підлегле значення. Тому об'єкт досліджується переважно з боку своїх зовнішніх зв'язків і відносин, доступних живому спогляданню. Збір фактів, їхнє первинне узагальнення, опис спостережуваній за експериментальними даними, їхня систематизація, класифікація – характерні ознаки емпіричного пізнання. Емпіричне дослідження спрямоване безпосередньо (без проміжних ланок) на свій об'єкт. Воно освоює його за

допомогою таких прийомів і засобів, як порівняння, вимір, спостереження, експеримент, аналіз, індукція. Однак, не слід забувати, що досвід ніколи, тим більше в сучасній науці, не буває сліпим: він планується, конструюється теорією, а факти завжди так чи інакше теоретично навантажені. Тому вихідний пункт, початок науки – це, строго говорячи, не самі по собі предмети, не «голі» факти (навіть у їхній сукупності), а теоретичні схеми, «концептуальні каркаси дійсності». Вони складаються з абстрактних об'єктів («ідеальних конструктів») різного роду, таких як – постулати, принципи, визначення, концептуальні моделі тощо.

Ми, як виявляється, самі «робимо» власний досвід. Саме теоретик указує шлях експериментаторові. Причому, теорія панує над експериментальною роботою від її первісного плану й до останніх штрихів у лабораторії. Відповідно, не може бути й «чистої мови спостережень», тому що всі мови «пронизані теоріями», а «голі» факти, що узяті поза і крім концептуальних рамок, не є основою теорії.

Специфіку **теоретичного рівня** наукового пізнання визначає перевага раціонального моменту – понять, теорій, законів і інших форм і «розумових операцій». Живе споглядання тут не усувається, а стає «підлеглим» (але дуже важливим) аспектом пізнавального процесу. Теоретичне пізнання відбиває явища й процеси з боку їх універсальних внутрішніх зв'язків і закономірностей, що осягаються за допомогою раціональної обробки даних емпіричного знання. Ця обробка містить у собі систему абстракцій «вищого порядку», таких, як «**поняття**», «**умовиводи**», «**закони**», «**категорії**», «**принципи**» та ін. На основі емпіричних даних думки про досліджувані об'єкти поєднуються, осягається їхня сутність, «внутрішній рух», закони їхнього існування, що становлять основний зміст теорій – «**квінтесенції**» знання на даному рівні. Найважливіше завдання теоретичного пізнання – досягнення об'єктивної істини у всій її конкретності й повноті змісту. При цьому особливо широко використовуються такі пізнавальні прийоми й засоби, як **абстрагування** – відволікання від ряду властивостей і відносин предметів, **ідеалізація** – процес

створення чисто уявних предметів («крапка», «ідеальний газ» тощо), **синтез** – об'єднання отриманих у результаті аналізу елементів у систему, **дедукція** – рух пізнання від загального до частки, сходження від абстрактного до конкретного тощо. Присутність у пізнанні ідеалізацій служить показником розвиненості теоретичного знання як набору певних ідеальних моделей. Характерною рисою теоретичного пізнання є його спрямованість на себе, внутрішня наукова рефлексія, тобто дослідження самого процесу пізнання, його форм, прийомів, методів, понятійного апарата тощо. На основі теоретичного пояснення й пізнаних законів здійснюється пророкування, наукове передбачення майбутнього.

Емпіричний і теоретичний рівні пізнання взаємозалежні, межа між ними умовна й рухлива. У певних моментах розвитку науки емпіричне переходить у теоретичне й навпаки. Однак, неприпустимо абсолютизувати один із цих рівнів на шкоду іншому. Якщо емпіризм зводить наукове пізнання як ціле до емпіричного його рівня, принижуючи або зовсім відкидаючи теоретичне пізнання, то «схоластичне теоретизування» ігнорує значення емпіричних даних, відкидає необхідність всебічного аналізу фактів як джерела й основи теоретичних побудов, відривається від реального життя. Його продуктом є ілюзорно-утопічні, догматичні побудови, такі, наприклад, як концепція про «введення комунізму в 1980 р.» або «теорія розвиненого соціалізму». Розглядаючи теоретичне пізнання як вище найбільш розвинене, треба насамперед визначити його структурні компоненти. До основного з них ставляться: **проблема**, **гіпотеза** й **теорія** («вузлові моменти» побудови й розвитку знання на його теоретичному рівні).

1. **Проблема** – форма знання, змістом якої є те, що ще не пізнано людиною, але що потрібно пізнати, це знання про незнання, питання, що виникало в ході пізнання й вимагає відповіді. Проблема не є застигла форма знання, це процес, що включає два основних моменти (етапу руху пізнання) – її **постановку** й **рішення**. Правильне виведення проблемного знання з попередніх фактів і узагальнень, уміння вірно поставити проблему – необхідна

передумова її успішного рішення. Наукові проблеми варто відрізняти від ненаукових (псевдопроблем), наприклад, проблема створення вічного двигуна. Рішення будь-якої конкретної проблеми - це істотний момент розвитку знання, у ході якого виникають нові проблеми, а також висуваються нові проблеми, ті або інші концептуальні ідеї, у т.ч., і гіпотези.

2. **Гіпотеза** – форма знання, що містить припущення, сформульоване на основі ряду фактів, щире значення якого невиразно й має потребу в доказі. Гіпотетичне знання носить імовірний, а не достовірний характер і вимагає перевірки, обґрунтування. У ході доказу висунутих гіпотез одні з них стають теорією, інші видозмінюються, уточняються й конкретизуються, перетворюються в омани, якщо перевірка дає негативний результат. Стадію гіпотези пройшли й відкритий **Д. Менделєєвим** періодичний закон, і теорія **Ч. Дарвіна** тощо. Вирішальною перевіркою істинності гіпотези є **практика** (логічний критерій істини грає при цьому допоміжну роль). Перевірена й доведена гіпотеза переходить у розряд достовірних істин, стає науковою теорією.

3. **Теорія** – найбільш розвинена форма наукового знання, що дає цілісне відображення закономірних і істотних зв’язків певної сфери дійсності. Прикладами цієї форми знання є класична механіка Ньютона, еволюційна теорія Дарвіна, теорія відносності Ейнштейна, теорія цілісних систем, що самоорганізуються (синергетика), тощо.

У практиці наукові знання успішно реалізуються лише в тому випадку, коли люди переконані в їхній істинності. Без перетворення ідеї в особисте переконання, віру людини неможлива успішна практична реалізація теоретичних ідей.

10.3.2. Методологія наукового пізнання

Метод – у самому широкому змісті слова – «шлях», спосіб соціальної діяльності в будь-якій її формі, а не тільки в пізнавальній. Поняття «**методологія**» має два основних значення:

1. система певних способів, прийомів і операцій, застосовуваних у тій або іншій сфері діяльності (у науці, політиці, культурі, мистецтві тощо);

2. вчення про цю систему, теорія методу. Так, методологія науки досліджує структуру й розвиток наукового знання, засоби й методи наукового дослідження, засоби обґрунтування його результатів, механізми й форми реалізації знання в практиці. Однак, невірно зводити повністю методологічне до раціонального. «Все суще не ділиться на розум без залишку», тому що існують і позараціональні засоби й прийоми пізнання.

Отже, **метод** (у тієї або іншій своїй формі) – **це сукупність певних правил, засобів, норм пізнання й дії**. Він є система норм, принципів, вимог, які орієнтують суб'єкта на рішення конкретного завдання, досягнення певного результату в даній сфері діяльності. Він дисциплінує пошук істини, дозволяє (якщо правильний) заощаджувати сили й час, рухатися до мети найкоротшим шляхом. Основна функція методу – регулювання пізнавальної й іншої форм діяльності. Будь-який метод розробляється на основі певної теорії, виступає його необхідною передумовою. Ефективність, сила кожного методу обумовлені змістовністю, глибиною, фундаментальністю теорії, що «стискується в метод». У свою чергу, метод розширюється в систему, тобто використовується для подальшого поглиблення й розгортання знання, його матеріалізації в практиці. Метод існує, розвивається тільки в складній діалектиці суб'єктивного й об'єктивного, при визначальній ролі останнього. Тому будь-який метод, насамперед, об'єктивний, змістовний. Разом з тим, він одночасно суб'єктивний, але не як сукупність умоглядних прийомів, правил і процедур, а як продовження й завершення об'єктивності, з якої він виростає.

У сучасній науці всі методи наукового пізнання по ступені спільності й сфері дії ділять на п'ять основних груп. Визначимо особливо **філософські** методи, серед яких найбільш древніми є **діалектичний і метафізичний**. До

їхнього числа також ставляться **аналітичний**, **інтуїтивний**, **феноменологічний**, **герменевтічний** тощо.

У рішенні дуже складного питання про методологічну роль філософії в науковому пізнанні зложилися дві крайні моделі:

1. По-перше, філософський-філософський-умоглядно-філософський підхід (натурфілософія, історіософія тощо), при якому вихідні положення наукових теорій виводяться безпосередньо з філософських принципів, минаючи аналіз спеціального – фактичного й концептуального – матеріалу даної науки (**Шеллінг**, **Гегель**).

2. По-друге, позитивізм, відповідно до якого «наука сама собі філософія». У першій моделі роль філософії в специфічно-науковому пізнанні абсолютизується, у другий – принижується або навіть зовсім відкидається. І хоча обидві крайності дали певні позитивні результати, однак зазначена проблема не була вирішена.

Історія філософії показує, що вплив гносеології на процес розвитку науки і її результатів яскраво проявляється в наступних основних моментах:

1. Філософія впливає на наукове пізнання так чи інакше на всіх його стадіях, але в найвищій мері – при побудові теорій, особливо фундаментальних. Подібне найчастіше спостерігається в періоди трансформації основних понять і принципів, характерних для наукових революцій. Цей вплив може бути як позитивним, так і негативним. Все залежить від того, якою філософією – «гарної» або «поганої» – керується вчений. «Дурна філософія, – говорив **В.Гейзенберг**, – поволі губить гарну фізику».

2. На розвиток наукового пізнання філософія істотно впливає своїй умоглядно-прогнозуючою функцією: у її надрах виробляються ідеї, наукова значимість яких підтверджується через століття (наприклад, ідеї атомізму античності). Крім того, принципи філософії при переході від умогляду до теоретичного дослідження виконують селективну функцію. З безлічі

умоглядних конструкцій учений вибирає ті, які «погоджуються» з його власними філософськими принципами.

3. Філософські принципи на процес наукового дослідження завжди впливають не прямо й безпосередньо, а складним, опосередкованим шляхом – через методи, форми й концепції інших методологічних рівнів. Причому, реалізація філософських принципів у науковому пізнанні означає разом з тим їхнє переосмислення, поглиблення, удосконалювання й розвиток.

4. Філософські методи не завжди дають про себе знати в процесі дослідження в явному виді. Вони можуть ураховуватися й застосовуватися або стихійно, або свідомо. Але в будь-якій науці є елементи загального значення (наприклад, закони, категорії, поняття, причини тощо), які й роблять будь-яку науку прикладною логікою, пронизаною філософським компонентом.

5. Принципи філософії реально функціонують у науці у вигляді загальних регулятивів, універсальних норм, що утворюють у своїй сукупності методологічну програму самого верхнього рівня. Дана програма не має бути жорсткою схемою, шаблоном, стереотипом. Вона - лише гнучкий і динамічний інструмент загального керівництва для дослідження.

6. Філософія розробляє певні універсальні моделі реальності, крізь призму яких учений дивиться на предмет дослідження, вибирає загальні пізнавальні засоби – категорії, принципи, поняття тощо, певні світоглядні й ціннісні установки, життєві орієнтири (особливо в гуманітарних науках), озброюється знаннями загальних закономірностей самого пізнавального процесу тощо.

7. Філософсько-методологічні принципи виконують функцію допоміжного, похідного від практики, критерію істини.

Загальнонаукові підходи й методи дослідження широко розвиваються й застосовуються в науці XX-XXI ст. і являють собою своєрідну проміжну методологію між філософією й фундаментальними теоретико-методологічними положеннями спеціальних наук. До загальнонаукових відносять такі поняття, як інформація, модель, ізоморфізм (від грец. ізос – однаковий і морфо – форма),

структура, функція, система, елемент тощо. На основі загальнонаукових понять і концепцій формуються відповідні методи й принципи пізнання, що забезпечують зв'язок і оптимальну взаємодію філософської методології зі спеціально- науковим знанням і його методами. До числа загальнонаукових принципів і підходів відносять **системний**, **структурно-функціональний**, **кібернетичний**, ймовірнісний, **моделювання**, **формалізації** та ін.

Специфічні методи, тобто сукупність способів, принципів пізнання, методів дослідження й процедур, застосовуваних у тій або іншій галузі науки, що відповідає даній основній формі руху матерії. Це методи механіки, фізики, хімії, біології і гуманітарних (соціальних) наук.

Дисциплінарні методи, тобто системи прийомів, застосовуваних у тій або іншій дисципліні, що входить у будь-яку галузь науки або виникає на стику наук. Кожна фундаментальна наука являє собою комплекс дисциплін, що мають специфічний предмет і своєрідні методи дослідження.

Методи міждисциплінарного дослідження як сукупність ряду синтетичних засобів (що виникли в результаті сполучення елементів різних рівнів методології), націлених головним чином на стики наукових дисциплін. Таким чином, у науковому пізнанні функціює складна, динамічна, цілісна система різноманітних методів різних рівнів, сфер дій, спрямованості тощо, які завжди реалізуються з урахуванням конкретних умов.

Розглянемо деякі методи, прийоми й засоби наукового дослідження, що застосовуються на різних його етапах і рівнях. **Науковими методам емпіричного дослідження** є:

1. **спостереження** – цілеспрямоване сприйняття явищ дійсності (пов'язане з їхнім описом і виміром),
2. **порівняння й експеримент**, де відбувається активне втручання в ходу досліджуваних процесів.

Серед наукових **методів теоретичного дослідження** найчастіше виділяють **формалізацію, аксіоматичний і гіпотетико-дедуктивний** методи.

1. **Формалізація** – відображення змістовного знання в знаковій формі (формалізована мова), створюється для точного вираження думок з метою виключення можливості неоднозначного розуміння. При формалізації міркування про об'єкти переносяться в площину оперування знаками (формулами). Відносини знаків заміщають собою висловлення про властивості й відносини предметів. Метод формалізації відіграє істотну роль в уточненні наукових понять. Однак, навіть при послідовному його проведенні – не охоплює всіх проблем логіки наукового пізнання (на що саме уповали логічні позитивісти).

2. **Аксіоматичний метод** – спосіб побудови наукової теорії, заснований на деяких вихідних положеннях-аксіомах (постулатах), з яких всі інші твердження цієї теорії виводяться чисто логічним шляхом, за допомогою доказу. Використається для виведення теорем з аксіом (і взагалі одних формул з інших), за його допомогою формуються спеціальні правила висновку.

3. **Гіпотетико-дедуктивний метод** – спосіб теоретичного дослідження, сутність якого полягає в створенні системи дедуктивне зв'язаних між собою гіпотез, з яких в остаточному підсумку виводяться твердження про емпіричні факти. Тим самим цей метод заснований на виведенні (дедукції) висновків з гіпотез і інших посилок, істинне значення яких невідомо. А це значить, що висновок, отриманий на основі даного методу, неминуче буде мати лише імовірнісний характер.

4. У науці широко використовуються **загальнологічні методи** й прийоми дослідження. З них можна виділити:

4.1. **Аналіз** – реальний або уявний поділ об'єкта на складові частини і **синтез** – їхнє об'єднання в єдине ціле.

4.2. **Абстрагування** – процес відволікання від ряду властивостей і відносин досліджуваного явища з одночасним виділенням властивостей, що цікавлять дослідника.

4.3. **Ідеалізація** – розумова процедура, пов'язана з утворенням абстрактних (ідеалізованих) об'єктів, принципово не здійсненних у дійсності

(«крапка», «ідеальний газ», «абсолютно чорне тіло» тощо). Дані об'єкти не є «чисті фікції», вони досить складне й дуже опосередковане вираження реальних процесів і являють собою деякі граничні випадки останніх, а також служать засобом їхнього аналізу й побудови теоретичних подань про них. Ідеалізація тісно пов'язана з абстрагуванням і уявним експериментом.

4.4. **Індукція** – рух думки від одиничного (досвіду, фактів) до загального (їх узагальнення у висновках) і **дедукція** – сходження процесу пізнання від загального до одиничного.

4.5. **Аналогія** (відповідність, подібність) – установлення подібності в деяких сторонах, властивостях і відносинах між нетотожними об'єктами. На підставі виявленої подібності робиться відповідний висновок – умовивід за аналогією. Його загальна схема: об'єкт У має ознаки а, в, з, д; об'єкт І має ознаки в, з, д; отже, об'єкт І, можливо, має ознаку а. Тим самим, аналогія дає не достовірне, а ймовірне знання.

4.6**. Моделювання** – метод дослідження певних об'єктів шляхом відтворення їхніх характеристик на іншому об'єкті – моделі, що являє собою аналог того або іншого фрагмента дійсності (речового або розумового) – оригіналу моделі. Між моделлю й об'єктом, що цікавить дослідника, має існувати відома подоба (подібність) у фізичних характеристиках, структурі, функціях тощо. Форми моделювання досить різноманітні. Наприклад, предметне (фізичне) і знакове. Важливою формою останнього є математичне (комп'ютерне) моделювання.

Методологія наукового пізнання, як і сама наука, – явище конкретно-історичне. Що стосується сучасного, етапу розвитку науки, то для нього характерні наступні **основні методологічні новації:**

1. Зміна характеру об'єкта дослідження (саморозвінути відкриті складні «**людиномірні системи**») і посилення ролі міждисциплінарних, комплексних програм у їхньому вивченні.

2. Усвідомлення необхідності глобального всебічного погляду на світ. **Методологічний плюралізм**: зближення природних і соціальних наук (і обмін

їхніми методами), східного й західного мислення, раціональних і ірраціональних, наукових і поза наукових підходів тощо.

3. Широке впровадження в спеціальні науки й наукові дисципліни ідей і методів синергетики – теорії самоорганізації, орієнтованої на пошук законів еволюції відкритих систем будь-якої природи – природних, соціальних, пізнавальних.

4. Висування на передові позиції таких понять, як **невизначеність** (вид взаємодій, позбавлений кінцевої стійкої форми), **схоластичність, імовірність, порядок і хаос, нелінійність, інформація**, що виражає характеристики сучасного нерівновагого, нестабільного світу в цілому й кожній окремої його сфері. Знайшли друге життя й плідне працюють у сучасній науці категорії **випадковості, можливості, розвитку й протиріччя, причинності.**

5. Впровадження часу в усі наукові дисципліни, більш широке поширення ідеї розвитку – «**історізація**», «**діалектизація**» **науки**.

6. З'єднання об'єктивного світу й людини, руйнування твердого розгалуження природних і соціальних наук, зближення й взаємодія їхніх методів, усе більше зростаюче значення «антропного принципу», що встановлює зв'язок між Всесвіту й еволюції життя людини на Землі.

7. Математизація, що підсилюється новим змістом наукових теорій і зростаючим рівнім їхньої абстрактності і складності, підвищення ролі кількісних формально-абстрактних методів пізнання. Цей процес тісно переплітається з ростом значимості філософських методів, без яких сьогодні не може обходитися жодна наука.

8. Підвищення ролі «розуміючих методик» (**апарата герменевтики**),«**особистісних методів**» (наприклад, біографічного), ціннісного й інформаційного підходів, методу соціально-гуманітарних експертиз, рольових і імітаційних ігор, кількісних методів з прийомів і засобів пізнання та ін.

10.3.3. Роль науки в розвитку техніки

Поняття «**техніка**» у всьому різноманітті визначень завжди опиралося на давньогрецьке розуміння техніки як мистецтва, уміння, майстерності. В античності під технікою розумілися й внутрішня здатність людини до творчої діяльності, і закони самої цієї діяльності, і, нарешті, механізми, що допомагали людині в її продуктивному здійсненні. У цьому визначенні ясно проглядається зв'язок предметів діяльності й самих її суб'єктів. Знаряддя праці мають не тільки допоміжну роль, але розглядаються на рівні акту продуктивної діяльності.

Наступною характерною рисою техніки є її соціальна сутність. Знаряддя праці доби штучного виробництва самі були твором мистецтва, відбивали логіку творця, його індивідуальні трудові навички.

Соціальну значимість знаряддю праці надавали знання й уміння, що були використані при його створенні та вироблені людством предмети, а також «участь» самого знаряддя праці у виробництві соціально значимого продукту. Із часів перетворення науки в безпосередню продуктивну силу людство поставило виробництво знарядь праці «на потік», створило систему штучних органів діяльності суспільства. Машинне виробництво знарядь праці дозволило говорити про формування системи техніки, що не відкидає, а, навпаки, містить у собі людину, тому, що техніка може існувати й діяти тільки за логікою людини й «завдяки» її потребам.

Систему « **Людина-Техніка**» традиційно відносили до продуктивних сил суспільства. Однак, з розвитком виробництва два названих компоненти доповнив третій, не менш важливий – **Природа**, потім – все навколишнє середовище. Трапилося так тому, що людина створює техніку за законами природи, для виробництва продуктів праці використає природний матеріал, а продукти людської діяльності самі стають елементами навколишнього середовища. Людська діяльність формується цілеспрямовано за логікою потреб людини. Таким чином, у сучасному розумінні техніку можна визначити як елемент системи, що несе на собі відбиток її численних закономірностей.

Звернемося до розгляду техніки з погляду її «активних» і «пасивних» проявів. Так, «пасивна техніка» містить у собі виробничі приміщення, спорудження, засоби зв'язку (дороги, канали, мости та ін.), засобу поширення інформації (теле-радіозв'язок, комп'ютерний зв'язок тощо). До активної техніки відносять знаряддя праці (як ручні, так і розумові), що забезпечують життєдіяльність людини (наприклад, протези), апарати керування виробничими й соціально-економічними процесами.

В історії техніки можна виділити ряд етапів. У сучасній філософській і соціологічній літературі перехід від одного етапу до іншого прийнято зв'язувати з передачею від людини до технічних знарядь певних функцій, з новими способами з'єднання людини й технічних засобів. Розвитку техніки сприяє також трансформація природних процесів у технологічні. У цій ситуації, як влучно помітив М. Гайдеггер, «раніше Рейн годував людей і виступав одночасно об'єктом естетичного почуття, сьогодні ж знаменита ріка бачиться лише виробничим об'єктом, оскільки її головними завданнями стали судноплавство й поставка електроенергії».

Успіх сучасної техніки в першу чергу залежить від розвитку науки. Технічні нововведення базуються на науково-технічних знаннях. Але не слід забувати, що й техніка ставить перед наукою всі нові й нові завдання. Не випадково рівень розвитку сучасного суспільства визначають досягнення науки й техніки. **З функціонально-виробничої точки зору для нинішнього етапу науково-технічного прогресу характерні наступні риси:**

1. наука перетворюється в провідну сферу розвитку суспільного виробництва,
2. якісно перетворюються всі елементи продуктивних сил – виробник, знаряддя й предмет праці,
3. інтенсифікується виробництво завдяки використанню нових, більше ефективних видів сировини й способів її обробки,
4. знижується трудомісткість за рахунок автоматизації й комп'ютеризації, підвищення ролі інформації тощо.

Із соціальної точки зору, сучасний науково-технічний розвиток викликає гостру потребу в людях з високим рівнем загальної й фахової освіти, у координації зусиль вчених на міжнародному рівні. Сьогодні витрати на наукові дослідження настільки великі, що далеко не всі можуть дозволити собі розкіш вести їх поодинці. До того ж, такі дослідження часто-густо виявляються безглуздими, тому що їхні результати дуже швидко масово тиражуються й не служать для авторів довгостроковим джерелом надприбутків. Але як би там не було, автоматизація й кібернетизація вивільняють і час працівників, і саму робочу силу. З'являється новий вид виробництва – індустрія дозвілля.

Із суспільно-функціональної точки зору, сучасний етап науково-технічного прогресу означає створення нової бази виробництва (нових технологій), хоча систему продуктивних сил як і раніше становлять « людина – техніка – навколишнє середовище».

Привертає до себе увагу вчених специфіка всієї виробничо-соціальної системи на початку XXI ст. Тривалий час внесок техніки в цивілізацію не дискутувався. Техніку й науково-технічний прогрес люди шаблонно оцінювали як безсумнівні досягнення людського розуму. Настільки явно прагматична оцінка цих соціальних явищ не сприяла інтенсивному філософському осмисленню даних проблем, не породжувала філософських питань. Зате художнє сприйняття техніки й науково-технічного прогресу не виглядало настільки милостивим. Тут, видимо, що вирішальну роль зіграло не раціональне осмислення, а інтуїція. Вчені й філософи, коли активно узялися за розгляд цієї теми, підняли конкретні соціальні питання, Що їх схвилювало й затурбувало? Вони встановили, що реалізація ідеї нескінченного прогресу в розвитку цивілізації натрапила на реальні труднощі існування людини, пов'язані з вичерпанням ресурсів, впливом побічних його продуктів на екологію Землі й багатьма іншим. Філософи зрозуміли, що при оцінці наукових досягнень люди повинні керуватися не тільки їхнім походженням (воно завжди здається милостивим), але і їх входженням в контекст складних і найчастіше суперечливих соціальних процесів. При такому підході традиційне розуміння

науки й техніки як безумовного блага для людства має потребу в серйозному коректуванні.

Саме тому філософські питання сьогодні торкається самого широкого спектру буття техніки й концентруються в основному на двох напрямках: **техніка й практична діяльність людини й соціальні проблеми техніки й науково-технічного прогресу.** У це коло проблем включаються, зокрема, дослідження взаємозалежності інженерного й соціального аспектів сучасної техніки, аналіз її всеосяжного характеру, евристичної й прикладної функцій.

Сучасне виробництво перетворює природу в робоче місце людини, природні процеси стають керованими, їм заздалегідь можуть бути задані певні властивості, і вони, таким чином, перетворюються в технологічні. Тут таїться величезна небезпека для людства: створюючи нову систему «людина – техніка – навколишнє середовище», людство скоріше керувалося волею, чим розумом. І як наслідок: коріння екологічних катастроф лежать в ігноруванні або нерозумінні цілісного характеру біологічних систем. Редукціоніська методологія, де ефективність складних систем досліджується на підставі аналізу їхніх окремих частин, не спрацьовує. Не тільки природа має бути представлена як динамічна система, але й людина, яка взаємодіє з нею через техніку, має бути включена у цілісність більш високого порядку.

Існування людини в органічній єдності з навколишнім середовищем можна описати як саморозвиток. Людина пристосовується до навколишнього середовища, але і сама вона змінюється в результаті власної діяльності. Таким чином, сьогодення буття людини полягає в тім, що вона має пристосуватися до плодів своєї діяльності, тобто реалізувати процес самоадаптації, що має домінуючий характер. Розвиваються техніка й технології впливу на навколишнє середовище, а також і технології самоадаптації, тобто формується культура життя в створеному людиною середовищі. Природа не розглядається як єдине джерело розвитку. Таким джерелом для людини стає ще і мораль, культура, які є самореферентними.

У сучасній цивілізації соціальні інститути, культура (в її інституційному вираженні), техніка й соціальні технології являють собою елементи єдиного формоутворення, що розвивається, що через людину здобуває характер системної цілісності. Тому осмислювати проблеми техніки й науково-технічного прогресу можна лише з позицій методології історизму й комплексності.

Питання для самоперевірки та колоквіуму

1. Які характерні риси науково -технічного прогресу можна визначити з функціонально-виробничої точки зору?
2. Визначити поняття «редукціоніської методології».
3. Природа це єдине джерело розвитку людства?
4. Які соціальні наслідки НТР?
5. Якім чином розвиваються технології самоадаптації людства?

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В.І. Філософія. підручник /з а ред. доктора філософських наук, професора Є.Р. Борінштейна. Розділ ІІІ Філософські досягнення людства ; 3.5. Філософія громадянського суспільства. Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218.
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/11962

2. Аксьонова В.І. «Філософія науки та інновацій» у конспективному відображенні. Пролегомени методології та методики викладання». Навчально-методичний посібник для здобувачів третього (освітньо- наукового) рівня вищої освіти. Галузь знань: 27 – Транспорт. Спеціальність : 275 – Транспортні технології. Спеціалізація : 275.00 – Авіаційний транспорт Кропивницький : ЛА НАУ, 2022. 47 с.

3. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Будь-яке видання.

4. Сартр Жан-Поль. Бутя і Ніщо. Нарис феноменологічної онтології (фрагменти) // Філос. і соціол. думка. 1995. №№ 5-6, 9-10.

5. Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – це гуманізм // Читанка з історії філософії. Книга 6. Зарубіжна філософія XX ст. Київ, 1993.

6. Сковорода Г.С. Тлумачення Плутарха про тишу серця. // Твори. Будь-яке видання.

7. Aksenova V. Philosophy.Content module I.An introduction to philosophy, its humanistic sense and mission. Part 1. Early philosophy (pre-socratic period of oral philosophy metaphysics antique greece). Student's workbook for students of all forms of education, foreigner students and extra-mural students. Kirovohrad : FA NAU, 2016. 48p.

8. Aksenova V. PHILOSOPHY OF SCIENCE**.** Guide for graduate students, distance learning education (Lectures, lecturesnotes, lectures video ppt, lectures audio). Part1. Philosophy of science. Graduate student's workbook. / Kropyvnytskiy : FA NAU, 2016. 52 c.

9. Aksenova V. PHILOSOPHY OF SCIENCE**.** Guide for graduate students, distance learningeducation (Seminars, seminars notes, glossary). Part 2. Кропивницький : ЛА НАУ, 2016. 46 с.

10. Aksenova V. PHILOSOPHY. Guede for students, graduate students and distance learning education (Lectures, lecturesnotes, lecturesvideo ppt, lectures audio). Ministry of education and science of Ukraine flight academy of the national aviation University. Kropyvnytskyi : FA NAU, 2018. Part III. 24 p.

Додаткові

1. Аксьонова В.І Філософія. Модуль 1. Тема 5 Гносеологія. Філософія пізнання. Навчально-методичний посібник. Частина 1. Кропивницький : ЛА НАУ, 2017. 168 с. (співавтор Скловська О.І.)

2. Аксьонова В.І., Скловська О.І Філософія. Змістовий модуль 1. Тема 4. Онтологія. Філософське розуміння світу. Діалектика – загальна теорія розвитку. Навчально-методичний посібник до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та напрямків навчання. Кіровоград : ДЛАУ, Кропивницький : ЛА НАУ, 2018. 38 с.

3. Аксьонова В.І. Феномен міжкультурної комунікації в контексті культурної глобалізації: історико-філософський аспект. Навчально- методичний посібник. Кіровоград : ДЛАУ, 2011. 128 с.

4. Аксьонова В.І. Синергетична парадигма управління соціальними процесами в умовах глобалізації в контексті філософії науки. Навчально-методичний посібник. Кіровоград :ДЛАУ, 2011. 36 с.

5. Аксьонова В.І. Філософія. Філософія освіти. Становлення професійної комунікативної культури авіафахівців в контексті сучасного філософського дискурсу. Навчально-методичний посібник для курсантів, аспірантів усіх форм навчання та спеціальностей. Ч. 1. Кіровоград : КЛА НАУ, 2014. 104 с.

6. Аксьонова В.І. Філософія. Філософія освіти. Становлення професійної комунікативної культури авіафахівців в контексті сучасного філософського дискурсу. Практикум для курсантів, аспірантів усіх форм навчання та спеціальностей. Навчально-методичний посібник. Ч. 2. Кіровоград : КЛА НАУ, 2014. 112 с.

7. Поппер К. Логіка зростання наукового. Будьяке видання.

8. Сковорода Г. Дослідження, розвідки, матеріали. Київ, 1992.

9. Спиноза Б. Етика // Антологія світової філософії. в 4-х т. Т.2. Будь-яке видання.

10. Тейяр де Шарден П. Феномен людини. Будь-яке видання.

11. Тойнбі Арнольд Дж. Мій погляд на історію. Будь-яке видання.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду
http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців
http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

IV. ГЛОСАРІЙ

А

Аберація – (лат. aberratio відхилення), відхилення від норми.

Абсолют – (лат. absolutus – безумовний – необмежений) – безумовне, досконалий початок буття, вільне від будь – яких умов (бог, Абсолютна особистість – у теїзмі. Єдине – у неоплатонізмі тощо). Вічна, незмінна першооснова всього існуючого (дух, ідея, божество).

Абсолютний дух – у філософській системі Гегеля – заключна ланка розвитку духу, що реалізує самосвідомість абсолютної ідеї. Після проходження етапів суб'єктивного духу й об'єктивного духу, дух сходить до абсолютного знання.

Абстрактне – у діалектичній традиції розуміється в широкому змісті як «бідність», однобічність знання. Гегель зв'язував його із безстрасністю мислення.

Аксіологія – філософське вчення про природу цінностей, їхньому місці в реальності, про структуру цінностей світу (тобто про зв'язок різних цінностей між собою, із соціальними й культурними факторами) і про структуру особистості.

Амбівалентність – подвійність, суперечливість емоцій, почуттів людини до того чи іншого об'єкту.

Антагонізм – одна з форм протиріч, що характеризується гострою непримиренною боротьбою ворожих сил, тенденцій, ідеологій.

Антиномія – протиріччя між двома судженнями, кожне з яких вважається рівною мірою обґрунтованим і, як правило, логічне виведеним у рамках деякої концептуальної системи (теорії).

Антропологія (філософська) – вчення про людину, її сутність та природу.

Антропософи – послідовники антропософії – релігійно-окультного вчення про людину, створеного на початку XX століття Штейнером і його адептами.

Апокатастас – повернення речей у своєму колишньому обличчі та стані.

Апофатичний – стосовний до апофатичного богослов'я, що базується на негативних ствердженнях про Бога, який не має ніяких атрибутів, не підлягає визначенню, оскільки перебуває поза буттям і будь-якої якості.

Апперцепція – результат життєвого досвіду індивіда, що забезпечує виділення гіпотез про особливості об'єкту, якій він сприймає, тобто свідоме його сприйняття.

Апріорне затвердження – те, що не спирається на знання фактів, умоглядне..

Архетип – за К.Г.Юнгом, безпрецедентна, несвідома, попередня форма, являє собою частину наслідувальної структури «психо» (душі), і внаслідок цього, здатна спонтанно проявляти себе скрізь і в будь-який час.

Аскетизм – визнання й виконання – аскези – приписань, що мають метою досягнення духовно-моральної досконалості за допомогою придушення тілесно-почуттєвих потягів та бажань і зосередженості людини винятково тільки на житті духу. Ці приписання містять у собі існування в бідності, помірність статевого життя, терпіння, відчуженість від суєтності світу.

Атеїзм – історично різноманітні форми заперечення, спростування релігійних подань і культу й затвердження самоцінності буття світу та людини.

Автентичний – справжній, має походження із першоджерела.

Б

Безсмертя – існування особистості або душі після смерті; у більш широкому змісті – злиття душі з Богом або із «світовим духом»; і, нарешті, існування особистості у пам'яті та свідомості нащадків.

Благо – те, що містить у собі певний позитивний зміст. «Вище Благо» (за Аристотелем - лат. summum bonum) – те, залежно від чого у філософських навчаннях визначалася співвідносна цінність всіх інших благ: блаженство, «евдемонія» у давньогрецькій етиці, Єдине – у Платона й у неоплатонізмі, Бог у середньовічній схоластиці. З кінця XIX ст. поняття «Благо» поступово витісняється поняттям «цінності». У більш вузькому змісті Благо в етиці – синонім добра.

Богошукання – релігійно-філософський напрямок, що виник у середовищі російської ліберальної інтелігенції. в атмосфері суспільних змін, які назрівали в передреволюційний період і одержав широке поширення після поразки революції 1905–1907 рр. Представники його – Бердяєв М.А, Булгаков С.Н., Мережковській Д.С., Гіппіус З.Н., та інші - пропонували переформатовати сучасні форми світського побуту й людського існування на основі оновленого християнства.

Борг – категорія етики, у якій виражається моральне завдання окремого індивіда, групи осіб, класу, народу в конкретних соціальних умовах і ситуаціях, що стає для них внутрішньо прийнятим зобов'язанням.

Буття – філософська категорія, що позначає об'єктивно існуючу реальність, яка не зводиться лише до матеріально-предметного світу, Буття має різні рівні: органічна й неорганічна природа, біосфера, суспільне Буття, об'єктивно-ідеальне Буття (цінності культури, загальнозначущі принципи й категорії наукового знання та ін.), Буття особистості.

В

Віра – прийняття чого – або за істину, що не бідує в необхідному повному підтвердженні істинності прийнятого з боку почуттів і розуму й, отже, що не здатне претендувати на об'єктивну значимість.

Відчуження – процес перетворення різних форм людської діяльності і її результатів у самостійну силу, що панує над ним і ворожу йому.

Верифікація – у звичайному слововживанні – доказ, підтвердження істинності якого-небудь положення; у логіку й методології науки: процес установлення істинності наукових тверджень емпіричними методами перевірки.

Влада – у загальному значенні, здатність і можливість здійснювати свою волю, впливати на діяльність, поводження людей за допомогою будь-якого засобу – авторитету, права, насильства.

Воля – прагнення й здатність здійснювати свої бажання, досягати поставлених цілей; або влада, можливість розпоряджатися. У метафізиці й

окультній філософії. Воля є те, що керує виявленими вселеними у вічності, Воля є єдиний і єдиний принцип абстрактного вічного Руху, або його надихаюча сутність. «Воля є перша із всіх сил», говорить Ван Гельмонт, «... Воля є атрибут всіх духовних істот і виражає себе в них тим активніше, чим більше вони звільнилися від матерії».

Г

Герменевтика – (грец. hemieneutikos – що роз'яснює) – філософське вчення про принципи інтерпретації текстів (класичної стародавності, Біблії тощо); мистецтво тлумачення; екзегетика.

Героїзм, героїчне – здійснення видатних по своєму суспільному значенню дій, що відповідають інтересам народних мас, передових верств населення й потребуючих від людини особистої мужності, стійкості, готовності до самопожертви. Із древніх часів люди відмовляли в героїзмі тим незвичайним і яскравим діям, які не відповідали інтересам народу, суспільним ідеалам.

Гносеологія – розділ філософії, вчення про пізнання, у якому вивчаються закономірності й можливості пізнання, відношення знання до об'єктивної реальності, досліджуються щаблі й форми процесу пізнання, умови й критерії його вірогідності й істинності.

Гностицизм – (грец. gnostikos – знаючий) – філософське вчення, що визнає можливість пізнання об'єктивного світу і його закономірностей; релігійне дуалістичне вчення пізньої античності, що сприйняло деякі моменти християнського віровчення.

Гуманізм – система, поглядів, що визнає цінність людини як особистості, її право на волю, щастя, розвиток і прояв своїх здібностей, вважає благо людини єдиним критерієм оцінки соціальних інститутів, а принципи рівності, справедливості, людяності – бажаною нормою відносин між людьми.

Д

Держава – основний інститут політичної системи суспільства, що здійснює керування суспільством, охорону його економічних і соціальних структур, придушення соціальних супротивників. У рамках певної території,

має монополію на контроль та примус, виключне право видання законів, розпоряджень і правил, обов'язкових для виконання всього населення, право стягнення податків і зборів, право здійснення внутрішньої й зовнішньої політики від імені всього суспільства

Дедукція – (лат. deductio – виведення) – висновок за правилами логіки; ланцюг умовиводів (міркування), ланки якої (висловлення) зв'язані відношенням логічного походження. Початком (посилками) дедукції є аксіоми, постулати або просто гіпотези, що мають характер загальних затверджень («загальне»), а кінцем – наслідок із посилок, теореми («частка»). Якщо посилки дедукції щирі, то щирі і її наслідки. Дедукція – основний засіб доказу.

Деїзм – релігійно-філософський погляд, відповідно до якого Бог, після створення світу, не приймає в ньому будь - якої участі й не втручається в закономірний плин його подій.

Детермінізм – філософське вчення про об'єктивний закономірний взаємозв'язок і взаємозумовленість речей, процесів і явищ реального світу.

Дефініція – визначення.

Діяльність – спосіб відтворення соціальних процесів, самореалізації людини, здійснення її зв'язків із навколишнім світом.

Діалектика – вчення про найбільш загальні закономірні зв'язки й становлення, розвитку буття й пізнання; також - заснований на цьому навчанні метод мислення.

Діалог – (грец. - dialogos) – розмова між двома або декількома особами; філософський термін, що використовується в сучасних онтологічних теоріях комунікації для позначення особливого рівня комунікативного процесу, на якому відбувається конвеціональність особистостей - учасників комунікації.

Дивергентний – розбіжний у різні сторони.

Добро – основна моральна цінність, моральна цінність сама по собі.

Доля – у повсякденній свідомості нерозумна й незбагненна зумовленість подій і вчинків. В античності виступала як сліпа, безособова справедливість, як удача й випадковість, як всеохоплююча непорушна зумовленість. Віра в долю

часто зв’язувалася з астрологією. Християнство протиставило ідеї долі віру в божественне провидіння. Наприкінці 19 в. поняття долі одержало поширення у філософії життя. У повсякденній мові часто означає: доля, частка, життєвий шлях, збіг обставин.

Дуалізм – (dualis – двоїстий) – філософське навчання, що виходить із визнання рівноправними двох почав – духу й матерії. Протистоїть монізму, різновид плюралізму. Термін уведений Х. Вольфом. Один з найбільших представників дуалізму – Р. Декарт.

Дух – вільний від конкретного втілення, усюдисущий, легко проникає всюди й настільки ж легко йде за будь-які границі, тому він здатний доходити до вершин світобудови.

Душа – поняття, що виражає історично, що змінювалися погляди, на психічне життя людини й тварин. Сходить до древніх подань про особливу силу, що живе в тілі людини й тварини (іноді й рослини) і, що залишає його в час сну або а випадку смерті (порівн. вчення про переселення душ – метемпсихозу). Ідеї загальної натхненності космосу (гілозоїзм, панпсихізм) з’явилися основою вчення про світову душу (Платан, неоплатонізм). Душа, за Аристотелем, – активний доцільний початок («форма») живого тіла, невіддільне від нього. У теїстичних релігіях Душу людини – створене богом, неповторне безсмертний духовний початок.

Ж

Життя – одна з форм існування матерії, здатна до розвитку (еволюції). У метафізичному змісті – основний мотив мир, що споглядає, мислення як зміст переживання людини; життєва доля взагалі.

З

Зло – протилежність добра. Те, що сприймається як перешкоджаючого життя, що знищує її або, те, що викликає дисгармонію.

Зміст – ідеальний зміст, ідея, сутність, призначення, кінцева мета (цінність) чого-небудь (Сенс життя, Зміст історії тощо).

Знак – матеріальний, почуттєво сприйманий перед позначок (явище, дія), що виступає як представник іншого предмета, властивості або відносини. Знаки бувають мовними й немовними. Подання, що виникає у свідомості завдяки знаку, є значення знаку; подання, що злилося зі своїм значенням у якусь внутрішню єдність, є символ. Найважливіший знак для людини – явище.

І

Ідеал – (грец. idea – ідея, поняття, подання) – досконаліть, зроблена зразок чогось, вища мета прагнень, діяльності.

Ідеалізм – напрямок у філософії; уважає ідею, свідомість, дух первинними, а природу, буття, матерію – вторинними.

Ідентифікація – (ототожнення) несвідомий процес, завдяки якому індивід поводиться, думає й почуває, як це робила би інша людина, з яким він себе ідентифікує. Відіграє найважливішу роль у формуванні особистості.

Ідеологія – (грец. idea – поняття, подання + логія) – система ідей, поглядів, моральних, естетичних, у яких усвідомлюються й оцінюються відносини людей до дійсності, виражаються інтереси соціальних груп.

Іманентний – внутрішньо властивому тому або іншому предмету, явищу або процесу властивість.

Індивід – (від лат. – individuum – неподільне) – одиничне як протилежність сукупності, масі; окрема жива істота, особина, окрема людина, на відміну від череди, трупи, колективу. У логіку И. називають будь-який об’єкт, позначуваний одиничним, або власним, ім’ям. Індивідуалізм – тип світогляду, суттю якого є, в остаточному підсумку, абсолютизація позиції окремого індивіда в його протиставленні суспільству, причому не якомусь певному соціальному ладу, а суспільству взагалі, миру в цілому.

Індустріальне суспільство – суспільство, засноване на розвитку великого промислового виробництва, що формує відповідної моделі ринку, споживача, соціальної організації, науки й культури. Орієнтація людей на

постійний ріст обсягу виробництва, споживання, знання. Ідея росту й прогресу – «ядро» індустріального міфу або ідеології. Екстенсивний розвиток виробництва, «механізація» суспільних зв'язків, відносин людини із природою.

Інтелігібельний – філософський термін, що позначає об'єкт, що осягається тільки розумом і недоступний почуттєвому пізнанню.

Інтенція – намір, мета, напрямок і спрямованість свідомості, волі, почуття на який-небудь предмет. Інтерпретація – (interpretation, від лат. inlerpretatio – посередництво) – роз'яснення, тлумачення, розкриття змісту, значення чого-небудь (напр. тієї або іншої акції, рішень, дій влади, а також положень і норм різних видів права, статей законів, кодексів, указів тощо).

Імператив (від лат. imperativus – наказовий) – вимога, наказ, закон. У І. Канта в «Критику практичного розуму» – загальнозначуще моральне приписання, на противагу особистому принципу (максимі); гіпотетичний імператив має силу лише за певних умов, категоричний імператив – безумовний принцип поводження. Істина – відповідність висловлення реальності, відповідність людських знань дійсності, збіг людської думки й об'єкта. Категоричний імператив – центральне поняття етики І. Канта, безумовне загальнообов'язкове формальне правило поведінки всіх людей. Вимагає надходити завжди відповідно до принципу, що у будь-який час міг би стати загальним моральним законом, і ставитися до всякої людини як до мети, а не як до засобу.

К

Конфлікт – (лат. conflictus – зіткнення) – зіткнення протилежних інтересів, поглядів або думок.

Космізм – сукупність плинів філософської й релігійної думки, що ставлять у центр своїх досліджень проблему космічної всеєдності всього живого, волю до містико-інтуїтивного пізнання неземних просторів.

Культура – форма діяльності людей по відтворенню й відновленню соціального буття, а її продукти, що включаються також у цю діяльність, і результати.

Л

Лібералізм – ідейний і суспільно-політичний напрям, що виник у європейських країнах в 17-18 ст. і проголосив принцип цивільних, політичних, економічних воль. Джерела лібералізму – у концепціях Дж. Локка, фізіократів, А. Сміта, Ш. Монтеск'є й інших спрямованих проти абсолютизму й феодальної регламентації.

Лібідо – переважно несвідомі сексуальні потяги, взагалі прагнення, бажання, схильності. К.Г. Юнг у полеміці з 3. Фройдом розширює його до поняття психічної енергії взагалі, свого роду метафізичного принципу психіки. Особистість – індивідуальна людина як суб'єкт громадського життя, спілкування й діяльності, а також – своїх власних сил, здібностей, потреб, інтересів, устремлінь тощо.

Логіка – (від греч. logos – слово, поняття, міркування, розум) – наука про Закони, форми й операції правильного мислення, наука про способи доказів і спростувань. Засновником логіки вважається Аристотель.

М

Максима – (лат. maxima (regula, sententia) – основне правило, принцип) – коротке виречення, вид афоризму морального, етичного характеру; правило поводження принцип, яким людина керується у своїх учинках; звичайно виражається в що констатує або повчальній формі.

Матеріалізм – це один з напрямків у філософії, що виходить із того, що: світ – за своєю природою, матеріальний; матерія, природа, буття існують поза і незалежно від свідомості; матерія первинна і є джерелом відчуттів, а свідомість - вторинна; світ і його закономірності – можуть пізнаватися.

Матерія – (латинське materia). речовина; субстрат, субстанція; зміст (на відміну від форми). Поняття матерії як субстрату речовинного миру було вироблено в грецькій філософії в навчаннях Платона й Аристотеля, при цьому

Матерія розумілася як чиста потенція. Сформульоване Р. Декартом поняття матерії як тілесної субстанції, що володіє просторовою довжиною й подільністю, лягло в основу матеріалізму XVII–XXVIII ст. Матерія – центральна категорія діалектичного матеріалізму.

Месіанізм – релігійна віра в пришестя Месії (рятівник, що повинен з'явитися з неба для встановлення «царства божого»).

Метафізичний – стосовний до метафізики, позаемпіричний, вартий над усяким можливим досвідом, трансцендентний; по Канті, розгляд метафізично, якщо воно «містить те, що зображує поняття, дане апріорі».

Метод – (від грец. methodos – шлях дослідження – теорія, навчання), спосіб досягнення якої-небудь мети, рішення конкретного завдання; сукупність прийомів або операцій практичного або теоретичного освоєння (пізнання) дійсності. В (філософії Метод – спосіб побудови й обґрунтування системи філософського знання.

Методологія – (від грец. метод і логія) – вчення про структуру, (логічної організації, методах і засобах діяльності. Методологія науки – вчення про принципи побудови, формах і способах наукового пізнання.

Містицизм – пристрасть до містичного, схильність до невизначеного, неточного мислення, у тих випадках, коли мова йде про речі нематеріальних.

Міфологія (– від грец.– mylhologia від греч. mytnos – переказ + logos– навчання) зображення природи, усього миру як населених живими істотами з їх магічною, чудесною й фантастичною практикою. Форма суспільної свідомості, спосіб розуміння миру, характерний для ранніх стадій суспільного розвитку.

Монад – (від грец. – одиниця, єдине), поняття, що позначає в різних філософських навчаннях основні елементи буття: число в піфагореїзме; єдине в неоплатонізмі; єдиний початок буття в пантеїзмі Дж.Бруно; психічно активна субстанція в монадології Г.В.Ляйбниця, що сприймає й відбиває ін. монаду й увесь світ.

Мораль – (від лат. – moralis – моральний) сукупність обмежень і претензій людей у системі соціальної взаємодії, взаємних воль і зобов'язань,

еквівалентів у процесах соціального обміну, прийнятих і виконуваних людьми добровільно, без законодавчого примуса; одна з основних форм суспільної свідомості, досягнення гуманістичної культури людини.

Н

Народництво – ідеологія й рух інтелігенції, відбивало антифеодальні інтереси селянства, виступало одночасно й проти пережитків кріпосництва, і проти буржуазного розвитку країни.

Наука – сфера людської діяльності, функція якої – вироблення й теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність; одна з форм суспільної свідомості; включає як діяльність по одержанню знання, так і її результат – суму знань, що лежать в основі наукової картини миру; позначення окремих галузей наукового знання.

Натурфілософія – (від лат. natura – природа) – філософія природи, умоглядне тлумачення природи, розглянутої в її послідовності. Виникла в Давньої Греції в досократівський період (мілетська школа) і з'явилася по суті першою історичною формою філософії.

Несвідоме – сукупність психічних процесів, не представлених у свідомості суб'єкта. У ряді психологічних теорій – особлива сфера психічного, якісно відмінна від свідомості. В «філософії несвідомого» Э.Гартмана Несвідоме – універсальна основа буття.

Неофіт – перетворений у яку-небудь релігію; новий прихильник якого-небудь навчання.

Нігілізм – позиція абсолютного заперечення. Теоретичний нігілізм заперечує саму можливість пізнання істини. За Ніцше, – це явище, пов'язане з переоцінкою вищих цінностей.

Ніщо – відсутність або навіть небуття чого-небудь, що виражало в мові за допомогою заперечення. Це заперечення може мати лише відносний зміст, означаючи відсутність властивостей, станів. процесів у певному щось, або абсолютний

Ноосфера – сфера взаємодії природи й суспільства, у якій людська діяльність стає головним визначальним фактором розвитку. Матеріалістична теорія ноосфери розроблялася В. Вернадським.

Норма – приписання, зразок поводження або дії, висновку про що-небудь або міра оцінки.

О

Обскурантизм – украй вороже відношення до освіти й науки, мракобісся.

Об'єкт – (від лат.– objectum – предмет) – те, що протистоїть суб'єктові в його предметно-практичній і пізнавальній діяльності. Як Об'єкт може виступати й сам суб'єкт.

Онтологія – розділ філософії, вчення про буття, у якому досліджуються загальні основи, принципи буття, його структура й закономірності.

Освіта – політична ідеологія, філософія й культура епохи катастрофи феодального й твердження буржуазного ладу.

П

Парадигма – (від грец. paradeigma – приклад – зразок) – (вихідна концептуальна схема, модель постановки проблем і їхнього рішення, методів дослідження, що панують протягом (певного історичного періоду в науковому співтоваристві, система основних наукових досягнень (теорій, методів), за зразком яких зорганізується дослідницька практика вчених у конкретній області знань у даний період. Зміна парадигм являє собою наукову революцію.

Парадокс – (від грец.– paradoxes – несподіваний – дивний) – несподіване, незвичне, розбіжне із традицією твердження, міркування або висновок. У логіку – протиріччя, отримане в результаті логічне формально правильного міркування, що приводить до взаємно суперечних висновків.

Патристика – філософія й теологія батьків церкви, тобто духовно-релігійних вождів християнства до VII століття. Батьки церкви намагалися погодити Священне писання і язичеські тексти античних філософів.

Плюралізм – (від лат. pluralis – множинний) – філософське навчання, відповідно до якого існує трохи (або безліч) незалежних початків буття або підстав знання. Термін «Плюралізм» уведений Х, Вольфом (1712).

Прикордонні ситуації – ситуації, у яких людська екзистенція пізнає себе як щось безумовне. Прикордонні (ситуації поряд з подивом і сумнівом є джерелом філософії. Ми реагуємо на прикордонні ситуації маскуванням або розпачем, що супроводжуються відновленням нашого самобуття (самосвідомості).

Пізнання – процес одержання й відновлення знань, діяльності людей по створенню понять, схем, образів, концепцій, що забезпечують відтворення й зміну їхнього буття, їхньої орієнтації в навколишньому світі.

Постмодернізм – явище, характерне в останні десятиліття для Заходу, що виразилося в конструктивній критиці принципів класичного раціоналізму й традиційних орієнтирів метафізичного мислення.

Право – система загальнообов'язкових соціальних норм, а також відносин, що закріплюються державою за допомогою цих норм і охоронюваних їм; включає також права, волі й обов'язки людини й громадянина, що визначають правовий статус особистості.

Прагматизм – (від грец. pragma – род. п.– pragmatos – справа, дія), філософське навчання, що трактує філософію як загальний метод рішення проблем, які встають перед людьми в різних життєвих ситуаціях. Об'єкти знання, з погляду прагматизму, формуються пізнавальними зусиллями в ході рішення практичних завдань.

Прогрес – тип, напрямок розвитку, що характеризується переходом від нижчого до вищого, від менш зробленого до більше зробленого.

Р

Раціоналізм – філософський напрямок, що визнає розум основою пізнання й поводження людей.

Раціональне – відповідним законам розуму, тобто законам логіки, і відповідним прийнятим будь-яким співтовариством правилам.

«Річ у собі» – філософське поняття, що означає речі, як вони існують самі по собі («у собі»), на відміну від того, як вони є «для нас» у пізнанні; одне із центральних понять «Критики чистого розуму» І. Канта.

Релігія – (religion, від лат.– religio – благочестя, культ, святиня) – досить впливове світорозуміння й світовідчування, а також відповідне поводження й специфічні дії (культ), засновані на вірі в існування бога (богів), надприродного.

Релятивізм – методологічний принцип у теорії пізнання, що складає в абсолютизації положення про відносність і умовність наших знань.

Рефлексія – (від пізнє лат.– reflexio – обіг назад) – міркування, самоспостереження, самопізнання. Форма теоретичної діяльності людини, спрямована на осмислення своїх власних дій і їхніх законів.

Ригоризм – (від лат.– rigor – твердість, строгість), строге проведення якого-небудь принципу в дії, поводженні й думки, що виключає які-небудь компроміси, облік інших принципів, відмінних від вихідного тощо.

Рух – спосіб існування матерії, у самому загальному виді – зміна взагалі, усяка взаємодія об’єктів. Рух виступає як єдність мінливості й стійкості, переривчастості й безперервності, абсолютного й відносного.

С

Сакральний – (від лат. sacralis – священний), позначення сфери явищ, предметів, людей, що ставляться до божественного, релігійному, пов’язаних з ними, а відмінність від світського, мирського, профанного.

Суспільний договір – філософська і юридична доктрина, що пояснює виникнення державної влади угодою між людьми.

Суспільство – сукупність людей, об’єднаних історично сформованими формами їхнього взаємозв’язку й взаємодії з метою задоволення своїх потреб, що характеризується стійкістю й цілісністю, саморозвитком, наявністю особливих соціальних цінностей і норм, що визначають їхнє поводження.

Сентенція – (від лат.– sententia – думка – виречення, вирок) виречення повчального характеру.

Слов'янофільство – ідейно-політичний плин, представники якого протиставляли історичний шлях розвитку східних слов'ян розвитку країн Західної Європи й ідеалізували патріархальні риси побуту й культури (середина XIX ст.)

Смерть – припинення життєдіяльності організму, тіло якого після цього піддане дії тільки законів неорганічної природи.

Свідомість – людська здатність ідеального відтворення дійсності в мисленні, вища форма психічного відбиття, властива суспільно розвиненій людині й пов'язана з мовою, ідеальна сторона цілеспрямованої діяльності. Виступає у двох формах: індивідуальної (особистої) і суспільної.

Софія – у релігійній філософії (софіології) творча премудрість Бога, у якій укладені всі світові ідеї і яка носить у своєму серці всю природу й одночасно є ідеєю самого людства. Персоніфікує жіночне в Богу і є символом таємниці миру.

Справедливість – категорія морально-правової й соціально-політичної свідомості, поняття про належний, пов'язане з історично мінливими поданнями про невід'ємні права людини.

Субстанція – (лат. – substantia – сутність; те – що лежить в основі), об'єктивна реальність; матерія в єдності всіх форм її руху; щось відносно стійке; те, що існує саме по собі, не залежить ні від чого іншого. Субстрат – загальна основа всіх процесів і явищ.

Суб'єкт – (від лат.– subjectus – лежачий унизу – находитися в основі), носій предметно-практичної діяльності й пізнання (індивід або соціальна група), джерело активності, спрямованої на об'єкт.

Схоластика – (від грец.– scnolastikos – шкільний – учений), тип релігійної філософії, що характеризується з'єднанням теологодогматичних передумов з раціоналістичною методикою й інтересом до формально- логічних проблем. Так нерідко називали знання, відірване від реального життя.

Сцієнтизм – (від лат.– scientia – наука) – абсолютизація ролі науки в системі культури, у духовному житті суспільства; як зразок беруться

природничі науки, математика. Творчість – діяльність, що породжує щось якісно нове й відрізняється неповторністю, оригінальністю й суспільно-історичною унікальністю.

Т

Теїзм – (від грец. theos – бог) – релігійний світогляд, що виходить із розуміння Бога як абсолютної особистості, що перебуває поза миром, що вільно створила його й діючої в ньому. Визнання потойбічності Бога відрізняє Теїзм від пантеїзму, визнання безперервної активності Бога – від деїзму.

Телеологія – (від грец. telos – род. п. teleos – ціль і логія), філософське навчання, що приписує процесам і явищам природи мети (доцільність), які або встановлюються Богом, або є внутрішніми причинами природи.

Теократія – (від грец.– theos – боги ...кратія) – форма правління, при якій глава держави (звичайно монархічного) є одночасно його релігійним главою.

Теологія – (від грец. – theos – Бог і ...логія) (богослов'я) – сукупність релігійних, доктрин і учень про сутність і дію Бога. Припускає концепцію абсолютного Бога, що повідомляє людині знання про себе в одкровенні.

Теоцентризм – ідея, по якій основою світобудови є Бог. Всі вчинки людини мають сенс тоді й тільки тоді, коли вони пов'язані з Богом.

Толерантність – (від лат. – tolerantia-терпіння) – терпимість, поблажливість до чужих думок, віруванням, поводженню, звичаям, культурі, почуттям, ідеям, один з основних демократичних принципів, нерозривно пов'язаний з концепціями плюралізму, волі й прав людини.

Традиція – (від лат.– traditio – передача) – елементи соціальної й культурної спадщини, що передаються від покоління до покоління й зберігаються в певних суспільствах і соціальних групах протягом тривалого часу.

Трансцендентальний – (від лат.– transcendens – род. п. transcendents – вихідний за межі), у схоластику – гранично загальні поняття (річ, суще, істина, добро, щось, єдине). У філософії Канта – апріорні форми пізнання, що організують досвідчені дані.

Трансцендентний – позамежний стосовно якої-небудь певної сфери, до миру в цілому.

У

Утопія – зображення ідеального суспільного лада, позбавленого наукового обґрунтування.

Утилітаризм – (від лат. utilitas – користь – вигода) – принцип оцінки всіх явищ тільки з погляду їхньої корисності, можливості служити засобом для досягнення якої-небудь мети.

Ф

Фальсифікація – (лат. falsificatio – від falsifico – підробляю) – навмисне перекручування яких-небудь даних.

Фаталізм – світогляд, що розглядає кожну подію й кожний людський учинок як невідворотну реалізацію споконвічного приречення, що виключає вільний вибір і випадковість.

Фемінізм – комплекс соціально-філософських, соціологічних, психологічних, культурологічних теорій, що аналізують положення жінки в суспільстві.

Філософія – (від filo – любов і грец. sophia – мудрість) – форма суспільної свідомості, світогляд, система ідей, поглядів на мир і на місце в ньому людини.

Фрейдизм – загальне позначення філософсько-антропологічної й психологічної концепції З.Фройда й всієї сукупності, що розвилися на її основі навчань і шкіл. Виходячи з навчання Фройда про несвідоме, фрейдизм прагне звести форми культури й соціального життя до проявів первинних потягів.

Ц

Цивільне суспільство – 1) необхідний і раціональний спосіб соціального життя, заснований на праві й демократії; (суспільний устрій, при якому людині гарантується вільний вибір форм його економічного й політичного буття, затверджуються права людини, забезпечується ідеологічний плюралізм. Цивільне суспільство контролює державу, що служить суспільству;

2) мир інтересів, відносин і інститутів, покликаний запобігати такі форми державної організації, при якій внутрішні інтереси членів суспільства підмінюються інтересами державного апарата.

Цінність – позитивна або негативна значимість об'єктів навколишнього світу для людини, соціальної групи, суспільства в цілому, обумовленими не їхніми властивостями самими по собі; критерій і способи оцінки цієї значимості, виражені в моральних принципах і нормах, ідеалах, установках, цілях.

Цивілізація – (civilization, від лат.– civilis – цивільний) – високий щабель, рівень суспільного розвитку, матеріальної й духовної культури; синонім культури; сукупність досягнень суспільного прогресу; суспільство.

Е

Екстраполяція – поширення висновків щодо однієї частини будь-якого явища на іншу частину, на явище в цілому, на майбутнє тощо.

Емпіризм – напрямок у теорії пізнання, що визнає почуттєвий досвід джерелом знання й що вважає, що зміст знання може бути представлений або як опис цього досвіду, або зведено до нього. Ендогамія – висновок шлюбів усередині певного етносу.

Етнос – (від грец.– etnos – народ) – історично сформована на певній території стійка соціальна спільність людей, об'єднаних спільністю мови, своєрідності культури, побуту, традицій, звичаїв, самосвідомості.

Я

Явище – (від грец.– ptiainomenon – що є) – подія, випадок, факт, усе, що в житті має місце й у чому виявляється, позначається сутність; усе, що сприймається почуттями.

V. ПИТАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ Й САМОКОНТРОЛЮ

1. Предмет філософії.

2. Специфіка філософії як світоглядної форми свідомості (відмінність філософії від міфології й релігії).

3. Основне питання філософії й основні напрямки у філософії.

4. Структура філософського знання.

5. Функції філософії. Основні методи філософії.

6. Філософія й наука: тотожність і розходження. Чи є філософія наукою?

7. Антична філософія «досократіків»: загальна характеристика періоду, основні ідеї перших натурфілософів, Піфагора, елеатів, Емпедокла й Анаксагора, атомістів; зміст і значення діяльності софістів.

8. Зміст, характер і значення філософії Сократа.

9. Філософія Платона: теорія ідеї, теорія пізнання, онтологія й космологія, етика й вчення про державу.

10. Філософія Аристотеля: категорії «форма» і «матерія», теорія пізнання, логіка, онтологія й космологія, натурфілософські й природнонаукові подання, етика, вчення про державу.

11. Філософія елініcько - римського періоду. Загальна характеристика періоду; основні школи й ідеї: кінізм, епікуреїзм, скептицизм, стоїцизм, гностицизм.

12. Неоплатонізм: основні ідеї.

13. Середньовічна філософія, період патристики: загальна характеристика, навчання Оригена й Августина.

14. Середньовічна філософія, період схоластики: загальна характеристика, суперечка про універсалії, вчення Фоми Аквінського.

15. Філософія епохи Відродження: загальна характеристика, антропоцентрична орієнтація (Пико делла Мірандола), онтологія і натурфілософія (Микола Кузанський, Дж. Бруно).

16. Філософія епохи Відродження: загальна характеристика, соціально-політичні й правові теорії (М. Макіавеллі, Г. Гроцій), утопічні навчання (Т. Мор, Т. Кампанелла), містико-релігійні напрями (Я Беме).

17. Початок філософії Нового Часу: загальна характеристика вчення Ф. Бекона й Р. Декарта.

18. Раціоналістична метафізика в XVII столітті: навчання Б. Спіноза й Г.Ф. Лейбница.

19. Англійський емпіризм XVII в.: проблеми пізнання й теорії держави в навчаннях Т. Гоббса і Дж. Локка.

20. Еволюція англійського емпіризму Нового Часу у бік суб'єктивного ідеалізму й агностицизму – вчення Дж. Берклі й Д. Юма.

21. Характеристика філософських поглядів епохи Освіти: механічна картина миру, трактування природи людини, матеріалістичні й атеїстичні погляди, програма освіти мас. Критика цивілізації, теорія "суспільного договору» Ж.-Ж. Руссо.

22. Теорія пізнання, етичне й естетичне вчення у системі І. Канта.

23. Діалектика діяльного «Я» у вченні Й.Г. Фіхте й натурфілософія Ф.В. Шеллінга.

24. Філософське навчання Г.В, Ф. Гегеля: діалектика, логіка й онтологія, філософія історії, підстави філософії права.

25. Філософська антропологія Л. Фейєрбаха.

26. Філософські погляди К. Маркса і Ф. Енгельса: матеріалістична діалектика й теорія пізнання, філософія природи, філософська антропологія й філософія історії.

27. Позитивізм в XIX столітті (О. Конт і Г. Спенсер) і початку XX століття (Э. Мах).

28. Неокантіанство марбургської (Г.Коген, П.Наторп) і баденської (В. Віндельбанд, Г. Риккерт) шкіл.

29. Ірраціоналізм: А. Шопенгауэр, С. Керкегор, Ф. Ніцше.

30. Американський прагматизм (Ч. Пірс, У. Джеймс, Д. Дьюї).

31. Феноменологія (Э. Гуссерль) і герменевтика (М. Гайдеггер, Г. Гадамер).

32. Аналітична філософія (Дж. Мур, Б. Рассел, Л. Вітгенштейн). неопозитивізм (Р. Карнап, Г. Рейхенбах), постпозитивизм (К. Поппер, Т. Кун, И. Лакатос, П. Фейерабенд).

33. Проблеми людини у філософії XX сторіччя: екзистенціалізм (М. Гайдеггер, Ж.-П. Сартр, А. Камю, К. Ясперс), психоаналіз і неофрейдизм (З. Фрейд, К. Юнг, Э. Фромм), філософська антропологія (М. Шелер).

34. Буття: сущої й існуюче, основної онтологічної проблеми й категорії, категорія «матерія».

35. Простір і час як форми, рух як спосіб існування матеріального світу.

36. Принцип детермінізму: категорії причини й наслідки, причини й мети; співвідношення необхідності, випадковості, імовірності, доцільності; закон як вираження необхідності; детермінізм і проблема волі.

37. Натурфілософія: проблеми рівня організації природи, фундаментальних розходжень живої й неживої природи, еволюції форм (рівнів) організації природного світу.

38. Свідомість: сутність і структура, проблема ідеального, проблема несвідомого; самосвідомість.

39. Свідомість і мова. Природна й штучна мови, їхнє співвідношення. Проблема штучного інтелекту.

40. Пізнання: пізнавальні здатності, форми (види) пізнавальної діяльності, методологія, проблема істини.

41. Діалектика: основні закони й категорії; діалектика як теорія й методологія пізнання.

42. Людина: проблеми його природи й походження у філософських навчаннях і науці.

43. Особистість, філософські й наукові теорії особистості.

44. Суспільство: структура суспільства й закономірності його історичного розвитку, проблеми глобальних перспектив.

45. Суспільна свідомість: індивідуального й колективне «виміру» суспільної свідомості.

46. Форми суспільної свідомості; ідеологія, маніпулювання свідомістю; роль засобів масової інформації.

47. Антропосоціогенез: «трудова теорія».

48. Поняття культури. Проблема співвідношення культури й цивілізації.

49. Етнос: проблема співвідношення соціального і біологічного, культурного і цивілізаційного початків; стадіально-історичні форми (типи) етнічної спільності; значення етнічної ідентичності особистості; проблеми перспектив етнічної розмаїтості людства.

50. Політична філософія: проблеми теорії й практичного застосування.

51. Предмет і тематика філософії науки.

52. Наукові революції. Наука: класична, некласична, постнеокласична.

53. Проблеми математизації й комп'ютеризації науки.

54. Соціальні й гуманітарні, природні й технічні науки: проблеми тотожності й розходження.

55. Предмет і тематика філософії техніки.

56. Людство перед обличчям глобальних проблем.

57. Перспективи розвитку людства за межами Земної кулі.

A test

Are you a critical thinker?

Are you a critical thinker? Check your critical thinking prowess by taking the allowing test. Award yourself a mark as high as 5 or as low. As 1 on each item, and record your mark on the line after each item.

- I am a successful problem solver.

- When faced with a problem or mystery, I always seek the simplest adequate explanation or solution (Ockham's Razor).
- I am an informed and responsible decision-maker. I gather as many relevant facts as time constraints permit, and I anticipate the likely consequences of each option before I make a decision.
- I strive for informed beliefs, that is, beliefs based on compelling evidence and strong arguments.
- I use language with precision and clarity.
- My beliefs are coherent, that is, some of my beliefs do not contradict others.

- My practices are coherent, that is some if my practices do not contradict others.
- I can Explain and defend my beliefs and practices capably.
- I am a good listener.
- I am objective and evenhanded in my assessments. I do not exaggerate the benefits or harms of a belief, a practice, an argument, a person, an organization, a lifestyle, a movement, a product, or a service.
- I know that my perceptions can be distorted by my expectations, beliefs, biases, and state of mind.
- I know that my memory is selective and constructive, and it seldom provides a literal report of the past.
- I appreciate the important role of skepticism in my life, refusing to embrace a claim or follow a practice, however satisfying or intriguing, until I find reasonable grounds for it.
- I am open-minded and flexible, I am willing to consider a different perspective on an issue from the one that I am used to talking, and I am willing to hear or read an elaboration or defense of a claim that strikes me initially as weird or half-fetched.

- I am sensitive to my own fallibility, that is, my proneness as a human being to make mistakes. I have the courage to acknowledge the possibility that a long-cherished belief of mine may be mistaken.

- I successfully detect bias propaganda, special bleeding, code words, and exaggeration in what I hear and real.

- I am aware that many television programs, films, and publications deviate from the historical record and contradict well-established scientific laws and theories._____

- I strive to stay intellectually alive. I regularly read books, newspapers, magazines, and other publications. I balance my reading so that I expose myself to a variety of views and perspectives. I participate regularly in serials, civil conversations about signifiant issues in the news.

- I understand and detect common fallacies in rensoning, including beginning the questions (assuming what one is supposed to prove). Equivocation (using the same word in different senses), the appeal to ignorance (assuming the correctness of a claim because it has not been disproved); Stereotyping and hasty generalization (jumping to a conclusion based upon one or a few observations);

Post hoc ergo propter hoc (literally, after this, therefore on account of this, assuming that because one event preceded another the former caused the latter).

Ad hominem (literally against the person, disqualifying an argument because of its presenter and not its merit); the appeal to authority (sanctioning a claim based solely on its advocate or supporter); and the slippery slope (assuming that a modest change will necessarily trigger dire consequences).

- I strive to avoid the use of such fallacies in my own reasoning.

- The highest score is possible is 100. How did you do? If you are especially bold and brave, you might invite another person who knows you well to evaluate you on this same test and compare the two scores. Whether you do this or not, take the test yourself again at the end of the philosophical course and see whether you find any improvement in you score.

VI. СЕМІНАРСЬКІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ 1

Змістовий модуль 1

Вступ до філософії. Історичні типи філософствування. Онтологія. Діалектика. Гносеологія

Тема 1. Вступ до філософії. Філософія як універсальний тип знань. Джерела, предмет і функції філософії

Доповіді:

1. Особливості міфологічного світогляду.

2. Філософія як світоглядне знання. Конституція України про право на свободу світогляду.

План заняття

1.1. Природа філософського знання: сутність, та характерні ознаки основних етапів становлення та розвитку світової філософії.

1.2. Предмет, структура філософії.

Функції філософії:пізнавальна, світоглядна, методологічна, культурно-виховна.

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В.І. Філософські проблеми наукового пізнання. (Гносеологія. Філософсько-методологічні проблеми наукового дослідження) : навч.-метод. посіб. Кропивницький: ЦНТУ, 2026. 399 с. https://dspace.kntu.kr.ua/handle/123456789/18901

2. Аксьонова В.І. Філософія. Навчальний посібник для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня бакалавра для усіх спеціальностей та форм навчання. Кропивницький: ЛА НАУ, 2022. 415 с.

3. Аксьонова В.І. Логіка: Практикум. Навчально-методичний посібник Кропивницький : ДонДУВС, 2024. 161 с.

https://rep.dnuvs.ukr.education/handle/ 123456789/4102

4. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Філософія. підручник / за ред. доктора філософських наук, професора Є.Р. Борінштейна. Розділ ІІІ Філософські досягнення людства ; 3.5. Філософія громадянського суспільства. Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320с.)
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/11962

5. Основи філософії : навчальний посібник / Л. Сандюк. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 412 с.

6. Філософія : підручник / І. Бичко, В. Ярошовець, В. Бугров. Київ : Центр учбової літератури, 2023. 648 с.

7. Філософія : підручник / Л. Губерський, В. Андрущенко, А. Баумейстер, І. Добронравова, В. Ільїн ; за ред. Л. Губерський. Харків : Фоліо, 2017. 621 с.

Додаткові

1. Арістотель. Метафізика. Будь-яке видання.

2. Губерський Л. В., Андрущенко В. П. та ін. Філософія. Базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів. Харків : Фоліо, 2018. 621 с. https://odnb.odessa.ua/vnn/book/4947

3. Історія української філософії : хрестоматія / упорядник М.В. Кашуба. Львів, 2004. 215 с.

4. Киричок О. Б. Філософія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Полтава : РВВ ПДАА, 2010. 381 с.

5. Кралюк П. М. Історія філософії України : підручник. Київ: КНТ, 2018. 652 с. https://chtyvo.org.ua/authors/Kraliuk_Petro/Istoriia_filosofii_Ukrainy/

6. Кривуля О. М. Філософія : Навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. 592 с.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

Тема 2. Гуманістичний зміст історико-філософського процесу

Доповідь:

1. Людина як вища цінність у системі філософського знання.

2. Діалектична єдність філософських понять «свобода» та «відповідальність».

План заняття

2.1. Людиномірність предмета філософії.

2.2. Свобода та відповідальність особистості.

2.3. Значення філософії у культурному становленні та розвитку особистості. Паризька Декларація з філософії про філософську освіту та взаємозв'язок філософії і демократії.

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В.І. Філософські проблеми наукового пізнання. (Гносеологія. Філософсько-методологічні проблеми наукового дослідження) : навч.-метод. посіб. Кропивницький: ЦНТУ, 2026. 399 с. https://dspace.kntu.kr.ua/handle/123456789/18901

2. Аксьонова В.І. Філософія. Навчальний посібник для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня бакалавра для усіх спеціальностей та форм навчання. Кропивницький: ЛА НАУ, 2022. 415 с.

3. Аксьонова В.І. Логіка: Практикум. Навчально-методичний посібник Кропивницький : ДонДУВС, 2024. 161 с.
https://rep.dnuvs.ukr.education/handle/ 123456789/4102

4. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Філософія. підручник / за ред. доктора філософських наук, професора Є.Р. Борінштейна. Розділ ІІІ Філософські досягнення людства ; 3.5. Філософія громадянського суспільства. Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320с.)
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/11962

5. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Комплекс навчально-методичного забезпечення з підготовки до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та спеціалізацій навчання. Кропивницький : ЛА НАУ, 2017. 308с.

6. Киричок О. Б. Філософія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Полтава : РВВ ПДАА, 2010. 381 с.

7. Скловська О.І., Скловський І.З. Філософія (Релігієзнавство). Модуль 1 Вступ до філософії і основні етапи її історичного розвитку. Частина І. Релігія у філософсько-історичному контексті : навчальний посібник до колоквіумів, семінарів та організації самостійної роботи з вивчення курсу. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 52. с.

8. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ: Вид-во "Орій" при УКСП "Кобза", 1992. 230 с.
http://litopys.org.ua /chyph/chyph.htm

Додаткові

1. Губерський Л. В., Андрущенко В. П. та ін. Філософія. Базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів. Харків : Фоліо, 2018. 621с.
https://odnb.odessa.ua/vnn/book/4947

2. Історія української філософії : хрестоматія / упорядник М.В. Кашуба. Львів, 2004. 215с.

3. Кралюк П. М. Історія філософії України : підручник. Київ: КНТ, 2018. 652 с. https://chtyvo.org.ua/authors/Kraliuk_Petro/Istoriia_filosofii_Ukrainy/

4. Кривуля О. М. Філософія : Навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. 592 с.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців http://religstudies.org.ua/main.php

4. Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

Тема 3 Історичні типи філософствування

Доповіді:

1. Філософська думка в Україні.
2. Сучасна світова філософія.
3. Особливості та визначальні риси німецької класичної філософії.

План заняття

3.1. Антична філософія: класика, еллінізм, римська античність.

3.2. Філософія західноєвропейського Середньовіччя та епохи Відродження.

3.3. Філософія Нового часу та Просвітництва.

3.4. Німецька класична філософія.

3.1.Антична філософія: класика, еллінізм, римська античність

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Філософія:підручник / за ред. доктора філософських наук, професора Є.Р. Борінште йна. Розділ ІІІ Філософські досягнення людства ; 3.5. Філософія громадянського суспільства. Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320 с.).
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/11962

2. Аксьонова В.І. Філософські проблеми наукового пізнання. (Гносеологія. Філософсько-методологічні проблеми наукового дослідження) : навч.-метод. посіб. Кропивницький: ЦНТУ, 2026. 399 с.
https://dspace.kntu.kr.ua/handle/123456789/18901

3. Аксьонова В.І. Філософія. Навчальний посібник для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня бакалавра для усіх спеціальностей та форм навчання. Кропивницький: ЛА НАУ, 2022. 415 с.

4. Аксьонова В.І. Логіка: Практикум. Навчально-методичний посібник Кропивницький : ДонДУВС, 2024. 161 с.
https://rep.dnuvs.ukr.education/handle/ 123456789/4102

5. Губерський Л. В., Андрущенко В. П. та ін. Філософія. Базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів. Харків : Фоліо, 2018. 621с.
https://odnb.odessa.ua/vnn/book/4947

6. Киричок О. Б. Філософія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Полтава : РВВ ПДАА, 2010. 381 с.

7. Кралюк П. М. Історія філософії України : підручник. Київ : КНТ, 2018. 652 с.
https://chtyvo.org.ua/authors/Kraliuk_Petro/Istoriia_filosofii_Ukrainy/

8. Кривуля О. М. Філософія : Навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. 592 с.

Додаткові

1. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Комплекс навчально-методичного забезпечення з підготовки до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та спеціалізацій навчання. Кропивницький :ЛА НАУ, 2017. 308с.

2. Скловська О.І., Скловський І.З. Філософія (Релігієзнавство). Модуль Вступ до філософії і основні етапи її історичного розвитку. Частина І. Релігія у філософсько-історичному контексті: навчальний посібник до колоквіумів, семінарів та організації самостійної роботи з вивчення курсу. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 52. с.

3. Філософія: методичні рекомендації / Р.П. Даниляк. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2017. 44 с.

4. Філософія: підручник / В.С. Бліхар, М.М. Цимбалюк, Н.В. Гайворонюк, В.В. Левкулич, Б.Б. Шандра, В.Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с.
https://dspace.lvduvs.edu.ua/ handle/1234567890/4251

5. Філософія в короткому викладі. Вид. 2-е, доп. / З. В. Стежко. Кропивницький: 2020. 188 с.
http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/ handle/123456789/10464

6. Шепетяк Олег, Шепетяк Оксана. Філософія: Підручник. Львів: Місіонер, 2020. 784 с. http://surl.li/jxxvir

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців
http://religstudies.org.ua/main.php

4. Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

3.2. Філософія західноєвропейського Середньовіччя та епохи Відродження

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Філософія:підручник / за ред. доктора філософських наук, професора Є.Р. Борінште йна. Розділ ІІІ Філософські досягнення людства ; 3.5. Філософія громадянського суспільства. Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320 с.). http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/11962

2. Аксьонова В.І. Філософські проблеми наукового пізнання. (Гносеологія. Філософсько-методологічні проблеми наукового дослідження) : навч.-метод. посіб. Кропивницький: ЦНТУ, 2026. 399 с. https://dspace.kntu.kr.ua/handle/123456789/18901

3. Аксьонова В.І. Філософія. Навчальний посібник для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня бакалавра для усіх спеціальностей та форм навчання. Кропивницький: ЛА НАУ, 2022. 415 с.

4. Аксьонова В.І. Логіка: Практикум. Навчально-методичний посібник Кропивницький : ДонДУВС, 2024. 161 с. https://rep.dnuvs.ukr.education/handle/ 123456789/4102

5. Губерський Л. В., Андрущенко В. П. та ін. Філософія. Базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів. Харків : Фоліо, 2018. 621с. https://odnb.odessa.ua/vnn/book/4947

6. Киричок О. Б. Філософія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Полтава : РВВ ПДАА, 2010. 381 с.

7. Кралюк П. М. Історія філософії України : підручник. Київ : КНТ, 2018. 652 с. https://chtyvo.org.ua/authors/Kraliuk_Petro/Istoriia_filosofii_Ukrainy/

8. Кривуля О. М. Філософія : Навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. 592 с.

Додаткові

1. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Комплекс навчально-методичного забезпечення з підготовки до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та спеціалізацій навчання. Кропивницький :ЛА НАУ, 2017. 308с.

2. Скловська О.І., Скловський І.З. Філософія (Релігієзнавство). Модуль1. Вступ до філософії і основні етапи її історичного розвитку. Частина І. Релігія у філософсько-історичному контексті: навчальний посібник до колоквіумів, семінарів та організації самостійної роботи з вивчення курсу. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 52. с.

3. Філософія: методичні рекомендації / Р.П. Даниляк. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2017. 44 с.

4. Філософія: підручник / В.С. Бліхар, М.М. Цимбалюк, Н.В. Гайворонюк, В.В. Левкулич, Б.Б. Шандра, В.Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с.
https://dspace.lvduvs.edu.ua/ handle/1234567890/4251

5. Філософія в короткому викладі. Вид. 2-е, доп. / З. В. Стежко. Кропивницький: 2020. 188 с.
http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/ handle/123456789/10464

6. Шепетяк Олег, Шепетяк Оксана. Філософія: Підручник. Львів: Місіонер, 2020. 784 с. http://surl.li/jxxvir

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду
http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців
http://religstudies.org.ua/main.php

4. Транслятор.
https://www.deepl.com/uk/translator

3.3. Філософія Нового часу та Просвітництва

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Філософія:підручник / за ред. доктора філософських наук, професора Є.Р. Борінште йна. Розділ ІІІ Філософські досягнення людства ; 3.5. Філософія громадянського суспільства. Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320 с.).
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/11962

2. Аксьонова В.І. Філософські проблеми наукового пізнання. (Гносеологія. Філософсько-методологічні проблеми наукового дослідження) : навч.-метод. посіб. Кропивницький: ЦНТУ, 2026. 399 с.
https://dspace.kntu.kr.ua/handle/123456789/18901

3. Аксьонова В.І. Філософія. Навчальний посібник для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня бакалавра для усіх спеціальностей та форм навчання. Кропивницький: ЛА НАУ, 2022. 415 с.

4. Аксьонова В.І. Логіка: Практикум. Навчально-методичний посібник Кропивницький : ДонДУВС, 2024. 161 с.
https://rep.dnuvs.ukr.education/handle/ 123456789/4102

5. Бекон Ф. Новий Органон. Будь-яке видання.

6. Губерський Л. В., Андрущенко В. П. та ін. Філософія. Базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів. Харків : Фоліо, 2018. 621с. https://odnb.odessa.ua/vnn/book/4947

7. Декарт Р. Роздуми про метод. Будь-яке видання.

9. Киричок О. Б. Філософія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Полтава : РВВ ПДАА, 2010. 381 с.

10. Кралюк П. М. Історія філософії України : підручник. Київ : КНТ, 2018. 652 с. https://chtyvo.org.ua/authors/Kraliuk_Petro/Istoriia_filosofii_Ukrainy/

11. Кривуля О. М. Філософія : Навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. 592 с.

12. Спіноза Б. Етика. Будь-яке видання.

13. Шепетяк Олег, Шепетяк Оксана. Філософія: Підручник. Львів: Місіонер, 2020. 784 с. http://surl.li/jxxvir

Додаткові

1. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Комплекс навчально-методичного забезпечення з підготовки до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та спеціалізацій навчання. Кропивницький :ЛА НАУ, 2017. 308с.

2. Скловська О.І., Скловський І.З. Філософія (Релігієзнавство). Модуль1. Вступ до філософії і основні етапи її історичного розвитку. Частина І. Релігія у філософсько-історичному контексті: навчальний посібник до колоквіумів, семінарів та організації самостійної роботи з вивчення курсу. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 52. с.

3. Основи філософії : навчальний посібник / Л. Сандюк. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 412 с.

4. Філософія: методичні рекомендації / Р.П. Даниляк. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2017. 44 с.

5. Філософія : підручник / І. Бичко, В. Ярошовець, В. Бугров. Київ : Центр учбової літератури, 2023. 648 с.

6. Філософія: підручник / В.С. Бліхар, М.М. Цимбалюк, Н.В. Гайворонюк, В.В. Левкулич, Б.Б. Шандра, В.Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с.
https://dspace.lvduvs.edu.ua/ handle/1234567890/4251

7. Філософія в короткому викладі. Вид. 2-е, доп. / З. В. Стежко. Кропивницький: 2020. 188 с.
http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/ handle/123456789/10464

Інформаційні ресурси

1.Сайт Українського філософського фонду
http://www.philosophy.ua

2.Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3.Сайт Української асоціації релігієзнавців
http://religstudies.org.ua/main.php

4.Транслятор.
https://www.deepl.com/uk/translator

3.4. Німецька класична філософія

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Філософія:підручник / за ред. доктора філософських наук, професора Є.Р. Борінште йна. Розділ ІІІ Філософські досягнення людства ; 3.5. Філософія громадянського суспільства. Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320 с.).
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/11962

2. Аксьонова В.І. Філософські проблеми наукового пізнання. (Гносеологія. Філософсько-методологічні проблеми наукового дослідження) : навч.-метод. посіб. Кропивницький: ЦНТУ, 2026. 399 с.
https://dspace.kntu.kr.ua/handle/123456789/18901

3. Аксьонова В.І. Філософія. Навчальний посібник для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня бакалавра для усіх спеціальностей та форм навчання. Кропивницький: ЛА НАУ, 2022. 415 с.

4. Аксьонова В.І. Логіка: Практикум. Навчально-методичний посібник Кропивницький : ДонДУВС, 2024. 161 с.
https://rep.dnuvs.ukr.education/handle/ 123456789/4102

5. Губерський Л. В., Андрущенко В. П. та ін. Філософія. Базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів. Харків : Фоліо, 2018. 621с. https://odnb.odessa.ua/vnn/book/4947

6. Киричок О. Б. Філософія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Полтава : РВВ ПДАА, 2010. 381 с.

7. Кралюк П. М. Історія філософії України : підручник. Київ : КНТ, 2018. 652 с.
https://chtyvo.org.ua/authors/Kraliuk_Petro/Istoriia_filosofii_Ukrainy/

8. Кривуля О. М. Філософія : Навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. 592 с.

9. Шепетяк Олег, Шепетяк Оксана. Філософія: Підручник. Львів: Місіонер, 2020. 784 с.
http://surl.li/jxxvir

Додаткові

1. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Комплекс навчально-методичного забезпечення з підготовки до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та спеціалізацій навчання. Кропивницький :ЛА НАУ, 2017. 308с.

2. Кассирер Е. Kants Leben und Lehre. Будь-яке видання.

3. Крюґер В. Коли я чую слово «культура». Київ : 2018. 130 с.

4. Лапшина Л.В. Мудрість тисячоліть. Притчі та афоризми. Харків : Віват, 2019. 320 с.

5. Мудрість віків : вибр. Афоризми / упоряд. М.О. Пушкаренко. Київ : Богдана, 2009. С. 37.

6. Скловська О.І., Скловський І.З. Філософія (Релігієзнавство). Модуль1. Вступ до філософії і основні етапи її історичного розвитку. Частина І. Релігія у філософсько-історичному контексті: навчальний посібник до колоквіумів, семінарів та організації самостійної роботи з вивчення курсу. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 52. с.

7. Основи філософії : навчальний посібник / Л. Сандюк. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 412 с.

8. Філософія: методичні рекомендації / Р.П. Даниляк. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2017. 44 с.

9. Філософія : підручник / І. Бичко, В. Ярошовець, В. Бугров. Київ : Центр учбової літератури, 2023. 648 с.

10. Філософія: підручник / В.С. Бліхар, М.М. Цимбалюк, Н.В. Гайворонюк, В.В. Левкулич, Б.Б. Шандра, В.Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с.
https://dspace.lvduvs.edu.ua/ handle/1234567890/4251

11. Філософія в короткому викладі. Вид. 2-е, доп. / З.В. Стежко. Кропивницький: 2020. 188 с.
http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/ handle/123456789/10464

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду
http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців
http://religstudies.org.ua/main.php

4. Транслятор.
https://www.deepl.com/uk/translator

Рекомендована література до теми доповіді «Філософська думка в Україні»

1. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Філософія:підручник / за ред. доктора філософських наук, професора Є.Р. Борінште йна. Розділ ІІІ Філософські

досягнення людства ; 3.5. Філософія громадянського суспільства. Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320 с.).
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/11962

2. Аксьонова В.І. Філософські проблеми наукового пізнання. (Гносеологія. Філософсько-методологічні проблеми наукового дослідження) : навч.-метод. посіб. Кропивницький: ЦНТУ, 2026. 399 с.
https://dspace.kntu.kr.ua/handle/123456789/18901

3. Аксьонова В.І. Філософія. Навчальний посібник для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня бакалавра для усіх спеціальностей та форм навчання. Кропивницький: ЛА НАУ, 2022. 415 с.

4. Аксьонова В.І. Логіка: Практикум. Навчально-методичний посібник Кропивницький : ДонДУВС, 2024. 161 с.
https://rep.dnuvs.ukr.education/handle/ 123456789/4102

5. Грушевський М.С. Історія України-Русі. Київ, 1991. 446 с.

6. Губерський Л. В., Андрущенко В. П. та ін. Філософія. Базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів. Харків : Фоліо, 2018. 621с.
https://odnb.odessa.ua/vnn/book/4947

7. Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці : У. 2 Т. Київ,1989. С. 3–407.Історія філософії України : підручник. Тарасенко М.Ф. та ін. Київ,1994.

8. Історія філософії України : хрестоматія. Київ, 1993. 553 с.

9. Історія української філософії : хрестоматія. Львів : ЛНУ, 2004.356 с.

10. Киричок О. Б. Філософія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Полтава : РВВ ПДАА, 2010. 381 с.

11. Костомаров М. Книга буття українського народу. Київ, 1990. Т. І. 256с.

12. Кралюк П. М. Історія філософії України : підручник. Київ : КНТ, 2018. 652 с.
https://chtyvo.org.ua/authors/Kraliuk_Petro/Istoriia_filosofii_Ukrainy/

13. Кривуля О. М. Філософія : Навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. 592 с.

14. Потебня А.А. Слово та міф. Будь-яке видання.

15. Сковорода Григорій : філософія свободи. – 2-е вид. / Мирослав Попович. Київ: Майстерня Білецьких, 2008. 255 с.

16. Сковорода Г.С. Твори: у 2-х т. Будь-яке видання.

17. Українська філософія : Конспект лекцій /Укладач: Н.В. Ткаченко. Кіровоград : ЛА НАУ, 2008. С. 3–63.

18. Франко І.Я. Мислі о революції в історії людськості. Твори. Київ, 1956. Т. 19. (Будь-яке видання).

19. Чижевський Д.І. Нариси історії філософії на Україні. Київ, 1992. С. 17–88. (Будь-яке видання).

20. Шевченко Т.Г. Твори. У 5 т. Київ, 1979. Т. 5. С. 12–68. (Будь-яке видання).

21. Шепетяк Олег, Шепетяк Оксана. Філософія: Підручник. Львів: Місіонер, 2020. 784 с. http://surl.li/jxxvir

22. Юркевич П.Д. Філософські твори. Будь-яке видання.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду
http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців
http://religstudies.org.ua/main.php

5. Транслятор.
https://www.deepl.com/uk/translator

Рекомендована література до теми доповіді «Сучасна світова філософія»

1. Аксьонова В.І. Філософія. підручник / за ред. доктора філософських наук, професора Є.Р. Борінштейна. Розділ ІІІ Філософські досягнення людства; 3.5. Філософія громадянського суспільства. Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320с.) (співавтор Скловський І.З.).

2. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Комплекс навчально-методичного забезпечення з підготовки до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та спеціалізацій навчання. Кропивницький : ЛА НАУ, 2017. 308с.

3. Зарубіжна філософія ХХ століття. Київ, 1993. 239 с.

4. Камю А. Міф про Сізіфа : Есе про абсурд. Будь-яке видання.

5. Ніцше Ф. Так казав Заратустра / пер. с нем. К., 1993.

6. Петрушенко Л.В. Філософія : підручник. Львів, 2006. С. 162 – 211.

7. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Київ, 1994. Т. 1, 2.

8. Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – це гуманізм. Будь-яке видання.

9. Філософія : навч. посібник / за ред. І.Ф. Надольного. Київ, 2007. С. 123–172.

10. Фромм Е. Душа людини. Будь-яке видання.

11. Фромм Е. Психоаналіз та релігія. Будь-яке видання.

12. Гайдеггер М. Буття та час. Будь-яке видання

13. Юнг К.Г. Архетип та символ. Будь-яке видання.

14. Ясперс К. Смисл історії. Будь-яке видання.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців http://religstudies.org.ua/main.php

4. Транслятор.
https://www.deepl.com/uk/translator

Тема 4. Онтологія, філософське розуміння світу. Діалектика – всезагальна теорія розвитку

Доповідь:

Діалектика змісту і форми професійної діяльності психолога

План заняття

4.1. Всезагальність законів розвитку. Альтернативні концепції розвитку.

4.2. Основні принципи та закони діалектики.

4.3. Сутність суперечності.

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В. І. Логічна культура – необхідна складова професійної діяльності працівника Національної поліції України. Перспективи. 2024. N1. С.18-22.
http://perspektyvy.pdpu.od.ua › 1_2024 › 1_2024
https://rep.dnuvs.ukr.education/items/e62b339c-a3af-44fd-ac6c-93430a981015

2. Аксьонова В. І. Етнонаціональна саморегуляція українського суспільства: життя поза шаблонами (постмодернистський контекст символічного інтеракціонізму). Перспективи. Соціально-політичний журнал. Соціальна філософія. 2025. №1. С. 4-10.
http:// perspektyvy.pdpu.od.ua/1_2025/3.pdf

3. Аксьонова В. І., Сарваді Р. Д. Наукове мислення майбутнього фахівця як актив: вектори нових реалій у вищої освіті України // Методологія та технологія сучасного філософського пізнання. Матеріали VIII Міжнародної конференції студентів, молодих вчених та науковців (Одеса, 21-22 травня 2026 р.). С. 56-58.
DOI: https://doi.org/10.24195/PhilosophicalKnowledge2026

http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/26061
https://mail.google.com/mail/u/0/?ogbl#inbox?projector=1

4. Аксьонова В. І. Поєднання наукової інновації з високою патріотичною свідомістю: виклики та перспективи розвитку //Освіта та соціалізація особистості : матеріали XIV Всеукраїнської Інтернет-конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених (Одеса, 23-24 квітня 2026 р.) / Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Одеса : Університет Ушинського, 2026. С. 10-13.
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/25527

5. Аксьонова В. І. Гносеологія як чинник становлення професійної культури майбутніх бакалаврів у контексті цивілізааційної орбіти України // Збірник тез доповідей викладачів, аспірантів та співробітників LX науково-технічної конференції «Наука в ЦНТУ: основні досягнення та перспективи розвитку» за підсумками проведення «Дня науки – 2026» 22-23 квітня 2026 року. Кропивницький: ЦНТУ, 2026. С.108-109. https://kntu.kr.ua/file/content/53877/zbirnyk-tez-dopovidei-vykladachiv-aspirantiv-ta-spivrobitnykiv-lkh-naukovo-tekhnichnoi-konferentsii-nauka-vyrobnytstvu-2026-za-pids

6. Аксьонова В.І., Червонець А.В. Філософсько-методологічні проблеми наукового пізнання як складова фундаментальної професійної підготовки майбутніх фахівців : скрізь призму студентоцентризму // Збірник тез доповідей здобувачів вищої освіти LVII науково-технічної конференції, «Наука в ЦНТУ : основні досягнення та перспективи розвитку» за підсумками проведення «Дня науки – 2026» 22-23 квітня 2026 року. Кропивницький : ЦНТУ, 2026. С. 193-196.
https://kntu.kr.ua/file/content/53878/zbirnyk-tez-dopovidei-lvii-naukovo-tekhnichnoi-konferentsii-zdobuvachiv-vyshchoi-osvity-nauka-vyrobnytstvu-2026-za-pidsumkamy-

7. Аксьонова В. І. Алгоритм гуманізації соціокультурного простору особистості майбутнього фахівця галузі економічн безпеки // Освітній процес

сьогодення : досягнення, виклики, перспективи : збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Тернопіль, 24 квітня 2026 року) / редколегія : О. М. Петровський, І. М. Вітенко, О. І. Когут, О. Я. Колодійчук, Г. Р. Корицька, О. Р. Олексюк, В. Я. Гайда, І. І. Подлесна. Тернопіль, 2026. С. 91-94.
https://drive. google.com/file /d/1XNMS2oreJ 5WETcNc9 veinlPttEypIB0h/ view

8. Аксьонова В. І. Теоретико-методологічні здобутки комунікативної філософії доби постмодерну в умовах глобального інформаціоналізму // Глобальна безпека та асиметричність світового господарства в умовах нестабільного розвитку економічних систем: матеріали науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 11 грудня 2025 р.) / упоряд. І. М. Миценко. Кропивницький: ЦНТУ, 2025. С. 29-34.
https://archives.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/issue/view/12.12.2025

9. Аксьонова В. І. Постнекласична методологія моделі конвергентного суспільства України. Наукове пізнання: методологія та технологія. Науковий журнал. Філософія. №1(47). 2021. С. 23-28. Фахове видання з філософських питань.
https://rep.dnuvs.ukr.education/items/37980860-debf-421b-8039-78748cde3edb

10. Аксьонова В. І. Критичне мислення як складова інформаційної компетентності та наукової діяльності сучасного фахівця: інноваційні освітні технології підготовки докторів філософії / Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції «Управління високошвидкісними рухомими об’єктами та професійна підготовка операторів складних систем (24 листопада 2021 року, м. Кропивницький). Кропивницький : Ексклюзив-Систем, 2021. С. 385-387. https://glau.kr.ua/index.php/ua/nauka/nk/2021-05-18-08-09-24/2322-2020-11-02-10-11-08

11. Аксьонова В. І. Гуманітарна освіта в Україні як фактор антропологізації становлення європейських цінностей. Перспективи. Соціально-політичний журнал. 2022. №3. С. 24-29. http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/16007

12. Аксьонова В., Пантілєєва К. Критичне мислення як складова інформаційної компетентності та наукової діяльності фахівця у галузі економічної безпеки. «Актуальні аспекти розвитку STEAM-освіти в умовах євроінтеграції» : збірник матеріалів ІІ Міжнародної науково- практичної інтернет-конференції (м. Кропивницький, 26 квітня 2024 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2024. С. 235-240.
https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2024/06/
zbirnyk_tez_konferencziya_steam_26_04_2024.pdf

13. Аксьонова В. І. Онтологічні та аксіологічні засади толерантності в контексті соціокультурної комунікації поліцейського // Толерантність як аксіологічна основа професійної культури поліцейського : колективна монографія; Аксьонова В.І., Мухіна Г.В. та ін. / за заг. ред. Т. Кононенко. Київ : Алерта, 2024. Розд. ІІ. С.
https://rep.dnuvs.ukr.education/ server/api/core/bitstreams /7396d1d9-3a35-41c5-87ea-01efbbac0ae7/content

Додаткові

1. Аксьонова В.І., Скловський І.З Філософія. підручник / за ред. доктора філософських наук, професора Є.Р. Борінштейна. Розділ ІІІ Філософські досягнення людства ; 3.5. Філософія громадянського суспільства. Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320с.)

2. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Комплекс навчально-методичного забезпечення з підготовки до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та спеціалізацій навчання. Кропивницький : ЛА НАУ, 2017. 308 с.

3. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Змістовий модуль 1. Тема 4. Онтологія. Філософське розуміння світу. Діалектика – загальна теорія розвитку. Навчально-методичний посібник до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення

курсу студентами та курсантами всіх форм та напрямків навчання. Кіровоград : ДЛАУ, Кропивницький : ЛА НАУ, 2018. 38 с.

4. Аксьонова В. І., Скловський І. З. Трансформація українського суспільства на зламі тисячоліть (теоретико-методологічний аспект). Перспективи. Соціально-політичний журнал. №1. 2022. Одеса, С. 41- 48. Фахове видання з філософських питань.
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/15591

5. Аксьонова В. І., Томаровщенко М. А. та ін. Духовне життя людини: природа філософського знання (методологічний контекст). Матеріали X Інтернет- конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, присвяченої 30-річчю створення кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності та 205-річчю Університету Ушинського «Освіта та соціалізація особистості» (Одеса, 22-23 квітня 2022 року). Одеса : Університет Ушинського, 2022. С. 8-12.
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/15362

6. Аксьонова В. І. Гносеологія як чинник становлення культури особистості майбутнього працівника Національної поліції України. Методологія та технологія сучасного філософського пізнання. Матеріали VII Міжнародної конференції студентів, молодих вчених та науковців (Одеса, 23-24травня 2024 р.) Одеса : ДЗ «ПНПУ ім. К.Д. Ушинського», 2024. С. 127-130. http://dspace.pdpu.edu.ua /handle/ 123456789/19424

7. Основи філософії : навчальний посібник / Л. Сандюк. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 412 с.

8. Філософія : підручник / І. Бичко, В. Ярошовець, В. Бугров. Київ : Центр учбової літератури, 2023. 648 с.

9. Філософія: підручник / В.С. Бліхар, М.М. Цимбалюк, Н.В. Гайворонюк, В.В. Левкулич, Б.Б. Шандра, В.Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с.
https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/ 1234567890/4251

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка http://www.philosci.univ.kiev.ua/UKR /index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців http://religstudies.org.ua/main.php

4. Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

Тема 5. Філософія свідомості. Філософія науки.

Гносеологія.

Філософія пізнання

Доповіді:

Категорійний рівень розуму як вищого рівня пізнання.

Раціональні методи пізнання.

План заняття

5.1. Закономірність виникнення свідомості як ідеальної форми матеріального.

5.2. Свідомість, мислення та мова.

5.3. Свідомість та самосвідомість.

5.4. Зміст розсуду. Відмінності формальної логіки у буденній та науковій свідомості.

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Філософія:підручник / за ред. доктора філософських наук, професора Є.Р. Борінште йна. Розділ ІІІ Філософські

досягнення людства ; 3.5. Філософія громадянського суспільства. Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320 с.).
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/11962

2. Аксьонова В.І. Філософські проблеми наукового пізнання. (Гносеологія. Філософсько-методологічні проблеми наукового дослідження) : навч.-метод. посіб. Кропивницький: ЦНТУ, 2026. 399 с.
https://dspace.kntu.kr.ua/handle/123456789/18901

3. Аксьонова В.І. Філософія. Навчальний посібник для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня бакалавра для усіх спеціальностей та форм навчання. Кропивницький: ЛА НАУ, 2022. 415 с.

4. Аксьонова В.І. Логіка: Практикум. Навчально-методичний посібник Кропивницький : ДонДУВС, 2024. 161 с.
https://rep.dnuvs.ukr.education/handle/ 123456789/4102

4. Губерський Л. В., Андрущенко В. П. та ін. Філософія. Базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів. Харків : Фоліо, 2018. 621с.
https://odnb.odessa.ua/vnn/book/4947

10. Киричок О. Б. Філософія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Полтава : РВВ ПДАА, 2010. 381 с.

11. Кралюк П. М. Історія філософії України : підручник. Київ : КНТ, 2018. 652 с.
https://chtyvo.org.ua/authors/Kraliuk_Petro/Istoriia_filosofii_Ukrainy/

12. Кривуля О. М. Філософія : Навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. 592 с.

13. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі: монографія / В. Г. Кремень; Акад. пед. наук України. 3-тє вид. Київ: Знання, 2018.

14. Кримський С. Б. Про софійність, правду, смисли людського буття: Зб. наук. публіцист. і філос. ст. Київ, 2010.

15. Попович М. Григорій Сковорода : філософія свободи / 2-е вид. Київ: Майстерня Білецьких, 2008. 255 с.

16. Попович М. Що таке філософія? // Філософська думка. 2006. № 1. С. 3 – 24.

17. Шепетяк Олег, Шепетяк Оксана. Філософія: Підручник. Львів: Місіонер, 2020. 784 с.
http://surl.li/jxxvir

Додаткові

1. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Комплекс навчально-методичного забезпечення з підготовки до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та спеціалізацій навчання. Кропивницький : ЛА НАУ, 2017. 308с.

2. Кассирер Е. Kants Leben und Lehre. Будь-яке видання.

3. Скловська О.І., Скловський І.З. Філософія (Релігієзнавство). Модуль1. Вступ до філософії і основні етапи її історичного розвитку. Частина І. Релігія у філософсько-історичному контексті: навчальний посібник до колоквіумів, семінарів та організації самостійної роботи з вивчення курсу. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 52. с.

4. Основи філософії : навчальний посібник / Л. Сандюк. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 412 с.

5. Філософія: методичні рекомендації / Р.П. Даниляк. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2017. 44 с.

6. Філософія : підручник / І. Бичко, В. Ярошовець, В. Бугров. Київ : Центр учбової літератури, 2023. 648 с.

7. Філософія: підручник / В.С. Бліхар, М.М. Цимбалюк, Н.В. Гайворонюк, В.В. Левкулич, Б.Б. Шандра, В.Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с.
https://dspace.lvduvs.edu.ua/ handle/1234567890/4251

8. Філософія в короткому викладі. Вид. 2-е, доп. / З.В.Стежко. Кропивницький: 2020. 188 с.
http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/ handle/123456789/10464

9. Стежко З.В. «Суперечливість свободи та парадокси відповідальності (антропологічний аналіз) // «Anthropological Measurements of Philosophical Research». Дніпро, 2018, №13. С. 65-78. (Web of Science). http://dx.doi.org/10.15802/ampr.v0i13.131937

10. Aksenova V. PHILOSOPHY OF SCIENCE. Guide for graduate students, distance learning education (Lectures, lecturesnotes, lectures video ppt, lectures audio). Part 1. Philosophy of science. Graduate student's workbook. Kropyvnytskiy: FA NAU, 2016. 52 p.

11. Aksenova V. PHILOSOPHY OF SCIENCE. Guide for graduate students, distance learningeducation (Seminars, seminars notes, glossary). Part 2. Kropyvnytskiy: FA NAU, 2016. 46 c.

12. Aksenova V. PHILOSOPHY. Guede for students, graduate students and distance learning education (Lectures, lecturesnotes, lecturesvideo ppt, lectures audio). Ministry of education and science of Ukraine flight academy of the national aviation University. Kropyvnytskyi : FA NAU, 2018. Part III. 24 p.

13. Stezhko, Z. & Shalimova, N. 2022. Problems and Prospects for the Formation of a General Methodology of Knowledge. Philosophical Reflections. Filosofja-Sociologija. T. 33. Nr. 3 – C. 197–205 (Web of Science, Scopus). https://doi.org/10.6001/fil-soc.v33i3.4765

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду
http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців
http://religstudies.org.ua/main.php

4. Транслятор.
https://www.deepl.com/uk/translator

VII. СЕМІНАРСЬКІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

Змістовий модуль 2

Філософія суспільства

Тема 6. Філософська антропологія. Філософія історії. Філософія людини. Філософія суспільства

Доповіді:

Лінійна та нелінійна філософія історії.

Поняття індивіда, індивідуальності та особистості.

План заняття

6.1.1. Філософія історії: поняття та предмет.

6.1.2. Філософія історії про суб'єкт, рушійні сили, умови та чинники історичного процесу. Людина та історія.

6.1.3. Істина як гносеологічна культурно-логічна категорія. Критерії істини.

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Філософія:підручник / за ред. доктора філософських наук, професора Є.Р. Борінште йна. Розділ ІІІ Філософські досягнення людства ; 3.5. Філософія громадянського суспільства. Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320 с.).
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/11962

2. Аксьонова В.І. Філософські проблеми наукового пізнання. (Гносеологія. Філософсько-методологічні проблеми наукового дослідження) : навч.-метод. посіб. Кропивницький: ЦНТУ, 2026. 399 с.
https://dspace.kntu.kr.ua/handle/123456789/18901

3. Аксьонова В.І. Філософія. Навчальний посібник для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня бакалавра для усіх спеціальностей та форм навчання. Кропивницький: ЛА НАУ, 2022. 415 с.

4. Аксьонова В.І. Логіка: Практикум. Навчально-методичний посібник Кропивницький : ДонДУВС, 2024. 161 с.
https://rep.dnuvs.ukr.education/handle/ 123456789/4102

5. Губерський Л. В., Андрущенко В. П. та ін. Філософія. Базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів. Харків : Фоліо, 2018. 621с. https://odnb.odessa.ua/vnn/book/4947

6. Киричок О. Б. Філософія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Полтава : РВВ ПДАА, 2010. 381 с.

7. Кралюк П. М. Історія філософії України : підручник. Київ : КНТ, 2018. 652 с.
https://chtyvo.org.ua/authors/Kraliuk_Petro/Istoriia_filosofii_Ukrainy/

8. Кривуля О. М. Філософія : Навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. 592 с.

Додаткові

1. Аксьонова В.І., Скловська О.І.Філософія. Модуль 1. Тема 5 Гносеологія. Філософія пізнання. Навчально-методичний посібник. Частина 1. Кропивницький : ЛА НАУ, 2017. 168 с.

2. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Змістовий модуль 1. Тема 4. Онтологія. Філософське розуміння світу. Діалектика – загальна теорія розвитку. Навчально-методичний посібник до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та напрямків навчання. Кіровоград : ДЛАУ, Кропивницький : ЛА НАУ, 2018. 38 с.

3. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Феномен міжкультурної комунікації в контексті культурної глобалізації : історико-філософський аспект. Навчально-методичний посібник. Кіровоград : ДЛАУ, 2011. 128 с. Синергетична парадигма управління соціальними процесами в умовах глобалізації в контексті

філософії науки. Навчально-методичний посібник. Кіровоград : ДЛАУ, 2011. 36с.

4. Аксьонова В.І. Філософія. Філософія освіти. Становлення професійної комунікативної культури авіафахівців в контексті сучасного філософського дискурсу. Навчально-методичний посібник для курсантів, аспірантів усіх форм навчання та спеціальностей. Ч. 1. Кіровоград : КЛА НАУ, 2014. 104 с.

5. Аксьонова В.І. Філософія. Філософія освіти. Становлення професійної комунікативної культури авіафахівців в контексті сучасного філософського дискурсу. Практикум для курсантів, аспірантів усіх форм навчання та спеціальностей. Навчально-методичний посібник. Ч. 2. Кіровоград : КЛА НАУ, 2014. 112 с.

6. Aksenova V. Philosophy. Content module I. An introduction to philosophy, its humanistic sense and mission. Part 1. Early philosophy (pre- socratic period of oral philosophy metaphysics antique greece). Student's workbook for students of all forms of education, foreigner students and extra- mural students. Kirovohrad : FA NAU, 2016. 48 p.

7. Aksenova V. PHILOSOPHY OF SCIENCE. Guide for graduate students, distance learning education (Lectures, lectures notes, lectures video ppt, lectures audio). Part1. Philosophy of science. Graduate student's workbook. Kropyvnytskiy: FA NAU, 2016. 52 p.

8. Aksenova V. PHILOSOPHY OF SCIENCE. Guide for graduate students, distance learningeducation (Seminars, seminars notes, glossary). Part 2. Kropyvnytskiy: FA NAU, 2016. 46 p.

9. Aksenova V. PHILOSOPHY. Guede for students, graduate students and distance learning education (Lectures, lecturesnotes, lectures video ppt, lectures audio). Ministry of education and science of Ukraine flight academy of the national aviation University. Kropyvnytskyi : FA NAU, 2018. Part III. 24 p.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду
http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців
http://religstudies.org.ua/main.php

4. Транслятор.
https://www.deepl.com/uk/translator

Тема 6.2. Проблема людини в філософії

(матеріал для участі у круглому столі, дискусії, диспуту, форумі)

Доповіді:

Людина і її доля в соціокультурному контексті.

Проблема життя і смерті в духовному досвіді людства.

План заняття

6.2.1. Основні філософські концепції походження людини.

6.2.2. Філософське розуміння природи, сутності і призначення людини.

6.2.3. Філософія про зміст життя, смерть і безсмертя людини.

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В. І. Логічна культура – необхідна складова професійної діяльності працівника Національної поліції України. Перспективи. 2024. N1. С.18-22.
http://perspektyvy.pdpu.od.ua › 1_2024 › 1_2024
https://rep.dnuvs.ukr.education/items/e62b339c-a3af-44fd-ac6c-93430a981015

2. Аксьонова В. І. Етнонаціональна саморегуляція українського суспільства: життя поза шаблонами (постмодернистський контекст

символічного інтеракціонізму). Перспективи. Соціально-політичний журнал. Соціальна філософія. 2025. №1. С. 4-10.
http:// perspektyvy.pdpu.od.ua/1_2025/3.pdf

3. Аксьонова В. І., Сарваді Р. Д. Наукове мислення майбутнього фахівця як актив: вектори нових реалій у вищої освіті України // Методологія та технологія сучасного філософського пізнання. Матеріали VIII Міжнародної конференції студентів, молодих вчених та науковців (Одеса, 21-22 травня 2026 р.). С. 56-58.
DOI: https://doi.org/10.24195/PhilosophicalKnowledge2026
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/26061
https://mail.google.com/mail/u/0/?ogbl#inbox?projector=1

4. Аксьонова В. І. Поєднання наукової інновації з високою патріотичною свідомістю: виклики та перспективи розвитку //Освіта та соціалізація особистості : матеріали XIV Всеукраїнської Інтернет-конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених (Одеса, 23-24 квітня 2026 р.) / Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Одеса : Університет Ушинського, 2026. С. 10-13.
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/25527

5. Аксьонова В. І. Гносеологія як чинник становлення професійної культури майбутніх бакалаврів у контексті цивілізааційної орбіти України // Збірник тез доповідей викладачів, аспірантів та співробітників LX науково-технічної конференції «Наука в ЦНТУ: основні досягнення та перспективи розвитку» за підсумками проведення «Дня науки – 2026» 22-23 квітня 2026 року. Кропивницький: ЦНТУ, 2026. С.108-109.
https://kntu.kr.ua/file/content/53877/zbirnyk-tez-dopovidei-vykladachiv-aspirantiv-ta-spivrobitnykiv-lkh-naukovo-tekhnichnoi-konferentsii-nauka-vyrobnytstvu-2026-za-pids

6. Аксьонова В.І., Червонець А.В. Філософсько-методологічні проблеми наукового пізнання як складова фундаментальної професійної підготовки майбутніх фахівців : скрізь призму студентоцентризму // Збірник тез доповідей

здобувачів вищої освіти LVII науково-технічної конференції, «Наука в ЦНТУ : основні досягнення та перспективи розвитку» за підсумками проведення «Дня науки – 2026» 22-23 квітня 2026 року. Кропивницький : ЦНТУ, 2026. С. 193-196.
https://kntu.kr.ua/file/content/53878/zbirnyk-tez-dopovidei-lvii-naukovo-tekhnichnoi-konferentsii-zdobuvachiv-vyshchoi-osvity-nauka-vyrobnytstvu-2026-za-pidsumkamy-

7. Філософія: підручник / В.С. Бліхар, М.М. Цимбалюк, Н.В. Гайворонюк, В.В. Левкулич, Б.Б. Шандра, В.Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с.
https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/ 1234567890/4251

8. Філософія в короткому викладі. Вид. 2-е, доп. / З. В. Стежко. Кропивницький: 2020. 188 с.
http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/ handle/123456789/10464

9. Шепетяк Олег, Шепетяк Оксана. Філософія: Підручник. Львів: Місіонер, 2020. 784 с. http://surl.li/jxxvir

Додаткові

1. Аксьонова В.І., Скловський І.З Феномен освітоцентризму як формування цивілізованої особистості у XXI сторіччі. Наукові записки / ред. кол. : В.Ф. Черкасов, В.В. Радул, Н.С. Савченко та ін. Вип. 174. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В.Винниченка, 2019. С. 59–65.

2. Аксьонова В.І. Скловський І.З. Антропологія через призму освітоцентризму. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції Штучний інтелект «contra-мозок» : перспективи обдарованості в динаміці інформаційного світу, 24 жовтня 2018 року. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2018. С.157–166.

3. Аксьонова В.І. Філософія соціокультурних значень в інформаційній системі : вчора та сьогодні. Грані, Дніпро, 2018. Том. 21. № 6. С. 39 - 45.

4. Скловська О.І., Скловський І.З. Філософія (Релігієзнавство). Модуль 1. Вступ до філософії і основні етапи її історичного розвитку. Частина І. Релігія у філософсько-історичному контексті : навчальний посібник до колоквіумів, семінарів та організації самостійної роботи з вивчення курсу. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 52. с.

5. Франк С.Л. Сенс життя. Питання філософії. 1990. № 6. (Будь-яке видання)

6. Z. V. Stezhko, T. V. Khmil. 2023. Artificial intelligence as a sociocultural phenomenon: educational dimension - Anthropological Measurements of Philosophical Research – №24 – С. 68-74 (Web of Science). https://doi.org/10.15802/ampr.v0i24.295317

7. Christman J. Social and Political Philosophy. A contemporary introduction. New York, London: Routledge Taylor & Francis Group, 2017. – DOI https://doi.org/10.4324/9781315693323
https://www.taylorfrancis.com/books/9781315693323

8. Olafson, F. A. Philosophical anthropology [Electronic resource] / F. A. Olafson // Encyclopaedia Britannica. – 2014. – Mode of access: http://www.britannica.com/EBchecked/topic/456743/philosophical-anthropology

9. Pecorino, P. A. An Introduction to Philosophy. An online Textbook [Electronic resource] / P. A. Pecorino. – CUNY: Queens borough Community College, 2014. – Mode of access:
http://www.qcc.cuny.edu/Social Sciences/pecorino/INTRO_TEXT/CONTENTS.htm

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду
http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців
http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор.

https://www.deepl.com/uk/translator

Тема 7. Філософія моралі та права

Доповіді:

1. Моральна культура майбутнього інженера (менеджера, економіста тощо).
2. Комунікативна культура інженера (менеджера, економіста, будівника тощо).
3. Корпоративна культура інженера (менеджера, фінансиста тощо).

План заняття

7.1. Мораль та моральність. Право та правосвідомість.

7.2. Абсолютизм та релятивізм у етиці. Правової нігілізм.

7.3. Формування моральності та правової культури особистості.

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В.І. «Філософія науки та інновацій» у конспективному відображенні. Пролегомени методології та методики викладання» Навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти освітньо- наукового ступеня «Доктор філософії», галузь знань : 27 – Транспорт. Спеціальність : 275 – Транспортні технології. Спеціалізація : 275.00 – Авіаційний транспорт. Кропивницький : ЛА НАУ, 2022. (50 с.)

2. Спіноза Б. Етика. Будь-яке видання.

3. Філософія: підручник / В.С. Бліхар, М.М. Цимбалюк, Н.В. Гайворонюк, В.В. Левкулич, Б.Б. Шандра, В.Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с.

https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/ 1234567890/4251

4. Філософія в короткому викладі. Вид. 2-е, доп. / З. В. Стежко. Кропивницький: 2020. 188 с.
http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/ handle/123456789/10464

5. Шепетяк Олег, Шепетяк Оксана. Філософія: Підручник. Львів: Місіонер, 2020. 784 с.
http://surl.li/jxxvir

6. Aksenova V. Philosophy. Content module I. An introduction to philosophy, its humanistic sense and mission. Part 1. Early philosophy (pre- socratic period of oral philosophy metaphysics antique greece). Student's workbook for students of all forms of education, foreigner students and extra- mural students. Kirovohrad : FA NAU, 2016. 48 p.

7. Aksenova V. PHILOSOPHY OF SCIENCE. Guide for graduate students, distance learning education (Lectures, lecturesnotes, lectures video ppt, lectures audio). Part1. Philosophy of science. Graduate student's workbook. / Kropyvnytskiy: FA NAU, 2016. 52 p.

8. Aksenova V. PHILOSOPHY OF SCIENCE. Guide for graduate students, distance learningeducation (Seminars, seminars notes, glossary). Part 2. Навчально-методичний посібник для аспірантів. Кропивницький : ЛА НАУ, 2016. 46 p.

9. Aksenova V. PHILOSOPHY. Guede for students, graduate students and distance learning education (Lectures, lecturesnotes, lecturesvideo ppt, lectures audio). Ministry of education and science of Ukraine flight academy of the national aviation University. Kropyvnytskyi : FA NAU, 2018. Part III. 24 p.

10. Z. V. Stezhko, T. V. Khmil. 2023. Artificial intelligence as a sociocultural phenomenon: educational dimension - Anthropological Measurements of Philosophical Research. №24. С. 68-74 (Web of Science).
https://doi.org/10.15802/ampr.v0i24.295317

11. Christman J. Social and Political Philosophy. A contemporary introduction. New York, London: Routledge Taylor & Francis Group, 2017. – DOI https://doi.org/10.4324/9781315693323
https://www.taylorfrancis.com/books/9781315693323

Додаткові

1. Синергетична парадигма управління соціальними процесами в умовах глобалізації в контексті філософії науки. Навчально-методичний посібник. Кіровоград : ДЛАУ, 2011. 36 с.

2. Аксьонова В.І. Філософія. Філософія освіти. Становлення професійної комунікативної культури авіафахівців в контексті сучасного філософського дискурсу. Навчально-методичний посібник для курсантів, аспірантів усіх форм навчання та спеціальностей. Ч. 1. Кіровоград : КЛА НАУ, 2014. 104 с.

3. Аксьонова В.І. Філософія. Філософія освіти. Становлення професійної комунікативної культури авіафахівців в контексті сучасного філософського дискурсу. Практикум для курсантів, аспірантів усіх форм навчання та спеціальностей. Навчально-методичний посібник. Ч. 2. Кіровоград : КЛА НАУ, 2014. 112 с.

4. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Модуль 1. Тема 5 Гносеологія. Філософія пізнання. Навчально-методичний посібник. Частина 1. Кропивницький : ЛА НАУ, 2017. 168 с.

5. Аксьонова В.І. Філософія. Змістовий модуль 1. Тема 4. Онтологія. Філософське розуміння світу. Діалектика – загальна теорія розвитку. Навчально-методичний посібник до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та напрямків навчання. Кіровоград : ДЛАУ, Кропивницький : ЛА НАУ, 2018. 38 с. (співавтор Скловська О.І.)

6. Аксьонова В.І. Феномен міжкультурної комунікації в контексті культурної глобалізації : історико-філософський аспект. Навчально-методичний посібник. Кіровоград : ДЛАУ, 2011. 128 с. (співавтор Скловська О.І.)

7. Скловська О.І. Управління персоналом. Навчально-методичний посібник. Кіровоград : ДЛАУ, 2008.128 с.

8. Скловська О.І. Міжнародний діловий етикет і протокол. Навчально-методичні рекомендації для підготовки до семінарських занять і самостійної роботи. Част. І. Кіровоград : ДЛАУ, 2008. 360 с.

9. Olafson, F. A. Philosophical anthropology [Electronic resource] / F. A. Olafson // Encyclopaedia Britannica. 2014. Mode of access: http://www.britannica.com/EBchecked/topic/456743/philosophical-anthropology

10. Pecorino, P. A. An Introduction to Philosophy. An online Textbook [Electronic resource] / P. A. Pecorino. CUNY: Queens borough Community College, 2014. Mode of access: http://www.qcc.cuny.edu/Social Sciences/pecorino/ INTRO_TEXT/CONTENTS.htm

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців http://religstudies.org.ua/main.php

4. Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

Тема 8. Філософія релігії та мистецтва

Доповіді:

1. Конституція України про права, свободи та обов'язки людини і громадянина.

2. Релігія та свобода.

3. Парадокси свободи.

План заняття

8.1. Науково-пізнавальний та світоглядний аспекти філософського вивчення релігії.

8.2. Критичний та апологетичний підходи до визначення сутності та істинності релігії.

8.3. Роль і місце релігії в сучасному світі.

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Адорно Т. Теорія естетики / пер. з нім. П. Таращук. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 518 с.

2. Арістотель. Поетика. Будь-яке видання.

3. Аксьонова В.І. Міжкультурна комунікація як фактор формування глобального інформаційно-комунікативного простору : монографія. Кіровоград : КЛА НАУ, 2016. 228 с.

4. Аксьонова В.І. Гуманістичні обрії європейського простору : український контекст: монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 536 с.

5. Аксьонова В.І. Соціально-філософське осмислення становлення освітньо-комунікативної культури. (Розділ 3). Гуманітарний вимір якості професійної підготовки фахівців авіаційної галузі : монографія. Кропивницький : ЛА НАУ, 2018. С. 258–422.

6. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Філософія. підручник за ред. д. філософ. н, проф. Є.Р. Борінштейна. Розділ ІІІ Філософські досягнення людства ; 3.5. Філософія громадянського суспільства Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320 с.)

7. Бердяєв Н.О. Сенс творчості. Твори у 4-х т. Т. 2. Paris: Ymca-Press, 1980. 452 с.

8. Берлін І. Дві концепції свободи. Сучасна політична філософія : антологія . Київ, 1998. С. 56–113.

9. Борінштейн Є.Р. Національна політика України: проблеми і перспективи. Наукове пізнання : методологія та технологія. 2000. №1-2 (4-5). С.73-76.

10. Губерський Л. В., Андрущенко В. П. та ін. Філософія. Базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів. Харків : Фоліо, 2018. 621 с. https://odnb.odessa.ua/vnn/book/4947

11. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. Харків : Право, 2018. 432 с. http://library.kpi.kharkov.ua/files/new_postupleniya/fildan.pdf

12. Киричок О. Б. Філософія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Полтава : РВВ ПДАА, 2010. 381 с.

13. Aksyonova V., Sklovsky I. Personality as a phenomenon of civilized adoption of European values. Problem space of modern society: communicative and pedagogical interpretations collective monograph. Part I. Warsaw : BMT Erida Sp. Z o.o, 2019. P.126–141. Institute of European Integration (Warsaw, Poland).

14. Jean-Francois Lyotard. “The Postmodern Condition: A Report on Knowledge”. Available at: https://oceanofpdf.com/authors/jean-francois-lyotard/pdf-the-postmodern-condition-a-report-on-knowledge-download/

Додаткові

1. Бидерман Г. Енциклопедія символів. Будь-яке видання.

2. Буркхардт Т. Сакральне мистецтво Сходу та Заходу. Будь-яке видання.

3. Ґадамер Г.-Ґ. Актуальність прекрасного / пер. з нім. М. Кушнір. Герменевтика і поетика. Київ : Юніверс, 2001. С. 51–99.

4. Ґадамер Г.-Ґ. Істина і метод: у 2-х т. Т. 1. Герменевтика І : Основи філософської герменевтики / пер. з нім. О. Мокровольський]. Київ : Юніверс, 2000. 464 с.

5. Ґадамер Г.-Ґ. Естетика і герменевтика / пер. з нім. М. Кушнір. Герменевтика і поетика. Київ : Юніверс, 2001. С. 7–15.

6. Гегель Г.-В.-Ф. Естетика в 4-х т. Будь-яке видання.

7. Кралюк П. М. Історія філософії України : підручник. Київ : КНТ, 2018. 652 с. https://chtyvo.org.ua/authors/Kraliuk_Petro/Istoriia_filosofii_Ukrainy/

8. Дерріда, Ж. Цілі людини. Після філософії: кінець чи трансформація? Київ: Четверта хвиля. 2000. С. 114-145.
https://shron1.chtyvo.org.ua/Derrida_Jacques/Tsili_liudyny.pdf

9. Платон. Апологія Сократа // Платон. Діалоги. Київ, 1995.
https://librebook.me/dialogi

10. Рассел Б. Людське пізнання. Його сфера та межі. К., 1997.
https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/filosofija_poznanija/rassel-chelovecheskoe-poznanie-ego-sfera-i-granitsy

11. Тейлор, Ч. Джерела себе. Творення новочасної ідентичності. Київ : Дух і літера, 2005. 696 с.

12. Крвавич Д.П., Овсійчук В.А., Черепанова С.О. Українське мистецтво. Т. 1, 2, 3. Львів, 2003. 2008.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду
http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців
http://religstudies.org.ua/main.php

4. Транслятор.
https://www.deepl.com/uk/translator

Тема 9. Філософія культури

Доповіді:

1. Культурологія та організація в сфері культури та мистецтва.
2. Особливості соціокультурних функцій мистецтва.

План заняття

9.1. Духовна культура як форма ціннісної єдності цивілізації.

9.2. Людина як творець та творіння культури.

9.3. Феномени субкультури та контркультури.

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Філософія:підручник / за ред. доктора філософських наук, професора Є.Р. Борінште йна. Розділ ІІІ Філософські досягнення людства ; 3.5. Філософія громадянського суспільства. Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320 с.). http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/11962

2. Аксьонова В.І. Філософські проблеми наукового пізнання. (Гносеологія. Філософсько-методологічні проблеми наукового дослідження) : навч.-метод. посіб. Кропивницький: ЦНТУ, 2026. 399 с. https://dspace.kntu.kr.ua/handle/123456789/18901

3. Аксьонова В.І. Філософія. Навчальний посібник для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня бакалавра для усіх спеціальностей та форм навчання. Кропивницький: ЛА НАУ, 2022. 415 с.

4. Аксьонова В.І. Логіка: Практикум. Навчально-методичний посібник Кропивницький : ДонДУВС, 2024. 161 с. https://rep.dnuvs.ukr.education/handle/ 123456789/4102

5. Беньямін В. Мистецький твір у добу своєї технічної відтворюваності/ пер. з нім. Ю.Рибачук. вибране. Львів : Літопис, 2002. С. 53–97.

6. Бодрияр Ж. Паролі. Від фрагменту до фрагменту. Будь-яке видання.

7. Головей В.Ю. Проблема «кінця мистецтва» в контексті гегелівської концепції «художньої релігії» / В.Ю. Головей // Наук. вісн. Волин. Нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Сер. : Філософські науки. 2008. № 12. С. 229–236.

8. Губерський Л. В., Андрущенко В. П. та ін. Філософія. Базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів. Харків : Фоліо, 2018. 621 с. https://odnb.odessa.ua/vnn/book/4947

9. Киричок О. Б. Філософія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Полтава : РВВ ПДАА, 2010. 381 с.

10. Кралюк П. М. Історія філософії України : підручник. Київ : КНТ, 2018. 652 с. https://chtyvo.org.ua/authors/Kraliuk_Petro/Istoriia_filosofii_Ukrainy/

11. Кривуля О. М. Філософія : Навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. 592 с.

12. Roberto Albano Tommaso Maria Fabbry. Epistemological Alternatives // System, Actor, and Process Process: Keywords in Organization Studies, 2014, pp. 23-25: https://naukoved.at.ua/BOOK-SOZIOLOG-11-07-2014.pdf

13. Franca d'Agostini. Misunderstandings about truth // Church, Communication and Culture. 2019, vol. 4, no. 3, 266–286

14. Christman J. Social and Political Philosophy. A contemporary introduction// New York, London: Routledge Taylor & Francis Group, 2017. https://www.taylorfrancis.com/books/9781315693323

Додаткові

1. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Формування міжкультурної комунікації як «дому буття» в умовах культурної глобалізації. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка [Текст]. Вип. 95 / Треті Всеукраїнські Кулішеві читання з філософії етнокультури, присвячені пам'яті С.Б. Кримського: «Феноменологія софійності в українській культурі. Запити філософських смислів у мові, мистецтві, літературі». / за ред. д. філос. н. В.А. Личковаха. Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка; гол. ред. Носко М.О. Чернігів : ЧНПУ, 2011.С. 203-206. (Серія : філософські науки).

2. Донцов Д. Історія розвитку української національної ідеї. Київ,1991.

3. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу. Вибране. Київ, 1991.

4. Камю А. Міф про Сізіфа. Есе про абсурд. Будь-яке видання.

5. Кониський Г. Загальна філософія поділена на 4 відділи. Відділ «Моральна філософія або етика». Твори в 2-х т. Т.1. Київ, 1996.

6. Кьеркегор С. Насолода та борг. Будь-яке видання.

7. Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – це гуманізм // Читанка з історії філософії. Книга 6. Зарубіжна філософія XX ст. Київ, 1993.

8. Скловський І.З., Аксьонова В.І. Сміхова культура як феномен пробудження нелінійної історичної нації у філософії та літературі. Наукові записки. Вип. 142. Серія : Філологічні науки. Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. С. 242-244.

9. Скловський І.З., Аксьонова В.І. Гуманістичний контекст соціокультурного простору України. Наукове пізнання: методологія та технологія. Науковий журнал. 2015. №1 (34). С. 6-10.

10. Флоренський П. Іконостас. Київ : Мистецтво, 1994.

11. Франко І. Що таке поступ? // Франко І. Зібрання творів у 50 т. Т.45.

12. Relativity https://doi.org/10.1093/bjps/axz011 The British Journal for the Philosophy of Science, Volume 71, Issue 3, September 2020, Pages 1093–1111 (Web of Science): https://academic.oup.com/bjps/issue (Web of Science)

13. Onora O'Neill. Trust and Accountability in a Digital Age: https://doi.org/10.1017/S0031819119000457 Published online by Cambridge University Press: 14 October 2019 (Vol. 95, Issue 1 (Web of Science) https://www.cambridge.org/core/journals/philosophy/article/trust-and-accountability-in-a-digital-age/ADBDD9EEF4426590D5A60AF87611240D

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду
http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців
http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор.
https://www.deepl.com/uk/translator

Тема 10. Філософія цивілізації та інновацій

Доповіді

1. Інформаційне суспільство та сучасні інновації.

2. Комунікативна культура інженерної освіти в умовах глобалізації. Дискурс національної ідеї у цивілізаційному розвитку України.

3. Становлення цінностей етнокультури в українському цивілізаційному контексті буття.

План заняття

10.1.1. Специфіка світової ситуації кінця XX століття і початку XXI століття.

10.1.2. Основні глобальні проблеми сучасності. Передумови їхнього подолання.

10.1.3. Основні футурологічні концепції.

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Філософія:підручник / за ред. доктора філософських наук, професора Є.Р. Борінште йна. Розділ III Філософські досягнення людства ; 3.5. Філософія громадянського суспільства. Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320 с.).
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/11962

2. Аксьонова В.І. Філософські проблеми наукового пізнання. (Гносеологія. Філософсько-методологічні проблеми наукового дослідження) : навч.-метод. посіб. Кропивницький: ЦНТУ, 2026. 399 с.
https://dspace.kntu.kr.ua/handle/123456789/18901

3. Аксьонова В.І. Філософія. Навчальний посібник для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня бакалавра для усіх спеціальностей та форм навчання. Кропивницький: ЛА НАУ, 2022. 415 с.

4. Аксьонова В.І. Логіка: Практикум. Навчально-методичний посібник Кропивницький : ДонДУВС, 2024. 161 с.
https://rep.dnuvs.ukr.education/handle/ 123456789/4102

5. Губерський Л. В., Андрущенко В. П. та ін. Філософія. Базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів. Харків : Фоліо, 2018. 621с. https://odnb.odessa.ua/vnn/book/4947

6. Киричок О. Б. Філософія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Полтава : РВВ ПДАА, 2010. 381 с.

7. Кралюк П. М. Історія філософії України : підручник. Київ : КНТ, 2018. 652 с.
https://chtyvo.org.ua/authors/Kraliuk_Petro/Istoriia_filosofii_Ukrainy/

8. Кривуля О. М. Філософія : Навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. 592 с.

9. Roberto Albano Tommaso Maria Fabbry. Epistemological Alternatives // System, Actor, and Process Process: Keywords in Organization Studies, 2014, pp. 23-25:
https://naukoved.at.ua/BOOK-SOZIOLOG-11-07-2014.pdf

10. Franca d'Agostini. Misunderstandings about truth // Church, Communication and Culture. 2019, vol. 4, no. 3, 266–286

11. Christman J. Social and Political Philosophy. A contemporary introduction // New York, London: Routledge Taylor & Francis Group, 2017.
https://www.taylorfrancis.com/books/9781315693323

Додаткова

1. Аксьонова В.І. Постнекласична методологія моделі конвергентного суспільства України. Наукове пізнання: методологія та технологія. Науковий журнал. Філософія. №1(47). 2021. С. 23-28. Фахове видання з філософських питань.
https://rep.dnuvs.ukr.education/items/37980860-debf-421b-8039-78748cde3edb

2. Аксьонова В. І. Критичне мислення як складова інформаційної компетентності та наукової діяльності сучасного фахівця: інноваційні освітні

технології підготовки докторів філософії / Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції «Управління високошвидкісними рухомими об’єктами та професійна підготовка операторів складних систем (24 листопада 2021 року, м. Кропивницький). Кропивницький : Ексклюзив-Систем, 2021. С. 385-387. https://glau.kr.ua/index.php/ua/nauka/nk/2021-05-18-08-09-24/2322-2020-11-02-10-11-08

3. Аксьонова В. І., Скловський І. З. Трансформація українського суспільства на зламі тисячоліть (теоретико-методологічний аспект). Перспективи. Соціально-політичний журнал. №1. 2022. Одеса, С. 41- 48. Фахове видання з філософських питань. http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/15591

4. Аксьонова В. І., Томаровщенко М. А. та ін. Духовне життя людини: природа філософського знання (методологічний контекст). Матеріали X Інтернет- конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, присвяченої 30-річчю створення кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності та 205-річчю Університету Ушинського «Освіта та соціалізація особистості» (Одеса, 22-23 квітня 2022 року). Одеса : Університет Ушинського, 2022. С. 8-12. http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/15362

5. Аксьонова В. І. Гуманітарна освіта в Україні як фактор антропологізації становлення європейських цінностей. Перспективи. Соціально-політичний журнал. 2022. №3. С. 24-29. Фахове видання з філософських питань. Категорія Б. http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/16007

6. Аксьонова В., Пантілєєва К. Критичне мислення як складова інформаційної компетентності та наукової діяльності фахівця у галузі економічної безпеки. «Актуальні аспекти розвитку STEAM-освіти в умовах євроінтеграції» : збірник матеріалів II Міжнародної науково- практичної інтернет-конференції (м. Кропивницький, 26 квітня 2024 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2024. С. 235-240.

https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2024/06/
zbirnyk_tez_konferencziya_steam_26_04_2024.pdf

7. Аксьонова В. І. Онтологічні та аксіологічні засади толерантності в контексті соціокультурної комунікації поліцейського // Толерантність як аксіологічна основа професійної культури поліцейського : колективна монографія; Аксьонова В.І., Мухіна Г.В. та ін. / за заг. ред. Т. Кононенко. Київ : Алерта, 2024. Розд. ІІ. С.
https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/7396d1d9-3a35-41c5-87ea-01efbbac0ae7/content

8. Скловський І.З., Аксьонова В.І. Софократія як проект виходу гуманітарного знання із ситуації духовної нестабільності. Матеріали VIII Всеукраїнської наукової інтернет-конференції «Освіта та соціалізація особистості» (на базі інтернет - ресурсу кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності). Одеса, 24-25 квітня 2020 року. Одеса : Університет імені К.Д. Ушинського, 2020. С.5-7.

9. Aksonova V.I. Philosophy. Content module I. An introduction to philosophy. Philosophy, its humanistic sense and mission. part1: early philosophy (pre-socratic period of oral philosophy metaphysics. Antique. Student’s workbook for students of all forms of education, foreigner students and extra-mural students.Kirovohrad : FA NAU, 2016. 48 p.

10. Aksonova V.I. PHILOSOPHY OF SCIENCE. Guide for graduate students, distance learning education. (Lectures, lectures notes, lectures video ppt, lectures audio). Graduate student’s workbook. Kropyvnytskiy : FA NAU, 2016. Part 1.52 p.

11. Aksonova V.I. Philosophy of science. Курс лекцій з філософії науки для аспірантів. Кропивницький : ЛА НАУ, 2016. 52 с.

12. Aksonova V.I. PHILOSOPHY.Guide for students, graduate students and distance learning education (Lectures, lectures notes, lectures video ppt, lectures audio). Part III. Kropyvnytskyi : Flight academy of the national aviation Universityof Ukraine. (FA NAU), 2018. 24 p.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка http://www.philosci.univ. kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців http://religstudies.org.ua /main.php

4. Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

VIII. МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ З ПІДГОТОВКИ НАВЧАЛЬНО - ДОСЛІДНИЦЬКИХ РОБІТ (філософських есе)

... Нехай святі серця й ясні розуми рухають вперед філософію.

О.Ф. Лосєв

... Мислителі, генії, освічені цього світу і двигуни людства – це ті, що читали безпосередньо в книзі Всесвіту.

Артур Шопенгауер

Завершальною формою вашої самостійної роботи з вивчення курсу філософії є написання і захист навчально-дослідницької роботи (***філософського есе***). Цей вид навчальної діяльності сприяє вмінню вживати одержані філософські знання для аналізу й вирішення проблем, які виникають в процесі дослідження природи, суспільства та людини. Якість, оригінальність, самостійність і творчий характер філософського есе являються одним з найважливіших критеріїв ефективності вивчення курсу філософії.

Філософське есе, в якому немає зв'язку з життям, з актуальними проблемами, в якому в нудній, абстрактно-безособовій формі переробляються (сказати по-правді, досить часто бездумно переписуються наукові тексти –

літера в літеру) загальновідомі істини на рівні підручників по філософії, свідчать про те, що основна ціль вивчення філософії – оволодіння її творчим світоглядним і методологічним потенціалом – не досягнена. Такого типу "реферати" – даремна трата часу, яка не дає приросту знанням і самореалізації в творчості. І, навпаки, хай ще невміле, навіть з помилками, не досить стрункe – але *самостійне дослідження* окремо визначеної філософсько - світоглядні проблеми, можливість автора аргументовано викладати і прилюдно захищати свої ідеї, дає змогу вважати, що вивчення філософії не пройшло для вас марно, що воно принесе хороші результати і в майбутній навчально-дослідницькій роботі, при вивченні інших соціально-гуманітарних, технічних та спеціальних навчальних дисциплін.

Ваше філософське есе повинно задовольняти таким вимогам:

а) в ньому треба розкрити зміст вибраної проблеми і дати варіант особистого його осмислення і вирішення;

б) есе, як правило, не перевантажується цитатами: намагайтесь висловити ваші думки і доводити її логічно, послідовно і зрозуміло кожному слухачеві і читачеві;

в) форма викладення – будь-яка, близька до творчої індивідуальності автора: філософська притча, філософська поезія, філософський діалог і т.ін.;

г) загальний обсяг філософського есе не повинен перевищувати 5-7 сторінок рукописного тексту (не рахуючи титульного листа) на стандартних аркушах паперу (210 Х 297).

Основні етапи підготовки філософського есе:

а) *Вибір теми*. Пропонуємо вам перелік тем; відповідно до своїх інтересів, можете обрати будь-яку з них. Якщо запропоновані теми не задовольняють – пропонуйте свою тему, обговоривши її з викладачем, щоб уникнути штучних або псевдо-філософських проблем, таких як: "Діалектика перукарської справи", "Вплив розміру взуття на глибину розуму", і таке інше.

б) *Вибір літератури.* Спочатку необхідно вивчити, як ваша тема досліджувалась в філософській літературі, які є результати, що залишилось

невирішеним. Це позбавить вас від “відкриття Америки” або “винаходу велосипеду”. При підборі літератури вам допоможуть викладачі й робітники навчально-методичного кабінету кафедри, бібліографи науково-технічної бібліотеки академії.

в) *Розробка плану,* який повинен в стислому вигляді включати в себе основні ідеї вашого есе, чітко сформульовані питання, послідовно визначені основні тези та аргументи есе;

г) *складання списку використаної літератури.* Список складається в алфавітному порядку з визначенням: автора, назви твору, місця та року видання (для журналу рік та номер).

д) Оформлення філософського есе:

Титульний лист

Текст есе (5-7 сторінок рукопису).

Список літератури.

Підготовлене філософське есе представляється автором для захисту на семінарському занятті з філософії. Порядок та строки захисту встановлюються викладачем, що веде семінарські заняття.

По кожній підготовленій до захисту творчій роботі зі складу курсантської групи призначається *опонент*.

Опонентування навчально - дослідницької роботи.

Головне завдання опонента: попередня експертиза представленої до захисту роботи і виступ з її аналізом на занятті після того, як автор твору викладає свої ідеї і відповість на запитання.

Опонент, читаючи рукопис твору, готує усний виступ, в якому повинні бути освітлені наступні моменти:

- про що даний твір, в чому суть проблеми, відповідність теми твору його змісту, актуальність проблеми;
- оцінка ідеї, її аргументація, сильні та слабкі сторони; в чому новизна та філософсько - світоглядний зміст ідеї твору;

- оцінка логіки висловлення, послідовності, ступінь розуміння ідей читачем;

- експертиза та оцінка якості аналізованої роботи:

Твір: самостійна творча оригінальна робота, – *найвища оцінка (відмінна);*

Переказ: поряд з власними ідеями є переказ, багато запозичених цитат без коментарів, – *середня оцінка(задовільна);*

Плагіат: запозичення ідей іншого автора – *незадовільна оцінка.*

Таким чином, опонент дає розгорнуту характеристику прочитаної роботи і вносить пропозицію по її оцінці. Робота опонента також оцінюється викладачем, який керує захистом есе. Недоброякісна, поверхнева експертиза припускає відміну захисту з переносом на більш пізній строк та зміною опонента.

Після захисту навчально-дослідницької роботи есе здаються на кафедру, оцінка враховується на підсумковому курсовому екзамені з філософії.

Найбільш цікаві творчі, ідейно-оригінальні філософські есе курсантів оформляються у вигляді машинописних томів “Філософська творчість курсантів” і зберігаються на кафедрі у фондах загальної та навчальної літератури на правах авторських рукописів.

Бажаємо Вам успіху!

Творіть, Ви талановиті!

IX. ТЕМИ ФІЛОСОФСЬКИХ ЕСЕ

1. Що таке життя?
2. Звідки береться зміст життя?
3. Чи має життя ціль?
4. Духовні риси людини майбутнього.
5. Життя і космос: хто ми, звідки ми?
6. Сократ – наш сучасник?
7. Суспільство та мурашник: спільність та відмінність.
8. Межі автономності людини.

9. Розгадка таємниці любові.
10. Чому любов – “найвеличніший винахід людства” (Енгельс) ?
11. Чи є в житті щастя?
12. Згубність та користь філософії.
13. Альтернативи дарвінізму в походженні людини.
14. Розум і безумство в сучасному світі.
15. Мій погляд на питання існування Вищого Розуму.
16. Взаємовідносини політики, економіки та етики.
17. Парадокси культури та цивілізації.
18. Міфи масової свідомості.
19. Безсмертя: ілюзія чи реальність?
20. Людство на роздоріжжі: початок XXI століття.
21. Що означає бути вільним?
22. Чому я вірю (не вірю) З. Фройду.
23. «Я знаю, що я нічого не знаю» (Сократ).
24. Чи існує «Одинадцята заповідь»?
25. Хто крутить «Колесо Фортуни»?
26. Джерела та зміст історичного оптимізму.
27. Яка дорога веде до храму: людина в світі, який змінюється.
28. Що робити? («Універсальний рецепт» вирішення глобальних проблем сучасності).
29. Хто винен? (Причини глобальних проблем людства).
30. Філософія національної ідеї.
31. Джерела добра і зла.
32. Чи «врятує краса світ»?
33. Як зберегти людяність.
34. Чому: «сон розуму породжує чудовиськ»?
35. Чи існує цінність паранауки?
36. Чи існує «Кодекс» гідного життя?
37. Політика і моральність: вічні антиподи або ..?

38. Ескапізм як засіб життя.
39. Багатство чи убогість комуністичної ідеї?
40. Освіченість та неосвіченість: шляхи вирішення сучасних парадоксів освіти.
41. «Філософія дає людині вміння залишатись на одинці з собою» (Діоген).
42. Особистістю народжуються чи стають?
43. Звідки беруться генії?
44. «Людина народжена вільною, але вона завжди в кайданах» (Ж.-Ж. Руссо).
45. Дух, душа, духовність.
46. Основні аспекти самореалізації та самоутвердження особистості.
47. Чи існують «критерії» мудрості?
48. Рівність як ідеал і реальність.
49. Мій доказ тези: «світ непізнавальний».
50. «Всі прогреси реакційні, якщо руйнується людина»…
51. Честолюбство: недолік чи норма?
52. Національна ідея в XXI столітті.
53. Перспективи України в європейському та світовому просторі.
54. Покликання людини: «для чого ми живемо»?
55. Чи є кінець людського існування та яка його мета?
56. Феномен безсвідомого, його природа та функції.
57. «Трагедії» та насолода творчої діяльності.
58. Чи існує «Золоте правило моральності».
59. Критерії моральної оцінки вчинку.
60. Чи можна бути моральним в аморальних обставинах?
61. Якою бути моїй дитині: проект майбутнього батька (матері).
62. Батьки і діти: шляхи досягнення гармонії поколінь.
63. Що означає: «Жити красиво»?
64. Евтаназія: чи гуманна вона?

65. Імперативи людяності.
66. Мед і отрута любові.
67. Статева мораль: сучасний погляд на давню проблему.
68. Ціль пошуків людського духу.
69. «Культура радості» та «культура дозвілля» : вчора, сьогодні і завтра.
70. Хто є справжнім інтелігентом.
71. Національна мова і національна свідомість.
72. Основні виміри духовного життя людини.
73. Наука і псевдонаука.
74. Патріотизм, космополітизм, націоналізм, інтернаціоналізм як ідеологічні цінності та соціальні орієнтири.
75. Соціальна справедливість і законність.
76. Права людини в сучасному світі.
77. Право на працю як цінність.
78. Взаємозв'язок істини, добра, краси.
79. Постісторичне буття людства: футурологічний погляд.
80. Духовно-інтелектуальні засади професіоналізму (на прикладі майбутньої спеціальності).

X. ТЕСТИ З ДИСЦИПЛІНИ «ФІЛОСОФІЯ»

Змістовий модуль 1. Етапи становлення та розвитку філософії

1. До історичних типів світогляду належить:

A. Романтичний

B. Етнічний

C. Міфологічний

D. Буденний

E. Гуманістичний.

2. Немає людини, яка б не мала світогляду.

A. Так

B. Ні

C. Це залежить від освіти

D. Це залежить від рівня розвитку суспільства

E. Інколи бувають особи без світогляду.

3. Що є ядром будь-якого світогляду?

A. Світовідчуття

B. Світосприйняття

C. Світорозуміння

D. Світотлумачення

E. Світоспоглядання.

4. Чим відрізняється філософія від міфології і релігії?

A. Вченням про авторитети

B. Раціонально-теоретичним уявленням про світ

C. Образністю уявлень

D. Вченням про надприродне

E. Практичним відношенням до світу.

5. Вкажіть поняття, яке лежить в основі філософствування.

A. Елементарні частинки

B. Інформація

C. Система

D. Образ

E. Категорія.

6. До напрямків філософського дослідження не відноситься:

A. Метафізика

B. Гносеологія

C. Логіка

D. Естетика

E. Хімія.

7. До функцій філософії належать:

A. Експериментальна

B. Теологія

C. Гносеологічна (пізнавальна)

D. Політико-організаційна

E. Технологічна.

8. Дайте визначення і розкрийте поняття міфології.

9. Слово «філософія» у перекладі з давньогрецької означає:

A. Любов до землі

B. Любов до мудрості

C. Любов до Бога

D. Любов до народу

E. Любов до самого себе.

10. Зміст світогляду групується довкола питання:

A. Природне – соціальне

B. Тварина – інша тварина

C. Рослини – світ

D. Людина – світ

E. Природні – штучні речі.

11.До структурних елементів філософського знання відноситься:

A. Геологія

B. Біологія

C. Онтологія

D. Міфологія

E. Етнографія.

12. Яка з названих функцій не є філософською?

A. Пізнавальна

B. Методологічна

C. Аксіологічна

D. Політично-організаційна

E. Праксеологічна.

13. Яка з названих дисциплін не є філософською?

A. Метафізика

B. Діалектика

C. Аксіологія

D. Онтологія

E. Демографія.

14. У чому полягає схожість, відмінність між філософією і наукою? В якому розумінні філософія більше, ніж наука?

15. Що є історично першою формою світогляду?

A. Релігія

B. Міфологія

C. Філософія

D. Наука

E. Паранаука.

16. Висловлювання “Все тече, все змінюється”належить:

A. Піфагору

B. Демокріту

C. Геракліту

D. Платону

E. Аристотелю.

17. Старогрецький філософ Сократ основну увагу у своїх міркуваннях приділяв A. Космосу та законам його розвитку

B. Людині та самопізнанню

C. Співвідношенню світу ідей та світу речей

D. Політичному устрою держави

E. Атомістичній теорії.

18. Що з названого не належить до чотирьох стихій давньогрецьких філософів? A. Думки

B. Вогонь

C. Вода

D. Повітря

E. Земля.

19. Хто є автором теорії ідей?

A. Сократ

B. Декарт

C. Платон

D. Геракліт

E. Демокріт.

20. В основі всього сущого, за Піфагором, лежить:

A. Порядок

B. Бог

C. Розум

D. Число

E. Атоми .

21. Назвіть особливості східного та західного філософствування, їх різницю і певну взаємодоповнюваність.

22. В якому із напрямків східної філософії є твердження про те, що буття – це страждання?

A. Конфуціанство

B. Чарвака-локаята

C. Даосизм

D. Буддизм

E. Санкх'я

23. Недіяння в даосизмі – це:

A. Повна бездіяльність

B. Споглядання

C. Необхідне втручання в події

D. Планування своїх дій

E. Внутрішнє звільнення від всілякої егоїстичної діяльності

24.З яких ідей розпочинається антична філософія:

A. Матеріалістичних

B. Ідеалістичних

C. Діалектичних

D. Натурфілософських

E. Метафізичних.

25. Хто у Стародавній Греції є засновником діалектичного мислення?

A. Піфагор

B. Геракліт

C. Фалес

D. Сократ

E. Платон.

26. Хто із старогрецьких філософів вважає, що за своєю будовою речі складаються з матерії та форми ?

A. Арістотель

B. Платон

C. Сократ

D. Демокріт

E. Геракліт.

27. Хто із філософів є автором ідеї про ідеальну державу:

A. Демокріт

B. Геракліт

C. Сократ

D. Платон

E. Аристотель.

28. Охарактеризуйте основні риси античної філософії

29.Який напрямок належить до середньовічної європейської філософії

A. Сенсуалізм

B. Суфізм

C. Епікуреїзм

D. Схоластика

E. Лінгвістика.

30. Антропоцентризм філософії Відродження – це філософська позиція, згідно якої:

A. Людина має підпорядковуватись традиціям

B. Людина має діяти відповідно до законів природи

C. Людина – це те ж саме, що й тварина

D. Людина є вихідним пунктом для оцінки всіх явищ і процесів у світі, центром світу

E. Людина не має ні в що втручатися.

31. Засновником філософії Нового часу вважається:

A. Геракліт Ефеський

B. Сократ

C. Жан-Поль Сартр

D. Леонардо да Вінчі

E. Френсіс Бекон.

32.Який метод пізнання протиставив Ф. Бекон середньовічній схоластиці?

A. Дедукцію

B. Індукцію

C. Діалектику

D. Майєвтику

E. Силогістику.

33. Хто є автором вчення про монади?

A. Декарт

B. Демокріт

C. Платон

D. Лейбніц

E. Спіноза.

34. Онтологічним принципом середньовічної філософії є:

A. Раціоналізм

B. Креаціонізм

C. Одкровення

D. Формалізм

E. Догматизм.

35. В суперечці про універсалії реалісти стверджували:

A. Ідея загального поняття передує речі

B. Реальними є лише одиничні речі, а «імена після речей».

C. Ідея речі не відповідає її матеріальному втіленню.

D. Ніщо реально не існує

E. Ідея ідентична речі.

36. Окресліть основні риси світогляду (філософії) епохи Відродження.

37. У суперечці про універсалії номіналісти твердили:

A. Ідея загального (поняття) передує речі

B. Ідея речі не відповідає матеріальному втіленню

C. Ідея ідентична речі, а «імена після речей»

D. Реальними є лише одиничні речі

E. Ніщо реально існує.

38. У чому суть схоластики?

A. Уміння дискутувати

B. Раціонально обґрунтовувати релігійні догмати

C. Наука про природу речей

D. Темне, незрозуміле вчення

E. Філософія, яку викладають у духовних закладах.

39.Термін “гуманізм” стосовно доби Відродження означає:

A. Синонім релігійності

B. Засудження радощів людського життя

C. Визнання краси душі та тіла людини і її права на пізнання та діяльність

D. Вчення про розмежованість душі та тіла

E. Визнання геліоцентричної системи.

40.Для філософії Нового часу характерною є:

A. Метафізика

B. Геоцентризм

C. Раціоналізм

D. Креаціонізм

E. Плюралізм.

41. Які із перерахованих властивостей субстанції Спіноза вважав атрибутами?

A. Діяльність

B. Протяжність

C. Всезагальність

D. Матеріальність

E. Причинність.

42. Теорію природного права розробив:

A. Гельвецій

B. Дідро

C. Гердер

D. Локк.

E. Лейбніц.

43. Розкрийте зміст поняття пантеїзму.

44. Який термін відображає принцип, згідно якого історія є здійсненням божественного плану:

A. Теоцетризм

B. Креаціонізм

C. Провіденціалізм

D. Патристика

E. Апологетика .

45. Хто із названих нижче філософів є автором висловлювання "Мислю, отже існую"?

A. Ф. Бекон

B. Т. Гоббс

C. Г. Лейбніц

D. Д. Локк

E. Р. Декарт.

46. Хто з філософів зробив висновок, що свобода є пізнана необхідність?

A. Ф. Бекон

B. Р. Декарт

C. Т. Гоббс

D. Б. Спіноза

E. Г. Лейбніц.

47.Чим є простір та час відповідно до „Критики чистого розуму” І. Канта:

A. Умовами життя

B. Характеристиками світу

C. Характеристикою „речі у собі”

D. Характеристиками науки

E. Апріорними формами чуттєвого сприйняття.

48. „Річ у собі” в Канта означає:

A. Закриту для інших особистість

B. Прихований зміст речі

C. Закон

D. Сутність

E. Явище.

49. Початковим етапом розвитку Абсолютної Ідеї є:

A. Логіка

B. Свободи волі

C. Природа

D. Суспільство

E. Божественне провидіння.

50.Гегель вважав, що в основі реальності є:

A. Абсолютна ідентичність

B. Абсолютна несвідомість

C. Абсолютна ідея

D. Абсолютне джерело всього

E. Абсолютна свобода волі.

51. Хто є суб’єктом творчості, за Гегелем:

A. Людина як особа

B. Людство в цілому

C. Бог

D. Світовий дух

E. Природа як одухотворена істота.

52. Яке із вище приведених визначень матерії належить Гегелю:

A. Матерія – це все те, що має масу та енергію

B. Матерія є все те, що складається з атомів

C. Матерія є постійна можливість відчуттів

D. Матерія – це інобуття абсолютної ідеї

E. Матерія – об’єктивна реальність, дана нам у відчуттях.

53.Фейєрбах називає спосіб ілюзорного задоволення людиною своїх потреб:

A. Політикою

B. Філософією

C. Наукою

D. Релігією

E. Мистецтвом.

54.Засновником екзистенціалізму був:

A. С. К'єркегор

B. З. Фрейд.

C. Ф. Ніцше

D. Ж.-П. Сартр

E. М. Хайдеггер.

55. Центром світогляду К. Маркса вважається:

A. Матеріалістичне розуміння історії

B. Категоричний імператив

C. Несвідома воля

D. Діалектика абсолютного духу

E. Сума людських інстинктів.

56. «Філософія життя» – це філософський напрямок, зосереджений на:

A. Створенні наукових теорій і систем

B. Формулюванні основних моральних законів

C. Повноті переживань в духовному внутрішньому житті людини

D. Ситуації зміни в природі суспільства

E. Це практична філософія.

57.Згідно екзистенціалізму Ж.-П.Сартра, “Свобода для людини – це”:

A. Завоювання цивілізації

B. Велике щастя

C. Неймовірно тяжка ноша

D. Недосяжна мрія

E. Дарована богом свобода волі.

58. До якого напрямку філософії відносяться позитивізм XX ст.:

A. Об’єктивно-ідеалістичного

B. Суб’єктивно-ідеалістичного

C. Матеріалістичного

D. Дуалістичного

E. Плюралістичного.

59. Який метод є ключовим для філософської герменевтики:

A. Аналіз

B. Пояснення

C. Розуміння

D. Синтез

E. Дедукція.

60.Яка з перерахованих етноментальних рис східнослов’янських народів є специфічно українською:

A. Колективізм

B. Пасивність

C. Раціоналізм

D. Кордоцентризм

E. Екстравертизм.

61. У чому полягає специфіка філософії та світогляду українського романтизму: A. В основі культ почуттів творчого екстазу

B. В злитті людини з природою

C. У використанні світу символів

D. У пошуку абсолютних цінностей

E. У пошуку вічної правди життя, соціальної справедливості.

62. Автором концепції ноосфера був:

A. Чижевський

B. Подолинський

C. Вернадський

D. Ходовий

E. Винниченко.

63. До представників української „філософії серця" слід віднести філософа:

A. Франка

B. Прокоповича

C. Подольського

D. Юркевича

E. Драгоманова.

64. Яку нерівність у суспільному житті людини допускав Г. Сковорода:

A. Расову

B. Гендерну

C. Класову

D. Станову

E. Природну обдарованість.

65. Назвіть головні риси української філософії.

Змістовий модуль 2. Теорія філософії: онтологічні, гносеологічні,соціальні та аксіологічні виміри

66.Проблема буття вивчається такою філософською дисципліною:

A) Естетикою

B) Етикою

C) Аксіологією

D) Гносеологією

E) Онтологією.

67. Філософська концепція, згідно якої в основі світу лежить одна субстанція це:

A) Дуалізм

B) Плюралізм

C) Монізм

D) Холізм

E) Теїзм.

66. Які з визначень матерії є філософськими:

A) Матерія – це все те, що має масу та енергію

B) Матерія - це речовина, поле, вакуум

C) Матерія – це філософська категорія для позначення об’єктивної реальності D) Матерія – це інобуття абсолютної ідеї

E) Матерія – це субстанція, першооснова всього, що існує.

67. Що означає час як філософська категорія:

A) Час існує не в самих речах, а тільки в мислені, завдяки людському розуму

B) Час – плинна тривалість, в якій все виникає і зникає

C) Час – це форма існування матеріальних об’єктів, які характеризуються послідовністю та тривалістю

D) Час – це всезагальне зовнішня умова буття та створена Богом разом з матерією, це абстрактна тривалість

E) Час – абстрактна можливість яка існує самостійно поза матерією.

68. Що характеризує простір як філософську категорію:

A) Простір – безконечна протяжність, що вмішує в собі всю матерію

B) Простір – це форма існування матеріальних об’єктів, яка характеризується протяжністю та об’ємом

C) Простір – все загальна зовнішня умова буття тіл, створена Богом разом з матерією

D) Простір – це не реальність світу речей, а спосіб, яким ми сприймаємо речі

E) Простір існує самостійно та незалежно від матерії.

69.Чому рух є загальним способом існування світу, і коли таке розуміння руху утвердилось у філософії?

70. Діалектика – це метод філософського дослідження, який зорієнтований на те, щоб:

A) Розглядати світ незмінним

B) Розглядати світ в процесі розвитку, зміни

C) Вивчати лише явища об’єктивного світу

D) Збирати незаперечні та незмінні елементи знань

E) Описувати результати інтуїтивних прозрінь.

71. Яке із приведених визначень є вірним:

A) Розвиток – це процес, у ході якого об’єкт набуває нових властивостей та ознак

B) Розвиток – це процес, в результаті якого об’єкт кількісно збільшується

C) Розвиток – це такий зміст об’єктів, який сприяє його якісному перетворенню

D) Розвиток – це рух у напрямку прогресу

E) Розвиток – це моральне вдосконалення суб’єкта.

72. Яка із перерахованих вище концепцій розвитку стверджує, що джерелом розвитку виступає суперечність:

A) Діалектична концепція

B) Структуралістична концепція

C) Суб’єктивно-ідеалістична концепція

D) Емерджентна концепція

E) Синергетична концепція.

73. Яке із перерахованих понять виступає по відношенню до інших як загальне? A) Рух

B) Зміна

C) Розвиток

D) Взаємодія

E) Відношення.

74. Яке з перерахованих понять не належить до синергетичних категорій:

A) Синергія

B) Закрита система

C) Відкрита система

D) Нелінійність

E) Самоорганізація.

75. Перерахуйте та коротко охарактеризуйте альтернативи діалектики.

76. Людська свобода – це:

A) Можливість людини роботи те, що вона хоче;

B) Уміння діяти на основі пізнаної необхідності;

C) Вміння підпорядковувати все своїй волі;

D) В діяльності людини все наперед вирішено;

E) Свобода це спонтанна поведінка людини.

77. Виділіть серед перелічених релігійну концепцію походження людини:

A) Трудова

B) Еволюціоністська

C) Креаціоністська

D) Теорія космічного походження

E) Концепція спонтанної мутації.

78. Виділіть серед перелічених концепцій походження людини ту, яка належить дарвінізму:

A) Трудова

B) Еволюціоністська

C) Креаціоністська

D) Езотерична

E) Теорія космічного походження.

79. Суспільний індивід, якому притаманні спеціально значущі риси, що утворюють стійку систему, це:

A. Особа

B. Людина

C. Особистість

D. Індивід

E. Індивідуальність.

80. Специфічні якості людського індивіда, це:

A. Індивід

B. Людина

C. Особа

D. Особистість

E. Індивідуальність.

81. Унікальною рисою окремої людини в протилежність типовим рисам є:

A) Індивід

B) Індивідуальність

C) Особистість

D) Суб’єкт

E) Об’єкт.

82. Чим відзначається історична особистість?

83. Яка ознака відрізняє психіку людини від психіки тварин:

A) Інстинкти

B) Емоції

C) Наявність другої сигнальної системи

D) Відчуття

E) Пам’ять.

84. Що з’явилось раніше – мислення чи мова?

A) Мислення

B) Мова

C) Одночасно

D) Вони абсолютно непов’язані між собою, тому питання є некоректним.

85. У якому судженні вірно розкрито суспільно-історичну суть свідомості:

A) Свідомість може не відображати суспільне життя

B) Суспільне життя не впливає на свідомість

C) Свідомість є продуктом соціального середовища і не існує поза спілкуванням

D) Свідомість людини не визначає суспільне життя

E) Свідомість – це продукт матерії.

86. Серед основних структурних рівнів свідомості виділіть визначальний:

A) Емоції

B) Знання

C) Воля

D) Мислення

E) Пам'ять.

87. Виділіть поняття, яке фіксує відображення предметів та явищ дійсності в цілісності притаманних їм властивостей:

A) Мислення

B) Сприйняття

C) Уявлення

D) Відчуття

E) Судження.

88. Як співвідносяться поняття *свідомість-душа-психіка*?

89. Назвіть вірне твердження:

A) Вся матерія мислить

B) Мислить тільки жива матерія

C) Мислять тільки люди

D) Комп’ютерне мислення є аналогічним людському

E) Вищі тварини також здатні мислити.

90.Яке явище не належить до суспільної психології:

A) Моральні звички і традиції

B) Художній смак

C) Почуття класової солідарності

D) Світогляд особистості

E) Соціальні передчуття.

91. Яке явище належить до ідеології?

A) Художня чуттєвість

B) Юриспруденція

C) Патріотизм

D) Релігійні почуття

E) Національні традиції.

92. До нетеоретичного рівня свідомості не відноситься:

A) Наука

B) Філософія

C) Політична свідомість

D) Народна мудрість

E) Правова свідомість.

93. Назвіть форму суспільної свідомості, у якій пізнавальна функція є основною:

A) Політика

B) Право

C) Наука

D) Філософія

E) Мораль.

94. Форма висновку від окремого до загального називається:

A) Дедукція

B) Індукція

C) Аналіз

D) Синтез

E) Аналогія.

95. На емпіричному рівні пізнання спрямоване на здобування:

A) Відчуттів

B) Наукових фактів

C) Понять

D) Істини

E) Знань.

96. Що не належить до рівня емпіричного пізнання:

A) Спостереження

B) Вимірювання

C) Експеримент

D) Сприймання

E) Абстрагування.

97.Який елемент не належить до політичної системи:

A) Держава

B) Церква

C) Партії

D) Громадянське суспільство

E) Політична культура.

98.Об’єктивність істини означає:

A) Згоду більшості

B) Цілеспрямоване відображення дійсності

C) Незалежність змісту знання від людини

D) Незалежність змісту знання від інтересів та потреб

E) Дзеркальне відтворення дійсності.

99.Суспільство – це:

A) Сукупність людей, що проживають разом

B) Сукупність людей, пов’язаних здійсненням процесів життєдіяльності

C) Сукупність людей, що поєднані спільною територією проживання

D) Сукупність людей, поєднаних єдиними життєвими цінностями

E) Сукупність органів, інститутів та установ, які регулюють життя людей.

100.Чим визначають істинність знань:

A) Очевидністю

B) Вірогідністю

C) Правдивістю

D) Відповідністю критеріям та нормам науковості

E) Об’єктивністю змісту.

XI. ФІЛОСОФСЬКІ ЧИТАННЯ

Питання для обговорювання:

I. Духовна спадщина Сократа

I.1. Особистість Сократа.

I.2. Суспільно-політична діяльність Сократа. I.3. Діалектика Сократа.

І.4. «Пізнай самого себе» – вихідна теза сократівського філософствування.

Теми доповіді

(обираються за бажанням студентів)

1.1.Вчення про благо і душу. 1.2. «Доброчесність – знання».

1.3.Теологія Сократа.

1.4.Сократ і ми.

Список рекомендованих джерел

1. Аксьонова В.І. Футурологічне усвідомлення молодим фахівцем сенсу буття. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Ефективні моделі управління в сучасних умовах: теорія і практика» 10- 11червня 2016р. Кіровоград:«Екс-еклюзив-Систем», 2016. С. 15–16.

2. Aksenova V.I. Critical thinking is the most important scientific feature of modern young researcher. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Управління високошвидкісними рухомими об’єктами та професійна підготовка операторів складних систем» 24-25листопада 2016 року, Кропивницький: КЛА НАУ, 2016. С. 211–212.

3. Аксьонова В. І. Антропологія через призму освітоцентризму. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції Штучний інтелект «contra – мозок»: перспективи обдарованості в динаміці інформаційного світу, 24 жовтня 2018 року. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2018. С.157–166. (співавтор: Скловський І.З.)

4. Платон. Твори. Будь-яке видання.

5. Скловська О.І., Скловський І.З. Філософія (Релігієзнавство). Модуль 1. Вступ до філософії і основні етапи її історичного розвитку. Частина І. Релігія у філософсько-історичному контексті : навчальний посібник до колоквіумів, семінарів та організації самостійної роботи з вивчення курсу. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 52. с.

6.Філософія в короткому викладі. Вид. 2-е, доп. / З. В. Стежко. Кропивницький: 2020. 188 с.
http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/handle/123456789/10464

7. Філософія: методичні рекомендації / Р.П. Даниляк. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2017. 44 с.

8. Філософія: підручник / В.С. Бліхар, М.М. Цимбалюк, Н.В. Гайворонюк, В.В. Левкулич, Б.Б. Шандра, В.Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с.
https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4251

9. Шепетяк Олег, Шепетяк Оксана. Філософія: Підручник. Львів: Місіонер, 2020. 784 с.
http://surl.li/jxxvir

10. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ: Вид-во "Орій" при УКСП "Кобза", 1992. 230 с.
http://litopys.org.ua/chyph/chyph.htm

ІІ. Г. Сковорода – засновник української класичної філософії

Питання для обговорювання:

ІІ.1. Г.С. Сковорода: життя та творча діяльність.

ІІ.2. Давньогрецькі джерела філософії Г. Сковороди.

ІІ.3. Концепція Г. Сковороди про двонатурність світу.

ІІ.4. Вчення Г. Сковороди про “три Світи” та їх співвідношення.

ІІ.5. Етика Г. Сковороди: вчення про благо, добро і зло, щастя і сенс життя.

Теми доповіді та реферату

(обираються за бажанням студентів)

ІІ.1. Кордоцентризм і атеїзм – домінантні риси в філософському світогляді Г. Сковороди.

ІІ.2. Заповіт Г. Сковороди: як людині жити в щасті.

Список рекомендованих джерел

1. Аксьонова В.І. Філософія. Комплекс навчально-методичного забезпечення з підготовки до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та спеціальностей навчання. Кропивницький : КЛА НАУ, 2017. 308 с.

2. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі: монографія / В. Г. Кремень; Акад. пед. наук України.3-тє вид. Київ: Знання, 2018.

3. Кримський С. Б. Про софійність, правду, смисли людського буття: Зб. наук. публіцист. і філос. ст. Київ, 2010.

4. М. Попович. Що таке філософія? // Філософська думка. 2006. № 1. С. 3-24

5. Григорій Сковорода : філософія свободи. 2-е вид. / Мирослав Попович. Київ: Майстерня Білецьких, 2008. 255 с.

6. Стежко З.В. «Суперечливість свободи та парадокси відповідальності (антропологічний аналіз) // «Anthropological Measurements of Philosophical Research» – Дніпро, 2018, №13. – С. 65-78. (Web of Science). http://dx.doi.org/10.15802/ampr.v0i13.131937

ІІІ. Істини та містифікації екзистенціалізму

Питання для обговорювання

ІІІ.1. Екзистенціальна філософія як головна форма сучасного філософського гуманізму: історико-філософські джерела, сутність вчення, напрями.

ІІІ.2. Серен К’єркегор – попередник екзистенціалізму: життя і доля.

ІІІ.3. Екзистенціальна філософія Мартіна Гайдеггера.

ІІІ.4. Жан-Поль Сартр про свободу як універсальну характеристику людського існування.

Теми доповіді та реферату

(обираються за бажанням студентів) ІІІ.1. Проблеми абсурду та бунту в філософії Альбера Камю. ІІІ.2. Філософська віра Карла Ясперса.

Список рекомендованих джерел

1. Аксьонова В.І. Філософія. Комплекс навчально-методичного забезпечення з підготовки до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та спеціальностей навчання. Кропивницький : КЛА НАУ, 2017. 308 с. (співавтор: Скловська О.І.).
2. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Змістовий модуль 1. Тема 4. Онтологія. Філософське розуміння світу. Діалектика – всезагальна теорія розвитку. Навчально-методичний посібник до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організацій самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та напрямів навчання. Кропивницький : ЛА НАУ, 2018. 38 с.
3. Коссак Е. Екзистенціалізм у філософії та літературі. Будь-яке видання.
4. Кьеркегор С. Мить. Будь-яке видання.
5. Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – це гуманізм. Будь-яке видання.
6. Філософія в короткому викладі. Вид. 2-е, доп. / З. В. Стежко. Кропивницький: 2020. 188 с. http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/handle/123456789/10464
7. Філософія: методичні рекомендації / Р.П. Даниляк. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2017. 44 с.
8. Філософія: підручник / В.С. Бліхар, М.М. Цимбалюк, Н.В. Гайворонюк, В.В. Левкулич, Б.Б. Шандра, В.Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с. https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4251
9. Шепетяк Олег, Шепетяк Оксана. Філософія: Підручник. Львів: Місіонер, 2020. 784 с. http://surl.li/jxxvir

IV. Дмитро Чижевський – філософ, вчений – енциклопедист

Питання для обговорювання:

IV.1. Творча біографія Д.І. Чижевського (1894–1977рр.) – славнозвісного земляка, вченого зі світовим ім'ям.

IV.2. Чижевський як історик української та російської філософії.

IV.3. ЧЧижевський про етнонаціональну характеристику філософського знання.

IV.4. ККонцепція культурно-історичних епох.

Теми доповіді та реферату

(обираються за бажанням студентів)

IV.1. Погляди Д.І. Чижевського на культурні зв'язки народів.

IV.2. Спадщина Д.І. Чижевського і новітня українська філософія.

Список рекомендованих джерел

1. Аксьонова В.І. Філософія. Комплекс навчально-методичного забезпечення з підготовки до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та спеціальностей навчання. Кропивницький : КЛА НАУ, 2017. 308 с. (співавтор: Скловська О.І.).

2. Аксьонова В.І. Філософія. Модуль 1. Тема 5 Гносеологія. Філософія пізнання. Навчально-методичний посібник. Частина 1. Кропивницький : КЛА НАУ, 2017. 168 с. (співавтор: Скловська О.І.).

3. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Філософія. підручник / за ред. доктора філософських наук, професора Є.Р. Борінштейна. Розділ ІІІ Філософські досягнення людства ; 3.5. Філософія громадянського суспільства Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320 с.).

4. Куценко Л. Дитинство і юність Дмитра Чижевського. Народне слово (Кіровоград). 1992. №№ 48, 50, 53, 54.

5. Чижевський Д.І. «Філософія серця» Памфила Юркевича. Український Світ. 1994. № 1–2.

6. Чижевський Д.І. Етика і логіка. Історія філософії України : Хрестоматія. Київ, 1993. С. 482–520.

7. Чижевський Д.І. Життєпис. Філософська та соціологічна думка. 1990. №№ 10, 11.

8. Чижевський Д.І. Історія української літератури. Від початків до доби реалізму. Київ,1994.

9. Чижевський Д.І. Початок і кінці нових ідеологічних епох. Історія філософії України : хрестоматія. Київ, 1993. С. 471–482.

10. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ: Вид-во "Орій" при УКСП "Кобза", 1992. 230 с.
http://litopys.org.ua/chyph/chyph.htm

XII. ПОРАДИ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З ВИВЧЕННЯ РОЗДІЛУ «ІСТОРИЧНІ ТИПИ ФІЛОСОФСТВУВАННЯ»

Важливою складовою частиною самостійної роботи при вивченні курсу філософії є творче засвоєння змісту першоджерел-творів філософів різних історичних епох.

На лекціях ви прослухали загальну характеристику історико-філософського процесу, одержали перші відомості про життя і творчість мислителів від античності до наших днів. Тепер, на етапі самостійної роботи, вам доведеться ознайомитись з творами (або уривками із них) філософів, осмислити їх світоглядний зміст і провести співбесіди з викладачем за підсумками цієї роботи.

Пам’ятайте, що вивчення історії філософії за першоджерелами – це краща школа накопичення логічного і філософського мислення.

Будь який підручник з філософії, який би добрий він не був, ніколи не зможе замінити конкретний твір того чи іншого автора. Важливо, щоб вивчення першоджерел носило характер творчого діалогу, філософської дискусії, теоретичної суперечки. Критерієм такого підходу до історико- філософського матеріалу буде виступати відпрацьованість вашої особистої позиції, її аргументація, розвиток або конструктивна критика будь яких положень вивченої філософської системи.

Взагалі, відпрацьовування навичок читання і аналізу філософських текстів – складне завдання. У кожного може бути свій індивідуальний метод, свої особисті пізнавальні прийоми. Деякі з них ефективні в конкретних навчальних дисциплінах, але можуть дати нульовий результат при вивчені філософських текстів. Тому ми пропонуємо вам ряд загальних рекомендацій методичного характеру з організації самостійної роботи над вивченням творів філософів і підготовки до співбесіди з викладачем.

Робочий навчальний план з вивчення курсу філософії передбачає проведення індивідуальних співбесід по першоджерелах наступних періодів історико - філософського процесу:

Антична філософія (Давня Греція, Давній Рим, давньокитайська філософія, давньоіндійська філософія).

Філософія Середньовіччя та епохи Відродження. Філософія Нового часу (XVII – XVIII ст.).

Німецька класична філософія.

Філософська думка України: докласична і класична доба. Філософія XX-XXI століть.

На кафедрі підготовлено список першоджерел, які знаходяться у фонді науково-технічної бібліотеки. Це ваше перше знайомство з авторами і їх творами.

Вибір автора і твору – вільний. Ви, виходячи із особистих інтересів, вивчаєте твір в повному обсязі або найбільш характерні його частини, які

приводяться в хрестоматіях: Світ філософії», «Людина», «Читанка з історії філософії», «Історія філософії України» тощо.

Безумовно, перед вивченням твору обов'язково ознайомтесь з біографічною довідкою про філософа. Коротку інформацію ви одержите з

«Філософського словника», більш повну – із «Філософського енциклопедичного словника». «Філософський словник» знадобиться й при подальшому вивчені першоджерел (довідки по термінології), тому доцільно його мати під рукою.

Знайомлячись з *біографією філософа*, зробіть виписки в робочий зошит:

- роки життя;
- відношення до конкретної філософської школи, напряму;
- внесок у розвиток філософії (постановка і вирішення проблем, вплив на інші філософські напрями);
- дійсне значення філософської творчості.

Фіксування прочитаного матеріалу. Для відображення у робочому зошиті ходу вивчення філософського тексту можна використати одну з наступних форм (або їх комбінацію): план, тези, виписки, конспекти.

План – це короткий список основних ідей прочитаної роботи. Він вказує на структуру, логіку викладання її змісту. Добре складений вами план – одне із свідчень вірного розуміння прочитаного.

Тези – короткий запис змісту тексту у вигляді головних стисло сформульованих положень, в яких сконцентровано доказане або заперечне автором, резюме прочитаного.

Виписки – це дослівні виписки тексту у вигляді цитат, вмілих формувань прикладів, фактів.

Конспект – це короткий виклад загального змісту тексту, систематизований, логічно зв'язаний запис, який включає виписки і допомагає ясно викладати свої думки, запам'ятовувати прочитане, глибше збагнути його зміст.

Важливим моментом вивчення твору є відображення в конспекті вашого резюме, оцінки, думки, які виникли в результаті читання тексту. Як правило, це робиться на полях у вигляді слів, речень, системи знаків. Такі відмітки завжди індивідуальні, головне, щоб вони були однотипові і чіткі, дозволяли зрозуміти зміст і при повторному читанні тексту.

Закінчуючи роботу над текстом, сформулюйте основну ідею автора, її сильні та слабкі сторони, запропонуйте ваш варіант аргументації, відмітьте думки, які вам було важко зрозуміти (для подальшого обговорення з викладачем).

Для участі в співбесідах та на колоквіумах вам *необхідно мати* робочий зошит з конспектом вивченого твору.

Знати:

- творчу біографію філософа; назву твору;
- основні ідеї твору, способи аргументації та значення філософських термінів.

Вміти:

- коротко викладати основні проблеми першоджерела; на базі аргументів критикувати автора;
- доповнювати і розвивати думки автора; вести діалог за змістом тексту.

Після колоквіумів (занять заліково - консультаційного характеру – тобто рубіжних контролів) йде підсумкове семінарське заняття та групова теоретична конференція з проблем історії філософії.

XIII. ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З ОПАНУВАННЯ КУРСУ

Згідно з навчальним планом курсанти всіх спеціальностей при самостійному вивченні курсу філософії виконують *обов'язкові завдання* з окремих тем. Виконання самостійної роботи є формою контролю засвоєних знань і набутих умінь, це далі дозволяє систематизувати та поглибити здобуті знання, творчо застосувати їх у вирішенні конкретних завдань з обраної теми, розвинути навички самостійної роботи з навчальною та науковою літературою.

1.1. Основні етапи виконання самостійної роботи

1. Опрацювання підручників, наукової та довідкової літератури.
2. Підготовка відповідей на завдання самостійної роботи.
3. Оформлення самостійної роботи.
4. Подання роботи на кафедру соціально-гуманітарних наук для перевірки викладачем.
5. Отримання на кафедрі висновку викладача щодо виконаної самостійної роботи.

1.2. Складові частини самостійної роботи

Самостійна робота з філософії має комплексний характер і включає в себе чотири завдання:

Перевірка рівня засвоєння вивченої теми шляхом письмових відповідей на поставлені запитання.

Самоперевірка засвоєння змісту основних понять теми шляхом їх визначення.

Письмові відповіді на завдання з логічних вправ.

Оцінка роботи. Висновок викладача

Загальна оцінка виконаної самостійної роботи складається із загальної суми балів по всіх розділах. Оцінка виставляється викладачем по кожному із

трьох розділів завдання за 10 – бальною системою, де «**нуль»** – *найнижча*, а “**десять**” – *найвища* оцінка.

Виконана робота обговорюється з викладачем на консультації, де робиться остаточний висновок щодо *зарахування*, або *не зарахування* її, а також пропозиції подальшого вивчення конкретної теми та усунення виявлених при співбесіді недоліків у знаннях курсанта.

Свій висновок викладач пише на титульному аркуші самостійної роботи курсанта.

ЗАВДАННЯ 1

Тема: Сутність філософії та її роль у суспільстві

Походження слова «філософія». Філософія і життя. Соціальні умови формування філософії. Духовні джерела філософії.

Співвідношення «людина – світ» як визначальний предмет філософського осмислення.

Філософські проблеми і дисципліни (розділи). Специфічні особливості філософських знань: загальність (універсальність), сутністність, світоглядність, універсальна теоретична рефлексія. Філософія і наука. Основні функції філософії: світоглядна, загально-методологічна, прогностична (евристична), критична, аксіологічна, гуманістична.

Відповіді на питання теми ви знайдете у навчальній та науковій літературі

1. Аксьонова В.І. Філософія. Філософія освіти. Становлення професійної комунікативної культури авіафахівців в контексті сучасного філософського дискурсу. Навчально-методичний посібник Для курсантів, слухачів, аспірантів усіх форм навчання та спеціальностей. Ч. 1. Кіровоград : КЛА НАУ, 2014. 104 с.

2. Аксьонова В.І. Синергетична парадигма управління соціальними процесами в умовах глобалізації в контексті філософії науки. Навчально-методичний посібник. Кіровоград : ДЛАУ, 2011. 36 с.

3. Аксьонова В.І. Метафізика української ідеї : в софіологічному контексті реформування освітнього простору. Гуманітарний вісник ЗДІА. Запоріжжя, 2017. Вип. 71. С. 11-16.

4. Аксьонова В.І. Гуманістичний контекст соціокультурного простору України. Наукове пізнання : Методологія та технологія ДЗ «ПНПУ імені К.Д. Ушинського», 2015. №1 (34). С. 6-10.

5. Скловська О.І., Скловський І.З. Філософія (Релігієзнавство). Модуль 1. Вступ до філософії і основні етапи її історичного розвитку. Частина І. Релігія у філософсько-історичному контексті : навчальний посібник до колоквіумів, семінарів та організації самостійної роботи з вивчення курсу. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 52. с.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду
http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців
http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор.
https://www.deepl.com/uk/translator

Зверніть увагу на зміст основних слів теми:

**Філософія, мислення, думки,
розуміння, духовна діяльність, проблема**

1. Перевірте рівень засвоюваності щойно вивченої вами теми шляхом письмових відповідей на поставлені запитання:

1. Де і коли виникла філософія?
2. Які соціальні умови викликають до життя філософію і чому?
3. Що передувало філософському знанню?
4. Спільне та відмінне в релігії та філософії.
5. У чому полягає схожість і відмінність між філософією і наукою? В якому розумінні філософія «більше, ніж наука»?
6. Які особливості філософського знання?
7. Назвіть основні форми буття філософських знань та проілюструйте їх прикладами.
8. Що є основним предметом вивчення філософії та які її структурні розділи?
9. Охарактеризуйте основні функції філософії.

2. Самоперевірка засвоєння змісту основних понять, категорій теми шляхом їх визначення:

Мудрість _____ Філософія _____

Філософська ідея _____ Філософське вчення _____

Філософська школа _____ Філософська течія _____

Філософський напрям _____ Філософська функція _____

3. Логічні вправи

*1. «Нема людини, котра була б вільною від філософії, хоча б примітивної, дитячої, безпосередньої, несвідомої» /**М.Бердяєв/**.*

На підставі чого можна, по-вашому, це стверджувати? Що в людині доконечно зумовлює потребу філософствувати?

*2. «Філософія –"з точки зору здорового глузду – є «перевернутим світом» **/Г.Гегель/.***

Чи згодні ви з цим? Аргументуйте свою позицію. Якщо так, то заради чого ж потрібна філософія? Спробуйте відповісти, зокрема міркуючи над тим, що якщо сумніваючись у видимому, людина постійно «запитує» світ, то у чому найістотніше, як на вас, констатується це запитання? Що з необхідністю розширює й забезпечує, збагачує в людині постійне формування запитань та поглиблений пошук відповідей на них?

3. «Філософія – це світоглядне універсальне знання, спрямоване на тотальність і сутність буття» ***/О.Кульчицький/.***

Чи не йдеться тут про ототожнення філософії із світоглядом? Як вони співвідносяться?

4. «...Мудрість полягає в тому, щоб говорити правду, діяти у відповідності із природою, прислухаючись до неї» ***/Геракліт/.***

Мудрість – це *«істинне розуміння»* ***/Платон/.***

Мудрість – це «*знання причин і наслідків»* ***/Арістотель/.***

Чи вбачаєте ви щось спільне у наведених судженнях про мудрість?

Якщо «так», то в чому саме? Аргументуйте відповідь.

5. «Наука – це те, що ми знаємо, філософія – те, чого ми не знаємо»

/Б.Рассел/.

Як ви гадаєте, чому філософ зробив такі висновки? Чи ви згодні з ним?

У чому, на ваш погляд , принципова відмінність між наукою і філософією?

ЗАВДАННЯ 2

Тема: Проблема людини у філософії

Людина – універсальний і найвищий предмет філософії. Проблема людського начала. Міфологічна, релігійна моделі появи людини. Космічна гіпотеза походження людини. Еволюційна (наукова) концепція антропогенезу. Роль праці та мови у становленні людини. Основні атрибутивні ознаки людини.

Філософська проблема відношення душі і тіла людини, феномен тілесності й духовності. Співвідношення біологічного, соціального й духовного в людині. Людина як «діяльна цілісність». Специфіка людської діяльності. Потреби. Інтереси. Людина, індивід, особистість. Сенс життя людини і людства. Людиномірна сутність філософії.

Відповіді на питання теми ви знайдете у навчальній та науковій літературі

1. Аксьонова В.І. Філософія. Комплекс навчально-методичного забезпечення з підготовки до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та спеціальностей навчання. Кропивницький : КЛА НАУ, 2017. 308 с. (співавтор: Скловська О.І.).

2. Аксьонова В.І. Український досвід в процесі соціально- культурного осмислення статусу сучасного суспільства. Науковий вісник інноваційних технологій. Збірник наукових праць. №2 (12). Київ, 2016. С. 9– 12.

3. Аксьонова В.І. Українська філософія як методологічний засіб оптимального здійснення професійної культури майбутнього пілота цивільної авіації. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Соціально-гуманітарні виміри правової держави». Дніпро : ДДУВС, 28.03.2019. С. 17-20.

4. Аксьонова В.І., І.З. Скловський Філософія. підручник. Розділ ІІІ Філософські досягнення людства ; 3.5. Філософія громадянського суспільства Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320 с.).

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду
http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців
http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор.

https://www.deepl.com/uk/translator

Зверніть увагу на зміст основних слів теми:

Людина, буття, діяльність, життя, смерть, можливість, свобода, вибір, відповідальність

1.Перевірте рівень засвоюваності щойно вивченої вами теми шляхом письмових відповідей на поставлені запитання:

1. Охарактеризуйте спільність і відмінність міфологічної, релігійної, натуралістичної антропософії.

2. Які основні атрибутивні ознаки людини?

3. У чому полягає специфіка людської діяльності?

4. Чому людське буття щонайперше означається як проблема?

5. Чому виникає проблема сенсу людського буття?

6. Як співвідносяться поняття «знайти себе» і «бути собою»?

2. Самоперевірка засвоєння змісту основних понять, категорій теми шляхом їх визначення:

Атрибут _____ Інтерес _____

Діяльність _____ Людина _____

Індивід _____ Особа _____

Індивідуальність _____ Свобода _____

3. Логічні вправи

1. «Людина є синтез душі і тіла, створений і засвідчений духом». /С.Керкегор/.

2. Поясніть таке судження. Чи ви згодні з ним? Ваші аргументи. Чому духу філософ надає пріоритет?

3. «Людина – природне створіння; вона існує у природі, підкоряється її законам, неспроможна звільнитися від неї» /П.Гольбах/.

4. Чому людина не може «звільнитися» від природи? Чи судження «людина - природне створіння» співвідносне з вашими думками? Ви повністю згодні з ним?

5. «Людина – сукупність суспільних відносин» /К.Маркс/.

6. Що, на ваш погляд, бракує цьому судженню? Ваші аргументи і контраргументи.

7. «Реальна умова буття людини як духовно-тілесної істоти розширення людської тілесності, додаткова тілесна оболонка, інтимний зв'язок людського «Я» з частиною предметного світу ─ це власність»/С.Л.Франк/.

8. Розкрийте зміст виразу. У чому глибинне екзистенцій значення для людини приватної власності? Що в першу чергу уможливлює приватну власність, уможливлюючи, відтак, підприємництво?

9. «Бути підприємцем – значить робити не те, що роблять інші. Роби не так, як роблять інші» /Й.Шумпетер/.

10. У чому сенс цього судження? Охарактеризуйте витоки власності як умови буття людини.

11. «Живучи – помираємо, помираючи – живемо» /П.Флоренський/.

12. Чи не вбачаєте ви суперечності у такому виразі? Чи має воно сенс і які онтологічні підстави є для цього?

ЗАВДАННЯ 3

Тема: Світогляд як найвища форма самоусвідомлення людини

Світогляд як духовно-практичний феномен. Поняття світогляду. Основні світоглядні проблеми. Структура світогляду (світовідчуття, світосприймання, світорозуміння, світоусвідомлення). Функціональні складові світогляду (віра, надія, любов).

Принципи формування світобачення (монізм, плюралізм, скептицизм, догматизм, раціоналізм, сенсуалізм).

Буденний і теоретичний світогляди та їх характерні особливості. Типи світогляду залежно від носіїв, ставлення до історичного прогресу, ознак світовідчуття.

Історичність світогляду (міфологія, релігія, філософія). Сучасна світоглядна парадигма. Філософія як теоретична основа світогляду.

Відповіді на питання теми ви знайдете у навчальній та науковій літературі

1. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Комплекс навчально-методичного забезпечення з підготовки до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та спеціальностей навчання. Кропивницький : КЛА НАУ, 2017. 308 с.

2. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Філософія. підручник. Розділ ІІІ Філософські досягнення людства ; 3.5. Філософія громадянського суспільства Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320 с.).

3. Герасимчук А.А., Тимошенко З.І. Курс лекцій з філософії. Київ, 2010. С. 310–318.

4. Аксьонова В.І. Філософія культури. Навчально-методичний комплекс для курсантів всіх форм навчання. Перевірочні тести. Контрольні тести. Підсумкові тести: Част. 2. Кіровоград : КЛА НАУ, 2014. 160 с.

5. Скловська О.І. Філософія культури. Навчально-методичний комплекс для курсантів всіх форм навчання. Перевірочні тести. Контрольні тести. Підсумкові тести: Част. 1. Кіровоград : КЛА НАУ, 2014. 196 с.

6. Скловська О.І., Скловський І.З. Філософія (Релігієзнавство). Модуль 1. Вступ до філософії і основні етапи її історичного розвитку. Частина І. Релігія у філософсько-історичному контексті : навчальний посібник до колоквіумів, семінарів та організації самостійної роботи з вивчення курсу. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 52. с.

7. Скловська О.І., Скловський І.З. Філософія. Змістовий Модуль І. Вступ до філософії та основні етапи її історичного розвитку. Антична філософія: класика, еллінізм, римська античність. Част. ІІ (Хрестоматія. Філософські тексти до лекційного курсу и семінарських занять з філософії) : навчальний посібник для самостійної роботи з філософії. Кіровоград : КЛА НАУ, 2016. 56с.

Інформаційні ресурси

5. Сайт Українського філософського фонду http://www.philosophy.ua

6. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

7. Сайт Української асоціації релігієзнавців http://religstudies.org.ua/ main.php

8. Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

Зверніть увагу на зміст основних слів теми:

«Людина – світ», діяльність, структурність, цілісність, світоперетворення

1. Перевірте рівень засвоюваності щойно вивченої вами теми шляхом письмових відповідей на поставлені запитання:

1. Чи є світогляд тільки «огляд» світу?
2. Основні складові світогляду.
3. Розкрийте основні принципи формування світогляду.
4. Як розуміти думку, що світогляд є вищою формою систематизації знань? Чи не є він простою сумою знань?
5. Які функції у світогляді виконують віра, надія, любов?
6. Які можливі типи світогляду?
7. У чомуполягає спорідненість і відмінність міфологічного, релігійного та філософського світоглядів?

2. Самоперевірка засвоєння змісту основних понять, категорій теми шляхом їх визначення:

Віра _____ Надія _____

Ідеал _____ Плюралізм_____

Любов _____ Світогляд_____

Мрія _____ Світоспоглядання _____

Світовідчуття _____ Система _____

Світорозуміння_____ Сцієнтизм _____

Світоусвідомлення _____

3. Логічні вправи

1. «Світогляд породжується умовами життя, життєвим досвідом та нашим психічним складом» ***/В.Дільтей/.***

Які властивості та ознаки світогляду характеризуються цим судженням? Які типи світогляду ви могли б вивести, спираючись на цей вираз і чому?

2. Світогляд – найбільш змістовна, розвинена форма самосвідомості суб'єкта. Він дає змогу оцінювати світ, а на основі цього – виробляти своє ставлення до реалій життя, відстоювати свою позицію, цінності та ідеали.

Поясніть конкретизуючи вираз. Спираючись на власне розуміння світогляду, як би ви визначили правовий (економічний) світогляд? Які мотиви у зв'язку з цим ініціює, на ваш погляд, той факт, що, за Платоном, *«здивування є початком філософії»?*

3. «Перш ніж почати розглядати світ таким, яким він є, завжди необхідно абстрагуватися від деталей, створювати прості гіпотези і схеми, за допомогою яких можна було б узагальнити масу фактів, поставити правильні запитання» ***/П.Самуельсон/.***

Пояснюючи вираз, конкретизуйте такі поняття, як «суб'єкт», «об'єкт» та «носій економічного світогляду».

ЗАВДАННЯ 4

Тема: Антична філософія

Основні етапи розвитку. Натурфілософія (Мілетська школа).

Атомістичне вчення Демокріта. Класичний період давньогрецької філософії (софісти, Сократ, Платон, Арістотель). Філософія Епікура та Лукреція Кара. Неоплатонізм.

Відповіді на питання теми ви знайдете у навчальній літературі

1. Аксьонова В.І. Філософія. Комплекс навчально-методичного забезпечення з підготовки до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та спеціальностей навчання. Кропивницький : КЛА НАУ, 2017. 308 с. (співавтор: Скловська О.І.).

2. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Філософія. підручник. Розділ ІІІ Філософські досягнення людства ; 3.5. Філософія громадянського суспільства Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218.

3. Аксьонова В.І. Філософія культури. Навчально-методичний комплекс для курсантів всіх форм навчання. Перевірочні тести. Контрольні тести. Підсумкові тести : Част. 2. Кіровоград : КЛА НАУ, 2014. 160 с.

4. Скловська О.І., Скловський І.З. Філософія (Релігієзнавство). Модуль 1. Вступ до філософії і основні етапи її історичного розвитку. Частина І. Релігія у філософсько-історичному контексті: навчальний посібник до колоквіумів, семінарів та організації самостійної роботи з вивчення курсу. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 52. с.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду
http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців
http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор.

https://www.deepl.com/uk/translator

Зверніть увагу на зміст основних слів теми:

**Загальне, одиночне, суще,
субстанція, рух, спокій**

1. Перевірте рівень засвоюваності щойно вивченої вами теми шляхом письмових відповідей на поставлені запитання:

1. Які основні етапи розвитку давньогрецької філософії?
2. Основні проблеми натурфілософії та специфіка їх вирішення.
3. У чому полягає історичне значення філософії Сократа?
4. На які особливості філософії Платона ви б звернули увагу і чому?
5. Які характерні риси онтологічного вчення Арістотеля, його теорії пізнання, вчення про суспільство?

2. ***Самоперевірка засвоєння змісту основних понять, категорій теми* шляхом їх визначення:**

Атомістика _____

Апорія _____

Діалектика (стихійна)_____

Елеати _____

Стоїки _____

3. Логічні вправи

1. *«Здивування е початком філософії»* ***/Платон/***. Чому здивування сприяло появі філософії? Чим, як вважали давньогрецькі мудреці, відзначено мислення філософа?

2. *«Першоосновою світу є вода»* ***/Фалес/.*** У чому сенс цієї ідеї? Вода у Фалеса є речовина з її властивостями, чи передусім поняття єдиної першооснови?

3. *«Філософ повинен володіти пізнанням начал і причин сутностей»* ***/Арістотель/.***

4. Який сенс вкладався філософом у поняття «первопочаток» та «причина» сутностей? Що вперше ним розглядалося як первопочаток всього сущого?

5. *«Пізнай самого себе»* ***/Сократ/.***

У чому сенс цього виразу? Якою сферою мудрець обмежував висвітлення життєдіяльності людини?

6. *«У всьому є частина всього»* ***/Анаксагор/.***

У чому сенс такої думки? Про які особливості, спрямування мислення древніх греків вона засвідчує? Чи згодні ви з цією позицією?

ЗАВДАННЯ 5

Тема: ***Середньовічна філософія***

Особливості формування християнської філософії. Патристика (Тертулліан, Августин). Схоластика (Т-Аквінський). Філософський сенс заповідей Христа. Проблема загальних понять у філософії номіналізму та реалізму. Науково-природничі погляди Ф.Бекона. В.Оккам про універсали, субстанцію.

Відповіді на питання теми ви знайдете у навчальній та науковій літературі

1. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Комплекс навчально-методичного забезпечення з підготовки до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та спеціальностей навчання. Кропивницький : КЛА НАУ, 2017. 308 с.

2. Аксьонова В.І., СкловськийІ.З. Філософія. підручник. Розділ ІІІ Філософські досягнення людства ; 3.5. Філософія громадянського суспільства Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320 с.).

3. Філософія. Навчально-методичний посібник для курсантів всіх форм навчання, іноземних курсантів та слухачів факультету заочного навчання всіх спеціальностей. Част. 2. Кіровоград : КЛА НАУ, 2013. 172 с.

4. Аксьонова В.І. Філософія культури. Навчально-методичний комплекс для курсантів всіх форм навчання. Перевірочні тести. Контрольні тести. Підсумкові тести: Част. 2. Кіровоград : КЛА НАУ, 2014. 160 с.

5. Скловська О.І., Скловський І.З. Філософія (Релігієзнавство). Модуль 1. Вступ до філософії і основні етапи її історичного розвитку. Частина І. Релігія у філософсько-історичному контексті : навчальний посібник до колоквіумів, семінарів та організації самостійної роботи з вивчення курсу. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 52. с.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду
http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців
http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор.
https://www.deepl.com/uk/translator

Зверніть увагу на зміст основних слів теми:

Трансцендентальне, теоцентризм, універсалії, одиничне, загальне

1. Перевірте рівень засвоюваності щойно вивченої вами теми шляхом письмових відповідей на поставлені запитання:

1. Розкрийте філософські джерела геоцентризму.

2. Чому і сьогодні не припиняється суперечка між номіналістами та реалістами?

3. У чому полягає філософський сенс заповідей Христа?

4. Які риси середньовічної філософії зберегли свою актуальність?

2. Самоперевірка засвоєння змісту основних понять, категорій теми шляхом їх визначення:

Віра (ірраціональна) _____

Креаціонізм _____

Номіналізм _____

Патристика _____

Провінденціалізм _____

Реалізм _____

Символізм _____

Схоластика _____

Теоцентризм _____

Томізм _____

Універсали _____

3. Логічні вправи

*1. «Людина для людини – святиня» /**Сенека**/.*

*«Коли людина живе за людиною, а не за Богом, вона подібна до сатани» /**Августин**/.*

Яка істотна відмінність цих двох висловів?

Які важливі філософсько-світоглядні цінності втілені в судженні Августина?

*2. «Стосовно часу переважає авторитет, а стосовно суті справи – розум» /**Августин**/.*

Що стало причиною цього висновку?

*3. «Пізнання істини подвійне: це або пізнання через природу, або пізнання через благодать» /**Ф.Аквінський**/.*

Які особливості середньовічного філософського мислення відображає вказаний висновок? Чим, на вашу думку, зумовлена життєва необхідність «пізнання через благодать»?

ЗАВДАННЯ 6

Тема: Західноєвропейська філософія Нового часу

Епоха наукових революцій та її вплив на розвиток філософії. Емпіризм і раціоналізм – основні тенденції у філософії XVII–XVIII ст. Ф. Бекон – засновник емпіричного природознавства. Індуктивний метод Бекона. Раціоналізм Р.Декарта. Основні правила його наукового методу. Раціоналістична філософія Б.Спінози. Філософія французького Просвітництва. Вольтер і Руссо.

Відповіді на питання теми ви знайдете у навчальній та науковій літературі

1. Аксьонова В.І. Філософія. Комплекс навчально методичного забезпечення з підготовки до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та спеціальностей навчання. Кропивницький : КЛА НАУ, 2017. 308 с. (співавтор: Скловська О.І.).

2. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Філософія. підручник. Розділ ІІІ Філософські досягнення людства ; 3.5. Філософія громадянського суспільства Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320 с.).

3. Аксьонова В.І. Філософія. Навчально-методичний посібник для курсантів всіх форм навчання, іноземних курсантів та слухачів факультету заочного навчання всіх спеціальностей. Част. 2. Кіровоград : КЛА НАУ, 2013. 172 с.

4. Аксьонова В.І. Філософія. Част. 2. Навчально-методичний посібник для курсантів всіх форм навчання, іноземних курсантів та слухачів факультету заочного навчання всіх спеціальностей. Кіровоград : КЛА НАУ, 2013. 172 с.

5. Аксьонова В.І. Філософія культури. Навчально-методичний комплекс для курсантів всіх форм навчання. Перевірочні тести. Контрольні тести. Підсумкові тести: Част. 2. Кіровоград : КЛА НАУ, 2014. 160 с.

6. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Навчально-методичний посібник для курсантів всіх форм навчання, іноземних курсантів та слухачів факультету заочного навчання всіх спеціальностей. Част. 1. Кіровоград : КЛА НАУ, 2013. 216 с.

7. Скловська О.І., Аксьонова В.І. Філософія культури. Навчально-методичний комплекс для курсантів всіх форм навчання. Перевірочні тести. Контрольні тести. Підсумкові тести: Част. 1. Кіровоград : КЛА НАУ, 2014. 196с.

8. Скловська О.І., Скловський І.З. Філософія (Релігієзнавство). Модуль 1. Вступ до філософії і основні етапи її історичного розвитку. Частина І. Релігія у філософсько-історичному контексті : навчальний посібник до колоквіумів, семінарів та організації самостійної роботи з вивчення курсу. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 52. с.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду
http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

9. Сайт Української асоціації релігієзнавців
http://religstudies.org.ua/ main.php

10. Транслятор.
https://www.deepl.com/uk/translator

Зверніть увагу на зміст основних слів теми:

Гносеологія, метод, наука, субстанція

1. Перевірте рівень засвоюваності щойно вивченої вами теми шляхом письмових відповідей на поставлені запитання:

1. Які характерні риси притаманні основним типам емпіризму і раціоналізму?

2. У чому історичне значення раціоналістичної методології? Що таке «дедукція»?

3. Відзначте особливості німецької класичної філософії.

4. Назвіть характерні риси філософії Канта.

5. Прокоментуйте категоричний імператив Канта.

6. У чому унікальність філософської системи Гегеля та особливості його раціоналізму?

7. У чому полягає сутність філософії марксизму?

2. Самоперевірка засвоєння змісту основних понять, категорій теми шляхом їх визначення:

Апріоризм _____ Емпіризм _____

Апостеріорне _____ Натуралізм _____

Дедукція _____ Свідомість (за Декартом) _____

Індукція _____

3. Логічні вправи

1. Лише чуттєвий досвід, експеримент можуть бути джерелом достовірного знання.

Джерелом істинного знання може бути тільки людський розум, інтелект.

До якого філософського вчення можуть належати подібні судження?

Що вони (кожне зокрема) абсолютизують і що недооцінюють?

2. В одному з розділів «Критики чистого розуму» ***І.Кант*** *ставить три знамениті запитання: а) що я можу знати ? б) що я повинен робити ? в) на що я можу сподіватися ?*

В яких працях і як він відповідає на ним же поставлені запитання?

*3. «Що розумне – те дійсне, і що дійсне – те розумне» /**Г.Гегель**/.*

У чому полягає реальний сенс такого вислову? Чому ця думка знаходила як прибічників, так і опонентів? У чому полягає її небезпечність для суспільного буття?

4. *«Природа – неорганічне тіло людини» /**К.Маркс**/*. Що тут є природа: а) «продовження людини»?

б) «частина» людини?

в) реалізація антропоморфного принципу?

ЗАВДАННЯ 7

Тема: Сучасна світова філософія

Позитивізм: умови виникнення, предмет дослідження та основні ідеї. Неопозитивізм (М. Шлік, Р. Карнап). «Філософія життя» (Ф. Ніцше, З. Фрейд, А. Бергсон). Екзистенційна філософія (М. Гайдеггер, К. Ясперс, Ж.- П. Сартр, А. Камю). Прагматизм як філософська течія (Ч. Пірс, В. Джеймс, Дж. Дьюї).

Відповіді на питання теми ви знайдете у навчальній та науковій літературі

1. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Комплекс навчально-методичного забезпечення з підготовки до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та спеціальностей навчання. Кропивницький : КЛА НАУ, 2017. 308 с.

2. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Філософія. підручник. Розділ ІІІ Філософські досягнення людства ; 3.5. Філософія громадянського суспільства Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320 с.).

3. Скловська О.І., Скловський І.З. Філософія (Релігієзнавство). Модуль 1. Вступ до філософії і основні етапи її історичного розвитку. Частина І. Релігія у філософсько-історичному контексті : навчальний посібник до колоквіумів,

семінарів та організації самостійної роботи з вивчення курсу. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 52. с.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

Зверніть увагу на зміст основних слів теми:

Неокласічність, ірраціоналізм,
Буття людини, динамізм, майбутнє

1. Перевірте рівень засвоюваності щойно вивченої вами теми шляхом письмових відповідей на поставлені запитання:

1. Визначте особливості сучасної світової філософії.
2. Окресліть основні етапи становлення позитивістської філософії.
3. Які характерні риси «філософії життя»?
4. Як розуміють гуманізм філософи-екзистенціалісти та що таке «екзистенція»?
5. У чому полягає сенс понять «справжнє» і «несправжнє» буття? Чому «справжнє» буття, за Гайдеггером, досягається людиною лише в єдності?
6. Що лежить в основі істинності ідей, теорій прагматизму?

2. Самоперевірка засвоєння змісту основних понять, категорій теми шляхом їх визначення:

Верифікація _____ Позитивізм _____

Гносеологізм _____ Постпозитивізм _____

Життя _____ Психоаналіз _____

Екзистенціалізм _____ Неофрейдизм _____

Прагматизм _____

3. Логічні вправи

*1. «Більшість тверджень і питань, що трактуються як філософські, нехибні, а позбавлені смислу» /**Д.Вітгенштейн**/.*

До якої філософської течії ви б віднесли дане висловлювання і чому? Що означає «позбавлені смислу»? Під дію якого принципу автор підводить своє твердження?

*2. «Все, що існує в пізнанні, і самий світ є об'єктом стосовно суб'єкта, тільки для суб'єкта він й існує. Світ є моїм уявленням» **/А.Шопенгауер/.***

Як ви розумієте «світ як уявлення»? Він нереальний? А чи існує в концепції філософа «інший світ за світом уявлення» і яке місце в ньому відводиться людині?

3. «Слабкі і невдахи повинні загинути – перша заповідь людинолюбства. І потрібно ще допомагати їм у цьому» /Ф.Ніцше/.

До якої течії слід віднести автора цих суджень? Що намагається обґрунтувати Ніцше? Чи ви згодні з його точкою зору?

4. *«Розгляньте, які практичні наслідки, як ми вважаємо, можуть бути створені об'єктом нашого поняття. Поняття про всі наслідки і є повне поняття об'єкта» **/Ч.Пірс/.***

Як ви розумієте «поняття про всі наслідки»? До чого прагне звести Пірс значення слова? Чи збігається раціональний сенс його концепції з науковими, філософськими переконаннями?

Відповіді на питання теми ви знайдете у навчальній та науковій літературі

1. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Комплекс навчально-методичного забезпечення з підготовки до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та спеціальностей навчання. Кропивницький : КЛА НАУ, 2017. 308 с.

2. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Філософія. підручник. Розділ ІІІ Філософські досягнення людства ; 3.5. Філософія громадянського суспільства Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320 с.).

3. Аксьонова В.І. Соціально-філософські та правові аспекті розвитку громадянського суспільства (європейський контекст). Матеріали Міжнар. наук.-практ.конф. «Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції» м. Кропивницький 27-28 травня 2020 р. / за заг. ред. Б.Р Стецюка. Київ : Національний центр «Мала академія наук України», 2020. 472 с. С.296-298.

4. Скловська О.І., Скловський І.З. Філософія (Релігієзнавство). Модуль 1. Вступ до філософії і основні етапи її історичного розвитку. Частина І. Релігія у філософсько-історичному контексті : навчальний посібник до колоквіумів, семінарів та організації самостійної роботи з вивчення курсу. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 52. с.

ЗАВДАННЯ 8

Тема: Українська філософія

Дохристиянські витоки української філософії. «Велесова книга». Філософія Києворуської доби. Філософія українського Відродження та Бароко (К. Сакович, І. Гізель, Т. Прокопович, Г. Щербацький). Філософія Г. Сковороди. Філософія Просвітництва й Романтизму в Україні (О. Новицький, Т. Шевченко, П. Куліш, П. Юркевич). Соціальна філософія

М.Драгоманова, І. Франка. Націософія Д. Донцова. Історіософська концепція В. Липинського. Філософія української діаспори (І. Лисяк-Рудницький, Д. Чижевський).

Відповіді на питання теми ви знайдете у навчальній та науковій літературі

1. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Комплекс навчально-методичного забезпечення з підготовки до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та спеціальностей навчання. Кропивницький : КЛА НАУ, 2017. 308 с.).

2. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Філософія. підручник. Розділ ІІІ Філософські досягнення людства ; 3.5. Філософія громадянського суспільства Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320 с.).

3. Аксьонова В.І. Українська філософія як методологічний засіб оптимального здійснення професійної культури майбутнього пілота цивільної авіації. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Соціально-гуманітарні виміри правової держави». Дніпро : ДДУВС, 28.03.2019. С. 17-20.

4. Аксьонова В.І. Дискурс антропологізації ідеї цивілізаційного розвитку України. Перспективи. Соціально-політичний науковий журнал / гол. ред. д. філос. н., проф. Є.Р. Борінштейн. Одеса : Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського». 2020. Вип. №4. С. 17-25.

5. Скловська О.І., Скловський І.З. Філософія (Релігієзнавство). Модуль 1. Вступ до філософії і основні етапи її історичного розвитку. Частина І. Релігія у філософсько-історичному контексті : навчальний посібник до колоквіумів, семінарів та організації самостійної роботи з вивчення курсу. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 52. с.

6. Українська філософія : конспект лекцій. укладач. : Н.В. Ткаченко. Кіровоград : ДЛАУ, 2007. 64 с.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

Зверніть увагу на зміст основних слів теми:

«Філософія життя», ідеалізм, ірраціоналізм, філософія серця

1. Перевірте рівень засвоюваності щойно вивченої вами теми шляхом письмових відповідей на поставлені запитання:

1. Якою спрямованістю відзначалась києворуська філософська думка: епістемністю чи софійністю?У чому полягає заслуга філософів Києво-Могилянської академії щодо розвитку української науки і культури?

2. У чому полягає сутність українського філософського романтизму і хто його репрезентує?

3. Які основні проблеми вирішує філософія української національної ідеї та на які напрями вона поділяється?

4. Визначте особливості філософствування Г. Сковороди.

2. Самоперевірка засвоєння змісту основних понять, категорій теми шляхом їх визначення:

Антитетика _____ Національна ідея _____

Громадянство _____ Нерівна рівність _____

Двонатурність світу _____ Три світи _____

Ідея поступу _____ Філософія серця _____

Кеносис _____ Щаблі «самоочищення» _____

3. Логічні вправи

1. «Ми нащадки Славуни і можемо бути горді і не шкодуємо життя... І краще зникнути, але ніколи не бути в рабстві» / ***«Велесова книга»/.***

Що ви знаєте про джерело вказаного вислову? Як би ви охарактеризували світосприймання русичів? Чи відрізняється воно від світосприймання сучасних українців? Якщо так, то чому?

2. «Хочеш знайти найбільше володарювання ? Пануй над самим собою» ***/Віталій з Дубна/***.

Що означає «пануй над самим собою», як можна досягти такого стану і в боротьбі з чим? Чому набутий стан оцінюється як «найбільше володарювання»?

*3. «Світ ловив мене, але не спіймав» /****Г. Сковорода/***. Як ви розумієте вказаний вислів, який основоположний принцип мислителя він ілюструє?

4. *«Людина виправляється та вдосконалюється лише при справі. Ставши при ній, людина стоїть на землі. Тільки на землі можна сіяти зерна»* ***/М.Гоголь/***.

У чому, на ваш погляд, простежується екзистенціальне спрямування думки Гоголя? Який зміст вкладає він у термін «стояти при справі» та яку концепцію Сковороди повторює?

5. «*... Сила економічна завжди багато значила: без неї сила моральна, що душа без тіла»* ***/П.Куліш/.***

У чому ж простежується взаємозалежність економіки і моралі? Ваші аргументи.

ЗАВДАННЯ 9

Тема: Філософське розуміння світу. Філософія науки

Поняття «світ». Світ як множинна і немножинна цілісність. Основні ознаки світу (буттєвість, всеохоплюваність, цілісність). Історичний розвиток наукових уявлень про світ як Всесвіт. Сучасні наукові уявлення про принципи організації світу.

Рух як загальний спосіб існування світу. Класифікація форм руху.

Просторово-часова структура світу.

Проблеми первопочатку світу (монізм, дуалізм, плюралізм). Суттєві ознаки субстанції (вічність, абсолютність, первопричинність). Матеріальна і духовна субстанції. Матеріалізм та ідеалізм як два домінуючих теоретичні напрямки філософії щодо інтерпретації світу.

Відповіді на питання теми ви знайдете у навчальній та науковій літературі

1. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Комплекс навчально-методичного забезпечення з підготовки до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та спеціальностей навчання. Кропивницький : КЛА НАУ, 2017. 308 с.

2. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Філософія. підручник. Розділ ІІІ Філософські досягнення людства ; 3.5. Філософія громадянського суспільства Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320 с.)

3. Аксьонова В.І. Соціальна філософія: контекст розвитку громадянського суспільства. Матеріали VI науково-теоретичної конференції «Соціальні та гуманітарні технології: філософсько-освітній аспект» 23 квітня 2020 року, Черкаський державний технологічний університет. Черкаси : 2020. С.108–111.

4. Скловська О.І., Скловський І.З. Філософія (Релігієзнавство). Модуль 1. Вступ до філософії і основні етапи її історичного розвитку. Частина І. Релігія у філософсько-історичному контексті : навчальний посібник до колоквіумів, семінарів та організації самостійної роботи з вивчення курсу. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 52. с.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

Зверніть увагу на зміст основних слів теми:

Смисл, упорядкованість, зміна, простір, час, розвиток

1. Перевірте рівень засвоюваності щойно вивченої вами теми шляхом письмових відповідей на поставлені запитання:

1. Що таке «світ» і чи він є тільки там, де є людина?

2. Як розуміти твердження, що людина живе у множинному світі?

3. Чому світ – це завжди ціле?

4. У чому полягає специфіка уявлень про світ?

5. Покажіть спільність та відмінність релігійної і наукової концепції походження світу як Всесвіту.

6. Чому рух є загальним способом існування світу і коли таке розуміння руху утвердилося у філософії?

7. Як ви розумієте принципи системної організації світу?

8. Що є спільного і чим різняться фізичний простір і простір живих систем, соціальний простір?

9. Чи існує відмінність між фізичним, біологічним і соціальним часом?

2. Самоперевірка засвоєння змісту основних понять, категорій теми шляхом їх визначення:

Всесвіт _____ Рух _____

Космос _____ Розвиток _____

Макрокосмос _____ Світ _____

Мікрокосмос _____ Універсум _____

Матерія _____ Час _____

Онтологія _____

3. Логічні вправи

1. Поміркуйте над виразом: *Світ – це в єдності матеріально- предметних та духовних чинників сфера життєдіяльності, творчості та історичного поступу людини.*

Що (чи хто?) у центрі світу? У співвідношенні з чим (з ким) світ є і без чого його немає? Що є першою визначальною умовою світу?

2. *«Бути людиною і бути у світі – одне і те саме» /**М.Гайдеггер**/.*

Чому бути людиною означає бути в світі? Чому незалежність від світу у нашій народній традиції подається з негативною оцінкою (згадайте українське слово «пройдисвіт»)?

3. Час і простір мають значення тільки для конкретної системи координат.

Чи ви згодні з таким судженням? Чи може час «поспішати» або «запізнюватися», а простір «скорочуватися чи «розширюватися»? Від чого залежать властивості простору і часу? Ваші аргументи.

4. «Пізнавати, щоб більше могти. Більше могти, щоб більше діяти. Більше діяти, щоб повніше існувати» ***/П.Тейяр де Шарден/.***

Чому ці слова часто розглядають як імператив повноти людського смислу, як закон повноти й цілісності ставлення до світу? Що примушує. Вимагає пошуку нових форм буття у світі?

ЗАВДАННЯ 10

Тема: Буття як філософська проблема

Поняття «буття». Специфічна особливість змісту категорії «буття». Концепція буття в історії філософії. Буття як незмінне, нерухоме (Парменід) і буття як мінливе (Геракліт). Арістотель про різні форми буття. Декарт і Лейбніц, Кант і Гегель про буття. Проблема буття в сучасних концепціях.

Багаторівневий характер буття. Основні форми буття (буття тіл, процесів, буття людини, буття духовного і буття соціального).

Людина і буття як «мікро-» і «макросвіт». Суперечливість буття людини (тілесне – духовне). Буття і небуття. Проблема сенсу людського буття. Буття людини як буття можливості.

Відповіді на питання теми ви знайдете у навчальній та науковій літературі

1. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Комплекс навчально-методичного забезпечення з підготовки до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та спеціальностей навчання. Кропивницький : КЛА НАУ, 2017. 308 с.

2. Аксьонова В.І. Скловський І.З. Філософія. підручник. Розділ ІІІ Філософські досягнення людства ; 3.5. Філософія громадянського суспільства Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320 с.)

3. Феномен освітоцентризму як формування цивілізованої особистості у XXI сторіччі. Наукові записки / ред. кол. : В.Ф. Черкасов, В.В. Радул, Н.С. Савченко та ін. Вип. 174. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький :РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2019. С. 59–65.

4. Аксьонова В.І. Гуманістичні обрії європейського простору : український контекст. наук. ред. доктор. філософ. н. Е.Р. Борінштейн. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 536 с.

5. Скловська О.І., Скловський І.З. Філософія (Релігієзнавство). Модуль 1. Вступ до філософії і основні етапи її історичного розвитку. Частина І. Релігія у філософсько-історичному контексті : навчальний посібник до колоквіумів, семінарів та організації самостійної роботи з вивчення курсу. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 52. с.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду
http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців
http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор.
https://www.deepl.com/uk/translator

Зверніть увагу на зміст основних слів теми:

**Бути, буття,
небуття, суще**

1. Перевірте рівень засвоюваності щойно вивченої вами теми шляхом письмових відповідей на поставлені запитання:

1. Який зміст укладається у філософське розуміння буття?

2. Які є форми буття та їх особливості?

3. Які форми має людське буття?

4. Покажіть специфіку буття людини у предметному світі.

5. Чому власне людське буття не може бути зведене до наявного життєвого стану.

6. У чому сенс та призначення поняття «буття» у філософському розкритті сутності світу, людини?

2. Самоперевірка засвоєння змісту основних понять, категорій теми шляхом їх визначення:

Буття _____ Порожнеча _____

Душа _____ Реальність _____

Дійсність _____ Суще _____

Існування _____ Трансценденція _____

Небуття _____

3. Логічні вправи

1. *Буття є, а небуття немає»* ***/Парменід/.***

Чи можна проти цього судження щось заперечити? Чи справді небуття не існує? А минуле або майбутнє не можуть бути виявом небуття?

2. *«Шануй творіння, доручене тобі» /Л.Алонсо Щоккель/.*

Чому ми змушені постійно дбати про збереження й удосконалення буття? Які властивості буття слід брати до уваги при цьому?

3. «Буття – те найближче для людини, що залишається для неї найвіддаленішим» ***/М.Гайдеггер/****.*

Чи згодні ви з цим висловом? Аргументуйте свою позицію.

ЗАВДАННЯ 11

Тема: Проблема свідомості у філософській інтерпретації

Природа свідомості. Наука й релігія про основні підґрунтя свідомості. Свідомість і космос. Проблема «чистої свідомості» (Е.Гуссерль, Ж.-П.Сартр, М.Гайдеггер). Генезис свідомості. Свідомість і мова. Свідомість і праця. Структура свідомості. Свідомість і самосвідомість. Суспільна свідомість та її форми, функції, взаємозв'язок.

Відповіді на питання теми ви знайдете у навчальній та науковій літературі

1. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Комплекс навчально-методичного забезпечення з підготовки до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та спеціальностей навчання. Кропивницький : КЛА НАУ, 2017. 308 с.

2. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Філософія. підручник. Розділ ІІІ Філософські досягнення людства ; 3.5. Філософія громадянського суспільства Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320 с.)

3. Аксьонова В.І. Етнічна толерантність як необхідність позитивного сприйняття європейських цінностей. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: збірник наукових праць. Вип.73 Запоріжжя : ЗДІА, 2018.С. 88–95.

4. Аксьонова В.І. Кордоцентнричний внесок в систему національного виховання : концептуальне відображення малоросіщення як стереотипу неосталінізму. Матеріали VI Міжнародної наукової конференції «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання», 25–26 травня 2018 р. м. Одеса. Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» Одеса, 2018. С. 140-143.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду
http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

Зверніть увагу на зміст основних слів теми:

Відображення, діяльність, ідеальність, інтенційність

1. Перевірте рівень засвоюваності щойно вивченої вами теми шляхом письмових відповідей на поставлені запитання:

1. Коли з'явилось в європейській філософії поняття «свідомість»?
2. Як співвідносяться поняття «свідомість», «душа», «серце»?
3. Як ви розумієте співвідношення відображення і свідомість?
4. Яка роль соціальності у виникненні свідомості?
5. Охарактеризуйте визначальні ознаки свідомості.
6. Що таке «компонентна структура свідомості»?
7. Розкрийте рівневу структуру свідомості.
8. У чому полягає взаємозв'язок мови і свідомості?
9. Що таке «самосвідомість» та які її функції?
10. Як ви розумієте суспільно-історичну сутність свідомості?
11. Що таке «суспільна свідомість» та які її функції, форми?

2. Самоперевірка засвоєння змісту основних понять, категорій теми шляхом їх визначення:

Відображення _____ Несвідоме _____

Ідеальне _____ Неусвідомлене _____

Мислення _____ Політична свідомість _____

Мова _____ Правова свідомість _____

Мораль _____ Самосвідомість _____

Надсвідоме _____ Свідомість _____

3. Логічні вправи

1. «Свідомість – це не те саме, що й психіка, не просто сукупність психічних процесів і не вмістилище, на кшталт ідеального простору, в якому вони відбуваються. Це особливе утворення, що сформувалося у процесі суспільно-історичного розвитку» /С.Л. Рубінштейн/.

Поясніть означену тут особливість формування та функціювання свідомості.

2. Самосвідомість є: а) пізнання людиною самої себе як мислячої істоти, чи як істоти, що відчуває світ? б) самооцінка людини ? в) саморегуляція людини?

Аргументуйте свій вибір. Що, на ваш погляд, є безперечною передумовою самосвідомості?

3. За нинішніх умов стає панівною інформація у житті суспільства, людини.

Чи можна інформацію як важливий товар розглядати універсальною рисою інформаційної економіки?

*4. «Економізація інформації» означає**:** а) постійне зростання кількості знання ? б) все масштабніше використання інформації в усіх сферах суспільства, особливо в матеріальному виробництві? в) збільшення трудомісткості інформаційного виробництва ?*

Обґрунтуйте свій вибір і власну точку зору на висловлену думку.

ЗАВДАННЯ 12

Тема: Пізнавальна діяльність як предмет філософського аналізу.

Філософія науки

Теорія пізнання (гносеологія) як сфера філософського знання, її предмет та основні категорії. Проблема співвідношення об'єкта і суб'єкта пізнання в історії філософії. Основні принципи сучасної наукової гносеології (об'єктивність, пізнаваність, активне творче відображення, єдність теорії і практики, історизм тощо). Творчість як конструктивний принцип пізнання. Платон, Арістотель про феномен творчості. Синтезуюча природа творчості та основні її форми.

Історична, соціокультурна детермінація пізнання.

Відповіді на питання теми ви знайдете у навчальній та науковій літературі

1. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Комплекс навчально-методичного забезпечення з підготовки до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та спеціальностей навчання. Кропивницький : КЛА НАУ, 2017. 308 с.

2. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Філософія. підручник. Розділ ІІІ Філософські досягнення людства; 3.5. Філософія громадянського суспільства. Одеса : Університет Ушинського, 2021. С. 186-218. (320 с.) .

3. Аксьонова В.І. Метафізика української ідеї: в софіологічному контексті реформування освітнього простору. Гуманітарний вісник ЗДІА. Запоріжжя, 2017. Вип. 71. С. 11-16.

4. Аксьонова В.І. Дух саморегуляції у цивілізаційному контексті українського державотворення. Людина віртуальна : нові горизонти. зб. наукових праць / за заг. ред. д. філос.н. Журби М.А. Частина 1. Монреаль : СРМ «ASF», 2017. С. 68–71.

5. Скловська О.І., Скловський І.З. Філософія (Релігієзнавство). Модуль 1. Вступ до філософії і основні етапи її історичного розвитку. Частина І. Релігія у філософсько-історичному контексті : навчальний посібник до колоквіумів, семінарів та організації самостійної роботи з вивчення курсу. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 52. с.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду
http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців
http://religstudies.org.ua/ main.php

2. Транслятор.
https://www.deepl.com/uk/translator

Зверніть увагу на зміст основних слів теми:

Інтерес, об'єкт, суб'єкт, знання

1. Перевірте рівень засвоюваності щойно вивченої вами теми шляхом письмових відповідей на поставлені запитання:

1. Що вивчає гносеологія і як формулюється її основне питання?

2. Як у гносеології визначалися і визначаються «об'єкт» та «суб'єкт» пізнання?

3. Назвіть основні принципи сучасної наукової гносеології.

4. Розкрийте сутність творчості як конструктивного принципу пізнання.

5. Як ви розумієте історичну та соціокультурну природу пізнання?

2. Самоперевірка засвоєння змісту основних понять, категорій теми шляхом їх визначення:

Агностицизм _____ Об'єкт пізнання _____

Аксіома _____ Суб'єкт пізнання _____

Гносеологія _____ Скептицизм _____

Знання _____ Творчість _____

3. Логічні вправи

1. На заваді розвитку наукових знань, на думку ***Ф.Бекона,*** стоять чотири ухили, або привиди: *1) «привиди роду»; 2) «привиди печери»; 3)«привиди площі або ринку»; 4) «привиди театру»,* які необхідно усунути.

Розкрийте зміст цих «приводів». Чому їх критика Беконом є першою спробою у філософії Нового часу виявити суто гносеологічний суб'єкт, відокремити його від практичного суб'єкта?

2. *«Замість умоглядної філософії, яка викладається у школах, можна створити практичну, за допомогою якої, знаючи силу і дію вогню, води, повітря, зірок, небес і всіх інших оточуючих нас тіл, ...ми могли б стати мовби господарями і володарями природи» /Р.Декарт/.*

Прокоментуйте цей вислів. На яких саме принципах пропонує вчений підпорядковувати філософію практиці? Чи не переоцінює він при цьому ролі розуму?

3. За ***І. Кантом,*** *«пізнання – це лише конституювання свідомістю світу. Отже, джерело знань слід шукати не в цьому конституйованому світі (сфері досвіду), а в правилах його конституювання, тобто не в об'єкті, а в суб'єкті».*

На основі чого філософ дійшов такого висновку? Зверніть увагу на його світ ноуменів і феноменів.

4. Результатом процесу пізнання є гносеологічний образ, або суб'єктивний образ дійсності.

Чому пізнавальний образ є не копією, а ідеальним образом? Чому він не завжди обмежений суб'єктивним?

ЗАВДАННЯ 13

Тема: Філософія науки. Пізнання як складний і суперечливий процес відображення

Чуттєвий рівень пізнання, його форми та особливості. Раціональний рівень пізнання. Розсуд та розум як два основні рівні мислення. Логічні форми мислення: поняття, судження, умовивід. Єдність чуттєвого і раціонального рівнів пізнання. Сенсуалізм, раціоналізм. Інтуїція. Творча уява. Розуміння.

Проблема істини. Істина – процес. Істина і правда. Критерії істини. Пізнання і практика. Форми і рівні практичної діяльності.

Відповіді на питання теми ви знайдете у навчальній та науковій літературі

3. Аксьонова В.І. Український дух, як феномен патріотизму в контексті парадигми комунікативного суспільства. Перспективи. Науковий журнал : ДЗ «ПНПУ імені К.Д. Ушинського», 2015. № 1 (63). С. 13–18.

4. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Гуманістичний контекст соціокультурного простору України. Наукове пізнання: Методологія та технологія. / гол. ред. проф., д. ф. н. Є.Р. Борінштейн : ДЗ «ПНПУ імені К.Д. Ушинського», 2015. №1(34). С. 6-10.

5. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Пошук єдності громадського суспільства у площині особливостей соціокультурного плюралізму. Наукове пізнання : методологія та технологія : ДЗ «ПНПУ імені К.Д.Ушинського». 2015. №2(35). С. 12-16.

6. Аксьонова В.1. Творчість харизматичної особистості в інтенціях патріотизму молодого фахівця. Перспективи. Науковий журнал : ДЗ «ПНПУ імені К.Д.Ушинського». 2016. № 2-3. С. 13–18.

7. Аксьонова В.І. Дон Кіхот – постнекласичний символ лицарського служіння ідеалам козакофільства. Наукове пізнання : методологія і технологія. №1(38) : ДЗ «ПНПУ імені К.Д. Ушинського», 2017. С. 6-12.

8. Аксьонова В.І. Видатний український педагог і «Дон Кіхот Запорізький» – Антон Макаренко. Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» – Додаток 2 до Вип. 37 : Тематичний випуск «Проблеми емпіричних досліджень у психології». Випуск 14. К. : Гнозис, 2017. С. 123– 129.

9. Аксьонова В.І. А. Макаренко і З. Фрейд. Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. № 12. 2017. С. 99-104.

10. Аксьонова В.І. Соціально-філософський сенс гуманістичних обріїв європейського простору: український контекст. Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського». Наукове пізнання : методологія та технологія. Філософія. Науковий журнал. № 1 (40). Одеса, 2018. С. 6 –11.

11. Аксьонова В.І. Козакофільство – феномен соціокультурної комунікації в умовах глобалізації. Наукове пізнання: методологія та технологія. Філософія. Науковий журнал. № 2 (41). 2018. С. 11-17.

12. Скловська О.І., Скловський І.З. Філософія (Релігієзнавство). Модуль 1. Вступ до філософії і основні етапи її історичного розвитку. Частина І. Релігія у філософсько-історичному контексті : навчальний посібник до колоквіумів, семінарів та організації самостійної роботи з вивчення курсу. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 52. с.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду
http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців
http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор.
https://www.deepl.com/uk/translator

Зверніть увагу на зміст основних слів теми:

Живе споглядання, мислення,
Інтуїтивізм, розуміння, практика

1. Перевірте рівень засвоюваності щойно вивченої вами теми шляхом письмових відповідей на поставлені запитання:

1. Чому пізнавальне відношення суб'єкта має суспільно-історичний характер?

2. У чому полягає обмеженість чуттєвого рівня пізнання і які особливості раціонального рівня?

3. Хто має рацію у поглядах на пізнання: прибічники сенсуалізму, раціоналізму чи інтуїтивізму?

4. У чому полягає діалектика абсолютного та об'єктивного в істині?

5. Чим зумовлена вимога конкретності істини і в чому полягає її суть?

6. Як визначається хибність судження в сучасній гносеології?

7. Як співвідносяться «знання» і «мудрість»?

8. Які ви знаєте рівні знання?

9. Що таке «істина» та її ознаки?

10. Що є критерієм істини?

2. Самоперевірка засвоєння змісту основних понять, категорій теми шляхом їх визначення:

Відчуття _____ Правда _____

Здоровий глузд _____ Практика _____

Інтуїція _____ Розум _____

Істина _____ Сприйняття _____

Когерентність _____ Судження _____

Оцінка _____ Умовивід _____

Пам'ять _____ Уявлення _____

Поняття _____ Цінності _____

3. Логічні вправи

1. «Епістемологія – це теорія вірогідного знання, яке завжди є процесом, а не станом» ***/Ж.Піаже/.***

Як ви розумієте «пізнання як процес»? Чому це не «стан»? Як це пояснює автор генетичної епістемології і яка ваша позиція?

2. «У будь-якому випадку незалежно від того, яку картину світу я малюю, я завжди буду перевіряти її істинність за допомогою термінів свого власного досвіду» ***/М.Шлік/.***

До якого виду епістемологічного фундаменталізму можна віднести цей вислів? Абсолютизація якого досвіду тут має місце? Чи ви згодні з такою позицією автора? Ваші аргументи.

ЗАВДАННЯ 14

Тема: Логіка та методологія наукового пізнання

Специфіка та рівні наукового пізнання. Поняття наукового методу. Природничонаукова та гуманітарнонаукова методологія. Рівні наукового пізнання. Аналіз і синтез. Аналогія й абстрагування. Індукція й дедукція. Моделювання: сутність та класифікація. Комп'ютерне моделювання. Мислення. Спостереження й експеримент: їх сутність та види.

Діалектика (антична, гегелівсько-марксистська, екзистенційна). Основні принципи, закони та категорії діалектики. Діалектика й метафізика. Типи екзистенційної методології (феноменологія, герменевтика). Форми наукового пізнання.

Відповіді на питання теми ви знайдете у навчальній та науковій літературі

1. Аксьонова В.І.. Скловський І.З. Дух соціокультурної динаміки як особливість цивілізованого суспільства. Освіта та соціалізація особистості. Матеріали V Всеукраїнської інтернет – конференції 12-13 травня 2017 року. Міністерство освіти і науки України Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського». Одеса-Запоріжжя, 2017. С. 40–42.

2. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Антропологія через призму освітоцентризму. Штучний інтелект CONTRA людський мозок: перспективи обдарованості в динаміці інформаційного світу. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 24 жовтня 2018 року, м. Київ. Київ. : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2018. 214с. С.157-166.

3. Аксьонова В.І. Кордоцентричний внесок в систему національного виховання: концептуальне відображення малоросійщення як стереотипу неосталінізму. Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені КД Ушинського». 2018. http://www.dspace.pdpu.edu.ua /bitstream/123456789/3028/1/aksyonova.pdf

4. Аксьонова В. І. Культура толерантності та особливості формування патріотизму молодого фахівця. Матеріали Всеукраїнської науково-практичні конференції (ДДУВС, 28.03.2019). С. 20 - 23.

5. Аксьонова В.І. Українська філософія як методологічний засіб оптимального здійснення професійної культури майбутнього пілота цивільної авіації. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (ДДУВС, 28.03.2019). С. 17-20. https://cutt.ly/vg14wSo

6. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Соціальна філософія: контекст розвитку громадянського суспільства. «Соціальні та гуманітарні технології: філософсько-освітній аспект»: матеріали VI науково-теоретичної конференції (23 квітня 2020 року, м. Черкаси Черкаський державний технологічний університет. Черкаське регіональне відділення Соціологічної Асоціації

України.) / упор. Т.О. Дроздова. Черкаси : ФОП Гордієнко Є.І., 2020. 137с. С. 108–111.

7. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Софократія як проект виходу гуманітарного знання із ситуації духовної нестабільності. Матеріали VIII Всеукраїнської наукової інтернет-конференції «Освіта та соціалізація особистості» (на базі інтернет- ресурсу кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності). Одеса, 24-25 квітня 2020 року. ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», Південно- українське відділення соціологічної асоціації України. Одеса, 2020. С. 5-7.

8. Аксьонова В.І. Суперечливість у вивченні природознавчих наук. Світоглядно- методологічні проблеми філософії фізики. « Актуальні аспекти розвитку Stem-освіти у вивчанні природничо – наукових дисциплін»: збірник матеріалів III Міжнародної науково- практичної конференції, м. Кропивницький, 14-15травня 2020 р. / за заг. ред. Н.О. Гончарової, О.С. Кузьменко, В.В. Фоменка. Кропивницький : Льотна академія національного авіаційного університету, 2020. 236 с. С. 18-22.

9. Аксьонова В.І. Соціально-філософські та правові аспекті розвитку громадянського суспільства (європейський контекст). Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Кропивницький 27-28 травня 2020 р. / за заг. ред. Б.Р Стецюка. Київ : Національний центр «Мала академія наук України», 2020. 472 с. С. 296-298.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

Зверніть увагу на зміст основних слів теми:

Рівні пізнання,
метод форма пізнання

1. Перевірте рівень засвоюваності щойно вивченої вами теми шляхом письмових відповідей на поставлені запитання:

1. Які характерні риси наукового пізнання?

2. Що таке «науковий метод»?

3. Які логічні основи наукового пізнання?

4. Вичленить спільне і відмінне у спостереженні й експерименті як емпіричних методах наукового пізнання.

5. Охарактеризуйте основні форми наукового пізнання.

6. В якому значенні вживався термін «діалектика» Сократом, Платоном, Арістотелем, Кантом, Гегелем і Марксом?

7. Охарактеризуйте зміст законів формальної логіки Арістотеля.

8. У чому полягає єдність, відмінність та взаємозв'язок філософії і методології науки?

2. Самоперевірка засвоєння змісту основних понять, категорій теми шляхом їх визначення:

Абстрагування _____

Аналіз _____

Аналогія _____

Гіпотеза _____

Дедукція _____

Діалектика _____

Експеримент _____

Індукція _____

Метод _____

Моделювання _____

Синтез _____

Спостереження _____

Теорія _____

Формалізація _____

3. Логічні вправи

1. «Наука за своєю суттю є анархістською установою: теоретичний анархізм гуманніший і прогресивніший, аніж його альтернативи, що посилаються на закон і порядок» ***/К.Феєрабенд/.***

«Що істинне в логіці, те істинне в психології, науковому методі і в історії науки» ***/К.Поппер/.***

Позиція якого автора вам здається правильною? Зверніть увагу на співвідношення понять «наука» і «творчість».

2. «Якщо самі поняття, будучи основою всього, сплутані і необдумано абстраговані від речей, то вкрай не міцне те, що побудовано на них» ***/Ф.Бекон/.***

На яку особливість наукового знання звертає увагу мислитель?

Аргументуйте свою позицію

3. «Погана філософія підступно винищує хорошу фізику» ***/В.Гейзенберг/.***

На яку роль філософії стосовно науки звертає увагу вчений? За яких умов роль і місце філософії у науковому знанні особливо зростає?

4. Як зазначав давньокитайський філософ *Мо Ді, «задум, циркуль та коло – це три елементи, які в єдності утворюють... а) гіпотезу? б) форму? в) метод ?»*

Зробіть вибір та обґрунтуйте його. У міркуваннях вам допоможе наступне висловлювання *Мо Ді: «Це те, що сприймається під час навчання і, дотримуючись чого, можна досягти цілей».*

ЗАВДАННЯ 15

Тема: Суспільство як об'єкт філософського осмислення

Поняття «суспільство» у філософській традиції. Основні підходи до розуміння суспільства. Натуралістичні, соціопсихологічні концепції

суспільства. Теорії соціальної (М. Вебер, Т. Парсонс) та предметної (К. Маркс) дії.

Суспільство як самореферентна система. Природні умови суспільного буття. Географічний детермінізм та сучасна геополітика. Демографічні чинники суспільного розвитку. Історичні типи відтворення населення. Етноекологічне становище України.

Відповіді на питання теми ви знайдете у навчальній та науковій літературі

1. Аксьонова В.І. Скловський І.З. Образ Дон Кіхота Запорозького, як дух в концепції колективу видатного українського педагога А.С. Макаренка. Наукові записки/ ред. кол. : В.Ф. Черкасов, В.В. Радул, Н.С. Савченко та ін. Вип. 159. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2017. С. 43-52.

2. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Комунікативно-соціокультурний простір – феномен Європейської парадигми суспільства нескореної України. Наукові записки / ред. кол. : В.Ф. Черкасов, В.В. Радул, Н.С. Савченко та ін. Випуск 167. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2018. С. 41–45.

3. Аксьонова В.І. Philosophy of sociocultural meanings in the information system yesterday and today. Науково-теоретичний альманах Грані. Том 21. № 6, 2018. Дніпро. С. 39–45.

4. Аксьонова В.І. Гуманістичні обрії постнекласичної символіки українського козакофільства. Гілея : Науковий вісник. Збірник наукових праць / гол.ред. д.філос.н. В.М. Вашкевич. Київ : ВІР УАН, 2018. Випуск 133 (№ 6). С. 97–101.

5. Аксьонова В.І. Етнічна толерантність як необхідність позитивного сприйняття європейських цінностей. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії : збірник наукових праць, вип.73 / гол. ред. д.філос.н. В.Г Воронкова. Запоріжжя : ЗДІА, 2018.С. 88–95.

6. Аксьонова В.І. Культура толерантності: витоки метафізичних сенсів. Науково-теоретичний альманах Грані. Том 21. № 9, 2018. Дніпро. С. 118–123.

7. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Феномен освітоцентризму як формування цивілізованої особистості у XXI сторіччі. Наукові записки / ред. кол. : В.Ф. Черкасов, В.В. Радул, Н.С. Савченко та ін. Вип.174. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2019. С.59–65.

8. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Пошук цивілізаційного сенсу метафізики соціокультури громади в європейському просторі. Наукові записки / ред. кол.: В.Ф. Черкасов, В.В. Радул, Н.С. Савченко та ін. Вип.185. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2020. С.59–63.

9. Аксьонова В.І. Соціокультурний контекст інформаційного суспільства – феномен соціальної активності особистості. Наукове пізнання: Методологія та технологія. Науковий журнал. Філософія. Вип.1(45). 2020. Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» : Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 11-19.

10. Аксьонова В.І. Дискурс антропологізації ідеї цивілізаційного розвитку України. Перспективи. Соціально-політичний журнал. № 4, 2020. С. 17-25.

11. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Постнекласична методологія моделі конвергентного суспільства України. Наукове пізнання: методологія та технологія. Науковий журнал. Філософія / гол.ред. д.філос.н. Є.Р. Борінштейн ДЗ «ПНПУ ім. К.Д. Ушинського». №1(47). 2021.С. 23-28.

12. Скловська О.І., Скловський І.З. Філософія (Релігієзнавство). Модуль 1. Вступ до філософії і основні етапи її історичного розвитку. Частина І. Релігія у філософсько-історичному контексті : навчальний посібник до колоквіумів, семінарів та організації самостійної роботи з вивчення курсу. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 52. с.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

Зверніть увагу на зміст основних слів теми:

Діяльне спілкування, система, соціальні спільності, соціальні групи

1. Перевірте рівень засвоюваності щойно вивченої вами теми шляхом письмових відповідей на поставлені запитання:

1. У чому полягає специфіка соціального пізнання та які його основні методологічні засади?

1. Розкрийте зміст поняття «суспільство». Зверніть увагу на відмінність між «соціальним універсалізмом» (Платон, Паскаль) та «соціальним атомізмом» (Епікур, Гоббс).

2. Охарактеризуйте сучасні основні підходи до розуміння суспільства.

3. Чому суспільство є самоорганізуючою та саморозвиваючою системою?

4. Чому співбуття людей підлягає під дії законів суспільства?

5. Назвіть необхідні умови суспільного буття.

6. Які основні сфери суспільного буття?

7. Якщо соціум – нова якість стосовно окремої людини, то чи не означає це нівелювання в ньому індивідуального?

8. Чи існує сьогодні ідеал суспільного поступу і в чому він полягає?

2. Самоперевірка засвоєння змісту основних понять, категорій теми шляхом їх визначення:

Географічний детермінізм _____

Концепція соціальної дії _____

Соціальний атомізм _____

Соціальний універсалізм _____

Соціобіологія _____

Соціалізація _____

Соціальний статус _____

Соціальна роль _____

Суспільство _____

3. Логічні вправи

1. «Будь-яке близьке, приховане від чужого, неповторне, сумісне життя ми розуміємо як життя в спільності. Суспільство ж – публічність, як кажуть: світ. У спільності зі своїми і відчуваємо себе від народження, всіма своїми радощами й бідами пов'язані ми з ними. У суспільство ж потрапляють як щось чуже» ***/Ф.Тьонніс/.***

Ваше розуміння цього судження. У чому ж істотні відмінності між спільнотою та суспільством? Зверніть увагу на своєрідну суперечливість суспільного буття. Чому суспільство постає «чужим» для основного суб'єкта суспільної дії?

2. «Суспільство – це завжди динамічна єдність двох чинників: меншин і мас. Меншини – це спеціально кваліфіковані одиниці чи групи одиниць. Маса – це сукупність осіб без спеціальної кваліфікації. Отож під масами не слід розуміти головним чином «робітничі маси». Маса – це "рядова людина"» ***/Х. Ортега-і-Гассет/.***

Ваша точка зору на уявлення суспільства як такого, що складається з «обраної меншості» і «маси». Як ви розумієте ці два складники? І яка їх роль у суспільному бутті?

3. «Соціальні факти – це зразки мислення, діяльності і почуттів, котрим властива примітна риса – незалежність від індивідуальної свідомості» ***/Е.Дюркгейм/.***

Поясніть, що ж таке «соціальні факти»? За якої умови, наприклад, явища, процеси економічно-господарського життя, економічна система суспільства можуть розглядатись як «соціальний факт»?

4. *«Суспільна закономірність лежить глибше зовнішньонеобхідного зв'язку між причиною та дією і має інший сенс»* ***/С. Л. Франк/.***

Поясніть своє розуміння виразу. Яка особливість соціального пізнання випливає з нього?

ЗАВДАННЯ 16

Тема: Філософія культури

Поняття культури та її сутнісні характеристики. Основні ознаки й властивості культури. Культура і цивілізація. Колоподібні та лінійні концепції розвитку цивілізацій. Людиновимірна сутність культури.

Діалектика національного і загальнолюдського в культурі. Головні тенденції культури XX - початку XXI ст. Проблема кризи сучасної культури.

Відповіді на питання теми ви знайдете у навчальній та науковій літературі

1. Аксьонова В.І., Скловський І.З Проблеми освітньої сутності: модернізаційний контекст. Науково-дослідний медичний центр «Геронтологія». Вармінсько-мазурський університет (Польща). Кіровоградський інститут університету сучасних знань, науково-дослідний центр інноваційних технологій. Міжнародна науково-практична конференція «Теорія та практика, гіпотези та апробація результатів сучасних наукових досліджень в умовах глобалізації суспільства». 18 березня 2016 р. Кіровоград, Україна. С. 5-6.

2. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Дух саморегуляції у цивілізаційному контексті українського державотворення. Людина віртуальна: нові горизонти Збірник наукових праць (за матеріалами IV наукової конференції). Частина 1. За загальною редакцією д.філософ.н. Журби М.А. Центр сучасної педагогіки «Навчання без кордонів» (Канада) ; Громадська організація «соборність» (Україна) ; Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля (Україна) ; Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти (Україна) ; МБО «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні» (CEUME) (Україна) ; Житомирський державний університет імені Івана Франка (Україна) ; ДЗ «Луганський державний медичний університет» (Україна) ; Бакинський ісламський університет (Азербайджан) ; Донбаський державний технічний університет (Україна) ; Університет М. Ніш (Сербія) ; Зеленогурський університет (Польща).- Канада – Сербія – Азербайджан – Польща – Україна, 2017 р. С. 68–71.

3. Аксьонова В.І. Особливості підвищення рівня патріотизму молодого фахівця. Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти. Збірник наукових праць (за матеріалами XIV Міжнародної науково-практичної конференції 30-31 травня 2017 року) За загальною редакцією д. філософ. н. Журби М.А. Центр сучасної педагогіки«Навчання без кордонів» (Канада); Громадська організація «соборність» (Україна) ; Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля (Україна); Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти (Україна)’ МБО «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні» (CEUME) (Україна) Житомирський державний університет імені Івана Франка (Україна) ; ДЗ «Луганський державний медичний університет» (Україна); Бакинський ісламський університет (Азербайджан) ; Донбаський державний технічний університет (Україна) ; Університет М. Ніш (Сербія) ; Зеленогурський університет (Польща) - Канада – Сербія – Азербайджан – Польща – Україна, 2017. С. 4–7.

4. Аксьонова В.І., Скловська О.І. Філософія. Модуль 1. Тема 5 Гносеологія. Філософія пізнання. Частина 1 Навчально-методичний посібник для студентів, курсантів, магістрантів та аспірантів. Кропивницький : ЛА НАУ, 2017. 168 с.

5. Aksenova V. PHILOSOPHY OF SCIENCE. Guide for graduate students, distance learning education. (Lectures, lectures notes, lectures video ppt, lectures audio). Part1. Philosophy of science. Graduate student's workbook. Kropyvnytskiy: FA NAU, 2016. 52 c.

6. Аксьонова В.І. Філософія. Комплекс навчально-методичного забезпечення з підготовки до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та спеціальностей навчання. Кропивницький : КЛА НАУ, 2017. 308 с. (співавтор: Скловська О.І.).

7. Аксьонова В.І., Скловська О.І.Філософія. Змістовий модуль 1. Тема 4. Онтологія. Філософське розуміння світу. Діалектика – загальна теорія розвитку. Навчально-методичний посібник до колоквіумів, семінарів, конференцій, круглих столів, диспутів, дискусій та організації] самостійної роботи з вивчення курсу студентами та курсантами всіх форм та напрямків навчання. Кропивницький: ЛА НАУ, 2018. 38 с.

8. Скловська О.І., Скловський І.З. Філософія (Релігієзнавство). Модуль 1. Вступ до філософії і основні етапи її історичного розвитку. Частина І. Релігія у філософсько-історичному контексті : навчальний посібник до колоквіумів, семінарів та організації самостійної роботи з вивчення курсу. Кіровоград : КЛА НАУ, 2015. 52. с.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

ЗАВДАННЯ 17

Тема: Філософія цивілізації та інновацій.

Зверніть увагу на зміст основних слів теми:

Діяльність, творчість, людиновимірність

1. Перевірте рівень засвоюваності щойно вивченої вами теми шляхом письмових відповідей на поставлені запитання:

1. Визначте основні складові духовного життя.
2. Розкрийте зміст поняття «культура» та визначте основні його смислові складові.
3. Як ви розумієте «історичність» культури?
4. У чому полягає людиновимірна сутність культури?
5. Як співвідносяться культура і природа людини?
6. Що таке «елітарність культури»?
7. Покажіть співвідношення понять «культура» і «цивілізація».
8. Що таке «цінність», «ідеал»?
9. Дайте характеристику універсальних вищих цінностей людини.
10. У чому полягають особливості формування української культури?
11. Які головні тенденції культури наприкінці XX і початку XXI ст.

2. Самоперевірка засвоєння змісту основних понять, категорій теми шляхом їх визначення:

Альтернативна цивілізація _____ Простір культури _____

Глобальний світогляд _____ Час культури _____

Духовна культура _____ Цивілізація _____

Матеріальна культура _____

3. Логічні вправи

1. «Лише людина може ставити перед собою свідомо визначені цілі, в результаті виникає світ культури... Це лише те, що служить для блага людини» ***/І.Кант/.***

*«Культура – сукупність прогресу людини і людства в усіх сферах і напрямах за умови, що цей прогрес служить духовному вдосконаленню індивідуума як прогресу прогресів» /****А.Швейцер****/.*

Розкрийте філософсько-світоглядний сенс цих висловлювань. На яку спільну рису, ознаку культури звертають увагу філософи? Чи мають місце специфічні нюанси позицій Канта і Швейцера стосовно визначення поняття «культура»? Як би ви його визначили, спираючись на судження великих філософів?

2. *Культура – культивування всіх властивостей суспільної людини і виробництво її як людини з якомога все більш розвиненими властивостями та зв'язками, а тому й потребами,– виробництво людини як якомога усе більш цілісного та універсального продукту суспільства» /****К.Маркс****/.*

«Культура – остання мета природи, людина покликана її створювати. Культура за її структурою органічна, людина в ній – не лише засіб, а й мета» ***/І.Кант/.***

Порівняйте ці вислови двох німецьких філософів. У чому їх істотна відмінність? Які критерії щодо визначення культури є панівними в кожного з філософів? Яка позиція вам більше імпонує і чому?

3. *«Культура – це вічність у сучасному» /****М.Мамардашвілі****/.*

Розкрийте сенс цього висловлювання. У чому полягає елемент «вічності» в культурі?

4. *«Накопичений у культурі досвід відкриває людині її внутрішню нескінченність» /**де Сент-Екзюпері**/.*

Ваше розуміння висловлювання. Поясніть, у чому ж специфіка «простору» культури та його пізнання, освоєння людського?

5. *«Життя мусить бути культурним, але й культура зобов'язана бути життєдайною» /**Х.Ортега-і-Гассет**/.*

Як ви розумієте цей імператив? Як би ви пояснили необхідність взаємопроникнення життя і культури? Чому виникла ця проблема?

6. *«Будь-яка культура (навіть матеріальна) є культура духу; будь-яка культура має духовну основу, вона є продукт творчої праці духу над природними стихіями» /**М.Бердяєв/.***

Як ви розумієте такий вислів? Чи в усьому ви згодні з його автором? А чи можуть існувати з боку культури негативні впливи на людину?

Відповіді на питання теми ви знайдете у навчальній та науковій літературі

1. Аксьонова В.І. Гуманістичні обрії постнекласичної символіки українського козакофільства. Гілея : Науковий вісник. Збірник наукових праць / гол.ред. д.філос.н. В.М. Вашкевич. Київ : ВІР УАН, 2018. Випуск 133 (№ 6). С. 97–101.

2. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Пошук цивілізаційного сенсу метафізики соціокультури громади в європейському просторі. Наукові записки / ред. кол.: В.Ф. Черкасов, В.В. Радул, Н.С. Савченко та ін. Вип.185. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2020. С.59–63.

3. Aksonova V.I. Philosophy of sociocultural meanings in the information system yesterday and today. Науково-теоретичний альманах Грані. Том 21. № 6, 2018. Дніпро. С. 39–45.

4. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Образ Дон Кіхота Запорозького, як дух в концепції колективу видатного українського педагога А.С. Макаренка.

Наукові записки / ред. кол. : В.Ф. Черкасов, В.В. Радул, Н.С. Савченко та ін. Вип. 159. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2017. С. 43-52 .

5. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Комунікативно-соціокультурний простір – феномен Європейської парадигми суспільства нескореної України. Наукові записки / ред. кол. : В.Ф. Черкасов, В.В. Радул, Н.С. Савченко та ін. Випуск 167. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2018. С. 41–45.

6. Аксьонова В.І. Етнічна толерантність як необхідність позитивного сприйняття європейських цінностей. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії : збірник наукових праць, вип.73 / гол. ред. д.філос.н. В.Г Воронкова. Запоріжжя : ЗДІА, 2018.С. 88–95.

7. Аксьонова В.І. Культура толерантності: витоки метафізичних сенсів. Науково-теоретичний альманах Грані. Том 21. № 9, 2018. Дніпро. С. 118–123.

8. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Феномен освітоцентризму як формування цивілізованої особистості у XXI сторіччі. Наукові записки / ред. кол. : В.Ф. Черкасов, В.В. Радул, Н.С. Савченко та ін. Вип.174. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2019. С.59–65.

9. Аксьонова В.І. Соціокультурний контекст інформаційного суспільства – феномен соціальної активності особистості. Наукове пізнання: Методологія та технологія. Науковий журнал. Філософія. Вип.1(45). 2020. Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» : Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 11-19.

10. Аксьонова В.І. Дискурс антропологізації ідеї цивілізаційного розвитку України. Перспективи. Соціально-політичний журнал. № 4, 2020. С. 17-25.

11. Аксьонова В.І., Скловський І.З. Постнекласична методологія моделі конвергентного суспільства України. Наукове пізнання: методологія та технологія. Науковий журнал. Філософія / гол.ред. д.філос.н. Є.Р. Борінштейн ДЗ «ПНПУ ім. К.Д. Ушинського». №1(47). 2021.С. 23-28.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців http://religstudies.org.ua/ main.php

4. Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

XIV. ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ ТА ЗАЛІКУ

1. Сутність та структура світогляду.
2. Типологія світогляду: міфологія, релігія, філософія.
3. Філософія як світоглядне знання. Предмет філософії.
4. Етноментальні характеристики філософського знання.
5. Ідеалізм і матеріалізм. Діалектика і метафізика.
6. Функції філософії.
7. Значення філософії у культурному становленні та розвитку особистості.
8. Особливості давньогрецької філософії.
9. Формування і розвиток античної діалектики.
10. Платон та його вчення про «ідеї».
11. Аристотель: вчення про філософію як метафізику. Погляди на людину, суспільство і державу.
12. Вчення Сократа про благо і доброчесність. Діалектика Сократа.
13. Християнська теологія Середньовіччя: апологетика, патристика, схоластика.
14. Полеміка між реалізмом і номіналізмом.

15. Проблема людської особистості у гуманістичній філософській традиції епохи Відродження: Д. Бруно, М. Монтень, Г. Герхардс, М. Кузанський.
16. Особливості філософської парадигми Нового часу (XVII – XVII ст.).
17. Сенсуалізм і раціоналізм.
18. Філософія науки Ф. Бекона.
19. Раціоналістичне вчення Р. Декарта про метод.
20. Проблема свободи людини і шляхів її соціального звільнення у філософії французького матеріалізму.
21. Філософська творчість І. Канта. Апріоризм. Етичне вчення.
22. Філософська система Г. Гегеля. Діалектика розвитку світу і людини. Панлогізм.
23. Критика релігії та ідеалізму в філософії Л. Фейєрбаха. Гуманістичний зміст антропологічного матеріалізму.
24. Марксистська філософія: досягнення та недоліки. Доля марксизму у XX ст.
25. Особливості українського світоглядного менталітету.
26. Докласична доба філософської думки України.
27. Проблема людини в філософії Г. Сковороди. Ідея «сродної праці».
28. Проблема звільнення людини і нації у творах мислителів Кирило-Мефодіївського братства. Філософські ідеї Тараса Шевченка.
29. «Філософія серця» Памфіла Юркевича.
30. Діалектико - моністичні погляди І.Я. Франка на природу, суспільство й людину.
31. Новітня українська філософія. Мислителі української діаспори.
32. Західна філософія XX століття: головні риси і напрями.
33. Психоаналіз і неофрейдизм: творчість З. Фрейда, К. Юнга і Е. Фромма.
34. Проблема сутності і існування, відчуження і свободи в філософії екзистенціалізму (М. Гайдеггер, А. Камю, Ж.-П. Сартр.).

35. Неопозитивізм і його різновиди. Сцієнтизм.
36. Еволюція релігійної філософії.
37. Історія філософії як сходження до вершин людського самопізнання та школа мислення.
38. Загальне і відмінне у діяльності людини та тваринній життєдіяльності.
39. Співвідношення об’єктивної і суб’єктивної діалектики.
40. Діалектика як філософська теорія. Альтернативи діалектики.
41. Дві концепції розвитку. Прогрес і регрес.
42. Принципи діалектики.
43. Категорії діалектики: причина і наслідок, одиничне і загальне, необхідність і випадковість, сутність і явище, форма і зміст, можливість і дійсність, частина і ціле, елемент і система.
44. Основні закони діалектики. Загальна характеристика, «механізм» дії, методологічне значення для науки і практики.
45. Проблема походження людини: аналіз філософсько - світоглядних концепцій.
46. Співвідношення та сутність понять «людина», «індивід», «особистість», «індивідуальність».
47. Діалектика індивідуалізації і соціалізації.
48. Моральні основи особистості. Типологія особистостей.
49. Сенс, цінність і самоцінність людського життя.
50. Сутність духовного життя суспільства. Суперечності розвитку культури у сучасному суспільстві. Культура і цивілізація.
51. Філософія про зміст життя, смерть і безсмертя людини.
52. Поняття свободи. Діалектика негативного і позитивного аспектів свободи.
53. Парадокси свободи як «оволодіння» світом. Свобода і творчість.
54. Філософське розуміння природи, сутності і призначення людини.
55. Філософське поняття культури. Людинотворчі виміри духовної культури. Поняття духовності.

56. НТР: суть, зміст, соціальні проблеми і наслідки.
57. Філософські концепції історії: теологічна, фаталістична, волюнтариська.
58. Сучасні наукові погляди на філософію історії К. Маркса.
59. Джерела та рухомі сили історичного саморозвитку.
60. Діалектика єдності і різноманітності світової історії. Проблеми спрямованості історичного розвитку.
61. Сучасні концепції історичного поступу людства.
62. Глобальні проблеми сучасності: суть, джерела, взаємозв'язок, шляхи подолання.
63. Проблеми війни і миру в сучасних умовах.
64. Ідея всесвітності історії. Цивілізація перед вибором перспектив розвитку людства.
65. Філософія в сучасному світі: нові проблеми і нові завдання.
66. Паризька декларація з філософії про філософську освіту та взаємозв'язок філософії і демократії (Париж, лютий 1995 р. Міжнародний симпозіум ЮНЕСКО «Філософія і демократія у світі»).
67. Конституція України про право на свободу світогляду.
68. Конституція України про права, свободи та обов'язки людини і громадянина.
69. Толерантність, плюралізм, свобода, гуманізм як соціальні цінності та ідеали життєвого світу людини.

XV. НАУКОВА, НАВЧАЛЬНА ТА ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА ДО ВСІХ ТЕМ

Список рекомендованих джерел для всіх тем курсу

Основні

1. Губерський Л. В., Андрущенко В. П. та ін. Філософія. Базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів. Харків : Фоліо, 2018. 621 с. https://odnb.odessa.ua/vnn/book/4947

2. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. Харків : Право, 2018. 432 с.
http://library.kpi.kharkov.ua/files/new_postupleniya/fildan.pdf
3. Киричок О. Б. Філософія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Полтава: РВВ ПДАА, 2010. 381 с.
4. Кралюк П. М. Історія філософії України : підручник. Київ : КНТ, 2018. 652 с. https://chtyvo.org.ua/authors/Kraliuk_Petro/Istoriia_filosofii_Ukrainy/
5. Кривуля О. М. Філософія : Навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. 592 с.
6. Філософія в короткому викладі. Вид. 2-е, доп. / З. В. Стежко. Кропивницький: 2020. 188 с.
http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/handle/123456789/10464
7. Філософія: методичні рекомендації / Р.П. Даниляк. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2017. 44 с.
8. Філософія: підручник / В.С. Бліхар, М.М. Цимбалюк, Н.В. Гайворонюк, В.В. Левкулич, Б.Б. Шандра, В.Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с.
https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4251
9. Шепетяк Олег, Шепетяк Оксана. Філософія: Підручник. Львів: Місіонер, 2020. 784 с.
http://surl.li/jxxvir
10. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ: Вид-во "Орій" при УКСП "Кобза", 1992. 230 с.
http://litopys.org.ua/chyph/chyph.htm

Додаткові

1. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі: монографія / В. Г. Кремень; Акад. пед. наук України. - 3-тє вид. - Київ: Знання, 2018.

2. Кримський С. Б. Про софійність, правду, смисли людського буття: Зб. наук. публіцист. і філос. ст. – К., 2010.

3. М. Попович. Що таке філософія? // Філософська думка. – 2006. – № 1. – С. 3-24

4. Григорій Сковорода : філософія свободи. – 2-е вид. / Мирослав Попович. – К. : Майстерня Білецьких, 2008. – 255 с.

5. Стежко З.В. «Суперечливість свободи та парадокси відповідальності (антропологічний аналіз) // «Anthropological Measurements of Philosophical Research» – Дніпро, 2018, №13. – С. 65-78. (Web of Science). http://dx.doi.org/10.15802/ampr.v0i13.131937

6. Stezhko, Z. & Shalimova, N. 2022. Problems and Prospects for the Formation of a General Methodology of Knowledge. Philosophical Reflections. Filosofja-Sociologija. T. 33. Nr. 3 – C. 197–205 (Web of Science, Scopus). https://doi.org/10.6001/fil-soc.v33i3.4765

7. Стежко З. В. Проблема існування в логіці та математиці (в контексті філософії Г.Гегеля) // International Science Journal. Section: Philosophy. – №3 (12). – Warsaw, Poland: Wydawnictwo Naukowei Science", 2019. – С.69-79. https://sciencecentrum.pl/wpcontent/uploads/2019/11/POLISH%20SCIENCE%20JOURNAL%20%E2%84%9612%20%28web%29.pdf

8. Z. V. Stezhko, T. V. Khmil. 2023. Artificial intelligence as a sociocultural phenomenon: educational dimension - Anthropological Measurements of Philosophical Research – №24 – С. 68-74 (Web of Science). https://doi.org/10.15802/ampr.v0i24.295317

9. Christman J. Social and Political Philosophy. A contemporary introduction. New York, London: Routledge Taylor & Francis Group, 2017. – DOI https://doi.org/10.4324/9781315693323 https://www.taylorfrancis.com/books/9781315693323

10. Olafson, F. A. Philosophical anthropology [Electronic resource] / F. A. Olafson // Encyclopaedia Britannica. – 2014. – Mode of access: http://www.britannica.com/EBchecked/topic/456743/philosophical-anthropology

11. Pecorino, P. A. An Introduction to Philosophy. An online Textbook [Electronic resource] / P. A. Pecorino. – CUNY: Queens borough Community College, 2014. – Mode of access: http://www.qcc.cuny.edu/Social Sciences/pecorino/INTRO_TEXT/CONTENTS.htm

Першоджерела

1. Вітгенштейн Л. Tractatus logico-filosoficus. Філософські дослідження. Київ: Основи, 1995. http://shron1.chtyvo.org.ua/Wittgenstein_Ludwig/ Filosofski_doslidzhennia.pdf

2. Гадамер, Г.Г. Істина і метод. Том 1 : Герменевтика I : Основи філософ. Герменевтики. К.: Юніверс. 2000. 456 с. https://shron3.chtyvo.org.ua/Gadamer_Hans-Georg/Istyna_i_metod_t1.pdf

3. Дерріда, Ж. Цілі людини. Після філософії: кінець чи трансформація? К.: Четверта хвиля. 2000. С. 114-145. https://shron1.chtyvo.org.ua/ Derrida_Jacques/Tsili_liudyny.pdf

4. Jean-Francois Lyotard. “The Postmodern Condition: A Report on Knowledge”. Available at: https://oceanofpdf.com/authors/jean-francois-lyotard/pdf-the-postmodern-condition-a-report-on-knowledge-download/

5. Платон. Апологія Сократа // Платон. Діалоги. К., 1995. https://librebook.me/dialogi

6. Рассел Б. Людське пізнання. Його сфера та межі. К., 1997. https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/filosofija_poznanija/rassel-chelovecheskoe-poznanie-ego-sfera-i-granitsy

7. Тейлор, Ч. Джерела себе. Творення новочасної ідентичності. Київ : Дух і літера, 2005. 696 с.

1. Августин А. Сповідь. Будь-яке видання.
2. Арістотель. Метафізика. Будь-яке видання.
3. Бекон Ф. Новий Органон. Будь-яке видання.
4. Бердяєв М.О. Філософія свободи. Будь-яке видання.

5. Бердяєв М.О. Самопізнання. Будь-яке видання.
6. Бердяєв М.О. Смисл історії. Будь-яке видання.
7. Бердяєв М.О. Філософія нерівності. Будь-яке видання.
8. Вебер М. Протестантська етика та дух капіталізму. Будь-яке видання.
9. Вернадський В.І. Кілька слів про ноосферу. Будь-яке видання.
10. Винниченко В. Відродження нації. У 3-х томах. Київ, 1996.
11. Вольтер Франсуа Мари Аруе. Філософія та методологія історії. Будь-яке видання.
12. Гадамер Х.-Г. Істина та метод. Будь-яке видання.
13. Гегель Г.В.Ф. Енциклопедія філософських наук. Т.1. Наука логіки. Будь-яке видання.
14. Гегель Г.В.Ф. Лекції по філософії історії. Будь-яке видання.
15. Гуссерль Е. Формальна і трансцендентальна логіка. Читанка з історії філософії : в 6 кн. – кн. VI. Зарубіжна філософія XX ст. Киїїв, 1993.
16. Декарт Р. Начала філософії. Будь-яке видання.
17. Донцов Д. Історія розвитку української національної ідеї. Київ, 1991.
18. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу. Вибране. Київ, 1991.
19. Камю А. Міф про Сізіфа. Есе про абсурд. Будь-яке видання.
20. Кант І. Критика чистого розуму. Будь-яке видання.
21. Кониський Г. Загальна філософія поділена на 4 відділи. Відділ «Моральна філософія або етика». Твори в 2-х т. Т.1. Київ, 1996.
22. Кузанський М. Про вчене незнання. Будь-яке видання.
23. Кун Т. Структура наукових революцій. Будь-яке видання.
24. Кьеркегор С. Насолода та долг. Будь-яке видання.
25. Кьеркегор С. Страх та трепет. Будь-яке видання.
26. Лейбниц Г.-В. Монадологія. Будь-яке видання.
27. Маркс К. Економічно-філософські рукописи 1844 року. Будь-яке видання.
28. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Будь-яке видання.

29. Ортега-і-Гасет Х. Нові симптоми // Читанка з історії філософії. Книга VI. Зарубіжна філософія ХХ ст. Київ, 1993.
30. Платон Банкет. Тимей. Читанка з історії філософії. Книга І. Філософія стародавнього світу. Київ, 1992.
31. Платон Діалоги. Будь-яке видання.
32. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Будь-яке видання.
33. Поппер К. Логіка та зрістання наукового пізнання. Будь-яке видання.
34. Сарт Жан-Поль. Бутя і Ніщо. Нарис феноменологічної онтології (фрагменти) // Філос. і соціол. думка. 1995. №№ 5-6, 9-10.
35. Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – це гуманізм // Читанка з історії філософії. Книга 6. Зарубіжна філософія ХХ ст. Київ, 1993.
36. Сковорода Г.С. Тлумачення Плутарха про тишу серця. // Твори. Будь-яке видання.
37. Сковорода Г. Дослідження, розвідки, матеріали. Київ, 1992.
38. Спиноза Б. Етика // Антологія світової філософії. в 4-х т. Т.2. Будь-яке видання.
39. Тейяр де Шарден П. Феномен людини. Будь-яке видання.
40. Тойнбі Арнольд Дж. Мій погляд на історію. Будь-яке видання.
41. Фейєрбах Л. Основні положення філософії майбутнього. Будь-яке видання.
42. Фрейд З. Вступ до психоаналізу. Лекції. Будь-яке видання.
43. Франко І. Що таке поступ? // Франко І. Зібрання творів у 50 т. Т.
44. Фромм Е. Душа людини. Будь-яке видання.
45. Фуко М. Археологія знання. Будь-яке видання.
46. Хайдеггер М. Що таке меіафізика? // Читанка з історії філософії. кн. VI. Зарубіжна філософія ХХ століття. Київ,1993.
47. Хайдеггер М. Буття та час. Будь-яке видання.
48. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ, 1992.
49. Шевченко Т.Г. Щоденник. Київ,1981.

50. Шелер М. Походження людини в Космосі //Читанка з історії філософії. книга 6. Зарубіжна філософія XX ст. К.,1993.
51. Шопенгауер А. Свобода волі та мораль. Будь-яке видання.
52. Шпенглер О. Занепад Європи. Будь-яке видання.
53. Юм Д. Трактат про природу людини. Київ, 1995.
54. Юнг К. Архетип та символ. Будь-яке видання.
55. Юнг К.Г. Проблема души сучасної людини. Будь-яке видання.
56. Юркевич П.Д. Філософські твори. Будь-яке видання.
57. Ясперс К. Філософська віра. Будь-яке видання.

Сучасні публікації (за профілем навчальної дисципліни «Філософія»):

1. Аксьонова В. І. Логічна культура – необхідна складова професійної діяльності працівника Національної поліції України. Перспективи. 2024. N1. С.18-22. Фахове видання з філософських питань. Категорія Б. http://perspektyvy.pdpu.od.ua › 1_2024 › 1_2024 https://rep.dnuvs.ukr.education/items/e62b339c-a3af-44fd-ac6c-93430a981015
2. Аксьонова В. І. Етнонаціональна саморегуляція українського суспільства: життя поза шаблонами (постмодернистський контекст символічного інтеракціонізму). Перспективи. Соціально-політичний журнал. Соціальна філософія. 2025. №1. С. 4-10. http:// perspektyvy.pdpu.od.ua/1_2025/3.pdf
3. Аксьонова В. І., Сарваді Р. Д. Наукове мислення майбутнього фахівця як актив: вектори нових реалій у вищої освіті України // Методологія та технологія сучасного філософського пізнання. Матеріали VIII Міжнародної конференції студентів, молодих вчених та науковців (Одеса, 21-22 травня 2026 р.). С. 56-58. DOI: https://doi.org/10.24195/PhilosophicalKnowledge2026

http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/26061
https://mail.google.com/mail/u/0/?ogbl#inbox?projector=1

4. Аксьонова В. І. Поєднання наукової інновації з високою патріотичною свідомістю: виклики та перспективи розвитку //Освіта та соціалізація особистості : матеріали XIV Всеукраїнської Інтернет-конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених (Одеса, 23-24 квітня 2026 р.) / Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Одеса : Університет Ушинського, 2026. С. 10-13.
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/25527
5. Аксьонова В. І. Гносеологія як чинник становлення професійної культури майбутніх бакалаврів у контексті цивілізааційної орбіти України // Збірник тез доповідей викладачів, аспірантів та співробітників LX науково-технічної конференції «Наука в ЦНТУ: основні досягнення та перспективи розвитку» за підсумками проведення «Дня науки – 2026» 22-23 квітня 2026 року. Кропивницький : ЦНТУ, 2026. С.108-109.
https://kntu.kr.ua/file/content/53877/zbirnyk-tez-dopovidei-vykladachiv-aspirantiv-ta-spivrobitnykiv-lkh-naukovo-tekhnichnoi-konferentsii-nauka-vyrobnytstvu-2026-za-pids
6. Аксьонова В.І., Червонець А.В. Філософсько-методологічні проблеми наукового пізнання як складова фундаментальної професійної підготовки майбутніх фахівців : скрізь призму студентоцентризму // Збірник тез доповідей здобувачів вищої освіти LVII науково-технічної конференції, «Наука в ЦНТУ : основні досягнення та перспективи розвитку» за підсумками проведення «Дня науки – 2026» 22-23 квітня 2026 року. Кропивницький : ЦНТУ, 2026. С. 193-196.
https://kntu.kr.ua/file/content/53878/zbirnyk-tez-dopovidei-lvii-naukovo-tekhnichnoi-konferentsii-zdobuvachiv-vyshchoi-osvity-nauka-vyrobnytstvu-2026-za-pidsumkamy-

7. Аксьонова В. І. Алгоритм гуманізації соціокультурного простору особистості майбутнього фахівця галузі економічн безпеки // Освітній процес сьогодення : досягнення, виклики, перспективи : збірник матеріалів ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Тернопіль, 24 квітня 2026 року) / редколегія : О. М. Петровський, І. М. Вітенко, О. І. Когут, О. Я. Колодійчук, Г. Р. Корицька, О. Р. Олексюк, В. Я. Гайда, І. І. Подлесна. Тернопіль, 2026. С. 91-94.
https://drive. google.com/file /d/1XNMS2oreJ 5WETcNc9 veinlPttEypIB0h/ view
8. Аксьонова В. І. Теоретико-методологічні здобутки комунікативної філософії доби постмодерну в умовах глобального інформаціоналізму // Глобальна безпека та асиметричність світового господарства в умовах нестабільного розвитку економічних систем: матеріали науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 11 грудня 2025 р.) / упоряд. І. М. Миценко. Кропивницький : ЦНТУ, 2025. С. 29-34.
https://archives.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/issue /view/12.12.2025
9. Аксьонова В. І. Постнекласична методологія моделі конвергентного суспільства України. Наукове пізнання: методологія та технологія. Науковий журнал. Філософія. №1(47). 2021. С. 23-28. Фахове видання з філософських питань.
https://rep.dnuvs.ukr.education/items/37980860-debf-421b-8039-78748cde3edb
10. Аксьонова В. І. Критичне мислення як складова інформаційної компетентності та наукової діяльності сучасного фахівця: інноваційні освітні технології підготовки докторів філософії / Матеріали Х Міжнародної науково-практичної конференції «Управління високошвидкісними рухомими об’єктами та професійна підготовка операторів складних систем (24 листопада 2021 року, м.

Кропивницький). Кропивницький : Ексклюзив-Систем, 2021. С. 385-387.
https://glau.kr.ua/index.php/ua/nauka/nk/2021-05-18-08-09-24/2322-2020-11-02-10-11-08

11. Аксьонова В. І., Скловський І. З. Трансформація українського суспільства на зламі тисячоліть (теоретико-методологічний аспект). Перспективи. Соціально-політичний журнал. №1. 2022. Одеса, С. 41-48. Фахове видання з філософських питань.
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/15591
12. Аксьонова В. І., Томаровщенко М. А. та ін. Духовне життя людини: природа філософського знання (методологічний контекст). Матеріали X Інтернет- конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, присвяченої 30-річчю створення кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності та 205-річчю Університету Ушинського «Освіта та соціалізація особистості» (Одеса, 22-23 квітня 2022 року). Одеса : Університет Ушинського, 2022. С. 8-12.
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/15362
13. Аксьонова В. І. Гуманітарна освіта в Україні як фактор антропологізації становлення європейських цінностей. Перспективи. Соціально-політичний журнал. 2022. №3. С. 24-29. Фахове видання з філософських питань. Категорія Б.
http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/16007
14. Аксьонова В., Пантілєєва К. Критичне мислення як складова інформаційної компетентності та наукової діяльності фахівця у галузі економічної безпеки. «Актуальні аспекти розвитку STEAM-освіти в умовах євроінтеграції» : збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Кропивницький, 26 квітня 2024 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2024. С. 235-240.
https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2024/06/zbirnyk_tez_konferencziya_steam_26_04_2024.pdf

15. Аксьонова В. І. Онтологічні та аксіологічні засади толерантності в контексті соціокультурної комунікації поліцейського // Толерантність як аксіологічна основа професійної культури поліцейського : колективна монографія; Аксьонова В.І., Мухіна Г.В. та ін. / за заг. ред. Т. Кононенко. Київ : Алерта, 2024. Розд. ІІ. С. https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/7396d1d9-3a35-41c5-87ea-01efbbac0ae7/content
16. Аксьонова В. І. Гносеологія як чинник становлення культури особистості майбутнього працівника Національної поліції України. Методологія та технологія сучасного філософського пізнання. Матеріали VII Міжнародної конференції студентів, молодих вчених та науковців (Одеса, 23-24травня 2024 р.) Одеса : ДЗ «ПНПУ ім. К.Д. Ушинського», 2024. С. 127-130. http://dspace.pdpu.edu.ua /handle/ 123456789/19424
17. Алексієнко А., Аксьонова В. Українські жінки у науці проти гендерних стереотипів та гендерно зумовленого насильства під час воєнних дій. Актуальні аспекти розвитку STEAM-освіти в умовах євроінтеграції: збірник матеріалів ІІ Міжнародної науково- практичної інтернет-конференції (м. Кропивницький, 26 квітня 2024 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2024. С. 307-310. https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2024/06/
18. Аксьонова В., Дорул Д. Академічна доброчесність як системно – конвенціональне поняття соціологічної етики Е.Дюркгейма. Актуальні аспекти розвитку STEAM-освіти в умовах євроінтеграції: збірник матеріалів ІІ Міжнародної науково- практичної інтернет-конференції (м. Кропивницький, 26 квітня 2024 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2024. С. 328-331. https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2024/06 /zbirnyk_tez_konferencziya_steam_26_04_2024.pdf

19. Аксьонова В. І. Інститут інтелектуальної власності за добу російської агресії: соціально-філософський аспект. «Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні : проблеми теорії та практики» : збірник матеріалів XIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ : МДУ, 2025. С. 72-76. https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core /bitstreams/f 9954d75-b409-4320-b053-0ba6e7016fc2/content
20. Аксьонова В. І. Парадигми сучасної філософської освіти як наукової складової у підготовці фахівців для сектору безпеки і оборони в умовах війни. //Актуальні питання підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони в умовах війни : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 17 квітня 2025 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2025. С. 29-34. https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=7OTrDsYAAAAJ&pagesize=80&citation_for_view=7OTrDsYAAAAJ:abG-DnoFyZgC
21. Аксьонова В. І. Яковлєва А. С. Право людини на вільний доступ до інформації та інформаційну безпеку як складова національної безпеки українського суспільства і держави в умовах воєнного стану // Забезпечення основоположних прав і свобод людини, дотримання стану дисципліни та законності в діяльності поліції в умовах воєнного стану: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 12 червня 2025 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2025. С. 621-622. https://rep.dnuvs.ukr.education/items/2a1ca458-3e53-46a4-a2a7-72b89c5abc13
22. Barney Walker. Enquiry and the Value of Knowledge : https://doi.org/10.1017/S0031819119000408 Published online by Cambridge University Press: 10 October 2019, pp. 93-112 (**Web of Science)**

23. Juliusz Doboszewski. Epistemic Holes and Determinism in Classical General Relativity https://doi.org/10.1093/bjps/axz011 The British Journal for the Philosophy of Science, Volume 71, Issue 3, September 2020, Pages 1093–1111 (Web of Science): https://academic.oup.com/bjps/issue
24. Onora O'Neill. Trust and Accountability in a Digital Age: https://doi.org/10.1017/S0031819119000457 Published online by Cambridge University Press: 14 October 2019 (Vol. 95, Issue 1 (**Web of Science)** https://www.cambridge.org/core/journals/philosophy/article/trust-and-accountability-in-a-digital-age/ADBDD9EEF4426590D5A60AF87611240D
25. Roberto Albano Tommaso Maria Fabbry. Epistemological Alternatives // System, Actor, and Process Process: Keywords in Organization Studies, 2014, pp.23-25: https://naukoved.at.ua/BOOK-SOZIOLOG-11-07-2014.pdf
26. Franca d'Agostini. Misunderstandings about truth // Church, Communication and Culture. 2019, vol. 4, no. 3, 266–286
27. Christman J. Social and Political Philosophy. A contemporary introduction // New York, London: Routledge Taylor & Francis Group, 2017. https://www.taylorfrancis.com/books/9781315693323
28. Stezhko, Z. & Shalimova, N. 2022. Problems and Prospects for the Formation of a General Methodology of Knowledge. Philosophical Reflections. Filosofja-Sociologija. T. 33. Nr. 3. C. 197-205 (Web of Science, Scopus). https://doi.org/10.55643/fcaptp.6.59.2024.4547 (SCOPUS)
29. Marukhlenko, O., Sidelnykova, L., Mazur, H., Kozachenko, R., **Aksonova, V.** Evaluation of the Results of Gender Budgeting in the Development of Public Infrastructure and the Social Sphere at the Local Level. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice, 6(59), 2024. 567–576. https://doi.org/10.6001/fil-soc.v33i3.4765 (Web of Science, Scopus).
30. Svitlana Suvorova, Alex Halapsis, Stella Vetrova, **Vira Aksyonova,** Igor Sklovsky Interrelation and Consistency in the Thematic Stages of the Publicistic Style. Studies in Media and Communication Vol. 10, No. 3; 2022,

p. 205-209. (SCOPUS) Special Issue ISSN: 2325-8071 E-ISSN: 2325-808X Published by Redfame Publishing URL: http ://smc.redfame.com **(SCOPUS)**

31. **Aksyonova V.,** Sklovsky I. Personality as a phenomenon of civilized adoption of European values. Problem space of modern society: communicative and pedagogical interpretations collective monograph. Part I. Warsaw: BMT Erida Sp. Z o.o, 2019. P.126– 141. Institute of European Integration (Warsaw, Poland) Recommended for publication by the Program and Scientific Council of Institute of European Integration (№5-07, 22.02.2019). Published under the terms of the Creative Commons CC BY-NC 4.0 Licnse. https://cutt.ly/jgMyFuO

32. **Aksonova V.** Methodological concepts of philosophy and science used in the cognitive activity of a modern researcher. Матеріали IV Міжнародної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства» (Одеса, 21-22 травня 2021 року). ДЗ ПНПУ ім. К.Д. Ушинського, Одеса, 2021. С. 9-10.

33. Oleksii Shtepa, Svitlana Kovalenko, Olha Koban, Oleksandr Holovko, **Vira Aksyonova** Socio-philosophical analysis of Ukrainian legal mentality in the context of European integration processes. Instituto de Estudios Políticos y Derecho Público "Dr. Humberto J. La Roche" de la Facultad de Ciencias Jurídicas y Políticas de la Universidad del Zulia Maracaibo, Venezuela Vol.41. N°76. Enero Marzo 2023. P. 378-399. **(WOS).** https://rep.dnuvs.ukr.education/handle/123456789/4151

34. Romaniuk, V., Datska, T., **Aksonova, V.**, Chernionkov, Y., & Snisarenko, I. (2025). Aquisição da linguagem do soldado moderno para o serviço: insights e potencial. *Revista on Line De Política E Gestão Educacional*, Edição *29*(esp2), e025057. **(SCOPUS)** https://doi.org/10.22633/rpge. v29iesp2.20660 (2025), v. 29, Especial 2, Entre os escombros: educação em tempos de guerrahttps://periodicos.fclar.unesp.br/rpge/article/view/20660

35. Stezhko, Z., Kharchenko, J., Shalimova, N. G. Hegel's "Philosophy of science" as methodology for researching socio-historical processes // *Наукове*

пізнання: методологія та технологія. Серія: Філософія. 1(45). Одеса, 2020. С. 149-157. https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2020-1-19

36. Стежко З.В. Проблема існування в логіці та математиці // *International Science Journal. Section: Philosophy.* №3 (12). Warsaw, Poland: Wydawnictwo Naukowe iScience", 2019**.** С. 69-79. https://sciencecentrum.pl/wpcontent/uploads/2019/11/POLISH%20SCIENCE%20JOURNAL%20%E2%84%9612%20%28web%29.pdf

37. Стежко З.В. Ratio як світоглядний орієнтир: від містифікації до об'єктивності. Вісник НАУ. Філософія. Культурологія. Збірник наукових праць. Вип 2 (30). Київ, 2019. С. 78-83. http://jrnl.nau.edu.ua/index.php/VisnikPK /article/ view/14428

Інформаційні ресурси

1. Сайт Українського філософського фонду http://www.philosophy.ua

2. Електронна бібліотека філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка http://www.philosci.univ.kiev.ua /UKR/index.html

3. Сайт Української асоціації релігієзнавців http://religstudies.org.ua/main.php

4. Транслятор. https://www.deepl.com/uk/translator

Додаткова література

1. An essay on man an introduction to a philosophy of human culture by

2. Ernst Cassirer. New Haven and London, Yele University press, 1966. 237 pages.

3. Aristotle, Metaphysics. W.D. Ross, in basic woks of Aristotle, ed. Richard Mc Keon. New York: Random House, 1941.

4. Ernest Hemingway A fare well to arms The Hemingway library edition Foreword by Patrick Hemingway. Edited with an introduction by Sean Hemingway Scribner New York London Toronto Sydney New Delhi. 328 pages.

5. F.M. Conford Before and after Socrates Cambridge University Press, 1932 This book is out of print. 5 page.

6. Frederick Copleston. A History of Philosophy. Baltimore: Newman Press, 1946—1974. I, Part I. Brief survey of the historian of philosophy.

7. John Barnet. Early Greek Philosophy. Fourth ed. London: Macmillan, 1934 Old Standard treatment of the Pre-Socratic philosophers (selected fragments plus commentary) written from a positivistic perspective.

8. Homer The Iliad Complete and unabridged Wordsworth Classics, 1995. 351 pages.

9. Jose Ortega y Gasset What is philosophy? Translated from the spanish by Mildred Adams first published in the Norton Library 1964. 252 pages.

10. Jose Ortega y Gasset Man and people. R.Trask. First published 1963. Printed in the United States of America. 272 pages.

11. Nietzsche and Wagner A lesson in Subjugation. Yoackim Kohler, translated by Ronald Taylor Yale University Press. New Haven and London. 186 pages.

12. Philosophy. The power of ideas fourth edition Brooke Noel Moor California State University Chico Kenneth Bruder California State University Chico Mayfield. Publishing Company Mountain Vier California.London.Toronto.

13. Copyright 1999, 1996, 1993, 1990,by May field Publishing Company p.s Moor,Brooke Noel. Philosophy: the power of ideas |Brooke Noel Moore, Kenneth Bruder. 4th ed. includes bibliographical reference and index. 586 pages.

14. Philosophy history and problems. Sixth edition Samuel Enoch Stumpf Late,of Vanderbilt University Games Fieser University of Tennessee at Martin Published by Mc Grow Hill New York San Francisco Bangkok Bogota London Madrid Mexico City Milan Toronto Mc Grow Hill Higher Education. 398 pages.

11. Philosophical analysis. Its development between the two World Wars G.O.Urmson Oxford University Press London Oxford New York. 202 pages.

12. Philosopher Lesenbuch Band 3. Philosophen lesenbuch/hrsg.von Hans-Martin Gerlach. Berlin: Dietz Verl.Bd.3.1991. 661 seite.

13. Philosophy An introduction through original fiction and discussion. University of Redlands Random. New York 1979. 248 pages.

14. Philosophy: paradox and discovery, fifth edition. Thomas A. Shipka Youngstown State University Mc GrawHill Boston, New York ,Sydney. 427 pages.

15. Questions that matter in invitation to philosophy,ed. L.Miller University of Colorado. Second Edition. Mc Graw-Hill Publishing Company New York St.Louis San Francisco Auckland Bogota Coracos Hamburg Lisbon London Madrid Milan Tokyo Toronto Sydney Singapore. 574pages.

16. Question that matter an invitation to philosophy. Fifth editon ed.L.Miller University of Colorado Yon Yensen Luther College Mc Graw Hill Boston New York Bangkok Question that matter: an invitation to philosophy, ed.L.Miller,Yon Yensen.5th ed. 556 pages.

17. Read Philosophy. An anthology of the universal search for meaning with introduction and commentary by Yacob Needleman and David Appelbaum. Published by the Penguin Group, ARKANA. London. 348 pages.

18. Reflections on Yesus and Socrates Word and Silence Paul W. Gooch. Yale University Press , 1996 New Haven and London. 308 pages.

19. Socrates A source book compiled and in post translated by Yodn Ferouson dean and director of Studies in Arts, The Open University Published by Macmillan for The Open University Press 1970. 335 pages.

20. Socrates to Sartre A history of philosophy Samuel Enoch Stumpf Vanderbilt University Fourth edition Mc Graw – Hill, Inc. New York, St. Louis, San Francisco, Auckland, Bogota, Caracas. 558 pages.

21. The Greek philosophers from Thales to Aristotle W.K.C Guthrie Harper torch books The Academy Library New York 1960. 168 pages.

22. The Great Conversation. A Historical Introduction to Philosophy Third Edition Norman Melchert Virginia Commonrealth University Mayfield Publishing Company Mountain View, California London Toronto. 702 pages.

23. The Cambridge dictionary of philosophy. General Editor Robert Audi. Cambridge University Press. 882 pages.

24. The Greek philosophers Rex Warner. 238pages.

25. The phenomenon of life. Toward a philosophical biology By Hans Yonas. A delta book 1966. 303 pages.

26. The way of philosophy Philip Wheelwright Revised Edition. The Odyssey press. The Bobbs- Merrill Company Publishers Indianapolis Printed in the United States of America. Sixth Printing. 497 pages.

27. Thomas More Utopia . Edited with introduction and Notes by Edward Surt S.J. New Haven and London,Yale University press 1964. 158 pages.

28. Tucker, T.G. Selected essays of Plutarch Oxford 1913.

29. Werner Yaeger. The Theology of Early Greek Philosophers. Oxford. Clarendon Press, 1947. An old but enduring treatment of the Pre-Socratic thinkers, written (in opposition to Burnet) from a metaphysical, theological perspective.

30. W. K. C. Guthric. A history of Greek philosophy. Cambridge: Cambridge university Press. 1962 – 1986, part II. Two volumes of extensive accounts of the Pre-Socratics and commentary on relevant fragments by a foremost historian of Greek philosophy.

31. What is philosophy ? Edited by C.P Ragland and Sarah Heidt Yale University Press. New Haven and London. 196 pages.

32. Yonathon Barnes. The Pre-Socratic Philosophers. Revised ed. London: Routledge and Kegan Paul, 1982. A recent, full-scale, and authoritative investigation.

33. Visit Mc Graw-Hill Philosophy on the Web at www.mhhe.com.

34. http://www.dushkin.com/powerweb/

35. Philosophy The power of ideas fourth edition Brooke Noel Moore California State University.

36. Chico Kenneth Bruder California State University, Chico Mayfield Pablishing Company Mountain View , California London. Toronto Copyright 1999, 1996, 1993, 1990 by Mayfield Pablishing Company P.S. Moore, Brooke Noel. Philosophy: the power of ideas/ Brooke Noel Moore, Kenneth Bruder – 4th ed. includes bibliographical refrences and index. 586 pages

37. Philosopher, teacher, musician: perspectives on Music Education Edicated by Estelle R.Yorgensen University of Illinois Press Urbana and Chicago. 275 pages.